

KRİMİNALİSTİK METODİKA

AYRI-AYRI CİNAYƏTLƏRİN ARAŞDIRILMASI METODİKASI

DƏRS VƏSAİTİ

● cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası

● sübut edilməli hallar

● tipik kriminalistik şəraitlər

● kriminalistik fərziyyələr

● ibtidai araşdırmanın planlaşdırılması

● ibtidai araşdırmanın təşkili

● ilkin və sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktikası

● istintaq və əməliyyat-axtarış orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsi

● xüsusi biliklərdən istifadə

● ictimaiyyətin köməyindən istifadə

● müstəntiqin profilaktik fəaliyyəti

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI**

**KRİMİNALİSTİK METODİKA
(dərs vəsaiti)**

Bakı 2010

Dərs vəsaiti Polis Akademiyasının “Kriminalistika” kafedrasında hazırlanmışdır.

Müəlliflər kollektivi:

Polis Akademiyasının «Kriminalistika» kafedrasının rəisi, polis polkovniki Allahverdi Mahmudov (V,XIII,XIV,XV fəsillər), baş müəllimlər: polis polkovnik-leytenantı Şair Abdurahmanov (I,VIII,XVI fəsillər), polis polkovnik-leytenantı Ələkbər Allahverdiyev (III,VII,IX,XVII fəsillər), müəllimlər: polis mayoru Rasim İsaqov (XVII fəsil), polis baş leytenantı Nuru Həsənov (IV fəsil), BDU-nun «Kriminalistika və məhkəmə ekspertizası» kafedrasının baş müəllimləri h.e.n., dosent Bəxşeyiş Əsgərov (VI,XII fəsillər), h.e.n., dosent Bəxtiyar Əliyev (X,XI fəsillər), BDU-nun «Cinayət prosesi» kafedrasının dosent əvəzi, h.e.n. Ərəstun Qasımov (II fəsil).

Elmi redaktor: Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin direktoru, hüquq elmləri doktoru Fuad Cavadov

Rəy verənlər:

Bakı Dövlət Universitetinin «Kriminalistika və məhkəmə ekspertizası» kafedrasının müdiri, hüquq elmləri doktoru, professor Kamil Səlimov

Hüquq elmləri doktoru Cavanşir Süleymanov

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	7
<i>I FƏSİL. Ayrı-ayrı növ cinayətlərin kriminalistik araşdırma metodikasının ümumi müddəaları.</i>	
§1. Ayrı-ayrı növ cinayətlərin kriminalistik metodikasının ümumi müddəaları.....	8
§2. Xüsusi kriminalistik metodikaların strukturu, mahiyyəti və prinsipləri.....	14
§3. Cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının anlayışı və xüsusiyyətləri.....	24
<i>II FƏSİL. Mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin araşdırma metodikasının xüsusiyyətləri</i>	
§1. Mütəşəkkil cinayətkarlığın kriminalistik xarakteristikasının ümumi cəhətləri.	37
§2. Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin araşdırılması metodikası.....	65
<i>III FƏSİL. Qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin araşdırma metodikası</i>	
§1. Qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası...99	
§2. Meyitin və ya onun hissələrinin tapılması zamanı ilkin istintaq hərəkətləri.....	108
§3. Sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.....	124
<i>IV FƏSİL. Adam oğurluğu cinayətlərinin araşdırma metodikası</i>	
§1. Adam oğurluğu cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası, tipik istintaq şəraitləri.	134
§2. Adam oğurluğu cinayətinin araşdırılması metodikası və ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.....	142
<i>V FƏSİL. Cinsi cinayətlərin araşdırma metodikası</i>	
§1. Zorlama cinayətinin kriminalistik xarakteristikası.....	149
§2. Cinayət işinin başlanmasının xüsusiyyətləri və ilkin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi taktikası.....	155
§3. Sonrakı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi taktikası.....	169

VI FƏSİL. Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin araşdırma metodikası

§1..Oğurluq cinayətlərinin istintaqı.....	175
§ 2. Soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin istintaqı.....	195

VII FƏSİL. Dələduzluq cinayətinin ibtidai araşdırma metodikası

§1.Dələduzluq cinayətinin kriminalistik xarakteritikası. Sübut edilməli olan hallar	203
§ 2.Cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri və istintaqın ilkin mərhələsində tipik şəraitlər, ilkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri	212
§ 3. Sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.....	225

VIII FƏSİL. Mənimsəmə və israfetmə cinayətlərinin araşdırma metodikası

§ 1. Özgə əmlakının mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası	237
§ 2.Vəzifəli və maddi-məsul şəxslər tərəfindən talama cinayətlərinin istintaqının ilkin mərhələsi.....	248
§ 3. Vəzifəli və maddi-məsul şəxslər tərəfindən törədilmiş talama cinayətlərinin istintaqının sonrakı mərhələsi.....	259
§ 4. Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri	262
§ 5. Özgə əmlakın vəzifəli və maddi-məsul şəxslər tərəfindən talanması cinayətlərinin istintaqı ilə əlaqədar müstəntiqin profilaktik hərəkətləri...267	

IX FƏSİL. Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətlərinin ibtidai araşdırma metodikası

§1. Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətinin kriminalistik xarakteristikası. Sübut edilməli olan hallar	270
§ 2. Cinayət işi başlamanın xüsusiyyətləri və istintaqın ilkin mərhələsində tipik şəraitlər. İlkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.....	278
§3.Sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri	298

X FƏSİL. Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin araşdırma metodikası

- §1. Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin kriminoloji və kriminalistik
xarakteristikası.....30
8
- §2. Qaçaqmalçılıq cinayətləri üzrə ibtidai araşdırmanın təşkili və
ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi
xüsusiyyətləri.....329

XI FƏSİL. Terrorçuluq cinayətlərinin araşdırma metodikasının xüsusiyyətləri

- §1. Terrorçuluğun kriminalistik xarakteristikası.....369
- §2. İstintaqın təşkilinin əsas
istiqamətləri.....388
- §3. Ayırı-ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi
taktikası.....397
- §4. İstintaq, əməliyyat-axtarış və digər orqanların qarşılıqlı
əlaqəsinin xüsusiyyətləri.....420

XII FƏSİL. Xuliqanlıq cinayətlərinin araşdırma metodikası

- §1. Xuliqanlıqın kriminalistik xarakteristikası.....
.428
- §2. Cinayət işi başlanmasının xüsusiyyətləri. İstintaqın ilkin
mərhləsində tipik şəraitlər və həyata keçirilən istintaq hərəkətləri.....438
- §3. İlkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.....441
- §4. İstintaqın sonrakı mərhələsində həyata keçirilən istintaq
hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.....453

XIII FƏSİL. Narkotik vasitələr və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin araşdırma metodikası

- § 1. Narkotiklərin dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin ümumi kriminalistik
xarakteristikası
.....460
- § 2. Cinayət işinin başlanmasının xüsusiyyətləri və sübut edilməli olan
hallar. Kriminalistik fərziyyələr və onların əhəmiyyəti.....470
- § 3. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlər üzrə bəzi
istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.....483

XIV FƏSİL Ekoloji cinayətlərin araşdırma metodikası

- §1. Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası və bu növ cinayətlər üzrə sübuta yetirilməli olan hallar.....500
- §2. Ekoloji cinayətlər üzrə ilkin və sonrakı istintaq hərəkətləri.....511
- §3. Ekoloji cinayətlərin istintaqı zamanı müstəntiqin profilaktik tədbirləri.....525

XV FƏSİL Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar cinayətlərin istintaq metodikası.

- §1. Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar törədilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.....529
- §2. Cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri və sübut edilməli olan hallar.....536
- §3. İlkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.....543
- §4. Sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.....577

XVI FƏSİL. Kompüter informasiyası sahəsində cinayətlərin araşdırma metodikası

- § 1. İnternetin hüquqi təbiəti və inkişaf tarixi.....583
- § 2. Kompüter infomrasiyası sahəsində törədilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.....
...586
- § 3. Kompüter informasiyasına qanunsuz daxil olma cinayətləri üzrə müəyyən edilməli olan hallar597
- §4. Bu növ cinayətlər üzrə cinayət işlərinə başlamanın xüsusiyyətləri və ibtidai araşdırmanın ilkin mərhələsində istintaq şəraitləri602
- §5. İlkin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi xüsusiyyətləri603

XVII FƏSİL. Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin ibtidai araşdırma metodikası

- §1. Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası.....613

§2. Keçmiş illərin açılmamış cinayətləri üzrə istintaqın təşkili və həmin cinayət işləri üzrə istintaqın planlaşdırılması.....	617
§3. Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin ibtidai araşdırılmasında müstəntiqin fəaliyyəti. İcraatı təzələnməmiş cinayət işləri üzrə zəruri istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi.....	623
Ədəbiyyat.....	630

İ F Ə S İ L

AYRI-AYRI NÖV CİNAYƏTLƏRİN KRİMİNALİSTİK ARAŞDIRMA METODİKASININ ÜMUMİ MÜDDƏALARI

§ 1. *Ayrı-ayrı növ cinayətlərin kriminalistik metodikasının ümumi müddəaları.*

Cinayətlərin ibtidai araşdırılmasının kriminalistik metodikası kriminalistika elminin müstəqil hissəsidir. Onun tərkibini cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyə əsaslanmış, ayrı-ayrı növ cinayətlərin istintaq metodikası üzrə tövsiyyələr təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası CPM-in tələblərinə əsasən məhkəmə, prokurorluq, müstəntiq və təhqiqat aparan şəxs işin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması üçün qanunla nəzərdə tutulan bütün tədbirləri görməli, təqsisləndirilən şəxsi ifşa edən, həm də ona bəraət qazandıran, habelə onun məsuliyyətini

yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halları müəyyən etməlidir.

Kriminalistik metodikasının əsas prinsipini, cinayət-prosessual qanunvericiliyinin müəyyən etdiyi “obyektiv həqiqət” təşkil edir.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyi yalnız istintaqın araşdırılması qaydalarını, məqsədini, formasını deyil, həm də bu məqsədlərə çatmaq üçün üsul və şəraiti də müəyyənləşdirir.

Kriminalistika metodikasının əsas vəzifəsi – cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınmasıdır. Cinayətin istintaq metodikası kriminalistika texnikası və taktikasının hissələri ilə sıx bağlıdır.

Kriminalistika elminin aparıcı – son hissəsi olan kriminalistik metodika uzun illər boyu cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsinin təkmilləşməsi nəticəsində formalaşmışdır. Kriminalistik metodika kriminalistika elminin aparıcı sahələrindədir. Belə ki, özündə cinayətkarlığa qarşı mübarizə üçün ən çox lazım olan tövsiyələr sistemini cəmləşdirir.¹

Kriminalistik metodika ayrı-ayrı növ cinayətlərin açılması və istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində yaranmış elmi müddəalar sistemi olub, onlar əsasında həmin cinayət növlərinin araşdırılmasının təşkili, aparılması və cinayətlərin qarşısının alınması üzrə tövsiyələrdən ibarətdir.

Cinayətlər qəsd obyektlərinə, subyektlərinə, motivinə və s. görə nöqtəyi-nəzərdən bir-birindən fərqləndiyi kimi onların metodoloji və məntiqi araşdırılması metodikalarının da müxtəlif olmasını göstərir. Eyni növ cinayətlərin törədilmə üsulundan,

¹ Р.С. Белкин. “Криминалистика”. Дярслик. Москва, 2000. с.680.

yerindən, vaxtından və s. asılı olaraq, araşdırılması da müxtəlif metod və üsullarla aparılır.

Yuxarıda göstərilən fərdi xüsusiyyətlərə baxmayaraq, eyni növ cinayətlərin araşdırılmasında bir sıra ümumi qanunauyğunluqların olması təbiidir. Çünki həmin cinayətlərin törədilməsində cinayətkarın şəxsi keyfiyyətlərindən asılı olmayaraq, istər-istəməz obyektiv səciyyəvi hərəkətlərin edilməsi nəticəsində hər hansı bir kriminal şəraitin yaranmasına gətirib çıxarır. Onların mahiyyəti və xarakteri aşağıdakılarla müəyyən edilir:

a) müəyyən qanunazidd hərəkətlərin Cinayət Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin müxtəlif bölmələrində, ayrı-ayrı normaların dispoziyasında nəzərdə tutulması, məsələn, təqsirləndirilən şəxs adamöldürmə cinayətlərində zərərçəkəni qanunazidd və təqsirli həyatından məhrum edir, zorlama cinayətlərində zərərçəkənin müqavimətini qırır, ya da onun köməksiz vəziyyətindən istifadə edib cinsi əlaqəyə girir;

b) müəyyən növ cinayətlərin törədilmə üsulları: məişət alətlərilə adamöldürmə zamanı bir cür səciyyəvi hərəkətlər edilir, eyni məqsədə çatmaq üçün partlayıcı qurğulardan istifadə edəndə isə digər hərəkətlər edilir;

c) cinayətin motivi: adamöldürmə cinayətində eyni hərəkətlər həm tamah, həm də digər cinayət gizlətmək məqsədilə, eyni şəraitdə zərərçəkmiş zorlamağı gizlətmək məqsədilə törədilə bilər.

Cinayətə hazırlıq icrası zamanı, habelə cinayətin izlərini gizlətmə zamanı cinayətkar səciyyəvi hərəkətlər etməyə məcburdur və bu da hər bir halda xarakterik izlərin əmələ gəlməsinə səbəb olur (qeyd olunanlar kriminalistikada «izlərin əmələgəlmə mexanizmi» adlanır).

Bunlar dialektik əksətmə prosesinin əsasında baş verir, çünki onlar bütün qarşılıqlı əlaqədə olan təzahürlərə aiddir (cinayətin törədilməsində də ən azı iki, adətən isə daha çox obyektlər öz aralarında bir-biri ilə əlaqədə olub bir-birinə təsir göstərir). Bu əksətmə prosesinin nəticələri heç kəsin iradəsindən və əqlindən asılı olmayaraq obyektiv mövcuddur.

Kriminalistika elmi ibtidai araşdırma üçün yalnız bu prosesin nəticələrini yox, həmçinin məlumatların yığılması (aşkar etmək, qeyd etmək), tədqiq və istifadə edilməsi metodikasını yaradır. Hüquq-mühafizə orqanları isə məqsədyönlü həmin məlumatları axtarır, tədqiq edir və cinayətlərin araşdırılmasında, açılmasında istifadə edir. Belə ki, cinayət törədilən yerlərdən götürülmüş izlərin və əşyaların tədqiqi metodikası olmadıqda, onlar sübut əhəmiyyəti kəsb etmir. Ballistik, trasoloji, mirkohissəciklərin tədqiqi metodikaları kəşf olunandan sonra, həmin obyektlər üzrə tədqiqlər aparılır, nəticədə rəylər alınır və həmin məlumatlar cinayətlərin açılması, şübhəli şəxslərin ifşa edilməsi üçün istifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, kriminalistik əhəmiyyəti olan məlumatlara müstəntiq iki formada rast gəlir: maddi (trasoloji, bioloji, ballistik, saxta sənədlər və s.) və ideal (onlara intellektual, yaddaş izləri də deyilir) izlərdir ki, onlar cinayət törətmiş şəxslərin, zərərçəkmişin, şahidlərin cinayət barədə qavrayıb, yadda saxlaqdıqları məlumatlardır. Həmin məlumatlar istintaqı aparılan işlər üzrə mühüm əhəmiyyət kəsb edən sübutlardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, izlərin olmaması özü izdir. İzlərin olmaması birinci onu göstərir ki, belə şəraitdə təqsirləndirilən şəxsin hər hansı bir hərəkət

etmək ehtiyacı olmayıb (məsələn: zorlama cinayətlərində fiziki və psixi zorun tətbiqi izlərin olmaması, zərərçəkmişin köməksiz vəziyyətdə olmasına, yaxud zorlama faktının olmamasına dəlalət edir).

İkinci, əmələ gəlmiş izlər ya qəsdən, ya da ehtiyatsızlıqdan məhv edilib (məsələn, meyitin yanında ayaqqabı, avtomaşın, qan izlərinin olmaması).

Üçüncü, izlər digər obyektiv və subyektiv səbəblərə görə aşkar edilməyib (məsələn, mütəxəssisin bilməməzliyi, müstəntiqin səhlənkarlığı və i.a.).

Dördüncü, göstərilən hallar mövcud deyil, cinayət törədilməsi üçün bütün hərəkətlər edilib, izlər məhv edilməyib, izlərin aşkar edilməsi üçün bütün tədbirlər görüldü, lakin izlər yoxdur. Məsələn, zərərçəkən zorlama barədə məlumat verir, lakin şəxsi müayinə zamanı onun bədənində izlər yoxdur, belə hallarda zorlama faktının olması şübhə doğurur.

Sübutların yığılması müstəntiq tərəfindən CPM-də nəzərdə tutulmuş istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi, müxtəlif idarə və təşkilatlardan sənədlərin, arayışların tələb edilməsi, sənədli təftişlərin, auditor və vergi yoxlamalarının, inventarlaşdırmaların təşkili və keçirilməsi, ekspert rəylərinin alınması yolları ilə həyata keçirilir.

Yuxarıda qeyd olunanlardan görünür ki, kriminalistik texnikanın və taktikanın üsul və vasitələri kriminalistik metodika bölməsində toplanaraq özünəməxsus sistem yaranıb ki, ona da ayrı-ayrı növ cinayətlərin araşdırılmasının istintaq metodikası deyilir. Belə ki, ayrı-ayrı növ cinayətlərin törədilməsi şəraitlərində kriminalistik texnika izlərin əmələgəlmə mexanizmini, onların hansı yerdə və obyektlərdə əmələ

gəlib qalmasını, kriminalistik taktika isə müxtəlif növ istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki və psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənir.

Kriminalistik metodika, araşdırmanın aparılması üçün müxtəlif texniki vasitə, taktiki üsullar və istintaq hərəkətlərinin məcmusu yox, konkret istintaq şəraitinin qiymətləndirməsi nəticəsində istifadə olunacaq üsulların düzgün tətbiq edilməsi, keçiriləcək istintaq hərəkətlərinin ardıcılığı, onların əməliyyat-axtarış tədbirlərlə uzlaşması, ümumiyyətlə istintaqın təşkili, planlaşdırılması, aparılması və yekunu üçün tövsiyələr sistemidir. Yəni cinayət işlərinin başlanmasından, onların istiqamətinin düzgün müəyyən edilməsi, cinayətlərin açılması, şübhəli şəxslərin müəyyən edilməsi, onların ifşa edilib, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, cinayətlərin törədilməsinə şərait yaradan halların müəyyən edilməsi, bir sözlə ibtidai araşdırmanı məqsədyönlü aparıb, müsbət nəticə almaq üçün tövsiyələr sistemidir.

Hal-hazırda kriminalistikada ayrı-ayrı cinayətlərin araşdırılması üçün xüsusi metodikaların formalaşması iki istiqamətdə həyata keçirilir:

1.Mövcud olan metodikaları təkmilləşdirmək və yenilərini işləyib hazırlamaq.

2.Ümumi xarakter daşıyan müxtəlif növ cinayətlərin törədilməsi yerlərindən, vaxtından, şəraitindən, habelə təqsirləndirilən şəxsi xarakterizə edən əlamətlərindən asılı olaraq, kompleks metodikaların yaradılması. Hal-hazırda aşağıda göstərilən metodikalar mövcuddur:

- 1) subyektlərə görə:
 - yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər;
 - resedivistlər;

- cəzaçəkmə yerlərində olan məhkum edilmiş şəxslər;
- cinayətkar birliklər tərəfindən törədilmiş cinayətlər;
- əcnəbilər tərəfindən törədilmiş cinayətlər.

2) istintaqın aparılmasına nisbətə törədilmə vaxtına görə:

- “isti izlərlə”;
- keçmiş illərin cinayətləri.

3) törədilmə yerlərinə görə:

- nəqliyyatda;
- turistlərin olduğu istirahət zonalarında;
- ekstremal klimatik ərazilərdə (qışlaqlarda, dağlarda).

4) zərərçəkmişlərin şəxsiyyətinə görə:

- əcnəbilərə qarşı;
- psixi xəstəliklər nəticəsində deffektli olan şəxslərə qarşı törədilən cinayətlər.

Xüsusi kriminalistik metodikalar cinayətlərin hər hansı bir növü, qrupun xüsusiyyətlərindən asılı olaraq tipik (səciyyəvi) xüsusiyyətləri cəmləşdirən tövsiyyələr sistemidir. Ona görə də onlar tövsiyyəvi xarakter daşıyır və bütün incəlikləri əhatə edə bilməz. Hər hansı bir metodikanı seçən müstəntiq, konkret istintaq şəraitini öyrənməli, onun fərdi cəhətlərini nəzərə almalı və istintaqın istiqamətini müəyyən etməli, keçiriləcək istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirlərin ardıcılığını müəyyən edib, fərziyyələr yürüdüb məqsədyönlü istintaq aparmalıdır.

Beləliklə, kriminalistik metodika uzun illərlə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin qabaqcıl təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində sistemə salınmış və sınaqdan keçmiş üsullar məcmusudur ki, kriminalistikanın dördüncü hissəsinin ümumi müddəaları kimi tədris olunur.

§ 2. Xüsusi kriminalistik metodikaların strukturu mahiyyəti və prinsipləri.

Ayrı-ayrı növ cinayətlərin araşdırma metodikası - cinayətkarlıqla mübarizənin qabaqcıl təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinin elmi tövsiyələr sistemlərini özündə cəmləşdirir. Onların məqsədi istintaq təcrübəsinə qabaqcıl metod və vasitələrlə təmin edib, cinayətlərin araşdırılmasında istintaq orqanının səhvlərdən uzaqlaşdırmaqdır.

Xüsusi kriminalistik metodikanın mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) bu növ cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası;
- 2) səciyyəvi (tipik) istintaq şəraitlərin, istintaqın sonrakı mərhələlərin təhlili və planlaşdırılmasının xüsusiyyətləri;
- 3) ilkin (təxirəsalınmaz) istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin taktiki xüsusiyyətləri;
- 4) sonrakı mərhələdə keçirilən istintaq hərəkətlərinin taktiki və psixoloji xüsusiyyətləri.

Kriminalistik metodikanın strukturu.

1. Cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası.
2. Cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri və ilkin (təxirəsalınmaz) istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi xüsusiyyətləri.
3. Sonrakı istintaq hərəkətlərinin xüsusiyyətləri və sübut edilməli hallar.
4. İstintaqın yekunlaşdırılması və müstəntiqin profilaktik fəaliyyəti.

Cinayət fəaliyyətinin kriminalistik xarakteristikası cinayət düşüncəsinin əmələ gəlməsi, cinayətə hazırlıq, onun törədilməsi və gizlədilməsinin elmi-əsaslandırılmasının kriminalistik modelidir.

Həmin modelin özünəməxsusluğu ümumilikdə cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasını təşkil edir.

Cinayət işi başlandıqdan sonra ilkin (təxirəsalınmaz) istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin ardıcılığının, keçirilməsinin taktiki və psixoloji xüsusiyyətlərinin səciyyəvi şəraitlərdə müəyyən edilməsi hər bir xüsusi metodikanın vacib elementidir.

İstintaqın ilkin mərhələsi müstəntiqdən və əməliyyat-axtarış orqanlarının əməkdaşlarından tam operativlik tələb edir. Tərədilmiş cinayət barədə ibtidai araşdırma apararı şəxslərdə tam təsürrat yaranmalıdır, onlar vaxtında sübutlar toplamalı, onların məhv edilməsinə imkan yaratmamalı, cinayətlərin “isti izlərlə” açılması üçün bütün imkanlardan istifadə etməlidirlər ki, cinayət tərədən şəxslər yaxalanıb ifşa edilsinlər. Müstəntiq səciyyəvi şəraitləri qiymətləndirə bilməli, həmin şəraitdən asılı olaraq taktiki qərarlar qəbul etməli. Əgər şərait dəyişilsə dərhal öz fəaliyyətini lazımi səmtə yönəltməlidir.

İstintaqı aparılan cinayət hadisələrinin müxtəlif xüsusiyyətlərindən və konkret istintaq şəraitlərindən asılı olaraq, təxirəsalınmaz və ilkin istintaq hərəkətlərinin keçirilmə ardıcılığı dəyişilə bilər.

İlkin mərhələdə toplanmış, tədqiq edilmiş sübutlara qiymət verilib, onların şübhəli şəxslərin ifşa edilməsində istifadə edilməsi, CPM-in 139-cu maddəsində göstərilən sübut edilməli halların tam araşdırılması, sübut etmə prosesinin geniş tətbiqi, təqsirləndirilən şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi problemləri istintaqın sonrakı mərhələsində müəyyən edilir.

İbtidai araşdırmanın ən geniş olan bu mərhələsində müstəntiq, təhqiqatçı əlavə sübutlar toplayaraq, cinayətə münasibəti olan şəxslərin dairəsini müəyyən edir, onların hərəkətlərinə hüquqi qiymət verir, onları təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edib, ekspert rəyləri ilə onları tanış edir və digər prosesual hərəkətləri həyata keçirir.

Araşdırmanın bütün mərhələlərində müəyyən etdiyi, cinayətlərin törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitlərin aradan qaldırılması üçün tədbirləri nəzərdə tutub, onların həyata keçirilməsi üçün tövsiyələrin hazırlanması istintaqın yekun mərhələsinə təsadüf edir. Yekun mərhələdə müstəntiq proses iştirakçılarını cinayət işinin materialları ilə tanış edir, onların vəsatətlərinə baxır və yekun qərara gəlib, prosesual sənədlər tərtib edir.

Ayrı-ayrı növ cinayətlərin araşdırılması metodikasının prinsipləri:

1. Cinayət prosesinin dövlət tərəfindən həyata keçirilməsi.

Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, cəmiyyətin və vətəndaşların cinayətkar qəsdlərdən müdafiəsi vəzifəsi ayrı-ayrı şəxslərin deyil, hüquq-mühafizə orqanlarının üzərinə düşür. Təhqiqat orqanları cinayətin əlamətləri aşkar edilən hər bir halda cinayət işi başlamağa, onun açılması üzrə qanuni tədbirlər görməyə borcludur. Bu öhdəlik təhqiqat orqanları üçün qeyri-şərtsizdir.

2. Prosesin dili.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin 10-cu bəndinə əsasən, məhkəmə icraatı dövlət dilində və ya müvafiq yerin əhalisinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır, eyni zamanda

prosesin iştirakçısı olub, icraatın aparıldığı dili bilməyən şəxslərin işin materialları ilə tam tanış olmaq, məhkəmədə tərcüməçi vasitəsi ilə iştirak etmək və ana dilində çıxış etmək hüququ təmin edilir.

İbtidai istintaqın iştirakçılarının bildiyi dildə aparılması müstəntiqə icraat zamanı ünsiyyətdə olduğu adamlarla daha yaxşı başa düşən, tərcüməçinin iştirakı ilə aparılan danışıqlarda qaçılmaz olan informasiya itkisindən yaxa qurtarmaq imkanı verir.

İbtidai istintaqın aparıldığı dili bilməyən iştirakçıların öz doğma dilində ifadə və vəsatət vermək, şikayət etmək hüququnun təmin edilməsi ilə yanaşı, istintaq sənədlərini onların doğma dillərinə və ya yaxşı bildiyi başqa bir dilə tərcümə edilərək verilir. İstintaqın aparıldığı dili bilməyən şəxsin tərcüməçi ilə təmin olunmasını, müstəntiqin tərcüməçisinin də vəzifələrini icra etməsi, istintaq sənədlərinin təqsirləndirilənin doğma dilinə tam tərcümə edilməsi, habelə müstəntiqin göstərilən prinsipdən hər hansı digər formada yan keçməsi qanuna ziddir. Məhkəmələr belə qüsuruları cinayət-prosessual qanunvericiliyin əhəmiyyətli dərəcədə pozulması kimi qiymətləndirərək işi çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq üçün ibtidai istintaqa prsesal rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarırlar.

3.Ədalət mühakiməsinin vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilməsi prinsipi.

Cinsindən, irqindən, milliyyətindən, yaşayış yerindən, dini mənsubiyyətindən, əqidəsindən, ictimai birliklərə mənsubiyyətindən, habelə digər hallardan asılı olmayaraq, hamının qanun və məhkəmə qarşısında

bərabərliyini bəyan edən Konstitusiya prinsipinin təzahürüdür.

İbtidai istintaq mərhələsində hamının qanun qarşısında bərabərliyinin təmini, olduqca mühüm məsələdir. Müstəntiq bu prinsipi rəhbər tutaraq, vətəndaşlara eyni münasibət bəsləməlidir, hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verməməlidir.

İşdə iştirak edən şəxslərin heç birinə üstünlük və imtiyaz verilmədən, onların prosessual bərabərliyi qanunla təmin edilir. Bu şəxslərin prosessual hüquq və öhdəlikləri həm yerinə yetirdikləri prosessual hüquq və öhdəlikləri həm yerinə yetirdikləri prosessual funksiyaların xarakteri, həm xüsusi prosessual statusla və həm də onlara eyni dərəcədə məxsus olan konstitusion hüquq və azadlıqlarla müəyyən edilir.

Müəyyən səbəblərdən, məsələn, icraatın aparıldığı dili bilməməzlikdən və ya maddi imkansızlıq üzündən işin ayrı-ayrı iştirakçıların qeyri-bərabər vəziyyətə düşməsinin qarşısının alınması üçün qanunvericiliklə müvafiq təminatlar sistemi də nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd edildiyi kimi, icraatın aparıldığı dili başa düşməyən şəxslərin öz doğma dilində ərizə və ya ifadə vermək, vəsatət irəli sürmək, məhkəmədə çıxış və tərcüməçinin köməyindən istifadə etmək hüququ təmin edilir. İcraatında iş olan təhqiqat, ibtidai istintaq orqanı və prokuror şübhə edilən şəxsin, yaxud təqsirləndirilənin əmlak-maddi vəziyyətini nəzərə alaraq, onları hüquqi xidmətə görə ödənişdən tam və ya qismən azad edə bilər. Bu halda müdafiəçinin əmək haqqı dövlət hesabına ödənilir.

Müstəntiq proses iştirakçılarının hüquqlarını onlara izah edilməsi və bu hüquqların təmini üçün şərait yaratmalıdır. Qanunun bu tələbinə məhəl qoymama,

onu qəsdən pozma qanunla müəyyən edilmiş prosessual hüquqpozmalardan iştirakçıların istifadə imkanına xələl gətirir, onları istintaq aparan orqan və şəxslər qarşısında faktiki olaraq, hüquqsuz vəziyyətə salır. Cinayət-prosessual qanunvericiliyin bu cür pozuntuları da əhəmiyyətli hesab edilir və cinayət işinin aparılması üçün yenidən istintaqa qaytarılmasına əsas verir.

4. *Cinayət prosesində həqiqətin müəyyən edilməsi.*

Cinayət prosesində həqiqət dedikdə, tədqiq olunan əməlin hüquqi məna kəsb edən bütün faktiki hallarının düzgün və tam müəyyən edilməsi, həmçinin dəqiq cinayət-hüquqi təfsir nəzərdə tutulur. Söhbət, cinayət tərkibinin qanunla nəzərdə tutulan elementləri olan faktların və halların müəyyənləşdirilməsindən gedir ki, bunlar da cinayət prosesində sübut etmə predmetini ehtiva edirlər.

Həqiqi olmaq tələbi iş üzrə yalnız nəticəsi və qərarları deyil, ilkin və aralıq xarakterli olanlar da daxil edilməklə, bütün prosessual qərarlara aiddir. Qəbul olunan qərarların həqiqətə tam uyğunluqla yanaşı, mümkün qədər «həqiqətə uyğun» olması halına da yol verilməsi müstətiqə öz şübhəli qərarlarına qanunilik donu geyindirməsinə imkan yaratmaq deməkdir.

Cinayət işi üzrə həqiqətin müəyyən edilmə üsulu onun hallarının istintaqın prosessual formalarında aparılmasıdır. İşin hallarının yalnız kifayət qədər tam və obyektiv tədqiqi qanunla qəbul ediləndir.

5. *Hərtərəflilik, tamlıq və obyektivlik prinsipi.*

Araşdırma qanunla nəzərdə tutulan hərəkətlər vasitəsilə həyata keçirildiyi halda, bu prinsip təmin edilə bilər. Təqsirləndiriləndən və işin digər iştirakçılarından

zorakılıq, hədə və digər qanunsuz tədbirlər üsulu ilə ifadə almaq yolverilməzdir. Sübutetmə vəzifəsinin təqsirləndirilənin üzərinə qoyulması da qanunla qadağan edilir.

Bütün mümkün ehtimalların, o cümlədən, təqsirləndirilənin ifadəsindən hadisə barədə hasil olan təsəvvürün dəqiq təhlili olunduğu, təqsirləndirilən ifşa edən, həm də ona bəraət qazandıran, həmçinin onun məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən halların aşkar edildiyi təqdirdə, işin halları hərtərəfli tədqiq olunmuş hesab edilir.

İstintaqın tamlığı iş üzrə sübut edilməli olan bütün halların müəyyənləşməsinə nəzərdə tutur. Bu hallardan hər hansı birinin kifayət dərəcədə sübut olunmaması ibtidai istintaqa natamamlıq xarakteri verir. Təqsirləndirilənin və ya başqa şəxslərin digər cinayətlər törəmələrinə dair verilmiş məlumatların yoxlanılaraq qanuni və əsaslandırılmış qərarların qəbul edilməsi və istintaqın tamlığına dəlalat edən əsas amillərdən biridir. Cinayət hadisəsi və ya tərkibinin olmaması, həmçinin sübutların toplanması üçün bütün imkanlar tükənsə də cinayət törədilməsində təqsirləndirilənin və ya şübhə edilən şəxsin iştirakının sübut oluna bilməməsi əsaslı surətdə müəyyən edilirsə, bu halda da iş üzrə icraat tam hesab edilir.

6. Təqsirsizlik prezumpsiyası.

Bu prinsipə görə təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyi məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə müəyyən edilməyibsə, o, təqsirli hesab edilə bilməz. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsinə əsasən, cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu

barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır. Təqsirləndirilən şəxsin cinayət törədilməsində təqsirliliyi tam sübut edilməli və onun təqsirliliyinə şübhə yaradan hallar istintaq yolu ilə aradan qaldırılmalıdır. Göstərilən vəzifə istintaq orqanlarının üzərinə düşür və buna görə də təqsirləndirilən öz təqsirsizliyini sübut etməyə borclu deyil. Təqsirləndirilənin ifadələri ilə müəyyən edilən məlumatlar da, başqa sübutlar kimi bütün hallarda işin vəziyyəti ilə bağlı olaraq o, öz təqsirini həm etiraf, həm də inkar etdikdə yoxlanmalı və qiymətləndirməlidir.

İbtidai istintaqda şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi onun tərsirli olduğunun etirafı hesab edilir. Bu, müstətiqin aralıq qərarı olub, sübutları subyektiv qiymətləndirməsinin ifadəsidir. Şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi üçün əsas olmuş iş materiallarının düzgünlüyü və kifayət olması məhkəmə baxışında yoxlanılaraq ittihamedici, yaxud bəraətverici hökm çıxarılır və təqsirli olması barədə aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilənin xeyrinə həll olunur.

7. Təqsirləndirilənin, şübhə edilən şəxsin müdafiə hüququ.

Bu prinsipə uyğun olaraq, qanunun yol verdiyi üsul və vasitələrlə müdafiə olunma hüququ təqsirləndirilən və ya şübhə edilənin ona qarşı olan şübhədən və ya ittihamdan müdafiə imkanını təmin etmək üçün müstətiqin və prokurorun qanunla nəzərdə tutulmuş tədbirlər görmək vəzifəsinə müvafiqdir. Şübhə edilənin və ya təqsirləndirilənin müdafiə hüququna xələl gətirə biləcək öhdəliklərin icrasını onlardan tələb etmək olmaz.

8. Müstətiqin sərbəstliyi prinsipi.

Məhkəmədən sanksiya alınmasının qanunla tələb edildiyi hallar istisna olmaqla, müstəntiq ibtidai istintaqı sərbəst aparır.

Müstəntiqin bir sıra qərarlarının prokurorun və ya məhkəmənin icazəsi ilə həyata keçirilməsi onların qanuniliyi və əsaslılığını təmin etmək məqsədi güdür.

Müstəntiqin icraatında olan iş üzrə hər hansı hərəkəti digər istintaq orqanlarının icra etməsinə yalnız həmin müstəntiqin tapşırığı, yaxud ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun göstərişi və ya tapşırığı olduqda yol verilir. Müstəntiq öz qərar və hərəkətlərinə görə tam məsuliyyət daşıyır.

Hakimlərin statusuna xas olan müstəqillik və yalnız qanuna tabe olmaq prinsipi müstəntiqə şamil olunmur. Bununla bərabər, qanun müstəntiqə lazımı prosesual sərbəstlik verir ki, bunun sayəsində o, istintaqın istiqamətləri və istintaq hərəkətlərinin icrasına dair qərarların qəbul edilməsində müstəqildir. Müstəntiq sübutları, qanuni və öz hüquqi düşüncəsini rəhbər tutaraq, müstəqil surətdə, öz daxili inamı əsasında qiymətləndirir.

Prokuror tərəfindən müstəntiqə icrası məcburi göstərişlər verilməsi onun prosesual müstəqilliyini istisna etmir, yalnız bir qədər məhdudlaşdırır. Prokurorun göstərişlərilə razı olmadığı hallarda, CPM-in 85-ci maddəsinə əsasən, müstəntiq işi öz yazılı etirazları ilə birlikdə yuxarı prokurorluğa göndərə bilər. Bu zaman, yuxarı prokuror qərar qəbul edilənədək, ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun göstərişinin icrası dayandırılır. Yuxarı prokuror ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun göstərişini ləğv edir, yaxud həmin iş üzrə icraatı başqa müstəntiqə tapşırır.

Müstəntiqin fəaliyyətinə nəzarət istintaq şöbəsinin rəisi tərəfindən də həyata keçirilir. O, işin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv istintaqı üçün tədbirlər görür, bu məqsədlə, müstəntiqə müvafiq tapşırıqlar verir.

9. İbtidai istintaq məlumatlarının yayılmasının yolverilməzliyi prinsipi.

İbtidai istintaq üçün çox mühüm olan bu prinsip cinayətin tezliklə və bütövlüklə açılması şərtlərindən biridir. Müstəntiqin əldə etdiyi məlumatların gizli xarakterinin vaxtından əvvəl aşkarlanması onun işində ciddi çətinliklər yarada bilər. Bundan əlavə, istintaq dəlillərinin yayılmasına qadağan qoyulması zərərçəkənin, şübhə edilənin, təqsirləndirilənin və cinayət işi üzrə istintaqa cəlb edilmiş digər şəxslərin əsassız olaraq ləkələnməsinin qarşısını alır, onların şərəf və ləyaqətinin müdafiəsində təminat rolunu oynayır.

Bu prinsip ibtidai istintaqın, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti kimi olması demək deyil. İbtidai istintaqın ayrı-ayrı məlumatları müstəntiqin və ya prokurorun icazəsi ilə, onların mümkün saydığı həcmdə aşkaralana bilər. İbtidai istintaq mərhələsində aşkarlığın hökm sürdüyunə təkə bu hal dələlət etmir. Zərərçəkənin, şahidlərin və digər şəxslərin istintaq hərəkətləri icraatında iştirakı da heç bir aşkarlıqdan xəbər vermir. Zəruri olduqda, müstəntiq onları istintaq məlumatlarının yayılmasının yolverilməzliyi barədə xəbərdar edir, bunun Cinayət Məcəlləsinin 300-cü maddəsində nəzərdə tutulan qaydada məsuliyyətə səbəb olduğunu izah edir və müvafiq sənədə imza etdirir.

Bundan əlavə, kriminalistika metodikasının aşağıdakı prinsipləri də mövcuddur:

1.Qanunçuluğa və etik normalara ciddi riayət etmək.

2.İstintaq orqanlarının fəaliyyətində daxili işlər orqanlarının digər xidmətləri və ictimaiyyətlə əlaqəsi.

3.Cinayət prosesi iştirakçılarının şəxsiyyətinin öyrənilməsi.

4.Konkret istintaq şəraitindən asılı olaraq, istintaqın planlaşdırılması və mərhələlərə ayrılması.

5.Cinayətin törədilməsinə sövq edən halların müəyyən edilməsi.

§ 3. *Cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının anlayışı və xüsusiyyətləri*

Kriminalistik ədəbiyyatlarda cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası mövzusunda müxtəlif fikirlər və mübahisələr mövcuddur. Bəzi müəlliflər onu “cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası”, digərləri isə “cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası” adlandıraraq, onun strukturuna müxtəlif sayda elementlərin daxil olmasını göstərirlər².

Müəlliflərin bəziləri istisna olmaqla əksəriyyəti yalnız cinayətkar fəaliyyətin statistik modelinin struktur elementlərini göstərməklə kifayətlənirlər (bax. cədvəl).

Nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət-insan fəaliyyətinin qanuna zidd bir fəaliyyətidir ki, hərəkət və hərəkətsizliklə müşayiət olunur, müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilir, nəticələrlə yekunlaşır və s. Həmin hərəkətlər Cinayət Məcəlləsində göstərilibsə, biz onun əlamətlərini və tərkibinin struktur elementlərini

² К.Г.Сарыжалинская. Криминалистика. Дярслик. Бақы, 1999. сящ. 23-25.

araşdırıb, hərəkətlərə hüquqi qiymət veririk ki, bu proses cinayət hüququnun predmetinə aiddir.

Həmin element və cinayətin əlamətlərinin mövcud olmasını sübut etmə prosesi isə, cinayət prosesi fənninin predmetidir. Göstərilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, həmin halların araşdırılması cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının elementləri olmaqla yanaşı, tam onun məzmun və mahiyyətini açıqlaya bilməz. Yəni biz, cinayət tərkibinin struktur elementlərinin sübut etmə predmetinin olmasını nəzərə alaraq, kriminalistik mövqeyindən cinayətlərin törədilməsi fikrinin əmələ gəlməsi, cinayət törətməyə hazırlıq, onun törədilməsi və düzəldilməsi fəaliyyətinin elementlərinin kriminalistik xarakteristikasının mahiyyətinin təşkil edilməsi fikirlərini bəyənirik və düzgün hesab edirik.

Cinayətkar fəaliyyəti Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş normalarda bütün növləri, qrupları, yarımqrupları öz əksini tapmışdır. Cinayət hüququ baxımından bu fəaliyyətin sistemində aşağıdakı elementlər daxildir:

- a) subyektlər;
- b) qəsdin predmeti;
- c) məqsədi (cinayət tərkibinin subyektiv cəhəti);
- ç) cinayətkar davranış;
- d) törədilmə şəraiti (hərəkət və hərəkətsizlik);
- e) nəticələri (mənafeyi qorunan subyektlərə dəymiş ziyanın dərəcəsi, miqdarı və s.).

Sadalanan elementləri müəyyən etmək üçün sübut edilməli halları araşdırarkən, onları bir-birilə bağlayan obyektiv faktorları (amilləri) müəyyən etmək vacibdir ki, cinayətlərin açılması, cinayətkarların ifşa edilməsi prosesi tam başa çatsın. Mövcud olan həmin obyektiv

faktordarda olan məlumatlar, onların kriminalistik xüsusiyyətləri, elementlər arasında olan qarşılıqlı əlaqə müstəntiqə təsəvvür yaratmağa imkan verir ki, cinayətlərin tez açılması üçün optimal yol seçib, fərziyyələr yürüdüb, istintaqı lazım olan səmtə yönəlsin. Beləliklə, cinayəti açan şəxslər, insan həyatının (fəaliyyətinin) bütün aspektlərini (onların biruzə vermə müxtəlifliyindən asılı olmayaraq) qabaqcadan bilməlidirlər. Həmin biliklərin həcmi elmi-əsaslandırılmış sistem olub, cinayət fikirlərinin əmələ gəlməsi, cinayətə hazırlıq, onun törədilməsi və gizlədilməsi fəaliyyətinin modelini əmələ gətirir ki, ona da kriminalistik xarakteristika deyilir.

Cinayət fəaliyyətinin kriminalistik xarakteristikasının elementləri barədə müxtəlif müəlliflərin fikirlərinin müqayisə cədvəli

№	Müəlliflər və Monoqrafiyaların çap olduğu illər	Cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının struktur elementlərinin adları											
		cinayətin törədilmə üsulu	cinayətin törədilmə səbəbləri və	cinayətlərin törədilmə şəraiti	cinayətin yönəldiyi obyekt	cinayətin subyekti	cinayətin izləri	cinayətin aləmləri	cinayətin strukturu elementlərinin	cinayətin törədilməsinin tipik şəraitləri	tipik istintaq şəraiti	cinayətin gizlədilməsi-nin	bu növ cinayətlərlə mübarizənin

1	Serqeeva L.A., 1966 (57, s.4)	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-
2	Mitriçev S.P., 1973 (45, .28)	+	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
3	Panteleev İ.F., 1975 (51, s.9)	+	-	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-
4	Vasilyev A.N., 1976 (30, 25)	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Kolesniçenko , 1976 (30, 20)	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-
6	Selivanov .A., 1977 (55,s.56-57)	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Belkin R.S., 1979 (2, s.92)	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+
8	K.Sarıcalinskaya Bakı , 1999	+	+	+		+	+			+					

Yeni həmin modelin xüsusiyyətləri birlikdə cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasını təşkil edir. Cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması üçün həmin fəaliyyətin hər bir xüsusiyyəti vacibdir və mahiyyətlidir. Cinayətkar fəaliyyətin xüsusiyyətləri arasında olan asılılığı müəyyən edib cinayətlərin açılmasına yönəltmək, bu prosesi həyata keçirən hüquq-mühafizə orqanı əməkdaşlarının savad səviyyəsindən və iş təcrübəsindən bilavasitə asılıdır.

Deməli, cinayətkar fəaliyyətin, onun elementlərinin və onların arasındakı qarşılıqlı əlaqənin, onun əsasında formalaşan kriminalistik xarakteristikasının gələcək hüquqşünaslar tərəfindən öyrənilməsi, cinayət hadisəsinin informasiya daşıyıcıları olan zahiri təzahür proseslərinə qiymət verə bilməsi, ümumilikdə hüquq-mühafizə orqanları fəaliyyətində cinayətlərin açılması, araşdırılması və qarşısının alınması prosesində ən səmərəli taktiki-metodiki tövsiyələr sistemini təşkil edir.

Göstərilənləri nəzərə alaraq, həmin təzahürə aşağıdakı kimi tərif vermək olar:

Cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası- kriminal şəraitlərin və onları müşayiət edən halların modeli olub, müxtəlif cinayət fəaliyyətinin nəticələri, izləri, cinayət vasitələri, digər texniki vasitələr, onların aralarında olan qarşılıqlı əlaqələr və onların bir-birilərindən asılılığıdır ki, ibtidai araşdırmanı aparan şəxslər onların əsasında fərziyyələr yürüdü, istintaqı planlaşdırır və məqsədinə çatmaq üçün onu lazımı səmtə yönəldir.

Fəaliyyət-sosioloji həqiqət olub, bir neçə elmin öyrənilmə obyektidir. Dərk edilmiş fəaliyyət ümumi psixoloji nəzəriyyə tərəfindən dərinlən öyrənilir. Həmin nəzəriyyəyə əsasən bu proses təlabatla (motivlə) əmələ gəlir, dəqiq məqsədə çatmağa yönəlir. Eyni fəaliyyət müxtəlif hərəkətlərlə yerinə yetirilə bilər. Hərəkətlərin yerinə yetirilmə üsulları lazımi şəraitdən və məqsədə çatmaq üçün seçdiyi vasitələrdən asılıdır. Həmin şəraitlərdən və vasitələrdən istifadə edərək subyekt (şəxs) öz fəaliyyət obyektini (predmetini) dəyişdirərək istədiyi nəticəni əldə edə bilər.

Göstərilən terminlərə müəyyən bir çərçivədə cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının strukturunun elementləri kimi qiymət verib, onları tədqiq etməklə mahiyyətini dərinlən başa düşməyə imkan yaradır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının "subyektiv blokuna" vacib olan aşağıdakı əlamətləri daxil etmək olar:

1. Cinayətkarı cinayət törətməyə məcbur edən onun psixikasında həkk olunan fikir-motiv. Cinayətkarı cinayət törətməyə vadar edən daxili qüvvəsini (motivini), mahiyyətini bilmək hüquq-mühafizə orqanlarının təcrübəli işçilərinə fərziyyələrin düzgün

yürüdülməsinə, istintaqın səmərəli planlaşdırılmasına, cinayətlərin vaxtında açılmasına, cinayətkarların ifşa olunub, ədalət məhkəməsinə verilməsinə şərait yaradır. Yəni, hadisə yerinə baxış keçirərkən orada əmələ gələn izlərin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq cinayətin motivi barədə fikir yürüdüüb fərziyyə qurmaq olar. Motiv özünü maddi və ideal formada biruzə verir.

2.Məqsədyönlülük – cinayət törədən şəxsin nəzərdə tutduğu məqsədə çatmaq üçün cinayət fəaliyyətinin predmetinin dəyişdirilməsi. Məsələn, zorlama cinayətlərində qadınla cinsi əlaqəyə girmək üçün necə olursa-olsun zərərçəkmişin iradəsinin qırılması fərziyyələrinin yürüdülməsində, istintaqın düzgün səmtə yönəlməsində mühüm rol oynayır.

3.Cinayət törədən şəxsin onda yaranmış stereotip əsasında əvvəlki üsulla onu törətməsi. Onda yaranmış həmin stereotip (vərdiş) təzə cinayət törəyəndə də istər-istəməz özünü bürüzə verir və tipik izlərin əmələ gəlməsinə dəlalət edir.Ona görə də xüsusi üsullarla törədilmiş cinayətlərin qeydiyyatına müraciət etmək lazımdır

4.Kommunikativ əlaqələr. Cinayətkar qrupların üzvləri arasında olan sabit sıx əlaqələrdir ki, cinayətkarların arasına oynadıqları roldan asılı olaraq bölgü aparılır. Dindirmə zamanı müstəntiq həmin rollardan asılı olaraq psixoloji kontaktın yaradılması prosesini asanlaşdırır. Cinayətkar qrupların üzvləri arasında olan daxili ziddiyyətləri aşkar edib, düzgün məlumat almağa nail olur.

5.İntellektual və kommunikativ bacarıqlarından (biliyi, bacarığı, vərdişləri) asılı olaraq cinayətkar qrupun üzvləri arasında olan bölgü (məsələn, pusquda durmaq, ev yiyəsini güdmək, evdə adam olmayan vaxtı

müəyyən etmək, icraçıya və ya təşkilatçıya məlumat çatdırmaq və s.).

6. Cinayətkarın ətraf mühitə və öz-özünə olan münasibətini xarakterizə edən xüsusiyyətləri (pessimistlik, optimistlik və s.).

7. Cinayət törədən şəxslərin meyllərini (maraqlarını), həvəsini, hobbisini bilməklə onun axtarışının istiqamətlərini düzgün seçmək, cinayət yolu ilə əldə etdiyini harada və necə işlətmək kimi hallara əsaslanaraq cinayəti açmaq üçün düzgün istiqamət seçmək olur.

Ədəbiyyatlarda şəxsin digər xassələrinin (xüsusiyyətlərinin) də kriminalistik xarakteristikasının elementləri olduğunu göstərilir. Məsələn, subyektiv xassələr (qan qrupu, sümük və saçların tərkibi) funksional və inteqral əlamətlər. Bizim fikrimizcə bu əlamətlər cinayətkarların axtarışında daha çox işlədilir ki, bu da əməliyyat-axtarış fənnində daha dərinlən öyrənilir və onun predmetinə aiddir.

Cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının "obyektiv blok"una müəlliflərin əksəriyyəti aşağıdakı elementləri daxil edirlər:

1. *Cinayətin törədilməsinin tipik üsulları*. Üsullar dedikdə cinayətə hazırlıq onu törətməyə və nəticələrinin gizlədilməsinə yönəlmiş, bir-birinə təsir göstərən və bir-birindən asılı olan hərəkətlərin sistemini, həmin hərəkətlər zamanı istifadə edilən vəsait və texniki vasitələri, törədilmə vaxtını, yerini və obyektiv şəraitin digər hallarını cəmləşdirən təzahürləri başa düşürük³. Bizim zənnimizcə, kriminalistik nöqteyi-

³ А.Ф.Облаков. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации. Учебник, Хабаровск, 1985. ст.19.

nəzərindən həmin təzahürün mahiyyətini daha tam açıqlayır.

Cinayətlərin törədilməsinin üsullarının kriminalistik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tipik üsullardan asılı olaraq, əmələ gələn izləri axtarıb, onlar vasitəsilə cinayətkarı ifşa edirik. Kriminalistik xarakteristikasının bu elementinə aid olan məlumatları icraatda olan və arxivə verilmiş cinayət işlərinin materiallarını öyrənməklə, kriminalistik qeydiyyatlardan, ittiham aktlarını, hökmləri və ekspert rəylərini öyrənməklə və digər regionların polis orqanlarından alınmış həmin üsullarla törədilən cinayətlər barədə olan məlumatları toplayaraq, cinayətlərin açılmasında istifadə etmək lazımdır.

2.Cinayətlərin gizlədilməsinin tipik üsulları.

Cinayətlərin gizlədilməsinin tipik üsullarının təsnifatı həm elmi, həm də təcrübi əhəmiyyət kəsb edir. R.S.Belkinin fikrincə onlar aşağıdakılardır:

a) ört-basdır etmə (məngirləmək), yəni hüquq-mühafizə orqanlarından cinayətin törədilməsi və ona aid olan məlumatları gizlətmək;

b) cinayətin və cinayətkarın izlərinin məhv edilməsi;

c) pərdələmək, yəni cinayətin törədilməsi barədə məlumatları dəyişdirmək və istintaqı yalan səmtə yönəltmək (məsələn, adam öldürməni özünü asmaq kimi qiymətləndirsinlər deyə meyit asılır);

ç) saxtalaşdırma, yəni yanlış məlumatın yaradılması (məsələn, mənimsəmə faktlarını gizlətmək üçün sənədləri və maddi nemətləri yandırır);

d) cürbəcür üsulların qarışdırılması yolu ilə səhnələşdirmə.

Bu üsulların hamısı öz-özlüyündə cinayətlərin açılmasında və cinayət törətmiş şəxslərin ifşa edilməsində böyük təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

3.Zərərçəkmişlər barədə olan məlumatlar. Cinayət törədilən anda zərərçəkmiş və cinayət törədilən şəxslər arasında yaranan spesifik münasibətləri iki tipə ayırmaq olar:

a) neytral – həyat tərzi cinayəti törədilənə qədər, törədilən anda heç bir təsir göstərməyən zərərçəkmişlər. Belə hallarda zərərçəkmişlər cinayətin açılmasına və araşdırılmasına aktiv köməklik göstərirlər;

b) fitnəkar hərəkətləri vasitəsilə cinayətkarı cinayət törətməyə təhrik edir. Bu aktiv və passiv formada özünü biruzə verir (zorlama, adamöldürmə və s. cinayətlərdə).

Bu problemlər cinayət hüququnda viktimologiya nəzəriyyəsində daha geniş öyrənilir.

4.Cinayətlərin törədilmə şəraitləri. Cinayətlərin törədilməsi yerinin, vaxtının, cinayətin yönəlmə obyektinin öyrənilməsi həm cinayətin açılmasına həm də cinayətkarın axtarışına köməklik göstərir.

Cinayətin törədilməsi vaxtı, cinayət törətmiş şəxsin alibinin yoxlanılmasının da mühüm rol oynayır. Cinayətin törədilmə yeri sübut edilməli haldır və cinayət işinin hərtərəfli, tam və obyektiv istintaqında mühüm rol oynayır.

Cinayətin törədilməsi yerini müəyyən etmək, ora baxış keçirmək, sübutların toplama prosesini tezləşdirir ki, cinayəti törədən şəxsləri ifşa etmək mümkün olsun.

5.Cinayətkarın şəxsiyyəti barədə olan məlumatların toplanması, təhlili də cinayətlərin açılmasında mühüm rol oynayır. Həmin məlumatlar

müxtəlif istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi vasitəsi ilə toplanır.

“Cinayətkarın şəxsiyyəti” məfhumunun mahiyyətini aşağıdakı elementlər açıqlayır:

- 1) cinayət törətmiş hər hansı bir konkret şəxs;
- 2) eyni yerlərdə hər hansı bir növ cinayətlərin törədilməsində ixtisaslaşmış yığcam obraz (məsələn, avtobuslarda cibgirlər);
- 3) cinayətkarların hər hansı bir xassələrini özlərində cəmləşdirmiş yığcam obrazı (məsələn, zorakılıq cinayətləri törədənlər);
- 4) yalnız qəsdən cinayət törədənlərin yığcam obrazı (məsələn, banditizm, terrorçuluq).

Huquq ədəbiyyatlarında cinayət törədən şəxslərin şəxsiyyətinin əlamətlərinin sübut əhəmiyyəti kəsb etməyi haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Biz hesab edirik ki, cinayət, törədən şəxsin fiziki xüsusiyyətləri, cinayət törədilən yerlərdə, maddi aləmdə öz izlərini qoyublarsa, onlar sübut əhəmiyyəti kəsb edirlər (cinsi, qan qrupu, əl barmaq izləri, çəkisi, boyu və s.).

Cinayəti törətmə və gizlətmə üsullarını məharətlə seçib, həyata keçirmək kimi professional vərdişləri də cinayətlərin açılmasında və araşdırılmasında az rol oynamır.

Cinayət hadisəsini və cinayəti törədən şəxslərin bəzi xüsusiyyətləri onları görəndə şahid, zərərçəkən şəxslər tərəfindən qavrayıb yadda saxladıkları məlumatlar da sübut etmə prosesinin predmetidir ki, həqiqəti müəyyən etməkdə mühüm rol oynayır (cinayət törətmə təcrübəsi, psixi xüsusiyyətlər və s.).

Hadisə yerində olan izlər cinayət törədən şəxslərin yaş barədə də məlumat mənbəyi ola bilər.

Cinayətkarların cinayət törədəndən sonrakı fəaliyyəti (meydana çıxan davranışı) da diqqət mərkəzində olub, ədəbiyyatlarda geniş təhlil olunur, çünki onun təcürbi əhəmiyyəti böyükdür (məsələn, yaşayış yerini dəyişməsi, birdən-birə bahalı əşyaları alması, borclarını vaxtından əvvəl qaytarması və s.).

Hər bir növ cinayət fəaliyyətinə özünəməxsus xassələr məxsusdur ki, onun kriminalistik xarakteristikasını verəndə meydana çıxan tipik davranış qaydalarını təhlil etmək lazım gəlir.

Məsələn, oğurluq cinayətlərində biz daha çox meydana çıxan və aşağıda göstərilən tipik davranış xüsusiyyətlərini qeyd edə bilərik:

–cinayət törədəcək yerə marağı, oğurlayacaq əşyalara diqqətin artması;

– cinayət törədiləsi yeri öyrənmə və oğurlayacaq əşyalar barədə məlumatın olması;

–istintaqdan və məhkəmədən yayınmaq üçün gördüyü tədbirlər (yaşayış yerini birdən-birə dəyişir, qeyri-leqal həyat tərzinə keçir və s.);

–onu ifşa edə biləcək faktları danma, istintaqı yalan səmtə yönəltməyə cəhd göstərmə, özü üçün alibi yaratmaq və s.;

– cinayət barədə elə məlumatları bilməlidir ki, onlar yalnız cinayəti törədən şəxslərə məlum ola bilər;

–cinayət nəticəsində əldə etdikləri maddi nemətlərdən istifadə etməyə yönəlmiş hərəkətlər və onları izah edə bilməməsi;

–digər dolayı hallar ki, həmin şəxsin cinayəti törətdiyinə dəlalat edir (məsələn, öz əşyalarını məhv edir, yalançı şahidlər hazırlayır, evində tapılan cinayəti törətdiyi alətlərin təyinatını izah edə bilmir və s.).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bəzi müəlliflər cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasına digər elementləri də daxil edirlər (cinayəti bilavasitə görən, cinayət və cinayəti törədənlər barədə məlumatı olanlar).⁴

Bizim zənnimizcə, hər bir kriminal şəraitin özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur, onları təhlil edib qiymətləndirmək, hər hansı bir qərar qəbul etmək konkret istintaq şəraitindən asılıdır. Burada həm obyektiv şərait, həm də şəraiti qiymətləndirib qərar qəbul edəcək hüquq-mühafizə orqanlarının nümayəndələrinin şəxsi, təcrübi və professional keyfiyyətləri mühüm rol oynayır.

Beləliklə, biz kriminalistik metodikanın anlayışını, mahiyyətini təhlil etdik və onun cinayətlərin araşdırılmasında, açılmasında, cinayət törədən şəxslərin ifşa olunmasında, istintaqın tam, hərtərəfli və obyektiv aparılmasında rolunu açıqladıq. Kriminalistikanın bu hissəsinin gələcək hüquqşünaslar üçün əhəmiyyətini qeyd etdik.

Həmçinin xüsusi kriminalistik metodikaların strukturunu, mahiyyətini və prinsiplərini araşdıraraq metodikanın aparıcı hissəsi olan kriminalistik xarakteristikasının elementlərinin mahiyyətini açıqlayıb, onun təcrübi əhəmiyyətini hərtərəfli izah etdik.

⁴ А.Ф.Облаков. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации. Учебник, Хабаровск, 1985. ст.51-54.

İ F Ə S İ L
MÜTƏŞƏKKİL CİNAYƏTKAR QRUPLAR
TƏRƏFİNDƏN TÖRƏDİLMİŞ CİNAYƏTLƏRİN
ARAŞDIRMA METODİKASININ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

***§1. Mütəşəkkil cinayətkarlığın kriminalistik
xarakteristikasının ümumi cəhətləri və onun
kriminalistik xüsusiyyətləri.***

Mütəşəkkil cinayətkarlığın (bundan sonra - MC)
– MC-nin kriminalistik tədqiqi, onun həm ümumi

cəhətlərinə, həm də onun ayrı-ayrı növlərinin xüsusiyyətlərinə yeni konstruktiv ideya və yanaşmaları tələb edir. Kriminalistik xarakteristikanın iki səviyyədə işlənməsi zərurəti bununla əlaqədardır. Yüksək - nəzəri səviyyə MC-nin bütün ümumi növləri üçün, aşağı - xüsusi səviyyə isə onun ayrı – ayrı növləri üçün xarakterikdir.

MC-nin kriminalistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi əsas verir ki, onun ümumi və xüsusi növdən olan kriminalistik xarakteristikası mütəşəkkil cinayətkarlar tərəfindən törədilən kriminal əməllərin bazisinə (əsas cinayətkar fəaliyyətə) əsaslanmalı və öz strukturunda ayrı – ayrı elementləri deyil, bu elementlərin kriminalistik informasiya daşıyan blokuna malik olmalıdır.

Mütəşəkkil cinayətkar qruplar (bundan sonra - MCQ) MCQ tərəfindən törədilən əsas cinayətlərin göstərilən xarakteristikasının tədqiqi zamanı əsasən mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin (bundan sonra - MCF) – MCF-in obyektini, məqsədli istiqamətini, cinayətkar birləşmələrin tipik strukturunu və cəhətlərini düzgün müəyyən və xarakterizə etməyə, onların cinayətkar fəaliyyətinin ümumi həcmi dəqiq təsvir etməyə imkan verir. MC-nin kriminalistik xarakteristikasının ayrı – ayrı elementlərinin düzülüşü zəruridir və bu da öz növbəsində MC-nin kriminalistik cəhətdən əhəmiyyətli olan xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi zamanı kriminalistik marağın əsas aspektlərinin dürüst fərqləndirilməsini təmin edir.

MC haqqında informasiyanı hər şeydən qabaq, **üç informativ bloka ayırmaq olar:**

- predmet – texnoloji;
- təşkilati – idarəedici;
- subyekt – şəxsiyyət.

Birinci informativ blok MCF-də cinayətkar qəsdin obyektini və məqsədli istiqamətini xarakterizə edir, cinayətin törədilməsi üsulu, mexanizmi və şəraiti haqqında informasiyanı ehtiva edir.

İkinci informativ blok MCF-in spesifik və başlıca elementlərindən biri kimi mütəşəkkil qrup və ya cinayətkar birlik haqqında informasiyanı ehtiva edir. Bu bloka, həmçinin cinayətkar qrupun təşkilati strukturu, onun üzvləri arasında funksional vəzifələrin bölgüsü, idarəetmə növü və s. haqqında informasiyalar daxildir.

Üçüncü informativ blok isə MCQ-nin üzvlərinin şəxsi – tipoloji xüsusiyyətlərini, onları ibtidai araşdırma və məhkəmədə prosesində davranışını, bu təşkilatın daxili psixoloji atmosferi haqqında informasiyanı ehtiva edir.

MC – nin tədqiqi zamanı kriminalistik cəhətdən əhəmiyyəti olan cəhətlərin sonrakı tədqiqi mütəşəkkil qrupların korrupsion əlaqələrinin xüsusiyyətləri haqqında informasiyalardan ibarət daha bir blokun ayrılmasına imkan vermişdir. Onu şərti olaraq, təşkilati korrupsion blok adlandırmaq olar.

Göstərilən bloklardan hər birində ehtiva olunan informasiya həm bütövlükdə mütəşəkkil cinayətkarlığa, həm də onun ayrı – ayrı növlərinə xas olan kriminalistik əhəmiyyətə malik tipik cəhətləri ayırmağa imkan verir.

MC – nin tipik predmeti – texnoloji cəhətləri onun cinayət tərkibinin obyektinə və obyektiv cəhətinə xas olan kriminalistik əhəmiyyət kəsb edən keyfiyyətlərini xarakterizə edir. Bu zaman MCF – in kriminalistik cəhətdən lazımınca qiymətləndirilməsi üçün, hər şeydən əvvəl, onun subyektlərinin kriminal marağının predmetinin nədən ibarət olduğunu aydınlaşdırmaq vacibdir.

Cinayətkar qəsdin predmetinin öyrənilməsi bilavasitə cinayətlərin araşdırılması üçün mühüm kriminalistik əhəmiyyət kəsb edən məlumatların alınması üçün zəmin yaradır.

Bununla əlaqədar olaraq, qrupların qəsdlərinin predmeti haqqında tam təsəvvür yaratmaq üçün, əldə olunan məlumatları çıxış və əsas qruplara ayırmaq daha məqsədəuyğundur. Çıxış səviyyəsində maraqlar konkret predmetlər, sərvətlər və obyektlər haqqında ən ümumi məlumatları təşkil edir. Əsas səviyyəyə isə göstərilən predmetlərlə, sərvətlərlə və obyektlərlə hansı əməliyyatların həyata keçirilməsi, onlardan necə istifadə edilməsi və s. haqqında məlumatları aid etmək olar. Bu məlumatlara MCQ-nin üzvlərinin necə satılması, qrup üzvləri arasında vəzifələrin bölüşdürülməsi, qrupun bir kriminal sahələrdən digər fəaliyyət sahəsinə hansı yolla düşməsi və s. haqqında informasiya da daxildir.

Cinayətkar qəsdlərin predmeti haqqında göstərilən məlumatların məcmusu - cinayətkar qrupun əsas cinayətkar fəaliyyətinin xarakteri, onun mümkün strukturu, bu qrupun şəhər, rayon ərazisində kriminal fəaliyyətinin əhatə dairəsi və sahəsi, istehsal – maliyyə sahələri və digər

fəaliyyəti haqqında kriminalistik fərziyyələri irəli sürməyə imkan verir. Bununla yanaşı, bu mərhələdə «çirkli pulların yuyulması»nın baş verdiyi leqal kommersiya strukturlarını sadalamaq olar.

Mütəşəkkil cinayətkar qrupların və birliklərin üzvləri tərəfindən törədilən cinayətlərin əməlləri və üsulları son dərəcə müxtəlifdir. Bu fəaliyyətin kriminalistik cəhətdən qiymətləndirilməsi kriminal məqsədlərin realizəsinin əsas vasitəsi olan bazis (əsas) cinayətlərin törədilməsi üsullarının müəyyən edilməməsidir. Bu üsulların özünün xarakteri isə cinayətkar birliklərin fəaliyyətinin bazis istiqamətindən çox asılıdır.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, mütəşəkkil qruplar və birliklər tərəfindən əsas, yardımçı və əlavə cinayətlərin edilməsinin bütün üsulları tam strukturludur. Onlar cinayətlərin törədilmə üsullarının (izlərinin) hazırlanması, törədilməsi və gizlədilməsindən yararır.

İqtisadi sahədə törədilən cinayətlər üçün xüsusi hazırlıq və cinayətkar qəsdin obyektini haqqında bütün mümkün işgüzar, spesifik, peşəkar və subyekt – şəxsiyyət informasiyasından istifadə xarakterikdir. Bu zaman zəruri sənədlərin əldə edilməsi və ya hazırlanması, «yalançı» strukturların yaradılması, lazımi şəxslərin satın alınması və s. üzrə hazırlıq hərəkətlərinin tam kompleksi həyata keçirilə bilər.

Əməlin törədilməsi prosesində təsərrüfat və maliyyə – bank fəaliyyətində bütün mümkün əlverişli yerlərdən, təşkilati – istehsalat və texniki nöqsanlardan, təsərrüfat – maliyyə əməliyyatlarının hüquqi rəqlamentləşdirilməsində ziddiyyət və digər

çatışmazlıqlardan, saxta sənədlərdən və mümkün dələduzluq hərəkətlərindən bacarıqla istifadə edilir.

Belə cinayətlərin gizlədilməsi üsulları da qabaqcadan diqqətlə düşünülür və bir qayda olaraq, talanmış pulların müxtəlif yalançı birgünlük strukturların hesabına köçürülməsi üzrə əməliyyatlarla pərdələnir.

Bu növ cinayətlərin törədilməsindən də əvvəl, zəruri nəqliyyat vasitələrinin, silahların, xüsusi geyiminin və ya kamuflyac formaların əldə edilməsi və cinayətin obyektinin fəaliyyət dairəsinin öyrənilməsilə əlaqədar ciddi hazırlıq tədbirləri görülür.

Məlum olduğu kimi, mütəşəkkil qruplar arasında mafioz cinayətkar birləşmələr fəaliyyət göstərir. Qurbanlara münasibətə silah, sərtlik və fiziki zor tətbiq etmə, hüquq-mühafizə orqanlarına silahlı müqavimət göstərmə halları xasdır.

Cinayətlərin izlərinin gizlədilməsi üçün ənənəvi fəndlərlə yanaşı, arzuolunmaz şahidlərin fiziki cəhətdən aradan götürülməsi tədbirlərindən, müxtəlif növ maskalanmadan, fitnəkarlıqdan və s. istifadə edilir.

Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin həyata keçirildiyi şərait də son dərəcə müxtəlif olur. MCF-in müxtəlif növlərinin öyrənilməsinin nəticələri göstərir ki, belə cinayətlərin həyata keçirildiyi şəraitin xarakteri bir qayda olaraq, digər cinayətkar fəaliyyətlərin şəraitinin strukturundan fərqlənir. Burada cinayətkar qruplar və birliklər üçün maraq doğuran hər hansı şəhərin, rayonun, regionun ictimai həyat sahələrində təşəkkül tapan şəraitin xüsusiyyətləri müəyyənedici əhəmiyyətə malikdir.

Bu, hər şeydən əvvəl ictimai həyatın, cinayətkar strukturların zərərli etdiyi sosial – iqtisadi, dövlət – idarəetmə və ictimai – siyasi, maliyyə – kredit, təsərrüfat – istehsalat, xarici iqtisadiyyat, ticarət – kommersiya, özəlləşdirmə, hakimiyyət – idarəetmə sahələridir. Onlarda adətən, xeyli maliyyə və maddi vəsaitlər toplanır. Məhz bu sahələrdə, hər şeydən əvvəl, həmin cinayətkar fəaliyyətin həyata keçirilməsini yüngülləşdirən amillər yaranır. Bununla yanaşı, MCQ-də sadəcə olaraq onların cinayətkar fəaliyyəti üçün əlverişli olan şəraitdən istifadə edilir, lakin onların özləri də cinayətkar sistemin fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradırlar.

Təhlil edilən cinayətkar fəaliyyətin həyata keçirilməsi şəraitinin mühüm elementləri sırasına cinayətkar birliyin hərəkət etdiyi regionun spesifikliyi barəsində məlumatları da aid etmək olar. Eyni zamanda bu məlumatları cinayətlərin törədilməsi şəraitinin elementi hesab etmək təklifini V.A.Obraztsov vermişdir.⁵

Belə cinayətlərin törədildiyi yerli ərazi şəraitinin təhlili onların strukturunda müəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin «ocağı» adlandırıla bilən şərait elementini ayırmağa imkan verir. «Ocaq» dedikdə, cinayətkar qrupun rüşeymləri, yarandığı, yaradıldığı, onun rəhbər nüvəsinin yerləşdiyi yer, bu cinayətkar fəaliyyətin ilk əlamətlərinin təzahür etdiyi yer başa düşülür. Eyni zamanda qrupun fəaliyyət göstərdiyi şəhər, rayon, region nəzərdə tutulur.

Müəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin şərait strukturunda şərti olaraq, MCF-in mərkəzi

⁵ Образцов В.А. О криминалистической классификации преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 33. М., 1980, с. 94.

adlandırılan daha bir spesifik elementi ayırmaq olar. Mərkəz dedikdə, mütəşəkkil cinayətkarlığın təzahürünün hər bir sahəsində cinayətkar qrupun biznesi üçün cəlbədiçi olan konkret struktur başa düşülür.

Adətən, konkret təsərrüfat – kommersiya, nağd pul vəsaitləri ilə hiylə işlədən, pul və digər maddi sərvətlərlə qanunsuz əməliyyatlarla məşğul olmaq imkanına malik maliyyə strukturları belə mərkəzlərdir. Belə fəaliyyət özünə xüsusilə hədə – qorxu ilə məşğul olan müxtəlif mütəşəkkil cinayətkar qrupların diqqətini cəlb edir.

MCF mərkəzi sübutədiçi və xüsusi kriminalistik xarakterli ən müxtəlif informasiyaların daşıyıcısıdır. Buna görə də, istintaqın gedişatında həmin obyektin öyrənilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bir qayda olaraq, bu məqsədlə əldə olunan məlumatlar mərkəzləri müəyyən etməyə imkan verir. Bu cinayətkar qəsdin predmetlərinin ilkin ümumiliyi və cinayətlərin törədilməsi üsulları ilə əlaqədar digər mərkəzləri axtarmaq vəzifəsini müstəntiqlərin üzərinə qoyur. Digər mərkəzlərin aşkar edilməsi öz növbəsində mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin «ocaqlarını» dəqiq təsvir etməyə şərait yaradır. Bütün bu informasiyalar bu cinayətkar fəaliyyətin açılması, araşdırılması və qarşısının alınması üçün qəbul edilən əməliyyat – axtarış və istintaq hərəkətlərinin xarakterini müəyyən etməyə imkan yaradır.

İdarəetmə – təşkilati xarakterli tipik cəhətlər göstərilən qrupların, cinayətkar birliklərin və digər daha iri kriminal birləşmələrin təşkilati – idarəetmə xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Bu aspektlər kriminal

qrupların və birliklərin quruluş strukturunu, onların qarşılıqlı əlaqələrini, fəaliyyət mexanizmini və s. xarakterizə edirlər.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın qanunauyğunluğu onun real mövcudluğudur və o, ancaq yaxşı mütəşəkkil və idarə edən təsisata malik olmaqla inkişaf edə bilər. Göstərilən cinayətkar təşkilatlar adına, sayına, təşkilati səviyyəsinə, struktur xarakterinə və hərəkət istiqamətinə görə müxtəlif ola bilər. Onların belə birləşmələrə verilən tələblərə uyğunluğunun müəyyən edilməsi və onların kriminalistik əhəmiyyətli xüsusiyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyəti sadə qrup cinayətkarlıqdan fərqləndirmək, cinayətkar birləşmənin təhlükəliliyini düzgün qiymətləndirmək, təşkilatın rəhbər nüvəsini müəyyən etmək, onun zəif həlqəsini və s. bilmək üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Məlum olduğu kimi qüvvədə olan AR CM-də (34-cü maddə) qabaqcadan razılaşmaqla bir qrup şəxs, mütəşəkkil qrup və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən edilən bu qəbildən olan cinayətkar təşkilatların dörd növünün anlayışı verilir. Sabitlik və cinayət törətmək (hətta, bir cinayəti) üçün qabaqcadan razılaşma qanunda mütəşəkkil qrupun əsas əlamətləri adlandırılır. Əlbəttə, bu əlamətlər son dərəcə ümumidir və belə qrupların xüsusiyyətlərini tam xarakterizə etmir, o cümlədən MCQ-ni konkret cinayəti törətmək üçün qabaqcadan razılaşmaqla birləşən şəxslər qrupundan dürüst fərqləndirməyə imkan vermir. Lakin bütün əlamətlər dürüst ifadə olunmalı və onların mütəşəkkilliyi kifayət qədər yüksək

səviyyədə xarakterizə edilməlidir. Bu ona görə vacibdir ki, qabaqcadan razılaşımaqla adi cinayətkar qrupda birgə iştirakçıların davranışı da xaotik ola bilməz. Bu zaman «mütəşəkkil cinayətkar qrupun sabitliyini xarakterizə edən müəyyənədicə əlamət qrupun təşkilatçısının və ya rəhbərinin olmasıdır. İştirakçıları seçməyi həyata keçirərək, onların arasında rolları bölərək məhz təşkilatçı qrupu yaradır, intizam müəyyən edir, rəhbər isə həm bütövlükdə qrupun, həm də onun iştirakçılarından hər birinin məqsədyönlü və planlaşdırılmış fəaliyyətini təmin edir».⁶

Bu əlamət də cinayətkar qrupun xarakteristikasını tamamlayır, onu qabaqcadan razılaşımaqla cinayət törədən şəxsləri sadə cinayətkar qrupundan fərqləndirməyə imkan verir.

Yuxarıda qeyd edilən bütün əlamətlər MCQ-nin həm də kriminalistik əhəmiyyətli əlamətlərini, məsələn, cinayətlərin planlaşdırılmasını və diqqətlə hazırlanmasını, cinayətin alət və vasitələrinin hazırlanmasını, cinayətin gizlədilməsi üçün tədbirlərin təmin edilməsini özündə ehtiva edir.

Cinayət qanununda verilən cinayətkar birliyin anlayışının əsasında da onun möhkəmlik əlamətini müəyyən edən daha yüksək mütəşəkkil səviyyədə mütəşəkkil qrup anlayışı durur. Eyni zamanda cinayətkar birlik dedikdə, mütəşəkkil cinayətkar qrupların birləşməsi başa düşülür. Cinayətkar birliyin xüsusi cinayət-hüquqi əlaməti onun

⁶ Минниев Н.Т. Проблемы борьбы с организованной преступностью // Организованная преступность. Уголовно-правовые и криминалистические проблемы. Калининград, 1999, с.4.

yaradılması – ağır və xüsusilə ağır cinayətlər etmək məqsədidir.

Cinayətkar birliyin möhkəmlik əlaməti ilk baxışda sabitlikdən az fərqlənir. Göründüyü kimi, onun üzvlərinin ümumi cinayətkar məqsədləri ilə əlaqədar xüsusi möhkəmliyi kriminal şərəf və ya «dairəvi zəminliyi» ilə yazılmamış məcəllənin kriminal telləri kimi başa düşmək məqsədəuyğundur. Möhkəmlik anlayışına bəzən konspirasiya, ümumi kassa və xüsusi texniki vasitələrin olması daxil edilir. Konspirasiya dedikdə, şərti adlardan və siqnallardan, cinayət qarqonlarından, parollardan və s. istifadə başa düşülür. Ümumi kassa («obşak») isə qrupun sərəncamında olan, cinayətkar və digər qeyri-qanuni fəaliyyət nəticəsində əldə edilən pul vəsaitləridir. Əgər konspirasiya və ümumi kassa həqiqətən də, müəyyən dərəcədə mütəşəkkil qrupu möhkəmləndirirsə, güman ki, xüsusi texniki vasitələrin olması möhkəmliyi xarakterizə edə bilməz.

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası CM-in 218-ci maddəsində cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilatlar) sırasına ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin edilməsi üçün plan və şərait hazırlamaq məqsədilə təşkilatçıların və rəhbərlərin birliyi də aid edilir. Bu, belə cinayətkar birləşmələrin ən yüksək səviyyəsidir. A.İ.Dolqovanın haqlı qeyd etdiyi kimi, hələ 80-ci illərin sonunda öz cinayətkar fəaliyyətlərini əlaqələndirmək üçün cinayətkar mühitin təşkili, onun liderlərinin konsolidasiyası üzrə

işlər gedirdi.⁷ İstintaq təcrübəsi və çoxsaylı kriminoloji araşdırmaların nəticələri göstərir ki, mütəşəkkil cinayətkarlığa mafioz tipli cinayətkar təşkilatlar da xasdır. Mafioz tipli cinayətkar təşkilatlar üçün adətən, üç tipik əlamət xasdır:

- daxili müfəssəl struktur;

-fəaliyyətin müəyyən sahələri (məsələn: hədə-qorxu, oyun biznesi, narkobiznes, fahişəlik, silah alveri və s.);

-siyasi müdafiə (qanunvericilik orqanlarında, hökumət idarələrində və kütləvi informasiya vasitələrində «öz adamları»nın olması).

Bu əlamətlər mafioz qruplara da xasdır. Bundan başqa, ədəbiyyatda ədalətli olaraq qeyd edildiyi kimi, bu qruplarda dairəvi zəminlik, korrupsiya müdafiəsi, dərin konspirasiya, qurbanların aradan götürülməsi və qorxudulması, təşkilatın bütün gücü ilə öz fəal üzvlərinin müdafiəsi, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları arasında susmaq qanunlarına əməl etmək kimi mafioz ənənələr nəzərə alınır.⁸

Lakin yuxarıda göstərilənlərdən aydın olur ki, mütəşəkkil cinayətkarlıq fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün adamların ilkin təşkilat forması qüvvədə olan cinayət qanununa uyğun olaraq bu cinayətkarlığı öyrənən alimlərin əksəriyyətinin fikrincə, mütəşəkkil qrupdur. Göstərilən qrup öz cinayətkar fəaliyyəti prosesində kəmiyyət və keyfiyyət vəziyyətində müəyyən dəyişikliklərə məruz qala, sonra işə sabitləşə və onun

⁷ Организованная преступность // Под ред. Долговой А.И. Криминологическая Ассоциация, 1998, с. 13.

⁸ Дугенец А.С., Макиенко А.В. Организованная преступность как социальный феномен России//Российский следователь. 1999, № 1, с. 16.

iflasınadək müstəqil hərəkət edə, öz cinayətkar fəaliyyətinin istiqamətini və s. dəyişə bilər. Kriminal və sosial-iqtisadi şərait hər şeydən əvvəl, mütəşəkkil cinayətkar qrupları daha qüdrətli cinayətkar təşkilatın struktur elementlərindən birinə könüllü və ya məcburi surətdə çevrilir, bu halda cinayətkar birlik və hətta, mafioz (klan) tipli təşkilat olur.

İstintaq təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, mütəşəkkil cinayətkar birləşmələr, hər şeydən əvvəl, üç sxem üzrə təşkil edilir: situativ-əməli, müqaviləli-funksional və təsərrüfat-funksional.

Birinci sxem üzrə adətən, hətta çox yaxşı tanınmayan həmin şəxslər içərisindən kriminal keçmiş malik müəyyən liderlə tamah-zorakı cinayətlər törətmək üçün mütəşəkkil qruplar yaradılır. Lider qrup üzvləri arasında rolu, funksiyaları bölür və tabeçiliyi müəyyənləşdirir. Lakin qruplaşmanın dəqiq strukturu heç də həmişə dərhal təşəkkül tapmır.

İkinci sxem üzrə cinayətkar qrupun lideri gələcək cinayətkar fəaliyyətin strukturunu və qrupun təxmini tərkibini, istiqamət sahəsini nəzərə almaqla müfəssəl şəkildə düşünməyə və planlaşdırmağa vaxt alır. Kriminal cəhətdən yoxlamaq və peşəkar şəxslər içərisindən üzvləri sakit seçmək imkanı olur. Belə hallarda qrup üzvlərinin gələcək kriminal funksiyası onların kriminal və digər peşəkarlıq təcrübə və imkanlarına uyğun olaraq seçilir.

Üçüncü sxem üzrə cinayətkar qrupun ayrı-ayrı struktur həlqələri istehsalat-təsərrüfat strukturu əsasında formalaşdırılır, dövlət və istehsalat və ya digər idarəetmə-təsərrüfat strukturu xatırladır, faktiki olaraq onda heç nə dəyişmir və yalnız cinayətkar qruplara xas olan digər cinayətkar həlqələri ələ

almanın, şantacın köməyilə tədricən böyüyür. Bu zaman leqal struktur altında böyüməklə, belə mütəşəkkil qrupların bir çox üzvləri adətən, ikili funksiyanı (qanuni və kriminal) yerinə yetirirlər. Belə MCQ əsasən iqtisadiyyat sahəsində cinayətlər törədirlər.

Mütəşəkkil cinayətkar birlikləri baza cinayətkar istiqamətinə, spesifik struktur quruluşuna, ərazi əlamətinə, korrupsiya əlaqələrinin xarakterinə görə təsnifləşdirmək olar.

Adətən iqtisadi sahədə cinayətlər törədən cinayətkar qruplar, cinayətkar birlik formasına malik olur. Həmin birliyin üzvləri son dərəcə yüksək kriminal və digər peşəkarlığa malik olurlar. Belə birləşmələr gizli və ya hansısa təsərrüfat-kommersiya strukturunun «tavanı altında» hərəkət edirlər. Bu zaman onlardan biri qapalı tipli birlik olur, yaxud leqal mövcud olan təsərrüfat çərçivəsində formalaşdırılır, fəaliyyət sahəsi bu təşkilatın vəzifələri ilə müəyyən edilir.

Cinayətkar birləşmələr cinayətkar fəaliyyətin istiqamətindən, ərazi dairəsindən və s. asılı olaraq sadə, mütəşəkkil qrup və cinayətkar birlik kimi çıxış edə bilirlər.

Haqlı qeyd edildiyi kimi, bu zaman onlardan biri sərt qüvvəli təzyiq göstərmədən, məsələn: sadə hədə-qorxu, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi və s. ilə məşğul olan ənənəvi tipli birləşmələrdən, digərləri isə cinayətlərin (banditizm, adamları girov götürmə, hədə-qorxu ilə tələb etmə və s.) törədilməsində daha sərt, amansız metodlar («qanqster» tipli «amerikasayağı») tətbiq edən birləşmələrdən ibarət ola bilər.

Qarışıq tipli birləşmə özündə birinci və ikinci növdən ibarət olan birləşmələrin xüsusiyyətlərini ehtiva edir.

Göstərilən birləşmələrin struktur xüsusiyyətləri baxımından mürəkkəb (hər şeydən əvvəl, iqtisadi sahədə cinayətlər törədən cinayətkar birlik) və sadə strukturlu birləşmələrə bölünə bilirlər.

Onları ərazi əlamətinə görə bir şəhərdə, regionda; bir neçə şəhər və regionlarda (regionlararası); bir neçə ölkədə (transmilli) fəaliyyət göstərən birləşmələrə ayırmaq olar. Bu zaman strukturların hər birinin öz kriminal maraq dairəsi (istehsalat-kommersiya, bank-kredit sahəsi, xammal məhsulları, ticarət, bazar, narkobiznes) ola bilər.

Korrupsiya əlaqələri xarakterinə görə belə əlaqələrə malik olmayan (bir qayda olaraq, cinayətkar fəaliyyətin başlanğıc mərhələsində olan mütəşəkkil qruplar və ya bandit tipli birləşmələr); yalnız hüquq-mühafizə orqanlarında əlaqələri olan; geniş əlaqələrə malik olan (nəinki hüquq - mühafizə orqanlarında, həm də hakimiyyət və idarəetmə orqanlarında və kütləvi informasiya vasitələrində) birləşmələr mövcuddur.

b) Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin icraçıları

Mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrdə struktur quruluşun müəyyən xüsusiyyətlərinin olmasına baxmayaraq, onların fəaliyyət istiqamətini, nəzarət altında olan ərazilərin ərazi dairəsinin müəyyən edilməsində əksər halda yalnız üç struktur səviyyəsini fərqləndirmək olar: aşağı səviyyə (icra səviyyəsi); orta səviyyə (təşkilati-nəzarət səviyyəsi,

təhlükəsizliyi təmin edən qruplar və s.); yuxarı səviyyə (təşkilatçı, rəhbər).

İcraçılar cinayətkarlığın müxtəlif növlərini – həm iqtisadi, həm də digər növ cinayət törədən (kölgəli iqtisadiyyatın sırası xadimləri, maliyyə biznesi sahəsinin dələduzları, dövlət əmlakını talayanlar, ev yaran oğrular, cibgirdlər, soyğunçular və s.), hətta heç bir cinayətkar təcrübəsi olmasa da, tezliklə varlanmaq istəyi olan şəxslər ola bilərlər. Onlar icra xarakterli ən müxtəlif həlqələr üzrə bölüşdürülə bilər (döyüşçülər, rabitəçilər, vasitəçilər və s.).

Cinayətkar piramidanın orta hissəsində icraçı həlqələr üzərində adətən, təşkilati-nəzarət səlahiyyətlərini (icraçıların fəaliyyəti üzərində nəzarət; birlik rəhbərlərinin qərarlarının realizəsinin təmini; ayrı-ayrı üzvlər arasında qrup daxili mübahisələrin həlli; həbs olunmuş cinayətkar birləşmələrin ailə üzvlərinə maddi yardım göstərilməsinin təşkili və s.), təhlükəsizliyi təmin edən funksiyaları (konspirasiya sisteminin təşkili, sosial nəzarətin yatırılması və neytrallaşdırılması, kəşfiyyatın və əks-kəşfiyyatın və s. neytrallaşdırılması) həyata keçirən həlqələr təşkil edilirlər. Bu həlqələrin üzvləri və qrupları konkret cinayətkar aksiyalarda iştirak edə və etməyə bilərlər.

Cinayətkar birliyin piramidasının ən yuxarı hissəsində rəhbərliyi həyata keçirən və onlara yaxın olan şəxslər yerləşirlər. Onların hamısı ümumi təşkilati məsələlərlə məşğul olur, vəzifələri müəyyən edir, cinayətkar fəaliyyətin ümumi strategiya və taktikasını, konkret cinayətkar əməliyyatı hazırlayır,

cinayətkar gəlirlərin «yuyulması»nın üsullarını və s. müəyyən edirlər.

Bu zaman mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrdə kriminal idarəetmədə əmək bölgüsü mövcud olur. Bu, təşkilatın rəhbərliyi ilə qismən orta səviyyəli həlqələri arasında mövcuddur və o, kriminoloqlar tərəfindən qeyd olunur.⁹ O cümlədən, birliyin liderləri kriminal biznesə rəhbərlik edir, onun genişləndirilməsi üsullarını, cinayətkar gəlirlərin leqallaşdırılmasını, kriminal xidmətlərin genişləndirilməsini düşünürlər; tərbiyəvi təsir elementlərini daxil etməklə kriminal sahənin kadr siyasətini formalaşdırırlar (yeni «qanunda oğrular»ın «taclanması», davranış nümunələri qismində kriminal həyat tərzinin populyarlaşmasının təşkili və s.); cinayətkar fəaliyyətin maliyyə-idarəetmə tənzimini həyata keçirirlər; hüquq-mühafizə və nəzarət orqanlarında qarşıdurmanın strategiya və taktikasını düşünürlər.

Orta səviyyə həlqələrinin rəhbərləri eyni zamanda müəyyən dərəcədə yuxarıda göstərilən funksiyaların ayrı-ayrı elementlərini həyata keçirir və demək olar ki, tam ölçüdə biznes-kriminal təhlükəsiz müşayiətini təmin edir, kriminal biznesin, kriminal bazarın marketinqinin və s. aparılması üzrə təkliflər verirlər.

Təhlil edilən birləşmələrin üzvləri əsasən bu təşkilatın bu və ya digər struktur bölməsinə mənsubiyyəti ilə şərtləşən funksiyaları yerinə yetirirlər. Belə strukturların üzvlərinin funksional rolunun aşkar edilməsi və təhlili onların həmin

⁹ Винокуров С.И. Организованная преступность как она есть // Российский следователь. 1999, № 1, с.9.

təşkilatın fəaliyyətində və konkret cinayətlərin törədilməsində yerini və rolunu, habelə istintaq zamanı onlara psixoloji təsir üçün bağlılıq dərəcəsini aşkar etməyə imkan verir.

Lakin haqlı qeyd edildiyi kimi, «hər bir iştirakçının yeri və rolu öz-özlüyündə deyil, ancaq digər elementlərlə əlaqənin olması ilə başa düşülə bilər».¹⁰ Həqiqətən də, mürəkkəb sosial-kriminal qurum kimi hər hansı mütəşəkkil cinayətkar strukturun üzvləri arasında çoxşaxəli əlaqələr çox sıx olur. Belə əlaqələr müxtəlif səviyyəli həlqələr, həlqələrin rəhbərləri, birləşmələrin liderləri və s. arasında da mövcud olur. Bu zaman bu əlaqələr kriminal şərəfin yazılmamış məcəlləsinə əsaslanır. Bununla yanaşı, birliyin yaranmasını, inkişafını və onun idarə olunmasını xarakterizə edən əlaqələri də ayırmaq olar. MCQ-nin inkişafı və idarəçiliyi gedişində yaranan genetik əlaqəni buna misal göstərmək olar. Genetik əlaqələr təhlil edilən birləşmələrin yaranmasının və inkişafının tarixi prosesini və bu prosesdə ayrı-ayrı qrup üzvlərinin rolunu müəyyən etməyə imkan verir. İnkişaf əlaqələri onun kriminal istiqamətdə, say tərkibində, struktur dəyişikliyinə mümkün inkişafını və müvafiq surətdə birliyin bu və ya digər üzvlərinin onda iştirakının xarakterini, ənənə və istiqamətini aşkar etməyə imkan verir. İdarəçilik əlaqələri bütün səviyyələrdən olan rəhbərlər arasında həmin cinayətkar strukturun fəaliyyəti prosesində qarşılıqlı münasibətləri xarakterizə edir.

¹⁰ Криминалистика / Под ред. Ю.Г.Корухова с. 9.

Bu qarşılıqlı əlaqələri bilmək, aşkar etmək və onları lazımi şəkildə qiymətləndirmək nəinki istintaq, həm də cinayətkar strukturu dağıtmaq üçün vacibdir.

Təhlillər göstərir ki, MCF-in bir çox qanunauyğunluqları, onunla mübarizə təcrübəsinin mürəkkəbliyi hər şeydən əvvəl aşağıdakı amillərlə bağlıdır: a) mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrə xas olan amillər; b) spesifik sosial-kriminal orqanizm kimi mütəşəkkil cinayətkar qrupun fəaliyyət prosesilə bağlı amillər. O cümlədən, mütəşəkkil qruplara aid olan qanunauyğunluqlara əksər hallarda mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin istintaqını mürəkkəbləşdirən amillərə aşağıdakıları aid etmək olar: MCQ-nin mütəşəkkil bütövlüyü, onun üzvlərinin mütəşəkkilliyi; azlığın çoxluğa, kriminal ideologiya və psixologiyaya ardıcıl tabe olması; mütəşəkkil qrupun rəhbər nüvəsinin olması və onun üzvlərinin birgə struktur təbəçiliyi; MCQ üzvləri arasında qeyri-leqal əlaqələrin və informasiya kanallarının məqsədyönlü təşkili və fəaliyyəti; MCQ üzvlərinin rolunun məhdud işıqlandırılması; mütəşəkkil qrupun ifşa olunmaqdan müdafiə sisteminin kollektiv surətdə formalaşması və s.

MCF-in istintaqını mürəkkəbləşdirən qanunauyğunluqlar barədə gətirilən məlumatlar MCF ilə mübarizədə xüsusi metodiki, taktiki və təşkilati metodların, üsul və vasitələrin işlənilib hazırlanması üçün imkan yarada bilər.

Tədqiqatlar göstərir ki, kriminal biznes mühitində və digər növ cinayətlərin törədilməsində avtoritetlərin düşünülmüş təşkilati və məqsədyönlü fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsinin nəticəsində

kriminal kollektivlər formalaşdırması imkan verir. Belə kollektivlərin ayrı-ayrı üzvləri bir-biri ilə və qrupların rəhbərliyi ilə qeyri-bərabər tamah səyləri ilə bağlıdırlar; düşünülmüş şəxsi qərarla MCF-i öz həyat təzləri edirlər; xüsusi intellektual səylər və əmək səyləri olmadan bir sosial təbəqədən və ya pillədən maddi cəhətdən təmin edilmiş daha yüksək təbəqəyə «addımlamağa» cəhd göstərirlər; öz həyatları, sosial-əmək vəziyyətləri üçün qorxurlar; hadisələri və digər mülahizələri hesaba alırlar.

Qeyd edilən amillər belə şəxsləri istintaq prosesində peşmançılığa təhrik etməyi çətinləşdirir və taktiki məqsəd kimi qrupun dağılması vəzifəsinin həllini mürəkkəbləşdirir.

Rəhbər nüvənin və MCQ üzvlərinin birgə tabeçilik strukturun, qrupun konkret üzvünün məhdud məlumatının olması mütəşəkkil qrupun fəaliyyəti barədə informasiyaların axınının qarşısını kifayət qədər effektiv alır. Nəticədə bu, qrupun rəhbərliyinə belə hal təzahür etdikdə informasiya axınının kanallarını tezliklə aşkar etməyə imkan verir. Göstərilən təcrübə MCQ rəhbərliyi, onun ayrı-ayrı strukturları və üzvləri üzərində fəal nəzarəti təmin edir.

Yuxarıda göstərilən qanunauyğunluqlar öz məcmusunda belə növ kriminal birləşmələri daxilən möhkəmləndirir və mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən törədilmiş cinayətlər üzrə ibtidai istintaqı mürəkkəbləşdirir.

Göstərilən qanunauyğunluqlar nə qədər ki, obyektiv şəkildə mövcuddur, onların fəaliyyətini neytrallaşdırmaq, qanunvericilik və təşkilati vasitələrlə onları zərərsizləşdirmək də mürəkkəb

olur. Onlardan istifadə üçün aşağıdakılara malik olmaq lazımdır: a) yeni mütəşəkkil qrupların formalaşması prosesinin fəal surətdə qarşısının alınması metodlarının yaradılması; b) MCQ-nin daxili strukturlarının özünüdağıtma proseslərinin üsul və metodlarının işlənilib hazırlanması; c) göstərilən qrupların vaxtında aşkar edilməsi üçün əldə edilmiş məlumatlardan istifadə metodlarının işlənilib hazırlanması.

Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətə və onun açılması və istintaqı prosesini mürəkkəbləşdirən amillərə aid qanunauyğunluqlar içərisində aşağıdakıları ayırmaq olar: a) MCF üçün leqal təsərrüfat, idarəetmə strukturlarından, istehsalat fəaliyyətinin qanuni növlərindən istifadə; b) MCF-in baza və digər elementlərində konspirativlik; c) bu cinayətkar fəaliyyətə nəzarətin bütün növlərinin neytrallaşdırılması üçün pul fondlarının, texniki vasitələrin və təşkilati imkanların formalaşdırılması və onlardan istifadə; ç) MCF-in onun xarakterinə və həcminə adekvat olan fəal müdafiə sisteminin olması; d) istintaqın başlanmasından sonra ona münasibətdə məqsədyönlü qarşıdurma.

Nəzərə alınmalıdır ki, mütəşəkkil cinayətkarlığın yuxarıda qeyd edilən (və hələ aşkar edilməyən) qanunauyğunluqlarının eyni qaydada sonradan öyrənilməsi də MCF ilə mübarizənin xüsusi üsul və metodlar sisteminin yaradılması məqsədinə tabe edilməlidir.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin subyekt-şəxsiyyət xüsusiyyətləri digər cinayətlər törədən şəxslərə xas olan

xüsusiyyətlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməsə də, müəyyən xüsusiyyətlər tipoloji xarakter daşıyır.

Mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin üzvlərinin tipoloji xüsusiyyətləri onların baza məqsədli kriminal yönümü, kriminal fəaliyyət sahəsi, fəaliyyət regionu və s. ilə çox müəyyən edilir. Kriminoloji əhəmiyyətli cəhətlərin aşkar edilməsi üçün mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin üzvlərinin sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərini təhlil etmək; onların cinayətkar təcrübəsinin və digər peşə verdişlərinin səviyyəsini, mütəşəkkil cinayətkar qrupa düşmələri şəraitini; qrupda kriminal fəallığının dərəcəsi və xarakteri barədə məlumatları təhlil etmək zəruridir.

Adətən cinayətkar birləşmələrin bütün struktur həlqələrində işləməyən, 19-36 yaşlı şəxslər (əsasən kişilər) üstünlük təşkil edir. Onların əksəriyyətinin əmək ixtisası yoxdur, natamam və ya orta təhsillidirlər. Bu birləşmələrdə müxtəlif cinayətlərə görə əvvəllər məhkum olunmuş (demək olar ki, hər iki nəfərdən biri) şəxslərin sayı xeyli çoxdur. Onların böyük əksəriyyəti kriminal peşəkarlığın bütün və ya əksər əlamətlərinə malikdirlər. İcra həlqələrinin üzvləri üçün qurbanlara münasibətdə tez-tez haqq qazandırılmayan amansızlıq, fiziki güc tətbiq etmə, silahdan istifadə bacarığı, təkbətək döyüş verdişləri, hərəkətlərdə qətiyyət xarakterikdir. Bu verdişlərə hər şeydən əvvəl, keçmiş idmançılar, adətən, belə cinayətkar təşkilatların üzvləri olan xüsusi bölmələrin əməkdaşları malikdirlər. Narkobizneslə, ixtisaslaşmamış əməyə münasibətdə böyük gəlir gətirən fahişəxanaların təşkili ilə məşğul olan mütəşəkkil qruplarda əvvəllər məhkum olunmuş,

heç bir əmək ixtisasına malik olmayan gənclər xüsusilə çoxluq təşkil edirlər.

Mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin yuxarı və qismən də orta həlqələrinin nümayəndələri xüsusi kateqoriyanı təşkil edirlər. Cinayətkar birləşmələrin rəhbərləri üçün əsasən yüksək, xeyli cinayətkar təcrübəyə əsaslanan, şəxsi keyfiyyətlərə malik cinayətkar nüfuz xasdır. Belə rəhbərlər içərisində əvvəllər məhkum olunmuş, «qanunda oğru» statusuna malik olanların faizi yüksəkdir. Doğrudur, onların arasında azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkməmiş və bu statusu faktiki olaraq satın almış şəxslər ola bilər. Fəaliyyət sahəsində cinayətə istiqamətli birləşmələrin rəhbərləri üçün yüksək cinayətkar nüfuz və «qanunda oğru» statusu heç də həmişə xarakterik deyil. Əvvəllər məhkum olunmayan, lakin iqtisadi-maliyyə fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsində böyük peşə biliyinə, kifayət qədər yüksək təhsil səviyyəsinə, kölgə iqtisadiyyatında xeyli maddi və pul vəsaitləri üzərində sərəncam vermək təcrübəsinə malik şəxslər belə rəhbərlər ola bilər. Bundan başqa, onlar eyni zamanda leqal təsərrüfat-maliyyə strukturlarında və bəzən rəhbər vəzifələrdə işləyə bilirlər. Buna görə də onlar adətən, icra hakimiyyəti orqanlarında, digər dövlət təsərrüfat və maliyyə strukturlarında işləyən şəxslərlə geniş əlaqələrə malik olurlar. Təşkilatçılıq qabiliyyəti və liderlik keyfiyyəti də onlara xasdır.

Bununla yanaşı, göstərilən cinayətkar birləşmələrin bütün liderlərinə, hər şeydən əvvəl, bu və ya digər həcmdə və dəstdə bəzən istənilən yolla ağırlığı çəkə bilməmək kimi psixoloji xüsusiyyət

xasdır; bir çox ümumbəşəri sərvətlərə etinasızlıq, adamlara və digər şəxsi (hər şeydən əvvəl, iradəvi) keyfiyyətlərə fiziki və digər zorakılıqdan istifadə barədə asanlıqla qərar qəbul etmək; mütəşəkkil qrupun digər üzvlərlə müqayisədə əqli qabiliyyət üstünlüyü; sözünün üstündə durmaq bacarığı; tədbirlilik; adamlarla əlaqə yaratmaq bacarığı; hərəkətlərdə qətiyyətlilik; cinayətkar qrup üçün mürəkkəb olan şəraitlərdə sürətli yönüm və qərar qəbul etmək; qrupun fəaliyyətinin daxili və xarici şəraitini bilmək; hazırlanan və törədilən cinayətlərin və s. konspirativliyini təmin etmək bacarığı xasdır.

Böyük mütəşəkkil cinayətkar birliklərdə icraçılar arasında onların öz liderləri ola bilər. Bunlar cinayətkar fəaliyyətdə böyük kriminal təcrübəyə malik şəxslərdir. Onlar öz qrupunda qeyri-rəsmi liderlik edirlər. Onların üzərinə hansısa nəzarətədiçi funksiyaların icrası vəzifəsi qoyulur. Onlar, o cümlədən qrup üzvləri tərəfindən davranış qaydalarına əməl olunmasına nəzarəti yerinə yetirirlər.

Mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin liderlərinin şəxsi keyfiyyətləri onlara kifayət qədər uzun müddətdə hüquq-mühafizə orqanlarının diqqətindən kənar qalmağa və tutduqları zaman ifşa olunmağa qarşı bacarıqla durmağa imkan verir. Buna görə də, istintaq zamanı belə şəxslərlə ünsiyyət taktikası müstəntiqlərdən yüksək peşə ustalığı tələb edir.

Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin icraçılarının rolu böyükdür. Onların arasında qrupun fəaliyyətində baş icraçı və fəal-daimi rola malik icraçı və ikinci dərəcəli icraçılar ola bilər.

Birincilərə adətən, sabit kriminal həyat təcrübəsinə malik, öz cinayətkar vəsaitlərini ümumi kriminal biznesə qoyan, yaxud mürəkkəb kriminal və «texnoloji» zəncirdə olan şəxslər aid edilir. Bu səbəblərə görə onlar fəal hərəkət etməyə borcludurlar və obyektiv cəhətdən öz cinayətkar fəaliyyətlərini bütövlükdə cinayətkar qrupa ziyan vurmadan saxlamaq imkanına malik deyillər. Bu xüsusən də iqtisadi sahədə cinayətkar fəaliyyətdə təzahür edir, cinayətkar biznesin səmərəliliyi yalnız göstərilən texnoloji zəncirin bütün həlqələrinin fəallığı şəraitində mümkün olur. Bundan başqa, onlar sonradan fiziki cəhətdən aradan götürülmədən ehtiyat edərək, kriminal biznesi dayandıra bilməzlər. İstintaq prosesində belə adamlarla işləmək hər şeydən çətinidir.

İkincilərə təşkilata kriminal-ideya mülahizələri ilə deyil, müəyyən səbəblər üzündən cinayətkar aksiyalara epizodik olaraq cəlb olunan və ya cinayətkar təşkilatın fəaliyyətində yardımçı xarakterli funksiyaları (qrupun rəhbərliyinə və üzvlərinə xidmət etmək, epizodik yardımçı funksiyaları yerinə yetirmək) icra edən şəxslər aid edilir. Bu şəxslər ən azı cinayətkar fəaliyyətin «aldadılmışları», ifşa olunmaqdan az müdafiə olunanlar və bacarıqlı psixoloji təsir nəticəsində istintaq üçün faydalı olan şəxslərdir.

Xüsusi tədqiqatların göstərdiyi kimi adamların birgə fəaliyyəti son dərəcə mürəkkəb psixoloji hadisədir. Bu zaman fəaliyyət növü üçün ümuməhəmiyyətli birləşmədən ibarət olan qrup kollektivlərində onların ayrı-ayrı üzvlərinin qarşılıqlı münasibətləri qrupun həyata keçirdiyi fəaliyyətin

məzmunu və məqsədli dəyərləri ilə müəyyən edilir.¹¹ Eyni zamanda psixoloqlar qeyd edirlər ki, cinayətkar fəaliyyətin, məqsədli sərvətlərin və kriminal məcəllənin yazılmamış normalarının qorunub saxlanması onda çalışan şəxslərin psixoloji vəziyyətini son dərəcə sərt müəyyən edir və onlara müvafiq davranış üsullarını diktə edir.¹²

Mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin mövcudluğunun müxtəlif dövrlərində onlarda müxtəlif daxili qüvvələr fəaliyyət göstərir. Bu zaman hər şeydən əvvəl daimi olaraq iki daxili qüvvə fəaliyyət göstərir. Birinci birliyə, onun üzvlərinin inteqrasiyasına yardım edir, ikinci isə onların ayrılması üçün işləyir.¹³ Göstərilən birləşmənin yaradılması mərhələsində adətən, birliyə səy üstünlük edir. Onun fəaliyyəti prosesində müxtəlif şəraitlər yarana bilər. Müvəffəqiyyətli cinayətkar fəaliyyət zamanı birləşmə cinayətkar kollektivin konsolidasiyası, mütəşəkkilləşməsi ənənəsi əldə edilir ki, bu da onun daxili psixoloji və funksional strukturunun inkişafına və formalaşmasına yardım edir. Əgər təşkilatın cinayətkar fəaliyyəti o qədər də müvəffəqiyyətlə getməsə, onda ziddiyyətlər yaranır, kollektiv üzvləri ilə rəhbərlik arasında ziddiyyətlər artır və təşkilatın dağılmasına şərait yaradır. Mütəşəkkil qrupun cinayətkar fəaliyyətinin üstünün açılması və istintaqına başlandıqdan sonra təşkilatın parçalanması

¹¹ Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. М., 1982; Обозов И.И. Совместимость людей // Социальная психология личности. Л., 1974, с.36; Роберт М.Л., Тильман Ф. Психология индивида и группы. М., 1988.

¹² Кудрявцев И.В. Социально-психологические характеристики антиобщественного поведения//Методические проблемы социальной психологии. М., 1975.

¹³ Быков В.М. Преступная группа: криминалистические проблемы. Ташкент, 1991, с. 61.

səyləri daha da artır, onun həlqələrinin və konkret şəxslərinin «kənarlaşdırılması» meydana çıxır.

Parçalanmış vəziyyətdə fəaliyyət göstərən mütəşəkkil cinayətkar qruplarda belə münaqişələrin səbəbləri ən müxtəlif səbəblərdən, o cümlədən: qrupda liderlik, qrupun rəhbərliyinə yaxınlıq uğrunda mübarizədən, qrupda «onun üzvlərinin arasında sosial təbəqələşmənin» olmasında narazılıqdan (sırası üzvlərdən fərqli olaraq çox varlı rəhbərlər və onların yaxınları), cinayətkar gəlirlərdən əldə olunan paylarla razılaşmamaqdan və ümumiyyətlə, onun bölgü prinsipindən, cinayətkar fəaliyyətin metod və üsulları ilə əlaqədar narazılıqdan irəli gəlir.

Göstərilən münaqişələr mütəşəkkil cinayətkar qrupun fəaliyyəti ilə əlaqədar olmayıb, öz kökləri ilə onun bəzi üzvlərinin kriminal keçmişinə, münasibətlərdəki şəxsi nifrətə (o cümlədən etnik, mədəni və emosional xarakterli nifrətə) aparıb çıxara bilər.

Əlbəttə, mütəşəkkil qruplarda münaqişəli xarakter daşıyan şəxslər arasında münasibətlər kriminalistlər üçün böyük maraq doğurur. İstintaq prosesində belə növ münaqişələrin və onların səbəblərinin aşkar olunması, habelə belə münasibətlərin konkret subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi istintaqa düzgün seçilmiş taktikadan istifadə zamanı cinayətlər barədə məlumatların açılmasına və tədqiqinə imkan yaradır.

Müasir mütəşəkkil cinayətkarlıq müxtəlif növ korrupsiya əlaqələrinə malik cinayətkar birləşmələrsiz mümkün deyil. Artıq qeyd edildiyi kimi korrupsiya əlaqələri MC-nin ən mühüm elementlərindən biridir. Bu zaman korrupsiyanın cəmiyyət üçün təhlükəliliyi xeyli dərəcədə, hər şeydən əvvəl onun MC ilə sıx əlaqəsi ilə

şərtləşir. Korrupsiya əlaqələri öz növbəsində MC-nin möhkəmlənməsinə və inkişafına kömək edir. Beləliklə, mütəşəkkil cinayətkarlıq və korrupsiya bir-birilə o qədər sıx qarşılıqlı-şərtləri əlaqədədir ki, onları bəzən «doğma bacılar» adlandırırlar.

Yuxarıda göstərilənlərə müvafiq olaraq təhlil edilən cinayətkarlıq barədə təşkilati-korrupsiya bloku mühüm struktur informasiya elementlərindən biridir. Belə növ xüsusiyyətləri bilmədən MC-nin kriminalistik xarakteristikası öz tamlığını itirir.

Mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrdə korrupsiya əlaqələrinin inkişaf və xarakter dərəcəsinin olması MC-nin fəsadlarının cəmiyyətimizin mühüm həyati sahələrinə dərinədən nüfuz etməsi (iqtisadiyyata, qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyətinə, siyasət və idarəetmə sahəsinə) ölkədə müəyyən edilmiş hüquq qaydasından və sosial nəzarət institutlarından asılı olmayaraq onun dərəcəsinə, cinayətkar fəaliyyətin sabitliyinə və onun maliyyə qüdrətinə təsiri ilə xarakterizə edilir.

Artıq qeyd edildiyi kimi, mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin uzun sürən kriminal fəaliyyətə ümid edən əsas hissəsi müxtəlif genişlikdə və xarakterdə korrupsiyalaşmış əlaqələrə malikdirlər. Bu zaman göstərilən kriminal birliklər onlara lazım olan məmurlarla və idarələrlə korrupsiya əlaqələrinin inkişafında xüsusilə maraqlı olurlar.

Bu zaman mütəşəkkil qruplarla, həm də mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətlə korrupsiyalaşmış əlaqələrin gizlədilməsinin yüksək dərəcəsi rəsmi statistikaya arxalanan məlumatlara tənqidi yanaşmağa məcbur edir. Lakin yuxarıda sadalanan məlumatlar

onların yüksəlişi barədə mülahizə yürütməyə imkan verir.

Mütəşəkkil qrupların öz nümayəndələri ilə əlaqələr yaratmaqda maraqlı olan strukturlar əsasən onların cinayətkar fəaliyyətinin əsas, bəzən isə əlavə istiqamətindən asılı olurlar.

Hakimiyyət və idarəetmə, xüsusən də hüquq-mühafizə orqanlarında mütəşəkkil cinayətkar birləşmələr üçün təhlükəsizliyin, bu orqanların fəaliyyətinin istiqamətləri və onlara qarşı əməliyyatların hazırlanması barədə məlumatlar ötürmək, onlara müdafiə xarakterli müvafiq tədbirləri qəbul etmək imkanı verilir. Mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin onları maraqlandıran strukturların nümayəndələri ilə korrupsiyalaşmış əlaqələri spesifikliyi malikdir. Müxtəlif məmurların kommersiya təşkilatları və digər təşkilatlarla korrupsiyalaşmış əlaqələrindən fərqli olaraq, bu strukturların rəhbərliyində iştirak etmək, gəlirli müəssisələrin səhmlərinin xeyli hissəsini əldə etmək və s. mütəşəkkil cinayətkar birliklərin korrupsiyalaşmış əlaqələri daha sərt və düzünə xarakter daşıyır, yaxud total rüşvətə və tam ələ almaya aparıb çıxarır.¹⁴ Bu zaman mütəşəkkil cinayətkarlığın nümayəndələri müxtəlif dərəcədə olan dövlət məmurları ilə «onları saxlamağa götürmək» kimi əlaqələri müəyyən edir və güman edirlər ki, müvafiq şəraitdən lazım olan anda hakimiyyət və idarəetmə orqanının korrupsiyalaşmış nümayəndəsi rüşvət verənlərin gözlədikləri kimi davranacaqlar.¹⁵

¹⁴ Яковлев А.М. Социология экономической преступности. Москва, 1988, с. 151.

¹⁵ Волженкин Б.В. Коррупция. Санкт-Петербург, 1998, с. 16.

§ 2. Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin araşdırılması metodikası:

a) mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyət ilə bağlı istintaqının xüsusiyyətləri

Kriminal birləşmələrin mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətinin istintaqı, artıq qeyd edildiyi kimi ya göstərilən fəaliyyət haqqında əməliyyat-axtarış məlumatları nəticəsində əldə edilmiş materiallar, ya da digər mənbələrdən (təşkilatlardan, kütləvi informasiya vasitələrindən, ayrı-ayrı vətəndaşlardan və s.) daxil olan məlumatların istintaqa qədər yoxlama materialları üzrə, yaxud mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin əlamətləri olan cinayət faktının aşkar edilməsi ilə başlanır.

Mütəşəkkil qruplar və birliklər tərəfindən edilən cinayətlərin istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi belə cinayət işlərinə başlama mərhələsində müstəntiqin hərəkətlərinin və istintaqın özünə aid olan bir sıra metodiki tələbləri formalaşdırmağa imkan vermişdir.

Əməliyyat-axtarış prosesində toplanmış materialların müstəntiqə daxil olduğu zaman hər hansı kriminal strukturun mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyəti barədə kəşfiyyat materialının toplanmasında müstəntiqlər hər şeydən əvvəl, belə materialdan istifadənin mümkünlüyünü dəqiq bilməyi əsas tutmalıdır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 16-cı maddəsinə uyğun olaraq bu fəaliyyətin nəticələri cinayət prosesində nəinki cinayət işi başlama üçün dəlil və əsas qismində, həm də istintaq hərəkətlərinə hazırlıq və onların həyata keçirilməsi və sübutetmə prosesi üçün istifadə oluna bilər.

Təhlil edilən hallarda əməliyyat-axtarış məlumatları adətən, müstəntiqə sorğulardan, müşahidələrdən, sənədlərin və predmetlərin müayinələrində və digər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində daxil olur. Göstərilən əməliyyat-axtarış məlumatları mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətlə bağlı müxtəlif halları əks etdirir. Buna görə də, bu materialların etibarlılığı, onların ilkin mənbələrinin mötəbərliyi və istintaq prosesində və istintaq-məhkəmə perspektivində mümkünlüyü baxımından düzgün prosessual qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri ümumiləşdirilmiş rəsmi məlumatlar halında (arayış-memorandum) və ya müvafiq əməliyyat-axtarış sənədlərinin əslində təqdim olunur.

Müstəntiq daxil olmuş əməliyyat materialları ilə tanış olarkən hər bir raportda, arayışda, aktda, protokolda və digər sənədlərdə ehtiva olunan məlumatların əldə edilməsi zamanı normativ aktlarının zəruri tələblərinə əməl etmək baxımından öyrənməlidirlər. Bu zaman nəzərə almaq zəruridir ki, təqdim edilən əməliyyat-axtarış məlumatların alınması vaxtı, yeri və halları, sənədlərin və predmetlərin götürülməsi, video, səs yazıları və fotomateriallar, surətlər və izlər barədə informasiya ilə müşayiət olunmalıdır. Bununla yanaşı, təqdim edilən sənədlərin və predmetlərin fərdi əlamətləri təsvir edilməli, habelə əməliyyat-axtarış yolu ilə yerinə yetirilmiş audio-video yazıların şifrələri açılmalıdır. Əgər audioyazı məişət texnikasında istifadə edilən daşıyıcılarda deyil, xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmişdirsə, bu yazı tam həcmdə standart kasetə köçürülməli və raportla istintaq orqanlarına təqdim edilməlidir.

Əldə edilmiş məlumatların qiymətləndirilməsi zamanı onlardan hansının ancaq əməliyyat-axtarış rəhbərinin qərarı əsasında toplandığına, hansıları üçün isə məhkəmə qərarının tələb olunduğuna (vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar hallarda) diqqət yetirmək lazımdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrinin müstəntiqə təqdim edildiyi hallarda müəyyən şəxslərin şahid qismində dindirilməsinin mümkünlüyü barədə məsələni həll etmək zəruridir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 14-cü maddəsinə uyğun olaraq bu, yalnız onun yazılı razılığı və bilavasitə qanunla nəzərdə tutulan hallarda mümkündür.

Cinayət işinə başlamadan sonra müstəntiq təqdim olunan əməliyyat-axtarış fəaliyyətindən əldə edilən materialları cinayət işi üzrə sübut qismində istifadə olunması ilə əlaqədar məsələni həll edir. Bu zaman materialların bir hissəsindən sənədlər kimi istifadə edə bilər, digərlərini isə müvafiq istintaq hərəkətləri prosesində realizə edə bilər. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsində iştirak etmiş əməkdaşlar, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlarla konfidensial əsasda əməkdaşlıq etmiş (bu şəxslərə məlumatları yaymamaq qaydasına əməl etmək barədə xəbərdarlıq edilir) şəxslər şahidlər qismində dindirilə bilər.

Əgər müstəntiqə əməliyyat-axtarış orqanlarından deyil, yuxarıda göstərilən digər mənbələrdən daxil olmuş materiallarda mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin əlamətləri kifayət qədər dürüst təsvir edilməzsə, cinayət işi başlama adətən, əməliyyat-axtarış orqanlarının iştirakı ilə istintaqa qədərki yoxlamadan əvvələ keçirilir.

Bu zaman daxil olmuş materiallarla əlaqədar əməliyyat-axtarış orqanlarında ola bilən bütün mümkün əməliyyat məlumatlarını əldə etmək, həmçinin məhz mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyət faktını göstərən məlumatları toplamaq zəruridir.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq fəaliyyətinin əlamətlərinin olduğu kriminal fakt üzrə cinayət işi başlama zamanı səyləri əvvəlcə məhz belə cinayətkar fəaliyyəti göstərən digər əlamətlərin aşkar edilməsinə yönəltmək zəruridir.

Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin ümumiləşdirilməsi əsasında aşağıda olan əlamətləri göstərmək olur:

- məlumatın əldə edilməsi yeri və vaxtı diqqətlə düşünülmüş əməlin qəsdlə edilməsi;

- cinayətkar aksiyanın törədilməsinin mürəkkəb üsulu və onda ancaq bir neçə icraçının dəqiq bölüşdürülmüş rol funksiyalarının iştirakı ilə təhlükəsiz həyata keçirilməsinin mümkünlüyü;

-cinayətkar qəsdin obyektinin uzun müddət, diqqətlə və gizli müşahidə ilə müşayiət olunan izləri;

-edilmiş əməlin, onun icraçılarının yüksək texniki və silahla təchizatını göstərən izlərinin və digər maddi nəticələrinin olması, cinayətkar təşkilat üzvlərindən böyük maddi vasitələrə (qulaqasıcı qurğulardan, ötürücülərdən, xarici markalı avtomaşınlardan, polis geyimindən və müvafiq sənədlərdən, müasir odlu silahlardan, elektroşok dəyənəklərindən və s. istifadə) malik olmaları;

-külli məbləğdə pulların və ya qiymətli maddi sərvətlərin əldə edilməsi ilə əlaqədar cinayətkar aksiyanın istiqamətinin xarakteri;

-cinayətkar qəsdin obyektlərinin diqqətlə düşünülmüş (təsadüfi olmadan) seçimi (bank,

kommersiya strukturları və digər strukturlar, müxtəlif növ böyük sərvətlərə malik olan müxtəlif strukturları, bəzən isə sadə kriminal kommersiya-maliyyə əqdlərinə malik strukturlar; böyük pul məbləğlərinə və ya qiymətli əmlaka malik vətəndaşlar, heç də həmişə başqa yolla deyil, qeyri-qanuni mənfəət qazanmış vətəndaşlar);

-cinayətkarcasına əldə edilmiş pulların və maddi sərvətlərin (müvəqqəti yalançı firmaların vasitəsilə) tezliklə realizə edilməsi üsulları;

-edilən əməlin müvafiq hüquq-mühafizə orqanlarının nəzarəti altında yerləşən cinayətkar birliyin fəaliyyəti ilə əlaqəsini göstərən, yaxud əməlin hansısa naməlum qrup tərəfindən edilməsini göstərən əməliyyat-axtarış məlumatlarının olması;

-tutulub saxlanmış şübhəli şəxslərin davranışının spesifikliyi;

-şahidlərin olmaması və ya onların tam «xəbərsizliyi», zərər çəkmiş şəxslərin və şahidlərin qeyri-səmimiliyi;

-təhlükəsizlik qrupları, öz vəkilləri ilə korrupsiyalaşmış əlaqələrə malik olan məhz cinayətkar təşkilat üçün xarakterik olan müdafiə vasitələrinin dərhal işə düşməsi (müstəntiqi və onun yaxınlarını hədələmə, müxtəlif nüfuzlu şəxslərin istintaqa təzyiqi, istintaqda iştiraka daha hazırlıqlı və s.).

Əlbəttə, bu göstərilən əlamətlərin hələ tam siyahısı deyil, demək olar ki, yuxarıda sadalananlar, istintaq təcrübəsinin göstərdiyi kimi həm istintaqın başlanmasınadək (əməliyyat-axtarış yoxlamaları gedişində), həm də istintaq prosesində mütəşəkkil cinayətkar birliyin cinayətkar xəttini az və ya çox dərəcədə əsaslandırılmış şəkildə müəyyən edir.

Əməliyyat-axtarış, tədqiqat materiallarının MCQ-nin fəaliyyətinə dair olmadığı zaman yuxarıda göstərilən əlamətlərin aşkar edilməsi prosesi tədricən baş verir. Başlanğıcda, birinci mərhələdə əməlin bir qrup şəxslər tərəflindən edilməsi faktı müəyyən edilir. Sonra bu şəxslərin sadəcə cinayətkarlar qrupunun deyil, mütəşəkkil cinayətkar birliyin üzvləri olduqları müəyyənləşdirilir.

Cinayətin araşdırılması zamanı MCQ-nin fəaliyyətini yoxlama hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirləri gedişində toplanmış məlumatların nəticələrindən, hadisə yerinə baxış, cinayətin törədilməsi zamanı istifadə olunmuş sənədlərin, alət və silahların, texniki, nəqliyyat vasitələrinin və digər vasitələrin tədqiqi nəticələrində əldə olunan məlumatlarla müəyyənləşdirilir. Belə məlumatlar, əl-barmaq izləri, güllə və gilizlər, cinayətin alətləri, silahlar, əməlin edilməsi mexanizmi və üsulun tədqiqi nəticəsində həmçinin zərər çəkmiş şəxslərin və şahidlərin ifadələrindən də əldə edilə bilər.

İstintaq prosesinin ikinci, ən mürəkkəb hissəsi nəinki müstəntiq tərəfindən göstərilən əsas məlumatların aşkar edilməsi vəzifəsilə, həm də həmin rayonda, şəhərdə və ya regionda birliklərin olub-olmaması barədə mövcud əməliyyat-axtarış məlumatlarından və digər mümkün imkanlardan istifadə etməklə əlaqədardır.

Bu zaman hər hansı MCQ-nin və onunla əlaqəsi olan şəxslərin fəaliyyəti haqqında kifayət qədər inandırıcı olan əməliyyat-axtarış məlumatları nəinki istintaq və məhkəmə perspektivlərini təmin edir, həm də istintaqı dəqiq planlaşdırmağa imkan verir. Bu istiqamətdə planlaşdırılan istintaq hərəkətləri məhz

mütəşəkkil cinayətkar qrupun real mövcudluğu, yaradılması məqsədi, say tərkibi, strukturu, üzvlər arasında funksional rol bölgüsünün xarakteri, onların cinayətkar maraqlarının dairəsi, həmçinin aşkar edilmiş mütəşəkkil qrupun hərəkət etdiyi ərazinin müəyyən edilməsinə yönəldilməlidir.

İstintaq prosesində MCQ-nin fəaliyyətinə lazımı kriminalistik qiymətin verilməsi məqsədilə cinayətkar birliyin istiqamətinin predmetini mümkün qədər tez müəyyən etmək vacibdir. Bu zaman belə predmetlərin əvvəllər aşkar edilmiş xüsusiyyətləri, həmçinin bu birliyin həmin cinayətkar marağının sistemliliyi nəzərə alınır, yəni cinayətkar gəliri əldə etmək baxımından onun üçün nəyin müəyyənədicisi və başlıca vasitə olduğunu aydınlaşdırmaq vacibdir.

İstintaqın lap başlanğıcında MCQ-nin kriminal fəaliyyətinin əsas istiqamətinin müəyyən edilməsi mühüm metodoloji əhəmiyyətə malikdir. O, bu cinayətkar fəaliyyətin sferasını, regionunu, miqyasını dəqiq müəyyən etməyə imkan verir və müvafiq surətdə onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsini müəyyənləşdirməyə şərait yaradır. Bundan başqa, müəyyənədicisi istiqamətin müəyyənləşdirilməsi, hər şeydən əvvəl, cinayətkar təşkilatın təxmini strukturu və say tərkibi barədə yönüm götürməyə kömək edir.

Bununla yanaşı, məhz yuxarıda göstərilənlər barədə məlumatlar həmin qrup tərəfindən edilən digər (köməkçi, əlavə və qeyri-tipik) cinayətləri aşkar etməyə, deməli, onun cinayətkar fəaliyyətinin əsas həcmi müəyyən etməyə kömək edirlər. Bundan başqa, belə informasiya aşkar edilmiş MCQ-nin cinayətkar fəaliyyətinə xas olan kriminalistik baxımdan əhəmiyyətli cəhətləri tezliklə ayırmağa imkan yaradır. Belə

informasiyanın kriminalistik cəhətdən qiymətləndirilməsi və istintaqın əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, həmçinin əldə olmayan sübutedici və kriminalistik əhəmiyyətli digər informasiyanın aşkar edilməsi və toplanması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilməsi zəruridir.

Bu zaman başqa bir cəhəti də nəzərə almaq lazımdır. İstintaqı aparılan cinayətin törədilməsi zamanı mütəşəkkil qrupun hərəkət əlamətlərinin müəyyən edilməsi həmin cinayətin bir qayda olaraq, onun üçün yeganə olmadığı barədə əsaslandırılmış fərziyyə irəli sürməyə imkan verir.

Cinayətin mütəşəkkil qrup və ya birlik tərəfindən edilməsi faktının müəyyənləşdirilməsi zamanı onun kriminal fəaliyyətinin nəinki əsas, həm də ikinci dərəcəli istiqamətlərini tez müəyyən etmək məqsədilə istintaqın metodikası texniki (bu barədə aşağıda danışılır), həm də təşkilati cəhətdən korrekte edilməlidir. Sonuncu, o cümlədən istintaq-əməliyyat qrupunun yaradılması, əməliyyat-axtarış orqanları ilə müvafiq qarşılıqlı fəaliyyətin təşkil edilməsidir. Aşkar edilmiş qrupun hüquq-mühafizə orqanlarının əməli nəzarəti altında olub-olmamasını və ya onun mövcudluğunun ancaq istintaq materiallarından məlum olmasını aydınlaşdırmaq çox vacibdir. Əgər belə nəzarət altındadırsa, onun təxmini strukturunun necə olduğunu və onun cinayətkar fəaliyyətinin baza istiqamətini, əsas fəaliyyət dairəsini müəyyən etmək zəruridir.

Müvafiq surətdə cinayətkar təşkilatın strukturunu, iyerarxik əlaqələrini və üzvlərinin funksional vəzifələrini mümkün qədər tez aydınlaşdırmaq zəruridir.

Bununla əlaqədar toplanmış informasiya üzrə həmin birliyin, onun əsas üzvlərinin, həm sırası

icraçıların, orta səviyyəli nümayəndələrinin, həm də təşkilatın yuxarı həlqəsinin nümayəndələrinin cinayətkar fəaliyyətdə iştirakının xarakterini izləmək, həmçinin onun korrupsiya əlaqələrini aşkar etmək çox vacibdir. Bu zaman, ədəbiyyatda haqlı qeyd edildiyi kimi, cinayətkar birləşmənin liderlərinə və onun ən fəal həlqələrinə və üzvlərinə münasibətdə onların birlikdə rəhbər və təşkilatçılıq rolu və onların cinayətkar aksiyalarda iştirakı barədə ətraflı məlumat verən informasiyanın vaxtında əldə edilməsi qruplaşmanın «beyin mərkəzi»nə qəflətən zərbə vurmağa, onu korrupsiyalaşmış əlbirlərindən təcrid etməyə və cinayətkar fəaliyyətini, o cümlədən hüquq-mühafizə orqanları ilə qarşıdurmasını pozmağa imkan yaradır.¹⁶ Lakin öyrənilən cinayətkar birləşmələrin rəhbərlərinin, təşkilatçılarının və digər liderlərinin aşkar edilməsi sadə vəzifə deyildir. Onu həll etməkdən ötrü cinayətkar təşkilatın öyrənilməsində başlıca istiqamətlərdən biri həmin birliklərin kriminal idarəçiliyinin tipik funksiyalarını tədqiq etməkdən ibarətdir. Ədəbiyyatda onların sırasına aşağıdakı funksiyaları aid edirlər:

-cinayətkar qəsdin obyektlərinin və predmetlərinin seçimini təmin edən, onların barəsində informasiyaların toplanmasına, mühafizə sisteminin öyrənilməsinə, yardımçıların, texniki vasitələrin və s. axtarışına kömək edən cinayətkar fəaliyyətin məlumat təminatı;

-cinayətin törədilməsi və gizlədilməsi yerinin, vaxtının və üsullarının seçilməsilə əlaqədar həmin aksiyanın törədilməsi barədə qərarın qəbul edilməsi;

¹⁶ Драпкин Л.Я. Криминалистические аспекты борьбы с организованной преступностью // Актуальные проблемы правового регулирования общественных отношений в условиях перехода к рыночной экономике. Барнаул, 1991, с. 221-223.

-cinayətkar qəsdin icraçılarının diqqətinə çatdırılması ilə əlaqədar olan kriminal aksiya barədə qərarın icrasının təşkili, icraçıların təlimatlandırılması, onların zəruri psixoloji-iradəvi cəhətdən hazırlanması, icraçıların rolunun bölüşdürülməsi, əldə edilən vəsaitlərdə hər birinin payının müəyyən edilməsi və s.;

- nəzarət və tənzimləmə.

İstintaqın gedişində yuxarıda göstərilən funksiyaların realizəsinə aid müxtəlif növ məlumatların əldə edilməsi mütəşəkkil kriminal struktura və onun subyektlərinin dairəsinə xas olan cinayətkar idarəetmənin olması faktını müəyyən etməyə imkan verir.¹⁷ Deməli, cinayətkar təşkilatın yaradılmasında, ona rəhbərlikdə və onun idarə edilməsində, icra - cinayətkar fəaliyyətinin onun liderlərinin təqsirinin aşkar edilməsi və sübut olunması məqsədilə artıq istintaqın başlanğıc mərhələsində onların fəaliyyətinin funksional-iradəvi təzahürləri (icraçılara verilən sərəncamlar, tələblər, göstərişlər, məsləhətlər, iradəvi təsir, ayrı-ayrı cinayətkar aksiyalara hazırlıqda və cinayətkar gəlirlərin realizəsində köməklik göstərməklə korrupsiyalaşmış vəzifəli şəxslərin maliyyələşdirilməsi və s.) barədə məlumatları əldə etmək çox vacibdir.

Mütəşəkkil cinayətkar birliklərin fəaliyyəti və onların ayrı-ayrı üzvləri arasında əlaqələr, əlbir olanların dairəvi zəminliyi, cinayətkar aksiyaların diqqətlə hazırlanması və onun izlərinin gizlədilməsi, həyasızlıq, amansızlıq, pozğunluq, cinayətin özünün törədilməsinin tezliyi, cinayətkarlar tərəfindən tez-tez

¹⁷ Особенности принятия тактических решений при расследовании преступлений, совершаемых организованными преступными группами. Москва, 1996, с. 20.

əməliyyat və istintaq orqanlarına silahlı müqavimət göstərilməsi, şahidlərin və zərər çəkmiş şəxslərin cinayətkarlardan müdafiə edilməsi zərurəti – bütün bunlar MCF-in istintaqı metodlarına və vasitələrinə və əməliyyat-axtarış tədbirləri kompleksinə müəyyən spesifikasiyalar verir.

Bu kateqoriya işlər istintaqın gedişində mühüm vəzifələrin həlli üçün digər cinayət işlərinə nisbətən çoxlu sayda müxtəlif taktiki kombinasiyaların, əməliyyatların aparılmasını zəruri edir və bunlar istintaqın bütün mərhələlərində, xüsusən də istintaqın başlanğıcında aparılır. Bu, istintaqın həmin metodikasının xüsusiyyətidir. O cümlədən, söhbət aşağıdakı əməliyyatlar barədə gedir: törədilmiş və hazırlanan cinayətkar aksiyaların aradan qaldırılması və qarşısının alınması; cinayətkarların şəxsən tutulması; zəhri əlamətlərinə və digər məlumatlara görə cinayətkarların axtarışı; cinayətkarların ifşa olunması; girovların saxlandığı yerin müəyyən edilməsi və onların azad olunması; telefon danışığının aparıldığı yerin və telefon nömrəsinin müəyyən edilməsi; telefon danışığına qulaq asılması; korrupsiyalaşmış əlaqələrin aşkar edilməsi; leqal və qeyri-leqal dövriyyədə olan predmetlərə əməliyyat nəzarəti; zərər çəkmiş şəxslərin və şahidlərin müdafiəsinin təmin edilməsi və s.

Bu zaman iş üzrə əldə olan informasiyalar nəzərə alınmaqla bu və ya digər taktiki əməliyyatın aparılması zəruriliyi barədə taktiki qərar qəbul edən müstəntiq əməliyyat-axtarış orqanlarının əməkdaşları ilə birlikdə belə əməliyyatın aparılması planını hazırlamalıdır. İstintaq şəraitində təşəkkül tapan bütün komponentlər, müxtəlif əməliyyat-axtarış bölmələrinin qüvvə və

vasitələrinin sayı, istintaq-əməliyyat sirlərinin təmini üsulları, onun iştirakçılarının təhlükəsizliyinin təmini tədbirləri planda nəzərdə tutulmalıdır. Planda əməliyyatın aparılmasının ən əlverişli vaxtı və yeri, onun icraçıların sayı, onların arasında rol bölgüsü, istifadə edilən texniki vasitələrin və metodların xarakteri, onun gedişinin və nəticələrinin maliyyələşdirilməsi qaydası müəyyən edilməlidir.

Bununla yanaşı, planda əməliyyatda müstətiqin iştirakının məqsədəuyğunluğu barədə məsələ həll edilməli və belə iştirakın zəruri olduğu halda onun rolu müəyyən edilməlidir. Məsələn: şəxsin tutulması üzrə əməliyyatda cinayətkarların ifşasında müstətiqin iştirakı zəruridir. Belə hallarda müstətiqin istintaq orqanları ilə əməliyyat-axtarış orqanları arasında qarşılıqlı fəaliyyət prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Təhlil edilən kateqoriya işlər üzrə onların istintaqının müvəffəqiyyəti üçün kriminalistik, digər xüsusi texnikanın və müxtəlif xüsusi biliklərin geniş və bacarıqlı tətbiqi çox vacibdir. Bu ona görə vacibdir ki, təhlil edilən cinayətlərin istintaqı zamanı təqsirləndirilən şəxslər bir qayda olaraq, doğru ifadələr vermir, törətdikləri əməli etiraf etmir, müstətiqin fəaliyyəti üçün hər cür maneə yaradırlar. Cinayətkarların göstərdikləri təsir nəticəsində təqsirkarları ifşa edən sübut əhəmiyyətli məlumatları müxtəlif mənbələrindən əldə etməyə isə müstətiq heç də həmişə nail ola bilmir. Ona görə də, müvafiq maddi mənbələr olmadan belə cinayətləri açmaq və bütün qalan istintaq vəzifələrini həll etmək praktiki olaraq mümkün deyil. Bu zaman videoyazılardan, kino-fotoçəkilişlərdən, elektron müşahidə vasitələrindən və xüsusi texnikanın digər növlərindən xüsusilə geniş istifadə edilməlidir.

Belə cinayətlərin istintaqının müvəffəqiyyəti üçün avtomatlaşdırılmış informasiya-axtarış sistemində (AMAS) mövcud olan informasiya-məlumat göstəricilərindən maksimum yüksək peşəkarlıqla istifadə etmək zəruridir. Belə informasiyalar artıq ayrı-ayrı istintaq-əməliyyat bölmələrinin kompüter informasiya massivində də olur. Bu informasiyalar mütəşəkkil cinayətkarlıqda şübhəli şəxslər və təşkilatlar barədə məlumatları əhatə edir.

Mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən törədilən cinayətlərin istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi onların istintaqına aid bir sıra ümumi metodik tələbləri hazırlamağa imkan verir:

1.İstintaq prosesində cinayətin mütəşəkkil qrup tərəfindən törədilməsi faktını, açılmış və istintaqı aparılan mütəşəkkil birləşmənin fəaliyyətinin əsas istiqamətini mümkün qədər tez aşkar etmək zəruridir. Göstərilən halların, xüsusən də MCQ-nin əsas istiqamətinin istintaqın lap başlanğıcında müəyyən edilməsi çox mühüm metodiki əhəmiyyətə malikdir.

2.Mütəşəkkil birləşmənin cinayətkar fəaliyyətinin araşdırılması metodikası irəliləyici olmalıdır, yeni istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin elə sistemi seçilməlidir ki, onlar hüquq-mühafizə orqanlarının strateji və taktiki üstünlüyünü təmin etsin, istintaqa qarşı duran mümkün tədbirlərin qarşısını alsın. Bunun üçün həmin birləşmənin say tərkibini, strukturunu, onun fəaliyyətində tutulan cinayətkarların rolu, onun liderlərinin tipoloji cəhətlərini (əsas cinayətkar fəaliyyət növü nəzərə alınmaqla), mümkün korrupsiyalaşmış əlaqələri təxirə salınmadan tez müəyyən etmək vacibdir.

3.Müstəntiq tərəfindən istifadə edilən metodika mütəşəkkil birliklər tərəfindən törədilən cinayətlərin bir çox növlərinin araşdırılması üçün xarakterik olan tipik istintaq şəraitinə yaradıcı surətdə bağlanmalıdır. Belə yanaşma nəinki tipik, həm də əlverişsiz (mürəkkəb) istintaq şəraitlərinə belə istintaqın müvəffəqiyyətli perspektivini təmin edir.

Həmin tələbin ardıcıl realizəsi ibtidai istintaqın ilkin mərhələsində xüsusilə vacibdir. Bu dövrdə əsas informasiyadakı qeyri-müəyyənlik, məlumatlarda olan çatışmazlıq zamanı istintaq qərarlarının təcili qəbulu zərurəti müstəntiqin üzərinə (istintaqın lazımı istiqaməti və dinamizmini saxlamaq məqsədilə) nəinki tipik tövsiyələrə, həm də evristik təfəkkürün üsul və metodlarına yönüm götürmək vəzifəsini qoyur.¹⁸

4.Artıq mütəşəkkil cinayətkar qrup tərəfindən törədilmiş cinayətlərin istintaqının planlaşdırılması zamanı və yeni mümkün cinayətkar əməllərin qarşısı alınarkən nəinki metodiki cəhətdən təşəkkül tapmış amilləri (şəraitin standartlığı və cinayətkar fəaliyyətin üsulları), həm də digər halları nəzərə almaq.

Cinayətkar fəaliyyətin ərazi pərakəndəliyi və müvəqqəti süstlüyü mütəşəkkil cinayətkarlığın bəzi növlərinin təbiətindən doğur. Belə ki, əsas fəaliyyəti narkotiklərin istehsalı və satışı olan cinayətkar qrupların aktiv fəaliyyəti rəhbər orqanların yerləşdiyi yerdə deyil, onlardan uzaqda və müəyyən zaman kəsiyində narkotik xammalın yetişdirilməsi, istehsalı və narkotik məhsulun satışı üzrə əməliyyatların aparıldığı yerlərdə keçirilə bilər. Bununla əlaqədar, kriminalistik əməliyyatları, istintaq hərəkətlərini və əməliyyat-axtarış tədbirlərini

¹⁸ Зорин Г.А. Криминалистическая эвристика. Гродно, 1994.

planlaşdırarkən göstərilən halları nəzərə almaq zəruridir.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, əgər bunu şərait tələb edərsə, mütəşəkkil kriminal birliklərin cinayətkar fəaliyyəti bir müddət dayandırıla, başqa regiona, təsərrüfat sahəsinə keçirilə, yenidən bərpa oluna və hətta, öz istiqamətinə görə dəyişə bilər.

5. İstintaq, eləcə də əməliyyat-axtarış fəaliyyəti müstəntiqlərin əməliyyat-axtarış orqanları ilə istintaq-əməliyyat qrupları çərçivəsində və ya belə çərçivədən kənar dürüst lazımı qarşılıqlı əlaqəsi olmadan müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək olmaz. Kriminal mütəşəkkil qruplar tərəfindən törədilən cinayətlərin istintaqında müstəntiqlərin və əməliyyat-axtarış işçilərinin kollektiv səyləri, birincisi, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti təhlil edilən istintaq metodikasının tərkib hissəsi olması ilə şərtləşir. İkincisi, o, yüksək kriminal mütəşəkkil qrup (bəzən sayına görə çox böyük) cinayətkarlarının fəaliyyətinin özünəməxsusluğu və miqyası ilə şərtləndirilir. Biznes kimi kriminal fəaliyyətlə məşğul olan belə qrupların üzvləri adətən, cinayətlərin bütöv seriyasını və bəzən, artıq qeyd edildiyi kimi eyni tipli olmayan cinayətlər törədirlər. Bu, diqqətlə düşünülmüş və müxtəlif hüquq-mühafizə orqanlarının kollektiv səyləri ilə razılaştırılmış böyük həcmli istintaq və əməliyyat-axtarış işinin aparılmasını tələb edir.

Hər hansı növ mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin istintaqı zamanı müstəntiqlərin və əməliyyat-axtarış orqanı əməkdaşlarının birgə işi istintaq planında ciddi razılaştırılmalı, istintaq və əməliyyat-axtarış şəraitində təşəkkül tapmış birgə qiymətləndirmənin nəticələrinə əsaslanmalıdır. Buna bir qayda olaraq, cinayət işi başlanana qədər başlanmalı və işin məhkəməyə

göndərilməsinədək davam etməlidir. Bu zaman müstəntiq əməliyyat işçiləri ilə daimi əlaqədə olmalı və əməliyyatçılardan alınmış məlumatları təhlil edib istintaq materialları ilə müqayisə etməli, onların əsasında gələcəkdə keçirilməsi zəruri olan istintaq hərəkətlərini və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin yerini, vaxtını və şəraitini müəyyən etməlidir.

İstintaqın məhz bu yolu nəinki onun bütün iştirakçılarının və istintaqda fəaliyyət göstərən mütəxəssislərin qarşılıqlı fəaliyyətinin dəqiq sistemini yaratmağa, həm də onların arasında təşkilati, taktiki-metodiki, axtarış funksiyalarının ən səmərəli qarşılıqlı nəzarəti istintaqda mümkün ola bilən maneələrin qarşısını almağa imkan verir.

Mütəşəkkil kriminal birləşmələr tərəfindən törədilən cinayətlərin ibtidai istintaqının səmərəli surətdə təmin edilməsində müstəntiq tərəfindən araşdırma prosesində zəruri təşkilati və ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılması taktikasının bacarıqla seçilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə qruplar tərəfindən törədilən cinayətlərin ibtidai istintaqı zamanı istintaqın təşkili və idarəetmə prinsipləri aşağıdakılardır:

-istintaqın başlıca istiqamətlərinin və mərhələlərinin və onun strateji vəzifələrinin müəyyən edilməsi;

-əsas və ya ikinci dərəcəli, lakin cinayətkar təşkilatın strukturunda zəif olan həlqələrin axtarışının daim diqqət mərkəzində saxlanması, təşkilatın üzvləri ilə onları tamamilə dağıda bilən işin aparılması;

-istintaq prosesində məlumat mübadiləsini daima nəzərdə saxlamalı (xüsusilə müstəntiq və əməliyyat-axtarış orqanlarının əməkdaşları arasında);

-istintaq informasiyalarının və əməliyyat-axtarış məlumatlarının mümkün sızma kanallarına nəzarət edilməsi və s.

Bu işlər üzrə ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri müvafiq şəxslərdən sübutların alınması mürekkəbliyi və lazımı qaydada təsbit edilməsi və müvafiq olaraq, maddi sübutların maksimum böyük sayda əldə edilməsi zərurəti ilə müəyyən edilir. İzlərin, maddi sübutların aşkar edilməsi, qeyd olunması və öyrənilməsi üçün elmi-texniki vasitələrdən və xüsusi biliklərdən geniş surətdə istifadə edilməsi tələbatı da buradan meydana gəlir. Bununla yanaşı, istintaqın aparılmasının bir çox üsulları şahidlərin, zərərçəkmiş şəxslərin və onların yaxınlarının fəaliyyəti istintaqı aparılan cinayətkar birliklərin üzvləri tərəfindən törədilən qəsdlərdən müdafiə olunması, şahidlərin, zərərçəkmiş şəxslərin, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsi zamanı video və audioyazıların tətbiq edilməsi, habelə tanınmaya təqdim etməsi ilə əlaqədardır.

Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilik şahidlərin və zərərçəkənlərin cinayətkar təşkilatın üzvlərinin cinayətkar qəsdlərindən müdafiə edə bilən lazımı normalar nəzərdə tutmur. Bu istiqamətə yönələn bir sıra normaların nəzərdə tutulması məqsədəuyğun olardı. O cümlədən, həmin normalarla göstərilən şəxslər, habelə mütəxəssis, ekspert və iş üzrə hal şahidləri barədə məlumatlar və onların xüsusi protokolda rəsmiləşdirilməsi nəzərdə tutula bilər.

Bundan başqa, məhkəmədə şahidlərin və zərərçəkmiş şəxslərin dindirilməsinin video və səs yazıları bu şəxslərin bilavasitə şəxsi ifadələri ilə dəyişdirilməsi mümkünlüyünü nəzərdə tutula bilər. Belə

yazılar ibtidai istintaqa prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən qabaqcadan yoxlanıla və işin digər materialları ilə birlikdə möhürlənmiş halda məhkəməyə təqdim oluna bilər. Belə hallarda üzleşdirmə nəzərdə tutulmur, həmçinin tanınma kimi istintaq hərəkəti tanınmalı şəxsin xəbəri olmadan da keçirilə bilməsi nəzərdə tutulur.

Zənnimizcə, belə normalar müəyyən dərəcədə şahidlərin və zərər çəkmiş şəxslərin MCQ tərəfindən törədilən cinayətlərin açılmasında marağı olmayan cinayətkarlar və digər şəxslər tərəfindən kriminal təsirdən müdafiə problemini həll edə bilər. Eyni zamanda əməliyyat-axtarış və əks-kəşfiyyat fəaliyyət materialları əsasında başlanan cinayət işlərinin ibtidai istintaqı zamanı müstəntiqlərin üzərinə onlardan bu materialların qeyri-prosessual mənşəli olması nəzərə alınmaqla istifadə etmələri və onları prosessual cəhətdən bacarıqla rəsmiləşdirmək vəzifəsini qoyur. Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanun, əsasən indi də belə materialları lazımi tərzdə rəsmiləşdirməyi tələb edir və onların hadisə yerinə baxış, dindirmə aparma yolu ilə əlavə edilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin dövlət sirrini təşkil edən materiallar ancaq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanının qərarı əsasında açıqlana bilər.

Təhlil edilən cinayətlərin ibtidai istintaqı zamanı ilkin istintaq hərəkəti kimi hadisə yerinə baxış mühüm əhəmiyyətə malikdir. O, həmişə mütəşəkkil cinayətkar qrupun üzvlərinin törətdiyi cinayətkar aksiyanın həyata keçirilməsi barədə ilk məlumatları toplamağa imkan verir.

Hadisə yerinə baxışın nəticələri cinayətin törədilməsində iştirak etmiş şəxslərin sayı, onların arasında funksiyalar bölgüsünün xarakteri, cinayətkarların fəaliyyətində cinayətkar peşəkarlığın dərəcəsi, cinayətin törədilməsi üçün istifadə edilmiş texniki vasitələrin xarakteri.

Haqlı olaraq qeyd edildiyi kimi, cinayətin qrup xarakterinin müəyyən edilməsi «hadisə yerinə baxışın mühüm diaqnostik vəzifəsidir, o, müstətiqin hərəkətlərinə təsir göstərir, növbəti əməliyyat-axtarış tədbirlərini, istintaq hərəkətlərini, taktiki əməliyyatları müəyyən edir».¹⁹

Şəxsi mənbələrdən sübutedici informasiyaların əldə edilməsinin mürəkkəbliyi nəzərə alınmaqla hadisə yerinə baxış zamanı sübutedici əhəmiyyəti son dərəcə böyük olan mikroobyektlərin (lifli materiallar, saç tükləri, qan izləri, müxtəlif əşyaların, predmetlərin səpələnmiş hissəcikləri və s.) axtarışına diqqət yetirilməsi çox vacibdir.

Bu işlər üzrə ilkin istintaq hərəkətləri sırasında hər şeydən əvvəl, cinayətkar aksiyaların icraçısı olan və xüsusilə də tutulmuş hər hansı liderlər içərisindən olan şübhəli şəxslərin dindirilməsi az əhəmiyyətə malik deyildir. Onların dindirilməsi predmeti ümumi formada bu növdən olan işlər üzrə sübut etmə predmeti ilə qabaqcadan müəyyən edilmişdir. Bu zaman aşağıdakı fikirlə razılaşımaq olmaz. Göstərilir ki, «mütəşəkkil birlik tərəfindən törədilən cinayət işləri üzrə dindirmənin predmetinin xüsusiyyətləri məhz cinayətin qrup subyektinə, qrup hərəkətlərə aid olan məlumatların

¹⁹ Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. Харьков, 2000, с. 31-32.

müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bu məlumatlar nəinki cinayətin qrup tərəfindən edilməsi faktını müəyyənləşdirir, həm də onun barəsində maksimum tam təsəvvür əldə etməyə, hər bir iştirakçının rolunu və təqsirini fərdiləşdirməyə imkan verir».²⁰ Müvafiq surətdə cinayətkar birliyin təşkilatçılarından və rəhbərlərindən həmin birliyin yaradılması məqsədləri, cinayətkar fəaliyyətin həcmi, onun strukturu, yeni üzvlərin birliyin fəaliyyətinə cəlb edilməsi üsulları, eləcə də cinayətkar birliyin korrupsiyalaşmış əlaqələri haqqında məlumatların əldə edilməsi çox vacibdir.

Tutulub saxlanmış bir neçə icraçının dindirilməsi ardıcılığı onların hər biri barəsində olan əməliyyat-axtarış və istintaq məlumatları nəzərə alınmaqla (təqsirin dərəcəsi, qrupda möhkəmliyi, xarakteri, başçılardan narazılığı və s.) müəyyən edilir. Əgər tutulanlar içərisində qrupun başçısı olarsa, bəzən dindirmə ondan başlana bilər ki, bu da sonradan qrupun icraçılarının və digər üzvlərinin məhsuldar dindirilməsinə kömək edir.

Göstərilən şəxslərin dindirilməsi zamanı sübutlarda boşluqlar olduqda və ya sübutlar kifayət qədər olmadıqda yaranmış şəraitdən daha məqsədəuyğun istifadə olunmalıdır. Nə qədər ki, belə qruplarda həmişə gizli və ya açıq fikir ayrılıqları və ziddiyyətlər mövcud olur, tutulmuş ayrı-ayrı şübhəli şəxslər arasında müəyyən münaqişələr yarana bilər. Belə münasibətlər onların tutulduğu zaman daha da güclənir. Belə münaqişələrin və onların səbəblərinin

²⁰ Аверьянов Т.В. Особенности расследования преступлений организованных преступных сообществ // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. М., 1997, с. 356.

mövcud olması, tutulanlar barədə qətimkan tədbirlərinin seçilməsi, tutulmanın şəraiti (onların şəxsiyyəti və cinayəti törətməkdə rolu nəzərə alınmaqla), onlardan alınan ifadələrdən istifadə haqqında xəbərdarlığın nümayiş etdirilməsi yolu ilə müstəntiq tərəfindən də gücləndirilə bilər.

İlkin mərhələdə onların ifadələrindəki ziddiyyətləri üzləşdirmə yolu ilə deyil, mütəşəkkil cinayətkar qrupların üzvlərinə tətbiq edilməli olan digər üsullarla aradan qaldırmaq məqsədəuyğundur. Çünki onların davranışının bütün variantlarını üzləşdirmədə proqnozlaşdırmaq çətinidir.

Üzləşdirməni növbəti mərhələdə, müstəntiqin şübhəli şəxsi kifayət qədər yaxşı öyrəndiyi və toplanmış sübutlar blokunu zənginləşdirdiyi vaxt aparmaq daha yaxşıdır.

İstintaq hərəkətləri kompleksi özündə şahidlərin dindirilməsini, ifadələrin yerində yoxlanmasını, üzləşdirməni, təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsini ehtiva edir. Şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsində bir çox taktiki üsullardan istifadə olunur. Belə cinayətlərin istintaqının bütün mərhələlərində kriminalistika tərəfindən cinayətkar qrupun törədilən cinayətlərlə bağlı işlər üzrə istintaq hərəkətlərinin aparılması üçün hazırlanan taktiki üsullardan istifadə məqsədəuyğundur²¹, lakin burada bütövlükdə mütəşəkkil cinayətkarlığın xüsusiyyətləri və belə cinayətlərin subyektlərinin tipoloji cəhətləri nəzərə alınmalıdır.

b) tipik istintaq şəraitləri

²¹ Быков В.М. Особенности расследования групповых преступления. Ташкент, 1989; Криминалистика, Омск, 1993.

Mütəşəkkil kriminal birliklərin cinayətkar fəaliyyəti aşkar edildiyi, cinayət işinə başlama haqqında məsələnin həlli zamanı istintaqın başlanğıcında və istintaq prosesində (onun müxtəlif anlarında) son dərəcə spesifik kriminalistik şəraitlər yarana bilər.

Bu kriminalistik şəraitlərin bacarıqla qiymətləndirilməsi prosesual və kriminalistik qərarların qəbulu və istintaqın düzgün istiqamətlərini müəyyən edilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Müvafiq istintaq təcrübəsinin və ədəbiyyatların²² təhlili göstərir ki, mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyət istintaqının kriminalistik şəraitlərinə cinayətkarların qeyri-mütəşəkkil qrupu və ya bir cinayətkar tərəfindən törədilən cinayətlərin ibtidai istintaqı zamanı yaranan şəraitlərə müvafiq olmayan bir sıra xarakterik cəhətlər xasdır.

Burada aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur. Birincisi, mütəşəkkil cinayətkar birliklərdə korrupsiyalaşmış əlaqələrin olması sayəsində bəzən istintaq və əməliyyat-axtarış orqanının malik olduğu məlumatlar qismən və ya tam şəkildə əməli istintaq edilən cinayətkar birliyə məlum olur. Bunun sayəsində həmin kriminal qrup tərəfindən yaranmış şəraitlər gedişinə və inkişafına nəzarət etməyə cəhd göstərir, istintaqa mümkün «gedişlər»lə təsir edir.

İkincisi, kriminalistik şəraitlər əvvəl xeyli sayda problemlə, mürəkkəb faktlardan ibarət olurlar və onlar hələ «dağılmamış» mütəşəkkil cinayətkar qrup tərəfindən istintaq əleyhinə istifadə olunur, istintaq fəaliyyətini neytrallaşdırmağa cəhdlər göstərilir,

²² Куликов В.И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. Ульяновск, 1994, с. 158-185.

cinayətkar birlik üçün yaranmış şəraiti daha əlverişli etməyə səylər edilir.

Üçüncüsü, kriminalistik şəraitlər xüsusilə də istintaqın ilkin mərhələsində informasiyalar əsasında adətən, özündə daha çox əməliyyat-axtarış bəzən isə cinayət-prosessual xarakterli məlumatları ehtiva edir və bu da müəyyən dərəcədə həmin şəraiti müəyyən qədər mürəkkəbləşdirir.

Dördüncüsü, kriminalistik şəraitlərin məlumat bazasının çoxşaxəliliyidir. O cümlədən, bu baza istintaqı aparılan hadisənin və ya cinayətkarın fəaliyyəti barədə toplanmış əməliyyat-axtarış, istintaq məlumatları əsasında formalaşır, həm də bir sıra digər amillərin təsiri altında təşəkkül tapır (həmin mütəşəkkil qrupun bütün üzvlərinin məsuliyyəti haqqında məsələnin həlli perspektivini görməyə imkan verən məlumatların olmaması; zərər çəkmiş şəxslərin və şahidlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün istintaqda olan hüquqi və kriminalistik vasitələrin xarakteri; həmin cinayətkar qrupun azadlıqda qalmış üzvlərinin və onun rəhbərliyinin istintaq sirrini saxlamasının təmini mümkünlüyünə inamsızlıq; müstəntiqlərin və əməliyyat-axtarış işçilərinin mütəşəkkil cinayətkar qrup tərəfindən edilən cinayətlərin açılması və araşdırılması nəzəri və təcrübi cəhətdən hazırlıq səviyyəsi; mütəşəkkil kriminal birliyin tutulmuş üzvlərində cinayətkar həmrəylik və eyni zamanda onların öz arasında rəqiblik təzahürlərinin xüsusiyyətləri və s.).

Bununla yanaşı, kriminalistik şəraitin qiymətləndirilməsi zamanı bəzən müvafiq regionların sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərini, yerlərdə hüquq-mühafizə

orqanlarının və digər orqanların korrupsiyalaşmış dərəcəsini nəzərə almaq lazımdır.

Təhlil edilən işlər üzrə kriminalistik şəraitlər nəinki istintaqın xarakterli, həm də istintaqa qədərki və istintaqdan sonrakı xarakterli ola bilərlər. Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin istintaqa qədərki kriminalistik şəraitləri əsasən əməliyyat-axtarış xarakteri daşıyır və istintaqın ilkin kriminalistik şəraitlərinin formalaşmasına mühüm təsir göstərir. Bu təsir xüsusən də, MCQ-nin kifayət qədər uzun müddət nəzarət və ya əməliyyat-axtarış orqanlarının tədqiqi altında olduğu zaman hiss edilir. Belə şəraitlər adətən, istintaqın fəal surətdə aparılması üçün əhəmiyyətli olan məlumatları özündə ehtiva edir.

İstintaqın ilkin və sonrakı mərhələsində mövcud şəraitlər də öz növbəsində, MCQ-nin üzvlərinin əsas hissəsinin, xüsusən də onun rəhbərliyinin aşkar edilib mühakimə olunmasına, onun dağılması, yaxud onların yalnız bir hissəsinin aşkar edilib mühakimə olunmasına nail olunub-olunmaması nəzərə alınmaqla müəyyən edilir və təşəkkül tapır. Belə şəraitlərdə həmin qrupun azadlıqda qalmış üzvləri öz cinayətkar təşkilatının sıralarını tamamlayaraq bir müddət keçdikdən sonra, bir qayda olaraq, yenidən cinayətkar fəaliyyətə başlayırlar. Eyni zamanda cinayətkar qrupun ayrı-ayrı üzvləri müxtəlif səbəblərə görə cəzaçəkmə yerlərində öz cinayətkar birliyinin fəaliyyəti barədə «ürəklərini boşalda» bilərlər. Həmin cinayətkar birlik barədə artıq mövcud olan əməliyyat-axtarış və istintaq məlumatları nəzərə alınmaqla bu və ya digər cinayətkarların belə davranışı qrupun istintaqdan və məhkəmədən gizlənən üzvlərinin və xüsusən də onun liderlərinin aşkar edilməsi, gizlədilmiş pul vəsaitlərinin axtarışı, habelə

həmin birliyin qəti darmadağın edilməsi üzrə işi davam etdirməyə imkan verə bilər.

Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin araşdırılması zamanı yaranmış kriminalistik şəraitlər elmi-metodik planda ən müxtəlif əsaslara görə diferensiasiya edilə bilər.

Adi cinayətlərin araşdırılması zamanı yaranmış şəraitlərdən fərqli olaraq MCQ-nin ibtidai istintaqı zamanı yaranan kriminalistik şəraitləri nəinki istintaq və ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı yaranan şəraitlərə, həm də strateji və taktiki xarakterli şəraitlərə bölmək məqsədəuyğun olardı.

Təhlil edilən birliklərin cinayətkar fəaliyyətinin açılması və araşdırılması zamanı strateji xarakterli şəraitlərə adətən, təcrübədə rast gəlinən müddəaları, çox zaman istintaqdan asılı olmayaraq pozitiv və neqativ amillərlə müəyyən edilən, MCQ-nin tam açılmasını yüngülləşdirən və ya çətinləşdirən (hətta, qeyri-mümkün edən), mütəşəkkil kriminal birliyin cinayətkar fəaliyyətinin araşdırılmasının bütün əsas strateji vəzifələrinin həllini çətinləşdirən müddəalar aid edilir. Belə amillər hər şeydən əvvəl, istintaqın gedişinə hansısa siyasi, etnik, beynəlxalq, hüquqi və digər analoji səviyyəli halların, həmçinin cinayətkarların korrupsiya əlaqələrinin təsiri ilə əlaqədardır.

Taktiki xarakterli kriminalistik şəraitlər istintaqın strateji xarakterli vəzifələrinin həllini çətinləşdirməyə və ya onu qeyri-mümkün etməyə qadir olmasalar da, bununla yanaşı onlar istintaqın mühüm aralıq vəzifələrinin həllinə nail olmağı mürəkkəbləşdirə və ya asanlaşdırma bilər. Məsələn: müstəntiqin bacarıqlı işi nəticəsində istintaqın hansısa mərhələsində kriminal birliyin tutulmuş üzvlərindən birinin müstəntiqlə

əməkdaşlıq etmək qərarı istintaqın sonrakı prosesini asanlaşdırma bilər. Eyni zamanda istintaqı aparılan cinayətkar aksiyanın digər əsas icraçılarının və təşkilatçılarının müvəffəqiyyətsizliyə uğraya bilən cəhdləri istintaqın sonrakı gedişini çətinləşdirsə də, onu qeyri-mümkün edə bilməz.

Yaranmış şəraitlərin müstəntiqlərə mümkün təsir dərəcəsinə görə onları lazımi dərəcədə əməliyyat-axtarış orqanları işçiləri və müstəntiq tərəfindən nəzarət edilən şəraitlərə və istintaq tərəfindən qismən nəzarət edilən, əməliyyat-axtarış işçiləri və müstəntiq tərəfindən nəzarət edilməyən şəraitlərə bölmək olar. Birinci şəraitləri öz növbəsində kriminal təşkilatın cinayətkar fəaliyyəti haqqında istintaqa qədərki əməliyyat-axtarış orqanlarının topladığı və kəşfiyyat məlumatlarının təşəkkülü gedişində yaranan və artıq istintaq prosesində yaranan, prosesual vasitələrlə nəzarət edilən şəraitlərə bölmək olar.

Qismən nəzarət edilən şəraitlər kriminalistik, təşkilati-idarəetmə və psixoloji vasitələrlə qismən tənzimlənmə bilirlər. Təxminən eyni məzmunlu tipik və qeyri-tipik əlamətlərin olduğu şəraitlər adətən, qismən nəzarət edilən şəraitlərə aid edilir. Bunlar istintaq üçün daha mürəkkəb olan şəraitlərdir və onlar tipik şəraitlərə nisbətən öz həllinə fərdi yanaşma tələb edirlər.

Göstərilən istintaq şəraitlərinin düzgün qiymətləndirilməsi ona təsir göstərə bilən üsul və metodların seçilməsinə imkan verir. Bununla yanaşı, həmin üsul və metodlar istintaqın imkanları və ona kömək edən mütəxəssislər nəzərə alınmaqla seçilir. Məsələn: cinayətkarlar əməliyyat-axtarış məlumatları əsasında məqsədyönlü dindirmələrdən istifadə zamanı sosioloqların, kütləvi informasiya vasitələrinin və s.

tövsiyələrindən istifadə etməklə qeyri-ənənəvi üsulları axtarmaq və tətbiq etmək zəruridir.²³

İstintaq şəraitlərində təşkilati-idarəetmə təsir vasitələrinə mütəşəkkil cinayətkar qruplaşmaların üzvlərini öz kriminal xətlərini dəyişməyə məcbur edə bilən nəzarət-təftiş yoxlamalarını aid etmək məqsədəuyğun hesab olunur. Bu üsul sonradan həmin fəaliyyətə nəzarət etməyə imkan verir. Bu vasitələr mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin istintaqının mürəkkəb şəraitlərinin tənzim edildiyi zaman, xüsusilə səmərəli olur. Bu, iqtisadi sahədə mütəşəkkil cinayətkar birliyin fəaliyyətinin istintaqı zamanı tətbiq edilir.

Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin istintaqının mürəkkəb şəraitlərin tənzimlənməsinin psixoloji vasitələri sırasına müəyyən hallarda istintaq üçün yararlı olan yaxşı düşünülmüş məlumatların mətbuata mütəşəkkil «axını» aid edə bilər. Belə məlumatlar kriminal mühitə də verilə bilər.²⁴

İstintaq prosesində yaranan, istintaq və əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən nəzarət edilə bilməyən şəraitlər adətən, qeyri-davamiyyətli xarakter daşıyırlar, yaxud belə cinayətlərin istintaqının ən mühüm vəzifələrindən biri istintaq şəraitlərin mümkün inkişafına daimi nəzarətin təmin edilməsindən və istintaqın mənafeləri naminə onların lazımi tənzimi vasitələrini tətbiq edilməsindən ibarətdir. Belə şəraitlər hər şeydən əvvəl istintaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məlumatların sızması səbəbindən yaranır. Fərqləndirilən istintaq şəraitlərindən bəziləri daha çox

²³ Быков В.М.Преступная группа: криминалистические проблемы. Ташкент, 1991.

²⁴ Ратинов А.Р. Теория рефлексивных игр в приложении к практике//Правовая кибернетика. М., 1970, с. 186.

elmi-metodiki əhəmiyyətə malikdir. Məhz bu şəraitlər MCQ tərəfindən edilmiş cinayətlərin istintaqının elmi-metodiki aspektlərinin təkmilləşdirilməsi işində elmi-kriminalistik tədqiqatların mümkün istiqamətlərinin tədqiq edilməsinə şərait yaradır.

Həmçinin, istintaq şəraitləri istintaqın mərhələlərindən asılı olaraq ilkin, sonrakı və yekun şəraitlərə bölmək olar.

İstintaqın ilkin mərhələsində istintaq şəraitləri aşağıdakı amillərdən çox asılı olur:

- cinayət işinə başlama zamanı kim tutulmuşdur – məlum mütəşəkkil qrupun əsas üzvləri və ya ancaq bir və ya bir neçə sırayı icraçılar;
- mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin əlamətləri nə vaxt aşkar edilmişdir – dərhal, istintaqın başlanğıcında və ya onun son mərhələsində.

Bununla yanaşı, istintaqın bu və ya sonrakı mərhələsində yaranmış istintaq şəraitlərinin xarakteri çox zaman ayrı-ayrı cinayətkarlara və bütövlükdə kriminal təşkilata tətbiq edilən üsulların əks təsirindən asılıdır. Belə təsirin başlanmış və davam edən cinayətlə qarşılıqlı, kriminal təşkilatın tutulmuş üzvlərindən kiminsə istintaqla əməkdaşlığa cəlb olunmasına nail olunub-olunmaması, istintaqda müdafiəçilərin iştirak etmələri və s. ilə müəyyən edilir.

Cinayətkar fəaliyyətin əməli müşahidə altında olduğu şəraitlərdə, hər şeydən əvvəl, cinayətkar qrupun ayrı-ayrı kriminal əməllərinin əsas anları, məsələn, dövlət əmlakının və ya özgə əmlakın oğurluğu anları, hədə-qorxu zamanı qiymətli şeylərin verilməsi, kredit-bank sahəsində dələduzluq hərəkətləri və s. aşkar və qeyd edilir.

Nəticədə cinayətkarların şəxsən tutulması və onların tutulması ilə əlaqədar digər əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün material toplanır. Bu halda müstəntiqin birinci və əsas vəzifəsi (istintaq əməliyyat qrupu rəhbərinin vəzifəsi) həmin əməliyyatı diqqətlə planlaşdırmaqdan ibarətdir. Tutma qrupu zərurət olduqda mümkün fəal müqaviməti zərərsizləşdirmək üçün kifayət qədər silahlanmalıdır. Bu zaman təqsirkarların hərəkətlərini video və ya səs yazısı ilə başlanma anından qeyd etmək zəruridir. Bu, əməliyyatın tam və dürüst qeydə alınması üçün vacibdir.

Bu əməliyyatda müstəntiqin vəzifəsi onun gedişini müşahidə etməkdən, hal şahidlərinin və mütəxəssislərin diqqətini əməliyyatın aparılması prosesində yaranan mühüm sübutedici anlara yönəltməkdən ibarətdir. Bu zaman əməliyyatın keçirildiyi vaxtı, yeri, müvafiq protokolun tərtib edilməsi üçün istifadə oluna bilən xarakterik cəhətləri qeyd etmək lazımdır.

Müstəntiqin digər vəzifələri əvvəllər əldə edilmiş əməliyyat-axtarış məlumatları prosesual cəhətdən tezliklə təsbit etməkdən ibarətdir. Onun əldə edilməsi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq onlar yoxlanılır. Ancaq belə yoxlamadan sonra ondan istintaq (zərər çəkmiş şəxs, şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi) zamanı istifadə edilə bilər.

Kriminal birliyin cinayətkar fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi vəzifəsi (hətta, bunu göstərən müvafiq əməliyyat-axtarış məlumatları olduqda da) gündəlikdən silinmir. Belə hallarda da mövcud olan əməliyyat-axtarış məlumatları diqqətlə yenidən yoxlanmalıdır. O cümlədən, belə yoxlama üçün

müxtəlif xidməti təftişləri, dövlətin icra hakimiyyəti və qanunvericilik orqanları tərəfindən həyata keçirilmiş tədqiqatların, habelə müvafiq dövlət sənədlərindən (xüsusən də iqtisadi sahədə və ya kredit-maliyyə sahəsində mütəşəkkil qrupun cinayətkar fəaliyyətinin istintaqının aparıldığı zaman) istifadə oluna bilər.

Mütəşəkkil cinayətkar qrupun cinayətkar fəaliyyəti barədə ümumi təsəvvür əldə edildikdən sonra istintaq və əməliyyat-axtarış orqanı, axtarış və digər iş metodları hesabına qrupun üzvləri tərəfindən edilən bütün cinayətkar aksiyaların aşkar edilməsi üçün əldə edilmiş məlumatların sistemini hazırlamağa səy göstərməlidir.

Bu zaman prosesual vasitələrindən maksimum istifadə edilməlidir. O cümlədən, şübhəli şəxslərin, şahidlərin və zərər çəkmiş şəxslərin dindirilməsi, sənədləri götürmə və baxış keçirmə, axtarış və s. kimi istintaq hərəkətləri nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı, bu məlumatların etibarlı qorunması, keyfiyyətli təhlili və ondan taktiki və strateji istifadə (həmin cinayətkar təşkilata məxsus olan sənədlərdən istifadə daxil olmaqla) təmin edilməlidir. Bu şəraitdə, bəzi müəlliflər tərəfindən haqlı olaraq qeyd edildiyi kimi, yeni sübutedici mənbələrin və digər kriminalistik məlumatların aşkar edilməsi məqsədilə, tutulanların şəxsiyyəti və onların cinayətkar qrupun iyerarxiyasındakı yeri nəzərə alınmaqla bəzən tutulanlardan birini azadlıqda saxlamaq və şübhə edilənin istintaq üçün əlverişli olan hərəkətləri etməsindən ötrü onun davranışının refleksiv idarə edilməsinin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Bu, həmin cinayətkar qrupun istintaqa məlum olmayan digər üzvlərini, girov saxlanılanların yerini, oğurlanmış

əmlakın və predmetlərin saxlandığı yerin aşkar edilməsinə imkan yaradır.

Lakin bu əməliyyat heç də həmişə həyata keçirilməyə bilər. Onun həyata keçirilməsi üçün seçilmiş müşahidə subyektinin istintaq üçün vacib məlumatla malik olması, istintaqı maraqlandıran şəxslərə əlaqə yaratmaq bacarığının olması və öz şəxsi keyfiyyətləri ilə üzərinə qoyulan vəzifəyə müvafiqliyi zəruridir. Bununla yanaşı, əməliyyat-axtarış orqanları həmin subyektin bütün hərəkətlərinə lazımi peşəkarlıq səviyyəsində tam və qeyri-aşkar nəzarəti həyata keçirməlidirlər.

Belə şəraitdə cinayətkar fəaliyyətin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi vəzifəsi əməliyyat-axtarış vasitələri və prosessual vasitələrlə həll edilir.

Aparılan istintaq üçün fəal və müxtəlif qarşıdurmanı müstəntiqin və əməliyyat-axtarış orqanlarının işini mürəkkəbləşdirən spesifik şərait yaradır.

Cinayətkar təşkilatın tutulmuş üzvlərindən hər hansı birinin istintaqla əməkdaşlığa meyl etməsi bəzi hallarda əhəmiyyətli dərəcədə istintaqın əsas vəzifələrinin həllini asanlaşdırır. Belə əməliyyatın pozitiv səmərəsi bu insanın cinayətkar təşkilatın iyerarxiyasında hansı yeri tutmasından, onun öz kriminal qrupunun cinayətkar fəaliyyəti barədə nə qədər xəbərdar olmasından, onun rəhbərlərini, onların cinayətkar aksiyaların keçirilməsində rollarını, həmin birləşmənin daxilində psixoloji atmosferi hansı dərəcədə bilməsindən çox asılıdır.

Bu zaman, hər şeydən əvvəl, belə şəxsdən mümkün qədər həmin təşkilatın rəhbərləri, təşkilatçıları, ayrı-ayrı cinayətkar aksiyaları barədə çox məlumat

almaq vacibdir. İstintaq taktikası göstərir ki, hətta belə hallarda əvvəlcə müstətiqlə əməkdaşlığa meyl edən həmin iştirakçı müəyyən təsir nəticəsində əməkdaşlıqdan imtina edə bilər.

Əgər o, əməkdaşlıqdan imtina edərsə, ondan alınan məlumatları iş üzrə istintaq və əməliyyat-axtarış işində maksimum dərəcədə istifadə etmək lazımdır. O cümlədən, həmin qrup iyerarxik quruluşunun xüsusiyyətləri, onun liderləri, cinayətkar təşkilatın ayrı-ayrı elementləri (sırası üzvlər, rəhbərlər) arasında yaranmış münasibətlərin xarakteri, kriminal təşkilatın bütün «orqanizmi»nin mənzərəsini əks etdirən əldə edilmiş məlumatlar onun rəhbərliyinə və fəallarına zərbə vurmaq üzrə əməliyyatların keçirilməsi üçün əlverişli şərait yarada bilər. Bu əməliyyatın müvəffəqiyyəti nəinki istintaqın məhsuldarlığından asılı ola bilər, həm də həmin kriminal birləşmənin dağılmasına gətirib çıxara bilər.

Şübhəli şəxsə tutulma və həbsə alma protokolunun elan edildiyi andan istintaqda müdafiəçinin iştirakı da bəzən özünəməxsus istintaq şəraiti yaradır ki, bu da müstətiqdən onun bütün fəaliyyətində müəyyən taktiki yenidənqurmaları tələb edir. Şübhəli şəxsin dindirilməsi xüsusi olaraq, əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Bu şəraitin mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: müdafiəçinin şübhəli şəxslə görüşmək, onun dindirilməsində və onun iştirakı ilə digər istintaq hərəkətlərində iştirak etmək, həmçinin onun iştirakı ilə müvafiq istintaq hərəkətlərinin protokolları ilə tanış olmaq hüququna malik olması, ona artıq istintaqın lap başlanğıc mərhələsində müstətiqin malik olduğu və hətta, əhəmiyyəti barədə onun düşünə bilmədiyini sübutlar barədə malik olmaq imkanı verir. Nəticədə

şübhəli şəxsin dindirilməsi zamanı müstəntiq müəyyən mənada sübutlardan taktiki istifadədə «sərbəstliyini» itirir. Lakin bu hələ hamısı deyil. Mütəşəkkil cinayətkar qruplar ədalət mühakiməsindən öz müdafiəsi məqsədilə, hər şeydən əvvəl, «özlərinin» haqqı yaxşı ödənilən vəkillərini tutur və onlar bir qayda olaraq, mütəşəkkil cinayətkar qrupun üzvlərinin tutulmasından dərhal sonra üzə çıxır, bəzən dindirmə zamanı şübhəli şəxslə müstəntiqin normal ünsiyyətinə qarşı durmağa cəhd edirlər.

Bu situasiyada vəkillərin qanuna ciddi olaraq uyğun surətdə hərəkətləri sözsüz ki, çəkişmə prinsipi deməkdir. Təəssüf ki, bu şəraitdə vəkillərin əksəriyyəti öz fəaliyyətində qanuni yol tutmurlar. Onların bəzisi tutulan şəxsi öz əvvəlki MCQ-yə aid olan ifadələrindən imtina etməyə «hazırlayır», tutulan şəxsin göstərdiyi və müstəntiqin hələ təsbit etməyə vaxt tapmadığı izləri və maddi sübutları gizlətmələri üçün tədbirlər görürlər. Şəxsən və ya MCQ-nin digər üzvləri vasitəsilə şahidləri və hətta, hal şahidlərini ələ almağa başlayırlar. Bu zaman müdafiəçi belə hərəkətlərə görə praktiki olaraq heç bir məsuliyyət daşımır, müstəntiqlərə isə qanun çərçivəsində onun belə hərəkətinin qarşısını almaq müyəssər olmur. Fikrimizcə, CPM-də müdafiəçi tərəfindən subütətmənin qeyri-qanuni üsullarının tətbiqini və istintaqın normal gedişinə qarşı üsullardan hər hansı istifadəni qadağan edən normanın daxil edilməsi məqsədəuyğun olardı.

İstintaqın sonrakı və yekun mərhələsində istintaq şəraitləri aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir:

-kriminal təşkilatın cinayətkar fəaliyyətinin (bütün və ya ancaq bir hissəsi) həcmi, say tərkibi, fəaliyyət

xüsusiyyətləri haqqında toplanmış faktiki məlumatların xarakteri ilə;

-onun aşkar edilmiş və tutulmuş üzvlərinin sayı ilə;

-həmin təşkilatın konkret üzvləri və onun cinayətkar fəaliyyəti haqqında məlumatların olması ilə;

-istintaqın cinayətkar qrupun əsas və ikinci dərəcəli üzvlərinin birliyinə əmin olub-olmaması ilə;

-qrupun dağılması və məhv edilməsi və s. üçün real şərtlərin olması ilə.

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizədə istintaq və əməliyyat-axtarış orqanları qarşısında duran vəzifələrin həll edilməsi üçün real şəraiti nəzərə alaraq, araşdırma zamanı bütün istintaq hərəkətlərindən və taktiki əməliyyatlardan səmərəli istifadə etmək zəruri hesab olunur.

III F Ə S İ L

QƏSDƏN ADAM ÖLDÜRMƏ CİNAYƏTLƏRİNİN ARAŞDIRMA METODİKASI

§1. Qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası

İnsan həyatı öz təbiətinə görə ən mühüm, əvəzedilməz dəyərdir. İnsanın həyatına qarşı yönələn cinayətlər törədildikdə, vurulan zərərin aradan qaldırılması mümkün olmayan nəticə baş verir və həyat itirilir.

Adam öldürmə cinayətləri aşağıdakı növlərə bölünür:

- qəsdən adam öldürmə (CM-in 120-ci maddəsi);
- ananın yeni doğduğu uşağını qəsdən öldürməsi (CM-in 121-ci maddəsi);
- güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə (CM-in 122-ci maddəsi);
- zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürmə (CM-in 123-cü maddəsi) ;
- ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə (CM-in 124-cü maddəsi);
- özünü öldürmə həddinə çatdırma (CM-in 125-ci maddəsi).

Adam öldürmə cinayəti zərər çəkmiş şəxsin həyatdan məhrum edilməsi ilə xarakterizə olunur.

Bu cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən maddənin dispozisiyasında obyektiv cəhət həyata ziyan yetirən hərəkəti və ya hərəkətsizliyi, habelə bunlardan biri ilə bağlı ictimai təhlükəli nəticəni nəzərdə tutur.

Ümumiyyətlə, adam öldürmə cinayəti fəal hərəkətlərlə törədilir (odlu silahla, soyuq silahla öldürmə, suda boğma, qida məhsulları vasitəsilə zərər vermə, uca yerdən itələmə və s.).

Adam öldürmə müəyyən hallarda hərəkətsizliklə də törədilə bilər. Məsələn, ananın yeni doğduğu uşağını öldürmək məqsədilə süd verməməsi və s.

Başqa şəxsın onun öldürməsinə dair xahişinə əməl edib öldürmə belə məsuliyyəti aradan qaldırmır (məsələn, evtanaziya - əzab çəkən, sağalmasına ümid qalmayan xəstənin xahişi ilə öldürmə, CM-in 135-ci maddəsi).

Bu cinayətlərin törədilmə üsulu CM-in ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyəti müəyyən edən 120-122, 217-ci maddələrinin tərkib əlaməti kimi müəyyən edilmişdir.

Adam öldürmənin törədildiyi vaxt və şərait bəzən onun sosial təhlükəliliyini azaldır. Qanunvericilik belə şəraitlə bağlı ananın yeni doğduğu uşağı doğum vaxtı, yaxud doğumdan bilavasitə sonra öldürməsinə, zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürməni, cinayətkarı yaxalamaq üçün zəruri olan tutulma tədbirlərinin həddini aşmaqla adam öldürməni aid edir.

Adam öldürmə cinayətlərinin motivi - tamah, intiqam, qısqançılıq və s. ola bilər. Elə buna görə də cinayətlər üzrə istintaq prosesində motiv, məsuliyyət müəyyən edən normanın düzgün seçilməsi üçün aydınlaşdırılır.

Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlərdən adam öldürmə cinayətləri daha çox baş verir. Bu növdən olan cinayətlər əsasən tamah məqsədilə və qrupların üzvləri arasındakı "araşdırma" zəminində törədilir. Bəzən adam öldürmə xuliqanlıq niyyəti ilə, zorlamaqla əlaqədar və hamilə vəziyyətdə olan qadını öldürməklə də törədilir. Bu cinayətlərin əsas təhlükəli üsullarından biri "sifarişlə" adam öldürmədir. Qəsdən adam öldürmə cinayətini cinayət törətmiş şəxslərin

(qatillərin) əvvəlcədən hazırlığı və peşəkarlığı ilə fərqlənir. Belə cinayətlərin açılması həmişə böyük əmək tələb edir. Çünki bu növ cinayətlər xüsusi üsullarla törədilir.

Qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin gizlədilməsi zamanı cinayətkarlar çalışırlar ki, meyiti yoxa çıxarsınlar. Onu hissələrə bölərək, güman edilməyən yerlərə atırlar. Çox vaxt isə ölüm faktları intihar, təsadüfi hadisə və adi ölüm kimi səhnələşdirilir.

Adam öldürmə cinayətləri əsasən gecə vaxtı törədilir. Bu növ cinayətlərin baş verməsi zamanı xarakterik maddi izlər saxlanılır: meyit, insan orqanları, məhv edilməmiş izlər, cinayətin törədilmə aləti və s. Bundan başqa, təcrübədən irəli gələrək qeyd etmək olar ki, adam öldürmədə cinayətkar çalışır ki, cinayətin maddi izini itirsinsin, ancaq belə halda cinayətin ideal izləri qalır.

Ümumiyyətlə, bu növ cinayətlərin törədilməsi və hazırlanması, meyitin gizlədilməsi və s. haqqında şahidlər məlumat verə bilərlər.

Bir qayda olaraq, bu növ cinayətləri törədən şəxslər məişətdə xüsusi azgınlığı, həyasızlığı, qəddarlığı, əxlaqsızlığı, narkotik vasitələrə və spirtli içkilərə meyilli ilə fərqlənirlər.

Adam öldürmə cinayətləri əsasən, odlu silah, soyuq silah, digər əşyalar (predmetlər) tətbiq etməklə, zəhərləmə, asma, suda boğma, yandırma kimi üsullarla törədilir.

Respublikamızda adam öldürmə cinayətləri ümumi cinayətlərin az bir hissəsini təşkil edir, lakin bu cinayətlərin böyük ictimai təhlükəliliyi müstətiqdən belə ağır cinayətlərin bağlı qalmaması üçün yaxşı biliyə

malik olmağı və ölüm işləri üzrə istintaq metodikasını düzgün tətbiq etməyi tələb edir.

Araşdırma zamanı müstəntiq insanın həyatdan məhrum edilməsi faktı ilə yanaşı, ölünün şəxsiyyətini, ölümün səbəbini, yerini, vaxtını və üsulunu müəyyən edir. Adam öldürmənin bilavasitə kim tərəfindən (və ya iştirakçılıqla) törədildiyini, insanı həyatdan məhrum etmədə təqsirləndirilən şəxsin təqsirini, həmçinin təqsirin formasını müəyyən etmək xüsusilə vacibdir.

Digər kateqoriyalı işlərdə olduğu kimi, ölüm işlərinin də istintaqı zamanı cinayətkar tərəfindən vurulmuş ziyanın xarakteri və miqdarını sübut etmək mümkündür. Maddi ziyan, məsələn, ailə başçısının öldürülməsi zamanı ölümə sui-qəsd baş verdikdə, zərərçəkən şəxs sağ qalsa da, şikəst olduğu vaxt aydınlaşdırılır.

Müstəntiq həmçinin törədilmiş ölüm hadisəsinə kömək etmiş səbəb və şəraiti müəyyən etməli və onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görməlidir.

Əgər şəxs özü təqsirini boynuna almaqla könüllü gələrsə, onda onun gəlməsinin əsl motivini müəyyən etmək lazımdır.

Bütün bu qeyd olunanlardan irəli gələrək, CPM-in 139-cu maddəsinin tələblərini əsas tutaraq, aşağıdakı sübut edilməli olan halları göstərmək olar:

- adam öldürmə cinayəti baş veribmi;
- cinayəti bilavasitə kim törədib, iştirakçılar kim olub, cinayətin törədilməsi motivləri nə olub;
- adam öldürmə cinayətinin törədilməsi vaxtı, yeri və üsulu;
- meyitin şəxsiyyəti;

-təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən məlumatlar, onların məsuliyyətini yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar;

-əgər qəsdən adam öldürmə cinayəti baş veribsə, cinayət haqqında xəbər verilməməsi və ya cinayəti əvvəlcədən vəd etmədən gizlətmə faktı vardırımı;

-adam öldürmə cinayətinin törədilməsinə sövq edən hallar.

Yuxarıda sadalanan və adam öldürmə ilə əlaqədar sübut edilməli halların dairəsi cinayətin törədilməsi hallarından və xarakterindən asılı olaraq daha da geniş ola bilər.

Cinayət işinin başlanmasının xüsusiyyətləri

Adam öldürmə cinayətləri ilə əlaqədar cinayət işlərinin istintaqını prokurorluq orqanlarının müstəntiqləri aparır. Bu da ondan irəli gəlir ki, şəxsiyyətin həyatdan məhrum edilməsi qanunvericilikdə ön cərgədə öz əksini tapmaqla, ağır cinayətlər sırasında durur. Cəmiyyətimiz üçün ictimai təhlükəliliyi baxımından adam öldürmə digər cinayətlərdən xüsusilə fərqlənir. Çünki cəmiyyətin ən ali nümayəndəsi olan insan, zor tətbiq edilməklə, xarici amillərin təsirindən baş verən ölümə məruz qalır.

Ölüm barədə işlər adətən, vətəndaşların ərizələrinə, müəssisə və təşkilatların və onların vəzifəli şəxslərinin, ictimai təşkilatların nümayəndələrinin meyitin (və ya onun ayrı-ayrı hissələrinin) tapılması və ya adamın itkin düşməsi haqqında məlumatlarına, müstəntiqin, prokurorun, təhqiqatçının bilavasitə ölüm əlamətlərini aşkar etməsinə, həmçinin adam öldürən şəxsin (və ya bu cinayətin iştirakçılarının) könüllü gəlməsinə əsasən başlanır.

Ölümlə bağlı cinayət işinin başlanması məsələsi ölümün bu və ya digər növünün əlamətlərini göstərən zəruri məlumatların olmasından asılı olaraq həll edilir. Əgər müstəntiqin fikrinə görə cinayət işi başlamaq üçün əldə olan məlumatlar azlıq təşkil edirsə, o, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 208-ci maddəsinə əsasən müxtəlif yoxlama hərəkətləri həyata keçirə bilər. Meyitin tapılması hallarında ölənin şəxsiyyəti və hadisəni görənlərin, ölənin qohumlarının və ya qonşularının ifadəsi nəticəsində ölümün halları müəyyənləşdirilir. Meyitə və onun tapıldığı yerə baxışın əsas məqsədi zorakı ölümün əlamətlərinin olub-olmamasını müəyyən etməkdir. İstisna hallarda meyitə baxış cinayət işinin başlanmasından əvvəl də keçirilə bilər. Meyitin tapılması zamanı yoxlama hərəkətlərinə aiddir: mərhumun xəstəlik tarixinin, həmçinin həkimlərdən və digər vəzifəli şəxslərdən izahatların alınması.

Cinayət işi başlamazdan əvvəl, ərizəçilərdən (itkin düşənin qohumlarından, qonşularından, iş yoldaşlarından) izahatlar alın bilər. Bu halda itkin düşənin itdiyi gün geydiyi paltarların əlamətləri, özü ilə götürdüyü predmetlər müəyyən edilir. Əgər itkin düşən şəxsin fotosəkili varsa, ərizə verən şəxsə onu verməyi təklif etmək lazımdır. Sonra isə itmənin şəraitini, vaxtını, yerini, kimin onu axırncı dəfə harada görməsini, onun planlarını, məqsədini, qohumlarla, qonşularla münasibətini və s. müəyyən etmək vacib amillərdən hesab olunur. Sorğu zamanı itkin düşənin gedəcəyi güman edilən yerlər, o cümlədən onun digər yerlərdə yaşayan qohumlarının, tanışlarının ünvanları müəyyən edilir.

Yoxlama müddətində itkin düşən şəxsin gedəcəyi yerlərin müəyyən olunması üçün polis və prokurorluq orqanlarına istiqamətləndiricilər göndərilir, meyitxanalardan, xəstəxanalardan və digər müəssisələrdən arayışlar alınır.

Yerli polis orqanlarının köməyi ilə onun hər hansı bir hüquqazidd hərəkətinə görə həbsdə olması, həmçinin şəxsiyyəti müəyyən edilməmiş meyitlərin içərisində olub-olmaması aydınlaşdırılır. İtkin düşən şəxsin yeri müəyyən edilmədikdə, onun öldürülməsinə əsas verən əlamətlər olduqda cinayət işi başlanır. Cinayət işinin başlanılmasına əsas verən faktiki məlumatlar çox müxtəlifdir. Məsələn, itkin düşənin mənzilində qan izlərinin tapılması, ərizə verən şəxsin dediyinə və işin hallarına görə itkin düşənin özü ilə götürəcəyi əşyaların onun ölümünə aidiyyəti olması, itkin düşən şəxslə onunla ədaqədə olan şəxslər arasında düşmənçilik münasibətlərinin olması, onun ünvanına hədələr söylənməsini, həmin şəxsdə böyük miqdarda pul məbləğinin və ya qiymətli əşyaların olmasını və s. aid etmək olar.

Hadisə yerinə baxış və digər ilkin istintaq hərəkətləri zamanı aşağıdakı tipik fərziyyələr irəli sürülür:

- a) həmin şəxs öldürülmüşdür;
- b) həmin şəxs intihar etmişdir;
- c) bədbəxt hadisə baş vermişdir;
- ç) şəxs öz əcəli ilə ölmüşdür.

Əgər şəxs itkin düşərsə, onda aşağıdakı fərziyyələri tipik hesab etmək olar:

- a) itkin düşən şəxs meyitin gizlədilməsi və ya məhv edilməsi ilə əlaqədar öldürülmüşdür;

b) şəxsin itkin düşməsinə səbəb başqa cinayətin baş verməsi olmuşdur (qeyri-qanuni abort, yol hərəkəti qaydalarının cinayətkarcasına pozulması, təhlükədə qoyma);

c) itkin düşən şəxs ölmüşdür, lakin ölüm cinayət nəticəsinə deyil, bədbəxt hadisə, xəstəlik, qocalıq və digər səbəblərdən baş vermişdir;

ç) itkin düşən şəxs sağdır, lakin hər hansı səbəbdənsə, özü barədə heç bir məlumat vermir.

İbtidai istintaqın planlaşdırılması

Ölüm işləri üzrə müstəntiqin işinin planlaşdırılması cinayət işinin başlanmasına əsas verən faktiki məlumatların təhlilindən və ilkin istintaq hərəkətləri gedişi prosesində toplanmış məlumatlardan başlanır. Meyit və ya onun hissələrinin tapılması, şəxsin itkin düşməsi barədə məlumatların məzmunu hadisə yerində və meyitə baxışın nəticələri ilə meyiti aşkar edənlərin və ya itkin düşən şəxsin yerini bildirenlərin dindirilməsi ilə, meyitin məhkəmə - tibb ekspertizası ilə birlikdə təhlil edilir, digər ilkin istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri ilə müqayisə edilir. Bu əsasla ölüm barədə konkret iş üzrə istintaqın vəzifələri müəyyən edilir.

İşin hallarından asılı olaraq, hadisələrin xarakteri barədə olan məlumatların həcmi, ölümün törədilmə üsulu, zərərçəkənin şəxsiyyəti, ölümün mümkün motivləri, şübhəli şəxsin olub-olmaması və s. istintaqın qarşısında duran vəzifələrdir. Onlar həmçinin ayrı-ayrı istintaq mərhələlərində də dəyişir. Belə ki, meyit tapılarkən və qətli törədən barədə məlumatlar yoxdursa, ilkin istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin başlıca vəzifələri hadisələrin xarakterinin aydınlaşdırılması, gecikdirildikdə itirilə bilən

sübutların aşkar edilməsi, qətli törədənin müəyyən edilməsi və tutulması, qətlin mötiylərinin və onun törədilmə üsulunun müəyyən edilməsidir. Şübhə edilən şəxslər müəyyən edildikdə isə əsas vəzifə onların ölümdə iştirakının yoxlanılması, şübhə edilən şəxsin ifadələrini nəzərə almaqla, yeni sübutların alınması, qətlin bütün iştirakçılarının müəyyən edilməsidir.

Toplanmış faktiki məlumatların təhlili və sintezi, onlar arasındakı əlaqələrin tədqiqi yuxarıda verilmiş tipik ümumi fərziyyələri (qətl, intihar, bədbəxt hadisə, öz əcəli ilə ölmə), onların yoxlanılması yollarını detallaşdırmağa və konkretləşdirməyə imkan verir. Belə ki, asılmış meyit tapılarkən, təxirəsalınmaz hərəkətlərin nəticələrinə əsasən, aşağıdakı fərziyyələr irəli sürülə bilər:

- asılma yolu ilə intihar edilmişdir;
- intihar etməyə vadar etmə olmuşdur;
- qətl baş vermişdir, sonradan intihar kimi səhnələşdirmək üçün meyit asılmışdır.

Xüsusi fərziyyələr arasında ölümün törədilməsinin yeri, vaxtı və üsulu (xüsusilə, ilkin istintaq hərəkəti zamanı meyit tapıldığı hallarda), xəsarətlərin yaranma mexanizmi; qətlin və ya intiharın motivləri; meyitin bölündüyü yer və ya gizlədildiyi yer; qətlin törədilməsi və ya meyitin bölünməsi üçün istifadə edilən alət, bölünmüş meyitin hissələrinin yerləşdiyi yer və ölənin əşyaları; itkin düşən şəxsin öləcəyi mümkün olan yerlər barədə fəaliyyətlər ola bilər. Ölüm işləri üzrə istintaqın işçi proqramında əsas yeri qətlin motivləri, üsulu və qətli törədənin şəxsiyyəti barədə fərziyyələrin qurulması və yoxlanılması tutur. Göstərilən bu üç fərziyyə və onların yoxlanılması adətən bir-biri ilə bağlıdır.

Ölüm işlərinin istintaqı zamanı yazılı plan tərtib etmək lazımdır. O, özündə irəli sürülmüş bütün ümumi fərziyyələrin yoxlanılmasını nəzərdə tutmalıdır. Xüsusi fərziyyələr isə həm paralel, həm də ardıcıl yoxlanıla bilər.

Strukturuna görə istintaq planı, bir qayda olaraq, irəli sürülmüş ümumi fərziyyələrə əsasən tərtib edilir. İstintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri planda irəli sürülmüş ümumi fərziyyələrə görə, məsələn, ölüm faktı müəyyən edilib, onu törədən şəxs isə məlum deyil, qruplaşdırılır.

§2. Meyitin və ya onun hissələrinin tapılması zamanı ilkin istintaq hərəkətləri

Meyitin və ya onun hissələrinin tapıldığı vaxt aşağıdakı ilkin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi məqsədyönlüdür:

- hadisə yerinə baxış (özündə meyitə ilkin xarici baxışı əks etdirir); meyitin və ya onun hissələrinin tanınma üçün təqdim edilməsi; şahidlərin, ilk növbədə, hadisəni görənlərin və meyiti aşkar edən şəxslərin dindirilməsi;; məhkəmə - tibbi ekspertizanın təyin edilməsi; cinayətdə şübhə edilən şəxsin tutulması, onun dindirilməsi; yaşayış və iş yerində axtarış aparılması. Əgər ölmüş şəxs məlumdursa, çox vaxt onun evində axtarış aparılması məqsədəuyğundur. İşin konkret halları ilkin hərəkətlər qismində digər istintaq hərəkətlərinin də həyata keçirilməsinə zərurət yarada bilər.

Hadisə yerinə baxış (CPM-in 236-cı maddəsi).
Ölüm işlərində meyitin və ya onun hissələrinin tapılması zamanı hadisə yeri aşağıdakılar ola bilər:

- meyitin və ya onun hissələrinin tapıldığı yer;

-sonradan ölümlə nəticələnən bədən xəsarətlərinin yetirildiyi yer;

- meyitin hissələrə bölündüyü yer.

Bu yerlər adətən, üst-üstə düşür, lakin qeyd olunan məkan amilləri müxtəlif də ola bilər. Ölüm işlərində hadisə yerinə, meyitə və ya onun ayrı-ayrı hissələrinə, həmçinin ayrıca aşkar edilmiş cinayət alət və vasitələrinə, ölənin paltarlarına və digər əşyalarına baxış zamanı hadisə yerinə baxışın ümumi qayda və üsullarından istifadə edilir.

Müstəntiq hadisə yerinə gələrkən, ən əvvəl mütəxəssisin - məhkəmə-tibb ekspertinin köməyi ilə zərərçəkmiş şəxsə həyat əlamətlərinin olub-olmamasını yoxlayır. Əgər onda həyat əlamətləri aşkar edilərsə, bu zaman təcili olaraq, ona tibbi yardımın göstərilməsi və tibb müəssisəsinə göndərilməsi üzrə tədbirlər görülür. Zəruri kömək göstərildikdən sonra və ya zərərçəkmiş şəxsin öldüyünə əmin olunduqda, hadisə yerinə baxış keçirmək olar. Əgər zərərçəkən hələ sağdırsa, lakin onun öləcəyi təhlükəsi varsa, bu zaman çox ehtiyatla, heç olmasa ondan baş verən hadisənin qısa da olsa, təfəsilatını öyrənməyə çalışmaq lazımdır. Hadisə yerinə baxışa başlamazdan əvvəl, hadisəni görənlərlə və meyiti aşkar edən şəxslərlə (əgər onlar orada iştirak edirlərsə) qısa söhbət aparılır.

Ölümcül yaralanmış şəxsin, meyitin və ya onun hissələrinin tapıldığı yerlərə baxış, adətən meyitdən və ya yaralı şəxsin tapıldığı yerdən başlanılır. Bu yerə hadisə yerinin mərkəzi kimi baxılır. Bu zaman baxış mərkəzdən ətrafa doğru (periferiyasına) aparılır (ekssentrik üsul). Meyitin tapıldığı konkret şəraitdən asılı olaraq daha məqsədəuyğun baxışın digər ardıcılığı da ola bilər. Məsələn, əgər meyit mənzilin hər

hansı bir otağındadırsa, giriş qapısında və ya pəncərədə sındırma izləri aşkar edilibsə, bu zaman baxışın konsentrik üsulu tətbiq edilir (ətrafdan mərkəzə doğru).

Baxış zamanı xüsusilə meyitdə və paltarda olan zədələrin müəyyən edilib təsvir edilməsinə, həmçinin cinayətkarın və ya onun hərəkətlərinin qalan izlərinin müəyyən edilməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Bu zaman zədələrin sayına, lokalizasiyasına, qarşılıqlı yerləşməsinə, onların formalarına və ölçülərinə, həmçinin zədələrin qıraqlarının və küncələrinin xarakterinə diqqət yetirmək lazımdır.

Artıq qurumağa başlayan meyitin sıxılmış əllərini açmaq və diqqətlə yoxlamaq lazımdır. Bəzən əldə qalan predmetlər (kiçik əşyalar, daşlar, tükələr, paltar cırığı və s.) mütləq götürülür və öyrənilir. Meyitin təbii dəliklərinə də baxılır. Meyitə məxsus halların (meyitin qacıması, meyit ləkələri, mumiyalaşma halları) müəyyən edilməsi, qeyd edilməsi və düzgün qiymətləndirilməsi, ölümün baş vermə vaxtı, meyitin pozasında (vəziyyətində) edilmiş dəyişikliklər barədə, həmçinin onun müəyyən şəraitə düşmə vaxtı barədə müsbət nəticələrə gəlməyə imkan verir. Bir çox hallarda meyitin ayaqqabısında qalan palçığı, həmçinin dirnaqlarını tutmaqla və ya qaşımaqla orada qalan çirki götürmək lazımdır.

Meyitə və hadisə yerinə baxış keçirərkən, neqativ halları da nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, əgər meyitin üzərində geniş açıq zədələr varsa, lakin meyitin yerləşdiyi yerdə qan izləri azdırsa və ya tamamilə yoxdursa, onda belə fərz etmək olar ki, ölüm hadisəsi başqa yerdə törədilib və sonradan onun tapıldığı yere qətilib.

Meyit və onun tapıldığı yerə baxış keçirən müstəntiq artıq müəyyən fərziyyələr (ümumi və xüsusi) irəli sürə bilər. Lakin sonrakı baxış prosesində ölümün səbəbi, motivi, tapılmış izlərin, predmetlərin kimə məxsusluğu və s. barədə bir ümumi fərziyyədən və ya hansı bir fikirdən çıxış etmək yolverilməzdir. Hər bir yeni tapılmış iz, meyit və onu əhatə edən əraziyə baxış keçirərkən, müəyyən edilmiş bütün hallar mümkün fərziyyələrə uyğun olaraq, bunların işə aidiyyəti olub-olmaması kimi qiymətləndirilməlidir.

Əgər öldürülmüş şəxsin şəxsiyyəti müəyyən edilməzsə və ya o, özü hər hansı bir cinayəti törətməkdə şübhəlirdisə, onda baxış gedişində meyit daktiloskopiya edilir (əl-barmaq izlərinin surəti çıxarılır).

Ölüm işlərində hadisə yerinə baxışın konkret vəzifələri və onun taktikası və xüsusilə də meyitə baxış ölümün törədilməsi üsulundan asılıdır. Əgər meyitdə küt, kəsici, deşici və ya doğrayıcı predmetlərlə törədilmiş zədələr aşkar edilibsə, onda hadisə yerinə baxış zamanı həmin bu alətlərin tapılmasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Əgər hadisə yerində zədənin xarakterinə uyğun gələn alət tapılırsa, onda o, qan izlərinin, beyin hissəciklərinin, paltar cırıqlarının, əl-barmaq izlərinin aşkar edilməsi üçün diqqətlə yoxlanılmalıdır. Cinayət aləti bəzi hallarda meyitdən uzaqda da yerləşə bilər.

Ona görə də bu, inadlı axtarışlar və hadisə yerinin sərhədlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Meyitin üzərində aşkar edilmiş zədələr, qan izləri və hadisə yerindən tapılmış predmetlər geniş təsvir edilir. Kəsici, doğrayıcı, deşici alətlərdən istifadə etməklə törədilən intihar zamanı intihar edən şəxsin xəsarət yetirə biləcəyi orqanlara diqqət yetirilir. İntihar edən şəxsin qətl alətini

tutduğu əli adətən qana bulanır. Bəzi hallarda meyitə baxış keçirilərkən, müdafiə olunma izləri də aşkar edilə bilər (məsələn, ölənin adamın ovcunda kəsik və s.). Odlu silah tətbiq etməklə cinayət törədildikdə, meyitin olduğu yerə baxış keçirilərkən, istifadə olunmuş giliz və güllənin (qırma, karteç) axtarılıb tapılması lazımdır.

Atəşin açıldığı məsafəni müəyyən etmək üçün yaxından atəş açılmanın əlamətləri dəqiqliklə müəyyən və qeyd edilir, giriş və çıxış dəlikləri təsvir edilir (dəri çatışmazlıqlarının ölçüsü və xarakteri, dərinin dağılması, dəridə və paltarda olan yanmamış barıt hissəcikləri və s.), ov tütəngindən atəş açılıbsa, keçə və onun qalıqlarını axtarmaq lazımdır. Baxış zamanı tapılmış tütəngin meyitin əllərinə və ayaqlarına münasibətdə yerləşməsi qeyd edilməlidir.

İlgəkdən asılmış və ya ilgəklə boğulmuş meyitə baxış keçirilərkən, xüsusilə onun vəziyyətinə, kəndirin, elektrik naqilinin, kəmərin və ya digər boğucu vasitələrin meyitin boğazına və dayağa (qarmaq, tir və s.) bərkidilməsi üsuluna, həmçinin özünüasma zamanı ayaqaltı ola biləcək predmetlərin sayına və ölçülərinə diqqət yetirmək lazımdır. Əgər ilgək asılmış adamın boynundan yuxarıda yerləşib və ayaqaltı yoxdursa, onda belə təsəvvür yaranır ki, ya özünüasma səhnələşdirilib, ya da intihar edənin ayaqaltı kimi istifadə etdiyi əşya sonradan kimsə tərəfindən götürülüb. Ayaqaltının üzərində meyitin ayaqqabılarının izlərinin qalması belə fərz etməyə imkan verir ki, intihar edən şəxs bundan ayaqaltı kimi istifadə etmişdir. Ayaqaltıdan olan əşyada heç bir iz olmaması və ya digər şəxsin ayaqlarının təzə izlərinin olması səhnələşdirmədən xəbər verə bilər. Sonradan ekspertiza tədqiqatının nəticələri ilə birgə ayaqqabılara

dəqiq baxış müstətiqə ölən şəxsin ilgəyə ayaqaltısız - ağacla, divar ilə və s. çıxıb-çıxmadığını aydınlaşdırmağa imkan verir. Bu halda ayaqqabının altında sürtüşmə izləri, ağac qabığı hissəcikləri və s. müvafiq izlər qalır. Belə izlər paltarda da qala bilər.

Baxış zamanı kəndirin (digər boğucu vasitənin) quruluşu, qalınlığı (diametri), digər xarakterik xüsusiyyətləri, ilgəyin düyünü ilə dayağa birləşdirilmiş yer arasındakı məsafə qeyd edilir. Düyünün bağlanması üsulu insanın vərdəsidir. Belə vərdəşin müəyyən edilməsi cinayətkarın axtarılmasına kömək edir və ya intihar faktını təsdiq edir. Buna görə də kəndirin düyünlərini açmır, ilgəyin düyünü əks tərəfindən kəsilir. Əgər imkan varsa, kəndirin dayağa bağlanan düyünü də saxlanılır.

Meyit olan otağa keçərkən, otağın (mənzilin) qapısının içəridən və ya çöldən bağlı olması, pəncərələrin bağlı və örtülü olması müəyyən olunur. Otaqda olan bütün sənədlər diqqətlə öyrənilir. Onların arasında ölümqabağı məktub ola bilər ki, bunlar da ölümün səbəbi və ya motivi barədə xəbər verə bilər.

Mənzildə öldürülmüş şəxsə baxış keçirilərkən, orada olan əmlakın mühafizəsi barədə də tədbirlər görmək müstətiqin vəzifəsidir. Əgər öldürülən şəxs tək yaşayırdısa və ya ailə üzvləri baxış zamanı yoxdursa, belə hallarda mənzil açarla bağlanır və möhürlənir. Bu, xüsusilə vacibdir. Mənzilin açarı ölənin çağırılmış qohumlarına və ya mənzil-istismar sahəsinin nümayəndəsinə verilir.

Şahidlərin dindirilməsi. Təxirə salınmadan meyiti tapmış şəxslərin və qətli gören şəxslərin dindirilməsi həyata keçirilir. Hadisəni görenlərin

dindirilməsi zamanı aşağıdakıları müəyyən etmək lazımdır:

- qətl hansı şəraitdə baş vermişdir?

-hadisəni gören şəxs qətlə törədən şəxsi tanıyırmı və ya onun haqqında nə bilir?

-cinayəti törədən şəxsin əlamətləri necədir?

-cinayətkar hadisə yerindən hansı istiqamətdə hərəkət etmişdir və bu zaman o, hansı nəqliyyatdan istifadə etmişdir?

-cinayətkar hadisə yerindən hər hansı bir predmet götürmüşdürmü, əgər götürmüşsə, onun əlamətləri necə idi?

-cinayətkar hadisə yerində nə qoymuşdur?

-qətl baş verən zaman hadisəni gören şəxs harada idi və nə iş görürdü?

-hadisəni daha kim görmüşdür və ya kim görə bilərdi?

-əgər şübhəli şəxs məlumdursa, onunla və zərərçəkmiş şəxslə hadisəni gören şəxsin qarşılıqlı münasibəti.

Əlbəttə ki, göstərilən suallar təxminidir və işin gedişində konkret şəraitə uyğun olaraq dəyişdirilə və ya onlara əlavə oluna bilər.

Meyiti birinci tapan şəxsləri dindirərkən müəyyən edilir ki, hadisə harada və hansı şəraitdə baş verib, məhz hansı yerdə meyit tapılıb, onlar o yerə necə gediblər, meyit tapılanda onun vəziyyəti, paltarının vəziyyəti necə idi? həmçinin, dindirilən şəxsdən meyitin yanında və ya ondan uzaqlaşan kimisə görməməsi, meyitin vəziyyətinin dəyişilməməsi, dindirilən şəxsə meyitin sifətinin tanış olub-olmaması, əgər tanışdırsa, dindirilən şəxsin onunla hansı qarşılıqlı münasibətdə olması müəyyən edilməlidir.

Şahidlər, məsələn, meyitin tapılmasından bir az qabaq onun evindən kiminsə çıxdığını görə, həyəti süpürən şəxs, ölənin qonşusu və s. ola bilər.

İstintaqın ən mühüm vəzifələrindən biri də öldürülən şəxsin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsidir. Ölənin kim olduğunu bilən müstəntiq daha tam, əsaslandırılmış və konkret fərziyyələr irəli sürür və onları yoxlayır. Belə ki, ölənin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi onun qohumlarından, tanışlarından şahid kimi cəlb etməyə, həmçinin onun ölümündə maraqlı olan şəxsləri müəyyən etməyə imkan verir. Əgər meyitin tapıldığı yer onun öldürüldüyü yer deyilsə, onda meyitin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi, bir çox hallarda qətlin baş verdiyi yeri aşkar etməyə kömək edir.

Meyitin şəxsiyyətini müəyyən etdikdən sonra, onun qohumları, tanışları və iş yoldaşları ilə qarşılıqlı münasibətlərinin aydınlaşdırılması qətlin motivini öyrənməyə kömək edir.

Meyitin tapıldığı yerə baxış zamanı onun şəxsi sənədlərinin götürülməsi üçün tədbirlər görülür. Meyitin paltarında və ya onun yanında olan məktuba, cib dəftərinə və digər sənədlərə diqqət yetirilir. Meyitin paltarında və əşyalarında bir çox hallarda onun şəxsiyyətini təsdiq edən məlumatlar tapmaq olar: əşyalarında monoqramlar, hədiyyə edilmiş portsiqarlarda və ya saatda xatirə yazıları, paltarında və ya digər qeydlər. Ölənin soyadı, atasının adı, baş geyiminin, gödəkçəsinin, çəkmələrinin, kəmərinin və digər şeylərin içeri tərəfindən qeydlər edilə bilər. Şəxsiyyəti müəyyən edilməmiş meyitin bütün paltarları və onun üstündə olan əşyalar götürülür və saxlanılır.

Əgər baxış gedişində və ilkin əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində meyitin şəxsiyyətini müəyyən etmək mümkün olursa, onda meyitə baxış protokolunda şifahi portret metoduna əsasən o, dəqiqliklə təvsiir olunur.

Meyitin tanınma fotosəkili çəkilir. Şəxsiyyəti müəyyən edilməmiş meyitin fotosəkilləri onun tapıldığı yerin yaxınlığında yaşayan şəxslərə, yerli əhalini yaxşı tanıyan şəxslərə və digər şəxslərə göstərilir. Meyitin fotosəkilləri çoxaldılır və daha çox adamın tanış olması üçün polis işçilərinə paylanılır.

Meyitin tanınma üçün təqdim edilməsi Azərbaycan Respublikası CPM-in 240-cı maddəsinə əsasən həyata keçirilir. Meyit təbii işıqlanma şəraitində tanınma üçün təqdim edilməsi daha səmərəlidir. Tanınma üçün çağırılmış şəxsin xahişi ilə meyitin vəziyyəti daha dəqiq baxmaq üçün dəyişdirilə bilər. Meyitin tanınma üçün təqdim edilməsinin nəticələri digər istintaq hərəkətləri ilə yoxlanılır. Təcrübədə belə hallara rast gəlinib ki, ölümündə iştirakı olan qohumu, müəyyən dəyişikliyə məruz qalmış meyiti tanımayıb və ya əksinə, istintaqı başqa səmtə yönəltmək, azdırmaq məqsədi ilə digər şəxsin meyitini “tanıyıb”.

Meyit basdırıldıqdan sonra lazım gələrsə, onun tanınma fotosəkilləri də tanınmaya təqdim edilə bilər.

Məhkəmə-tibbi ekspertizası. Ölüm işlərində məhkəmə-tibbi ekspertizasının təyin edilməsi həmişə vacibdir. Belə ki, bu işlərdə ölümün səbəbini müəyyən etmək lazım gəlir. Məhkəmə-tibbi ekspertizasının köməyi ilə aşağıdakılar araşdırıla və həll edilə bilər:

- a) ölümün səbəbi nədir?
- b) ölüm nə vaxt baş verib?

c) meyitdə hənsı xəsarətlər var, onların xarakteri, yerləşməsi və yaranma mexanizmi necədir, xəsarətlər hansı alətlə yetirilib, xəsarətlərin yetirilməsinin ardıcılığı və vaxtı?

ç) xəsarətlər yetirilərkən, zərərçəkən hansı vəziyyətdə idi?

d) meyitin pozası (vəziyyəti) dəyişdirilibmi?

e) ölüm xəsarətlər yetirildikdən dərhal sonra və ya müəyyən vaxdan sonra baş verib; bu vaxt zərərçəkən şəxs müəyyən hərəkətlər etməyi (müqavimət göstərmək, qışqırmaq və s.) bacarardımı?

ə) meyitdə çarpışma və ya özünü müdafiə əlamətləri varmı?

i) ölənin qanının tipi və qrupu hansıdır?

k) zərərçəkən şəxs ölməmişdən qabaq spirtli içki qəbul etmişdirmi?

Qadın meyitinin tapılması zamanı isə istintaq üçün əhəmiyyət kəsb edən suallar aşağıdakılardır:

- ölənin hamilə deyildirmi; əgər hamilədirsə, hamiləliyin müddəti, abort etmək istəmənin əlamətləri varmı?

- ölümdən qabaq cinsi əlaqədə olmanın əlamətləri varmı?

- zor tətbiq etməklə cinsi əlaqədə olmanın əlamətləri varmı?

- zərərçəkən şəxs bakirə idimi ya yox?

- onun cinsiyyət orqanında sperma hissəcikləri varmı, əgər varsa, onlar bir şəxsə və ya bir neçə şəxsə məxsusdurmu?

- zöhrəvi xəstəlikləri göstərən əlamətlər varmı?

Meyiti tədqiq edən ekspert qarşısında qoyulan sualların xarakteri çox vaxt işin konkret hallarından, ən əvvəl isə ölümün törədilmə üsulundan asılıdır.

Hissələrə bölünmüş meyitin və ya onun hissələrinin, həmçinin yeni doğulmuş uşaq meyitinin tapılması zamanı ekspertizanın təyin edilməsinin bəzi xüsusiyyətləri var. Çox hallarda yalnız ekspertin köməyi ilə müstəntiq tapılmış bədən hissələrinin insana və ya heyvana aid olmasını müəyyən edir. İnsan bədəninin tapılmış hissələri bir nəfərə və yaxud bir neçə nəfərə məxsusdur; meyitin hissələrə bölünməsinin üsulu və hissələrə bölmə ekspertizaya təqdim edilmiş alətlə törədilə bilərmi? Ekspert-həkim: tapılmış hissələrə görə şəxsin əlamətlərini müəyyən etməyə kömək edə; onun cinsini, yaşını, boyunu, onun üzərində hər hansı cərrahiyyə əməliyyatı keçirilməsini və ya keçirilməməsini, hər hansı xəstəlikdən əzab çəkib-çəkməməsini müəyyən edə; meyiddə onun məşğuliyyət növünü və vərdişlərini göstərə biləcək əlamətlərin olub-olmamasını aşkar edə bilər.

Ekspertiza meyiti hissələrə bölən şəxsin anatomik biliklərə və vərdişlərə (həkim-cərrah, ət bölən şəxs, qəssab və s.) malik olmasını müəyyən edir. Yeni doğulmuş uşağın meyitinə baxış, onun sağ və ya ölü doğulmasını, neçə aylığında doğulmasını, neçə gün yaşamasını, ölümün səbəbini müəyyən etməyə imkan verir.

Məhkəmə-tibbi ekspertizasını təyin edərkən, müstəntiq, ekspertin sərəncamına meyiddən başqa, cinayət işinin zəruri materiallarını da təqdim edə bilər. Lazım olduqda, eksperte ölənin keçmişinə aid olan tibbi sənədlər-xəstəlik tarixinin surəti, müxtəlif tibbi aktlar, arayışlar, şəhadətnamələr göndərilir. Müstəntiqin özünün məhkəmə-tibb tədqiqatında iştirakı çox faydalı olar.

Maddi sübutların məhkəmə-tibbi ekspertizasının təyin edilməsi yolu ilə istintaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən aşağıdakı suallar həll edilir:

- müəyyən predmetlərdə (və ya verilən əşyada) insan qanı varmı, əgər varsa, hansı tip və qrupa aiddir;
- qan ləkələrinin yaranma müddəti;
- aşkar edilmiş ləkə spermadan yaranmayıb ki, əgər belədirsə, onda spermanın qrupu hansıdır;
- tapılmış tüklər insana və yaxud heyvana aiddirmi, əgər aiddirsə, tüklər adamın bədəninin hansı hissəsindəndir;
- tüklər özü tökülüb və ya yolunub, bu tüklər müəyyən olunmuş şəxsin tükləri ilə eynidirmi və s.

Şübhəli şəxsin tutulması. Qətl törədən şəxs istintaqın əvvəlində məlum olarsa, bu, prosesual məcburetə tədbiri kimi onun şübhəli şəxs qismində tutulması, evinin (yaşayış və iş yerinin) axrarışı və şübhəli şəxs qismində dindirilməsi istintaq hərəkətləri həyata keçirilir.

Adam öldürmə cinayətlərində şübhəli şəxsin tutulması zamanı xüsusi sayıqlıq, iradəlilik, qorxmazlıq göstərmək lazımdır. Buna görə də, bu tədbirə ciddi hazırlaşmaq lazımdır. Tutulma, adətən, kifayət qədər təcrübəsi və onu həyata keçirmək üçün zəruri vasitələri olan polis əməliyyat işçilərinə həvalə edilir. Qətl cinayətlərində şübhə edilən şəxs tutulan kimi təxirəsalınmadan, heç olmasa, ilkin olaraq, silahı və ya silah rolunu oynaya biləcək predmetləri götürmək üçün onun şəxsi axtarışı aparılır.

Tutulan şəxsi axtarış aparılan yerə gətirərkən, onun heç bir sənədi və ya predmeti atmaması, yaxud məhv etməməsi, habelə intihar etməməsi üçün lazımı tədbirlər görülür.

Əgər tutma şübhə edilən şəxsin evində və ya iş yerində həyata keçirilsə, onda eyni vaxtda qətl alətini, qətl günü şübhəli şəxsin geydiyi paltarını, öləndən oğurlanmış əşyaları, həmin şəxsin qətdə iştirakını sübut edən qan izlərini və digər predmetləri və izləri götürmək üçün həmin yerdə axtarış aparılır. Eyni vaxda tutulananın şəxsi sənədləri də götürülür.

Bu qaydalara riayət olunmamasının hansı nəticələrə səbəb olacağı aşağıdakı misaldan görünür:

Azərbaycan Respublikasının Zaqatala rayonunun meşələrindən birində göbələk yığan şəxsin öldürülməsi işi üzrə bir gün ərzində əvvəllər məhkum olunmuş şübhəli şəxs müəyyən olundu. Zaqatalada onun evinə axtarısa gələn polis işçiləri onun ötən gün göbələk yığmaq üçün gedəndə geydiyi paltarlarını götürdülər. Lakin sonradan müəyyən olundu ki, ögey atasına məxsus olan paltarını polis işçiləri tutulanla bir yerdə getdikdən sonra, anası və həyat yoldaşı tutma zamanı mənzildə olan qana bulanmış paltarlarını (o cümlədən, cırılmış plaşı) ev çiçəkləri olan yeşikdə gizlətmişlər. Ona görə axtarış zamanı bu əşyalar tapılmadı. Lakin təkrar axtarış zamanı iş üçün çox əhəmiyyətli olan bu maddi sübutlar müəyyən olunaraq, götürüldü. Qeyd etmək lazımdır ki, bu əşyalar onun qohumları tərəfindən məhv də edilə bilərdi.

Şübhəli şəxsin tutulması və şəxsi axtarışından sonra, onun paltarına baxış keçirilir və sonra Azərbaycan Respublikası CPM-in 238-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, onun bədəninin müayinəsi aparılır. Müayinə yolu ilə şübhə edilən şəxsin bədənində zərərçəkmişin müqaviməti zamanı yetirilmiş xəsarətlər (məsələn, yaralar, diş, dırnaq izləri), ölənin qanı, ləkələr və hadisə yerində digər hissəciklər müəyyən oluna

bilər. Müayinə zamanı şübhə edilən şəxsədə həmçinin anadangəlmə xallar, çapıqlar, tatuirovkalar, bədənin müxtəlif çatışmazlıqları və əvvəl qətli görənlər və şahidlər tərəfindən təsvir edilən digər xüsusi əlamətlər müəyyən edilə bilər.

Şəxsin itkin düşməsi və onun öldürülməsi ilə əlaqədar keçirilən ilkin istintaq hərəkətləri. Belə istintaq hərəkətlərinə ərizəçinin, şəxsin itkin düşməsi barədə məlumat verən şəxsin şahid qismində dindirilməsi, itkin düşən şəxsin yaşayış yerində axtarışı; meyit və ya onun hissələrinin gizlədilə biləcəyi fərz edilən yerlərə baxış və axtarış; itkin düşən şəxsin ailə üzvlərinin, qohumlarının, həmçinin iş yoldaşlarının və qonşularının dindirilməsi aiddir.

Şahidlərin dindirilməsi. Ərizəçini və itkin düşən şəxsi yaxından tanıyanların dindirilməsi zamanı aşağıdakılar müəyyən edilir:

-itkin düşən şəxsin keçirdiyi həyat tərzi, ətrafdakılarla qarşılıqlı əlaqəsi, itkin düşəni axırıncı dəfə harada və necə görüblər;

-itkin düşən şəxs psixi və digər xəstəliklərdən, alkoqolizmdən, narkomaniyadan əziyyət çəkirdimi;

- yaşayış yerini tərk edəcəyi və ya öz həyatı üçün narahatlığı barədə fikirlər söyləmişdirmi;

-dindirilən şəxsin itkin düşmənin səbəbləri barədə şəxsi rəyi və bu fikrə gəlmək üçün konkret əsasları;

-itkin düşənin əynində olan paltarları, sənədləri və əşyaları geniş təsvir etməklə əlamətləri;

-dindirilən şəxsin fikrincə itkin düşmüş şəxs hara gedə bilər;

-onun başqa şəhərdə yaşayan qohumlarının, tanışlarının ünvanları;

- itkin düşən şəxsin adından məktublar, teleqramlar, bağlamalar, pul göndərişləri daxil olmamışdır ki, əgər daxil olmuşdursa, onlar saxlanılırmı, onların məzmunu necədir.

Ərizəçilərin və itkin düşən şəxsi yaxından tanıyan digər şəxslərin ifadələri dəqiqliklə yoxlanılmalıdır. Təcrübədən məlumdur ki, bəzən şəxsin itkin düşməsi barədə ərizəni onun qətlə yetirilməsində iştirak edən, həqiqətin üzə çıxmasında maraqlı olan şəxslər verirlər.

İtkin düşən şəxsin yaşadığı yerə baxış keçirərkən və axtarış aparılarkən, meyit, onun ayrı-ayrı hissələri, qətlin və ya meyitin bölünməsinin aləti, qan izləri, işin hallarına və şahidlərin ifadələrinə görə itkin düşən şəxsin özü ilə götürə biləcəyi paltar, şəxsi sənədlər axtarılır. Onun adına doldurulmuş əmanət kitabçaları, şəxsi yazışma vasitələri və itkin düşən şəxsin fotosəkilləri götürülür. Gündəliklər, məktublar və itkin düşən tərəfindən yazılması şübhə doğurmayan digər şəxsi sənədlər yalnız öz məzmununa görə deyil, həm də müstəqil məktub nümunələri kimi də əhəmiyyət kəsb edir. Bunlar gələcəkdə şəxs itkin düşdükdən sonra, onun adından göndərilən məktublارın, göndərilən yerdə mətnin onun özü tərəfindən yazılıb-yazılmadığını müəyyən etmək üçün ekspertiza təyin edildikdə, istifadə oluna bilər və s.

Fotosəkillər həm axtarış məqsədilə, həm də fototəsvirə görə tanınmaya təqdim etmədə istifadə oluna bilər.

Axtarış zamanı itkin düşənin şəxsiyyətini xarakterizə edən müxtəlif sənədlərə-əmək kitabçasına, xidməti xasiyyətnamələrinə, şəxsdə müxtəlif xroniki və ya digər ciddi xəstəliklərin olub-olmamasını göstərən müxtəlif arayışlara diqqət yetirilir.

Meyiti tapmaq məqsədilə, onun gizlədilər və ya basdırıla biləcəyi yerlər – zirzəmi, istifadəsiz su quyusu, çardaq, xəndək və s. diqqətlə yoxlanılır. Baxış və axtarış zamanı həmin yerin bu və ya digər hissəsinin yeni təmir olunmasına, ərazinin təzə şumlanmasına və yerin vəziyyətinin yenidən dəyişməsinə göstərən digər əlamətlərə diqqət yetirilir. Belə əlamətlər meyitin gizlədildiyi yeri göstərə bilər. Meyitin axtarışında iştirak etmək üçün meyitxanalara baş çəkmək və texniki vasitələrlə təmin olunmuş ekspert-kriminalistin dəvət olunması məqsəduyğundur.

Əgər qətl və meyitin hissələrə bölünməsi hər hansı bağlı yerdə baş veribsə, onda cinayətkarların orada qalan izləri itirmək üçün etdikləri hərəkətlərdən sonra da orada izlər qalır. Əgər ilkin fərziyələrə görə qətlin baş verdiyi otağın döşəməsi təmiz yuyulubsa, onda döşəmənin taxtaları arasında olan nə varsa, tədqiqat üçün götürülür. Bəzi hallarda qan izlərini aşkar etmək üçün döşəmənin taxtaları sökülüb qaldırılır. Qan izləri həmçinin itkin düşənin öldürülməsində şübhəli olan şəxsin paltarında, otaqda olan predmetlərin daxili hissələrində də aşkar edilir.

İtkin düşən şəxsin sağ olması fərziyyəsini yoxlamaq məqsədilə onun poçt-teleqraf göndərişləri üzərinə həbs qoyula bilər. İtkin düşənin adına və ya ondan öz qohumlarına belə göndərişlər olduqda, onlara baxış keçirilir, zərurət olduqda, götürülür. İtkin düşənin adından poçt göndərişləri cinayət işi başlamamışdan qabaq da ola bilər. Müstəntiq belə halları müəyyən etdikdə, həmin göndərişləri də götürür. Əgər itkin düşmüş şəxs sağdırsa, o, yeni pasport almaq üçün pasport-masa xidmətlərinə (orqanlarına), yeni hərbi bilet almaq üçün hərbi komissarlığa, öz əmanətini

götürmək üçün əmanət kassasına, təqaüd almaq üçün yerli sosial təminat şöbəsinə müraciət edə bilər. Bu yerlərdən onun ərizəsini götürməklə, yerini müəyyən etmək olar. Belə hallarda məlumdur ki, qətli törədən şəxs itkin düşənin adından onun qohumlarına və tanışlarına məktub və teleqramlar göndərir ki, onlar (həm də istintaq orqanları) inansın ki, itkin düşən sağdır və başqa yerdə yaşayır. Belə məktub və teleqramlara baxış və orada olan faktların yoxlanılması həqiqəti müəyyənləşdirməyə kömək edir.

§3. Sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Ölüm işləri üzrə sonrakı istintaq hərəkətləri sırasına ən əvvəl, şahidlərin, şübhə edilən şəxslərin, təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsi, ekspertizaların təyin edilməsi aiddir.

Hadisəni görənlərin dindirilməsindən sonra, şahid qismində ölənin və ya itkin düşənin qohumları, onu tanıyan digər şəxslər, qonşuları, iş yoldaşları, tanışları, ölənin və ya itkin düşən barədə xəbər verə bilənlər dindirilir. Qətl törədildiyi və ya meyitin tapıldığı yerdən çox vaxt müəyyən şəxslərin (poçtalyonların, avtobus sürücülərinin, növbəyə çıxan polislərin, mühafizəçilərin, meşəbəyilərin və s.) gündəlik marşrutları keçir. Belə şəxsləri mütləq dindirmək lazımdır. Onlar qətlə bağlı mühüm halların müəyyən edilməsinə kömək edə bilərlər. İş üçün əhəmiyyət kəsb edən məlumatları çox vaxt öldürülən şəxsin qeyd kitabçasında ünvanları və telefon nömrələri olan şəxslərdən almaq mümkündür.

Ölüm işləri üzrə istintaq zamanı bütün kriminalistik ekspertizalara rast gəlinir. Daha çox məhkəmə -

ballistik, trasoloji, xəttşünaslıq və soyuq silahların ekspertizaları aparılır. Bir çox hallarda qətl odlu silah tətbiq edilməklə həyata keçirildiyindən, məhkəmə ballistikası sahəsinə aid olan müxtəlif məsələlərin həll edilməsi üçün xüsusi biliklərdən istifadə edilməsi zərurəti yaranır. Bunlardan istintaq üçün daha əhəmiyyətliləri aşağıdakılardır:

- meyitdən çıxarılmış və ya hadisə yerinə baxış zamanı aşkar edilmiş güllə tədqiq üçün təqdim olunmuş silahdan atılmışdırmı?

- baxış zamanı aşkar edilmiş giliz həmin silahdan atılmışdırmı?

- baxış üçün təqdim edilmiş bu silah atəş üçün yararlıdırmı?

- meyitdə, sağ qalan şəxslərdə və ya tədqiqata məruz qalan digər obyektlərdə atəşin yaxın məsafədən qalan izləri varmı?

- meyitdən çıxarılmış və ya hadisə yerindən götürülmüş qırma, karteç və hər hansı bir şəxsdən götürülmüş analoji obyektlər eynidirmi və s.

Bıçaq və ya zədə (xəsarət) yetirmək mümkün olan ləvazimatlar tapılarkən, kompleks trasoloji və məhkəmə-tibbi ekspertizalar qarşısında belə sual qoyulur: meyitdə olan xəsarət ekspertizaya təqdim edilmiş alətlə yetirilmişdiirmi ?

Ölüm işləri üzrə daktiloskopik ekspertiza, hər şeydən əvvəl hadisə yerində tapılmış əl-barmaq izlərinin kimə (ölnə, şübhə edilən şəxsə, təqsirləndirilən şəxsə, digər şəxslərə) məxsus olmasını müəyyən etmək üçün təyin olunur.

Yuxarıda sadalananlar hadisə yerində cinayət törədən şəxs tərəfindən qalmış ayaq, ayaqqabı, nəqliyyat vasitələrinin izlərinin kriminalistik tədqiqi

trasoloji ekspertizaya aiddir. Bəzən, zərərçəkənin bədənində və ya yeyinti məhsullarında qətli törədənin dişlərinin izləri aşkar edilə bilər. Bu zaman izlərin tədqiqi üçün kompleks məhkəmə-tibbi ekspertizalar təyin etmək məqsədəuyğundur.

Ölümqabağı yazılmış və ölümün səbəbini, intiharın və ya qətlin motivlərini və iş üzrə digər mühüm halları izah edən məktub və ya sənədlər tapılırsa, onların kim tərəfindən icra olunduğunu da müəyyən etmək lazımdır. Bunun üçün xəttşünaslıq ekspertizası təyin olunur və onun köməklili ilə müstəntiq verilmiş suallara cavab tapır. Çox tez-tez ölüm işləri üzrə məhkəmə-psixiatrik ekspertizalar təyin edilir. Qətlər bəzən psixi xəstəliklərdən əziyyət çəkən şəxslər tərəfindən törədilir. Bundan başqa, cəzadan qorxan cinayətkarlar bundan qaçmaq üçün ruhi xəstə olduqlarını bildirirlər. Məhkəmə-tibb ekspertizasının təyin edilməsi üçün əsas, məsələn, cinayət törətmiş şəxsin əvvəllər psixiatrik müalicə müəssisələrində müalicə olunması, açıq motivsizlik, xüsusilə heç nə ilə izah edilməyən qəddarlıq ola bilər. İstintaq zamanı həmçinin, məhkəmə-kimyəvi, məhkəmə-fiziki və s. ekspertizaların təyin edilməsi zərurəti də yaranır.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi (CPM-in 233-cü maddəsi). Qətdə ittiham olunan şəxsin dindirilməsinə hazırlıq zamanı dindirmənin yazılı planının tərtib edilməsi məqsədəuyğundur.

Ölümde ittiham olunan şəxslə dindirmə zamanı lazımi psixoloji kontaktın yaradılması ciddi çətinliklər yaradır. Törədilmiş cinayətin ağırlığı, veriləcək cəzanın ağırlığı, qətlin motivlərini müəyyən etmək üçün intim həyata müdaxilə - bütün bunlar müstəntiqin keçməli olduğu bu psixoloji səddi artırır. Dindirilən şəxsə izah

etmək lazımdır ki, onun çox ağır cinayət törətməsinə baxmayaraq, məhkəmə yüngülləşdirici halları da nəzərə alacaqdır. Bunlardan biri də səmimi peşmançılıq və düzgün ifadənin verilməsidir.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinin taktikası çox hallarda onun öz təqsirini boynuna alıb-almamasından asılıdır. Təqsirini boynuna almayan şəxsdən qətl günü onun harada olması, bütün gün ərzində nə etməsi, onun ifadəsini kimin təsdiq edə bilməsi soruşulur. Təqsirini boynuna alan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi zamanı yalnız qətl törədən şəxslərin bildiyi hallar barədə soruşulur. Bu hallara aiddir: bədəne yetirilən zədələrin sayı və xarakteri; onların yetirilməsi ardıcılığı; meyitin gizlədilməsi məqsədilə edilmiş hərəkətlərin detalları və s. Maddi və digər sübutların təqdim edilməsi ümumi taktiki üsullara riayət etməklə həyata keçirilir.

Əgər hadisə müstəntiqə tamamilə aydınsa, onda bütün suallar düzünə istiqamətdə qoyulmalıdır. Bu, yanlış fikirlərin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Təqsirləndirilən şəxs törətdiyi əməli boynuna alırsa, onda ifadənin qeyd olunması zamanı səsyazmadan istifadə etmək lazımdır. Əgər o, iştirakçılar barədə məlumat verirsə, gələcəkdə yazılmış lentdən adam öldürmədə iştirak edən şəxslərin dindirilməsində, həm də üzləşdirmə arzu olunmaz tərzdə aparıldıqda, taktiki məqsədlə istifadə etmək olar. Adam öldürmədə təqsirləndirilən şəxsdən ifadə alarkən, onun öz günahını təkzib edib və ya boynuna almasına baxmayaraq, diqqətlə onu yoxlamaq lazımdır.

Üzləşdirmə (CPM-in 235-ci maddəsi).
Üzləşdirmənin aparılması təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi əməlin daha dəqiqliklə işıqlandırılmasına

xidmət edir. Əgər ifadələr arasında ziddiyyət yaranarsa, onda üzləşdirmə keçirilə bilər. Adam öldürmə cinayətlərində təqsirləndirilən şəxslə, ona qarşı verilən düzgün ifadənin təsdiq edilməsi məqsədilə onun arzuladığı fikirlərin aradan qaldırılması lazım gəldikdə, üzləşdirmə aparılır.

Üzləşdirmənin taktiki xarakterindən irəli gələrək, müstəntiq üzləşdirmənin iştirakçılarının bir-birinə suallar verməsi məsələsini də həll etməyə borcludur. Ölüm işlərində təqsirləndirilən şəxslər arasında üzləşdirmə aparılarsa, ortaya çıxan məsələləri onların ifadəsində göstərilən halların düzgün olmasının digər yolla da aydınlaşdırılmasına çalışmaq lazımdır (təkrar dindirmə zamanı verilmiş ifadələrə əsasən, digər istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi).

Tanınma. Adam öldürmə cinayətlərinin istintaqı zamanı tanınma üçün təqdim etmə daha xarakterik istintaq hərəkətidir. Bunlara aiddir:

1. Əgər ilkin istintaq hərəkətləri zamanı ölən şəxsiyyətini müəyyən etmək mümkün olmadıqda, meyitin tanınma üçün təqdim edilməsi;
2. Şəxslərin tanınma üçün təqdim edilməsi.

Hadisə yerinə baxış və ya axtarış zamanı götürülmüş adam öldürmənin aləti və ya digər predmetlər cinayətin törədilmə alətinin müəyyən edilməsi üçün tanınmaya təqdim oluna bilər. Təqsirləndirilən şəxs verdiyi ifadənin düzgünlüyünü yoxlamaq məqsədilə, həm də onun iştirakçılarının bu cinayətdə iştirak etdiklərinin təsdiq edilməsi üçün cinayətin törədilməsində istifadə etdikləri alətlər də tanınmaya təqdim oluna bilər. Tanınmanın keçirilməsi təqsirləndirilən şəxsin ifadəsinin obyektivliyini təsdiq etmək qərarına gəlməyə imkan verəcəkdir.

İstintaq eksperimenti (CPM-in 262-ci maddəsi).

Şahidlərin, şübhəli şəxslərin, təqsirləndirilən şəxslərin ölüm işi ilə əlaqədar və digər məqsədlə yaxşı nəticəyə nail olmaq, onların ifadələrini yoxlamaq üçün istintaq eksperimentindən istifadə etmək olar. Ölüm işləri üzrə təcrübədən irəli gələrək, hər hansı bir faktın (zərərçəkmiş şəxsin səs-küyüny, atəş səsini, qatilin əlamətlərini müəyyən olunmuş görmə şəraitində), ölümün səbəblərinin mexanizminin ayrı-ayrı detallarını müəyyən etmək; izlərin yaranma prosesini yoxlamaq lazım gəldikdə, bu istintaq hərəkəti həyata keçirilir. Əgər atəşin yeri və istiqaməti və hansı məsafədən atılma barədə sual ortaya çıxırsa, onda eksperiment aparmaq lazım gəlir.

İfadələrin yerində yoxlanılması (CPM-in 260-cı maddəsi). Adam öldürmə cinayətlərinin istintaqında çox vaxt təqsirləndirilən şəxsin ifadəsinin təsdiq edilməsi və yoxlanılması bilavasitə hadisə yerində həyata keçirilir. İfadənin yerində yoxlanılması zamanı təqsirləndirilən şəxs qətl yerini göstərir (meyitin gizlədildiyi yeri və ya hissələrə parçalandığı, həm də oraya gətirildiyi yolu, izi), həmin yerdə öz hərəkətlərini danışır və hərdən özünün, zərərçəkmiş şəxsin, digərlərinin hərəkətlərini nümayiş etdirir. Bu yerlərə çıxış zamanı nəinki sübutlar yoxlanılır, həm də iş ilə əlaqədar yeni sübutların müəyyən olunmasına da nail olunur. Təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) ifadəsinin yoxlanılması və təsdiq olunması zamanı ola bilər ki, meyit və ya onun hissələri, cinayətin aləti, qatile və ya ölənə məxsus olan predmetlər aşkar edilsin, Məsələn, kənd yerlərindən birində yaşayan M. nigahda olmadan hamilə olmuş və ətrafdakılardan gizli olaraq uşağı doğmuşdur. O, doğuşdan sonra, yeni doğulmuş

körpənin boğazını ülgüclə kəsərək, dənli bitkilər bitən sahəyə atmışdır. Şübhəli şəxs qismində dindirilən M. toplanmış sübutların irəli sürülməsi (təqdim edilməsi) nəticəsində günahını boynuna almışdır. Bununla əlaqədar olaraq ifadənin yerində yoxlanılması keçirilmişdir. İfadənin yoxlanılması və təsdiq olunması prosesində M. uşağı doğduğu sarayı və dediyinə görə, ülgücü atdığı dağıdılmış su quyusunu göstərmişdir. İstintaq hərəkəti zamanı M. göstərdiyi saraydan qan izləri və yanğın söndürən maşının köməkliyi ilə quyudan sovrulmuş sudan ülgüc aşkar edilərək, götürülmüşdür.

Yuxarıda göstərilən misaldan belə aydın olur ki, ifadənin yerində yoxlanılması zamanı təqsirləndirilən şəxsin tamamilə ifşa olunmasına nail olmaq üçün bu istintaq hərəkətinin taktikasına düzgün riayət etmək lazımdır. Göründüyü kimi, maddi sübutların tapılması və əldə olunmuş digər sübutların rəsmiləşdirilməsi və yoxlanılması araşdırmanın tam, hərtərəfli və obyektiv aparılmasına, cinayət törətmiş şəxslərin ədalətli şəkildə məsuliyyətə cəlb edilməsinə yönəldilmişdir. Demək olar ki, bu sualda adam öldürmə cinayətləri ilə əlaqədar sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri açıqlandı. Qeyd etmək lazımdır ki, törədilən adam öldürmə cinayətlərinin xarakterindən asılı olaraq, istintaq hərəkətlərinin dairəsi və xüsusiyyətləri genişləndirilə bilər. Belə ağır cinayətlərin araşdırılmasının daha səmərəli aparılması müstətiqin təcrübəsi ilə də sıx bağlıdır.

Adam öldürmə cinayətlərinin törədilməsinin səbəb və şəraitin araşdırılması. Profilaktik tədbirlərin ibtidai istintaq zamanı həyata keçirilməsi. Adam öldürmə cinayətlərinin törədilməsinə

kömək etmiş hallardan odlu silah və soyuq silahların saxlanması, alınması, verilməsi, qeydiyyatının aparılması qaydalarının pozulmasını; əldə düzəldilən odlu silahlar, həm də sağlamlığa zərərin yetirilməsi üçün xüsusi düzəldilmiş predmetlərin hazırlanmasını (material, alətlər, dəzgahdan istifadə etməklə); psixi - əsəb xəstəliklərinə düçar olmuş və ətrafda olanlar üçün təhlükəli şəxslər üzərində nəzarətin zəif olmasını və onların vaxtında xəstəxanalara göndərilməməsini və s. sadalamaq olar.

Digər səbəblərə:

- DİO, prokurorluq və məhkəmə orqanları tərəfindən adam öldürməklə hədələmə, bu cinayətlərin törədilməsinə hazırlıq faktları barədə siqnallara düzgün və vaxtında yanaşılmaması;

- polis əməkdaşlarının öz xidməti işində təşkilatçılığın zəif olması;

- xuliqanlıqın, dava-dalaşın və s. xəbərdarlığı zamanı işdə olan çatışmazlıqlar;

- spirtli içkilərin həddindən artıq qəbul edilməsi;

- ailədə və qonşularda, o cümlədən xidmətçilərə qarşı qeyri - normal əlaqələrin olması;

- bilavasitə cinayəti gözü ilə görmüş şəxsin vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməməsi və s. aiddir.

Adam öldürmə cinayətlərinin törədilməsinə kömək etmiş səbəb və şəraitin aydınlaşdırılması hadisə yerinə baxış zamanı və bütün istintaq prosesində davam etdirilir. Cinayət törətmiş şəxsin törətdiyi əməlləri gizli saxlaması, ört-basdır etmək niyyətini aradan qaldırmaq üçün kompleks hərəkətlərin həyata keçirilməsi ilə onun şəxsiyyətini öyrənmək lazımdır. Cinayətkar fəaliyyətin realizəsi, şəraitlə bağlı lazımi məlumatları hadisə yerinə baxış zamanı, eləcə də ayrı-ayrı maddi sübutlardan,

bilavasitə cinayəti görən şəxsin, həm də təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsindən əldə etmək mümkündür.

Adam öldürmə cinayətləri üzrə təqsirləndirilən şəxsin ifadəsi alınan zaman şərait və səbəbin əsasını ziddiyyət yaratmadan diqqətlə yoxlamaq lazımdır.

İstintaq zamanı ayrı-ayrı müəssisələrin işində olan çatışmazlıqlar nəticəsində ölüm hadisəsi baş vermişsə, belə hallarda səbəb və şəraiti aydınlaşdırmaq üçün vəzifəli şəxs də dindirilməlidir. Ehtiyatsızlıqdan törədilən adam öldürmə cinayətinə kömək edən halların aydınlaşdırılması məqsədilə istintaq eksperimentinin keçirilməsi vacibdir. Məsələn, ehtiyatsızlıqdan baş verən adam öldürmə cinayətinin istintaqı zamanı ov etmədə və ya atıcılıq yarışlarında ov yeri və atəş açmaq üçün nəzərdə tutulan məsafə, o cümlədən tədbir iştirakçılarının və kənar şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin olunması dəqiqliklə aydınlaşdırılmalıdır. Belə hadisələrdə əsasən, istintaq eksperimenti keçirilir.

Müstəntiq istintaq zamanı cinayətin törədilməsi səbəb və şəraitini müəyyən etdikdə, onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi haqqında müvafiq dövlət orqanlarına, ictimai təşkilata və vəzifəli şəxsə təqdimat göndərir. O, bu səbəb və şəraiti aydınlaşdırdıqdan sonra, aradan qaldırmaq məqsədilə idarə, müəssisə və ictimai təşkilatlarda çıxışlar təşkil edir. Əmək kollektivləri və ictimai yığıncaqlarda yuxarıda göstərilən hallar barədə müstəntiq öz rəyini bildirərək, ayrı-ayrı şəxslərlə fərdi olaraq, tərbiyəvi xarakterli söhbətlər aparır.

CPM-in 221-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq müstəntiqin göndərdiyi təqdimata əsasən, ən gec bir ay müddətində lazımi tədbirlər görülməli və

təqdimat göndərmiş şəxsə bunun nəticələri haqqında məlumat verilməlidir.

Profilaktik işin ən vacib forması müəyyən olunmuş ərazidə törədilən adam öldürmə ilə əlaqədar cinayət işinin təhlilinin nəticələri barədə yerli dövlət orqanlarının və ictimai təşkilatların məlumatlandırılmasıdır. Adam öldürmə cinayətlərinin istintaqı zamanı və ya digər cinayətlərin istintaqında müstətiqə ictimaiyyətin böyük köməkliliyi ola bilər. Bu istiqamətdə olan köməkliliyi aşağıdakı formalarda qeyd etmək olar:

- adam öldürmənin törədilməsi və ya hazırlanması haqqında məlumat vermək;
- qatilin tutulmasına köməklik göstərmək;
- cinayət törətmiş şəxs məlum deyilsə, onun şəxsiyyətinin müəyyən edilməsinə kömək etmək;
- ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılmasında iştirak etmək;
- adam öldürmədə təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətinin öyrənilməsinə kömək etmək.

İctimaiyyət nümayəndələri hadisə yerinə baxış zamanı hadisə yerinin mühafizəsinin təmin edilməsində, böyük əraziyə dağıdılmış meyit hissələrinin, predmetlərin, cinayətin alətinin tapılmasında, öldürülənin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsində və s. kömək edirlər.

Çox vaxt cinayət törədildikdən sonra, bu halları bilavasitə görənlər şəxslər faktın adam öldürmə və ya digər cinayət hadisəsi olduğunu dərk etməzlər. Ona görə də əhəlinin geniş kütləsinə müraciət etmək üçün yerli radio və televiziya vasitələrindən istifadə olunur. Bu zaman müstətiq istintaqın tələb etdiyi səviyyədə qatilin şəxsiyyəti və s. barədə əhali kütləsinə müəyyən olunmuş dərəcədə məlumat verərək, ictimaiyyəti

köməyə çağırır. Əsasən KİV-ə ötürülən məlumatlar istintaq sirtini təşkil etməməli və sensasiya xarakterli olmamalıdır.

IV FƏSİL

ADAM OĞURLUĞU CİNAYƏTLƏRİNİN

ARAŞDIRMA METODİKASI

§1. Adam oğurluğu cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası, tipik istintaq şəraitləri.

Son dövrlərdə dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən də yeni sosial-iqtisadi münasibətlərin təşəkkül tapmağa başladığı hüquqi demokratik dövlət quruculuğu kimi çətin və mürəkkəb bir yola qədəm basmış Azərbaycan Respublikasında, yeni ictimai-iqtisadi formasıyaya uyğun cinayətlərin törədilməsinin şahidi oluruq. Bu cinayətlərdən biri də sonradan mənfəət (gəlir) əldə etmək məqsədilə adamların oğurlanmasıdır. Adam oğurluğu dedikdə, insanın yaşadığı mühütdən, daimi və ya müvəqqəti olduğu yerdən gizli və ya aşkar üsulla, yaxud aldatma yolu ilə öz iradəsi əleyhinə götürülərək başqa yerdə saxlanılmasından ibarət qəsdən törədilən hərəkətdir. Adam oğurluğu ilə əlaqədar cinayətlərin açılması, bu kateqoriyadan olan cinayət işlərinin ibtidai istintaqının təşkili qeyri tipik kriminalistik şəraitlə şərtlənən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir:

- girov götürülmüş şəxsin zorla saxlanması;

-cinayətkarlar tərəfindən girov götürülmüş şəxslə və ya onun qohumları ilə girovdan çıxarmaq üçün danışıqların aparılması;

-oğurlanmış adamın qətlə yetirilməsi təhlükəsinin mövcudluğu;

-zərərçəkmiş şəxsin və onun qohumlarının davranışındakı gözlənilməz hərəkətlərin mümkünlüyü və s.

Bu baxımdan konkret kriminalistik şəraitə uyğun zəruri kompleks əməliyyat-axarış tədbirlərinin və istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və təşkilinin seçilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. İlkin informasiyanın məzmunundan asılı olaraq bu şəraitlərin təsnifatına başlamazdan əvvəl onu da qeyd etmək lazımdır ki, digər cinayətlərdən fərqli olaraq adam oğurluğu cinayətlərinin açılması və istintaqı çərçivəsində işin təşkilində bəzi məhdud imkanlar (əsasən də hadisə ilə əlaqədar işlərin görülməsində) mövcud olur.

Belə ki, bir çox hallarda, adamın oğurlandığı yer naməlum qalır (şəxsin azad olunub, hadisəni təfərrüatı ilə danışanadək).

Bu növ cinayətlərlə əlaqədar şahidlərin olmaması, izlərin aşkar edilməməsi, cinayətkarların hadisə yerini necə tərk etmələrinin naməlum qalması, bu kateqoriyadan olan cinayətlərin açılması və istintaqını ilkin informasiyanın alınma şəraitindən və onun məzmunundan asılı vəziyyətdə qoyur.

Adam oğurluğu cinayətləri üzrə daxil olan ilkin informasiyanın çoxvariantlılığını nəzərə alaraq, hüquq mühafizə orqanlarında bu "siqnallara" birmənalı reaksiya vermək (şablon xarakterli davranış xətti) əlbətt ki, mümkün deyil. İlkin informasiyanın səciyyəvi

xarakterindən asılı olaraq, əməliyyat-axtarış tədbirləri və istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi və təşkilində kifayət qədər fərqli cəhətlərə malik bir neçə istiqamətdə şərtləndirilir:

- ilkin informasiyanın yoxlanılması;
- xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışı;
- adam oğurluğu cinayətinin açılması üçün cinayətkarların şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi;
- hədə-qorxu ilə tələb etmədə şübhəli bilinən konkret şəxslərin əməliyyat tədqiqinə götürülməsi.

Qeyd etdiyimiz kimi, ilkin informasiyanın daxil olması variantından asılı olaraq, konkret kriminalistik (əməliyyat-axtarış və ya istintaq) şərait təşəkkül tapır ki, bu da öz növbəsində müxtəlif əməliyyat-taktiki və ya prosesual qərarların qəbul edilməsini şərtləndirir. Qəbul edilmiş qərar isə aşkar (prosesual) və qeyri-aşkar tədbirlərin çərçivəsini müəyyən edir. Xüsusilə onu da qeyd etmək lazımdır ki, bütün kriminalistik şəraitlərdə hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti ciddi konspirasiya ilə müşayiət olunmalıdır, belə ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin açıqlanması insan tələfatı ilə nəticələnə bilər.

Öyrənilmiş cinayət və axtarış işlərinin nəticələrinə əsaslanaraq, hüquq-mühafizə orqanlarının adam oğurluğu ilə əlaqədar konkret kriminalistik şəraitdə faktlara münasibətini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

1. Adamın “yoxa çıxması” (itməsi) faktı müəyyən (təsdiq) edilmişdir. Məlumat şəxsin qohumları tərəfindən daxil olmuşdur. Hədə-qorxu ilə tələb etmə əlamətləri olmasa da, bu bir fərziyyə kimi ehtimal edilir.

2. Vətəndaşlar tərəfindən onların qohumunun oğurlanması və hədə-qorxu ilə pul tələb edilməsi

haqqında məlumat (ərizə) verilmişdir. Ərizə vermiş qohumlar şəxsin azad olunması və cinayətkarların ifşa olunması ilə əlaqədar hüquq-mühafizə orqanlarına kömək etməyə razıdırlar. Cinayətkarlar tərəfindən oğurlanmış şəxsin qohumları qarşısında qoyulan tələblər yerinə yetirilməmişdir.

3. Zərərçəkmiş şəxs və ya onun qohumları tərəfindən şəxsin qısa müddət ərzində qeyri-qanuni azadlıqdan məhrum edilməsi (oğurlanması) haqqında məlumat (ərizə) verilmişdir. Cinayətkarlar şəxsi azad edərkən ona hədə-qorxu gələrək, (o cümlədən fiziki zor işlətməklə) təyin olunmuş vaxtda tələb olunan məbləğdə pulun ödənilməyəcəyi təqdirdə yenidən oğurlanacağını bildirmişlər. Zərərçəkmiş şəxs cinayətkarların ifşa edilməsi üçün keçirilən tədbirlərdə iştirak etməyə razılıq verir.

4. Adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə pul tələb edilmə haqqında məlumat zərərçəkmiş və onun qohumlarından deyil, digər mənbələrdən daxil olmuşdur. Qohumlar isə bu hadisə haqqında məlumatı gizli saxlayaraq, cinayətkarlarla danışıqlar aparır.

5. Adam oğurluğu ilə müşayət olunan hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayəti törədilmiş, “sövdələşmə baş tutmuş”, amma cinayət faktı haqqında məlumat zərərçəkmiş şəxs və onun qohumları tərəfindən HMO-dan gizlədilmişdir.

6. Adam oğurluğu ilə müşayət olunan hədə-qorxu ilə pul və qiymətli əşyalar tələb edən cinayətkar qrupun fəaliyyət göstərməsi haqqında məlumatlar daxil olmuşdur. Zərərçəkmiş şəxslər tərəfindən ərizə verilməmişdir.

Göründüyü kimi, adam oğurluğu ilə müşayət olunan başa çatmış və başa çatmamış hədə-qorxu ilə

tələb etmə cinayətləri üzrə bir neçə variantda kriminalistik (əməliyyat taktiki) şərait mövcud ola bilər. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən təsnifatda hədə-qorxu ilə tələb etmənin başa çatması taktiki mənada işlədilərək, bu cinayətin müvafiq cinayət-hüquqi xarakteristikasından fərqlənir. Belə ki, cinayət-hüquqi nöqtəyi nəzərdən, cinayətkarlar tərəfindən müəyyən pul və ya qiymətli əşyaların əldə edilməsi məqsədilə zərər çəkmiş şəxsə və ya onun qohumlarına qarşı hər hansı hədə edildiyi andan bu cinayət başa çatmış hesab edilir. Taktiki mənada isə hədə-qorxunun başa çatması əlaməti kimi cinayətkarların tələblərinin təmin olunması (pulun ötürülməsi, qiymətli əşyaların verilməsi, cinayətkarın xeyrinə hər hansı hərəkətlərin edilməsi və s.) başa düşülür. Bu da adam oğurluğu ilə müşayət olunan hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin üstünün açılması taktikasının və istintaq metodikasının seçilməsinə təsir edir.

Nəzərdən keçirilən kriminalistik şəraitlərin hər birində cinayətin açılmasının və istintaqının təşkili forması əməliyyat-axtarış tədbirlərinin və istintaq hərəkətlərinin konkret növləri (ilkin məlumatların yoxlanılması, sübut edilməli halların müəyyən edilməsi, cinayətkarların şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi, onların cinayətkar fəaliyyətinin sənədləşdirilməsi və s.) ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan yuxarıda sadalanan konkret kriminalistik şəraitlərin təhlilinə ehtiyac duyulur.

Birinci şərait üzrə daxil olan məlumatda hədə-qorxu ilə tələb etmə əlaməti görünməsə də, şəxsin bu məqsədlə oğurlanması, “yoxa çıxması” fərziyyəsi istisna oluna bilməz.

Bu şərait üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin təşkili forması kimi müvafiq qaydalara uyğun sənədləşdirmə aparmaqla (axtarış işi çərçivəsində) xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışı həyata keçirilir. Eyni zamanda hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərində cinayətkarlara xas olan davranışın xüsusiyyətlərini (oğurlanmış şəxsin qohumları qarşısında tələblərin qoyulması, görüş təyin edilməsi və s.) nəzərə alaraq oğurlanmış şəxsin qohumları və tanışları ətrafında müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi təşkil olunur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi hallarda cinayətkarlar adam oğurluğundan sonra bir müddət fasilə etməklə, qəsdən “passiv” mövqe seçməklə, sonradan hədə-qorxu ilə tələb etməyə keçirlər. Xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin qohumlarının davranışını müşahidə etməklə yanaşı, eyni zamanda oğurlanmış şəxs haqqında da məlumatlar (həyat tərzi, əlaqələri, maraq dairəsi və s.) toplanır.

İkinci şərait üzrə cinayətin törədilməsi faktı təsdiqlənir, lakin cinayətkarlar haqqında heç bir məlumat olmur. Bu tipik kriminalistik şəraitə uyğun mütləq cinayət işi başlanmalı və müvafiq əməliyyat uçot işi açılmalıdır. Bu əlverişsiz şəraitdə istintaqın ilkin mərhələsində işin ağırlığı əməliyyat xidmətinin üzərinə düşür. Belə ki, adam oğurluğu ilə müşayət olunan hədə - qorxu ilə tələb etmə cinayəti törətmiş şəxsləri aşkar etmək üçün cinayətkar mühitdə müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə böyük ehtiyac yaranır.

Üçüncü şəraitdə zərərçəkmiş şəxs və onun qohumları tərəfindən cinayətkarlar haqqında məlumat verilməklə onların cinayətkar hərəkətləri təsvir olunur. Bu cür təşəkkül tapmış əlverişli şəraitdə

də cinayət işi başlamaqla müvafiq istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün geniş imkanlar formalaşır.

Dördüncü və beşinci kriminalistik şəraitlərdə zərərçəkmiş şəxs, onun qohumları və HMO-ları arasında qarşılıqlı yaranmış olur. Belə ki, zərərçəkmiş tərəf öz güc və vasitələri ilə yaranmış vəziyyətdən çıxaraq, HMO-larını bu məsələyə qatmaq istəmir, cinayətkarlara pulun verilməsi yolu ilə onlardan “yaxa qurtarma” faktı gizlədir. Bu şəraitlərdə isə zərərçəkmiş şəxsdən və onun qohumlarından faktla əlaqədar hər hansı məlumatların əldə edilməsinədək, mütləq müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirməklə zəruri (faktı təsdiq edən), sonradan prosesual formada realizə oluna biləcək (o cümlədən maddi sübut ola biləcək) məlumatlar əldə edilməlidir.

Altıncı kriminalistik şərait üzrə isə, cinayətkar qrupun fəaliyyət göstərməsinə, törədilmiş cinayətlər haqqında heç bir məlumatlar daxil olmamasına baxmayaraq, qrupun bütün üzvlərini müəyyən etmək, adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə tələb etmə faktları haqqında, cinayətkarların ictimai təhlükəli əməllərini təsdiqləyən obyektiv məlumatlar əldə olunması üçün zəruri əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilir.

Təhlil olunan kriminalistik şəraitlər üzrə keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri (ƏAT) ilə əlaqədar materiallar aldıqdan sonra müstəntiq aşağıdakı halları yoxlamalıdır:

- ƏAT-nin hansı məqsədlə keçirilməsi;
- ƏAT-nin müvafiq qanunun müddəalarına riayət olunmaqla keçirilməsi;
- ƏAT-nin nəticələrini təqdim edən orqana, bu tədbirin keçirilməsinə səlahiyyətin verilməsi;

-ƏAT-nin keçirilməsi zamanı qanunla müəyyən olunmuş xüsusi qaydalara (vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran hallarda) riayət edilməsi.

Yuxarıda təhlil olunan kriminalistik şəraitlər adam oğurluğu ilə müşayət olunan hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin açılmasının və istintaqının təşkili üçün kompleks tələblərin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu kompleks tələblərə aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin və istintaq hərəkətlərinin hazırlanmasının çevikliyi və həyata keçirilməsinin hücum xarakterli olması.

2. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin və istintaq hərəkətlərinin maksimum mümkün qədər şifirlənməsinin (konspirasiyalılığın) təmin edilməsi.

3. Dəyişən şəraiti nəzərə almaqla vaxtında və təxirəsalınmaz planlaşdırmanın həyata keçirilməsi.

4. Keçirilən ƏAT və istintaq hərəkətləri iştirakçıları arasında konspirativ etibarlı əlaqənin (rabitənin) təmin olunması.

Adam oğurluğu ilə müşayət olunan hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin ictimai təhlükəli nəticələri qismində aşağıdakıları göstərə bilərik:

- bu kateqoriyadan olan cinayətlər nəticəsində müəyyən cinayətkar ünsürlərin əlində böyük pul vəsaitlərin cəmləşməsinə səbəb olur, bu da öz növbəsində bu şəxsləri daha yeni cinayətkar qruplarda birləşdirir; cinayətkarlığın fəallaşmasına gətirib çıxarır, istənilən cinayəti maliyyələşdirmək imkanı yaranır (terrorçuluğu, sifarişli qətləri, narkobiznesi və s.);

- cəmiyyətin bütün təbəqələrinin korrupsiyaya qurşanmasına şərait yaradır, nəticədə həyatın müxtəlif sahələrində böhranlı vəziyyət yaranır.

Beləliklə, adam oğurluğu ilə müşayət olunan hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin açılmasının və istintaqının bəzi xüsusiyyətlərinin araşdırılması, zənnimizcə ilk növbədə bu cür ictimai təhlükəli əməllərə qarşı HMO-larının işinin təşkilinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

§2. Adam oğurluğu cinayətinin araşdırılması metodikası və ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri

Adam oğurluğu gizli və ya aşkar üsulla, yaxud aldatma və ya etibardan sui-istifadə etməklə həyata keçirilir. Əksər hallarda adam oğurluğu üç ardıcıl hərəkətlə: ələ keçirilmə; yerdəyişmə; saxlamanın icrası ilə törədilir. Lakin bəzi hallarda, məsələn, aldatmaqla və ya təsadüfən hər hansı bir yerə gəlib çıxmış adamın orada öz iradəsi əleyhinə saxlanması zamanı həmin üç hərəkətdən yalnız birindən: yəni saxlamadan söhbət gedə bilər. Belə halda saxlamanın müddəti müxtəlif ola bilər.

Adamın özünün başqa yerə aparılması üçün razılıq verməsi cinayət tərkibini istisna edir. Şəxsin öz uşağını və ya övladlığa götürdüyü uşağı himayədə olduğu digər valideyin və ya yaxın qohumların iradəsi əleyhinə ələ keçirməsi adam oğurluğu kimi tövsif oluna bilməz. Bu zaman şəxsin valideyinlik hüququndan məhrum edilib- edilməməsi əhəmiyyət kəsb etmir.

Adam oğurluğu digər kriminal əməllərlə, məsələn, öldürməklə, hədələmə, döymə, işgəncə vermə, zorlama və s. ilə müşayət oluna bilər. Belə oğurluqlar adətən, zərərçəkmiş müəyyən tələbi ödəməyə vadar etmək niyyəti ilə həyata keçirilir.

Adam oğurluğundan ən azı iki şəxsin eyni bir qəsdlə ələ keçirilməsi və saxlanılmaq üçün başqa yerə aparılması anlaşılır.

Adam oğurluğu kriminalistik baxımından iki və ya daha çox şəxs tərəfindən birgə törədilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman əksər hallarda adam oğurluğu əvvəlcədən planlaşdırılır, rollar bölünür və zərəçəkmişin müqavimət göstərmək imkanları heçə endirilir. Əməlin daha böyük ictimai təhlükəliliyini onun əsas tamah niyyəti ilə, o cümlədən sifarişlə, şantaj məqsədi ilə edilməsi və peşakar fəaliyyətə çevrilməsi təşkil edir.

Adam oğurluğu ilk növbədə zərəçəkmişin sağlamlığına ağır, az ağır və ya yüngül zərər vurmaqla həyata keçirilməsini, yaxud zor tətbiq edilməsi zamanı onun həyatı üçün real təhlükə yaradılmasını ifadə edir. Adam oğurluğun, bir qayda olaraq, oğurlanan şəxsin iradəsi əleyhinə törədildiyindən, çox vaxt onun həyatı üçün təhlükəli olan zorakılıqla müşayiət olunur. Həyat və sağlamlıq üçün real təhlükəyə nəfəs yollarını qapama, həyatı əhəmiyyətli orqanlara məqsədyönlü zərbələr vurma, keçməkdə olan avtomobildən yerə atma, hündürlükdən tullama, ciddi xəsarətlər yetirmə, və s. hərəkətləri göstərmək olar.

Adam oğurluğunun şəxsin silah tətbiqi təhlükəsinə məruz qalmaqla və ya silahı bu və ya digər digər dərəcədə tətbiq etməklə oğurlanmasını tətbiq edir.

Adam oğurluğunda cinayətin motivində təqsirkarın və ya digər şəxslərin maddi gəlir əldə etməsindən ibarət olması deməkdir. Oğurlanan adamın müqabilində pul və ya xidmət xarakterli əvəz olmaq cəhdi tamah məqsədi hesab oluna bilər. Cinayətin sifarişlə, yeni

müəyyən muzz müqabilində edilməsi də tamah motivi sayılır.

Adam öldürmədə hadisənin məhz adam oğurluğu ilə əlaqədar baş verdiyi, yəni törədilmiş cinayətlə onun nəticəsi arasında səbəbli əlaqə müəyyən olunmalıdır. Zərərcəkmişin ölümü sağlamlığa qəsdən zərərc vurma nəticəsindən, ehtiyatsızlıqan baş vermişdirsə ayrı - ayrı maddələr üzrə məsuliyyət yaranır.

Digər ağır nəticələr dedikdə, zərərcəkmişin özünü öldürməsi, onun yaxın qohumlarının ölümü, mühüm əhəmiyyətli kommərsiya əməliyyatlarının yarımçıq qalması, habelə oğurlanmış şəxsin yaşadığı ərazidə şəraitin mürəkkəbləşməsi, kütləvi ixtişaş və s. şəklində ümumi şəraitin pisləşməsi başa düşülür. Zərərcəkmiş şəxs azadlıq əldə etməklə məqsədi ilə öz sağlamlığına ağır zərərc yetirir və ya bu ölümə nəticələnir.

Adam oğurluğunun qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə ilə əsas fərqi zərərcəkmişin azadlığına edilən qəsdin üsulunda özünü göstərir. Belə ki, Adam oğurluğu zamanı zərərcəkmiş yaşadığı mühitdən öz iradəsi əleyhinə təcrid edilərək başqa yərə aparılır. Qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə isə oğurluq faktı ilə bağlı olmur. Şəxsin müəyyən yerdə ətraf mühitdən təcrid olunmağa razılığı adam oğurluğunu istisna edir. Lakin öz arzusuna uyğun müəyyən yerdə olan şəxsin burada xeyli müddət hüquqazidd şəkildə saxlanması, aldadılmış uşağı öz iradəsi əleyhinə saxlama qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə kimi təvşif edilməlidir.

Adamları girov götürmə zamanı girov götürülən əksər hallarda məlum olur, onun hərəkətləri açıq nümayişkarənə xarakter daşıyır, cinayətkar girov barədə kütləvi informasiya vasitələrində və rəsmi orqanlara məlumat verir, onun irəli sürdüyü tələblər

açıq - aşkar bəyan edilir. Lakin bu tələblərin xarakteri və kimə ünvanlanması tövsif üçün əhəmiyyət kəsb etmir. Tələblərin açıq elan edilməsi də tövsifə təsir göstərmir.

Adam oğurluğu zərərçəkmiş şəxsin və ya onun yaxın adamlarının qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum edilməsi və ya girov götürülməsi ilə müşayiət edilərsə, onda iki cinayət tövsiv olunacaq.

Adam oğurluğuna görə məsuliyyət yeni Cinayət Məcəlləsi ilə qanunvericiliyə daxil edilib. İstintaq və məhkəmə orqanları əməlin yüksək ictimai -təhlükəliliyini nəzərə alaraq, onu reaksiyasız qoymayıb və Cinayət Məcəlləsinin 144-cü maddəsi ilə daxil etmişdir.

Bu cinayətin ictimai - təhlükəliliyi ondadır ki, insanın ələ keçirilməsi beynəlxalq cinayətlərə şamil olunur. Onunla mübarizə BMT Baş Məclisinin 1997-ci il tarixli sesiyasında Beynəlxalq Konvensiya əsasında aparılır.

Bundan əlavə, insanın girov götürülməsi insanın zorakılıqla saxlanılmasını ifadə edir.

Göstərilən tərtibləri aşağıdakı misalda aydın göstərmək olar.(Bectnik Moskva Unversteti Seriya Prava. 2/1996. c. 57-61) Moskva da səhər tezdən naməlum şəxs əlində qunbara "Cənub" mehmanxanasının nömrəsində daxil olaraq, orada yaşayan qızı girov kimi saxlamış və ona vertalyot, avtomat və radiostansiya təqdim edilməsini tələb edilmişdir. Başqa bir misalda Dağıstanda cinayətkarlar ələ salınma yolu ilə kiçik müəssisə direktorunun 4 yaşlı qızını ələ keçirmiş və onun geri qaytarılmasına görə 10 milyon rubl tələb etmişlər

Göründüyü kimi, şəxsin girov götürülməsi daha yüksək ictimai təhlükəliliklə xarakterizə olunmaya daha ağır, girov götürmə faktı ilə səciyyələnir.

Adam oğurluğunu isə gizli və ya açıq yolla, yaxud aldatma yolu ilə insanın fiziki azadlığının müəyyən müddətə məhdudlaşdırılması ilə ona sahiblik etmədə ifadə olunur.

Qeyd olunduğu kimi, adam oğurluğu şəxsiyyətə qəsd edir, insanın şəxsi azadlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Zərərçəkmiş yaşından vətəndaşlıqdan, sosial və vəzifə mövqeyindən asılı olmayaraq istənilən şəxs ola bilər. Adam oğurluğunda əsas tələb maddi xarakterli olur. Məsələn, Stavrapolda yaşayan dörd sahibkar öz övladlarını geri almaq üçün 450 milyon pul ödəməli olmuşlar. Bəzən adam oğurluqları ödəmə kimi maşına, villaya, mənzilə sənədin rəsmiləşdirilməsini tələb edirlər. Belə ki, iki gənc və bir qadın 5-yaşlı uşağı oğurlamaqla, onun atasından sahibliyində olan mənzilə sənədlərin rəsmiləşdirilməsini tələb etmişlər.

Adam oğurluğu istintaq motifikası şərti olaraq iki hissəyə a) ibtiddi istintaqın və məhkəmə istintaqının təşkili və planlaşdırılmasına; b) ayrı- ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata həyata keçirilməsini taktiki üsullarına- bölmək olar.

Ayrı- ayrı istintaq hərəkətlərinin taktiki üsullarının müəyyən edilməsi istintaq taktikasının mühim sahəsidir.

Cinayət- prosesual qanunvericiliyində həmin istintaq hərəkətlərinin dairəsi dəqiq müəyyən edilmişdir.

Cinayət - prosesual hüquq normaları ilə taktiki üsulların qarşılıqlı əlaqədə olmasına və bir məqsədə xidmət etməsinə baxmayaraq, onlar arasında ciddi fərqlər də vardır.

Cinayət işinin istintaqı zamanı bu və ya digər taktiki üsulün tətbiq edilməməsi, tövsiyə olunan üsullardan hər hansı birinin daha əlverişli üsul kimi seçilməsi istintaqın vəziyyətindən və müstəntiqin ona verdiyi qiymətdən asılıdır. Təbiidir ki, cinayət-prosessual qanunvericiliyi hər bir konkret halda bilavasitə hansı taktiki üsulun tətbiq edilməsini qabaqcadan nəzərdə tutmur və bunu nəzərdə tuta da bilməz.

İndi isə ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərində istifadə olunan taktiki üsullar haqqında məlumat verək.

1. Adam oğurluğu zamanı hadisə yerinə baxışın taktiki üsulları. Hadisə yerinə baxışın istənilən nəticəni verməsi üçün baxış prosesində müəyyən edilmiş aşağıdakı taktik qaydalara riayət olunmalıdır:

a) hadisə yerinə baxışın yubanmadan vaxtında aparmaq;

b) hadisə yerinin vəziyyətinin, aşkara çıxarılan izlərin və digər maddi sübutların müayinəsi və qeydə alınması zamanı kriminalistik texniki və taktiki üsullardan bacarıqla istifadə etmək;

c) baxışı mütəşəkkil surətdə aparmaq;

Hadisə yerinin vəziyyətində dəyişikliklər edilə biləcəyi ehtimalı olduğu hallarda baxışı təcili başlamaq xüsusilə vacibdir.

Müstəntiq baxış zamanı taktiki baxış qaydalarına riayət etməklə, yanaşı, elmi- texniki vasitələrdən də bacarıqla faydalanmalı və prosesual qaydada baxışı düzgün rəsmiləşdirməlidir. Hadisə yerinə bağlı əsasən üç üsulla aparılır:

a) ətrafdan mərkəzə doğru (konsentrik)

b) mərkəzədən ətrafa doğru (ekssentrik)

c) hissə - hissə (frontal)

Baxışın bu aparılma üsullarının tətbiqinə dair heç bir qayda yoxdur: hansı baxışın üsulunun seçilməsini müstəntiq özü müəyyənləşdirir.

Baxışın üsullarından başqa onun aparılma metodları da mövcuddur: subyektiv və obyektiv metodlar. Hadisə yerinin subyektiv bağış metodu baxışın cinayətkarın hadisə yerindən hərəkətini əks etdirən üzlər üzrə aparılmasını nəzərdə tutur. Obyektiv baxış metodu hadisə yerinin bütün elementlərinin başdan - başa baxışın keçirilməsini nəzərdə tutur.

2. Adam oğurluğunun kriminastik tətqiqatı zamanı istintaq eksperimenti keçirilməsinin taktiki üsulları. İntintaq eksperimentinin növündən, məzmunundan, mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq onun həyata keçirilməsini ümumi taktiki şərtləri vardır ki, onlar bütün hallarda cinayət-prosessual qanun vericiliyinin tələblərinə cavab verməlidir.

Ona görə də istintaq eksperimentinin həyata keçirilməsini müstəntiq planlaşdıraraq mütləq cinayətin baş vermə şəraitini, həyata keçirəcək təcrübü hərəkətlərin xarakterini təhlil etməli, onların mümkün nəticələrini təsəvvürünə gətirməli, iştirakçıların dairəsini müəyyənləşdirməli, cinayət edilərək şahidlərin və zərərçəkmişlərin fiziki keyfiyyətlərini, psixi vəziyyətlərini nəzərə almalıdır.

Kriminalistik fəaliyyət sistemində istintaq eksperimenti taktiki bir sıra faktorlardan eksperimenti növlərdən, məqsədindən, təcrübü hərəkətlərin xarakteri və mürəkkəbliyindən asılıdır. Buna baxmayaraq kriminalistika elmi tərəfindən ümumi taktiki üsullar hazırlanmışdır ki, onlar da əldə edilmiş nəticələrin obyektivliyini təmin edir.

Kriminalistikaya dair ədəbiyyata əsasən istintaq eksperimentinin 3 şərti qeyd olunur. Lakin bəzi müəlliflər dördüncü şərtin olduğunu qeyd edirlər¹ Həmin şərtlər aşağıdakılardır:

- 1.İstintaq eksperimentinin baş vermiş hadisəyə, fakta maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılması;
- 2.Eyni təcrübənin təkrar həyata keçirilməsi;
- 3.Təcrübənin mərhələlərlə həyata keçirilməsi;
- 4.Eksperiment iştirakçılarının sayının məhdudlaşdırılması;

V F Ə S İ L

C İ N S İ C İ N A Y Ə T L Ə R İ N A R A Ş D I R M A M E T O D İ K A S I

§ 1.Zorlama cinayətinin kriminalistik xarakteristikası

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 149-cu maddəsinə görə zorlama dedikdə, zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı zor tətbiq etməklə və ya belə zorun tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətdindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma başa düşülür. Zorlama cinayətinin obyektinin qadının cinsi azadlığı, yetkinlik yaşına çatmayanların və azyaşlıların zorlanması isə onların cinsi toxunulmazlığıdır.

Zorlama cinayətinin kriminalistik xarakteristikası aşağıdakı elementlərdən ibarətdir: 1) cinayətkarın şəxsiyyəti 2) zərərçəkmiş şəxsiyyəti və onun zorlamadan əvvəl, gedişatında, sonrakı davranışı 3) zorlama cinayətinə hazırlıq, törədilmə və gizlədilmə üsulları 4) tipik izlər.

1) Cinayətkarın şəxsiyyəti.

Cinayətkarın şəxsiyyəti zorlama cinayətinin kriminalistik xarakteristikasının zəruri elementidir. Cinayətkarın şəxsiyyətinin bir çox xüsusiyyətləri onun hərəkətlərində özünü büruzə edir. Bu da öz növbəsində cinayətkarın modelini yaratmağa imkan verir.

Zorlama cinayətləri üzrə təqsirləndirilən şəxsləri 2 qrupa bölmək olar. Birinci qrupa müxtəlif psixiki anomaliyalara, habelə cinsi fəaliyyətində patoloji təzahürləri olan (fetišizm, eksibisionizm, sadizm və s.) olan şəxslər daxildir. Bu şəxslərin psixikasında olan qüsurlar onların davranışlarının “qeyri-adiliyin”, “qeyri-ardıcılığında”, “qeyri-adekvatlığında” göstərir.

İkinci qrupa psixiki və cinsi sferada patoloji dəyişikliklərə malik olmayan şəxslər daxildir. Bu qrup öz növbəsində 3 yarımqrupa bölünür: 1) xroniki alkoqoliklər, narkomanlar, habelə əvvəllər xüluqianlıq, quldurluq, cinsi cinayətlər törətmiş şəxslər. Bu insanlar zərərçəkmişə münasibətdə kobudluğu, rəhmsizliyi, mənəvi pozğunluğu ilə səciyyələnirlər 2) primitiv maraqları, qadınlara etinasız münasibət bəsləyən, spirtli içkilərə aludə olan şəxslər, habelə zərərçəkmişlə müəyyən qarşılıqlı əlaqədə olan şəxslər. Sonuncular düşdükləri şəraitin təsiri altında öz yaxınlarına qarşı bu cinayət əməlini törətmiş olurlar 3) yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər. Təcrübənin təhlili onu göstərir ki, zorlama cinayətlərinin 1/3 yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilir. Yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların qurbanları adətən azyaşlı və ya özləri kimi yetkinlik yaşına çatmayan qızlar olur. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdən ibarət olan cinayətkar qruplar tərəfindən törədilən zorlama cinayətləri öz amansızlıqlar, qadına etinasız münasibət bəsləmələri və ehtirasın pozğun formada təmin etmələri ilə

fərqlənirlər. Bəzi hallarda yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdən ibarət olan cinayətkar qruplar tərəfindən törədilən zorlama cinayətləri zərərçəkmişin öldürülməsi, onun cinsiyyət orqanlarının kəsilməsi, uşaqlıq yoluna kənar predmetlərin (şüşə butulka, taxta parçaları və s.) daxil edilməsi ilə nəticələnir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən zorlama cinayətlərinin istintaqı zamanı onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu şəxslər zorlama cinayəti ilə yanaşı hüquqazidd əməllər (oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, xuliqanlıq) törətmiş olurlar. Cinayətkarın qrupun üzvləri əksər hallarda bir rayonun sakinləri olurlar, bir-birilərini uzunmüddət dostluq edirlər, asudə vaxtlarını birlikdə keçirirlər və zorlama cinayətini məhz öz rayonlarında törətmiş olurlar.

Son dövrlərdə seksual manyaklar tərəfindən törədilən zorlama cinayətlərinin sayı artıb. Belə şəxslər cinayətin törədilməsi üçün daha hazırlıqlı olur, zərərçəkmişə amansız rəftar edir, həm zorlama, həm də ki zorlamadan sonra zərərçəkmiş üzərində əxlaqsız hərəkətlər edir və əksər hallarda öz qurbanlarını öldürürlər. Z.Freyd qeyd edir ki, bəzi insanlar cinsi sferada qeyri-normal olduğu halda, digər sferalarda (mədəni və əqli inkişaf) əksinə heç bir qüsura malik olmurlar, bəzi hallarda nailiyyətlər də nümayiş etdirirlər. Bu şəxslər zorlama cinayəti törətməklə öz cinsi natamamlıqlarını bərpa etmiş olurlar.

Seksual manyaklar cinayəti tək törədirlər, digər şəxslərdən hətta yaxınlarından da gizli saxlayırlar. Bu şəxslər cinayətə ciddi hazırlaşır, cinayətin törədilmə (hansı psixoloji, fiziki təsirlərin tətbiqi), habelə gizlədilmə üsulları (xarici görünüşünün dəyişdirilməsi, alibi yaratmaq məqsədilə iş yoldaşlarına, yaxınlarına yalan

məlumatlar vermək) qabaqcadan müəyyən edirlər. Seksual manyak adətən adətən zorlama cinayəti oxşar ərazilərdə, oxşar qadınlara (yaş, xarici görünüş, saçın rəngi, geyimi, peşəsi) qarşı törədirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, seksual manyaklar müəyyən mənada “dar ixtisasları” olurlar. Yəni ancaq azyaşlılar, müəyyən qaydada geyinmiş və yaxud müəyyən millətin nümayəndəsi qurban seçirlər.

2) Zərərçəkmiş şəxsiyyəti və davranışı.

Bildiyimiz kimi zorlama cinayətində zərərçəkmiş həmişə qadın olur. Son illərdə zorlama cinayətlərinin istintaq metodikası ilə məşğul olan kriminalist alimlər zərərçəkmiş şəxslərin viktimioloji davranışını xüsusilə vurğulayırlar. Əlbəttə cinayətin törədilmə və gizlədilmə üsullarına zərərçəkmişin viktimioloji davranışı mühüm təsir edir. Məs: zərərçəkmişin yüngül əxlaqlı davranışı, vuliqar geyimi, sərxoş olması təqsirkarı cinayəti törətməyə sövq edir.

Zorlama hadisəsinin mexanizmini aydınlaşdırmaq, cinayətkarın təqsirini müəyyən etmək üçün müstətiq cinayətkarın şəxsiyyəti, cinayətin izləri ilə yanaşı zərərçəkmişin mənəvi – psixoloji siması, digər şəxsi keyfiyyətləri barədə məlumatlar əldə etməlidir.

Zorlama cinayətlərinin istintaqı zamanı əsasən zərərçəkmişlə təqsirkar qarşılıqlı əlaqəsinin iki formasına rast gəlinir:

1) Zərərçəkmiş və təqsirkar şəxs tanışdırlar.

Bu qrupa daxil olan zərərçəkmiş şəxslər adətən yetkinlik yaşına çatmayan qızlar və ya müstəqil həyata yenicə qədəm qoymuş qadınlar olurlar. Belə insanlar sadələvh olur, hər kəsə inanır, etibar edirlər. Əksər hallarda onların bu sadələvhlüyündən, etibarından təqsirkar şəxslər sui-istifadə edirlər. Müstətiq “niyə

köməyə çağırmadınız” sualına bu tip zərərçəkmiş şəxslər belə cavabladırırlar: “utandım”, “qorxdum”, “mən düşündüm ki, o (təqsirkar) belə davranışına son qoyacaq”.

2) Zərərçəkmiş şəxs və təqsirkar tanış deyillər. Bu qrupa daxil olan zərərçəkmişlər əvvəl təqsirkarla heç bir qarşılıqlı əlaqəsi olmayıb və ya bilavasitə cinayətdən əvvəl tanış olublar. Bu kateqoriya zərərçəkmişlərə: yetkinlik yaşına çatmayan qızları, “azad” həyat təzi sürən qadınları, fahişəliklə məşğul olan qadınları və s. göstərmək olar. Məhz buna görə də bu tip şəxslərə qarşı zorlama cinayətləri təsadüfə yerlərdə - parklarda, meşələrdə, liftlərdə, zirzəmilərdə törədilir.

Təcrübədə bəzi hallarda zorlama cinayətlər üzrə uydurma zərərçəkmiş şəxslərə də rast gəlinir. Adətən uydurma zərərçəkmiş konkret bir şəxsi rəsmi nigah bağlamağa məcbur etmək, həyat yoldaşından xəyanət faktını gizlətmək və s. məqsədilə istintaq orqanlarına müraciət edirlər.

3) Cinayətə hazırlıq, törədilmə və gizlədilmə üsulları. Zorlama cinayətinə hazırlıq hərəkətinə aiddir: qurbanın gündəlik iş qrafikinə müəyyən edilməsi, müxtəlif bəhanələrlə qurbanı gizli yere aparmaq, gecə işləyən və ya evdə tək olan qadınların müəyyən edilməsi, zərərçəkmiş köməksiz vəziyyətə salmaq üçün müxtəlif bihüşedici vasitələrin əldə edilməsi və s.

Cinayətin törədilmə üsulları AR CM-nin 149 maddəsində göstərilmişdir: zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı zor tətbiq etməklə və ya belə zorun tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətdindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma. Fiziki zor tətbiq etmə dedikdə, qadının

və ya onun qohumunun əl-qolunun bağlanması, döymək, bədəninə müxtəlif dərəcəli xəsarətlər yetirmək və s. fiziki ağırlar başa düşülür. Zor tətbiq etməklə hədələmə zərərçəkmişə, onun yaxınlarına, habelə zərərçəkmişə əziz olan başqa şəxslərə qarşı fiziki zor tətbiq ediləcəyi ilə onları qorxutmada ifadə oluna bilər. Hədə sözlə bildirilməklə, yaxud silah nümayiş etdirilməklə və s. həyata keçirilə bilər.

Əksər hallarda cinayətkarlar zorlama cinayətini gizlətməyə çalışırlar. Gizlədilmə üsulları kimi aşağıdakıları göstərmək olar: zorlama barədə hər hansı şəxsə məlumat verəcəyi halda zərərçəkmişə və ya onun yaxınlarını öldürməklə və ya onun barəsində nüfuzdan salan məlumatları yaymaqla hədələmə; zərərçəkmişə öldürmək, habelə meyiti məhv etmək; cinayətin izlərini gizlətmək məqsədilə hadisə zamanı əynində olan paltarları məhv etmək, yumaq; digər inzibati rayona köçmək;

Zorlamanın törədilmə üsulları cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında – yaşı, fiziki və əqli inkişafı, peşəsi, fiziki və psixiki qüsurları və s. barədə məlumat əldə etməyə imkan verir. Məs: zərərçəkmişə cinsi akt zamanı onun müqaviməti sındırmaq məqsədi olmadan xəsarətlər yetirmək, zərərçəkmişin alt paltarlarının oğurlanması cinayətkarın psixikasında qüsurların olduğunu göstərir.

4) Zorlama cinayətinin izləri. Zorlama cinayəti üçün xas olan izləri 3 qrupa bölmək olar:

1) zorlama əməlinin izləri: zərərçəkmişin qanında bihüşedici vasitələrin olması, habelə bihüşedici vasitələrin hadisə yerində olması, zərərçəkmiş və təqsirkarın bədənində xəsarətlər (sıyrıntılar, qançırıqlar

və s.), sperma, qan, uşaqılıq yolu ifrazatları, tük və digər bioloji mənşəli izlər.

2) təqsirkar şəxsin hadisə yerində olduğunu göstərən izlər: təqsirkar şəxsə məxsus sənədlər, geyimlər, onun hissələri və digər predmetlər; təqsirkarın əl, ayaq, diş izləri; təqsirkara məxsus bioloji mənşəli izlər (sperma, qan, tük və s.); mikroobyektlər; qoxu izləri

3) "ideal" izlər – bu zorlama hadisəsinin, habelə cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli olan digər halların şahidlərdə, zərərçəkmiş şəxsədə, təqsirləndirilən şəxsin yaddaşında qoyduğu izlər başa düşülür. Bu izlər yazılı formada prosesual sənədlərdə - protokollarda təsbit olunur.

§2. Cinayət işinin başlanmasının xüsusiyyətləri və ilkin istintaq hərəkətlərin keçirilməsi taktikası

Ağırlaşdırıcı hallar olmadan zorlama üzrə cinayət təqibi AR CPM-nin 37.3 maddəsinə əsasən ictimai – ittiham qaydasında həyata keçirilir. Bildiyimiz kimi, ictimai xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibi zərərçəkmiş şəxsin şikayəti əsasında və ya AR CPM-nin 37.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda prokurorun təşəbbüsü ilə həyata keçirilir. Ağırlaşdırıcı hallarda zorlama üzrə cinayət təqibi ictimai xüsusi ittiham qaydasında aparılır.

Zorlama üzrə cinayət təqibinin səbəbi zərərçəkmişin, habelə onun yaxınlarının (valideynləri, bacıları, qardaşları və s.) şifahi və yazılı şikayətləri göstərmək olar. Əgər şikayət şifahi formada verilsə, bu barədə AR CPM-nin 204.2 maddəsinə müvafiq olaraq protokol tərtib edilir. Protokolda qanunvericilikdə göstərilən zəruri məlumatlar qeyd olunduqdan sonra

cinayət barədə məlumatlar – cinayətin törədilmə vaxtı, yeri; cinayət törədilmə mexanizmi; tətbiq edilən zorun xarakteri; cinayətkar ərizəçiyə məlumdursa, onun adı, soyadı, yaşadığı yeri və s. daxil edilməlidir. Bəzi hallarda zərərçəkmiş bu və ya digər şəxsdən intiqam, qisas almaq, şərəf və ləyaqətini ləkələməq, nüfuzdan salmaq, habelə nigahdan kənar əlaqəsini (nigahda olan qadınlar, həmçinin valideynlərindən cinsi həyat yaşadıklarını gizli saxlamaq istəyən yetkinlik yaşına çatmayan qızlar) gizlətmək məqsədilə uydurma zorlama barədə müraciət edirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, istintaq təcrübəsində bəzən ərizəçinin zorlama barədə müraciətinin əsas məqsədi ərizədə göstərdiyi şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək deyil, onu bu və ya digər hərəkətləri (rəsmi nagaha daxil olmaq, yüksək vəzifəyə təyin olunmaq, maddi xarakterli hərəkətlər) etməyə məcbur etməkdir. Ona görə müstəntiq ərizəçiyə AR CM-nin 296 maddəsi ilə yeni, bilə-bilə yalan xəbərçiliyə görə cinayət məsuliyyəti daşdığı barədə yazılı xəbərdarlıq etməli və ərizəçi yazılı xəbərdarlığı imzalamalıdır. Həmçinin müstəntiq ərizəçiyə şikayət etdiyi şəxs üçün hansı cinayət hüquqi nəticələr yaranacağı və gələcəkdə öz ərizəsini geri götürməklə cinayət təqibinə xitam verməyin qeyri-mümkün olduğunu başa salmalıdır.

Müstəntiq ərizəni qəbul etdikdən sonra dərhal cinayət işinin başlanmağı məsələsini həll etməlidir. Belə ki, gecikmə cinayətin izlərin, əvəz olunmaz sübut mənbələrinin – cinsi aktın olması, bədən xəsarətləri, sperma, qan, qızlıq pərdəsinin pozulması – məhv olmasına gətirib çıxara bilər. Cinayət işi başlanması haqqında qərar qəbul edilənədək adətən zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi (izahat formasında

olur), hadisə yerinə baxış və məhkəmə tibbi ekspertizası istintaq hərəkətləri həyata keçirilir. Yuxarıda göstərilmiş istintaq hərəkətləri nəticələri müstəntiqə cinayət işinin başlanması üçün kifayət qədər əsasların olub-olmamasını müəyyən etməyə imkan verir. Cinayət işi başlanması haqqında qərar qəbul edildikdən sonra müstəntiq cinayətin izlərinin, maddi sübutları aşkar etmək, onları götürmək, isti izlərlə cinayətkarı ifşa etmək, onun şəxsiyyətini müəyyən etmək, habelə axtarışını və tutulmasını təmin etmək məqsədilə digər ilkin təxirəsalınmaz istintaq və əməliyyat axtarış tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Zorlama cinayəti üzrə ibtidai araşdırma zamanı aşağıdakı hallar sübut edilməlidir:

- ***cinayətin obyektinə görə*** - zorlamaya məruz qalanın şəxsiyyəti, onun hadisə zamanı durumu, köməksiz vəziyyətdə olması (əgər köməksiz vəziyyətdədirsə, bunun səbəbi); zərərçəkmişdə məsuliyyəti ağırlaşdıran əlamətlərin (yetkinlik yaşına çatmayan, hamilə olması) olub-olmaması; zorlamaya cəhd zamanı cinayətin obyektinin cinsi azadlıq, şəxsin həyat və sağlamlığı, ictimai qayda olduğu müəyyən edilməsi; zərərçəkmişin viktım davranışı

- ***cinayətin obyektiv cəhətinə görə*** - zorlama nə vaxt, harada və hansı üsullarla törədilib; zərərçəkmişə tətbiq edilən zorun xarakteri; cinayətin törədilmə mexanizmi; cinayətin gizlədilmə üsulları; cinayətin törədilməsinə şərait yaradan hallar

- ***cinayətin subyektivinə görə*** - zorlamayı kim törətmişdir; onun məsuliyyətinin ağırlaşdıran halların olması;

- ***cinayətin subyektiv cəhətinə görə*** - qəsdin forması (birbaşa, dolayı, qabaqcadan hazırlanmış,

qəflətən yaranmış və s.), cinayəti bir qrup şəxs tərəfindən törədildiyi halda, iştirakçıların məsuliyyətinin dərəcəsi;

Zorlama cinayətinin istintaqının özünəməxsus cəhətlərindən biri odur ki, ilkin mərhələdə cinayət hadisəsi, onun cinayət hüquqi təsvivi, cinayətin törədilmə üsulları, yeri, vaxtı, əksər hallarda isə cinayətkarın şəxsiyyəti də məlum olur. Zorlama cinayətinin istintaqının ilkin mərhələsində əldə olunmuş məlumatlar – zərərçəkmişin ifadələri, hadisə yerinə baxışın nəticələri, məhkəmə-tibbi ekspertin rəyi əsasında aşağıdakı ümumi fərziyyələr irəli sürülür.

1) Zorlama faktı olmuşdur.

2) Zərərçəkmiş ərizədə göstərdiyi şəxslə könüllü cinsi əlaqədə olmuşdur.

3) Zərərçəkmişlə ərizədə göstərilən şəxslə cinsi əlaqədə olmamış, şikayət əsassızdır.

Bundan əlavə digər xüsusi fərziyyələrdə qurula bilər: zərərçəkmiş cinayətkarla tanışdır; cinayətkar əvvəllər bu növ cinayətlərə görə məhkum olunub və s. Hər bir halda müstəntiq fərziyyələri yoxlamaq üçün müvafiq istintaq hərəkətləri keçirməli və təhqiqat orqanına müvafiq əməliyyat tapşırıqları verməlidir.

Zorlama cinayətlərinin ilkin mərhələsində müstəntiq iki tipik istintaq şəraiti ilə rastlaşır: 1) zərərçəkmiş təqsirkarla tanışdır 2) zərərçəkmiş təqsirkar şəxslə tanışlığı yoxdur. Hər bir halda konkret istintaq şəraiti nəzərə alınmaqla, zorlama cinayətinin ibtidai araşdırılmasının ilkin mərhələsində göstərilmiş ardıcılıqla aşağıdakı istintaq hərəkətləri həyata keçirilir: 1) zərərçəkmişin dindirilməsi; 2) hadisə yerinə baxış; 3) hadisə zamanı zərərçəkmişin əynində olan geyimlərin götürülməsi və onlara baxışın keçirilməsi; 4)

məhkəmə tibbi ekspertiza; 5) şübhəli şəxsin tutulması və dindirilməsi; 6) şübhəli şəxsin şəxsi müayinəsi və ya barəsində məhkəmə tibbi ekspertizanın təyin edilməsi; 7) şübhəli şəxsin mənzilində axtarış, geyimlərin və cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli ola bilən digər predmetlərin götürülməsi, onlara baxışın keçirilməsi, onların məhkəmə tibbi və digər ekspertizalara göndərilməsi; 8) şahidlərin dindirilməsi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, zorlama cinayətlərinin istintaqı öz dinamikliyi ilə seçilir. Belə ki, əlverişli istintaq şəraitində ibtidai araşdırmanın ilkin mərhələsində bütün zəruri prosessual hərəkətlər aparıla və cinayət təqibi üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün hallar tam, hərtərəfli aydınlaşdırıla bilər.

Zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi. Zərərçəkmişin ifadələri zorlama cinayətlərinin istintaqı zamanı əvəzəlməz sübut mənbəyidir. Məhz bu səbəbdən ibtidai araşdırmanın ilkin mərhələsində zərərçəkmişin dindirməsi həyata keçirilir. Zərərçəkmişin dindirilməsi zamanı müstəntiq cinayətkarın şəxsiyyəti və cinayət hadisəsi barədə ətraflı məlumat əldə edə bilər. Bu kateqoriya işlər üzrə zərərçəkmişin dindirilməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Belə ki, əksər hallarda zərərçəkmiş müəyyən psixi şok vəziyyətində olur, öz intim həyatı barədə məlumat vermək istəmir və ətrafdakılara inamsızlıq nümayiş etdirir. Ona görə müstəntiq bu xüsusiyyətləri nəzərə almaqla dindirməni aparmalıdır. Bəzi hallarda dindirmədə mütəxəssis-psixoloq dəvət olunması məqsədəuyğundur.

Müstəntiq dindirmə zamanı zərərçəkmişin intina həyatı barədə suallar verərkən ehtiyatlı olmalıdır. Belə ki, zərərçəkmiş şəxsin müəyyən sıxıntı, utancaqlıq, həyacan keçirir və müstəntiq düzgün olmayan

davranışı, sualı onu cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli olan hallar barədə məlumat verməkdən çəkirdə bilər. Habelə zərərçəkmiş şəxsə yazılı formada da ifadə verə bilməsi izah edilməlidir. Ümumiyyətlə bu kateqoriya işlər üzrə zərərçəkmişin dindirilməsi qadın müstəntiqlər və ya zərərçəkmişdən yaşca böyük kişi müstəntiqlər tərəfindən aparılması daha məqsədəuyğundur.

İlkin dindirmə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla kənar şəxslərin iştirakı olmadan aparılmalıdır. Müstəntiq zərərçəkmişə bildirməlidir ki, onun ifadələrinin, habelə istintaq materiallarının kənar şəxslərə yayılması istisna edilir. Müstəntiq zərərçəkmişə inandırılmalıdır ki, onun ifadələri cinayətkarı ifşa etməyə, onu məsuliyyətə cəlb etməyə, iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə, təqsirli şəxslərin ədalətli cəzalandırılmasına üçün əvəz edilməz rol oynayır.

Dindirmə zamanı ilk növbədə zərərçəkmişdən bilavasitə hadisədən əvvəl, hadisə zamanı və sonra olan hallar barədə məlumatlar əldə edilməlidir. Bu məqsədlə aşağıdakı suallar verilir:

- 1) zərərçəkmiş nə zaman və nə məqsədlə hadisə yerinə gəlib;
- 2) zərərçəkmiş cinayətkarla hansı şəraitdə görüşüb;
- 3) cinayətkarların sayı
- 4) zərərçəkmişlə cinsi əlaqədə olmaq üçün cinayətkar hansı hərəkətlər edib;
- 5) cinayətkar konkret hansı zor tətbiq edib, silah və ya silah qismində istifadə edilə biləcək əşyalar tətbiq edib;
- 6) zərərçəkmiş köməksiz vəziyyətdə olub, olubsa bunun təzahür forması, bu vəziyyətdə olmasının səbəbi;
- 7) zərərçəkmişin bədənində, paltarında zor tətbiq edildiyini göstərən izlər var;
- 8) zərərçəkmiş cinayətkarın davranışına, hərəkətlərinə necə reaksiya verib;
- 9) zərərçəkmiş cinayətkara hansı formada

müqavimət göstərib, göstəribsə cinayətkarın bədənini hansı nahiyəsində müqavimət izləri var; 10) cinayətkar öz cinsi ehtirasını hansı formada təmin edib 11) cinsi aktdan sonra cinayətkarın davranışı.

Daha sonra müstəntiq zərərçəkmişdən cinayətkarın anatomik və funksional əlamətləri barədə məlumatlar əldə etməyə çalışmalıdır. Bura aiddir: cinayətkarın xarici görünüşü, davranışı, danışmaq tərzi (şivə, əcnəbi sözlərdən istifadə etməsi), müəyyən fiziki qüsurlarının olması, cinayətkarın bədənində xüsusi əlamətlərin olması (çapıqlar, kəsik izləri, döymə işarələr və s.) və s.

Əgər zərərçəkmişin cinayətkarla tanışlığı varsa bu zaman onların qarşılıqlı əlaqəsi aydınlaşdırılmalıdır. Müstəntiq onların tanışlığının müddəti, əvvəllər onların arasında cinsi əlaqənin olub-olmamasını, münasibətlərinə son qoyulduğu zaman bunun səbəbi müəyyən etməlidir. Daha sonra müstəntiq cinayətkarın yaşayış yeri, iş yeri barədə və onların ümumi tanışlarının, dostlarının dairəsi barədə məlumatlar əldə etməlidir.

Dindirmənin sonunda müstəntiq zərərçəkmiş şəxsdən hadisə zamanı əynində olan paltarların təqdim edilməsinin xahiş edir və bu barədə müvafiq götürmə protokolu tərtib edir.

Hadisə yerinə baxış. Hadisə yerinə baxışın əsas vəzifələri aşağıdakılardır: zərərçəkmişin, təqsirləndirilən şəxsin hadisə yerində olduqlarını, onlar arasında cinsi əlaqənin olduğunu göstərən faktiki məlumatları aşkar etmək, onları götürmək, habelə müstəntiq tərəfindən bilavasitə hadisə yerindəki vəziyyət ilə tanış olmaq.

Hadisə yerinə baxışı zərərçəkmiş şəxsin iştirakı ilə keçirmək daha məqsədəuyğundur. Belə ki,

zərərçəkmiş şəxs hadisə yerində olan bu və ya digər hal barədə öz izahatlarını verir, sübut əhəmiyyət kəsb edə biləcək izləri müəyyən edilməsində köməklik göstərir və s. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, hadisəsədən sonra zərərçəkmiş şəxs müəyyən psixiki gərginlik, şok vəziyyətində olur və bəzən hadisə yerinə yenidən qayıtmaq ona mənfi təsir göstərə bilər. Ona görə də zərərçəkmiş şəxsin hadisə yerində iştirakı məsələsi mövcud şəraitdən asılı olaraq həll edilməlidir. Müstəntiq mütləq zərərçəkmiş şəxsi müalicə edən həkimin göstərişini nəzərə almalıdır.

Qan, sperma və digər bioloji mənşəli izlərin, mikroobyektlərin aşkar edilməsi, götürülməsi, qablaşdırılması üçün hadisə yerinə baxış mütləq mütəxəssislərin – məhkəmə tibbi ekspert və ya ekspert - kriminalistin iştirakı təmin edilməlidir.

Hadisə yerinə baxışın xüsusiyyətləri cinayətin törədildiyi yerin xarakterindən – mənzil, zirzəmi, park, avtomobil və s. aslıdır. Belə ki, aşiq sahədə baxış mənzildə baxışdan fərqlənir.

Hadisə yerinə baxış zamanı mütləq istiqamətləndirici plan, sxem tərtib edilməlidir. Plan, sxemdə hadisə yeri ilə yaxınlıqdakı yaşayış məntəqəsi arasında məsafə göstərilməlidir. Hadisə yerinin topoqrafik xüsusiyyətləri cinayəkar şəxsiyyəti haqqında müəyyən məlumatlar toplamağa imkan verir. Belə ki, hadisə yerinin yaşayış sahəsindən uzaq olması, yerin yalnız məhdud insanlar dairəsinə məlum olması, təqsirkarın hadisə yerindən tez bir zamanda uzaqlaşması təqsirkarın cinayətə qabaqcadan hazırladığını, ərazi ilə yaxşı tanış olduğunu göstərir. Cinayətin yaşayış yerinin, iaşə obyektlərinin yaxınlığında törədilməsi

təqsirkarın yerli topoqrafik xüsusiyyətlərlə xəbərdar olmamasını söyləməyə əsas verir.

Hadisə yerinin barlara, restoranlara və gənclərin toplaşdığı sahələrə yaxın olması cinayətin gənc insan tərəfindən törədilməsini güman etməyə əsas verir.

Açıq sahədə baxış keçirən zaman eksentrik üsuldan istifadə etmək daha məqsəduyğundur. Hadisə yerinin sahəsi böyük olduğu halda, bu zaman ərazi bir necə hissə bölünməli, istintaq qrupun üzvləri tərəfindən paralel yoxlanılmalıdır. Açıq sahədə baxış zamanı torpaq, ot səthi, ağaclar, kollar diqqətlə yoxlanılmalıdır. Belə ki, göstərilmiş yerlərdə ayaq və ya protektor naxışının izləri, bioloji mənşəli izlər, mikroobyektlər, zərərçəkmiş və təqsirkar şəxsə məxsus əşyalar (yaylıqlar, alışqan, geyim aksesuarları və s.) aşkarlana bilər. Bazxış zamanı torpaqda ayaqqabı pəncələrinin, dirsək, dizlərin söykənmə yerlərinə xüsusilə fikir vermək lazımdır.

Mənzilə baxış keçirən zaman mebel avadanlıqlarının, döşəmə örtüyünün (xalça) vəziyyətinə diqqət etmək lazımdır, onların səthi müxtəlif texniki vasitələrlə (ultrabənövşəyi şüa, infra qırmızı şüa verən aparatlarla) yoxlanılmalıdır. Həmçinin digər qonşu otaqlar, xüsusilə də vanna otağına mütləq baxış keçirmək lazımdır. Masa üzərində spirtli içkilərin, yeyinti məhsulların olması; qab-qacaq ləvazimatının 2 və ya daha çox şəxs üçün nəzərdə tutulması(qədəhlərin, boşqabların, çəngəllərin sayı); boşqablarda, qədəhlərdə və digər qab-qacaqda zərərçəkmiş məxsus əl–barmaq izlərinin, dodaq boyasının olması; üst geyiminin səliqəli dəhlizdə və ya başqa yerdə asılması; habelə yataq dəstinin səliqə ilə açılması zərərçəkmiş şəxslə təqsirkar şəxs arasında qeyri-

kriminal şəraitdə ünsiyyətin olduğunu göstərən əlamətlərdir.

Baxış zamanı zərərçəkmişlə təqsirkar arasında cinsi aktın olmasının göstərən izlər – sperma, uşaqılıq yoluna məxsus qan və ifrazatlar, nəcis və s. müəyyən edilməlidir. Bu kimi izlər yataqda, döşəmədə, mebel avadanlıqların üzərində, zərərçəkmişin paltarında, yaylığında və s. aşkarlanı bilər.

Açıq sahələrdə baxış keçirən zaman hadisə yerindən aşkar olunmuş predmetlər, izlər, mikroobyektlərlə yanaşı, torpaq, bitki örtüyünün nümunələri də götürülməlidir. Bu gələcəkdə şübhəli şəxsin hadisə yerində olub-olmamasını müəyyən etməyə kömək edir.

Hadisə yerindən aşkar olunmuş hər bir iz, mikroobyektlər, maddi sübut hesab edilə biləcək predmetlər ətraflı protokolda təsvir edilməli və məhkəmə fotoqrafiyası qaydalarına əməl olunmaqla fotosəkilləri çəkilməli, götürülməli və qablaşdırılmalıdır.

Məhkəmə tibbi ekspertizası. Zorlama cinayətlinin istintaqı zamanı məhkəmə-tibbi ekspertizasının əvəzəlməz rolu vardır. Məhkəmə-tibbi ekspertiza zərərçəkmişlə təqsirkar şəxs arasında cinsi aktın olub-olmamasını, onun vaxtı, zərərçəkmiş şəxsə yetirilmiş xəsarətin xarakteri, zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətdə olub-olmamasını və s. halları müəyyən etməyə kömək edir.

Cinsi aktın baş vermə faktını və onun dəqiq vaxtını müəyyən etmək üçün zərərçəkmiş şəxs dindirmədən dərhal sonra məhkəmə tibbi ekspertizaya göndərilir. Bu zaman ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1. Qızılıq pərdəsinin anatomok tamlığı, pozulmuşdur? Əgər pozulmuşdursa, onun pozulma

müddəti təyin edilsin. Öz quruluşuna görə qızlıq pərdəsi onun anatomik bütönlüyünü pozmadan cinsi əlaqədə olmağa imkan verir?

2. Cinsi əlaqədə olmanı həqiqi əlamətləri var?

3. Cinsi əlaqədən zərərçəkmişdə hansı nəticələr yaratmışdır?

4. Zərərçəkmiş şəxsin bədənində xəsarət izləri var? Vardırırsa onların xarakteri, lokalizasiyası, əmələ gəlmə mexanizmi, müddəti və ağırlıq dərəcəsi.

5. Zərərçəkmiş şəxsin cinsiyyət orqanlarında, bədənində aşkarlanmış spermanın qrup mənsubiyyətinin müəyyən etmək.

Əgər zərərçəkmiş şəxs zorlama nəticəsində hamilə olduğunu, zöhrəvi xəstəliklərə yoluxduğunu və yaxud hadisə zamanı köməksiz vəziyyətdə olduğunu bildirərsə bu halda ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1. Zərərçəkmiş şəxsdə zöhrəvi xəstəliklər vardır? Yoluxmanın müddəti, zöhrəvi xəstəliklər zorlama nəticəsində yaranıb yoxsa başqa üsulla?

2. Zərərçəkmiş şəxsdə hamiləlik əlamətləri vardır? Hamiləliyin müddəti

3. Zərərçəkmiş şəxsi köməksiz hala sala biləcək vasitələr qəbul edib? Onların orqanizmə təsir.

Ekspertizadan sonra zərərçəkmiş şəxsin hadisə zamanı əynində olan paltarları götürülür və onlara baxış keçirilir. Habelə zərərçəkmiş şəxsin cinsiyyət orqanlarından, anal dəlikdən, ağız boşluğundan yaxmalar və digər nümunələr götürülür.

Şübhəli şəxsin dindirilməsi. Mühüm istintaq hərəkətlərindən biridir. Dindirmə zamanı şübhəli şəxs baş vermiş hadisəyə öz münasibətini bildirir və cinayət

təqibi üçün əhəmiyyət kəsb edə biləcək məlumatlar vermiş olur.

Əksər hallarda ilkin dindirmə zamanı şübhəli şəxs zərərçəkmiş şəxslə cinsi əlaqədə olma faktını inkar edir və ya cinsi əlaqənin könüllü olduğunu, zərərçəkmişlə uzunmüddət cinsi həyat yaşadığını bildirir. Buna görə də, şübhəli şəxsin dindirilməsi zamanı ilk öncə onun zərərçəkmiş şəxslə qarşılıqlı münasibəti aydınlaşdırıldıqdan sonra cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli olan digər hallar barədə məlumatlar əldə olunmalıdır. Əgər şübhəli şəxs öz təqsirini etiraf edirsə, bu halda zorlamanın vaxtı, yeri, tətbiq edilən zorun xarakteri, qarşılaşdığı müqavimət, cinayətin törədilmə mexanizmi və digər hallar barədə ətraflı ifadələr alınmalıdır.

Əgər şübhəli şəxs zərərçəkmişlə onun könüllü razılığı əsasında cinsi əlaqədə olduğunu bildirərsə bu zaman aşağıdakı hallar aydınlaşdırılmalıdır: zərərçəkmişlə tanışlığının müddəti və xarakteri, bu tanışlığı təsdiq edə biləcək şəxslərin dairəsi, zərərçəkmişin ərizə ilə müraciət etməyinin izahı. Habelə əgər zərərçəkmişin bədənində xəsarət izləri varsa, bu barədə də şübhəli şəxs dindirilməlidir.

Bəzən şübhəli şəxs zorlama faktını, habelə ümumiyyətlə zərərçəkmişlə cinsi əlaqədə olma faktını inkar edərək hadisə zamanı başqa yerdə olması barədə - alibi irəli sürür. Bu zaman müstəntiq dindirmə zamanı şübhəli şəxslə zərərçəkmiş arasında qarşılıqlı əlaqələri və irəli sürdüyü alibi barədə ətraflı ifadələr alınmalıdır. Alibinin yoxlanılması üçün müstəntiq şübhəli şəxsdən hadisə zamanı harada olduğu, bu faktı təsdiq edə biləcək şəxslərin dairəsini, habelə predmetləri (biletlər, ödəmə cekləri və s.) müəyyən etməlidir.

Şübhəli şəxsin dindirilməsi zamanı müxtəlif taktiki kombinasiyalardan, üsullardan istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Şübhəli şəxsin şəxsi müayinəsi. Dindirmədən dərhal sonra şübhəli şəxs şəxsi müayinə olunmalıdır. Şəxsi müayinə zamanı şübhəli şəxsin bədənində xəsarət izləri, zərərçəkmiş şəxsə məxsus qan, tük və digər bioloji mənşəli izlər müəyyən edilməlidir. Şəxsi müayinədən dərhal sonra şübhəli şəxs məhkəmə-tibbi ekspertizaya göndərilməlidir.

Şübhəli şəxs barəsində məhkəmə-tibbi ekspertiza təyin olunduqda ekspert qarşısında qoyulan sulların dairəsi tədqiqat obyektindən aslı olaraq müəyyən edilir. Şübhəli şəxsin cinsiyyət orqanlarının tədqiqi zamanı ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1)Şübhəli şəxsin cinsiyyət orqanlarında cinsi əlaqədə olmanın izləri var?

2)Şübhəli şəxsin cinsiyyət orqanlarında tapılmış uşaqlıq yolu qatqıların mənsubiyyəti? Bu qatqılar zərərçəkmişin uşaqlıq yoluna məxsusdur?

3)Şübhəli şəxsin cinsiyyət orqanlarında uşaqlıq yoluna məxsus mikroblar var? Bu mikroblar zərərçəkmişin uşaqlıq yolunun mikroflorasına aiddir?

4)Şübhəli şəxsin cinsiyyət orqanlarında (xüsusilə penisdə) paltar lifləri var? Bu liflər zərərçəkmişin paltarının lifləri ilə eynidir? Bu liflər şübhəli şəxsin paltar lifləri ilə eynidir?

5)Şübhəli şəxsin cinsiyyət orqanlarında (xüsusilə penisdə) tük parçaları var? Bu tüklərin mənşəyi? Bu tük zərərçəkmişə məxsusdur? Bu tüklər şübhəli şəxsə məxsusdur?

6)Tibbi göstəricilər əsasında şübhəli şəxsin zərərçəkmişlə cinsi əlaqədə olmasının mümkünlüyü?

7)Şübhəli şəxsin hər hansı qadınla cinsi əlaqədə olmasını istisna edən hallar olması?

Sperma ləkələrinin tədqiq zamanı ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1)Şübhələ şəxsin paltarında tapılan sperma ləkələrində uşaqılıq yolu qatqıları var? Əgər varsa, onun qrup mənsubiyyəti? Bu qatqılar zərərçəkmişin uşaqılıq yoluna məxsusdur?

2)Əgər ləkədə sperma aşkar olunmayıbsa, onun tərkibində uşaqılıq yolu ifrazatları var? Onun qrup mənsubiyyəti? Bu ifrazatlar zərərçəkmişin uşaqılıq yoluna məxsusdur?

Şübhəli şəxsin paltarında, bədənində tapılan qan ləkələrinin tədqiqi zamanı ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1) Ləkədə olan qanın cinsi mənsubiyyəti?

2)Qan bədənində hansı nahiyəsinə və ya orqanına məxsusdur?

3)Əgər qan uşaqılıq yoluna məxsusdursa, qanaxmanın səbəbi (zədə, menstruasiya və s.)?

4)Qan ləkələrində uşaqılıq yoluna məxsus hüceyrələri var? Onların qrup mənsubiyyəti?

Şəxsi müayinədən və məhkəmə tibbi ekspertizadan sonra şübhəli şəxsin paltarları götürülür, habelə onun cinsiyyət orqanlarından müvafiq yaxmalar, götürülür.

Şübhəli şəxsin mənzilində axtarış. Axtarışın məqsədi şübhəli şəxsin mənzilində üzərində onun hadisə yerində olduğunu və cinsi əlaqədə olma faktını təsdiqləyən izlər olan əşya, predmetlər, habelə zərərçəkmişə məxsus əşyalar aşkar etməkdir.

Axtarılan obyektlərin dairəsini dəqiq müəyyən etmək üçün axtarışa hazırlıq zamanı zərərçəkmişin

ifadələri və hadisə yerinə baxışın nəticələri diqqətlə öyrənilməlidir. Axtarılan obyektlərə aşağıdakıları göstərmək olar: üzərində qan, sperma və digər bioloji mənşəli, habelə mübarizə izləri olan paltarlar, cinayət törədilməsində tətbiq olunan silah və silah qismində istifadə edilən predmetlər, zərərçəkmiş şəxsi köməksiz vəziyyətə gətirilməsi üçün istifadə olunan vasitələr, zərərçəkmişin əşyaları və s.

Bəzi hallarda şübhəli şəxsin mənzilində zərərçəkmişin şikayətinin əsassız olduğunu göstərən əşyalar – şübhəli şəxslə uzunmüddət cinsi həyat yaşadığını göstərən məktublar, fotoşəkillər, habelə şübhəli şəxsə zərərçəkmiş tərəfindən ünvanlanmış hədə-qorxu, şantaj yazılar aşkar edilir. Göstərilən bu əşyalar da götürülməli və cinayət işi materiallarına əlavə olunmalıdır.

Axtarış zamanı axtarılan obyektlərin aşkar edilməsi və götürülməsi, qablaşdırılması zamanı müəyyən təhlükəsizlik qaydalarına riayət etmək lazımdır. Belə ki, axtarılan obyektlərin əksəriyyəti üzərində bioloji mənşəli izlər vardır və çalışmaq lazımdır ki, bu izlər bir-biriləri təmasda olmasınlar, məhv edilməsinlər. Bunun üçün axtarışda mütləq mütəxəssis kriminalistin iştirakı təmin edilməlidir.

İlkin mərhələnin sonunda şübhəli şəxsin zərərçəkmiş şəxsə tanınmaya təqdim edilməsi istintaq hərəkəti ilə yekunlaşır. Bu zaman müstəntiq tanınmaya təqdim etmə istintaq hərəkətinin ümumi taktiki üsullarından istifadə etməlidir. Belə ki, zorlama cinayətlərinin araşdırılması zamanı tanınmaya təqdim etmə istintaq hərəkətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

§3.Sonrakı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi taktikası

Zorlama cinayətləri üzrə ibtidai araşdırımanın sonrakı mərhələsinin əsas məqsədi mövcud sübutlar sistemində olan boşluqları, ziddiyətləri aradan qaldırmaq, təqsirləndirilən şəxsi ifşa etmək, təqsirləndirilən və zərərçəkmişin şəxsiyyətini xarakterizə edən məlumatlar əldə etməkdir. Sonrakı mərhələdə aşağıdakı istintaq hərəkətləri keçirilir:

1)Şahidlərin dindirilməsi. Zorlama cinayətləri üzrə şahidlər iki qrupa bölünür: zorlama hadisəsi ilə bağlı məlumat verə biləcək şəxslər və təqsirləndirilən, zərərçəkmişin şəxsiyyəti barədə məlumat verəcək şəxslər. Birinci qrupa daxildir: cinayətin törədildiyi yerin yaxınlığında olan şəxslər, zərərçəkmişin imdadına, harayına gələn şəxslər, təqsirləndirilən şəxsi cinayət başında yaxalayan şəxslər, hadisədən əvvəl və sonra təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsi gören şəxslər və s. Cinayətin üstünün açılmasında, təqsirkarın ifşa olunmasında göstərilmiş şəxslərin ifadələri əvəzəlməzdir. Lakin istintaq təcrübəsi göstərir ki, bu qrupa daxil olan şahidlər müəyyən edilməsi nisbətən çətindir. Belə ki, bəzən belə şahidlər baş vermiş hadisənin cinayət olduğunu başa düşməzlər (hadisənin məişət xarakterli mübahisə olduğunu düşünürlər) və ya bu məlumatı hüquq mühafizə orqanlarına çatdırmaqla gələcəkdə özlərinə bu və ya digər xarakterli problemlər yaradacaqlarını düşünürlər. Hər bir halda müstəntiq istintaqın ilkin mərhələsində belə şahidləri müəyyən etməyə çalışmalıdır.

Müstəntiq belə şəxslərin dindirilməsi gedişatında onlarla ifadə verməyə maraqla oyaqlamaqla, inandırma və emosional təsir etmə üsulları ilə psixoloji əlaqə

yaratmalıdır. Əgər şahid doğru ifadə vermirsə və ya ifadə verməkdən imtina edirsə, müstəntiq müxtəlif psixoloji təsiretmə üsullarından istifadə etməlidir. Müstəntiq, şahidə başa salmalıdır ki, doğru danışmaq onun vətəndaşlıq borcu olub, cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparmaq vəzifəsindən irəli gəlir, doğru danışmaqla o, həqiqətin üzə çıxarılmasında istintaq orqanlarına yaxından kömək etmiş olur. Və yaxud müstəntiq şahidə bildirməlidir ki, onun belə davranışı təqsirkarın məsuliyyətdən yayınmağa kömək edir və gələcəkdə onun yaxınları təqsirkarın növbəti qurbanı ola bilərlər.

Bəzən şahid təqsirləndirilən şəxsin, onun qohumlarının təzyiqi altında (qisas, intiqam alınacağı, pullu ələ alma və s.) qorxaraq ifadə verməkdən boyun qaçırırlar, yalan məlumatlar verirlər və yaxud əvvəlki ifadələrindən imtina edirlər. Belə halda müstəntiq onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görməlidir.

Belə şahidlərə aşağıdakı suallar verilir:

- 1) Hadisə zamanı harda idi, orda olmağının səbəbi;
- 2) əvvəllər təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxslə tanışlıqları olub;
- 3) təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxslərlə tanışlıqları olmadığı halda onların xarici görünüşü, xüsusi əlamətlər;
- 4) təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsi ilk gördüyü an onların davranışları, hərəkətləri, xarici görünüşləri;
- 5) hadisədən əvvəl və sonra təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsin davranışları;
- 6) zərərçəkmiş təqsirləndirilən şəxsə müqavimət göstərirdi, köməyə çağırırdı;
- 7) təqsirləndirilən şəxsi yaxalayarkən o müqavimət göstərirmi, qaçmağa cəhd edibmivə öz hərəkətlərini necə izah

edirdi; 8) hadisədən sonra onların hərəkətləri, bu barədə kimə məlumat veriblər və s.

İkinci qrup şahidlərə isə təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsin yaxınları, dostları, iş yoldaşları, müəllimləri daxildir. Bu şəxslərini dindirilməsinin məqsədi zərərçəkmiş və təqsirləndirilən şəxsiyyəti haqqında məlumat toplamaq, onların psixoloji portlərini tərtib etməkdir. Təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsin yaxınlarından onun qadınlara (zərərçəkmiş şəxs barədə isə kişilərə) münasibəti, davranışı, asudə vaxtının keçirilməsi forması, onun dostlarını əhatəsi, yaxınlıq etdiyi qadın rəfiqəsinin (zərərçəkmiş şəxs barədə isə kişi rəfiqəsinin) olması, cinsi həyat yaşaması, maraqları, spirtli içkilərə münasibəti barədə ifadələr alınır. Əgər təqsirləndirilən şəxs evlidirsə, onun həyat yoldaşından təqsirləndirilən şəxsin cinsi həyatı barədə, onun qeyri-normal cinsi maraqlarının (fetişizm, sadizm və s.) olub-olmaması barədə məlumatlar alınmalıdır. Belə ki, bəzən təqsirləndirilən şəxslər cinsi əlaqədə olmaq qabiliyyətini olmadıqları bildirirlər. Bunun yoxlanılması üçün müvafiq məhkəmə tibbi ekspertizalar keçirilir, lakin həyat yoldaşının ifadəsi də mühüm rol oynayır.

Adətən təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsin yaxınlarının ifadələri ziddiyyətli xarakter daşıyır. Belə ki, hər iki tərəf "təmsil" etdiklərini daha müsbət cəhətlərini göstərməyə çalışır, onların birgə yaşayış qaydalarına, əxlaqa, qanuna zidd xüsusiyyətlərinin olmadığını sübut etməyə çalışmalıdır. Hər bir halda müstəntiq onların ifadələrinə ehtiyatla yanaşmalı, digər sübutlarla müqayisədə qiymətləndirməlidir.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi. Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinin əsas məqsədi ondan

cinayət rəqibi üçün əhəmiyyət kəsb edən hallar barədə tam, hərtərəfli, obyektiv ifadələr əldə etməkdir. Təqsirləndirilən şəxs dindirmə zamanı əksər hallarda zərərçəkmiş şəxslə onun könüllü razılığı əsasında cinsi əlaqədə olduğunu bildirir və zərərçəkmiş şəxsin şikayət etməklə onu rəsmi nigaha daxil olmağa məcbur etmək, intiqam almaq, nüfuzdan salmaq istədiyini göstərir. Müstəntiq hər bir halda təqsirləndirilən şəxsin belə arqumentlərinə diqqət etməli və həqiqiliyini yoxlamalıdır.

Əgər təqsirləndirilən şəxs təqsirini etiraf edirsə, müstəntiq bu zaman təqsirləndirilən şəxsə unudulmuş faktları yada salmağa kömək etməlidir. Təqsirləndirilən şəxsə unudulmuş halları yada salmaq məqsədilə assosiativ əlaqələr prinsipinə əsaslanan zamana, məkana (predmetə) və oxşar əlamətlərə görə taktiki üsullardan istifadə olunmalıdır.

Əgər təqsirləndirilən şəxs yalan ifadə verirsə və ya ifadə verməkdən imtina edirsə bu zaman aşağıdakı taktiki üsullardan və kombinasiyalardan istifadə olunur: söhbət, sübutların təqdim edilməsi, təqsirləndirilən şəxsin müsbət mənəvi keyfiyyətlərindən istifadə olunması, gözləmə, gözlənilməz sual, təqsirləndirilən şəxsdə müstəntiqin hər şeydən xəbərdar olması təsəvvürünü yaratmaq, müstəntiqin təqsirləndirilən şəxsdən işin bu və ya digər halı haqqında xəbərdar olduğunun gizlətmək və s. Misal üçün sonuncu taktiki kombinasiyanın mahiyyətini açıqlayaq. Təqsirləndirilən şəxsin yalan ifadə vermə halarının ifşa edilməsində bu taktiki üsul mühüm rol oynayır. Bu üsulun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dindirmənin əvvəlində müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə bu və ya digər hal barədə məlumata malik olduğu xəbərdar etmir və bu zaman

təqsirləndirilən şəxs müstəntiqin “məlumatsızlığından” istifadə edərək yalan ifadə verir. Müstəntiq də öz növbəsində təqsirləndirilən şəxsdən hansı faktlara əsaslanıb belə ifadə verdiyini aydınlaşdırmalıdır. Təqsirləndirilən şəxs həmin faktları göstərdikdən sonra müstəntiq işdə olan sübutları təqdim edir və şəxs yalan ifadə verəməyin əhəmiyyətsiz olduğunu başa düşmüş olur.

Üzləşdirmə Zorlama cinayətlərinin isitntaqı zamanı bu istintaq hərəkəti mühüm rol oynayır. Əksər hallarda üzləşdirmə təqsirləndirilən şəxslə şahid və zərərçəkmiş şəxs arasında aparılır. Zorlama işləri üzrə keçirilən üzləşdirmə öz mürəkkəbliyi və gərgin psixoloji şəraitdə keçməsi ilə səciyyəlidir. bunun səbəbi aşağıdakılardır 1) üzləşdirmənin predmeti əksər hallarda bu və ya digər şəxsin intim həyatına aid hallar təşkil edir; 2) zərərçəkmiş şəxs üzləşdirmə zamanı bəzi hallarda hadisə zamanı yaşanan psixoloji stress vəziyyətində olur. Buna görə müstəntiq üzləşdirmənin düzgün taktiki üsulunu seçməlidir. Müstəntiq çalışmalıdır ki, üzləşdirmə zamanı kənar şəxslər iştirak etməsin və bu zaman təqsirləndirilən şəxs tərəfindən şahidə, zərərçəkmişə mənfi təsir etməyə qarşısını alsın.

Məhkəmə psixotrik ekspertiza. Bəzən hallarda təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsin psixiki durumunun müəyyən edilməsi üçün məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının keçirilməsi zərurəti yaranır. Zərərçəkmiş şəxsi barəsində məhkəmə-psixiatrik ekspertizası təyin olunanda ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1)Zərərçəkmiş şəxs psixiki xəstəliklərdən əziyyət çəkir? Əgər çəkirse xəstəliyin diaqnozu və müddəti

2) Zərərçəkmiş şəxs ruhi xəstədirsə, onun barəsində edilən zorakı hərəkətlərin xarakterini düzgün dərk edə bilər? Bu barədə düzgün ifadə vermək imkanına malikdirmi?

Zərərçəkmiş zorlama nəticəsində psixi xəstəlik yaranmışdırsa, ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1) Zərərçəkmiş hansı psixiki xəstəlikdən əziyyət çəkir və onun müddəti?

2) Psixiki xəstəliyin yaranma səbəb nədir?

VI FƏSİL. OĞURLUQ SOYĞUNÇULUQ VƏ QULDURLUĞ CİNAYƏTLƏRİNİN ARAŞDIRMA METODİKASI

§1. Oğurluq cinayətlərinin istintaqı

Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətləri törədilən zaman cinayətkar qəsdin bilavasitə obyektə özgəsinin əmlakı olur.

Qəsdin predmetinin eyniliyi (əmlak) müəyyən mənada onların törədilmə üsullarının və istintaqı metodikasının oxşarlığını izah edir.

Cinayət qanunu göstərilən cinayətləri aşağıdakı kimi müəyyən edir: a) oğurluq, yəni özgənin əmlakını gizli olaraq talama (maddə 177.1.); b) soyğunçuluq, yəni özgənin əmlakını açıq talama (maddə 180.1.); c) quldurluq özgənin əmlakını ələ keçirmə məqsədilə

hücuma məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqındır (maddə 181.1).

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 03 mart 2005-ci il tarixli 01 №-li qərarında göstərilir ki, « qanuna görə talama dedikdə, özgə əmlakının tamah məqsədilə, hüquqazidd, əvəzsiz götürülməsi və bu əmlakın təqsirkarın və ya başqa şəxsin xeyrinə yönəldilməsindən ibarət hərəkətlər başa düşülməlidir»²⁵.

Mülkiyyət əleyhinə oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq yolu ilə qəsd cinayətlərində ağırlaşdırıcı hallar cinayətin : a) qabaqcadan əlbir olmuş bir dəstə şəxs tərəfindən törədilməsi; b) zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda zərər vurulması; c) əməlin təkrar törədilməsi; ç) anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə girməklə edilməsi; e) zorakılığın təhlükəli xarakter daşması hesab olunur.

Kriminalistik xarakteristika. Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin istintaqının xüsusiyyətləri bu cinayətlərin kriminalistik xarakteristikaları ilə müəyyən olunur.

Qeyd edilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının mühüm elementlərindən biri qəsdin predmetidir.

Oğurluq, soyğunçuluq və quldurcasına basqın zamanı adətən, geyim şeyləri, xəz mə'mulatları, ləl-cəvahirat, pul, rəsm əsərləri, əntiq şeylər, radio-

²⁵ Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında. «Hüquq ədəbiyyatı». Bakı, 2005, səh. 4.

televiziya aparatırası, kompüterlər, videotexnika, avtomaşınlar və s. oğurlanır.

Kriminalistik xarakteristikanın digər mühüm elementi cinayətin törədildiyi şəraitdir. Oğurluq cinayətləri elə cinayətlər qrupuna aiddir ki, onların törədildiyi yer məkan baxımından məhduddur (məsələn, bina, otaq və s.). Xüsusi əmlakın oğurluğunun bilavasitə yeri şəxsi mülkiyyət əsasında vətəndaşlara məxsus ev, yataqxana, zavod, fabrik, teatr, restoran qarderobları, vağzallar, stansiyalar, qatarlar, küçələr, firmalar, şirkətlər, ofislər və s. olur.

Ümumiyyətlə, hüquq ədəbiyyatında cinayətkar əməli onun törədildiyi yerin xüsusiyyəti ilə əlaqəsinin xarakterinə görə müəlliflər üç qrup oğurluğu fərqləndirirlər: a) cinayətkar yeri qabaqcadan seçir və yer oğurluğunun törədilməsi üsulunun formalaşmasının amillərindən biri olur, məsələn, hər hansı bir dayanacaqdan avtomaşını qaçırarkən cinayət yerinin xüsusiyyətləri (mühafizə siqnalizasiyasının olmaması, sərbəst yaxınlaşmağın mümkün olması, e`tibarlı qifillərin olmaması və s.); b) yer bilavasitə oğurluğun predmeti ilə bağlı olur: mənzil oğurluqlarının əksəriyyəti müəyyən əmlakı ələ keçirmək üçün qabaqcadan hazırlanmış plan üzrə törədilir; v) cinayət yerinin təsadüfi seçildiyi oğurluq (cibgirlik üçün xarakterikdir).

Soyğunçuluq və quldurcasına basqın üçün tipik yerlər, binalar (xidməti, yaşayış və s.), açıq yerlər (küçə, meşə massivi və s.) və nəqliyyatdır.

Növbəti element cinayətin törədildiyi vaxtdır. Vaxtı müəyyən etmək müstəntiqə sübutları axtarmağın ilkin planını tutmağa, şübhəli şəxslərin dairəsini təyin etməyə imkan verir.

İstirahət və bayram günlərində törədilən oğurluq cinayətlərinin xüsusi çəkisi həftənin digər günlərinə nisbətən azdır. Təcrübə göstərir ki, mənzil oğurluğunun əksəriyyəti işləyən sakinlərin əsas hissəsi evdə olmadığı zaman saat 8-dən 18-dək; avtomaşın oğurluğu qaraclardan, çox zaman gecə vaxtı, açıq dayanacaqlarda isə gündüzlər; cibgirlik cinayəti əsasən işin qızgın saatlarında ictimai nəqliyyatda, dayanacaqlarda, mağazalarda və digər adam çox olan yerlərdə onlar üçün əlverişli şərait yarandığı zaman törədilir. Zaman baxımından küçədə soyğunçuluq və quldurluq cinayətləri əsasən sutkanın axşam və gecə vaxtlarında, mənzillərdə isə çox zaman gündüzlər və bəzən gecələr törədilir.

Soyğunçuluq və quldurluq şəhər və qəsəbələrdə axşam vaxtı, adam az olan küçələrdə, bağçalarda, meşə-park istirahət zonalarında, kafelərin, restoranların yaxınlığında, binaların giriş qapılarında, liftlərdə, bəzən mənzillərdə və xidməti otaqlarda baş verir. Açıq yerlərdə cinayətkarlar hər şeydən əvvəl, dəstə ilə hərəkət edirlər, az işıqlandırılan küçələrdə, meşə yollarında, cığırılarda və s. pusquda duraraq öz qurbanlarını gözləyirlər.

Avtomobil nəqliyyatında əsasən taksi sürücülərinə hücum edirlər. Cinayətkarlar maşına oturur və ünvanı söyləyirlər (adətən, hücum üçün nəzərdə tutduqları yeri), həmin yerə çatdıqda isə hədə-qorxu gələrək və ya zor tətbiq edərək sürücüdən pulları götürürlər. Dövlət əmlakına münasibətdə soyğunçuluq və qarət bəzən əmanət kassalarında, idarə və müəssisələrin kassalarında, mağazalarda, yeməxanalarda, adətən, onların bağlanması ərəfəsində baş verir.

Oğurluğun törədilmə üsulu - oğurluğun kriminalistik xarakteristikasının əsas elementi olub, cinayətin hazırlanması, törədilməsi və gizlədilməsi üzrə hərəkətlər sistemini vahid bir planda birləşdirir. Çox zaman bu hərəkətlər müxtəlif subyektlər tərəfindən icra olunur.

Törədilmə üsuluna görə oğurluq əmlakın gizli talanmasıdır. Ona görə də cinayətkar qəsdin məqsədinə çatmaq üçün cinayətkarların hərəkətinin xarakterinə görə oğurluğun bütün üsullarını iki əsas qrupa bölmək olar: evə, binaya, anbara və s. saxlanc yerlərinə girməklə və girməməklə bağlı üsullar. Hər bir üsul özlüyündə yarım qruplara bölünür.

Birinci qrup oğurluq cinayətlərinə aiddir:

a) *sındırmaqla müşayət olunan, texniki vasitələrdən və yaxud xüsusi biliklərdən istifadə edərək gizli yolla girməklə törədilmiş oğurluq.* Şəxsi mənzillərdən, xüsusi evlərdən, fərdi qaraclardan, ofislərdən və s. oğurluğun çox hissəsi bu yolla törədilir. Qapı, pəncərə, divar və s. sındırmaya məruz qalır. Sındırma aləti kimi məişət-təsərrüfat təyinatlı (ling, kəlbətin, balta, vint açan və s.) və ya xüsusi hazırlanmış predmetlər (xüsusi hazırlanmış, seçilmiş açar, kilidaçan və s.) istifadə olunur. Bəzən qapını açmaq üçün cinayətkar fiziki gücündən istifadə edir;

b) *maneəni sındırmaqla müşayət olunmayan gizli yolla girməklə törədilən oğurluq.* Bu üsullara açıq pəncərədən, nəfəslikdən, qapıdan gizli girilməsi, zərər çəkmişin açarından (cinayətkar tərəfindən tapılmış və ya götürülmüş) istifadə etməklə girilməsi, digər sədləri dəf etməklə binaya girilməsi (məsələn, dövlət əmlakının oğurluğu zamanı hasardan aşmaqla əmlakın saxlandığı yerə girmək) aiddir;

c) *binaya, evə, mənzilə və s. açıq yolla girməklə (zərər çəkmişin və ya müəssisənin nümayəndəsinin gözləri qarşısında və ya onun razılığı ilə) törədilən oğurluq.*

Mənzilə, binaya və s. girilməsi azyaşlı uşaqları, yaşlı şəxsləri və digər şəxsləri polis işçisi, sığorta agentı, çilingər, elektrik adı altında aldatmaq yolu ilə həyata keçirilir. Bəzən zərər çəkmişlər özləri az tanıdıqları və ya heç tanımadıqları şəxsləri evə gətirirlər ki, onlar da oğurluq edirlər.

Kifayət qədər geniş yayılmış oğurluq üsullarından biri binaya, mənzilə və s. girmədən törədilən oğurluqdur. Belə cinayətlərin törədilməsi üçün hər hansı bir bacarıq, səriştə (cibgirlik istisna olmaqla), öncədən hazırlıq tələb olunmur. Bu üsulla adətən, vağzallarda (yatmış sərnشینlərdən; nəzarətsiz qalmış əl yükünü; e`tibardan sui-istifadə etməklə) oğurluq törədilir.

Əmlakın götürülməsi üsuluna görə, həmçinin ictimai yerlərdə sərxoş vəziyyətdə olan şəxslərdən oğurluq, qurudulmaq üçün asılmış paltarların və ağların oğurluğu, həyatyanı sahədə və bağlarda olan əşyaların oğurluğu, cibgirlik və s. də fərqləndirilir.

Oğurluğun edilmə üsulları bir çox hallarda həmin cinayəti törədən şəxsin bəzi xüsusiyyətlərini (yaşı, cinsi, məşğuliyyəti, peşəsi və s.) müəyyən etməyə imkan verir.

Soyğunçuluq və quldurluğu oğurluqdan *fərqləndirən xarakterik xüsusiyyəti* cinayətkarların hərəkətinin *açıq xarakter daşmasıdır*. Onlar göz qabağında baş verir. Soyğunçuluq və quldurluğun edilmə üsulunu cinayətkarın zərər çəkənə hücumu və onun əmlakını ələ keçirmə zamanı fəaliyyəti təşkil

edir. Bu növə aid olan cinayətlər zorakılıqla və ya belə zor tətbiq etmək hədəsi ilə müşayiət olunur və xüsusi dövlət və ictimai əmlaka sahib olmaq məqsədilə hücum yolu ilə törədilir. Cinayətkar qəsd bilavasitə iki obyektə qarşı: 1) hücumla məruz qalanın həyatı və ya səhhətinə; 2) dövlət, ictimai və ya xüsusi mülkiyyətdə olan əşyalara, predmetlərə, pula, qiymətli kağızlara və s. yönəlir.

Bu cinayətlərin törədilmə üsulu xüsusi həyasızlığı ilə fərqlənir, quldurluq zamanı isə zərər çəkənə açıq bədən xəsarətləri yetirilməsi və hətta onun ölümü ilə müşayiət olunur. Bəzi soyğunçuluq cinayətlərinin və əksəriyyət quldurcasına basqının törədilmə üsulunun mühüm elementi onların mükəmməl hazırlanmasıdır. Hazırlıq hərəkətlərinə hücum obyektinin seçilməsi və öyrənilməsi, cinayətin törədilmə planı, iştirakçıların seçilməsi, onların arasında funksiyaların bölünməsi, əlverişli yerin və vaxtın seçilməsi, zahiri görünüşün gizlədilməsi vasitələrinin, silahın, sındırma alət və vasitələrinin, lazım gəldikdə isə nəqliyyat vasitələrinin hazırlanması və s. daxildir. Əmanət kassası, bank, müxtəlif kommersiya və ticarət müəssisələri əməkdaşlarına, inkasatorlara, mənzillərin və bağların sahiblərinə hücumlar cinayətkar dəstə tərəfindən edilir və bu hücumlara xüsusilə əsaslı surətdə hazırlıq görülür.

Çox zaman cinayətkarların hərəkəti hadisə yerinin və hücum hazırlanan şəxsin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla seçilir. Məsələn, soyğunçuluq məqsədilə cinayətkar dövlət idarəsinin nümayəndəsi, kommunal-məişət xidməti işçisi və s. adı altında mənzilə girir; qadınla tanış olur, sonra onu hücum üçün əlverişli yerə aparır; gənc qadınları bələdçilik

etməyə məcbur edirlər. O, kişilərlə (diskotekada, restoranda) tanış olur və onu qabaqcadan müəyyən edilmiş, soyğunçuluq üçün əlverişli olan yerə gətirir və s. Bu cinayətlərin edilmə üsuluna həmçinin onların gizlədilməsinə yönələn hərəkətlər də daxildir. Belə hərəkətlərə izlərin, cinayət alətlərinin və cinayətkarın geydiyi paltarın məhv edilməsi, oğurlanmış əmlakın gizlədilməsi və ya satılması aiddir.

Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğun kriminalistik xarakteristikalarının mühüm elementlərindən biri də tipik izlər haqqında məlumatlardır.

Oğurluq zamanı izyaranma mexanizmi cinayətkarın xarici maddi aləmlə qarşılıqlı əlaqəsinin xarakteri ilə şərtlənir. Hadisə yerində iz qoyur: 1) cinayətkar (əl, ayaq, diş, qulaq seyvanı, dodaq, qan, tüpürcək, digər ifrazatların, dodaq pomadasının izləri, paltarın və ayaqqabının mikrohissəcikləri, iy izləri); 2) cinayət alətləri (çapma, sıxma, mişarlama, deşmə, nəqliyyat vasitələrinin izləri və s.). Cinayətkarın üzərində (bədənində, paltarında, ayaqqabısında) və istifadə olunan alət və vasitələrin üzərində də hadisə yerindən və cinayətkarın hərəkətlərindən izlər qala bilər (zədələr, rəng-boya, torpaq, metal və taxta kəpəyi, qan ləkəsi, parça lifləri, ev heyvanlarının tükü və s.).

Bütün izlər bir-biri ilə əlaqəlidir və konkret bir şəxsin və ya predmetin izyaranma mexanizmini (hərəkətin xarakteri, qüvvənin tətbiqi, istiqaməti və s.) əks etdirirlər.

Soyğunçuluq və quldurluq zamanı hadisə yerində və ya onun yaxınlığında butulka, papiros kötükləri, yemək qalıqları, avtomaşın izləri aşkar edilə bilər ki, bu mühüm maddi sübutlar cinayətin iştirakçılarının sayını, pusqu yerini və s. müəyyən etməyə imkan verir.

Oğurluğun kriminalistik xarakteristikasında zərər çəkmişin şəxsiyyəti də əhəmiyyət kəsb edir. Bir qayda olaraq, cinayətkar qəsdin obyektini kimi müəyyən şəxsin əmlakını təsadüfi seçmir. Təcrübə göstərir ki, cinayətkarla zərər çəkmiş oğurluq ərəfəsində tanış olmuşlar. Yaxud oğurluqdan əvvəl onlar arasında qonşuluq və ya dostluq münasibətləri olmuşdur. Bəzi halda isə onlar hətta qohum olmuşlar. Buna görə də müstəntiqin vəzifəsi “cinayətkar-zərər çəkən” (cinayətin qurbanı) sistemi üzrə elementlərin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etməkdən ibarət olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi hallarda zərər çəkənlərin viktim davranışı (nəzarətsiz qoyulmuş şəxsi şeylər, sərxoş vəziyyətdə olması, evə yaxşı tanımadığı adamı dəvət etməsi) cinayətin törədilməsində təhrikəci rol oynayır.

Tamah məqsədilə cinayətkarcasına hücum zamanı zərər çəkənlərin dairəsi kifayət qədər genişdir. Hər şeydən əvvəl, bunlar mülkiyyətində, istifadəsində, idarəçiliyində (saxlamaqla, daşımaqla, istehsalla əlaqədar və s.) və ya mühafizəsində maddi sərvətlər və ya pul vəsaitləri olan şəxslərdir. Bu cinayətlərin qurbanı digər şəxslər də ola bilər.

Soyğunçuluğun qurbanı əsasən cinayətkarlara real müqavimət göstərə bilməyən əhali qrupu-qadınlar, yaşlı şəxslər, yeniyetmələr, sərxoş vəziyyətdə olan şəxslər və cəmiyyətin külli miqdarda pul vəsaitlərinə, o cümlədən valyutaya, qiymətli şeylərə, lə'li-cəvahirata və s. malik olan varlı təbəqəsinin nümayəndələri olur.

Cinayətkarın şəxsiyyətinin tipik xüsusiyyətləri oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikasında mühüm yer tutur. Bu cinayətləri törədən şəxslər üçün cəmiyyətə zidd meyllər

və vərdişlər səciyyəvidir. Bunu o hal göstərir ki, cinayətkarların əksəriyyəti əvvəllər məhkum olunmuş şəxslərdir. Çoxunun ailəsi olmur, təklikdə və ya təsadüfi tanışları ilə yaşayırlar. Çox zaman daimi yaşayış yerləri və işləri olmur.

Hüquq ədəbiyyatında oğurluq törədən şəxsləri onların şəxsiyyəti və oğurluğun törədilməsi üsulu haqqındakı məlumatlardan asılı olaraq bir neçə şərti qrupa bölürlər:

a) primitiv cinayətkarlar - texniki vasitələrdən istifadə etmədən, əvvəldən hazırlıq görmədən, yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq oğurluq edən şəxslər. Belə oğurluq təsadüfi yaranmış qəsd nəticəsində baş verir. Belə ki, cinayətin törədilmə şəraitinin özü hər hansı ilkin hazırlıq işləri görülməsini tələb etmir. Məsələn, nəzarətsiz qalmış şeylərin oğurluğu, qapısı açıq qalmış mənzildən oğurluq və s.;

b) ixtisaslaşmış cinayətkarlar - dayanıqlı cəmiyyətəzidd meyilli şəxslərdir ki, onlar müəyyən vərdişlərə malik olurlar və yaxşı düşünülmüş üsullarla çoxlu sayda predmetləri oğurlayırlar. Belə şəxslər oğurluq zamanı eyni bir üsuldən istifadə etməyə meyllidirlər, məsələn, açarların seçilməsi yolu ilə oğurluq. Bir qayda olaraq, bu şəxslər oğurluğa və ya digər cinayətlərə görə məhkum edilmiş olurlar;

c) peşəkar oğrular - daimi və dayanıqlı cəmiyyətəzidd meyillərinə və vərdişlərinə görə oğurluq edən şəxslərdir. Əvvəllər demək olar ki, onların hamısı analoji cinayətlərə görə məhkum olunmuş olurlar. Cinayətkar vərdişlərə və təcrübəyə malik olan peşəkar

oğrular hər hansı yaxşı hazırlanmış bir üsulla oğurluq etməyə çalışırlar, məsələn, cibgirlik²⁶.

Soyğunçuluq və quldurluq cinayətləri çox zaman iki-üç, dörd və daha çox nəfərdən ibarət dəstə, bəzi hallarda çoxsaylı mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik tərəfindən törədilir. Cinayətkar dəstələr bir çox hallarda dayanıqlı və möhkəm olurlar, xeyli sayda analoji və digər cinayətlər törədirlər. Belə dəstələrin başında cinayətkar təcrübəyə malik, əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər dururlar.

Soyğunçuluq və quldurluq törədən şəxslərin əksəriyyəti aşağı təhsil və mədəni səviyyələri ilə xarakterizə olunur, tüfeyli həyat təzi keçirir, spirtli içki və ya narkotik maddələr qəbul edirlər.

Oğurluğun istintaqı zamanı müəyyən edilməli olan hallar: oğurluq faktı; oğurluğun predmeti; onun əlamətləri; kimə mənsubluğu; dəyən ziyanın miqdarı; törədilmə yeri və üsulu; texniki vasitələrdən və digər qurğulardan istifadə edilməsi; cinayətkarın hadisə yerində olması müddəti və konkret hərəkətləri; oğurluğu kim etmişdir; cinayətin motivi; cinayətkarların sayı; cinayətin törədilməsində hər birinin rolu, qabaqcadan əlbir olmuşlarmı; oğurlanmış əmlakın harada olması; satılma yeri, vaxtı, üsulu; oğurluğun baş verməsinə hansı hallar səbəb olmuşdur; müttəhimlərin təqsirinin xarakterinə və dərəcəsinə təsir edən hallar.

Soyğunçuluq və quldurluğun istintaqı zamanı göstərilən hallardan başqa aşağıda qeyd edilən hallar da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

²⁶ Криминалистика. Под редакцией И.Ф.Герасимова и Л.Я. Драпкина. М., 1994, с.421.

hücum zamanı cinayətkar zorakılıq göstərmişdirmi, bu zor nədə ifadə olunur, zərər çəkənin həyatı və səhhəti üçün təhlükəli olmuşdurmu, ona bədən xəsarəti yetirilmişdirmi, onların ağırlıq dərəcəsi; cinayətkarın silahı olmuşdurmu, silah haradadır; hazırlanan və ya törədilmiş cinayət barəsində məlumət olan şəxs olmuşdurmu və s. Hər hansı bir konkret halda iş üçün əhəmiyyəti olan digər mühüm halların müəyyən edilməsinə ehtiyac yarana bilər.

Oğurluğun istintaqı. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi oğurluq xarakterinə görə müxtəlifdir: mənzil oğurluğu, dövlət obyektlərindən oğurluq (mağazalardan, anbarlardan, müxtəlif idarə və təşkilatlardan), nəqliyyat vasitələrinin oğurluğu, cibgiriş. Qeyd olunanlardan mənzil oğurluğu, cibgiriş, dövlət və ictimai təşkilatların binalarından oğurluq daha geniş yayılmışdır. Oğurluq haqqında ilkin məlumat müxtəlif mənbələrdən daxil olur: a) vətəndaşlardan-zərər çəkənin ərizəsi, konkret şəxslərin cinayətkar fəaliyyəti barədə vətəndaşların ərizəsi; b) vəzifəli şəxslərdən: mağaza və anbar müdirləri, idarə, müəssisə, firma, şirkət rəhbərləri, mənzil-istismar idarələrinin müdiriyyəti və s.; v) cinayət edərkən tutmaqla; q) digər mənbələrdən.

Çox zaman oğurluq haqqında məlumat təhqiqat orqanlarına əməliyyat mənbələrindən daxil olur.

Oğurluğun istintaqı, adətən cinayəti törədən şəxs haqqında hər hansı bir məlumat olmadan başlayır. Bununla əlaqədar ilkin istintaq hərəkətlərinin cinayətkarın və oğurlanan əmlakın tapılmasına yönələn əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə bacarıqla uzlaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Mühüm istintaq hərəkətləri hadisə yerinə baxış, zərər çəkmişin, hadisəni görəni və digər şahidlərin dindirilməsidir. Hadisə yerinə baxış əksər hallarda hadisə yerinin şəraitini öyrənmək, iş üzrə maddi sübut ola biləcək izləri və predmetləri aşkar edib götürmək məqsədilə cinayət işi başlanana qədər aparılır.

Onun nəticələri cinayət işi qaldırmasının, istintaq fərziyyələri qurulmasının və onların yoxlanılmasının planlaşdırılmasının əsası ola bilər.

Hadisə yerinə baxış o halda səmərəli olur ki, o tərkibinə müstəntiq, əməliyyat işçiləri, mütəxəssis-kriminalist, kinoloq, sahə müvəkilli daxil olan əməliyyat-istintaq qrupu tərəfindən həyata keçirilir. Kommersiya strukturlarından, ticarət müəssisələrindən və bir sıra digər hallarda oğurluq zamanı iqtisadi cinayətçılığa qarşı mübarizə üzrə xidmət əməkdaşlarının hadisə yerinin müayinəsində iştirakı məqsəduyğundur.

Hadisə yerinə gələrkən əgər hadisəni görəni şahidlər varsa, onlar dindirilir. Müəyyənləşdirilir ki, ilk olaraq hadisəni kim görmüşdür, hadisə yerinin şəraitində hansı dəyişikliklər edilmişdir, cinayətçarı və ya şübhə edilən şəxsləri görəni olmuşdurmu. Lazım gəldikdə əməliyyat işçilərinin köməyi ilə "isti izlərlə" axtarış təşkil olunur. Hadisə yerinin şəraiti haqqında təsəvvür aldıqdan sonra müstəntiq baxışın aparılma ardıcılığı və sərhədlərini qeyd edərək, aşağıdakıları müəyyən etməyə çalışır: cinayətçarı hadisə yerinə hansı üsulla girmişdir, hansı predmetlərə toxunmuşdur, hansı istiqamətdə gizlənmişdir, diqqəti cəlb etmədən gizləne bilərdimi, hadisə yerində hansı izlər qalmışdır; cinayətçarı özü ilə nə aparmışdır; cinayətçarın peşəsini, zəhəri əlamətlərini və şəxsiyyətini göstərən əlamətlər varmı; oğurluğun residivist tərəfdən törədilməsinə əsas

verən əlamətlər varmı (cinayətkarın toxunması ehtimalı olunan yerlərdə əl-barmaq izlərinin olması, onların silinməsi və ya əlcək izlərinin olması); cinayətkarların sayı; oğurlanmış əmlakın yeri onlara məlum olmuşdurmu.

Müayinə zamanı hər şeydən əvvəl, oğurluq törədilən yerdəki (mənzil, mağaza, mehmanxana otağı, yataqxana və s.) ümumi şərait, oraya giriş və daha çox ehtimal olunan çıxış yolları öyrənilir. Cinayətkarın hadisə yerinə girmə üsulu daha diqqətlə tədqiq olunur. Bu bəzi hallarda təqribi olaraq onun peşəsini və həmçinin istifadə etdiyi alət və vasitələri müəyyən etməyə imkan verir. Binanı, mənzili və ərazini ətraflı müayinə etmək yolu ilə cinayətkarın buraxdığı izləri və predmetləri: sındırma alət və vasitələrinin izlərini və ya onların hissələrini, əl, ayaq, tüpürçək izlərini, tük hissəciklərini, papiros kötüyü, nəqliyyat vasitələrinin izləri və s. izləri aşkar etmək lazımdır. Mənzildə, binada, anbarda və digər saxlanc yerlərində bağlayıcı qurğuların vəziyyətini (qıfıl, sürgü, rəzə, zəncir və s.) yoxlamaq çox vacibdir.

Ərzaq anbarlarından, mağazalardan və ya bağ evlərindən oğurluq zamanı konfetlərin, pendirin, almanın və bu kimi digər ərzaq məhsullarının üzərində dişləmə izlərinin olub-olmamasını yoxlamaq lazımdır.

Maneələri dəf edərkən cinayətkarlar bəzən ehtiyatsızlıq üzündən əllərini yaralayır ki, həmin yerlərdə qan izləri qalır. Bu da onun qan qrupunu müəyyən etməyə imkan verir.

Oğurluq zamanı bəzi cinayətkarlar paltarlarını dəyişirlər və hadisə yerində onların paltarlarını aşkar etmək mümkün olur. Hadisə yerində qalmış papaq üzərində sahibinin adı, soyadı və ya inisialı, ciblərində

qəbzlər, məktub və ya üzərində ünvan yazılmış kağız, yol bileti, köynəyin, pencəyin, gödəkçənin üzərində kimyəvi təmizləmə məntəqəsinin damğası ola bilər. Cinayətkarın salıb itirdiyi cib dəsmalı, baş geyimi, əlcək kimi predmetlər steril şüşə bankaya və ya sallofan torbaya qablaşdırılır və sonradan cinayətkarın xidməti itlərin köməyi ilə seçilib tapılması üçün istifadə edilir.

Baxış zamanı oğurluğun uydurulması əlamətlərinə (neqativ hallar) diqqət yetirmək lazımdır.

Ticarət müəssisələrində bə`zən pulu və ya qiymətli şeyləri qəsdən gizlədirlər ki, onların oğurluq zamanı götürüldüyünü söyləsinlər. Buna görə də baxışdan əvvəl (və ya sonra) maddi-məs`ul şəxsin rə`yinə görə hansı malların itməsi, pulun oğurlanıb-oğurlanmaması, miqdarı, əskinasları, harada saxlanması haqqında mə`lumat almaq məqsədilə onun dindirilməsi məqsəduyğundur.

Maddi-məsul şəxsin hadisə yerinə baxış zamanı iştirakı məqsəduyğun deyildir. Belə ki, uydurma oğurluq izlərinin müəyyən edilib qeyd edilməsi, şübhə edilən şəxsə uydurmanın aşkar olduğunu göstərmiş olur. Bu halda müstəntiq taktiki üstünlükdən məhrum olur və aşkar edilmiş sübutdan həmin şəxsi dindirən zaman istifadə edə bilmir. Buna görə də maddi-məs`ul şəxs hadisə yerində şəraitin necə dəyişməsi, nələrin itməsi haqda izah verdikdən sonra hadisə yerindən kənar edilir.

Oğurlanmış şeylərin əlamətlərinin tə`yin edilməsi onların axtarılması və cinayətkarın aşkar olunması üzrə işin təşkili istiqamətini müəyyən edir. Ona görə də baxış zamanı malların atılmış etiketlərinə və ya yarıqlarına, nömrəli əmtəələrin pasportlarına (videotexnika, saatlar və s.), qutulara, qablaşdırma materiallarına və s. diqqət

yetirmək lazımdır. Onlar oğurlanmış şeylərin fərdi əlamətləri, dəyəri və miqdarı haqqında mühakimə yürütməyə imkan verir. Baxış zamanı siqnalizasiyanın və digər mühafizə qurğularının vəziyyəti xüsusi olaraq qeyd olunur.

Baxışın nəticələri protokolda rəsmiləşdirilir, maddi sübut əhəmiyyətli izlər və predmetlər götürülür, qablaşdırılır və möhürlənir.

Baxışdan sonra adətən mağazada, anbarda və ya digər saxlanc yerində qalan əmlakın inventarizasiyası keçirilir. Onun keçirilməsində əməliyyat işçisinin olması məqsədəuyğundur. Inventarizasiyadan sonra əgər mümkünsə, həmin yer möhürlənir ki, lazım gəldikdə təkrar baxış və ya inventarizasiya keçirilsin.

Baxışın gedişində istintaq eksperimentlərinin keçirilməsinə ehtiyac olduğu aşkar edilə bilər. Hər şeydən əvvəl, bu, cinayətkarın müəyyən maneədən keçə bilməsi imkanını aydınlaşdırmaq, qonşu otaqlardan eşitmək və görmək imkanını yoxlamaq, müəyyən zaman ərzində bu və ya digər hərəkətləri etmək imkanını müəyyən etmək məqsədilə keçirilir.

Zərər çəkmişin və şahidlərin dindirilməsi.
Oğurluq haqqında işlər üzrə zərər çəkmişin, maddi məs`ul şəxslərin və şahidlərin dindirilməsi ilkin istintaq hərəkətlərinə aiddir. O, nəinki cinayətkarın müəyyən edilməsi və ifşa olunması üçün, həmçinin bu kateqoriyadan olan işlər üzrə sübut etmə predmetinə daxil olan bütün digər halların aydınlaşdırılması üçün mühüm olan ilkin mə`lumat əldə etməyə imkan verir.

Dindirmənin gedişində aşağıdakı məsələlər aydınlaşdırılır: 1) oğurluq harada, kim tərəfindən, hansı şəraitdə aşkar edilmişdir; 2) müstəntiq və ya polis əməkdaşları gələnədək hadisə yerində dəyişiklik

edilmişdir, edilmişdirsə, kim və nə məqsədlə etmişdir; 3) nə oğurlanmışdır, dindirilən şəxs itmiş predmeti axırıncı dəfə nə zaman görmüşdür, onun qiyməti və əlamətləri müəyyən edilir; bu zaman əsas diqqət oğurlanmış şeylərin əlamətlərinə yetirilir; əgər onların pasportları olmuşsa və qalırsa, onlar götürülür; 4) oğurlanmış predmet harada imiş - göz qabağında və ya gizlədilmişdir; əgər gizlədilmişdirsə, zərər çəkmişdən başqa kim onun yerini bilirdi; 5) mənzil, otaq, anbar və ya digər saxlanma yeri açıq və ya bağlı olmuşdur, bağlı olmuşsa, açar kimdə olmuşdur və ya harada saxlanılırdı, saxlama yeri haqda kim bilirdi; 6) dindirilən şəxs oğurluq ərəfəsində bu və ya digər şəxsin özünü şübhəli aparmasına diqqət yetirmişdir; 7) oğurluq baş verən zaman kimi görmüşdür (eşitmişdir), müşahidə etdiyi şəxsin əlamətlərini yadda saxlamışdır; 8) oğurluğun törədilməsində kimdən şübhələnir.

Cibgirlikdə zərər çəkmiş şəxsi oğurluğun hansı şəraitdə, harada, nə vaxt baş verməsi, nəyin oğurlanması haqqında dindirmək, əşyaların əlamətlərini müfəssəl təsvir etmək lazımdır.

Əgər pul oğurlanmışsa, miqdarını və hansı əksinaslarla olmasını, içərisində olduqları pul kisəsinin əlamətlərini aydınlaşdırmaq lazımdır. Dindirmə zamanı oğurluğun baş verdiyi şəraiti (avtobusda, mağazada, stadionda basabas və s.) onun diqqətini yayındıran hərəkətlərin (qışqırıq və s.) olub-olmamasını müəyyən etmək gərəkdir. Diqqətin yayınmasından cib oğurları cibdən, çantadan və s.-dən pulu, qiymətli şeyləri tez və nəzəri cəlb etmədən çıxarmaq üçün istifadə edirlər. Belə halda çox zaman rollar bölünür: iştirakçılardan biri və ya bir neçəsi zərər çəkənin diqqətini yayındırır, digəri oğurlayır, birisi isə oğurlanmış şeyləri qəbul edir. Bəzi

hallarda diqqəti cəlb etməmək üçün zahiri görkəmdə dəyişikliklər edir, ciddi görkəm alır, məsələn, hərbi paltar geyirlər, sün`i əldən istifadə edirlər.

Aydınlaşdırmaq lazımdır ki, zərər çəkənin fikrinə yaxınlıqda olan şəxslərdən kim oğurluğu törətmiş, kim isə ona kömək etmişdir. Əgər o həmin şəxslərin zahiri görünüşünü yadda saxlamışsa, ətraflı təsvir etməlidir. Dindirmədən sonra cinayətkarın şəxsiyyətini müəyyən etmək məqsədilə əvvəllər cibgürlüklə məşğul olmuş şəxslərin şəkillərindən ibarət albomun zərər çəkənə göstərilməsi məqsədəuyğundur. Zərər çəkənin konkret şəkili tanıması protokolla rəsmiləşdirilir. Həmçinin müxtəlif motivlər üzrə (dövlət və ya ictimai pulların israf edilməsi və ya itirilməsi, xidməti sənədlərin itməsi və s.) oğurluğun simulyasının mümkünlüyünü nəzərə almaq lazımdır. Buna görə də dindirmə prosesində oğurlanmış şeylərin kimə - zərər çəkənə, onun işlədiyi idarəyə, təşkilata, firmaya, digər şəxsə mənsub olması aydınlaşdırılmalıdır.

Zərər çəkəndən başqa oğurluğun baş vermə şəraiti haqqında nə isə danışa bilən şəxslərin, oğurluğun necə baş verməsini görənlər və ya cinayətkarın və onunla əlbir olan şəxslərin şübhəli davranışını müşahidə edən şəxslərin dindirilməsi vacibdir. Belə şəxslərə qarovulçular, mağaza, anbar, restoran, bar işçiləri, avtobus, trolleybus sürücüləri, vaqon bələdçiləri, sənişinlər, alıcılar, oğurluq baş verən yerin yaxınlığında yaşayan şəxslər və s. aiddir.

Artıq ilkin istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin gedişində müstəntiqin konkret istintaq fərziyyələri irəli sürmək və istintaq planını tərtib etmək imkanı olur.

Cinayət hadisəsi üzrə aşağıdakı fərziyyələr irəli sürülə bilər: 1) oğurluq faktı olmuşdur; 2) oğurluq

olmamışdır, ərizəçi yanlış olaraq müraciət etmişdir (itən şeyi başqa yerdən tapmışdır); 3) oğurluğu ərizəçinin özü uydurmuşdur.

Plan ümumi tərtib edilmiş formada tutulur. Bu kateqoriyadan olan işlər üzrə yuxarıda sadalanmış ilkin hərəkətlərdən əlavə şübhə edilən şəxsin tutulması, şəxsi axtarışı, onun yaşadığı yer üzrə axtarış, tanınma üçün təqdim etmə, ifadənin yerində yoxlanılması, məhkəmə ekspertizalarının təyini həyata keçirilir. Müəyyən şəxsə qarşı əsaslı şübhələr olduqda o təxirəsalınmadan tutulur və şəxsi axtarışı aparılır. Şəxsi axtarışdan əvvəl və onun gedişində diqqət etmək lazımdır ki, şübhə edilən şəxs onu oğurluqda ifşa edə biləcək hər hansı predmeti atmasın. Şəxsi axtarışı saxlanılmış şəxsdən onda olan pulun miqdarı və sənədlərin məzmunu haqqında sorğu ilə uzlaşdırmaq məqsədəuyğundur. Şəxsdən oğurluq üçün xüsusi vasitələrin, müxtəlif şəxslərə məxsus şeylərin, məsələn, bir neçə qol saati, pul kisəsi, pasport və s. tapılması ciddi ifşaedici əhəmiyyət kəsb edir. Şübhə edilən şəxsin üzərində cinayət izlərini aşkar etmək məqsədilə bədəninin və paltarlarının müayinəsi keçirilir.

Şübhə edilən şəxsin mənzilində axtarış aparılarkən nəzərə almaq lazımdır ki, cinayətkar oğurluğa hazırlaşan zaman oğurlanmış şeylərin gizlədilməsi üsullarını da hazırlayır. Buna görə də yalnız yaşayış sahəsi deyil, həmçinin yardımçı binaları: çardağı, zirzəmini, qaracı, həyətyanı sahəni, bağ evini axtarmaq lazımdır.

Oğurluq işləri üzrə şübhə edilən şəxsin və ya müttəhimin dindirilməsi, adətən cinayət törədilən zaman onun harada olmasının aydınlaşdırılmasından başlanır. Əgər o törədilən cinayəti boynuna almırsa və alibi

göstərsə, onda dindirmə zamanı onların yoxlanması məqsədilə xırda təfərrüatlar aydınlaşdırılır. Şübhə edilən şəxsi (müttəhimi) ifşa etmək üçün hadisə yerində aşkar olunmuş izlər, axtarış və müayinə zamanı götürülmüş maddi sübutlar, hadisəni görəni və alibini yoxlamaq məqsədilə dindirilən digər şahidlərin ifadələri istifadə olunur. Əgər şübhə edilən şəxs təqsirini boynuna alırsa, onda oğurluğa hazırlıq və onun törədilməsi şəraiti, oğurlanmış şeylərin və cinayət alətlərinin, eləcə də cinayətin digər iştirakçılarının yeri aydınlaşdırılır. Şübhə edilən şəxsin (müttəhimin) ifadələrini təsdiq etmək və ya təkzib etmək üçün daktiloskopik ekspertiza, sındırma alət və vasitələrinin, qıfılların, ayaq izlərinin, nəqliyyat vasitələrinin izlərinin tədqiqi üçün - trasoloji; mikroobyektlərin tədqiqi üzrə - kimyəvi ekspertizalar keçirilir. Bəzən bu kateqoriya işlərdə məhkəmə xəşünaslıq ekspertizası da təyin olunur (məsələn, hadisə yerində tapılmış yazını şübhə edilən şəxsin yazdığı ehtimal oluna bilər).

Məhkəmə-tibb ekspertizası oğurluqda şübhə edilən şəxsin bədənindəki zədələrin müddəti, xüsusiyyətləri və yaranması haqqında, hadisə yerindən götürülmüş qanın tipi və qrup mənsubiyyəti və s. haqqında məsələləri həll edir.

Cinayətkarların axtarışı üçün kriminalistik qeydiyyatdan istifadə olunmasının və hadisə yerində tapılmış maddi sübutların böyük əhəmiyyəti var. Baxış zamanı hadisə yerində aşkar olunmuş əl-barmaq izləri daktiloskopik kartoteka üzrə yoxlanılır.

İstintaq prosesində müəyyən edilmiş oğurluğun törədilmə üsulunu son dövrlərdə həmin ərazidə baş vermiş analoji oğurluq üsulları ilə tutuşdurmaq lazımdır.

Uydurma oğurluq haqqında fərziyyə dövlət və ictimai əmlakın oğurlandığı bütün hallarda, bir çox hallarda isə şəxsi əmlakın oğurluğu zamanı yoxlanılır. Uydurma oğurluğun əlamətləri müstətiqin rə`yinə görə ərizədə və işin digər materillərində göstərilən hadisə mexanizminə zidd gələn izlərdir. Məsələn, otağa girmək üçün divarda açılmış deşik çöldən içəri deyil, içəridən bayıra açılmışdır.

Uydurma oğurluq zamanı cinayətkar psixoloji olaraq cinayətin xarici əlamətlərinin izlərini uydurmaqla kifayətlənir. Cinayətin daxili-gizli tərəfini əks etdirən törədilmə üsulunu yaratmaq cinayətkarlara çox nadir hallarda müəssər olur. Buna görə də tədqiqat zamanı guya törədilmiş cinayətin üsulu ilə cinayətin izləri kimi qələmə verilmiş izlərin uyğunsuzluğu aşkar olunur. Digər bir vəziyyətdə oğurluğun həmin üsulla törədilməsi zamanı mütləq izlər qalmalı olduğu halda onlar müşahidə olunmurlar. Məsələn, cinayətkarın keçməli olduğu otaqda toz təbəqəsi ilə örtülmüş döşəmədə ayaq izlərinin olmaması. Oğurluğun uydurma olmasını həmçinin mənzildə predmetlərin ora-bura dağıdılması, məqsədsiz olaraq zədələnməsi; guya cinayətkarların qoyduqları izlərin ardıcılığının uyğunsuzluğu da göstərir. Məsələn, oğurluq hadisəsinin müayinəsi zamanı müəyyən edilmişdir ki, "cinayətkarlar" əvvəl otaqda pəncərəyə yaxın olan əşyaları dağıtmış, sonra isə pəncərə şüşəsini bayırdan içəriyə doğru sındırılmışlar.

§2. Soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin istintaqı

Soyğunçuluq və quldurluq haqqında cinayət işləri zərər çəkənin, hadisəni görənlərin, şahidlərin, zərər çəkənin

qohumlarının ərizəsi üzrə və şübhə edilən şəxs cinayət edərkən yaxalandıqda qaldırılır.

Qarovulçulara hücum zamanı cinayət işi onların ərizəsi üzrə və ya vəzifəli şəxsin mə'lumatı üzrə qaldırılır. Elə hallar da olur ki, istintaq və ya təhqiqat orqanları baş vermiş quldurcasına basqın haqqında zərər çəkmişin müalicə üçün daxil olduğu müalicə müəssisələrinin telefonqramından xəbər tuturlar. Belə halda zərər çəkmişin səhhəti ağır olduqda, iş üzrə hadisəni gören şahidlər hələ müəyyən edilməkdə, cinayət işi alınmış teleqramın və hadisə yerinə baxış əsasında qaldırılır.

Cinayət işi başlamaq haqqında məsələ həll olunarkən mümkün olan yalan mə'lumat halları, həmçinin soyğunçuluq və quldurluğun zərər çəkmiş tərəfindən uydurulması halları nəzərə alınmalı və baş vermiş basqın haqqında ərizə cinayət-prosessual qanunvericiliyinə uyğun olaraq yoxlanılmalıdır. Soyğunçuluq və quldurcasına basqın işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin ardıcılığı cinayət işinin cinayətkarın cinayət edərkən yaxalanması və ya baş vermiş cinayət faktı üzrə qaldırılmasından asılı olur.

Əgər iş baş vermiş cinayət faktı üzrə qaldırılsa, onda istintaq adətən zərər çəkmişinin dindirilməsi, hadisə yerinə baxış, zərər çəkmişin bədəninə və paltarına baxış zərər çəkmişin məhkəmə-tibb ekspertizasının tə'yini, hadisəni gören şahidlərin dindirilməsi kimi hərəkətlərdən başlanır.

Zərər çəkmişin və hadisəni gören şahidlərin dindirilməsi ilkin istintaq hərəkətlərindən biridir və cinayətin baş vermə şəraiti, cinayətkarın və oğurlanmış şeylərin əlamətləri haqqında mə'lumat almaq üçün aparılır. Əgər zərər çəkmişin vəziyyəti imkan verirsə, o,

soyğunçuluq və ya quldurluq haqqında mə`lumat daxil olduqdan dərhal sonra dindirilir. Zərər çəkənin psixi vəziyyəti nəzərə alınaraq ilkin dindirmə qısa olur və yalnız baş vermiş hadisə, cinayətkarın şəxsiyyəti, onun hərəkətləri, tətbiq olunan alət və vasitələr, oğurlanmış şeylər və zərər çəkmişin davranışı haqqında əsas fərziyyələri qurmaq üçün işini əsas hallarına toxuna bilər.

Çox zaman zərər çəkən baş vermiş basqın haqqında dərhal hadisədən sonra mə`lumat verir. Ona görə də ilkin dindirməyə qədər sakitləşə bilmir: ağlayır, cinayətkarın həyasızlığından hiddətlənir, qorxmaqda davam edir, qiymətli şeylərinin oğurlanması ilə barışa bilmir, aldığı bədən xəsarətlərinin ağrısını hiss edir. Belə halda müstəntiq dindirmədən əvvəl onu sakitləşdirməli, sərbəst şərait yaratmalı, izah etməlidir ki, artıq təhlükə keçib getmişdir və bütün diqqətini baş vermiş hadisənin hallarına, xüsusilə cinayətkarın axtarılması və ifşa edilməsi üçün həlledici əhəmiyyəti olan halları yaddaşında bərpa etməyə çalışmalıdır. Bundan sonra zərər çəkmişə ardıcıl olaraq nə vaxt, harada, hansı şəraitdə basqın baş verməsi, iştirakçıları yadda saxlayıb-saxlamaması, tətbiq olunan zorakılıq hərəkətləri və alətləri, nə oğurlanması haqqında danışmaq təklif olunur. Sonra mümkün olan qeyri-dəqiqlikləri, ziddiyyətləri aradan qaldırmaq, cinayətkarın zahiri görünüşünü, paltarlarını, səsini, xüsusi əlamətlərini və s. xarakterizə edən məlumatları aydınlaşdırmaq lazımdır.

Sonrakı dindirmə iş üzrə sübutetmə predmetini yaradan halları tam işıqlandırmaq məqsədilə keçirilir: soyğunçuluq və ya quldurluqdan əvvəl nə baş vermişdir; zərər çəkmiş şəxs niyə həmin vaxt, həmin

yerdə olmuşdur; cinayətkar hardan çıxmış və hansı istiqamətdə gizlənmişdir; hücum zamanı hansı hədələr və zorakılıq hərəkətləri törədilmişdir, onlar nədə ifadə olunmuşlar, hansı alətlər tətbiq olunmuşdur; zərər çəkənə hansı zədələr yetirilmişdir; hadisəni kim görmüşdür. İmkan daxilində aşağıdakılar dəqiqləşdirilir: cinayətkarların zahiri əlamətləri, paltarı, xüsusi əlamətləri (tatuirovka, çapıq, xal və s.); zərər çəkən cinayətkara müqavimət göstərmişdirmi; cinayətkarın və ya onun paltarının üzərində hər hansı izlər qalmışdırmı; əgər hücum edənlər bir neçə nəfər idisə, onlar harada dayanmışdılar, hər birinin zahiri əlamətləri, zərər çəkmiş hansı məsafədən və hansı işıqlanma şəraitində onları görmüşdür, onların arasında hansı danışıqlar olmuşdur, bir-birlərini adları ilə və ya ləqəblə çağırırdıarmı; nə ilə hədə-qorxu gəlirdilər; həmin predmetin əlamətləri; zərər çəkmiş hücum zamanı nə hiss etmişdir (qorxu, həyəcan).

Dindirmənin gedişində oğurlanmış şeylər və onların adları haqqında, həmçinin onları görmüş və təsvir edə biləcək şəxslər haqqında ətraflı məlumat alınır.

Xəstəxanada olan zərər çəkmişin dindirilməsi həkimin razılığı ilə aparılır və mümkün qədər maqnitafon vasitəsilə qeyd edilir. Müalicə uzandığı və ya zərər çəkmiş aldığı xəsarətlərindən öldüyü hallarda bu, cinayətkarın axtarışı üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, basqın zamanı keçirilmiş həyəcan, sarsıntı onun yaddaşını zəiflədə bilər, bu da doğru olmayan təsəvvürə, gerçəkliyin təhrif olunmasına gətirib çıxara bilər. Belə ifadələr xüsusilə diqqətlə təhlil olunur və tənqidi qiymətləndirilir.

Ərizəçinin dindirilməsi zamanı heç vaxt hücumun yalandan törədilmə imkanını istisna etmək olmaz. Buna görə müstəntiq ərizəçinin ona hücum haqqında yalan məlumat verməsi üçün səbəb və motivin olub-olmamasını müəyyən etməyə çalışmalıdır.

Zərər çəkmiş dindirildəndən dərhal sonra, bir sıra hallarda isə ona qədər hadisə yerinə baxışkeçirilir. Onun aparılması taktikası çox hallarda oğurluq haqqında işlər üzrə analoji istintaq hərəkətinin aparılması ilə oxşardır. Əgər ona ciddi bədən xəsarəti yetirilməyibsə, baxışı onun iştirakı ilə keçirmək məqsədəuyğundur.

Zərər çəkənin bilavasitə hadisə yerində baş vermiş hadisə haqqında danışması güllələrin, gilizlərin, cinayətkarın əl və ayaq izlərinin, onun itirilmiş əşyalarının (bıçaq, əlcək, papaq), tullanan oğurlanmış predmetlərin (çanta, pul kisəsi və s.) aşkar edilməsini asanlaşdırır.

Cinayətkarla zərər çəkən arasında mübarizə gedən yer daha diqqətlə müayinə olunur. Çox hallarda burada mühüm sübut əhəmiyyəti olan predmetlər aşkar olunur. İzlərə görə (tapdalanmış torpaq, əzilmiş ot, sınımış kollar, siqaret kötükləri, kül qalıqları və s.) pusqu yerini müəyyən etmək olur. Zərər çəkmişin iştirakı ilə hadisə yerinə baxış bir sıra hallarda soyğunçuluq və ya quldurcasına basqının mümkün uydurması haqqında fərziyyələri irəli sürməyə imkan verən neqativ halları (məsələn, əl və ya ayaq izlərinin mütləq qalmalı olması halda, onların aşkar edilməməsi) aşkar etməyə imkan verir.

Zərər çəkmiş şəxsə və onun paltarlarına baxış.
Hücum baş verən zaman cinayətkarla zərər çəkmiş arasında bilavasitə kontakt olur ki, bunun da

nəticəsində cinayətkarın paltarının lifləri zərər çəkmişin paltarlarının üzərinə keçir və əksinə. Onların aşkar olunması, şübhə edilən şəxsin ifşa edilməsini asanlaşdırır və ona görə də zərər çəkmişin paltarları tezliklə müayinə olunmalıdır. Müayinə bir nəticə vermədikdə paltarlar ön hissəsi daxilə doğru olmaqla qatlanır, selofan torbaya qablaşdırılır və ekspertizaya göndərilir.

Paltarlara baxış həmçinin bədən xəsarətləri yetirən alətlərdən yaranan zədələrin tədqiqi də aiddir. Bəzən zədənin formasına və əlamətlərinə görə cinayətkarın nə ilə silahlandığı barədə (biz, bıçaq və s.) mühakimə yürütmək olur.

Bədən xəsarətləri olduqda cinayət - prosessual qanunun tələblərinə uyğun olaraq onların müayinəsi keçirilir. Zərər çəkmişin bədənində zorakılıq və müqavimət izlərinin - cırmaq yaralarının, sıyrıntıların, qançırın olması hadisə iştirakçılarının hücumun mexanizmi, istifadə olunan alətlər haqqında verdikləri ifadələri yoxlamağa imkan verir. Bədən xəsarətlərinin yaranma mexanizmi və ağırlıq dərəcəsini müəyyən etmək üçün məhkəmə-tibb ekspertizası təyin olunur.

Oğurluq haqqında işlərdə olduğu kimi, soyğunçuluq və quldurcasına basqın zamanı da şübhə edilən şəxslərin aşkar edilməsi üçün cinayətin törədilməsi üsulunun öyrənilməsi və onun əvvəllər törədilmiş açılmış və ya açılmamış cinayətlərin üsulları ilə tutuşdurulması, əvvəllər oğurluqda, soyğunçuluqda və quldurcasına basqına görə ittiham olunmuş şəxslərin yoxlanılması, kriminalistik qeydiyyatın məlumatlarından istifadə olunması, həmçinin oğurlanmış əmlakın axtarışı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Soyğunçuluq və quldurluğun istintaqı zamanı cinayətkarın axtarılması və tutulması məqsədilə dövrələmə, pusqu, ərazinin “daranması”, cinayət yolu ilə əldə edilmiş şeylərin satışı ehtimal olunan yerlərdə müşahidə, təqibə kimi əməliyyat-axtarış tədbirləri tətbiq olunur. “Alibinin yoxlanması”, “Oğurlanmış əmlakın axtarışı”, “Cinayətkarın cinayət əlaqələrinin aşkar olunması” və s. əməliyyat tədbirlərindən istifadə olunur.

Soyğunçuluq və ya quldurcasına basqın törətmiş şəxslər müəyyən edilən kimi *həbs edilməlidirlər*. Şübhə edilən şəxs tutulduqdan sonra onun basqınla əlaqəsi hərtərəfli yoxlanılmalıdır. Bunun üçün şübhə edilən şəxsin dindirilməsi, onun müayinəsi, şəxsi axtarışı, yaşayış yeri üzrə axtarış və müxtəlif növ eyniləşdirici ekspertizaların tətbiqi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Soyğunçuluq və quldurluğun, xüsusilə bir qrup tərəfindən törədilən soyğunçuluq və quldurluğun istintaqı zamanı həm zərər çəkmişlə, həm də basqın iştirakçıları arasında üzleşdirmə keçirilməsinə ehtiyac yaranır ki, bu dindirilənlərin ifadələrindəki ziddiyyətləri aradan qaldırmağa, cinayətin iştirakçılarından hər birinin rolunu dəqiqləşdirməyə kömək edir. Şübhə edilən şəxs tutulduğu zaman şəxsi axtarış və paltarlarına baxış keçirildikdən sonra onun bədəninin müayinəsi aparılır. Bu zaman əllərində və bədən digər hissələrində dırnaq və diş izlərinin olub-olmamasına, dırnaqların altına diqqət yetirilir.

Belə işlər üzrə şübhə edilən şəxsin, eləcə də onlardan aşkar edilmiş oğurlanmış şeylərin zərər çəkənə və hadisəni görən şahidlərə tanınmaya təqdim edilməsi xüsusi rol oynayır. Soyğunçuluq və ya quldurluq işləri üzrə tanınmaya təqdim etmənin

özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Belə ki, tanınmaya təqdim etmənin vaxtını müəyyənləşdirərkən zərər çəkənin ruhi vəziyyətini nəzərə almaq lazımdır. Quldurcasına basqın zamanı soyğunçuluq və quldurluğun qurbanı güclü psixi sarsıntı (qorxu, vahimə və s.) keçirir ki, bu da tanınmanın gedişinə və nəticəsinə mənfi tə`sir göstərə bilər. Belə halda həkimlə məsləhətləşmək, zərər çəkənin normal psixi vəziyyətə qayıtmasını gözləmək, lazım gələrsə, tanınmaya təqdim etmə zamanı həkimin iştirakını tə`min etmək lazımdır.

Bəzən cinayətkarlar məsuliyyətdən yayınmaq məqsədilə zahiri görkəmlərini dəyişirlər. Buna görə də tanınmaya təqdim etmə zamanı şübhə edilən şəxsin basqın edən zaman olduğu görkəmdə olması üçün tədbirlər görülməlidir.

Soyğunçuluq və quldurluğun uydurulması haqqında fərziyyəni yoxlayarkən, müstəntiq ərizəçiyə elə suallar verir ki, onlar onun ifadələrinin obyektivliyini, həmçinin yuxarıda qeyd edildiyi kimi, yalan mə`lumat vermək üçün motivinin olub-olmamasını yoxlamağa kömək edir. Bu ifadələr hadisə yerinə baxış zamanı yoxlanılır. Bundan başqa, uydurma soyğunçuluq və quldurluğu ifşa etmək üçün ifadənin yerində yoxlanılması, istintaq eksperimenti kimi istintaq hərəkətlərindən geniş istifadə olunur.

Soyğunçuluq və quldurluğun istintaqı zamanı zərər çəkənin, şübhə edilən şəxsin bədənindəki zədələrin, həmçinin izlərin və digər maddi sübutların tədqiqatı zamanı faktların və halların müəyyən edilməsi üçün məhkəmə ekspertizaları təyin edilir.

Bu qrupdan olan cinayətlərin istintaqı zamanı məhkəmə-tibb, ballistik, daktiloskopik, bioloji, kimyəvi, əmtəəşünaslıq və digər ekspertizalar təyin oluna bilər.

VII FƏSİL DƏLƏDUZLUQ CİNAYƏTİNİN İBTİDAI ARAŞDIRMA METODİKASI

§1. Dələduzluq cinayətinin kriminalistik xarakteritikası. Sübut edilməli hallar

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkədə ilk növbədə həyata keçirilən islahatlardan biri də respublikamızın müstəqil qanunvericilik bazasının yaradılması oldu. Məhz elə Konstitusiyamızdan prosesin həyata keçirilməsi

gedişində dövlətimizin ilk müstəqil Konstitusiyası hazırlandı və qəbul edildi. Bu qanunda təsbit edilmiş əsas məsələlərdən biri də mülkiyyətlə bağlıdır. Konstitusiyamızın 13-cü maddəsi mülkiyyətin toxunulmazlığını və onun dövlət tərəfindən müdafiə olunduğunu bəyan etməklə yanaşı, mülkiyyətin müxtəlif formalarını da təsbit etmişdir. Belə ki, bu maddənin II hissəsində qeyd olunur ki, «mülkiyyət – dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər». Buradan irəli gələrək, respublikamızın cinayət qanunvericiliyi də digər məsələlərlə yanaşı mülkiyyətin ictimai-təhlükəli qəsdlərdən cinayət-hüquqi mühafizəsini ön plana çəkir.

Mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər içərisində dələduzluq daha çox diqqəti cəlb edir. Dələduzluq cinayəti Azərbaycan Respublikası CM-in 178-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Dələduzluq, yeni aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya həmin əmlaka olan hüququ əldə etmədir. Bu növ cinayətin obyektiv cəhəti – əmlakın qorunub saxlanması tapşırılmış şəxsdən aldatmaqla və yaxud da etibardan sui-istifadə etməklə özgənin əmlakı və ya ona olan hüququ əldə etmə ilə xarakterizə olunur.

Aldatma iki formada ola bilər: aktiv aldatma (məsələn, əvvəlcədən məlum olan yalan məlumatlar vermə, saxta sənədlər təqdim etmə və s. kimi hərəkətlər) və passiv aldatma (məsələn, verilməsi vacib olan məlumatı bilərəkdən verməmə).

Saxta sənəd təqdim etmə dələduzluq cinayətinin zəruri tərkib əlaməti olduğunu inkar etmək olmaz.

Aldatma yolu ilə müşahidə olunan oğurluqdan dələduzluq onunla fərqlənir ki, bu növ cinayətdə

aldadılan şəxs əmlakı təqsirkara özü verir, oğurluq da isə şəxs əmlakı gizli şəkildə götürür.

Son zamanlar dələduzluq cinayətlərinin artması müşahidə olunur. Cəmiyyətimiz üçün dələduzluğun ictimai təhlükəliliyi dövlət müəssisələri və təşkilatlarına, kommersiya strukturlarına və vətəndaşlara vurulan böyük miqdarda maddi ziyanla xarakterizə olunur.

Dələduzluq cinayətlərinin törədilməsində cinayətin predmeti əsasən pul və ya qiymətli əşyalardır. Digər hallarda isə dələduz istehlak mallarını, valyutanı, qiymətli kağızları, zərgərlik məmulatlarını, incəsənət əsərlərini ələ keçirir.

Yuxarıda bu növ cinayətin artımı faktı barədə fikir irəli sürüldü. Bu onunla əlaqədardır ki, artıq ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı formalaşdığı bir dövrdə dələduzlar öz fəaliyyətlərini genişləndirir.

Dələduzluq cinayətinin törədilmə üsullarına gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, bu, mövcud şəraitdən asılı olaraq müxtəlifdir. Demək olar ki, dələduzluq çoxobrazlığı ilə də fərqlənir. Aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə formasında dələduzluğun ən çox yayılmış üsullarına diqqət yetirək:

- kart və ya əyləncə xarakterli oyunlar zamanı aldatma;

- saxta qiymətli əşyaların satılması yolu ilə aldatma;

- pul əskinazlarının məzəndəyə uyğun olmayan ölçüdə dəyişdirilməsi;

- özünü vergi müfəttişi və ya hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları adı altında təqdim etməklə əmlakı ələ keçirmə və ya həmin əmlaka olan hüququ əldə etmə.

Dələduzlar yüksək peşəkarlığa, texniki təchizata görə digər cinayətkarlardan seçilir. Bəzən elə olur ki, kart fırılacaqçıları tam müəyyən etmədən istifadə edərək, kartı digər oyunçuya ötürməklə də dələduzluq cinayəti törədirlər.

Cəmiyyətimizdə baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklər, əhalinin və kommertsantların lazımi qədər öz hüquqlarını bilməməsi və bazar əlaqələrinin təcrübəsizliyi, dələduzun xarici kommersiya əlaqələri və s., bağlı təcrübəsi aldatmanın yeni üsullarının işlənilib hazırlanmasına və tətbiq edilməsinə şərait yaradır. Müasir «dələduzluq fəaliyyəti» hüquqi şəxs adından mülki-hüquqi əqd (müqavilə) və maliyyə-təsərrüfat əməliyyatları ilə xarakterikdir. O cümlədən qeyd olunduğu kimi bu növ cinayəti törədən şəxslər iqtisadi inkişafı paralel olaraq öz cinayətkar fəaliyyətlərini də nizamlayırlar. Artıq müəssisələrin müasir strukturda qurulması və onların gəlirlərinin çoxalması, müxtəlif əməliyyatların aparılması barədə dələduzlar məlumatlar toplayır və buna müvafiq olaraq dələduzluq cinayətinin törədilməsi üçün yeni üsullar seçirlər. Elə buradan irəli gələrək demək olar ki, son vaxtlar dələduzluğun digər üsullarla törədilməsi də nəzərdən qaçmır.

Dələduzluğun kriminalistik xarakteristikasını açıqlayarkən onun törədilməsi üsulları xüsusilə diqqəti cəlb edir. Sosial - iqtisadi dəyişikliklərlə uzlaşmağa çalışan dələduzlar son vaxtlar aşağıdakı üsullardan istifadə edirlər:

- saxta sənədlərlə bank kreditlərinin əldə olunması;
- yaşayış sahələri ilə bağlı saxta müqavilələr (məsələn, satma, dəyişdirmə, icarə, girov və s.) bağlanması;

- valyutanın dəyişdirilməsində aldatma;
- xarici pasportların, vizanın sənədləşdirilməsində aldatma;
- mobil telefonlardan müvəqqəti istifadə zamanı aldatma yolu ilə onun ələ keçirilməsi;
- bazarlardan müxtəlif çeşidli malları nişyə götürməklə etibardan sui-istifadə etmək yolu ilə əmlakın ələ keçirilməsi;
- bankamatlardan təqaüd və əmək haqları alınması zamanı vətəndaşların kartlarının və ya onların nömrələrinin əldə edilməsi;
- çeşklərin və ya digər qiymətli kağızların satılmasında aldatma və s.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, zərər çəkmiş şəxs aldanma zamanı dələduzla bilavasitə təmasda olur. Belə əlaqələr qurarkən dələduz öz cinayətkar fəaliyyətini gizlətməyə çalışır.

Dələduzluğun törədilmə yeri də kriminalistik xarakteritikanın elementlərindən biridir. Belə ki, törədilməsi üsullarından asılı olaraq və digər hallardan irəli gələrək dələduzluq, küçələrdə, ayrı-ayrı mənzillərdə, müxtəlif firmalarda, ofislərdə mağazalarda törədilir. Buna görə də cinayətin törədilmə yerinin müəyyən edilməsi, ilkin materiallardan istifadə etməklə sübutların toplanması şahidlərin müəyyən edilməsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Mülkiyyət əleyhinə törədilən digər cinayətlərdən fərqli olaraq dələduzluğun istər küçələrdə, istərsə də mağazalarda, mənzillərdə və s. törədilməsinə baxmayaraq, dələduza əmlakı şəxsin özü verir. Nisbətən diqqətçil zərər çəkmiş şəxslər dələduzun zahiri görünüşü, xarakterik əlamətləri barədə müəyyən məlumatlar verirlər ki, bu əlamətlər də cinayətkarın şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı

mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dələduzluğun törədildiyi yer anlayışı bu növ cinayətin üsullarından irəli gəldiyini və ardıcıl olaraq biri digərini xarakterizə etdiyini desək yanılmazıq.

Digər elementlərdən biri də dəlduzun şəxsiyyətinin öyrənilməsidir. Bu hər bir əməkdaşdan yüksək peşəkarlıq tələb edir. Cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatların toplanması, bu növ cinayətlərin ibtidai istintaqını aparan müstəntiq və əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən əməliyyat müvəkkillərindən daha çox asılıdır. İlk növbədə qeyd etməliyik ki, geniş təcrübəyə və hüquqi biliklərə, o cümlədən sırf ixtisasa malik şəxslər tərəfindən belə xarakterli məlumatlar öyrənilməlidir.

Dələduzların cinayətkar fəaliyyətini və şəxsiyyəti barədə məlumatların xarakterizə edrkən qeyd etmək olar ki, onların əksəriyyəti cinayətlərin residivinə görə məhkum olunmuşlardır. Bunların ümumi sayının 30 %-i isə qadınlardır.

Son zamanlar dələduzluq cinayətinin mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi, dələduzların müasir üsullardan istifadə etməsi halları genişlənmişdir. Bu hal dələduzluğa qarşı daha qətiyyətli mübarizə aparılmasını tələb edir. Bu kimi peşəkar qrupların hər bir üzvünün əvvəlcədən rolları da müəyyənləşdirilir. Məsələn, qumar oyunlarında iştirakçılardan biri şəxsi özünə cəlb edir, digəri zərərçəkmişə psixoloji təsir göstərir, üçüncü bilavasitə oyunu aparır, dördüncü isə bu əməliyyatın təhlükəsizliyini təmin edir. Bu qruplar özündə milli-ərazi xüsusiyyətlərini də ehtiva edirlər.

Dələduzluq cinayətini törədən şəxslər düşünülmüş şəkildə qanunçuluğun tələblərini pozduğunu dərk edir. Belə şəxslər məlum viza və xarici pasport almaqla,

bank kreditlərindən istifadə etməklə xarici müqavilələr (kontrakt) bağlayır, xarici iş adamlarına müəyyən miqdarda yükü göndərməklə öz əmlaklarını valyutaya satırlar. Aparılan bu əməliyyatlar nəticəsində yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi şəxsin törətdiyi bu cinayətin mürekkəb tərəflərini görmək o qədər də asan deyildir. Demək olar ki, müqavilə (kontrakt) bağlamaqla gömrük vasitəsilə xarici iş adamlarının əmlakının qəbul edilməsi, bank kreditlərinin həmin müqavilə əsasında xərclənməsi saxta sənədlər üzərində öz əksini tapır. Digər tərəfdən, onlar öz əmlaklarını valyutaya sataraq bəhrələnilirlər. Buradan aydın olur ki, həm bank kreditlərinin, həm xarici vətəndaşların mülkiyyətinin və öz əmlakının satılması kimi prosesləri həyata keçirən şəxs aldatma və etibardan sui-istifadə etməklə əmlakı ələ keçirir. Məhz bu zəmində törədilən cinayətlərin əksəriyyəti dələduzluğun latentliyi ilə müşayiət olunur.

Dələduzluğun törədilmə üsullarının çoxobrazlılığı geniş şəkildə ideal izlərin də olduğunu göstərir. Zərər çəkmiş və digər şəxslərdən dələduz və onun hərəkətləri haqqında alınmış məlumatlar bu qəbildəndir.

Cinayətin törədilməsi zamanı əldə olunan vasitələr (məsələn, qeydiyyatlar, yazışmalar, saxta qiymətli kağızlar və digər sənədlər, saxta qiymətli bəzək əşyaları), saxta sənədlər, dələduzluğun hazırlanmasında cinayətkarların hərəkətlərini özündə əks etdirən vasitələr (teleqram, müqavilə, uçotlar, protokollar və s.) dələduzluq cinayətinin alət və vasitəsi hesab olunur.

Dələduzluğun bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bunlara aşağıdakıları misal göstərmək olar.

Birincisi, dələduzluğun törədilmə şəraiti digər cinayətlərin törədilmə şəraitindən yüksək dərəcədə fərqlənir.

Dələduzluqda zərər çəkmiş bir müddət, bəzən lazımı qədər razı halda dələduzla normal vəziyyətdə fəaliyyət göstərir. Elə ona görə də cinayət törədildikdən sonra zərər çəkmiş şəxs dələduzun zahri görünüşünün təsvir edilməsində müstətiqə yaxından köməklik edir.

İkincisi, dələduzun şəxsiyyəti digər cinayətkarların (məsələn, oğruluq, soyğunçuluq, xuliqanlıq və s. törədənlərin) şəxsiyyətindən müəyyən dərəcədə fərqlənir.

Dələduzluq cinayəti əsasən müəyyən yaş həddinə çatmış, özünə adamları cəlb etməyi, maraqlandıрмаğı bacaran, yüksək ideyalar vəd etmək kimi xüsusiyyətləri ilə fərqlənən şəxslər tərəfindən törədilir.

Dələduzluq cinayəti törədən şəxslər əvvəllər dələduzluğa və digər mülkiyyət əleyhinə cinayətlərə görə məhkum olunmuşlardır. Buna görə də əksər hallarda müstətiqdən, dələduzun dindirilməsində daha səmərəli, təcrübədə sınıanmış kriminalistik üsul və metodlardan istifadə edilməsi tələb olunur.

Üçüncüsü, dələduzluq cinayətinin özünəməxsus xüsusiyyətlərdən biri də ayrı-ayrı şəxslərin dələduzlara inanmasıdır. Onlar ilk növbədə şəxsə daxilən inanırlar və buna görə də bəzi hallarda bu cinayət qısa zamanda tanışlıq zəminində törədilir. Belə vəziyyətdə zərər çəkmiş məhz özünün aldadılmasına geniş imkanlar yaradır. Müstətiq bu halları dərinədən öyrənib, zərər çəkmiş şəxsin dindirilməsini elə qurmalıdır ki, ondan obyektiv ifadənin alınmasına nail olsun.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə əsasən, bu növ cinayətlərin

ibtidai istintaqını daxili işlər orqanlarının müstəntiqləri aparırlar.

Ümumiyyətlə, iş üçün hansı faktların mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi və ya bilavasitə hansı halların sübut edilməsi məsələsinin həlli istintaqı aparılan dələduzluğun xüsusiyyətlərindən asılıdır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, icraatın ilkin mərhələsində iş üzrə müəyyən edilmək üçün nəzərdə tutulan halların dairəsi ibtidai istintaq prosesində məhdudlaşdırıla və ya genişləndirilə bilər. Belə ki, sübutetmənin həcmi, xarakteri və həddi törədilən dələduzluq cinayətinin hallarından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Buna görə də sübutetmənin həcminin əsassız olaraq genişləndirilməsinə yol verilməməlidir.

Respublikamızda bazar iqtisadiyyatına keçid və özəlləşdirmə ilə bağlı islahatların aparılması mülkiyyətə yönələn cinayətkar meyllərin artmasına səbəb olmuşdur. Bu növdən olan cinayətlərə qarşı mübarizəni səmərəli həyata keçirmək məqsədilə müasir kriminalistik metod və vasitələrin yenidən işlənilib hazırlanmasına daha çox ehtiyac vardır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 139-141-ci maddələrinə əsasən, hər bir cinayət işi üzrə sübut edilməli olan halların dairəsini müəyyən edərkən, bunların aydınlaşdırılmasında heç bir hal nəzərdən qaçmamalıdır. Bu səbəbdən dələduzluq cinayəti üzrə işin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, bu hallar konkretləşdirilməlidir.

Bu cinayət işinin sübut edilməli olan hallarını aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- dələduzluq faktının olub-olmaması;
- dələduzluğun törədildiyi yer, vaxt və şərait;
- cinayətin törədilmə üsulu;

- bu cinayəti bilavasitə kimin görməsi;
- bu cinayətdə iştirak edən şəxslərin dairəsi və hər birinin iştirakı;
- dələduzluğun predmeti (nəyin verilməsi, təqdim edilməsi) dələduz tərəfindən qanunsuz əldə edilmiş pulun miqdarı;
- törədilmiş dələduzluq kimə yönəlmişdir (dövlət və ya ictimai təşkilatlara, kommertiya strukturuna, ayrıca şəxsə);
- cinayətkarın şəxsiyyəti barədə məlumatlar (iş yeri, əmək fəaliyyəti, məhkumluğu, motivi, cinayətin üsulu, cinayətkar qrupda rolu);
- dələduzluqda birləşən cinayətkar qrupun və digər şəxslərin hərəkətləri və iştirakı haqqında məlumatlar (tərkibi, üzvləri, texniki və silah təchizatı, digər elementlərlə əlaqə);
- zərər çəkmiş şəxsin şəxsiyyəti haqqında məlumatlar, dələduzla əlaqənin halları;
- dələduzluğun törədilməsinə kömək edən hallar;
- bu cinayətin törədilməsinə kömək edən səbəb və şərait.

Əgər dələduzluq hüquqi şəxsin bilavasitə himayəsi altında törədilərsə, onda aşağıda göstərilən hallar da müəyyən edilməlidir:

- belə şəxsin hüquqi-təşkilati və hüquqi statusunun forması;
- müqavilə və əməliyyatların həyata keçirilməsində lisenziyaların olması;
- qiymətli kağız, valyuta ilə davranma və buraxılış qaydalarına riayət etmənin qanunvericiliyə uyğunluğu.

İstintaq orqanlarının müəyyən edilməli olan faktlar haqqında məlumatları tam həqiqətə uyğun olmalıdır.

Dələduzluğun ibtidai istintaqı zamanı bütün sübut edilməli olan hallar onun törədilməsinin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən irəli gələrək aydınlaşdırılmalıdır.

§ 2. Cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri və istintaqın ilkin mərhələsində tipik şəraitlər, ilkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Dələduzluq cinayəti üzrə cinayət işi aşağıda göstərilən səbəblər və əsaslar olduqda başlanılır:

- vətəndaşların ərizəsi;
- müəssisə, idarə və təşkilatların məlumatları;
- daxili işlər orqanlarının əməkdaşları tərəfindən cinayətin əlamətləri bilavasitə aşkar olunduqda.

Dələduzluq cinayəti üzrə cinayət işinə başlamanın səbəbləri Azərbaycan Respublikası CPM-in 204-cü maddəsinə əsasən konkretləşdirilir. Məhz bu növ cinayətlərlə mübarizə praktikasından öyrənmək olar ki, cinayət işinə başlama məsələsi dələduzluğun qanunvericilikdə sadalanan əlamətləri olduqda və yuxarıda göstərilən səbəblərdən hər hansı birinin olması anından həll edilir.

Müstəntiq dələduzluq cinayətinin əlamətlərini aşkar etdiyi hallarda da (məsələn, başqa işin istintaqı zamanı) cinayət işi başlaya bilər. Azərbaycan Respublikası CPM-in 45- 47-ci maddələrinin tələblərindən irəli gələrək demək olar ki, bu cinayətə görə təhqiqat orqanları da daxil olmuş ərizə və məlumatlarda cinayətin əlamətlərini göstərən kifayət qədər əsasları özündə əks etdirən materialların olması zamanı cinayət işi başlamağa haqlıdır.

Cinayət işi başlamaq haqqında qərarda cinayət işini başlama əsaslarının, yeni cinayətin əlamətlərini göstərən faktiki halların təsviri xüsusilə vacibdir.

Praktika onu göstərir ki, təhqiqat orqanı əməliyyat-axtarış tədbirləri apararkən dələduzluq fəaliyyəti ortaya çıxır və ya bu fakt vətəndaşların ərizəsi, hüquqi şəxslərin məlumatı əsasında məlum olur.

Dələduzluğun istintaqının ilkin mərhələsinin məzmunu əldə olunan məlumatlardan irəli gələrək istintaq şəraitindən asılıdır. Belə halda cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatlara əsaslanaraq müəyyən kateqoriyalı şəraitlərə diqqət yetirmək lazımdır.

Şərait I. Dələduz məlumdur, o, cinayəti törədərkən və ya törətdikdən sonra tutulduqda: belə halda istintaqın aşağıdakı kimi təşkili məqsədyönlüdür. Ümumiyyətlə, istintaq hərəkətlərinin ardıcılığına diqqət yetirsək bunu əyani şəkildə təsvir etmək olar.

İlk növbədə şübhəli şəxsin şəxsi axtarışı və onun dindirilməsi; axtarış zamanı aşkar edilmiş maddi sübutların müayinəsi; hadisə yerinin müayinəsi; zərərçəkmiş şəxsin və şahidlərin dindirilməsi ön planda durmalıdır.

Şərait II. Dələduz məlumdur, lakin o gizlənilir. Bu istintaq şəraitində əsas tapşırıqlardan biri dələduzun axtarışıdır. Bundan savayı, zərər çəkmiş şəxsin dindirilməsi, o cümlədən şahidlərin, maddi sübutların müayinəsi, daxili işlər orqanlarının müəssisələrinə şübhəli şəxsin axtarışı məqsədilə istiqamətləndiricilərin göndərilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili; şübhəli şəxsin şəxsiyyəti və onun gedə biləcəyi yerlərin öyrənilməsi qənaətinə gəlinmə kimi tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Şərait III. Dələduz məlumdur, o, öz hərəkətlərini qanuni müqavilə (saziş) formasında maskalayır.

Bu cür şəraitdə şübhəli şəxsin apardığı əməliyyatda dələduzluğu müşayiət edən müqavilə sənədləri götürülüb hüquqi əsası və xarakteri öyrənilməli, bununla əlaqədar olaraq vəzifəli şəxs müəyyən olunmalı və dindirilməli, tələb olunan qanunvericiliyə əsasən bu əməliyyatın aparılması əsaslandırmaqla öyrənilməlidir.

Bu işlə əlaqədar olaraq istintaq orqanlarının əsas fəaliyyəti hüquqi şəxslərin (səhmdar cəmiyyəti, ayrı-ayrı təşkilatlar və s.) maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin tədqiqinə istiqamətlənməlidir. Buradan irəli gələrək ilk növbədə aşağıdakı hərəkətlər yerinə yetirilməlidir:

- müəssisəyə aid və digər sənədlərin yoxlanılması məqsədilə öyrənilib, götürülməsi;

- yoxlama və təftişin təyin olunması;

- xidməti sahələrin axtarışı, həmçinin də müayinə, qəbuledici və bu işlə bağlı məsul şəxsin müəyyən olunub və dindirilməsi;

-hüquqi şəxsin qiymətli əşyalarının və nəğd pullarının, əmlakının axtarışı;

-həmin hüquqi şəxsin bank uçotuna həbs qoyulması.

Şərait IV. Dələduz məlum olmadıqda.

Bu halda müstəntiq:

–subyektin portretini (şifahi portreti) tərtib etməli:

–kriminalistik qeydiyyat vasitəsilə yoxlama aparmalı;

–əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirilməlidir.

İstintaqın ilkin mərhələsində aşağıdakı tipik ümumi fərziyyələr irəli sürülür:

–ərizə verən şəxsin məlumatlarında göstərilən hallarda olduğu kimi dələduzluq faktı baş vermişdir;

–dələduzluq baş verməmişdir, digər cinayətlər törədilmişdir (əmlakı zorla tələb etmə, soyğunçuluq və s.);

–qanuni mülki-hüquqi müqavilə bağlanmışdır (dəyişdirmə, alqı-satqı, bağışlama və s.).

Xüsusi fərziyyələr müstəntiq tərəfindən cinayətkar qrupun tərkibi haqqında, cinayətin izlərinin gizlədilməsinə yönələn fəaliyyətlə bağlı şübhəli şəxsin olduğu yerlərlə bağlı və s. əlaqədar olaraq irəli sürülə bilər. İstintaq fərziyyələrinin qurulması və yoxlanılmasının məqsədi tədqiq olunan cinayət işi üzrə həqiqəti müəyyənləşdirmək, yəni cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsirkar olub-olmamasını aydınlaşdırmaqdır. İstintaq zamanı qurulan fərziyyələr mühüm əhəmiyyətə malik olub, istintaqın planlaşdırılmasında həlledici rol oynayır. Belə ki, fərziyyələrin qurulması və yoxlanılması istintaqın planlaşdırılmasının əsasını təşkil edir.

Fərziyyələr vasitəsilə istintaqın istiqaməti, habelə dələduzluq üzrə aydınlaşdırılmalı olan halların dairəsi müəyyən olunur.

İstintaq zamanı irəli sürülən fərziyyələr müstəntiqin fəaliyyətinin dairəsini, istiqamətini və xarakterini müəyyənləşdirir.

Dələduzluq cinayətinin istintaqında plan sübut etmə predmetinə uyğun olaraq, cinayət tərkibinin əlamətləri dairəsində tərtib edilir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, dələduzluq cinayəti üzrə sübut edilməli halların hamısı cinayət tərkibi üçün heç də eyni dərəcədə əhəmiyyət kəsb etmir. Məsələn, təqsirləndirilən şəxs “alibi” irəli sürükdə cinayətin törədildiyi vaxt tam dəqiqliklə müəyyən olunmalıdır.

Planlaşdırmada nəzərə alınmalı olan hallardan biri də istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi ardıcılığının düzgün müəyyən edilməsidir. Bu isə konkret istintaq hərəkətlərinin xarakterindən asılıdır.

İstintaq hərəkətlərinin planlaşdırılmasının əsas məsələlərindən biri konkret hərəkətin yerinə yetirilməsi üçün müvafiq hazırlıq tədbirlərinin görülməsidir. Bunun üçün ilk növbədə işdə olan materiallar ətraflı öyrənilməli, sonra isə istintaq hərəkətlərinin aparılması üçün lazımi hazırlıq tədbirləri həyata keçirilməlidir. Məsələn, hadisə yerinə baxış üçün texniki vasitələrin hazırlanması, mütəxəssisin çağırılması, hal şahidlərinin dəvət olunması və s. bu kimi hərəkətlər həmin tədbirlərə aiddir.

İlkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri. İlkin istintaq hərəkətlərinin xarakteri və ardıcılığı dələduzluğun törədilmə üsulundan, dələduzun şəxsiyyətindən, məlumat mənbələrindən, bu məlumat-ların konkret məzmunundan, törədilmə vaxtından, yerindən və digər hallardan irəli gələrək müəyyən olunur. Məsələn, əgər müstəntiqə sosial təminat orqanından daxil olmuş materialda təqaüdün qanunsuz olaraq saxta sənədlər əsasında alınması göstərilmişdirsə, belə halda istintaqın aparılması şəxsin cinayəti törətməsi faktının müəyyən olunmasına istiqamətlənir.

İlk növbədə bütün təqaüdün alınmasına aid olan sənədlər götürülür, təqaüdün alınması ilə əlaqədar olan şəxslər müəyyən olunub, dindirilir (sosial təminat müvəkkili, arxivin əməkdaşları və s.). Dələduzun keçmiş xidmət yerinə şübhəli şəxsin iş stacı və əmək haqqının yoxlanılması məqsədilə səlahiyyətli orqana sorğu göndərilir. Sonra isə konkret istintaq şəraitindən

asılı olaraq şübhəli şəxsin tutulması və onun dindirilməsi məsələsi həll edilir.

Dələduzluq cinayətinin törədilmə yerinin tədqiqi, cinayətin törədildiyi vaxtdan nə qədər keçməsinin müəyyən olunması, ilk növbədə dələduzun «isti izlərlə» axtarışına kömək etmək məqsədi daşıyır.

İlkin istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində alınmış məlumatlar əsasında istintaq fərziyyələri irəli sürülür.

İstintaqın ilkin mərhələsində aşağıdakı ümumi fərziyyələri qurmaq olar:

1) ilkin materiallardan görünür ki, dələduzluq cinayəti törədilmişdir;

2) dələduzluq faktı olmamışdır, ərizə verən şəxs yanılır;

3) dələduzluq hadisəsi baş verməmişdir, şəxs yalan məlumatları uydurur (dələduzluq səhnələşdirilib).

Xüsusi fərziyyələr isə aşağıda göstərilən istiqamətlərdə irəli sürülür:

a) dələduzun şəxsiyyəti barədə fərziyyələr;

b) cinayətkarlıq yolu ilə əldə olunmuş şeylərin çatdırıldığı və saxlanıldığı yer haqqında fərziyyələr;

c) dələduzluq nəticəsində vurulmuş maddi ziyanın miqdarı haqqında fərziyyələr;

ç) dələduzluğun törədilməsinin ayrı-ayrı halları haqqında fərziyyələr.

Əgər istintaqın başlanğıcında dələduzun şəxsiyyəti məlum deyilsə, onda tipik istintaq hərəkətləri aşağıdakılar olacaqdır:

- zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi;

- istintaq baxışı;

- əməliyyat marağı kəsb edən foto təsvirin tanınmaya təqdim edilməsi;

- şübhəli şəxsin tutulması və axtarışı;
- şübhəli şəxsin dindirilməsi.

Zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi. Zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi aşağıdakı suallar ətrafında həyata keçirilir:

– zərərçəkmiş şəxs harada, nə vaxt, kimin vasitəsilə, hansı şəraitdə dələduzla tanış olmuşdur (hansı məqsədlə);

– dələduz zərərçəkmiş şəxsə nə vəd etmiş, nə tələb etmiş, ondan nə almış və ona nə satmışdır;

– dələduzla zərərçəkmiş şəxs harada, hansı vaxtda və necə dəfə görüşmüşlər;

– dələduz tək və ya qrupun tərkibində fəaliyyət göstərmişdir və onların hər biri dələduzluqda necə iştirak etmişlər;

– dələduz necə xarakterizə olunur, o, hansısa bir sənəd göstərmişdirmi;

– zərərçəkmişin dələduza verdiyi şeylər əmlak, yoxsa puldur;

– dələduzluğun əlamətlərini (hallarını) kim təsdiq edə bilər.

Əsas diqqət, dələduzun şəxsiyyətinin aydınlaşdırılmasına, onun zahiri görünüşünə, vərdisləri geyim formasına və danışığı tərzinə, əgər dələduz nəqliyyat vasitəsindən istifadə edərsə, onun markasına, rənginə, nömrəsinə, fərqləndirici əlamətlərinə yönəldilməlidir,

Naməlum dələduzun xüsusi əlamətlərinin aydınlaşdırılması böyük əhəmiyyətə malikdir. Bununla əlaqədar olaraq dindirilən şəxsə “şifahi portreti” xarakterizə edən xüsusi şəkillər dəstinin cədvəlini göstərmək olar. Məsələn, müxtəlif formalarda sifət, gözün və digər anatomik əlamət və tərtib olunmuş bir

neçə şəkillər dəstinin fraqmentini göstərməklə həmin adamın zahiri görünüşünü ona xatırlatmaq mümkündür. Mümkün olarsa, dindirilən şəxsdən dələduzun sifətinin, başının və s. quruluşunu təsvir etmək də xahiş oluna bilər. Burada sadalananlar bütövlüklə dələduzun müəyyən edilməsinə, axtarışına və tutulmasına geniş imkanlar açır.

Şahidlərin dindirilməsi. Şahidlərin dindirilməsində aşağıdakı məlumatların aydınlaşdırılması məqsəddüğüdür:

– dələduzluğun ayrı-ayrı halları haqqında məlumatlar;

– dələduzun həyat tərzi, davranışı, məşğuliyyəti, onun şəxsiyyəti, əlamətləri haqqında məlumatlar;

– cinayətkar qrupun hər bir üzvü haqqında məlumatlar;

– zərərçəkmiş şəxsin şəxsiyyəti, onun müqaviləyə marağı barədə məlumatlar;

– dələduz tərəfindən zərərçəkmişə verilmiş əmlak, müqavilənin xarakteri haqqında məlumatlar;

– bu cinayətin özünəməxsus halları və dələduzluğun digər faktları barədə məlumatlar.

Ümumiyyətlə, şahid, yəni cinayəti bilavasitə görə şəxs zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi ilə, ictimaiyyətin köməyi ilə, hadisə yerinə baxış zamanı, həm də daxili işlər orqanının əməliyyat imkanlarından istifadə etməklə müəyyən olunur. Bəzən lazım gəldikdə, şahid qismində dindirilən şəxsdən təqsirləndirilənin şəxsiyyəti, zərərçəkmiş şəxs və onlar arasında əlaqələr barədə də soruşulur. Dindirmə zamanı təqsirləndirilən şəxsə qarşı olan münasibətdən öyrənmək olar ki, şahidin verdiyi ifadələr təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi istiqamətinə

yönəlir və bu isə onların arasında dostluğun olmasına dəlalət edir.

Dələduzluq işində menecerlər, kargüzarlar, kassirlər, hüquqi şəxsin mühafizəçiləri, notariuslar, mənzil-istismar sahəsinin əməkdaşları və digər xidmətçilər şahid qismində cəlb edilə bilərlər.

Hadisə yerinə baxış. Bütün növdən olan cinayətlərin istintaqında olduğu kimi dələduzluq cinayətinin istintaqında da hadisə yerinin, sənədlərin və predmetlərin baxışı aparılır.

Hadisə yerinə baxışın zərərçəkmiş şəxsin iştirakı ilə keçirilməsi daha məqsədəuyğundur.

Hadisə yerində cinayətkarın qoyduğu izləri və əşyaları aşkar etmək, dələduzluğun yeri və şəraiti barədə lazımi qədər məlumat verən şəxsin ifadəsinin həqiqətə uyğun olmasını yoxlamaq, cinayətin törədilmə şəraitinin istiqamətləndirilməsini müəyyən etmək mümkündür. İmkan daxilində elə buradaca şahidlərin dairəsinin müəyyən olunması, cinayətin törədilməsi üsullarının araşdırılması da həyata keçirilməlidir.

Ümumiyyətlə, dələduzluğun istintaqı zamanı hadisə yerinə baxış, cinayətin törədilmə vaxtından nə qədər keçməsinə baxmayaraq, həmişə aparılır.

Dələduzluq cinayətində hadisə yeri hüquqi baxımdan genişdir – bir yerdə dələduz zərərçəkmiş şəxslə tanış olur, digər yerdə onu aldadır, üçüncü yerdə isə zərərçəkmişdən qiymətli materialları və ya digər əmlakı və ya əmlaka olan hüququ əldə edərək qaçıb gizlənir.

Hər bir hadisədən asılı olaraq müstəntiq bilavasitə baxışın harada aparılması qərarına gəlir. O, bütün yerlərdə, o cümlədən də əgər lazım gələrsə,

zərərçəkmiş şəxslə dələduzun əlaqədə olduğu yerlərdə də baxış keçirə bilər.

Baxış zamanı müstəntiq ilk növbədə cinayətin törədilmə şəraitini öyrənir, cinayətin törədilmə yerini müəyyənləşdirir, dələduzun bu yerin giriş-çıxışının bilməsini müəyyən edir və cinayətin törədildiyi yerin harada olmasını, onun çıxıb gedə biləcəyi yolları aydınlaşdırır və s.

Dələduzlar “özbaşına axtarış” deyilən polis əməkdaşı sifətində (adı altında) mənzillərə və digər yerlərə daxil olurlar. Bu zaman dələduz “özbaşına axtarış” zamanı müxtəlif predmetlərə toxunur, onları qarışdırır. Baxış diqqətlə keçirilərsə, dələduzun yaşayış sahəsində əl-barmaq izlərinin aşkar edilməsi mümkündür.

Əl-barmaq izlərinin axtarışını asanlaşdırmaq üçün hadisə yerinə baxışda zərər çəkmiş şəxsin iştirakı müsbət nəticələr verə bilər. Yəni zərərçəkmiş şəxs dələduzun hansı predmetlərə toxunduğunu aydınlaşdırmağa kömək edə bilər.

Dələduz tərəfindən keçirilən “özbaşına axtarış” cinayət işləri üzrə hadisə yerinə baxış zamanı çox vaxt onun tərəfindən saxlanılmış axtarış protokolu, yaddan çıxmış qeydlər və s. sənədlər aşkar olunur. Həmin sənədlər dələduzun müəyyən edilməsi və tutulması üçün şərait yarada bilər.

Dələduz tərəfindən zərərçəkmiş şəxsə verilmiş sənədlərin, pul əskinazlarının, saxta qiymətli əşyaların, müxtəlif qeydiyyatların, qəbzlərin və s. baxışı bu cinayəti törədən şəxs haqqında müəyyən məlumatların toplanmasına imkan verir.

Əgər dələduzların kommersiya strukturlarına aidiyyəti müəyyən edilərsə, onların ofislərində,

istehsalat sahələrin, kassaların, maliyyə şöbələrinə də baxış keçirilir.

Baxış zamanı əl-barmaq izlərinin mikrohissəciklərini, sənədlərdə saxtalıq əlamətlərini aşkar edib, qeyd etmək məqsədilə mütəxəssis kriminalist də cəlb olunur. Digər mütəxəssislərin – zərgərlərin, əmtəəşünasların, mühasiblərin də iştirakı zəruridir. Yuxarıda göstərilən mütəxəssislərin cəlb olunması dələduzluq cinayətinin törədilmə üsullarından və hadisə yerinə baxış zamanı aşkar edilmiş maddi sübutların xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Şübhəli şəxsin tutulması. Şübhəli şəxsin cinayət başında tutulması, zərərçəkmiş şəxsin verdiyi ifadə və ya ərizə ilə əlaqədar olaraq təhqiqat orqanının apardığı əməliyyat-axtarış tədbirlərinə əsaslanaraq, cinayət işinin başlanıldığı və dələduzun sisteməlik dələduzluq fəaliyyəti ilə məşğul olduğu məlum olduqda həyata keçirilir.

Tutma məcburiyyət tədbirinin hazırlıq mərhələsində tutma qrupunun tərkibi və təşkili, texniki vasitələr, dələduzun fəaliyyətinin sənədləşdirilməsi üçün ləvazimatlar hazırlanır, sonrakı istintaq hərəkətlərinin keçirilmə qaydası və ardıcılığı məsələləri həll edilir.

Bu tədbirin (tutulmanın) dələduzun zərərçəkmişdən pul və ya əmlakı əldə etdiyi anda keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Tutma zamanı dələduzun bütün hərəkətlərinə xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır. Təcrübə göstərir ki, dələduz əldə etdiyi pul və əşyaları, bu növ cinayətin predmeti olan digər şeyləri atmağa, qaçıb gizlənməyə cəhd göstərir. Bu kimi halların qarşısını almaq üçün dələduz tərəfindən atılmış sənəd və digər predmetlərə diqqətlə baxış keçirilərək, zərər çəkmiş şəxsə göstərilir

və ona məxsusluğu müəyyən olunduqdan sonra tutma protokolunda qeyd olunur.

Tutulma zamanı lazım gəldikdə tutulanın şəxsi axtarışı polis tərəfindən həyata keçirilir. Axtarış keçirilərkən cinayət aləti ola bilən bütün predmetlər (məsələn, pul və əşyalar, saxta qiymətli şeylər), cinayət yolu ilə əldə edilən əmlak və s. aşkar edilərək götürülür. Sadalanan bu predmetlər zərər çəkmiş şəxsdən aldatma yolu ilə dələduz tərəfindən əldə olunur. Tutulmuş cinayətkarla bərabər zərər çəkmişdən də bu göstərilənlər aşkar edilə bilər. Müxtəlif növdən olan sənədlər, şəxsi qeydiyyatlar, yazışmalar və s. buna əyani misaldır.

Şübhəli şəxsin dindirilməsi. Dindirmənin taktiki cəhətdən düzgün aparılmasının nəticələrinin iş üçün böyük əhəmiyyəti vardır.

Dələduz tutulduqdan, şəxsi axtarış aparıldıqdan sonra qanunvericiliyin tələblərindən irəli gələrək dindirmə istintaq hərəkətini keçirmək lazımdır.

Bu istintaq hərəkətinin hazırlıq mərhələsində bu hal cinayətin mexanizmi, dələduzun şəxsi xüsusiyyətləri, onun keçmiş cinayətkar təcrübəsi, yığılmış sübutlar və onların xarakteri, cinayətkar qrupun funksiyası və üzvlərin hər birinin rolları müəyyən olunmalıdır.

Əgər şübhəli şəxs dələduzluq faktını etiraf edirsə, onda aşağıdakı suallar aydınlaşdırılır:

- dələduzluq cinayəti harada və hansı şəraitdə törədilmişdir;
- zərər çəkmiş şəxsin şəxsiyyəti haqqında məlumatların dairəsi və onunla tanışlığın hansı şəraitdə olması;

– dələduzluq cinayəti hansı üsullarla törədilmişdir, bu cinayətin törədilməsinə hazırlıq və onun gizlədilməsi üçün hansı tədbirlər görülmüşdür;

– bu cinayətin iştirakçıları kimdir, onların cinayətkar fəaliyyəti və hər birinin rolu nədən ibarətdir;

– zərər çəkmiş şəxsdən əldə olunmuş əmlak və qiymətli şeylər nədən ibarətdir, harada saxlanılır və ya hansı vəziyyətdə və kimə verilmişdir və ya satılmışdır;

– şübhəli şəxs daha hansı cinayətlərdə iştirak etmiş və ya onu törətmişdir (cinayətkar qruplarda).

Əgər dələduz öz günahını inkar edirsə, onda o, tanınma üçün zərərçəkmişə və şahidlərə təqdim olunur. Üzləşdirmə keçirildikdən sonra isə ekspertizanın rəyi dələduza sübut kimi təqdim edilir.

Adətən dələduz tutulduqdan sonra cinayət törətdiyini həmin vaxt boynuna almır və müxtəlif istiqamətlərə yönələn əsassız dəlillər gətirir.

Bəzən dələduz cinayətin törədilməsindən sonra yaxalanırsa müəyyən olunmuş vaxtın keçməsindən irəli gələrək dələduzluqda iştirakını inkar edir və əsassız alibi irəli sürür. Belə halda dindirmənin əsas taktiki üsulu ondan ibarətdir ki, müstəntiq özündə olan sübutlardan onun günahını təsdiq edənləri şübhəli şəxsə təqdim edir.

Dələduzluq cinayəti baş verən anda, onun harada olması və nə ilə məşğul olması hərtərəfli aydınlaşdırılır. Elə bunlardan belə qənaətə gəlmək olar ki, dələduzluq zamanı bilavasitə onun harada iştirakını müəyyənləşdirmək mümkündür.

İstintaq prosesində lazım olduqda əmlak üzərinə həbs qoyma məsələsi də ortaya çıxıb bilər. Bu o halda olur ki, şübhəli şəxs müəssisədə dələduzluq əməliyyatında iştirak etmişdir. Elə ona görə də onun

hesabına həbs qoyulur. Bu zaman müstəntiq təsərrüfat subyekti ilə əlaqədar olaraq əsaslandırılmış qərar çıxarır və onun surətini müəssisənin hesabına həbsin qoyulması üçün kommersiya bankına və ya mərkəzi bank idarəsinə göndərir. Bank isə həmin müəssisə ilə bütün maliyyə əməliyyatlarını, yəni pul vəsaitlərinin verilməsini təcili dayandırır.

§ 3. Sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Dələduzluğun istintaqının sonrakı mərhələsində müstəntiq cinayət işinin toplanmış materiallarını sistemləşdirir və təhlil edərək, hərtərəfli plan, sxem və cədvəl tərtib edir. Sonra isə məhkəmə ekspertizalarını təyin edir, təqsirləndirilən şəxsin əlavə dindirilməsini və üzvləşdirməni onların iştirakı ilə keçirir, şahidlərin dairəsinin genişləndirilməsi üçün tədbirlər görür, tanınma və istintaq eksperimentini həyata keçirir.

Müstəntiq istintaqın bu mərhələsində öz işini aşağıdakı istiqamətlərdə qurur:

- əldə olunmuş və dələduzun təqsirliliyini göstərən sübutların yoxlanması;
- yeni sübutların toplanması;
- məlum olmayan dələduzluğun iştirakçılarının və epizodlarının müəyyən olunması;
- gizlənmiş cinayətkarın axtarışı;
- cinayətkarlıq yolu ilə əldə olunmuş əmlak və qiymətli əşyaların, o cümlədən pul vəsaitlərinin axtarışı;
- təqsirləndirilənin şəxsiyyətin öyrənilməsi;
- dələduzluğun törədilməsinə kömək etmiş səbəb və şəraitin müəyyən olunması.

Ən mühüm istintaq hərəkətlərindən biri olan şəxsiyyətin və predmetlərin tanınma üçün təqdim olunmasına diqqət yetirək.

Bu istintaq hərəkətinin zərər çəkmiş şəxs, şahidlər, şübhəli şəxs üçün real şəraitin yaranması və müqayisənin aparılması üçün müsbət əhəmiyyəti vardır. Bu zaman hər hansı bir əşya, yəni dələduzluq yolu əldə olunmuş predmet və dələduzun zahiri əlamətlərini tanıyan şəxsin yaddaş obrazında canlandırmaq üçün həmin şəxs predmetin və şəxsin əlamətləri barədə əvvəlcədən dindirilir. Tanınma üçün təqdim etmədə hansı əlamətlərə görə tanıyacağı, xüsusilə əşyanın fərdi əlamətləri və şəxsin zahiri görünüşü haqqında məlumatların toplanması bu dindirmənin əsas məqsədini təşkil edir.

Dələduzluqda şəxsiyyətin tanınmaya təqdim olunmasının özünün spesifik taktikası vardır. Bir halda zərərçəkmiş şəxs tam və dəqiq şəkildə dələduzu tanıya bilər, digər halda isə dələduzlar zərər çəkmiş yayındırmağa çalışırlar.

Dələduzun tanınmaya təqdim olunmasında onun qaçmağa can atdığı müxtəlif dəlillərin izlənməsi lazımdır.

Dələduzlar əvvəlcədən cinayəti törətməyə hazırlaşarkən öz zahiri görünüşlərini bir qayda olaraq dəyişdirirlər – yeni başqa geyim geyirlər, saçlarını dəyişdirirlər və ya qırxdırırlar, saqqal buraxırlar, eynək taxır və ya çıxarırlar. Ona görə də lazım gəldikdə tanıyan şəxsə tələsmədən tanınmaya təqdim olunan şəxsin sifətinə baxmaq imkanını yaratmaq xüsusilə vacibdir.

Dələduz tərəfindən aldatmaqla əldə olunmuş və zərər çəkmiş şəxsə məxsus olan və dələduzdan aşkar

olunmuş müxtəlif əşya və predmetlərin adətən zərər çəkmiş şəxsə və şahidlərə tanınma üçün təqdim edilməsi keçirilir.

Ekspertizaların təyin olunması. Ekspertizaların təyin olunmasının dairəsi cinayət işinin kateqoriyasından, dələduzluğun üsullarından, sübut edilməli olan hallardan və onların lazımi qədər geniş şəkildə olmasından asılıdır.

Dələduzluq cinayətinin istintaqında tətbiq edilən bütün növdən olan kriminalistik ekspertizalardan ən xarakterik olanları – sənədlərin ekspertizası (məhkəmə-xəttşünaslıq və texniki-kriminalistik) və trasoloji ekspertizalardır.

Cinayətin törədilməsi zamanı saxlanmış əl-barmaq izlərinə görə dələduzun müəyyən olunması üçün daktiloskopik ekspertiza keçirilir:

– bağlamanın hissələrinə görə onun bütövlüyünün müəyyən olunması zərurəti yarandıqda trasoloji ekspertiza aparılır;

– fiziki-kimyəvi ekspertiza – saxta qiymətli şeylərin satışı olduqda təyin olunur.

Dələduzluq cinayətinin törədilməsində maliyyə-təsərrüfat əməliyyatları həyata keçirilərsə, bu zaman məhkəmə-mühasibat ekspertizası aparıla bilər.

Xəttşünaslıq ekspertizasına sənədlərin imzalarının və ayrı-ayrı yazışma, bütünlüklə mətnin icraçılarını müəyyən etmək üçün göndərilir. Bu hallarda ekspertizanın qarşısında duran əsas vəzifə müəssisənin sənədlərindəki imzaların, müqavilə və kontraktların, yazışmaların, buraxılış vəərəqlərinin, idxal-ixrac sənədlərinin, əlyazma mətnlərinin və dələduzun apardığı qeydlərdən kimə məxsusluğunun öyrənilməsidir. Elə ona görə də xətti ekspertiza təyin olunur.

Makina mətnlərinin, tipografiya çap sənədlərinin rekvizitlərinin saxtalaşdırılması faktını müəyyən etmək üçün sənədlərin texniki-kriminalistik tədqiqatı ekspertizası təyin olunur. Bu ekspertizanın köməyi ilə qiymətli kağızların, lisenziya, keyfiyyət sertifikatının, kredit vəərəqəsinin, bank və maliyyə-mühasibat sənədlərinin, pasport və vəsiqələrin, ödəmə tapşırıqlarının saxtalaşdırılması faktını və üsullarını aydınlaşdırmaq mümkündür. Bu zaman tədqiqatın predmeti sənədlərin saxtalaşdırılması üçün tətbiq edilən və istifadə olunan texniki vasitələr də ola bilər. Məsələn, surət çıxardan, faks-teletayp, printerlər.

Müəssisələrin idarə olunması sahəsində, maliyyə-mühasibat uçotlarının və hesablaşmalarının aparılmasında avtomatlaşdırma sisteminin geniş tətbiq edilməsi ilə əlaqədar olaraq, müxtəlif məlumatların yığılmasında, sistemləşdirilməsində və ötürülməsində EHM-dən istifadə olunur. Bu sahədə də dələduzluq faktlarına rast gəlinir.

Beləliklə, həmin kompüterlərdə olan, əmanətçilərin və ya səhmdarların tərkibi, faktiki yığılan pul vəsaitlərinin məbləği, aparılan maliyyə əməliyyatları haqqında məlumatlar istintaq üçün maraq doğura bilər. Belə hallarda kompüterin sisteminə qeyri-qanuni daxil olma faktını və üsullarını, dəyişikliyə məruz qalmış məlumatlar tutumunun bərpa edilməsini, EHM-ın proqramçısını və istifadə edən şəxsi müəyyən etmək məqsədilə kompüter-kriminalistik ekspertiza keçirilməsi zərurəti meydana çıxır.

Təqsirləndirilən şəxs dindirilməsi.
Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi ilə bağlı istintaqın ilkin mərhələsində dələduzluğun məlum olmayan halları, ifadələrin detallaşdırılması və aydınlaşdırılması

həyata keçirilir. Sonra isə zərərçəkmiş şəxsin, şahidlərin ifadələrinin, ekspertizaların nəticələri haqqında rəyin təqsirləndirilən şəxsə təqdim olunması həyata keçirilir. Bundan başqa, dələduzun dindirilməsində bütün epizodlar və cinayətin törədilməsi halları ittiham irəli sürüldükdən sonra həyata keçirilir. Bu isə dələduzluq cinayətinin istintaqında təqsirləndirilən şəxsin əlavə dindirilməsi və ya axırıncı mərhələ kimi qiymətləndirilir.

Dələduz ona elan edilmiş ittihamın mahiyyətinə dair, habelə iş üzrə ona məlum olan bütün hallar haqqında ifadə verməlidir. O, öz ifadəsində elan edilmiş ittihama münasibətini bildirir, bununla əlaqədar olaraq işdə olan sübutları izah edir və onların həqiqiliyi haqqında mülahizələrini elan edir, yeni sübutların tələb edilməsi haqqında vəsatət qaldırır.

Dələduzun ifadəsinin predmetinə həm də onun şəxsiyyətini və keçmiş fəaliyyətini, habelə mənəvi simasını xarakterizə edən məlumatların da daxil olmasını etiraf etmək lazımdır.

Xüsusilə, bu cəhəti də nəzərə almaq lazımdır ki, bəzən təqsirləndirilən başqa şəxslər barəsində ifadə verərkən öz təqsirinin müəyyən hissəsini onların üzərinə qoymağa, dələduzluq cinayətinin iştirakçılarını gizlətməyə və onların məsuliyyətini yüngülləşdirməyə çalışır. Elə ona görə də təqsirləndirilən ifadəsini yoxlayarkən və qiymətləndirərkən müstəntiq belə ifadələrə tənqidi yanaşmalıdır.

Dələduzun cinayəti törətməkdə etirafı doğru və yalan ola bilər. İstintaq təcrübəsi göstərir ki, bir çox hallarda təqsirləndirilən şəxs ona yaxın şəxsləri cinayət məsuliyyətindən uzaqlaşdırmaq məqsədilə, marağı olan şəxslərdən mükafat almaq arzusu ilə və s.

səbəblərdən cinayətin onun tərəfindən törədilməsini yalandan etiraf edir.

Bundan başqa təqsirləndirilən şəxs daha ağır cinayət etməkdə ifşa olunmasın deyə, həqiqətən etdiyi az ağır cinayəti boynuna ala bilər.

Göstərilən səbəblərdən dələduzun təqsirinin etirafı, yalnız iş üzrə toplanmış bütün sübutların məcmuyu ilə təsdiq edildikdə, ittihamın əsasını təşkil edə bilər.

Dələduzun öz ifadəsində onun tərəfindən törədilmiş cinayətin halları haqqında gətirdiyi faktiki məlumatlar sübut kimi qiymətləndirilməlidir. Məsələn, hadisə yerinə və necə daxil olması, orada nə etməsi, hadisə yerinə baxış zamanı aşkar edilmiş izləri nə kimi şəraitdə qoyması və s. Yalnız yoxlanıla bilən və iş üzrə müəyyən olunmuş digər faktlarla müqayisə edilə bilən bu faktiki məlumatlar sübut qismində çıxış edə bilər. Lakin verilən ifadənin xarakterindən asılı olmayaraq, hər bir halda, istər təqsirləndirilən şəxs təqsirini inkar edərkən bunu əsaslandırان dəlillər gətirdikdə, istərsə də o, heç bir dəlil gətirmədən təqsirini əsassız inkar etdikdə, ifadələr tam və mükəmməl yoxlanılmalıdır.

Dələduzun cinayətdə iştirakı və ya cinayəti müstəqil törətməsi, digər təqsirləndirilən şəxsə qarşı ifadəsi xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Dələduzun digər təqsirləndirilən və ya digər şəxsə iftirası müxtəlif səbəblərdən (təqsirini yüngülləşdirmək, cinayətin həqiqi iştirakçılarını gizlətmək, hər hansı şəxsdən intiqam almaq və s.) ola bilər.

Dələduzluq cinayətinin istintaqı prosesində müttəhim öz ifadəsini müxtəlif səbəblərdən dəyişdirə bilər. Bu zaman müstəntiq dələduzun nə üçün ifadəsini dəyişdirdiyini, hansı motivi əsas tutduğunu, yəni ifadəni

könüllü və ya məcburiyyət qarşısında dəyişdirdiyini araşdırmağa borcludur.

Belə bir nəticəyə gəlib demək olar ki, CPM-in 233-234-cü maddələrini rəhbər tutaraq, müstəntiq dindirmənin əvvəlində dələduzdan ona ittiham elan olunmuş cinayəti törətməkdə özünü təqsirli bilib-bilməməsini soruşmalı, sonra isə ittihamın mahiyyəti üzrə ifadə verməyi təklif etməlidir.

Müstəntiq dələduzun ifadələrini dinləməli, onu protokola qeyd etməli və zərurət yarandıqda ona suallar verməlidir. Dindirmədə protokolun tamlığını təmin etmək üçün stenoqramdan istifadə oluna bilər. Stenoqram yazısı işə əlavə edilir.

Onu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, istintaq aparən şəxs tərəfindən dindirmə zamanı hədə-qorxu gəlmək və ya sair qanunsuz hərəkətlər tətbiq etmək yolu ilə təqsirləndirilən şəxsi ifadə verməyə məcbur etmək cinayət qanunu ilə təqib edilir.

Dələduzluğun törədilməsində iştirak edən təqsirləndirilən şəxslərin ifadələri arasında yaranmış ziddiyyətlərin aydınlaşdırılması üçün üzləşdirmə istintaq hərəkətini keçirilir və bununla da digər istintaq hərəkətləri üçün imkanlar yaranır. Bu zaman yeni sübutların ortaya çıxması zərurəti də yaranır. Digər tərəfdən istintaq hərəkətini keçirməklə zərərçəkmiş şəxslər və şübhəli şəxslər arasında, yaxud da şahid və zərər çəkmiş şəxslərin ifadələrində daha qarışıq məsələlər araşdırıldıqdan sonra, dələduzluq cinayətini bilavasitə törədən şəxslərin hamısının ifşa olunması və istintaqın düzgün istiqamətdə aparılmasına nail olmaq mümkündür.

İstintaq eksperimenti. Dələduzluğun mexanizminə, həm də digər əməliyyatlara aid olan hərəkətlərin

təqsirləndirilən şəxs tərəfindən edilməsinin mümkünlüyünü yoxlamaq məqsədilə bu proses həyata keçirilir. Buna aid ola bilər:

- saxta sənədlər və köməkçi texniki vasitələrin hazırlanması;
- zərər çəkmiş şəxsin əmlakını öz mülkiyyətinə keçirmək məqsədilə onun əldə edilməsi;
- mümkün olan bu və ya digər hərəkətlərin müşahidəsi.

Vurulmuş maddi ziyanın ödənilməsi və müsadirə olunacaq əmlakı təmin etmək məqsədilə təqsirləndirilən şəxsin xüsusi mülkiyyətinin tapılması üçün müstəntiq axtarış keçirir. İdarə və təşkilatlara, əmlak və poçt-teleqraf yazışmaları üzərinə həbs qoyaraq sorğu göndərir.

Yaşayış fondlarını özəlləşdirmə şöbəsi, daşınmaz əmlakın alqı-satqısı bircəsi, vasitəçi – firma və notariat kontorları, texniki inventarizasiya bürosu, yaşayış sahələrinin bölüşdürülməsi və ayrı-ayrı qeydiyyatlardan təqsirləndirilən şəxsə məxsus olan yaşayış sahələrinin axtarışının dairəsini müəyyən etmək mümkündür. Kənd yerlərində isə onun mülkiyyətində olan evin, bağ evinin, kottecin və torpaq sahəsinin müəyyən olunması üçün yerli dövlət orqanlarına (yerli icra hakimiyyəti nümayəndəsinə) müraciət etmək lazımdır.

Nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməsi və onların əldə olunması, realizəsi DYP-ə aiddir. Əgər nəqliyyat vasitəsi xaricdən keçirilmişsə, bu barədə gömrük orqanlarından məlumat almaq olar.

Təqsirləndirilən şəxsin bilavasitə qiymətli kağızları qəbul edilməsi faktı müəssisənin reyestrlərində qeyd olunur.

Səhmdar cəmiyyəti isə səhm və onların sertifikatının, bank çeklərinin, kassa kitabçalarının, depozit sertifikatların, kredit vəərəqlərinin, veksellərin buraxılmasını hesablayaraq, onların qeydiyyatını aparır.

Vergi müfəttişləri hansı əmlaka və nəqliyyat vasitəsinə təqsirləndirilən şəxsin vergi ödəməsinə, onun illik gəliri barədə bəyannamə təqdim edib-etməməsini aydınlaşdırır.

Təqsirləndirilən şəxsin xarici firma və banka qoyulan vəsaitlərinin öyrənilməsi məqsədilə müstəntiq DİN-in İnterpol üzrə mərkəzi bürosuna müraciət edir. Təqsirləndirilən şəxsə məxsus olan əmlak aşkar olunduqdan sonra onun məhkəmənin qərarına qədər mühafizəsi təmin olunur.

Bu qəbidən olan dələduzluq cinayətinin törədilməsinin səbəblərinə ümumi qaydada diqqət yetirək:

- sosial-iqtisadi vəziyyətin çətinləşməsi;
- yeni mülkiyyət formalarının meydana çıxması;
- əhalinin hüquqi düşüncəsinin aşağı səviyyədə olması;
- özəl sektorda qeyri-qanuni maliyyə əməliyyatlarının aparılması;
- bir ictimai-iqtisadi formasiyanın digəri ilə əvəz edilməsi;
- yeni ictimai münasibətlərin qısa vaxt ərzində formalaşması.

Dələduzluq cinayətinin törədilməsinə kömək etmiş şərait amilinə konkret olaraq diqqət yetirsək, aşağıdakıları əyani şəkildə görə bilərik:

- şəxsin ictimai-faydalı əmək fəaliyyətində iştirak etməməsi;

- kollektivlərdə tərbiyəvi işin çatışmazlığı;
- dələduzun harada işləməsi və əhatəsində olan mənfi meyilli şəxslərin ona təsiri.

Müəyyən olunmuş dələduzluğun törədilməsi ilə əlaqədar digər şəxslərin, xüsusilə də zərərçəkmişin bəzi hərəkətlərindən də (xəsislik, xəbislik) dələduzun istifadə etməsini demək olar.

Saxta sənədlərin hazırlanmasında ayrı-ayrı rəhbərlərin etinasızlığı üzündən müxtəlif sənədlərin blanklarının əldə olunması imkanlarının yaranması və s. bu cinayətin törədilməsinə şərait yaradır.

Bəzi təşkilatlarda nəzarətsizlik şəraitinin yaranması nəticəsində orada işləyən şəxsin saxta sənədlər təqdim etməklə pul məbləğini alması kimi hadisələri də göstərmək olar. Məsələn, Tİ-60 №-1 Baş tikinti sahəsinin xəzinədarı otağın pis işıqlandırılmasından irəli gələrək, briqadiri Məmmədov M. əmək haqqı verilən otağın pis işıqlandırılmasından irəli gələrək hesablaşma kitabçasını yoxlamamış, özünə güvənərək adamlara etibar etmişdir və nəticədə həmin şöbənin briqadiri Məmmədov M. etibardan sui-istifadə edərək 4 nəfər işçinin əmək haqqının saxta sənəd təqdim etməklə əldə etmişdir. Onun bu cinayəti törətməsinə pis işıqlandırma və baş mühasib Xalidovun xəzinədarın işində olan çatışmazlıqları bilib, vaxtında aradan qaldırmaması kömək etmişdir. Belə hadisələrlə bağlı istintaq zamanı müstəntiq tərəfindən, dələduzluğun törədilməsinə kömək etmiş səbəb və şəraitin aradan qaldırılması tədbirləri göstərilməklə, həmin müəssisə, idarə və təşkilatlara CPM-in 221-ci maddəsinin tələblərindən irəli gələrək, təqdimat göndərilir. Məhz həmin müəssisələrin və təşkilatların vəzifəli şəxsi təqdimatda göstərilən halları aradan

qaldırıb, lazımi tədbirlər görülməli və təqdimatı göndərən şəxsə bir ay müddətində bu barədə məlumat verməlidir.

Dələduzluq cinayətinin törədilməsi üsullarını əhaliyə çatdırmaq üçün radio, televiziya və digər mətbuat vasitələrindən istifadə etmək lazımdır. Bu növ cinayətlərin qarşısını almaq üçün ictimaiyyətin köməyinə böyük ehtiyac vardır. Eyni zamanda əhali bu barədə məlumatlandırıldıqdan sonra yerlərdə bunun müsbət əhəmiyyəti olduğunu nəzərə almaq lazımdır.

Ümumiyyətlə, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi dövrün ən mühüm tələblərindən biridir. Elə buna görə də dələduzluğun istintaqının tam, hərtərəfli, obyektiv aparılması, cinayətkarların vaxtında məsuliyyətə cəlb edilməsi digər şəxsləri bu cinayətləri törətməkdən çəkindirir.

İstintaq təcrübəsinə əsaslanaraq demək olar ki, mülkiyyətə qarşı yönələn cinayətlərin 0,9 %-i dələduzluqla törədilir. Keçən illərlə müqayisədə bu faizin azalması müşahidə olunur. Buna da hüquq-mühafizə orqanlarının, o cümlədən də daxili işlər orqanlarının əməkdaşlarının səyi nəticəsində nail olunmuşdur. Digər tərəfdən, əhali ilə aparılan maarifləndirici işlər də öz bəhrəsini verir. Belə ki, insanlar mətbuat vasitələrindən istifadə etməklə az da olsa qanunları öyrənir, belə mənfi meyllərə qarşı mübariz olduqlarını öz iqtisadi fəaliyyətlərində göstərirlər.

Bu növ cinayətlərə faktlarına qarşı aparılan tədbirlərin bir tərəfi də mülkiyyətin çox hissəsinin vətəndaşların xüsusi mülkiyyətində cəmləşməsi, fərdi mühafizənin güclənməsi və insanların əmlaka qarşı marağı da dələduzluq cinayətlərinin geniş vüsət almasına əks-təsir göstərir.

VIII FƏSİL

MƏNİMSƏMƏ VƏ İSRAFETMƏ

CİNAYƏTLƏRİNİN ARAŞDIRMA METODİKASI

§ 1. Özgə əmlakının mənimləmə və israfetmə yolu ilə talama cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası

Mülkiyyətin mühafizəsinin möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlər sistemində özgə əmlakının vəzifəli şəxslər tərəfindən talanmasına qarşı mübarizədə HMO-nın rolu əvəzəndirilməzdir.

Mənimləmə və israfetmə yolu ilə özgə əmlakını talama Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 179-cu maddəsi ilə nəzərdə tutularaq mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər arasında ictimai təhlükəlilik

dərəcəsinə görə daha yüksəkdir. Bu cinayətlər dövlətə və cəmiyyətə böyük maddi ziyan vurur, xalqın var-dövlətini tükəndirir, cəmiyyətdə maddi nemətlərin eməyə görə bölünməsi prinsipini pozur, qanunsuz əldə edilmiş gəlirlə yaşayan təbəqənin meydana gəlməsinə səbəb olur.

Bu növ cinayətlərə qarşı mübarizədə cinayət-hüquqi vasitələrlə (AR CM-si oğurluq, soyğunçuluq, dələduzluq, quldurluq, mənimsəmə və israfetmə yolu ilə özgə əmlakın talanmasının formaları üzrə məsuliyyət nəzərdə tutur) yanaşı kriminalistik metod və metodikalar da böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Özgə əmlakın talanmasının hər bir forması, növü, üsulu fərdi əlamətlərlə xarakterizə olunur. Lakin bununla yanaşı onların hər birinə ümumi kriminalistik əhəmiyyətli xüsusiyyətlər xasdır.

Bu ümumi xüsusiyyətlər əsasında özgə əmlakın talanması ilə bağlı cinayətlərin istintaqını təmin edən metodika işlənib hazırlanır.

Özgə əmlakın talanması ilə əlaqədar cinayətlərin istintaqı onların xüsusiyyətlərinə görə 2 qrupa bölünür:

-oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, dələduzluq yolu ilə talama (ümumi obyekt);

-vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilən mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama (xüsusi subyekt).

Özgə əmlakın talanmasının, mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama formalarının kriminalistik xarakteristikasını verməzdən əvvəl onu cinayət-hüquqi nöqteyi-nəzərdən təhlil edək.

Özgə əmlakı mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama - bu cinayət üçün məsuliyyət AR CM-nin 179-cu maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Bu maddədə talama cinayətinin öz xarakterinə görə bir-birinə yaxın olan 2

formasını birlikdə verilmişdir. Yeni mənimsəmə və israfetmədə də əmlak kənar şəxslər tərəfindən deyil, əmlakın qorunub-saxlanması etibar edilmiş şəxslər tərəfindən talanır.

Obyektiv cəhətdən bu cinayətlər aşağıdakı əlamətlərinə görə fərqlənirlər. Mənimsəmə zamanı şəxs ona inanılıb tapşırılmış əmlakı qanunsuz olaraq öz mülkiyyətinə keçirir.

-israfetmə zamanı isə şəxs ona etibar edilmiş əmlakı başqalarına verir və onlar tərəfindən talanması üçün qəsdən şərait yaradır. Məsələn, qeyri-qanuni mükafat, növbədən kənar mənzil, rütbə, şişirdilmiş maaş alma, ölü canlar adına qanunsuz olaraq pul yazma və s.

Vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilən talamanın kriminalistik xarakteristikası, özündə cinayətkarın şəxsiyyəti və həyat tərzi haqqında, talanmış əmlak haqqında, talamanın məqsədi və motivi haqqında, bu cinayətlərin hazırlıq, törədilmə və gizlədilməsi üsulları, bu cinayətlərin maddi izləri və kriminal nəticələri, vəzifə talamasının başqa cinayətlərlə əlaqəsi haqqında məlumatları birləşdirir.

Təcrübə göstərir ki, vəzifə talaması cinayətləri çox vaxt iştirakçılıqla törədilir: bir neçə vəzifəli şəxsdən ibarət və ya qarışıq (bir neçə vəzifəli şəxs digər şəxslərlə) qrup şəklində törədilir.

Talançılar qrupunda əsasən bir müəssisənin və ya təşkilatın vəzifəli şəxsi və digər işçiləri, müxtəlif müəssisə, təşkilatın vəzifəli şəxsləri iştirak edir.

Öz iş yerlərinin xarakterindən asılı olaraq talançılar istehsalatla, maddi qiymətli əşyaların saxlanması, daşınması, qeydiyyatı, mühafizəsi, paylanması və təchizatla məşğul olan şəxslərdir.

Belə cinayətkar qrupları, onların davamlılığına və təşkilatçılığına görə müxtəlif qruplara bölünürlər. Bir halda onlar bir və ya bir neçə cinayət törətmək üçün yaranır, sonra dağılır, daha təhlükəli konspirasiya olunmuş, mütəşəkkil, davamlı talançılar qrupu bütün iştirakçıların ümumi marağı və məqsədi əsasında fəaliyyət göstərir.

Xüsusi hazırlanmış planla hərəkət edən bu qruplar, özlərinin «irarxik» strukturuna malikdir, onlar arasında vəzifə bölgüsü mövcuddur, əldə olunan «gəlir» vəzifənin əhəmiyyətinə görə də bölünür. Belə qruplarda birləşmək talançıları daha çox miqdarda talamalar etmək və izləri daha etibarlı gizlətmək zərurətindən doğur. Ona görə də belə cinayətlər nəinki əvvəlcədən hazırlanır, həm də onun sonradan maskalanma üsulu işlənir. Yuxarıda göstərilən cinayətkar qruplar belə yaradılır:

-talamada bütün iştirakçılarınin könüllü birləşməsi yolu ilə;

-lazımı səlahiyyətə və vəzifəyə malik şəxslərin şantaj, pulla ələ alma, qorxutma və s. yollarla qrupa cəlb edilməsi.

Bu cür cinayətkar qrupda şəxsin tutduğu mövqeyə onun kriminal təcrübəsi, həyata keçirilən «tədbirin» xidməti funksiyadan asılılığı, mənəvi-psixoloji kefiyyətlər və s. faktorlar təsir göstərir. Bu qrupun üzvləri arasında münasibətlər «işgüzar» prinsipi əsasda daha çox gəlir əldə etmək üzərində qurulur.

HMO, planlaşdırma, nəzarət, təhcizat, vergi üzrə və s. digər dövlət və ictimai təşkilatların «lazımı» şəxsləri ilə münasibət yaradarkən talançılar özlərinin cinayətkar əməllərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün lazım olan aşağıdakı imtiyazları əldə etməyə çalışırlar:

- şəxsi münasibətlər yaradırlar;
- maddi xarakterli müxtəlif xidmətlərlə vəzifəli şəxsləri özlərindən asılı vəziyyətə salırlar;
- müxtəlif hədiyyələr, rüşvət və s. verirlər.

Qəsdin predmetinə görə vəzifə talmaları 3 qrupa bölünür:

- pulların talanması;
- qiymətli əmtəə-maddi əmlakın talanması;
- pulların və qiymətli əmtəə-maddi əmlakın talanması.

Talanan əmlak rəsmi sənədlərlə qəbul edilmiş, qeydiyyatdan keçmiş və ya ümumiyyətlə, qeyd olunmamış da ola bilər.

Bir halda qiymətli maddi əşyaları mənimsəmə, bu əşyaların cinayətkarın və ya başqa şəxslərin istifadəsi məqsədi ilə talanır.

Digər halda isə talanmış əmlakı sonradan pula, qiymətli kağızlara, daş-qaşa «çevirmək» və ya qeyri-maddi xarakterli və s. həyata keçirmək məqsədi ilə törədilir.

Müasir dövrdə talançılar artıq minimum maddi tələbatın, yeni, elementar şeylərə, qidaya və ya paltara tələbatı ödəmək məqsədi ilə cinayətkar əməllərə qurşanmırlar. Artıq onların talama motivi var-dövlətə hərislik, hansı vasitələrlə olur-olsun varlanmaq üçün özlərinin sonsuz tələbatını ödəməkdən ibarətdir.

Talamanın bu formalarına xas olan əlamətlər haqqında əsas məlumat mənbələri aşağıdakılardır:

-məlumatı olan şəxslər (müəssisə, təşkilat, idarə işçiləri, o cümlədən, mühasibat, təchizat, nəqliyyat, istehsalat, anbar, texniki-nəzarət şöbələrinin, nəzarət-təftiş orqanlarının əməkdaşları);

-qiymətli əşyaların qeydiyyatını və dövriyyəsinə əks etdirən sənədlər (qaimələr, hesablar, hesabatlar, qeydiyyat curnalları, təftiş və yoxlama aktları, inventarizasiya cədvəlləri və s.);

-hazır məhsul, yarımfabrikatlar, xammal və materiallar, istehsalat tullantılarını əks etdirən sənədlər (aktlar);

-qeydiyyata alınmamış məhsulu hazırlamaq üçün avadanlıq.

Talamanın bu formalarının əlamətlərini aşkar etmə metodları:

1. Təhqiqat orqanlarının ənənəvi metodları:

-sənədlərin əməliyyat yoxlanılması;

-faktiki göstəricilərlə əməliyyat yolu ilə əldə edilmiş göstəricilərin müqayisəsi (işçilər arasında sorğu, avadanlığın qoyulmuş tələblərə uyğunluğunun yoxlanılması);

-ayrı-ayrı təsərrüfat əməliyyatlarının qəflətən yoxlanılması (qiymətli əşyaların yüklənməsi, boşaldılması, daşınması və s.);

-kəmiyyət və keyfiyyətinə görə məmulatların seçmə yolu ilə yoxlanılması;

-malların, onların izahedici yarlıkları və markaları ilə tutuşdurulması;

-yoxlama məqsədilə malın satın alınması;

-əməliyyat yolu ilə oğurluq malların alınması ilə məşğul olan və qazancına uyğun yaşamayan şəxslərin müəyyən edilməsi;

2. Təşkilatın texniki-iqtisadi göstəricilərinin təhlili. Bu iş mütəxəssislər tərəfindən illik hesabatlarda öz əksini tapmış (axırncı 5 il müddətində) göstəriciləri müvafiq sənədlərdəki göstəricilərlə müqayisə etməklə həyata keçirilir.

3. İstintaq metodları:

-müəssisənin işi və hüquqi rəqlamentasiyasının xüsusiyyətləri ilə tanışlıq (obyektdə qüvvədə olan texniki sənədlərin, texnoloji prosesin öyrənilməsi);

-maddi qiymətli əşyaların və pul vasitələrinin dövriyyəsinə, qeydiyyat nəzarəti nizamlayan normativ sənədlərlə tanışlıq;

-əmaliyyat və mühasibat qeydiyyatı sənədlərinə baxış;

-müəssisə işçilərinin və ya lazımi məlumat verə bilən şəxslərin dindirilməsi;

-sənədli təftişin təyin edilməsi və s;

-alınan xammalın və buraxılan məhsulun keyfiyyətinin yoxlanılması.

Talama formalarının tipik əlamətləri bunlardır:

-bilavasitə maddi qiymətli əşyanı cinayətkarın üstündə tutmaq;

-qiymətli əşyaların çatışmamazlığı (mədaxil-məxaric və başqa sənədlərdə talama faktları);

-maddi qiymətli əşyaların normadan artıq olması (ambarda yığılmış və s. ehtiyat yığıntı);

-plan göstəricilərin əsassız aşağı salınması (güman oluna bilər ki, qeydə alınmamış məhsulu istehsal etmək üçün);

-avadanlığın istismar normativlərinin əsassız aşağı salınması;

-istehsal olunan məmulatların nomenklaturasının tez-tez əsassız olaraq dəyişdirilməsi;

-işçilərin qazancına görə yaşamaması.

Talamanın bu formalarının bəzi xarakterik əlamətləri:

-müəyyən maddi-məsul şəxsə çatışmamazlığın aşkar edilməsi;

a) işçinin səhlənkarlığı nəticəsində mədaxil və məxaric sənədlərinin itirilməsi;

b) mal/məhsulun qəbulu zamanı diqqətsizlik nəticəsində tədarükçünün alıcını (və ya əksinə aldatması) çəkiddə aldatma, aşağı kefiyyətli malların verilməsi, faktiki götürülməmiş qiymətli əşyaların əvəzinə qaimədə imzanın edilməsi;

v) hesab-ölçü mexanizmlərin (tərəzi, kassa aparatı) yararsızlığı səbəbindən əmtəə satışında kənarlaşma);

q) əmtəənin xarab olması haqqında aktın, məhsulun geriyyə qaytarılması haqqında sənədlərin tərtib olunmaması;

d) obyektin (anbarın. binanın) təhvil-təslim aktında saxtalaşdırılması;

e) maddi-məsul şəxsə münasibətdə mühasibatın səhvi (başqa şəxs tərəfindən alınmış əmtəəni digərinin adına yazmaq, istifadə olunmuş əşyaları silməmək və s.);

g) təftiş keçirən şəxsin səhvi (inventarizasiya cədvəlinin tam olmaması, hesablama səhvləri və s.);

-artıq əmtəə aşkar edildikdə:

a) işçinin səhlənkarlığı (alıcıya malın hamısını vermir, faktiki qəbul edilməli məhsuldan, diqqətsizlik üzündən, daha çox malın qəbul edilməsi və s.);

b) təftiş keçirən şəxsin səhvi (hesablaşmada səhvlər və s.);

v) gələcəkdə mümkün itkilərdən özünü qorumaq məqsədi və s.

Vəzifəli şəxslər talamanı mənimsəmə və israfetmə yolu ilə, kənar şəxslər isə oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq və dələduzluq yolu ilə törədilər.

İstehsalat və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti sahələrində vəzifəli şəxslərə aiddir:

a) müəssisə, təşkilat və idarə rəhbərləri, onların müavinləri, təsərrüfat-bölüşdürücü funksiyaları yerinə yetirən orqanların rəisləri;

b) maddi-qiymətli əşyaların qeydiyyatı və onların məsrəfi üzərində nəzarəti həyata keçirən şəxslər (mühasib, qeydiyyatçı, nəzarətçi);

v) ilkin sənədlərdə (order, qaimə və s.) müəyyən olunmuş müvafiq normalara əsasən mədaxil və məxarici əks etdirməli olan qiymətli maddi əşyaların saxlanması və məsrəfini təmin edən maddi məhsul şəxslər.

Pul vəsaitlərinin talanması dövlət büdcəsində olan və ya təsərrüfat hesablı müəssisələr üçün xarakterikdir. Talama üsulunun seçilməsi həm də təsərrüfat sahəsindən (sənaye, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, ticarət və s.) məhsulun növündən, istehsal prosesinin xarakterindən, məmulatın hazırlanma şəraitindən və s. təşkilatı, texnoloji, istehsal şərtlərindən asılıdır ki, bu da istintaqın metodikasının xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

İstehsal prosesində xammal, yarımfabrikatlar, hazır məhsul talanır. Bu sahədə talamanın ən geniş yayılmış üsulu - istehsal əməliyyatları gedişatında qeydə alınmamış xammal ehtiyatlarının yaradılmasıdır. Sonradan bu xammal əsasında qeydiyyatdan gizlədilmiş məhsul istehsal olunaraq satılır.

Ticarət müəssisələrində vəzifəli şəxslər pul vəsaitlərini və ya qiymətli, əmtəə-maddi əşyaları mənimsəmə və israf etmə yolu ilə talayır.

Dəmir yolu nəqliyyatında yüklərin vəzifəli şəxslər tərəfindən talanması müxtəlif üsullarla törədilir:

-müşayətedici sənədlərin saxtalaşdırılması;

-yükün çatışmaması haqqında saxta komersiya aktın tərtib olunması;

-vaqon və konteynerlərdən plombun qırılması və ya onların bütövlüyünün pozulması;

-taranın (qabın) açılıb sonradan maskalanmış qablaşdırılması.

Saxta sənədlər vasitəsilə yüklərin və sərnişinlərin daşınmasına görə alınmış pul vəsaitlərinin talanması baş verir.

Talançılar talama üsulunu seçərkən istehsalatın və qiymətli əşyaların xarakterinin, qeydiyyatın vəziyyətini, istehsal prosesinin, nəzarətin xüsusiyyətlərini nəzərə alırlar.

Vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilən talama cinayətlərinə hazırlıq prosesi özündə aşağıdakılar birləşdirir:

-idarə, təşkilat və müəssisənin ünvanına daxil olmuş qiymətli əşyalar haqqında məlumatın alınması;

-bilərəkdən əvvəlcədən müəyyən olunmuş yerə qiymətli yükün boşaldılması;

-saxtakarlıq məqsədilə sənədlərin blanklarının əldə edilməsi;

-nəqliyyat vasitələrinin və s. mexanizm, cihazların hazırlanması;

-iştirakçıların cəlb olunması və onlar arasında rolların bölüşdürülməsi;

-gizli saxlanc yerlərinin təşkili;

-talama predmetlərini əldə etmək üçün müvafiq vaxtın seçilməsi;

-obyektə giriş-çıkış reciminin öyrənilməsi;

-talamanın planının işlənilməsi və izlərin itirilməsi tədbirləri;

-talanmış əmlakın realizə kanallarının müəyyən edilməsi və s.

Vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilən talama cinayətlərinin gizlədilməsinin xarakterik fəndləri:

-bəraətverici sənədlərin tam və ya qismən saxtalaşdırılması;

-əsil sənədlərin məhv edilməsi;

-sonradan məhv etməklə saxta sənədlərin tərtib edilməsi;

-talanmış əmlakın gizlədilməsi;

-talanmış əmlakın xarici görünüşünün dəyişdirilməsi (əridilmə, qabının başqası ilə əvəz edilməsi, maskalama və s.);

-qəsdən yanğın törətməklə talanmış əmlakın yanğınlə əlaqədar silinməsinin təşkili;

-şahidlərin, nəzarət-təftiş və HMO əməkdaşlarının rüşvətlə ələ alınması;

Cinayət işlərinin təhlili göstərir ki, talama cinayətlərinə görə məhkum olunmuş vəzifəli şəxslər xüsusi təhsilə, kifayət qədər iş təcrübəsinə malik olan, istehsalatı, texnoloji prosesi, xammal və məhsulun silinmə qaydalarını, maddi qiymətli əşyaların qeydiyyat sistemini, öz hüquq və vəzifələrini dərinlədən bilən əməkdaşlar olurlar. Dövlət və ya ictimai əmlakı mənimsəmə və israf etmə yolu ilə talama cinayətlərini törətməyə bu şəxsləri varlanmaq, daş-qaş hərisliyi, zəhmətsiz gəlir hesabına var-dövlət yaratmaq, şan-şöhrət ehtirası sürükləyir. Bəziləri isə əvvəllər analoji cinayətlərə görə məhkum edilmiş şəxslər olurlar.

Bu cinayətlərin istintaqı prosesində cinayətin törədilməsi zamanı, talanan əmlakın saxlandığı yerləri, onun satışı kanallarını müəyyən etmək vacibdir. Adətə, talanmış əmlakın saxlandığı yeri müəyyən etmək bir o

qədər də çətin olmur, çünki bu, vəzifəli şəxsin iş yeri, xidməti mövqeyi ilə bağlıdır (zavod, sex, anbar, mühasibatlıq, ticarət yeri və s.).

Talanmış əmlakın vəzifəli şəxsin iş yerindən əlavə onun və qohumlarının yaşayış yerlərində, bağda, qaracda və s. yerlərdə də gizlədilməsi mümkündür.

Talanmış əmlakın satışı isə ticarət obyektləri, alverçilər və s. kənar şəxslər tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Özgə əmlakın vəzifəli şəxslər tərəfindən talanması ümumi istintaq metodikasında vacib yer tutur ki, bu da bizə cinayətin əsas xüsusiyyətləri, törədilmə mexanizmi, cinayətkarın şəxsiyyəti, istintaqın gedişatını ləngidən və s. hallar haqqında təsəvvürün yaranmasına kömək edir.

Özgə əmlakın mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama faktı ilə bağlı hər bir cinayətin istintaqında cinayətin tərkibini müəyyən etmək və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müvafiq normasına uyğun olaraq düzgün tövsif etmək lazımdır.

§ 2. Vəzifəli və maddi-məsul şəxslər tərəfindən talama cinayətlərinin istintaqının ilkin mərhələsi.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 204-210-cu maddələrində göstərilən səbəb və əsaslar olduqda özgə əmlakını mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama faktı üzrə cinayət işi başlanır.

Cinayət işinə başlamağa səbəb idarə, müəssisə, təşkilatlardan, vəzifəli şəxslərdən, hökumət nümayəndələrindən, ictimaiyyətdən daxil olmuş məlumatlar, ayrı-ayrı vətəndaşların ərizə və məktubları, mətbuatda dərc olunmuş məlumatlar, HMO-nın cinayətin əlamətlərini bilavasitə aşkar etməsi ola bilər.

Belə faktlar üzrə cinayət işi yalnız cinayətin törədildiyini göstərən kifayət qədər əsaslar olduğu hallarda başlanıla bilər:

- maddi qiymətli əşyaların qeydiyyatının saxta sənədlərlə həyata keçirilməsi;

- qeydiyyatda gizli artıq məhsul ehtiyatının yaradılması;

- müəyyən olunmuş qaydada qeyd sənədləri olmadan və ya kassadan kənar mal satışı;

- əmlakın əsassız silinməsi;

- qeyri-qanuni məvacib, mükafat və s. alınması;

- hesabat sənədlərinin məhv edilməsi;

- nəzarət-təftiş orqanlarının materialları əsasında;

- HMO tərəfindən bilavasitə talamaları aşkar edilməsi və s.

Maddi-qiymətli əşyaların və pulların çatışmamazlığı faktı əsasən təftiş, inventarizasiya və auditor yoxlaması yolu ilə müəyyən edilir.

Müəssisə və təşkilatların təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin sənədli təftişi (planlı və plandankənar) həm nazirliklər və idarələr, həm də buna səlahiyyəti çatan orqanlar (məsələn, Maliyyə nazirliyinin nəzarət-təftiş idarəsi və s.) tərəfindən keçirilə bilər.

Müəyyən müddətdə əmlakın mövcud olması və qeydiyyat sənədlərinə uyğunluğu inventarizasiya yolu ilə dəqiqləşdirilir. Artıq və ya çatışmayan əmlak aşkar olunursa, yoxlamanın bütün materialları istintaq orqanlarına təqdim olunur.

Cinayət işinin başlanılması məsələsinin həlli idarə və təşkilat rəhbərinin, bütün lazımi materialların istintaq orqanlarına vaxtında verilməsindən də çox asılıdır. Bir qayda olaraq təftiş və inventarlaşdırmanın materialları (əgər talama əlamətləri aşkar edilərsə) yoxlama

qurtardıqdan sonra 5 gündən gec olmayaraq istintaq orqanlarına verilir və aşağıdakı sənədlər təqdim edilir:

-təftiş və inventarlaşdırma aktı;
-çatışmamazlıq aşkar olunmuş maddi məsul şəxsin cavabdeh olduğu maddi qiymətli əşyaların tutuşdurub, yoxlama cədvəli;

-təftiş və inventarlaşdırma komissiyası tərəfindən toplanmış sənədlər;

-maddi məsul şəxsin aşkar olunmuş çatışmamazlıqların yaranma səbəblərini müfəssəl açıqlayan izahatı;

-maddi məsul şəxsin izahatları və sənədlərdə əks olunmuş hallar üzrə səlahiyyətli vəzifəli şəxslərin rəyləri;

-çatışmamazlığa yol vermiş şəxslərin istehsalat və ictimai fəaliyyətinin xarakteristikası (əvvəllər aldığı inzibati, intizam və ictimai töhmətlərini göstərməklə);

-maddi-məsul şəxsin işindən çıxarış (demoqrafik məlumatları, əvvəllər işlədiyi iş yerlərini və işdən çıxma səbəblərini göstərməklə);

-maddi məsuliyyət haqqında müqavilə və s.

Yuxarıda sadalanan sənədlərin olması müstəntiqə və ya təhqiqat orqanına şəraiti dərk etməyə və cinayət işi başlamaq məsələsini həll etməyə imkan verir.

İlkin materialları təhlil edərkən aşağıda göstərilənlərə əmin olmaq lazımdır:

a) təftişin səlahiyyətli mütəxəssislər tərəfindən, maddi-məsul şəxsin iştirakı ilə keçirilib-keçirilməməsi;

b) maddi-məsul şəxsin təftişin nəticələri ilə tanışdır, yoxlamanın metodu və nəticələri düzgündür;

v) yoxlama müddəti tam əhatə olunmuşdur;

q) maddi-məsul şəxslərin izahatları var, irəli sürülmüş vəsatətlər həll olunmuşdur.

Bəzən müstəntiqdə və ya təhqiqat orqanının sərəncamında olan sənədlər talamada şübhələnən vəzifəli şəxsin fəaliyyətini tam əks etdirmir. Belə hallarda müəssisə və ya təşkilatın təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin təftişinin təşkil olunması tələbatı meydana çıxır. Əgər cinayət işi təftiş aktı üzrə bir talama faktı əsasında başlanmışsa, amma bu cür cinayət xarakterli faktların əvvəllər də mövcud olmasına (keçirilən təftiş bütün müddəti əhatə etməmiş və ya bütün təsərrüfat əməliyyatları lazımi səviyyədə öyrənilməmişdirsə) şübhə yaranarsa, onda əlavə və ya təkrar təftiş təyin edilir.

Müstəntiqin qərarında təsərrüfat fəaliyyətinin hansı sahəsində, hansı həcmdə, hansı müddətdə və hansı şəxslərə münasibətdə və s. təftişin keçirilməsi göstərilir.

Müstəntiq və təftiş aparan mütəxəssis arasında çıxışı əlaqə olmalıdır. Onlar birgə təftişin planını müzakirə edir, təftişçi tərəfindən keçirilən ayrı-ayrı hərəkətlərin müddəti və ardıcılığını razılaşıdırır, təftiş zamanı götürülmüş sənədlərin saxlanması üzrə tədbirləri hazırlayır, iş üzrə məlumatların mübadiləsini aparırlar.

Əlavə və ya təkrar təftiş zamanı özgə əmlakın talanması üzrə yeni faktları aşkar etdikdə, müstəntiq təxirə salınmadan, təftişin yekun nəticələrini gözləmədən bu faktlar əsasında istintaqa başlayır. Əgər ilkin materiallar yoxlamalar, dəqiqləşdirmələr, əlavələr tələb edirsə, onda müvafiq tədbirləri görüb (məs, müəyyən şəxslərdən izahatlar almaq, əlavə sənədlər tələb etmək və s.) cinayət işi başlamaq lazımdır. Talama faktı üzrə əlavə məlumatları əsasən HMO-nın əməkdaşları əldə edirlər.

Cinayət işi təhqiqat orqanlarının keçirdiyi əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində, cinayətin

əlamətləri müəyyən edildikdə başlanıla bilər. Belə hallarda müstəntiq və əməliyyat xidmətinin əməkdaşları arasındakı qarşılıqlı əlaqənin təşkili böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Özge əmlakın vəzifəli şəxslər tərəfindən talanması faktları üzrə cinayət işinin vaxtında başlanması mühüm faktiki əhəmiyyətə malikdir, həmin halda istintaq:

- düzgün fərziyyə irəli sürməyə ;
- ilkin istintaq hərəkətlərini nəzərdə tutub həyata keçirməyə ;
- sübutların vaxtında aşkar edilib, götürülməsinə;
- cinayətkarları talamanın izlərini itirməyə, talanmış əmlakı və cinayətkar yolla əldə edilmiş qiymətli əşyaları gizlətmənin qarşısını almağa imkan verir.

Bu cür cinayətlərin istintaqının məqsədləri aşağıdakıları müəyyən etməkdən ibarətdir:

- nə talanıb, hansı miqdarda və ya həcmdə;
- törədilmiş talamanın yeri və vaxtı;
- cinayətkarların hərəkət üsulları;
- talanmış əmlakın satış kanalları;
- maddi ziyanın miqdarı;
- konkret günahkarlar, talamanın iştirakçılarının hər birinin rolu;
- cinayətin motivi və məqsədi;
- məsuliyyəti yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar;
- cinayətin törədilməsinə köməklik göstərən səbəb, şəraitlər.

İstintaq zamanı talanmış əmlak axtarılmalı və aşkar edilməlidir. Bunun üçün müxtəlif axtarış fərziyyələri irəli sürülür. Əmlakın aşkar olunması və götürülməsi üzrə taktiki əməliyyatlar işlənilib hazırlanır. Yuxarıda göstərilən vəzifələrin öhdəsindən gəlmək

üçün təşkilati tədbirlər həyata keçirmək, istintaq bacarıqla planlaşdırmaq, ilkin istintaq hərəkətlərinin taktikasının düzgün seçilməsi və taktiki əməliyyatların yüksək səviyyədə hazırlanması kimi əsas şərtləri həll etmək lazımdır.

Təşkilati tədbirlər aşağıdakılardır:

-müəssisə, idarə və təşkilatın strukturunu və istehsalat şəraitini öyrənmək;

-talamanın predmeti olmuş əmtənin hazırlanmasının texnoloji prosesini öyrənmək;

-maddi qiymətli əşyaların qeydiyyatı və hərəkəti sistemi, əmtənin buraxılma qaydası ilə tanış olmaq;

-xüsusi sualları həll etmək üçün mütəxəssislərin seçilməsi, onların ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərində iştirak etməyə cəlb etmək;

-lazım gələrsə nəqliyyat vasitələri ilə təmin olunmalı, əmlakın maddi sübutlarının, sənədlərin yığılması və saxlanması yerlərini təyin etmək;

-şahidlərin müəyyən edilməsi və s.

Grup halında törədilmiş və çoxepizodlu talama cinayətinin istintaqı üçün müstəntiqlər briqadası (qrupu) təşkil olunur.

Təşkilati məsələləri həll edərkən briqadada müstəntiqlərin sayı və onlar arasında vəzifə bölgüsü, müstəntiqlərə kömək üçün verilmiş cinayət-axtarış əməkdaşlarının heyəti və onlar arasında qarşılıqlı əlaqə, ictimaiyyətin nümayəndələrinin iştirakı və s. nəzərə alınmalıdır.

Briqadanın üzvləri istintaqın ümumi planını tərtib edirlər. Hər bir müstəntiq onun qarşısında qoyulan vəzifələri müəyyən edən müvafiq plan əsasında fəaliyyət göstərir. Belə ki, bir müstəntiqə sənədləri

öyrənmək, digərinə şahidləri dindirmək, daha birisinə materialların ekspertizaya hazırlanması həvalə olunur.

Bəzi briqadalarda müstəntiqlər arasında özünə məxsus ixtisaslaşma gedir, biri ehtiyat xammalın yaradılma şəraitini müəyyən edir, digəri qeydiyyatdan gizlədilmiş hazır məhsulun hazırlanması prosesini tədqiq edir, o birisi isə talanmış əmlakın satış kanallarını müəyyən edir. Briqadada vəzifə bölgüsü həm də talamanın ayrı-ayrı epizodları və ya konkret vəzifəli şəxsin cinayətkar fəaliyyəti üzrə də aparıla bilər.

Grupun rəhbəri (briqadir) planları əlaqələndirir, əməkdaşların qarşısında duran tapşırıqları yerinə yetirmək üçün səmərəli iş bölgüsü aparır, müstəntiqlərin fəaliyyətini istiqamətləndirir, köməyə verilmiş əməliyyat işçiləri ilə qarşılıqlı əlaqəni yaradır və s.

İstintaqın effektivliyini yüksəltmək məqsədilə birgə əməliyyat müşavirəsi keçirilir, əldə edilmiş məlumatlardan qarşılıqlı istifadə qaydaları müəyyən edilir, nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin icrası müzakirə olunur, digər regionlara istintaq hərəkəti keçirmək üçün əməkdaşların ezam edilməsi və s. məsələlər həll edilir.

Konkret mərhələdə təşəkkül tapmış istintaq şəraitindən irəli gələn, kriminalistik xarakteristikanın elementlərini nəzərə alaraq taktiki vəzifələr yerinə yetirilir. İstintaqın ilkin mərhələsi üçün aşağıdakı tipik istintaq şəraitləri xarakterikdir:

1. Təftiş nəticəsində maddi qiymətli əşyaların çatışmamazlığı aşkar edilib, bunlar sənədlərlə də təsdiq olunur, maddi-məsul şəxslər məlumdur. Amma bu çatışmamazlığın vəzifə talamasının nəticəsi olduğu aydın deyil.

Bu şəraitdə tipik fərziyyələr:

a) maddi məsul şəxs tərəfindən maddi-qiyətli əşyalar talanıb;

b) kənar şəxslər tərəfindən oğurlanıb;

v) maddi-məsul şəxsin öz xidməti vəzifəsinə səhlənkarcasına münasibəti;

q) normadan artıq təbii azalma (məhv olma) və ya başqa obyektiv səbəblər.

2. Maddi-məsul şəxsdə qeydiyyatdan gizlədilmiş artıq əmlak aşkar edilmişdir, səbəbi məlum deyil.

Bu şəraitdə tipik fərziyyələr:

a) kriminal hərəkətlərlə mənimsəmə məqsədi ilə yaradılmışdır;

b) əvvəllər mövcud olmuş çatışmamazlıqları ört-basdır etmək məqsədi ilə yaradılmışdır;

v) əmtəənin qəbulu və ya buraxılması zamanı baş vermiş səhv nəticəsində yaranmışdır.

3.Sənədlərdə saxtakarlıq aşkar edilmişdir. Bu şəraitdə tipik fərziyyələr:

a) yaradılmış artıq məhsulu mənimsəmə məqsədi ilə;

b) çatışmamazlığı gizlətmək məqsədi ilə.

Bütün fərziyyələr artıq məhsulun və ya çatışmamazlığın həcmi və səbəblərini, onların gizlədilmə üsullarını, bu işdə marağı olan şəxslərin aşkar edilməsi və s. müəyyən etmək üçün mütləq yoxlanılmalıdır.

Bütün fərziyyələri eyni zamanda yoxlamaq məqsədi ilə istintaq hərəkətləri planlaşdırılır ki, bunun nəticəsində talamanın törədilmə izlərinin gizlədilmə üsulları müəyyən edilir, şübhəli şəxslərin ifşa edilməsi üçün sübutlar toplanılır.

İstintaqın ilkin mərhələsində təşəkkül tapmış konkret istintaq şəraitlərindən, talançıların cinayət işinin

başlamasından xəbəri olub-olmamasından və s. asılı olaraq kompleks ilkin istintaq hərəkətləri və onların ardıcılığı müəyyən edilir.

Belə ki, təftiş nəticəsində talama əlamətləri ilə əmlak çatışmamazlığı faktı müəyyən olunarsa (təftiş aktı bütün lazımi sənədlərlə istintaq orqanlarına verilib) və bu cinayətkarlara məlum olarsa, onda aşağıdakı kompleks ilkin istintaq hərəkətlərini keçirmək məqsədə uyğundur:

a) maddi qiymətli əşyaların və pul vəsaitlərinin qeydiyyatı sənədlərinə baxış və götürmə;

b) şübhəli şəxsləri dindirmə və onların əmlakı saxlanma yerlərində axtarış;

v) müsadirə və ziyanın ödənilməsi məqsədi ilə əmlak üzərinə həbs qoyma;

q) mühasibat işçilərinin, təftiş aparən şəxslərin şahid qismində dindirilməsi;

d) əlavə və ya təkrar təftiş;

e) iş yerlərinə baxış;

c) ekspertizaların təyin edilməsi.

Digər şəraitdə təhqiqat orqanları tərəfindən talama halları müəyyən edilərsə və cinayət işi başlama faktı cinayətkarlara məlum olmazsa «qəflətənlik», «gözlənilməməzlik» faktoru böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu şəraitdə isə aşağıdakı kompleks təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi daha effektiv olardı:

a) cinayət törədən şəxsi talanmış əmlakla bir yerdə tutma;

b) tutulmuş şəxslərin şəxsi axtarışı;

v) götürülmüş obyektlərə baxış;

q) şübhəli şəxslərin dindirilməsi;

d) xidməti ərazidə, talamada şübhəli şəxslərin yaşadıkları yerdə axtarış və əmlak üzərinə həbs qoyma;

e) sənədlərin götürülməsi və baxış;

c) təftişin və ya inventarlaşdırmanın təyini;

z) şahidləri dindirmə;

i) ekspertizaların təyin edilməsi.

Bəzi hallarda cinayət işinin istintaqı zamanı ilkin istintaq hərəkətlərinin paralel keçirilməsi zərurəti yaranır (məs, şübhəli şəxsin dindirilməsi və yaşayış yerində axtarış).

İşin konkret hallarından irəli gələrək ilkin istintaq hərəkəti kimi digər hərəkətlər də keçirilə bilər.

Özgə əmlakının vəzifəli şəxslər tərəfindən talanması həm cinayətin törədilməsi, həm də gizlədilməsi üçün müxtəlif sənədlərdən istifadə ilə sıx bağlıdır. Belə hallarda sənədlərin götürülməsi və baxış istintaq hərəkəti keçirmək zərurəti yaranır.

Müstəntiqi ilk növbədə talama məqsədi ilə istifadə olunan təsərrüfat fəaliyyəti, pul vəsaitləri və qiymətli əşyalarla əməliyyata dair sənədlər maraqlandırır. Belə sənədlər təftiş orqanlarında, inventarlaşdırma komissiyasında və digər nəzarətedici orqanlarda olur. Lakin, ilkin məlumatları, müəyyən təsərrüfat əməliyyatlarının qanuniliyini yoxlamaq, saxtarkarlığı müəyyən etmək məqsədilə müəyyən sənədlərin götürülməsi tələb olunur. Bu istintaq hərəkəti təxirəsalınmadan keçirilməlidir. Belə ki, konkret şəraitdə müəyyən sənədin əhəmiyyətini bilən cinayətkar əsl sənədi saxtası ilə dəyişə və ya məhv edə bilər.

Sənədləri götürmə istintaq hərəkəti keçirməzdən əvvəl aşağıdakıları dəqiqləşdirmək lazımdır:

- hansı sənədlər, hansı müəssisədə, təşkilatda və ya idarədə yerləşə bilər;

- nə qədər və hansı müddətə götürülür;

- onlar necə və harada saxlanılmalıdır.

Götürmə müəssisə və ya idarənin nümayəndəsinin iştirakı ilə keçirilir. Məsələn, əmək haqqı üçün nəzərdə tutulmuş pul vəsaitinin talanması faktı üzrə cinayət işinin istintaqı ilə bağlı bankdan pul almaq üçün çeklər, ilkin mədaxil və məxaric sənədləri, kassa orderləri, əmək haqqı verilmə cədvəlləri və s. götürülür.

Sənədlərə baxış istintaq hərəkətini müstəntiq, bir qayda olaraq mütəxəssis-mühasib, iqtisadçı, texnoloq və s. iştirakı ilə keçirir.

Onlar müstəntiqə sənədlərin təhlili və yoxlanmasının daha məqsədəuyğun üsullarını məsləhət görə bilər, hansı sənədlərin götürülməli olmasını, hansılarını isə əlavə tələb etmək lazım olduğunu göstərə bilərlər. Baxış zamanı diqqəti sənədin məzmununa, zəruri rekvizitərə, xarakterik əlamətlərə yönəltmək məsləhətdir. Riyazi hesablamaların düzgünlüyü böyük diqqət tələb edir.

Qarşılıqlı əlaqəli təsərrüfat əməliyyatlarını əks etdirən sənədlər qarşılıqlı yoxlama və ya eyni sənədin bir neçə nüsxəsini tutuşdurma yolu ilə (məs, mühasibat və əməliyyat qeydiyyatı sənədləri və s.) tədqiq edilir.

Əgər sənədlər bir neçə nüsxədədirsə, onda onların hamısı götürülməlidir. Bu nüsxələrin müqayisəli tədqiqi zamanı saxtakarlıq aşkar edilir.

Sənədlərdə pozma, yazıya əlavə, düzəliş, imzaların, möhürlərin, ştampların saxtalaşdırılması və s. saxtakarlığı elmi-texniki vasitələrlə aşkar etmək daha asandır. Bu zaman mütləq aşağıdakı tələblərə riayət etmək lazımdır: elmi-texniki vasitələrin tətbiqi sənədləri

zədələməməli və ya onların xarici görünüşünü dəyişdirməməlidir. Saxtakarlıq əlamətləri aşkar edildikdə sənədlərin texniki-kriminalistika ekspertizası təyin edilməlidir.

İlkin istintaq hərəkətləri arasında əsas yeri axtarış tutur. Əsasən, axtarışın eyni zamanda və qrup halında keçirilməsi zamanı daha effektiv nəticə əldə edilir: xidməti ərazidə, şübhəli şəxslərin yaşadığı yerlərdə, onların qohumlarının yaşadığı yerlərdə, bağ sahələrində, qaracda və s. Bu məqsədlə istintaq-əməliyyat qrupları təşkil edilir və əsas taktiki şərt axtarışın «qəflətən», «gözlənilmədən» keçirilməsidir.

Axtarışla eyni zamanda təqsirləndirilənin və ya şübhəli şəxsin bank qoyuluşları, qiymətli əşya və əmlakı üzərinə həbs qoyulur. Bu əmlak mütləq hər bir əşyanın fərdi əlamətləri göstərilməklə sənədləşdirilir.

Şübhəli şəxsi bilavasitə talanmış əmlakla tutma əsasən əmlakın daşınması (müəssisədən kənara çıxarma, evə gətirmə və s.) realizəsi və gizlədilməsi, qeydiyyatdan gizli məhsulun hazırlanması prosesində və s. hallarda keçirilə bilər. Talanmış əmlakın gizlədildiyi yerdə (bina, açıq sahə) cinayətkar aşkar olunduqda və gizlədilmiş əmlakı götürmək istədikdə onu yaxalamaq məqsədilə pusqu qurula bilər.

Bir qayda olaraq, cinayət işi üzrə istintaqın planı ilkin materiallar və ümumi fərziyyələr əsasında tərtib edilir. İstintaqın gedişatı zamanı ilkin istintaq hərəkətlərinin və taktiki əməliyyatların, əvvəl yürüdülmüş fərziyyələrin yoxlanılmasının nəticələrindən asılı olaraq plana əlavələr və dəyişikliklər edilir. Müəyyən edilmiş düzgün məlumatlar əsasında cinayət işinin başlanması talamanın baş vermə hallarının və bu cinayətlə əlaqədar şəxslərin müəyyən edilməsi və s.

istintaqın ilkin mərhələsinin planlaşdırılmasının əsas vəzifəsidir.

§ 3. Vəzifəli və maddi-məsul şəxslər tərəfindən törədilmiş talama cinayətlərinin istintaqının sonrakı mərhələsi.

Özgə əmlakın mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama cinayətlərinin istintaqının sonrakı mərhələsinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

-əldə edilmiş sübutların yoxlanılması və möhkəmləndirilməsi;

- özgə əmlakın talanması ilə əlaqədar yeni halların müəyyən edilməsi və tədqiqatı;

-bu iş üzrə bütün talançıların dairəsini aşkar etmək;

-talamanın törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitin müəyyən edilməsi.

İstintaqın sonrakı mərhələsi onunla xarakterizə olunur ki, talançılar və onların ətrafındakılar istintaqın aparılmasından, bəzi istintaq hərəkətlərinin (axtarış, şahidin dinidilməsi və s.) nəticələrindən xəbərdardır. Buna görə də müstəntiq müxtəlif çətinlikləri, təsirləri dəf edərək, işdə maraqlı şəxslər tərəfindən talamanın izlərinin gizlədilməsi, şahidlərin ələ alınıb yalan ifadə verməyə təhrik edilməsi və s. kimi istintaqı çətinləşdirən şəraitdə işləməli olur.

Vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilən talama cinayətlərinin istintaqının sonrakı mərhələsində tipik şəraitlər əsasən aşağıdakılardır:

1. Talama faktı müəyyən edilmişdir, maddi-məsul şəxslərin dairəsi məlumdur, ancaq konkret talançılar məlum deyil.

İstintaqın istiqaməti: maddi-məsul şəxslər arasında konkret cinayətkarları aşkar etmək. Bu məqsədlə axtarış, baxış, şahidlərin dindirilməsi keçirilir, ekspertizalar təyin edilir. Axtarış zamanı şəxsin üstündə, evində tapılmış qiymətli əşyalar və ya sənədlər konkret talançını müəyyən etməyə imkan verir. Məhkəmə xəttşünaslıq ekspertinin rəyi sənədin konkret kim tərəfindən imza edilməsinə sübutdur. Konkret şəxsin öz qazancı müqabilində vəsaitlərlə yaşamadığı faktı şahid ifadələrinin köməyi ilə müəyyən edilə bilər və s.

2. Qeydiyyatdan gizlədilmiş artıq qiymətli əşyalar, xammal və ya hazır məhsullar müəyyən edilmişdir, lakin onların yaradılması üsulları məlum deyil.

Qeydiyyatdan gizlədilmiş artıq əşyaların, xammalın və məhsulun yaradılmasının üsulları:

-qiymətli materialların az qiymətli materiallarla əvəz edilməsi (təbii-süni);

-saxta sənədlə daxil olmuş mal-materialların miqdarını azatmaqla;

-tədarükçünü çəkiddə aldatma;

a) yararsız ölçü cihazından istifadə etməklə;

b) ölçü cihazının göstəricilərini təhrif etməklə;

-hesabatda daxil olmuş qiymətli əşyaların göstərilməməsi və ya sayının, kəfiyyətinin, qiymətinin azaldılması ilə göstərilməsi;

-daxil olmuş qiymətli əşyaları qeydiyyatdan keçirməmək və ya daha az miqdarda və kəfiyyətdə qeydə almaq;

-daxil olmuş əmlakın çatışmamazlığı haqda saxta aktın tərtib olunması yolu ilə və s.

3. Şübhəli şəxsin bilavasitə qazancı müqabilindəki vasitələrlə yaşamaması faktı müəyyən edilmiş, lakin

talama nəticəsində dəymiş zərəri ödəmək üçün əmlakının müsadirə edilməsi məqsədilə keçirilən axtarış zamanı cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlak və qiymətli əşyalar aşkar edilməmişdir.

İstintaqın istiqaməti talanmış əmlakı, qiymətli əşyaları və onların yerləşdiyi, gizlədildiyi ehtimal olunan yerlərin müəyyən edilməsi və axtarışı üçün tədbirlər həyata keçirməyə yönəldilməlidir.

Maddi-qiymətli əşyaların xarakteri, miqdarı, əlamətləri haqqında məlumatları şahid ifadələrindən, axtarış protokolundan əldə etmək, əməliyyat yolu ilə müəyyən etmək olar. Şübhəli şəxsin qohumları, qonşuları, tanışları və s. onun evində olmuş, ailəsinin həyat tərzi, şəraiti haqqında məlumatı olan şəxslər şahid qismində dindirilə bilər. Yuxarıda göstərilən bu şəxslər konkret əmlakı, predmeti (maşın, villalar, bağ evləri, soyuducu, televizor, zinyət əşyaları, pul və s.) onların fərdi əlamətlərini göstərə bilər, bu əşyaların nə vaxt gətirilib-aparılması, satılması haqqında ifadə verə bilərlər. Axtarışa qədər talanmış əmlakın mənzildə olmasına işarə edən əlamətlər:

- zərgərlik məmulatlarının qabları (futlyarı);
- divarda xalçanın izləri;
- pul və ya qiymətli kağızların nömrələri;
- avtomobilin ehtiyat hissələri və s.

Çoxepizodlu cinayət işlərinin istintaqı zamanı da bu analoji sxem tərtib olunur, ancaq talamanın bir və ya bir neçə vəzifəli şəxs tərəfindən törədilməsindən asılı olaraq planlaşdırma fərdi xüsusiyyətlərə malik olur. Sonrakı mərhələdə planlaşdırma və keçirilən istintaq hərəkətləri dövlət və ya ictimai əmlakın talanmasının əvvəllər müəyyən edilmiş hallarının tədqiqatı və möhkəmləndirilməsinə yönəlmişdir. Ona görə də

onların həyata keçirilməsinin özünəməxsus taktiki xüsusiyyətləri vardır.

§ 4. Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.

Özgə əmlakının vəzifə talaması ilə əlaqədar cinayətlərin istintaqının bütün gedişatı ərzində digər obyektlərdən fərqli olaraq müstəntiqin sərəncamına baxış üçün sənədlər daxil olur.

Bu əsasən istintaqın ilkin mərhələsində həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Əgər təqsirləndirilən və ya digər şəxslər tərəfindən dindirmə zamanı, hətta cinayət işinin materialları ilə tanışlıq müddətində sənədlər təqdim edilərsə, bu sənədlərə baxış keçirib, maddi sübut qismində işə əlavə olunması məsələsinin həll edilməsi vacibdir.

Şübhəli şəxslərin iş yerinin baxışı (xidməti kabinetlər, ticarət və təsərrüfat əraziləri, anbarlar və s.) talanmış əmlakı, cinayətkarlar tərəfindən istifadə olunmuş alətlər və qablaşdırıcı materiallar, yarlıqlar və qeydlər, sənədlər və s. əldə etməyə imkan verir.

Maddi sübut qismində aşağıdakı obyektlərə baxış keçirilə bilər: talanmış əşyalara, ərzaq məhsullarına, tikinti materiallarına, ehtiyat hissələrinə və s. Bu obyektlərə baxış zamanı onların əlamətlərini və xüsusiyyətlərini müfəssəl təsvir və qeyd etmək lazımdır: xarici görünüşü, ölçüləri, miqdarı, fərdi xüsusiyyətləri, markası və s.

Müəssisənin, bina və ərazilərin baxışı taktikası talamanın üsulundan asılı olaraq seçilir. Baxışı ələ keçirmək məsləhət görülür ki, bu xammalı aldıqdan hazır məhsul buraxılana kimi bütün prosesi əhatə etsin.

Şahidləri dindirmə. İstehsalatın xarakterindən, müəssisənin strukturundan, talamanın törədilməsi və

gizlədilməsi üsulundan asılı olaraq şahidlərin dairəsi müəyyən edilir.

Talama faktının aşkar olunması ilə əlaqədar bu şəxslərin ifadələri qeyri-obyektiv ola bilər. Bir halda dindirilən şəxs bütün günahı mənimsəmə və ya israf etməyə yol vermiş şəxsin boynuna qoyaraq, təkid edir ki, talamaya yol verməmək üçün onun tərəfindən bütün tədbirlər həyata keçirilirdi. Digər halda, mənimsəmə və israf etmə faktını gizlətməyə cəhd göstərir, talamanın tam həcmdə ifşa olunmasına maneçilik törədir. Bəzən vəzifəli şəxslər bunu qəsdən edərək şübhəni özlərindən kənarlaşdırmağa çalışırlar.

Müstəntiqin vəzifəsi: Yuxarıda göstərilən şəxslərin ifadələrini müfəssəl dəqiqləşdirmək, faktları təsdiq edən sənədlər tələb etmək, əldə olunmuş məlumatları hərtərəfli təhlil etmək və onları digər sübutlarla yoxlamaq.

Belə ki, kreditlərə sərəncam vermək səlahiyyəti olan şəxsin dindirilməsində pul vəsaitlərinin alınması üçün çəkin hansı şəraitdə yazılması, kimə yazılması, həmin şəxslə tanışlıq əlaqəsi, təmiz blanklara imza atılması hallarının mövcudluğu və s. müəyyən etmək lazımdır.

2-ci qrup şahidlər: Bu qrupa talamaya bilavasitə aidiyyəti olmayan şəxslər daxildir: sınavi işçilər, yükdaşıyanlar, sürücülər, xadimələr və s. Onların ifadələri əsasən talama ilə əlaqədar ayrı-ayrı faktların və halların müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Çox vaxt bu qrup şəxslər talamanın miqdarını bilmir, konkret talançıları tanımır. Məsələn, sürücü müəyyən gün və saatda yol vərəqəsində qeyd edilməmiş yükün bazadan çıxarılması, xadimə mühasibin işdən sonra öz kabinetində sənədləri yandırması faktını, yük daşıyan

nəqliyyat vəsaitinə yüklənən və ya boşaldılan məhsulun miqdarını təsdiq edə bilər.

Müstətiqin vəzifəsi: Təsdiq olunan hadisə ilə bağlı ayrı-ayrı halların əlaqəsini və izahını müəyyən etmək, bu halların talama ilə əlaqədar faktlar zəncirində öz yerlərinə qoymaq və əldə edilmiş ifadələri hərtərəfli yoxlamaq lazımdır. Belə ki, şahidlərin maraqlı şəxslər tərəfindən hazırlanması etimalı ola bilər. Bəzən bu qrupdan şahidlər iş yerini itirmək və s. səbəbdən düzgün ifadə verməyə qorxur. Belə hallarda dindirilən şəxslərlə psixoloji kontaktın yaradılması müsbət nəticə əldə etmək üçün vacib şərtidir.

3-cü qrup şahidlər: Qonşular, qohumlar, tanışlar, təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxsin mənaviyatını xarakterizə edən, onun həyat tərzi, əlaqələri, qiymətli eşyaların əldə edilməsi və yerləşdiyi yer və s. haqda ifadə verən şəxslər. Bu ifadələr əsasən obyektiv olur, amma yalan ifadələr də istisna deyil.

Bu qrupa həmçinin cinayətkarın xarakteristikasını verə bilən polis əməkdaşları, bərbər, dərzi və s. şəxsləri aid etmək olar.

Müstətiqin vəzifəsi: Şahidin şəxsiyyətini diqqətlə öyrənmək, onun şübhəli şəxslə münasibəti, onun işinin halları haqda məlumatlılıq səviyyəsinin və məlumatın əldə edilməsi mənbəyini müəyyən etmək. Bütün hallarda şahid ifadələrinin hərtərəfli yoxlanılması tələb olunur.

Ekspertizaların təyin edilməsi. Dövlət və ya ictimai əmlakın vəzifəli şəxslər tərəfindən talanması cinayətlərinin istintaqı zamanı müxtəlif növ məhkəmə ekspertizaları təyin edilə bilər. Aşağıda göstərilən ekspertizalara daha çox müraciət olunur:

Məhkəmə-iqtisad ekspertizaları - cinayət işinin materialı və sənədli təftişin nəticələri arasında ziddiyyətləri aradan qaldırmaq üçün təftiş aparən şəxslərin istifadə etdiyi metodların və onların gəldikləri nəticənin düzgünlüyünə şübhə yaranarsa, mühasibat qeydiyyatı və hesabatında mübahisəli suallar olduqda və s. hallarda təyin edilir. Həmçinin vergidən yayınma faktlarının aşkar edilməsi, vurulmuş ziyanın məbləğini müəyyən etmək və s.

Məhkəmə kimyəvi ekspertiza.Məhkəmə kimyəvi ekspertiza ərzaq məhsullarının, tikinti materiallarının, spirtli içkilərin və s. kəmiyyət və keyfiyyət tərkibini, komponentlərinin nisbətini müəyyən etmək üçün təyin edilir.

Kriminalistik ekspertizalar. Kriminalistik ekspertizalar sənədlərdə saxtalaşdırmanı, mətnin və imzaların icrasının müəyyən edilməsini, ştamp və möhürlərin həqiqiliyini, alət və predmetlərdə izlərin əmələ gəlmə mexanizmini və s. müəyyən etmək üçün təyin edilir.

Məhkəmə bioloji, məhkəmə aqro-texniki ekspertizalar.Məhkəmə bioloji, məhkəmə aqro-texniki ekspertizaları tədqiqat obyektindən və həll olunmalı suallardan asılı olaraq kənd təsərrüfatı məhsulların talanması işləri üzrə təyin edilə bilər.

Şübhəli və təqsirləndirilən şəxsləri dindirmə.

Bu şəxslərdən düzgün və obyektiv ifadələr əldə etmək üçün müstəntiq dindirməyə xüsusilə əsaslı surətdə hazırlaşmalıdır və bu məqsədlə:

-talama aşkar olunan idarə və təşkilatın istehsalat fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini, strukturunu və işin materiallarını öyrənməli;

-dindirilən şəxslərin xidməti hüquq və vəzifələri ilə tanış olmalı;

-dindirilənlərin şəxsiyyəti, əlaqələri, həyat tərzi, davranışı (cinayət işi başlanılana kimi və istintaqın gedişatı zamanı) haqqında materialları toplamalı;

-yuxarıdakıları nəzərə alaraq dindirmənin planını tərtib etməli;

-planda veriləcək sualların və təqdim ediləcək sübutların ardıcılığını göstərmək.

Vəzifəli şəxslərin törətdikləri talama cinayətlərinin təhlili göstərir ki, ilkin dindirmə zamanı onlar öz günahlarını inkar edir, yalan ifadə verir, çatışmamazlıqlar barədə müxtəlif fərziyələr yürüdü, istintaqı yanlış istiqamətləndirməyə çalışırlar.

Dindirmə zamanı çox vaxt müxtəlif sənədləri təqdim etmə zəruriyyəti yaranır. Buna görə də talamanın müəyyən hallarını aydınlaşdırmaq və ya təqsirləndirilənlərin yalan ifadə verməkdə ifşa etmək məqsədi ilə sənədləri götürmək və onları dindirilən şəxslərə təqdim edilməsi üçün sistemləşdirmək lazımdır.

§ 5. Özgə əmlakın vəzifəli və maddi-məsul şəxslər tərəfindən talanması cinayətlərinin istintaqı ilə əlaqədar müstəntiqin profilaktik hərəkətləri.

Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 64-cü maddəsində göstərilir ki, müstəntiqin icraatında olan iş üzrə qanuna uyğun olaraq çıxardığı qərarların icrası bütün müəssisələr, idarələr, təşkilatlar, vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar üçün məcburidir.

Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 221-ci maddəsində göstərilir ki, təhqiqat orqanı, müstəntiq, prokuror cinayətin törədilməsi səbəblərini və şəraitini müəyyən etdikdə, onların aradan qaldırılması üçün

tədbirlər görülməsi barədə müvafiq dövlət orqanına, ictimai təşkilata və ya vəzifəli şəxsə təqdimat göndərir.

Təqdimat alındıqdan sonra ən gec bir ay müddətində lazımi tədbirlər görülməli və təqdimatın müzakirəsini təqdim edən şəxs bunun nəticələri haqqında müstəntiqə yazılı məlumat verilməlidir.

Bu növ cinayətlərin törədilməsinə köməklik göstərən amillər:

Dövlətin, digər şəxslərin hesabına varlanmağa can atma, zəhmətsiz gəlir hesabına yaşamaq (cəmiyyətdə parazit mövqe), özlərinin qiymətli əşyalara - daş-qaşa, qızıla olan hədsiz ehtirası və s. bəzən isə səhlənkarlıq, laqeydlik nəticəsində talama cinayətinə şərait yaranır. Bu cinayətlər əsasən vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməklə törədilir.

Bu növ cinayətlərin törədilməsinə münbit şərait yaranan obyektiv amillər:

a) təşkilati idarəetmə amilləri maddi qiymətli əşyaların saxlanması, qeydiyyatı və s. çatışmamazlıqlar:

-maddi-məsul şəxslərin səhv seçilməsi və yerləşdirilməsi;

-nəzarətedici orqanların qeyri-qənaətbəxş işi və ya təftişin, inventarlaşdırılmanın lazımi səviyyədə keçirilməməsi;

-ictimaiyyət tərəfindən daxil olmuş talama haqqında siqnalların cavabsız qalması;

-təsərrüfatsızlıq;

-maddi qiymətlər əldə etməyə səlahiyyət verən sənədlərin lazımi qaydada saxlanılmaması;

-kollektivdə tərbiyəvi işin olmaması (hüquqi tərbiyənin aparılmaması, dövlət və ya ictimai əmlakın talanmasına görə məsuliyyətin izah edilməməsi və s.)

b) istehsal fəaliyyəti ailləri:

-texnoloji prosesin pozulması;

-planlaşdırmada səhvlər;

-məhsulun kefiyyətinə nəzarətin olmaması (köhnəlmiş nəzarət - hesablayıcı cihazların istifadəsi, məmulatın hazırlanmasına sərf olunan xammal normasının əsassız azaldılması, təbii itki adı altında xammalın silinməsi və s.).

Dövlət və ya ictimai əmlakın talanması cinayətlərinin törədilməsinə kömək edən şəraitin müəyyən edilməsi istintaqın əsas vəzifəsidir. Bu məsələnin həlli istintaq hərəkətləri keçirməklə maddi-qiymətli əşyaların qeydiyyatı, saxlanması və daşınmasında olan çatışmamazlıqları aşkar etməyə imkan verir. Talançılardan götürülmüş qiymətli əşyaların öyrənilməsi, bunların haradan və necə talandığını göstərə bilər.

Dövlət və ictimai əmlakın vəzifəli şəxslər tərəfindən talanması cinayətlərinin profilaktikası məqsədi ilə müstəntiq konkret işin materialları üzrə talama törədilmiş müəssisə və ya təşkilatın əməkdaşları qarşısında çıxış edərək talamaya kömək edən hallar haqqında söhbətlər edir, kollektiv qarşısında aşkar edilmiş çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq üçün vəzifələr qoyur, talançılara qarşı mübarizədə ictimaiyyətin imkanlarını və iştirakının formalarını açıqlayır.

Vəzifəli şəxslər tərəfindən müəyyən edilmiş vaxt ərzində təqdimata baxılmazsa, tədbirlərin həyata keçirilməsi təmin edilməzsə, onda prokuror bu şəxslərin məsuliyyəti məsələsini həll etməlidir.

IX F Ə S İ L

SAXTA PUL VƏ YA QİYMƏTLİ KAĞIZLAR HAZIRLAMA VƏ YA SATMA CİNAYƏTLƏRİNİN İBTİDAİ ARAŞDIRMA METODİKASI

§1. Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətinin kriminalistik xarakteristikası.

Sübut edilməli olan hallar

Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayəti çox geniş yayılmasa da onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsi böyükdür. Ona görə də bu növ cinayətlərin istintaqının aparılması müasir tələblər səviyyəsində qurulmalıdır.

Azərbaycan Respublikası CM-in 204-ci maddəsində nəzərdə tutulan bu cinayətin obyektivi dövlətin pul və kredit sistemidir. Bu maddənin dispozisiyasında cinayətin predmet ola biləcək şeylərin dairəsi məhduddur. Bu növ cinayətin predmeti pul əskinasları, metal sikkələr, qiymətli dövlət kağızları və ya xarici valyuta ola bilər.

Cinayətin byektiv cəhəti – özünü iki formada göstərir. Birincisi, bu predmetlərin hazırlanması, ikinci isə, bu predmetlərin satılmasıdır. Bu hərəkətlərdən hər hansı birinin törədilmiş, cinayətin başa çatması üçün

kifayətdir. Bu kimi predmetləri hazırlayan şəxs tərəfindən də onun satılması həyata keçirilir. Lakin belə hərəkətlər müxtəlif şəxslər tərəfindən də edilə bilər. Hazırlama dedikdə – bu predmetlərin tam və ya onların bir hissəsinin saxtalaşdırılması başa düşülür.

Tam saxtalaşdırma dedikdə, yeni pul əskinasının yaradılması, bir hissəsinin saxtalaşdırılması dedikdə isə, pulun seriyasının, nömrəsinin, məbləği göstərən rəqəmlərin dəyişdirilməsi başa düşülür. Bu normada qeyd edilmiş hazırlama dedikdə isə, ehtiva əskinasın hazırlanması başa düşülür ki, o, mövcud pul əskinasına oxşar və dövriyyəyə buraxma məqsədi olsun.

Satma dedikdə, həqiqi pul vahidləri kimi istifadə edilməsi nəzərdə tutulur. Məsələn, mal alma, borc vermə, borcun ödənilməsi və s. məqsədlərlə onlardan istifadə edilməsi.

Satma hazırlanmış saxta pulun dövriyyəyə buraxıldığı andan, hazırlama isə cinayətkarın hazırladığı saxta pulun tam hazır olması anından bitir.

Çek və biletlərin qanunsuz uduş almaq məqsədilə saxtalaşdırılması dələduzluq cinayətinin tərkibini yaratmış olur. Burada biletlər dedikdə, pul-əşya lotereyasının, idman lotosunun, müxtəlif əyləncə oyunlarının biletləri başa düşülməlidir.

Dövriyyədə artıq pul nişanlarının və ya qiymətli kağızların olması tədavüldə olan əşya və pul kütlələri ilə lazımi münasibətləri pozur, pul tədavülünün və pulların ardıcıl dövriyyəsi zəifləyir.

Qanunvericilik saxta pul hazırlama və ya satmanı, satma məqsədilə saxtakarlıqla pulu, Milli Bank biletlərini, qiymətli dövlət kağızlarını və ya xarici valyutanı hazırlama, habelə satma kimi müəyyən edir.

Pul nişanları və ya qiymətli kağızların hazırlanması, saxtalaşdırılması üsulları bu cinayətin tövsifi üçün heç bir əhəmiyyətə malik deyildir.

Qanunda nəzərdə tutulan satış müxtəlif formalarda həyata keçirilir:

- əldə olunmuş əmtəənin, ərzağın və digər təsərrüfat mallarının pulunun ödənilməsi;
- saxta pullarla borc verilməsi, borcun ödənilməsi, bağışlama və s.

Saxta pul və ya qiymətli kağızların hazırlanması çətin texnoloji proses olub, müəyyən mərhələlərin tətbiqini tələb edir. Çox vaxt saxta pul əskinasları hazırlayan şəxslər rəssam, memar, fotoqraf, litoqraf və s. bu kimi peşə ilə məşğul olan şəxslər olurlar.

Ayrı-ayrı hadisələrdə saxta pul əskinasları və ya qiymətli kağızları hazırlayan şəxslər bu növdən olan cinayətin törədilməsinə hazırlaşarkən, xüsusilə yuxarıda göstərilən peşələrdən hər hansı birinin öyrənilməsi məqsədilə həmin sahəyə aid olan ədəbiyyatlarla və digər mənbələrlə tanış olurlar. Bəzən onlara lazım olan biliyin əldə edilməsi məqsədilə mətbəə və fotoatellərdə işləməyə də başlayırlar.

Bu növdən olan cinayəti törədənin hansı kateqoriya şəxslər arasında axtarılması üçün ilk növbədə saxta pul əskinasları və ya qiymətli kağızların saxtalaşdırılmasının üsullarını bilmək vacibdir. Əksər hallarda saxta pul əskinaslarının hazırlanmasının aşağıdakı üsullarına rast gəlinir:

- mətbəə və ya kустar yığıcı;
- pul əskinaslarında və ya qiymətli kağızlarda hər hansı bir rekvizitin dəyişdirilməsi və ya yapışdırılması;
- rəngli lazer printeri vasitəsilə hazırlama;
- keçən işıq şüaları altında təsvirin köçürülməsi;

– fotoreproduksiya vasitəsilə hazırlama.

Mətbəə və ya kустar yığıм üsulu (poliqrafik üsul) dedikdə, saxta pul əskinaları və qiymətli kağızların möhür basmaları formasında hazırlanması başa düşülür. Klişe həkk etmə və ya fotomexaniki yolla misin, poladın, sinkin, plastmasın üzərində lazımi təsvir yaradıldıqdan sonra kəsilib çıxarılır.

Fotomexaniki yolla hazırlama pul əskinalarının təsvirinin verilməsinin ən incə üsulu hesab olunur.

Pul əskinalarında və ya qiymətli kağızlarda hər hansı bir rekvizitin dəyişdirilməsi və ya yapışdırılması dedikdə, pul əskinalarında nömrə və seriyaların dəyişdirilməsi və ya yapışdırılması başa düşülür. Məsələn, pul əskinalarında rəqəmlərin dəyişdirilməsi və ya kəsilib yapışdırılması, qiymətli kağızlarda seriyaların dəyişdirilməsi və ya kəsilib yapışdırılması kimi halları.

Rəngli lazer printeri vasitəsilə saxtalaşdırma dedikdə isə, pul əskinaları və ya qiymətli kağızlarının təsvirinin xüsusi hazırlanmış kağız üzərinə hər bir rənginə uyğun olaraq işıq süzgəcləri vasitəsilə köçürülməsi başa düşülür. Bu tam saxtalaşdırma və daha dəqiq köçürmə hesab olunur.

Keçən işıq şüaları altında təsvirin köçürülməsi dedikdə, həqiqi pul əskinaları və ya qiymətli kağızların əkslərinin xüsusi hazırlanmış kağızlara köçürülərək fotoşəklinin çəkilməsi və ya təsvirin işıq şüalarında əks olduğu kimi rənglənməsi başa düşülür.

Fotoreproduksiya vasitəsilə saxta pul əskinalarının hazırlanması zamanı pul əskinalarının hər iki tərəfinin foto şəkli çəkilir, fotokağıza və ya kустar üsulla xüsusi hazırlanmış fotokağızlar yolu ilə

köçürülərək, hər iki tərəfi fotoqrafik emulsiya ilə bərkidilir (örtülür).

Göstərilən üsulla hazırlanan saxta pulun rənglənməsi ilə həqiqi pula uyğun təsvir alınır.

Metal sikkələrin saxtalaşdırılmasının üsulları isə aşağıdakılardır:

- tökmə yolu ilə (qəlib vasitəsilə);
- ştamplama;
- qalvanik (qavonoplastika vasitəsilə klişedən alınan şəkil və ya yazı surəti) və yaxud qlavonoplastika vasitəsilə qabarıq şəkillər alma üsulu.

İlk növbədə gips, plastmas və ya metaldan xüsusi formalar hazırlanır. Cinayətkarlar tökmə üçün elə metalları seçirlər ki, onun rəngi və ağırlığı həqiqi metal sikkələrə uyğun olur.

Ştamplama dedikdə, puansın köməkliyi ilə özünməxsus möhür formasında bərk tökmə qəlibdən hazırlanması anlaşılır. Bundan sonra metal sikkənin hər iki tərəfinin əkslərinin forması bir-birinə bərkidilərək, alınmış metal qarışığı xüsusi düzəldilmiş qəlibə tökülür.

Metal sikkələrin hazırlanmasında həm də qalvanik plastiklərdən istifadə etmək olur. Bu zaman saxta pul ya tamamilə, yaxud da qızıl və ya gümüş qatı ilə örtülməklə hazırlanır.

Qiyətli kağızların saxtalaşdırılmasının üsullarına diqqət yetirək.

Qiyətli kağızların saxtalaşdırılmasının üsulları pozma, kimyəvi yolla ayrı-ayrı elementlərin silinməsi və lazımi nişanların (rəqəmlərin) yapışdırılmasıdır. Bu zaman ayrıca bir element kəsilərək götürülür və onun yerinə yenisi yapışdırılır. Yəni, burada qiymətli kağızın başqa nüsxəsinin nişanlarının kəsilib yapışdırılması nəzərdə tutulur.

Saxta pul əksinasları və metal sikkələr müəyyən olunmuş əlamətlərə görə, saxtalaşdırma mümkün olan yerin xüsusiyyətləri ilə məlum olur. Onlar həqiqi pul əskinaslarından rənginə, kəmiyyətinə, kağızın sürüşkənliyinə, çəkilmənin (rənglənmənin) qüsurlarına, ağırlığına, səsinə və bir sıra mürəkkəb əlamətlərə görə fərqlənir.

Pul əskinaslarının və ya metal sikkələrin həqiqiliyinin yoxlanılması OPM və ULD-41 cihazlarından istifadə etməklə, müqayisəli tədqiqat yolu ilə pulun etalon nümunələri vasitəsilə həyata keçirilir.

Saxta pul əskinaslarının və qiymətli kağızların hazırlanmasında cinayətkar tərəfindən istifadə edilən material və alətlərin əldə edilməsinin iki mühüm cəhəti vardır: birincisi, müqəssirin cinayətkar əlaqəri müəyyənləşdirilir; ikincisi, cinayətin törədilməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri müəyyən olunur.

Pul əskinaslarını və ya qiymətli kağızları hazırlayan və ya saxtalaşdıran şəxs onları bilavasitə özü və yaxud digər şəxslərin vasitəsilə realizə edir.

Cinayətkarlar saxta pulların satışını həyata keçirmək üçün elə yer seçirlər ki, lazım olduqda həmin yerdən qaçmaq imkanları olsun, həm də görmə şəraiti pis olan yerlərdə saxtılığın tez bir zamanda bilinməsi çətinləşsin (məsələn, qaranlıq olan yerlərdə).

Saxta pulları realizə edən şəxslər əsasən elə yerlər seçirlər ki, pulun mübadiləsi zamanı o qədər də diqqət mərkəzində olmasınlar (məsələn, bazarlarda, dondurma satanlara, yeməxanalarda işləyənlərə, taksi sürücülərinə və s.).

Saxta pulların satışı üsullarının müəyyən edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu zaman nəinki saxta pul hazırlayan və ya satan şəxslərin cinayətkar

əlaqələrini aydınlaşdırmaq, həm də onların tutulması və həbs edilməsi qərarına gəlmək mümkündür.

Məsələn, saxta pul əskinaslarından istifadə edən F. həmin pulları satan zaman tutulmuşdur. Əvvəllər bir neçə dəfə ət mağazasında saxta pulun satışı faktının olması barədə məlumatlar dəqiqləşdirilərək, həmin yerə əməliyyat qrupu göndərilmişdir. F. aldığı ət qiyətini saxta pullarla ödəyərkən yaxalanmışdır.

Azərbaycan Respublikası CPM-in 139-cu maddəsinin məzmunundan görüldüyü kimi, qanun sübutetmə predmetini ümumi şəkildə müəyyən edir. İş üçün hansı faktların mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi və ya bilavasitə hansı halların sübut edilməsi məsələsinin həlli istintaqı aparılan saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətinin konkret xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bu səbəbdən həmin hallar istintaqda və ya məhkəmədə işə baxılarkən istintaq və prokurorluq orqanları tərəfindən işin xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq konkretləşdirilməlidir.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, sübutetmə predmeti əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırıldığı hallarda müəyyən edilməli olan faktlar, bir qayda olaraq, natamam səthi və birtərəfli araşdırılır, sübutetmə predmeti süni olaraq genişləndirildiyi hallarda isə ibtidai istintaq səmərəsiz uzadılır, təhqiqat və istintaq orqanlarının fəaliyyətinin müəyyən hissəsi iş üçün heç də əhəmiyyəti olmayan materialların araşdırılmasına sərf edilir, bununla da obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi çətinləşir.

Saxta pul və ya qiymətli kağızları hazırlama və ya satma cinayətinin istintaqı zamanı sübut edilməli olan aşağıdakı halları sadalamaq olar:

1. saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma faktının olması;
2. hansı pul əskinası və ya qiymətli kağız hazırlanmış və ya hissəvi saxtalaşdırılmışdır, onun miqdarı, harada hazırlanması və sayı;
3. saxta pul və ya qiymətli kağızları bilavasitə kimin hazırlaması və ya qiymətli kağızların saxtalaşdırılmasını kimin tövsiyə etməsi;
4. saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satmanın hansı üsulla törədilməsi;
5. pul əskinasları və ya qiymətli kağızların saxtalaşdırılması üçün material və alətlərin hansı mənbələrdən əldə edilməsi;
6. saxta pul və ya qiymətli kağızların harada, nə vaxt və hansı şəkildə satılması;
7. saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətində iştirak edən şəxslərin dairəsi və cinayətin törədilməsində onların hər birinin rolu;
8. saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətini törədənlərin şəxsiyyəti;
9. cinayət törətmiş şəxsin əmlakının və qiymətli şeylərinin harada yerləşdirilməsi və ya saxlanması;
10. saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama cinayətinin törədilməsini kimin bilməsi və dövlət orqanlarına məlumat verməməsi (cinayətin gizlədilməsi faktının olub-olmaması);
11. saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətində iştirak edən şəxslərin təqsirini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar olması;
12. saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətinə sövq edən hallar;

13. saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətinin törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitin olması.

Yuxarıda sadalanan sübut edilməli hallar xüsusi olaraq araşdırılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, iş üzrə müəyyən edilmək üçün nəzərdə tutulan halların dairəsi istintaq prosesində məhdudlaşdırıla və ya genişləndirilə bilər.

Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayət işi üzrə sübutetmə predmeti ola bilən konkret faktların dairəsini müəyyən edərkən həmin cinayət tərkibini xarakterizə edən və cinayət qanunu ilə müəyyən edilmiş əlamətlər və cinayət hüququ baxımından əhəmiyyətə malik olan digər hallar nəzərə alınmalıdır.

Sübutetmə predmetinin əsassız genişləndirilməsi və ya məhdudlaşdırılması yolverilməzdir.

Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətinə dərindən diqqət yetirsək görərik ki, ilk növbədə bu cinayətin əvvəlcədən hazırlanması, cinayətkar hərəkətlərin konspirativliyi, daha sıx birləşmiş mütəşəkkil qrup və iştirakçıların hər birinin vəzifələrinin bölüşdürülməsi ilə xarakterizə olunur.

§ 2. Cinayət işi başlamanın xüsusiyyətləri və istintaqın ilkin mərhələsində tipik şəraitlər.

İlkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayəti üzrə cinayət işi, başqa cinayətlərdə olduğu kimi, qanunvericilikdə (CPM-in 204-cü maddəsi) göstərilən səbəb və əsaslar olduqda başlanır.

Belə səbəblərdən müxtəlif idarə və müəssisələrin rəhbərliyinin pul əskinaslarında və qiymətli kağızlarda

saxtalığın olması qənaətinə gəlinməsi barədə məlumatlarını misal göstərmək olar. Müstəntiq hər bir konkret halda alınmış məlumatlarda belə əsasların olub olmamasını müəyyən etməlidir.

Əgər kifayət qədər əsas və səbəblər varsa, bu zaman dərhal cinayət işi başlanmalı və istintaq aparılmalıdır. Əgər məlumatlarda cinayət işi başlama üçün əsaslar yoxdursa, onda əlavə yoxlama keçirilməlidir. Buradan irəli gələrək demək olar ki, müxtəlif müəssisə və təşkilatların məlumatları, həm də ayrı-ayrı vətəndaşların pul əskinaslarının və ya qiymətli kağızların saxta olması şübhəsi həmin pulun yararsızlığına görə fərqləndirici əlamətlərin olması və başqa səbəblərdən də ola bilər. Belə fərqləndirici əlamətlərin meydana gəlməsi pulun saxlanması ehtiyatsız hərəkətlərlə, əskinasların üzərinə təsadüfən kimyəvi və yuyucu həlledicilərin düşməsi və yaxud onların təsiri və digər hallarda cinayətkar fəaliyyətlə bağlı deyildisə, əlavə yoxlamanın aparılmasının vacibliyi ortaya çıxır.

Yoxlama hərəkətləri zamanı belə məlumatlar əsasında cinayət işi başlanmazdan əvvəl kriminalistik tədqiqat müəssisələrində şübhə doğuran pul əskinaslarının ekspert tədqiqatı keçirilir.

İlk növbədə tədqiqat zamanı hansısa rəyə gəlinmir. Sadəcə olaraq pul əskinasının fərqləndirici əlamətləri aydınlaşdırılır, həm də əvvəllər belə saxta pulların hazırlanıb-hazırlanmaması və ya onların yeni olub-olmaması müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat nəticəsində arayış tərtib olunur, ancaq bu arayış cinayət işinə əlavə olunmur.

Qanunvericilikdə (CPM-in 207-ci maddəsi) birbaşa göstəriş olmasına baxmayaraq, bəzi müstəntiqlər

yoxlama hərəkətlərini səthi aparmaqla səhvlərə yol verirlər. Bəzən elə olur ki, əsaslandırılmamış və tam yoxlanılmamış materiallar əsasında və vaxta riayət olunmadan cinayət işi başlanır. Ona görə də cinayət işi başlanana qədər saxta pulun faktiki əlamətlərini aşkar etmək üçün vaxtın itirilməməsi üçün daxili işlər orqanlarının güc və vasitələrindən istifadə etməklə əməliyyat-axtarış tədbirləri və istintaq hərəkətləri aparılmadan səmərəli yoxlama hərəkətləri keçirilməlidir.

Yoxlama zamanı təkəcə daxil olmuş məlumatlardan söhbət getməməlidir. Lazım gələrsə, yoxlama hərəkətləri, əlavə materialların vaxtı keçmədən toplanılması vacibdir.

Əgər müstəntiq passivlik göstərib yoxlamanın nəticələrini gözləyərsə, saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlamanın əlamətlərinin aydınlaşdırılmasını təmin etməzsə, onda bu cinayətin açılması çətinləşəcəkdir.

Cinayət işi üzrə əldə olunmuş materialların əməkdaşlar tərəfindən düzgün qiymətləndirilməsinin də çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Cinayət işinə başlamanın həddən artıq uzadılması istintaqın nəticələrinə tez təsir göstərə bilər. Çox vaxt izlərin və maddi sübutların imkan daxilində tez aşkar edilməsi cinayətin «isti izlərlə» açılmasına gətirib çıxarır.

Çox vaxt cinayətkar fəal şəkildə saxta pul satılarkən, pulu hazırladığı ərazidə və ya digər şəhər, rayon, qəsəbələrdə fərqi nə varmadan realizə edərkən yaxalanır. Belə şəraitdə cinayət işi tezliklə başlanılmalı və istintaqın aparılması təşkil olunmalıdır.

Saxta pul hazırlama üzrə cinayət işinin başlanması çox vaxt daxil olmuş digər məlumatlar əsasında da

həyata keçirilir. Təcrübədə belə hallara da rast gəlinir ki, saxta pul barədə məlumat daxil olur, ancaq bu cinayətə görə şəxs məhkum olunaraq, cəzaçəkmə müəssisəsinə göndərilmişdir. Bəzi müstəntiqlər bu zaman düzgün olmayan qərar qəbul edir. Yəni onlar, rəddetmə qərarına gələrək saxta pulu müşayiətedici məktub vasitəsilə kriminalistik müəssisələrdə olan “saxta pulların kolleksiyasına” əlavə edilmək üçün göndərilir.

Məhz yuxarıda sadalanan fikirlərin məzmunundan irəli gələrək demək olar ki, müstəntiq istintaqın təşkili və aparılmasını konkret olaraq istintaq şəraitinə uyğun həyata keçirməlidir.

Ona görə də müxtəlif tipik istintaq şəraitlərində istintaq hərəkətləri və onların ardıcılığına diqqət yetirmək lazımdır.

I şərait – cinayət törədən şəxs bilavasitə saxta pulları və ya qiymətli kağızları realizə edərkən yaxalanmışdır. Bu istintaq şəraitində istintaqın tam, obyektiv, hərtərəfli aparılmasını təmin etmək üçün aşağıdakı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi daha məqsədəuyğundur:

- cinayətdə şübhə edilən şəxsin dindirilməsi;
- şahidlərin dindirilməsi;
- maddi sübutlara baxış;
- ekspertizaların təyin edilməsi;
- cinayət törədən şəxsin axtarışı və iş yerlərində axtarış, götürmə və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi.

II şərait - pul və ya qiymətli kağızların saxtılığı onların dövriyyəsində aşkar edilmişdir. Bu istintaq şəraiti digərinə nisbətən mürəkkəbdir. Ona görə də ilk növbədə məlumatların yoxlanılması prosesini həyata keçirmək lazımdır.

Cinayətin açılmasının tam təmin olunması məqsədilə bu mövzuda açıqlanan bəzi məsələlərin həllinə xüsusi ilə diqqət yetirilməlidir. Bu məqsədlə aşağıdakı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi tövsiyə olunur:

- ərizə verən şəxsin dindirilməsi;
- saxta pulların və ya qiymətli kağızların müayinəsi;
- ekspertizanın təyin olunması;
- şahidlərin dindirilməsi;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi haqqında təhqiqat orqanlarına tapşırığın verilməsi.

Yuxarıda sadalanan istintaq hərəkətləri aparılmaqla saxta pul hazırlama və ya satma cinayətinin tərkib əlamətlərini müəyyən edib, sübutlar toplanılmalıdır. İstintaqın aparılması prosesi konkret istintaq şəraitindən asılıdır.

Pul əskinaslarının hazırlanması ilə bilavasitə əlaqədar olan hallar bir çox cinayətlərdə istintaqın sonrakı mərhələlərində də ortaya çıxıb bilər. Çox vaxt cinayət işinin başlanması Milli Bank müəssisələri, ticarət, ictimai iaşə təşkilatlarında pulların hesablanması zamanı ortaya çıxan saxta pul əskinaslarının aşkar edilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilir.

İstintaqın ilkin mərhələsində ilk istintaq hərəkətlərindən biri baxışdır.

Baxış - müstəqil istintaq hərəkəti olub, cinayət izlərinin və digər maddi sübutların aşkar edilməsi, cinayətin törədilməsi şəraitinin, habelə cinayətin açılması üçün əhəmiyyətli olan başqa halların aydınlaşdırılması məqsədilə həyata keçirilir. Tutma, axtarış, əmlak üzərinə həbs qoyma və s. bu kimi

istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində də baxış aparıla bilər. Baxışın aparılması əsasları və qaydası cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

Saxta pul hazırlama və ya satma cinayətlərinin istintaqı zamanı baxışın bir çox növləri keçirilir. Saxta pulların aşkar edildiyi, hazırlandığı və satıldığı yer müstəntiqə məlum olduqda, baxış təxirəsalınmaz və ilkin istintaq hərəkətinə çevrilir.

Bu növ cinayətlərin istintaqı zamanı hadisə yeri, məhz saxta pul nişanlarının aşkar edildiyi, hazırlandığı və satıldığı yer hesab olunur. Bu cinayətlərin istintaqının bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Bu onunla izah olunur ki, baxış zamanı iştirak etmiş hər bir şəxs saxta pulun hazırlanması üçün nəzərdə tutulmuş müxtəlif növ avadanlıqlar barədə bu və ya digər həcmdə məlumat əldə etmiş olur. Belə bir halda müstəntiq istintaq hərəkəti keçirilərkən iştirak etmiş şəxsləri onlara məlum olan halları yaymamaq barədə Azərbaycan Respublikası CM-in 182-ci maddəsilə xəbərdar edir.

Məsələn baxış zamanı mağazanın pul ödənişləri içərisində həqiqi olub-olmaması barədə şübhə doğuran pul vahidləri aşkar edildikdə, onlar götürülür və protokolda onların fərdi əlamətləri (pul vahidlərinin nömrəsi, seriyası, rəngi, əsil pul nişanından fərqləndirici cəhətləri və s.) qeyd olunur. Müstəntiqin otağında isə həmin pul vahidlərinə mütəxəssisin iştirakı baxış keçirilir. Axtarış zamanı saxta pulların hazırlanması üçün nəzərdə tutulan müxtəlif növ cihaz və avadanlıqlar aşkar edildikdə, onlar müayinə olunmalıdırlar. Hadisə yerinə baxış aparılarkən ayrı-ayrı predmetlərin, sənədlərinin, izlərin tapılması, onların düzgün qablaşdırılıb götürülməsi məqsədilə nəşriyyatlarda poliqrafiya sahəsində çalışan mütəxəs-

sislərin, şəkilçəkmə ilə məşğul olan şəxslərin və s. dəvət edilməsi məqsədəuyğundur.

Saxta pulların hazırlandığı yerinə baxış zamanı, mütəxəssis müstəntiqin diqqətini saxta pulların hazırlanması üsulunu əks etdirən əlamətlərə cəlb etməli və digər istintaq hərəkəti – axtarış zamanı şübhəli şəxsdən aşkar edilməli olan predmetləri, alətləri göstərməlidir. İstintaq baxışı başa çatdıqdan sonra Azərbaycan Respublikası CPM-in 236-cı maddəsinə müvafiq olaraq protokol tərtib edilir və həmin protokolda baxışın aparılması qaydası, aşkar edilmiş predmetlər və s. təsvir edilir.

Hadisə yerinə baxış zamanı cinayətkarın fəaliyyətinin nə dərəcədə gizli olması haqqında müstəntiqdə təsəvvür yaradır və bu da saxta pul nişanlarının hazırlanması prosesini yanakı şəkildə də olsa, təsdiq edir. Baxış zamanı müstəntiq aşkar edilmiş saxta pul vahidlərinin fərdi əlamətlərini diqqətlə müəyyən etməli və analogi əskinasların tədavüldə aşkar edilib, götürülməsi üçün təcili tədbir görməlidir. Bu əlamətlər saxtalaşdırma üsulu ilə müəyyən edilir. Məsələn, çəkilmiş pul vahidləri ilə çap edilmiş pul vahidləri fotoreproduksiya üsulu ilə hazırlanmış pul nişanlarına nisbətən həqiqi pul biletlərindən daha da çox fərqlənir. Bunlar birincisi, öz təsviri xüsusiyyətlərinə görə, ikincisi isə, kağızın keyfiyyətinə görə fərqlənirlər.

Pul əskinaslarına baxış tədqiqatı əvəz edə bilməz. Bunun üçün baxış protokolunda bu və ya digər pul əskinasının saxta və ya həqiqi olması barədə heç bir qeydlər edilməməlidir. Pul əskinaslarına baxış protokolunda pulun dəyəri, kağızın xassələri (rəngi, qalınlığı), saxtalıq əlamətlərinin olub-olmaması və onların xüsusiyyətləri qeyd olunmalıdır: həmin pul

vahidləri ilə oxşarlığı (dövlət gerbinin necə təsvir olunmasına, şəkillərə və s. diqqət yetirmək lazımdır); kiçik yazıların xüsusiyyətləri necədir: onlar aydın və bütövlükdə oxunur, ya yox, hərflər, mətnlər və ya xətlər, cizgilər şübhə doğururmu?

Üz və arxa hissəsində rəngin təsvir olunması, hər iki tərəfdə tor xətlərin olub-olmaması, onun düz çəkilməsi, rəngi, xüsusiyyətləri, pulun istifadə olunması və çiklənməsi dərəcəsi, yazılar, ləkələr, pulun cırılması, kəsilməsi və digər fərqli cəhətlər hökmən tədqiq edilməlidir.

Rənglənmiş saxta pul nişanlarını müəyyən edərkən və müayinə edərkən, onların üzərində saxta pul hazırlayanların əl-barmaq izləri ola bilər. Hətta, papilyar xətlərin ayrı-ayrı hissələrini özündə əks etdirən izləri baxış protokolunda qeyd etmək və onların şəklini çəkmək lazımdır. Bu izlərdən istifadə etməklə cinayətkarı ifşa etmək olar. Saxta pul vahidlərinə baxış keçirərkən onların üzərində olan əl-barmaq izlərinin silinməsinə yol vermək olmaz. Onları polietilen paketlərə və ya zərfə qablaşdırmaq lazımdır.

Saxta pul hazırlama üçün nəzərdə tutulan alətlərə baxış bir sıra xüsusiyyətləri və üsulları mövcuddur. Möhürlər, tökmə formasına malik olan alətlər necə aşkar edilibsə, həmin vəziyyətdə də onlara baxış keçirilir. Predmetlərə xarici baxış keçirilir və əgər onları sökmək mümkündürsə, onda onların bəzi hissələrinə də baxış keçirilir. Baxış keçirilir ilə yanaşı cinayət işinin başlanması mərhələsində müstəntiq və təhqiqat orqanı tərəfindən digər təxirəsalınmaz istintaq hərəkətləri, o cümlədən, şahidlərin müəyyən edilib dindirilməsi, şübhəli şəxsi tutma və şəxsi axtarış, ekspertizanın təyin edilməsi və digər tədbirlər aparılır. Bunları həyata

keçirərkən cinayət-prosessual qanunvericiliyin, Azərbaycan Respublikası DİN-in əmr və göstərişlərinin, istintaq praktikasının qabaqcıl təcrübələri əsasında hazırlanmış metodik tövsiyələrin tələblərinə əməl etmək lazımdır. Bununla əlaqədar olaraq istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin bir sıra xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayətkar yaxalananadək bir çox mərhələləri keçir (saxta pulları hazırlayır, satır və s.). Saxta pulların hazırlanması mərhələsində cinayətkarın fəaliyyəti tam şəkildə gizli olur, buna görə bu mərhələdə cinayətkarı aşkar etmək çox çətin olur. Saxta pul hazırlayanlar öz əlaqələrini məhdudlaşdırır, işi müstəqil görməyə çalışırlar. Adətən, saxta pulların hazırlanması prosesi kənar şəxslərin olmadığı bir şəraitdə həyata keçirilir. Əgər əlaqələri tam kəsmək mümkün deyilsə, cinayətkarlar öz hərəkətlərini maskalayır, bunların “ləqal xarakter” daşmasını başqa şəxslərə inandırmağa çalışırlar.

Təhlil edilən cinayətlərin tədqiqində başlıca məqsədlərdən biri – qaçıb gizlənmiş şəxsi axtarıb tapmaq və yaxalamaq, şəxsin saxta pulları satmasında iştirakı olub-olmamasını müəyyən etməkdir. Şahidlərin müəyyənləşdirilməsi, əgər onlar cinayət haqqında məlumatda göstərilmişdirsə, bu sənədlərlə tanış olmaqla (ödənilməyən və saxta pulların aşkar edilməsi aktı, vəzifəli şəxslərin izahatı, bank lenti, bükülmüş banderol, inkassator çantası, möhürlər və i.a.), pul əməliyyatı ilə məşğul olan işçilərin siyahısını tələb etməklə, hadisə yerinə baxış zamanı ayrı-ayrı şəxslərlə sorğu aparmaqla və ya müəyyən edilmiş şahidləri dindirməklə, əməliyyat-axtarış tədbirləri aparmaqla mümkündür.

Aşağıdakı halların müəyyən edilməsi zəruridir:

1. saxta pullar aşkar edilən müəssisənin əməkdaşlarından kim pulların qəbulu əməliyyatı ilə bağlı işlə məşğul idi; hesablama qaydası necədir (əgər varsa), bu, müvafiq normativ tələblərə uyğun gəlirmi; hansı vaxtdan tədavüldə saxta pulların olması işçilərə məlum oldu; təlimatlandırmanı kim aparmışdır; o, saxta pulların nümunələrini işçilərə göstərmişdirmi, hər bir işçidə bu nümunədən varmı, onlar harada saxlanılır (iş yerində, pul sayan aparatda, kassada) və s.;

2. içərisində pul nişanı olan və ya aşkar edilmiş pul məbləği kim tərəfindən və nə vaxt hazırlanıb; onun nömrəsi, seriyası, dəyəri, həmin əməkdaşın iş stacı və təcrübəsi, saxta pulların olmasının ona məlum olub-olmaması; bilavasitə kim tərəfindən, nə vaxt və hansı hallarda saxta pul əskinası aşkar edilmişdir; hansı fərqləndirici əlamətlərə görə pul əskinasının əsil olub-olmaması şübhə doğurmuşdur;

3. saxta pul əskinasının aşkar edilməsinin vaxtı və digər halları; saxta pulu aşkar edən xəzinədarın iş yerinin (oturduğu yerin yerləşməsi) işıqlandırılması, çıxışa yaxınlığı və s.). Belə bir fikir irəli sürməyə əsas vardır ki, həmin işçi cinayətkar tərəfindən xüsusi seçilib (görmə qabiliyyətinin zəif olmasından, pullara münasibətdə diqqətsiz olmasından və s.).

Hadisə yerində olan şəxslərin müəyyən edilməsi vacibdir, çünki onların içərisində cinayətin iştirakçıları da ola bilər. Bu şəxslərin bəziləri haqqında əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi, onların tutulub saxlanması və axtarılması məsələsinin həlli istisna olunmur. Təbiidir ki, saxta pul təqdim edən şəxs qaçıb gizlənsə, onun axtarılması üçün tədbirlər görülməlidir.

Saxta pul təqdim etmiş şəxsi dindirərkən həmin şəxsin özü haqqında düzgün məlumat verib-verməməsini mütləq aydınlaşdırmaq, onun sənədlərini, şəxsiyyətini təsdiq edən vəsiqəni, yaşayış və iş yerini yoxlamaq, peşəsini müəyyən etmək və bunları protokolda qeyd etmək; iş recimini dəqiqləşdirmək, həmin müəssisəyə (kassaya) nə səbəbə getməsini, oranın evdən uzaqlığını, hərəkət marşrutunu, üzərində pul olub-olmamasını, onun məbləğini, dəyərini, alınma vaxtı və mənbəyini, nə ilə əlaqədar olaraq həmin saxta pulların onda olmasını, pulun saxta olmasını bilib-bilməməsini, öz hərəkətini nə ilə izah etməsini, müqavimət göstərməsi, qaçması, pulu güclə dartması, pulu qaytarmağı xahiş etməsi (əgər bunlar olmuşdursa) araşdırılmalıdır. Saxta pul təqdim edən şahidin ifadəsi tam, bütövlükdə təhlil olunmalı, işin faktiki halları ilə, digər şahidlərin ifadələri ilə tutuşdurulmalı (həmçinin hadisəni gözü ilə görənlərin ifadəsi ilə də), iş üzrə olan ziddiyyətlər istərsə cavabda, istərsə də izahatda, aradan qaldırılmalı, üzləşdirmə (əgər tələb olunarsa), tanınma üçün təqdim etmə və digər istintaq hərəkətləri keçirilməlidir.

Müstəntiq, Azərbaycan Respublikası CPM-in 147-150-ci maddələrinin tələblərindən irəli gələrək, aşağıdakı hallarda şəxsi şübhəli şəxs qismində tuta bilər:

1. əgər həmin şəxs cinayət törədərkən və ya bilavasitə törədikdən sonra yaxalandıqda və ya onda və onun paltarında, mənzilində cinayətin aşkar izləri tapıldıqda, hadisəni görənlər və ya zərərçəkmiş şəxs məhz həmin şəxsin cinayət törətdiyini göstərdikdə;

2. şəxsin cinayət törətməsinə şübhələnmək üçün əsas verən sair dəlillər mövcud olduqda, həmin şəxs

yalnız qaçmağa cəhd göstərdikdə və ya onun daimi yaşayış üçün yeri olmadıqda və ya şübhə edilənin şəxsiyyəti müəyyən edilməmiş olduqda.

Tutmanı müstəntiq və ya onun tapşırığı ilə polis əməkdaşları həyata keçirə bilər. Bu halda tutmanın düzgün keçirilməsinə müstəntiq məsuliyyət daşır.

Tutma müddəti 48 saatdan çox olmamalıdır. Müddət tamam olduqda, tutulmuş şəxs ya azad olunmalı və ya onun barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməlidir.

Bu mövqedən tutma tək cə prosessual məcburet tədbiri kimi deyil, həm də sübutların toplanması üsuludur. Tutulma zamanı bir sıra istintaq hərəkətləri həyata keçirilməlidir.

İlk növbədə – şəxsi axtarış, paltarlara və tutulmuş şəxsdə olan predmetlərə baxış, şəxsi müayinə keçirilməlidir.

İstintaq hərəkətlərinin aparılması nəticələri dərhal CPM-in normalarına müvafiq şəkildə istintaq hərəkəti protokolunda qeyd edilməlidir.

Tutulmuş şəxsin üzərində şəxsi axtarış, onun paltarlarına və onda olan digər əşyalara baxış keçirərkən diqqəti aşağıda göstərilən predmetlərə cəlb etmək lazımdır: sənədlər, sürücülük vəsiqəsi, əl çantası, qeydiyyat kitabçası, ayrı-ayrı qeydiyyatlar, dərman resepti, buraxılış və rəqəsi, oxucu bileti, kitablar, curnal, qəzet, onların üzərindəki möhürlər, yazılar, pullar, pul-istiqraz lotoreya biletləri, kinokonsert biletləri, nəqliyyat üçün nəzərdə tutulan sərnişin biletləri, telefon danışıqlarının, poçt göndərişlərinin çeki və s.

Şübhəli şəxsdə eyni növlü və oxşar qiymətli əşyaların-nişanların, məktubların, siqaretin, konservləş-

dirilmiş ərzaq paketləri və s. olmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə əşyalar istifadə üçün deyil, ancaq saxta pulların əsil pullarla dəyişdirilməsini göstərə bilər (onları almaqla).

Bundan başqa aşkar edilmiş əşyalar – şübhəli şəxsin hansı yerlərdə (respublikanın şəhər və rayonlarında) saxta pulları satmasını, həmin pulu verməklə əşyalar almasını, cinayətin iştirakçılarını və zərər çəkmiş şəxsləri, onların cinayət əlaqələrini, saxta pulların hazırlanması üçün lazım olan kağız, boya, digər materialların alındığı yerləri və s. təsdiq edir.

Saxta pulların satışı ilə məşğul olmasında şübhələnilən vətəndaş Məmmədov saxlanılmış və şəxsi axtarış zamanı onun cibində 2 ədəd dəmiryol nəqliyyat bileti və bir neçə analogi saxta pullar olması aşkar edilmişdir. Müstəntiqin bacarıqlı hərəkətləri nəticəsində şübhəli şəxslə psixoloji əlaqə yaratmaq mümkün olmuşdur. Məmmədov cinayət törətməsini etiraf edərək Hacıyev və Əliyevlə birlikdə dördüncü iştirakçı olan Məhərrəmovun hazırladığı saxta pulları satmalarını ətraflı şəkildə izah etmişdir. Bunun üçün onda qonşu ölkəyə getmək üçün (həmin saxta pulları satmaq məqsədilə) dəmiryol nəqliyyatına aid sənişin bileti olduğunu bildirmişdir. Özlərinin cinayətkar fəaliyyətinin predmetlərini və saxta pulları saxlamaq məqsədilə, saxta pul hazırlayanlar öz paltarlarında, ayaqqablarında gizli saxlanacaq yerləri düzəltmişlər. Ancaq cinayətkarlar yaxalanan zaman maddi sübutlardan tez azad olmaq imkanlarını (ətrafdakılar hiss etmədən) qabaqcadan düşünürlər. Belə bir halda onlar maddi sübutları atır, yandırır və s. üsullarla məhv edir. Buna yol verməmək üçün cinayət törədən şəxsi yaxalayıb, polis orqanına gətirərkən yol boyu onun hərəkətinə nəzarət etmək

lazımdır. Əgər saxlanan zaman şübhəli şəxs avtonəqliyyat vasitəsindən (taksi, şəxsi avtomobil, motosikl) istifadə etmişsə, bu zaman həmin avtonəqliyyat vasitəsini diqqətlə yoxlamaq lazımdır. Çünki orada müxtəlif gizli saxlanma yerləri, silah və cinayətin başqa izləri ola bilər.

Ekspertizaların təyin olunması saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama cinayət işi üzrə ekspertizanın ən geniş yayılmış növlərinə – məhkəmə-texniki ekspertiza, pul vahidlərinin kriminalistik ekspertizası, xətti, daktiloskopik, kimyəvi və s. ekspertizalar aiddir. Çox vaxt müstəntiq tərəfindən ayrı-ayrı ixtisas üzrə də ekspertlər dəvət edilməklə, kompleks ekspertiza təyin edilir.

Cinayət işi başlanandan əvvəl aparılan pul əskinasının ekspert tədqiqi məhkəmə-texniki ekspertizanı əvəz etmir. Birincisi, o, istintaq hərəkəti deyil, ikincisi, tədqiq olunan pul əskinasının həqiqi və ya saxta olması barədə, onun saxtalaşdırılması üsulları barədə heç bir nəticə çıxarmır, sadəcə olaraq, həmin pul əskinasının həqiqi pul nişanından fərqli əlamətlərini müəyyənləşdirir. Kriminalistik ekspertiza saxta pul hazırlanması üsullarını və onların hazırlanmasında istifadə olunan material və avadanlığın müəyyən edilməsi məsələlərini də həll edir. Bir qayda olaraq, ekspertiza, cinayət törətmiş şəxs müəyyən ediləndə təyin edilir və onun icrası BPI-nin EKŞ-i tərəfindən həyata keçirilir. Bununla yanaşı Azərbaycan Respublikası DİN-in uçotlarından bir sıra məsələlər, o cümlədən qonşu dövlətlərin ərazisində analoji saxta pulları aşkar edilməsi faktı, istintaqın kim tərəfindən aparılması və s. yoxlanılır.

İstintaq fərziyələrinin qurulması və yoxlanılmasında ekspert mülahizələri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün xüsusi bilikdən istifadə olunması ən mühüm məsələlərdən biridir. Müstəntiq, bu istintaq hərəkətinin keçirilməsini əvvəlcədən düşünməli, planlaşdırmalı və onu istintaqın planına daxil etməlidir. Müstəntiq tədqiqat üçün zəruri olan saxta pul hazırlamanın predmetini əldə etdikdə, ekspert qarşısında sualların qoyulması üçün əsas yaranır və bu əsas yarandıqda dərhal ekspertiza təyin etməlidir. Ekspertiza təyin edilməsini ləngitmək olmaz, çünki əks halda ekspertin (məsələn, cinayətkarın müəyyən edilməsində və s.) gəldiyi nəticələr iş üzrə az əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Saxta pul hazırlama cinayət işləri üzrə ən geniş yayılmış və praktiki cəhətdən məcburi xarakter daşıyan-sənədlərin məhkəmə-texniki ekspertizasıdır. Bunun keçirilməsi nəticəsində müstəntiq iş üzrə bir sıra hallar üçün əhəmiyyət kəsb edən ekspertin rəyini alır. Məsələn, pul əskinaslarının saxta olmasını, onların hazırlanma üsullarını, hazırlanma vasitələrini müəyyən etmək, saxtalaşdırma üçün istifadə olunan aparatları (qurğuları) eyniləşdirmək, şübhəli şəxsdən götürülmüş, saxta pulların hazırlanması üçün istifadə olunan materialların qrup mənsubiyyətini, onun ixtisaslaşmasını müəyyən etmək lazımdır.

Ekspertiza təyin edərkən və ekspertin qarşısında suallar qoyarkən müstəntiq çox vaxt çətinliklərlə qarşılaşır, səhvlər buraxır. Bunun üçün həqiqiliyinə şübhə doğuran pul əskinasının təsdiq edilməsi zamanı zəruri olan sualların təxmini siyahısının təqdim edilməsi məqsədemuvafiqdir. Belə bir siyahı Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertiza

Merkəzi tərəfindən hazırlanmışdır. Bu siyahıya aşağıdakı suallar daxildir:

1. ekspertizaya təqdim edilmiş pul əskinasının (istirqraz və ya xarici valyuta) saxtadırımı?

2. əgər təqdim edilmiş pul nişanı saxtadırsa, onda hansı qayda və üsulla, hansı materiallardan hazırlanmışdır?

3. əgər ekspertizaya təqdim edilmiş pul nişanları saxtadırsa, onlar eyni bir üsulla hazırlanmışdırımı?

4. təqdim edilmiş pul əskinasının nömrəsi və seriyasının qeydiyyatı dəyişikliyə məruz qalmışdırımı?

5. əgər pul əskinasının nömrəsinin qeydiyyatı dəyişikliyə məruz qalmışsa, bu, hansı üsulla edilmiş və bu zaman hansı material və qurğulardan istifadə edilmişdir?

6. ekspertizaya təqdim edilmiş pul əskinaslarının hamısı eyni bir qurğu ilə saxtalaşdırılmışdırımı?

7. onların saxtalaşdırılması üçün eyni bir materialdan istifadə edilmişdirimi?

8. təqdim edilmiş pul əskinasları eyni bir şəxs tərəfindən saxtalaşdırılmışdırımı (əl ilə çəkməkdən söhbət gedir)?

9. saxta pul əskinasının üzərində olan yazı və naxışların çəkildiyi boya maddələri ilə (digər kimyəvi reaktivlərlə) nümunə üçün təqdim edilmiş (şübhəli şəxsdən və ya təqsirləndirilən şəxsdən götürülmüş) boyaq maddələri eyni bir növdəndirmi?

10. saxta pul əskinasının hazırlandığı kağızla nümunə üçün təqdim edilmiş (təqsirləndirilən şəxsdən götürülmüş) kağız eyni bir növdəndirmi?

11. təqdim edilmiş pul əskinasının üzərində olan hərf və rəqəmlər və nümunə kimi təqdim edilmiş

kağızın üzərində olan hərf və rəqəmlər (eksperimental nümunə) eyni bir şəxs tərəfindən çəkilmişdirmi?

12. saxtalaşdırma təqsirləndirilən şəxsin öz ifadəsində göstərdiyi üsulla edilmişdirmi?

13. saxtalaşdırma təqsirləndirilən şəxsdən götürülmüş qurğularla edilmişdirmi?

14. təqdim edilmiş analogi pul nişanlarından DİN-in KTİ-yə əvvəllər daxil olmuşdurmu?

İstintaq fərziyyələri. Saxta pul və qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətinin istintaqı üzrə bu suallar qoyulur: bu hərəkətləri kim edə bilər; bu biliklərə kim malikdir və belə bir hərəkətlər bilavasitə kim tərəfindən edilmişdir?

Hadisənin bütövlükdə və ya onun ayrı-ayrı faktları və hallarına aid olan məlumatların eyniləşdirilməsi əsasında fərziyyələr qurulur.

Bununla əlaqədar olaraq, aşağıdakı istintaq fərziyyələri qurulur:

a) müəyyən edilən halların həcminə görə (yönəldikləri istiqamətə görə) – ümumi və xüsusi fərziyyələr;

b) subyektə görə – istintaq, məhkəmə, ekspert və əməliyyat-axtarış fərziyyələri;

c) məntiqi əlaqəyə görə – əsas və əks fərziyyələr;

ç) ittihamın predmetinə görə – ittihamedicini və bəraətverici fərziyyələr.

Hüquq ədəbiyyatında fərziyyələrin yuxarıda göstərilənlərlə ziddiyyət yaratmayan başqa növləri də təsnifləşdirilir:

– geniş fərziyyələr – bir neçə hallara dair irəli sürülür;

– sadə fərziyyələr – ancaq bir hala dair irəli sürülür;

– qarşılıqlı fərziyyələr – birgə və ya əlaqəsi olmayan fərziyyələr – məntiqi əlaqələrin formasına görə irəli sürülür;

– mümkünlük dərəcəsinə görə– az və ya çox ehtimal olunan fərziyyələr;

– ilkin və sonrakı qurulma vaxtına görə;

– ittihamın predmetinə görə– ittihamedici və bəraətverici fərziyyələr.

Beləliklə, istintaqın aparılması və tezliklə açılmasında fərziyyələrin əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Xüsusən fərziyyələr istintaqın hər hansı bir mərhələsində onun istiqamətini müəyyən edir.

Saxta pul hazırlayan və ya satan şəxslər barəsində fərziyyələrin qurulması üçün ilkin məlumatlar – istintaq hərəkətləri və ya əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı şəxs haqqında əldə edilmiş məlumatlar əsas rol oynayır. Bunun üçün fərziyyələrin qurulmasında müstəntiq öz iş təcrübəsindən, şəxsi müşahidələrindən, analoji cinayətləri öyrənərkən peşəkar biliklərdən, məhkəmə təcrübəsindən və nəzərdə tutulmuş digər ümumi qayda və əsaslardan istifadə edir.

Daha geniş yayılmış fərziyyələr aşağıdakılardır:

1. saxta pul hazırlayan və ya satan yerli sakindir (yaxud yerli sakin deyil);

2. saxta pul hazırlayan və ya satan bir şəxsdir;

3. saxta pul satan şəxs saxta pul hazırlayanın köməkçisidir (iştirakçısıdır);

4. saxta pul satan şəxs cinayətin ayrı-ayrı epizodlarının istintaqı zamanı müəyyən edilən şəxslərdəndir, ancaq onun barəsində sübutlar toplanmayıb.

İstintaqın planlaşdırılması. İstintaqın planlaşdırılması – cinayət işi üzrə istintaqın hərtərəfli

tam və obyektiv aparılması və cinayətin tezliklə açılmasına yönəlmiş, müstətiqin mürəkkəb zehni əməyinin təşkilati yaradıcılığıdır.

İstintaqın planlaşdırılması – öz növbəsində cinayət işini başlama mərhələsində aparılan ilkin istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş ilkin məlumatların təhlili və qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Bütün hallarda planlaşdırmanın mahiyyəti:

1. bu halların müəyyən edilməsi metodlarından;
2. cinayət işi üzrə sübut edilməli olan halların müəyyən edilməsi dairəsindən ibarətdir.

İstintaq planının tədqiq olunan saxta pul hazırlama və ya satma faktının fərdi xüsusiyyətlərini əks etməsini nəzərə alıb, onun həyata keçirilməsində, xüsusilə hazırlanmasında son məqsəd və nəticəni təsəvvür etmək, istintaqın hər bir mərhələsinin vəzifələrini aydınlaşdırıb müəyyən etmək tələb olunur. Məsələn, müstətiq, başqa şəhərlərə saxta pul satışı məqsədi ilə gedən vətəndaş Bağirovun cinayətin törədilməsində iştirakını yoxlamaq üçün bir çıra istintaq hərəkətlərinin aparılmasını nəzərdə tutmuşdur:

- Bağirovun iş yerində vəzifəli şəxsləri, onunla bir növbədə işləyən fəhlələri, onun valideynlərini və qonşularını dindirmək;
- onun işlədiyi günləri (müəyyən günlərdə) təsdiq edən sənədləri götürmək;
- xəstəxanadan ona verilən xəstəlik kağızını götürmək;
- qatar bələdçilərini dindirmək;
- Bağirovu tanınma üçün təqdim etmədə qoyulmuş sualların yoxlanılması üçün əməliyyat aparatlarına

konkret əməliyyat-axtarış tədbirlərini aparmağı tapşırmaq;

- regional daxili işlər orqanlarına hotellərin yoxlanılması barədə tələbnamələr göndərmək;

- vətəndaş Bağirovun keçmiş cinayətkar əlaqələrini və törədilmiş cinayətlərdə rolunu müəyyənləşdirmək məqsədilə, məhkəmələrin arxivlərindən hökm və cinayət işlərini almaq üçün sorğu göndərmək.

İşin konkret hallarından asılı olaraq və saxta pul hazırlayan və ya satan şəxsin əlamətləri haqqında alınmış məlumatları nəzərə alaraq, istintaqın birinci mərhələsində planda təxminən aşağıdakı tədbirlər nəzərdə tutulmalıdır:

- cinayətkarın isti izlərlə tutulmasının təşkili;
- cinayətkarın şəhərdən (rayondan) gizli yollarla qaçmasının qarşısını almaq üçün postların qoyulmasını təşkil etmək;

- saxta pul nişanı təqdim edəni görənlər şəxsləri aşkar etmək;

- cinayətkarın gəlməsi ehtimal olunan yerləri müşahidə etmək;

- kompozision portret yaratmaq;

- pulların qəbulu ilə məşğul olan şəxsləri təlimatlandırmaq;

- tədavüldən saxta pulların çıxarılması və saxta pul satanların tutulması üçün digər tədbirləri görmək;

- DİN və ƏRAZI DİO-da saxta pulların əlamətləri və cinayətkarın aşkar edilməsi halları barədə, cinayətkarın hərəkət etməsi ehtimal olunan marşrutlar, onun görünməsi güman olunan məntəqələr haqqında, cinayətkarın əlamətləri haqqında, pul əskinaslarının

kriminalistik qeydiyyatla yoxlanılması barədə məlumat vermək.

Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılmasında həmin istintaq hərəkəti ilə həll edilməsi tələb olunan bütün suallara diqqət yetirmək lazımdır.

Planın tam tərtib edilməsi hər bir istintaq hərəkətinin tam və hərtərəfli aparılmasına kömək edir və həmin istintaq hərəkətinin bir daha təkrar aparılmasına ehtiyac qalmır. Planda mütləq cinayət nəticəsində vurulan maddi ziyanın ödənilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Belə bir tələb Azərbaycan Respublikası CPM-in 256-cı maddəsində göstərilir. Orada deyilir ki, cinayət nəticəsində vurulan maddi ziyan barəsində kifayət qədər sübutlar olduqda, müstəntiq cinayət işi üzrə verilmiş, habelə gələcəkdə mümkün ola biləcək iddia barəsində tədbir görməlidir və Azərbaycan Respublikası CPM-in 251-ci maddəsinə müvafiq olaraq, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin əmlakı üzərinə həbs qoyulmalıdır.

§3. Sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Dindirmə. Dindirmə geniş yayılmış istintaq hərəkətlərindən biri kimi deyil, həm də yeni sübutların əldə olunması və əvvəlki sübutların yoxlanılması üçün bir vasitədir.

Dindirməyə hazırlığın zəruriliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- işin materiallarının öyrənilməsi (dindirilənin tanış olacağı müəyyən faktların qeyd edilməsi);

- hər bir konkret halda dindirmənin predmetinin müəyyənləşdirilməsi (ifadə vermə zamanı faktların, əldə olunmuş halların və s. qeyd edilməsi);

- araşdırılmalı olun sualların tərtib edilməsi;
- sualların qoyulması qaydası və ardıcılığının müəyyənləşdirilməsi.

Keçmiş hadisənin qavranması, yadda saxlanması və yenidən ifadə edilməsinin d zg nl y n  müəyyən dərəcədə təsir göstərən və ya göstərə bilən saxta pul hazırlama və ya satma cinayətinin spesifik x susiy tləri nəzərə alınmalıdır.

Müstəntiq nəinki aldığı ifadələri düzgün qiymətləndirməli, habelə yalan ifadələri yoxlayıb, ifşa etməli, bununla yanaşı dindirilən şəxsə keçmiş hadisələri real, həqiqətə uyğun olaraq yada salmasına v  yenidən canlandırmasına kömək etməlidir.

Şahidlərin dindirilməsi. Şahidlərin m  yy nl şdirilm ş qaydalara uyğun dindirilməsi istintaqın bütün m rhl l lərində vacibdir. Müstəntiq cinayət işə üzrə müəyyən məlumata malik ola bilən hər bir şəxsi şahid qismində çağırıb, dindir  bilər. Şəxsi şahid qismində çağırıb dindirmək  c n əsas - müstəntiqdə həmin şəxsin işə üzrə sübut edilməli olan hallar haqqında məlumatı olması barədə kifayət qədər əsasın olmasıdır.

Müstəntiqin cinayəti bilavasitə g z  ilə görmüş v  digər şəxsləri şahid kimi çağırıb dindirmək hüququ vardır. Belə şahidlərin ifadələri toplanmış materialları düzgün qiymətləndirmək, belə fərziyyələri irəli sürmək v  istintaqın istiqamətini dəqiq müəyyənləşdirmək  c n kömək edir.

 z hərəkətləri, davranışları ilə cinayətin törədilməsinə şərait yaradan vəzifəli şəxslər, ayrı-ayrı vətəndaşlar şahid kimi dindirilə bilərlər. Dindirmənin predmetini nəinki işə üzrə müəyyən edilmiş olan hallar, habelə yardımçı v  digər faktlar da təşkil edə bilər.

Beləliklə, şahid kimi ifadə vermək üçün çağırılmış şəxslər həm ayrı-ayrı məsələləri üzə çıxarmaq, həm də iş üzrə irəli sürülmüş fərziyyələrin həcmi müəyyən etmək məqsədilə dindirilə bilirlər. Şahid ifadələrinin hamısı istintaq üçün eyni bir əhəmiyyətə malik deyildir. Əgər onlar bilavasitə əsas faktı müəyyən edərsə, bunlar düzünə sübut əhəmiyyəti kəsb edir. Ancaq bir sıra hallarda şahid ifadələri əsas faktı deyil, hər hansı yanakı faktları təsdiq edir. Belə faktlar digər sübutlarla birlikdə cinayət tərkibinin olub-olmaması, şəxsin təqsirkar olub-olmaması barədə nəticə çıxarmağa imkan verir. Bunlar yanakı sübutlardır. Saxta pul və qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma cinayətlərinin bir çoxunun istintaqı zamanı belə hallarla müstəntiqlər tez-tez rastlaşırlar.

Müstəntiqin şahidləri müəyyən etmək və taktiki cəhətdən düzgün dindirmək bacarığından istintaqın nəticələri və cinayətin başa çatması daha çox asılıdır.

Cinayətkar bu növ cinayəti törədərkən anlayır ki, onu cəza gözləyir, ancaq buna baxmayaraq, onun məqsədi qanunsuz varlanmaq və məsuliyyətdən qaçmaqdır. O, öz hərəkətlərini müxtəlif formalarda pərdələyir (maskalayır), maddi sübutları məhv edir və ətrafdakılarda yanlış fikir yaradır. Bütün bunlarla yanaşı qismən də olsa iz qalır, bu növ cinayətləri müşahidə edənlər olur. Bu kateqoriya cinayət işləri üzrə şahidlərin dindirilməsi aşağıdakı suallar ətrafında aparılsa, daha məqsədəuyğun olar:

1. cinayət hadisəsinə aid olan hallar (saxta pulların hazırlanması, satışı, vaxtı, yeri və üsulları);

2. saxta pul hazırlayan və ya satanların saxta pulların istehsalı prosesində hərəkət və davranışları (prosesin bütün mərhələləri, şəxslərin sayı, hər birinin

konkret hərəkətləri və rolu, qarşılıqlı münasibətləri, satış üsulları, konspirasiya və maskalama tədbirləri nəzərdə tutulur);

3. saxta pul hazırlayan və ya satan şəxslərin əlamətləri (şahidlərin köməyi ilə cinayətkarın şifahi portretini yaratmaq);

4. vurulmuş ziyanın xarakteri və miqdarı (fiziki və ya maddi ola bilər);

5. saxta pul hazırlama və satmada cinayətkar qəsdin istiqaməti (saxta pulları satış məqsədi ilə hazırlama, mütəmadi şəkildə hazırlama);

6. cinayət hadisəsini və onun konkret şəxs tərəfindən törədilməsini təsdiq edən sübutlar;

7. cinayətin törədilməsinin səbəb və şəraiti.

Şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi. Şəxslərin təqsirləndirilən və şübhəli şəxs qismində dindirilməsi zamanı verdiyi ifadələri yalnız iş üzrə sübut əhəmiyyəti kəsb etmir, həm də elan edilmiş ittihamdan müdafiə vasitəsi kimi qiymətləndirilir. Bunun üçün həmin şəxsləri dindirərkən müstəntiq ümumi qaydalarla kifayətlənməməli, həm də onların son dərəcə maraqlarını nəzərə almalıdır. Əvvəlcədən düşünmək lazımdır ki, törədilmiş cinayətdə iştirak etməmələri barədə həmin şəxslər hansı dəlilləri gətirə bilərlər. Bundan irəli gələrək, dindirilən şəxsin yalan ifadələrini təkzib etmək üçün əlavə suallar hazırlanmalı, işin materiallarından qeydlər götürülməlidir.

Ətraflı bioqrafik məlumatlar: yaşı, təhsili, peşəsi, məşğuliyyəti, işlədiyi, oxuduğu yer (vaxtı, işdən çıxması və ya iş yerinin dəyişməsi səbəbləri), yaşadığı yer (harada, nə vaxtdan yaşayır, neçə müddətdir, köçüb getməsinin səbəbləri) müəyyənləşdirilməlidir.

Əgər şəxs işləmirsə, onun nə vaxtdan işləməməsi, sağlamlığı, ailə tərkibi, məhkumluğu haqqında məlumatlar, cəzanı çəkməsi, yaşadığı, işlədiyi və oxuduğu yerdə dostluq və qohumluq əlaqələri, başqa şəhərlərdə dost və qohumlarının olması, orduda xidməti və ordakı əlaqələri barədə bütün məlumatlar toplanmalıdır. Onun nə vaxt, hara, hansı müddətə, kimlə, hansı növ nəqliyyatla və hansı məqsədlə yaşadığı yerdən getməsi, harada, kimlə, nə vaxt məzuniyyətdə olması, ezamiyyətə, turist səyahətinə getməsi və s. də müəyyənləşdirilməlidir.

Törədilmiş cinayətin xüsusiyyətlərinin araşdırılması. Əgər dindirilən şəxs öz təqsirini və cinayətin törədilməsində iştirakını etiraf edirsə, onda istintaqın hər bir mərhələsinə aid aşağıdakı halları aydınlaşdırmaq zəruridir:

– cinayətkar qəsdin yaranmasına və formalaşmasına hansı amillər təsir göstərmişdir (maddi vəziyyətin pis olması, kart oyunlarında uduzma, borclarının olması, narkotik maddələrə və spirtli içkilərə mübtəla olma (tutulma), digər şəxslərin təklifinin təsiri, öz qabiliyyəti və bacarıqlarını yoxlamaq arzusu).

Cinayətkar qəsdin realizə edilməsi üzrə konkret hərəkətlərə aiddir:

– poliqrafiyaya, sinkoqrafiyaya aid olan suallarla tanış olmaq;

- ədəbiyyat axtarmaq;

- mütəxəssislərlə əlaqə yaratmaq;

- saxta pulların hazırlanması üçün istifadə olunan material və vasitələrin alınma mənbəyi, hazırlanma üsulunu seçmək;

- davranış xəttini müəyyən etmək;

- konspirasiya və maskalanma tədbirlərini görmək.

Digər şəxslərin köməyindən istifadə formalarına aiddir:

– iştirakçıların olması, onların cinayətdə iştirak etməsi şəraiti, halları, hərəkət etmək üçün nəqliyyatla təmin etmə, hər birinin rolu, gəlirin bölünməsi prinsipi və s.

İştirakçıların olması şahid ifadələri, axtarış zamanı götürülən predmetlər-müxtəlif yazılar, fotoşəkillər, məktublar, sənədlər, çantalar, çemodanların baxışı zamanı təsdiq edilir.

Axtarış. Axtarışın aparılması əsasları və qaydası Azərbaycan Respublikası CPM-in 242-247-ci maddələri ilə tənzimlənir.

Saxta pul hazırlama və ya satma cinayətinin istintaqı zamanı axtarışın məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

– cinayət alətlərini, izləri, maddi sübutları aşkar edib götürmək;

- əmlak müsadirəsini və vurulmuş ziyanın ödənilməsinə təmin edəcək əmlakı və qiymətli şeyləri tapıb götürmək.

Axtarış bir qayda olaraq, təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) yaşadığı və işlədiyi yerdə aparılır. Zərurət olduqda axtarış onun qohumlarının və tanışlarının yaşadığı yerlərdə, habelə onların yaşadığı yerə yaxın olan sahələrdə də aparıla bilər. Bu istintaq hərəkətinin vacibliyini nəzərə alaraq, onun keçirilməsi üçün qabaqcadan plan tərtib etmək lazımdır. Axtarışın təşkili və aparılması planını tərtib edərkən, müstəntiq axtarış zamanı öz hərəkətlərinin ardıcılığını qabaqcadan bilməli, habelə analogi saxta pulların satışı faktının olması qeydə alınan yaşayış məntəqələrində təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) olmasını və ya

orada onun qohum və dostlarının yaşamasını təsdiq edən predmetlərin (məktub, teleqram, nəqliyyatdan istifadə etmək üçün biletlərin və s.) axtarılıb tapılması yollarını qeyd etməlidir. Bununla yanaşı planda ayrı-ayrı növ nəqliyyatın hərəkət cədvəli və sxemi, onların üzərində təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) bu və ya digər marşrutla və ya nəqliyyatla hərəkət etməsini təsdiq edən qeydlərin axtarılması nəzərdə tutulmalıdır.

Bu növ cinayətlərin əksəriyyətinin istintaqında axtarışın keyfiyyətli aparılması ona görə çətinləşir ki, cinayətkarlar cinayətin edilmə alətini gizlədərkən müxtəlif üsullardan istifadə edirlər. Əsasən, axtarışa başlamazdan əvvəl müstəntiq saxta pul əskinasları hazırlanması üsulunu, materiallarını, alət və avadanlıqlarını ekspert rəyindən diqqətlə öyrənməlidir. Bu, müstəntiqə saxta pulların hazırlanması üsulu barədə müəyyən məlumatlar əldə etməyə və cinayətin törədilməsini təsdiq edən predmetlərin axtarışını məqsədyönlü həyata keçirməyə imkan verir. Bundan başqa belə predmetlərin həcmi, ölçüsünü, çəkisini və sayını nəzərə alaraq, cinayətin iştirakçılarının olması barədə müəyyən nəticəyə gəlmək olar və eyni zamanda onların üzə çıxarılması üçün tədbirlər görmək olar.

Axtarış müstəntiqin vəsatəti, hakimin axtarış aparılması haqqında qərarı əsasında başlayır. Bir binada (otaqda) eyni vaxtda bir neçə şəxsin axtarış aparması yol verilməzdir, çünki bu istintaq hərəkətinin aparılmasında qarışıqlıq yaradır. Daha çox əlverişli şərait axtarışın müstəntiqin rəhbərliyi ilə və əvvəlcədən hazırlanmış plana müvafiq olaraq əməliyyat müvəkkili və mütəxəssis tərəfindən aparılması zamanı yaranır. Müstəntiq istintaq hərəkətinin aparılmasına rəhbərlik

edərək, onun nəticələrini protokolda qeyd etməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, polis əməkdaşlarından bir nəfər evində axtarış aparılan şəxsin hərəkətlərinə nəzarət etməlidir. Çünki evində axtarış aparılan şəxsin hərəkətlərinə diqqətlə fikir verməklə, onun həyəcanlanması, axtarış aparılan şəxsin diqqətini yayındırmağa səy göstərməsi və s. hərəkətləri müşahidə etməklə (izi itirməklə), saxta pul hazırlanan predmetin gizlədildiyi yeri müəyyən etmək olar.

Təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) işlədiyi yerdə axtarış aparıldıqda, müstəntiq həmin müəssisənin (idarənin) rəhbərlərindən - sahə ustası, sex rəisi və s. şəxslərdən birini həmin yerə cəlb etməlidir. Onlar müstəntiqə istiqamətlənmək üçün kömək edirlər. Burada təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) işlədiyi yerə, dəzgahlara, paltar dəyişilən yerlərdə şkaflara, digər xidməti otaqlar axtarılır. Əgər müstəntiq açıq sahədə axtarış aparırsa, onda axtarış aparılan yerin hüdudları müəyyən olunmalıdır. Axtarış zamanı metalaxtaran cihazlardan istifadə edilə bilər. Axtarışın bütün nəticələrini müstəntiq axtarış protokolunda qeyd etməlidir. Axtarış aparılarkən foto və videoçəkilişdən istifadə edilmişsə, bu barədə protokolda qeyd olunur və protokol istintaq hərəkətinin iştirakçıları tərəfindən imzalanır.

Xüsusilə, geyim paltarına baxış keçirilərkən, diqqəti paltarın üzərində olan boya ləkələri, turşular, əridilmiş dəmirin (metallar) ləkələrinə yönəlmək lazımdır. Belə izlər cib dəsmalında, ayaqqabı da ola bilər. Cinayətin izlərini üzərində daşıyan predmetləri maddi sübut kimi götürmək lazımdır.

İstintaq eksperimenti. İstintaq eksperimentinin köməyi ilə müstəntiq cinayət işi üçün əhəmiyyətli olan

bu və ya digər halın olub-olmamasını yoxlayıb, dəqiqləşdirir, müəyyən hərəkətlərin, hadisənin şəraitini və vəziyyətini yenidən bərpa etməklə, təcrübələr aparır (Azərbaycan Respublikası CPM-in 262-ci maddəsi). Bununla əlaqədar müstəntiq zəruri hallarda ölçmələr aparır, video və fotosəkillər çəkir, plan və sxemləri tərtib edir.

Qanunvericilik istintaq eksperimentinin növlərini müəyyən etmir, ancaq istintaqı aparılan cinayətin xarakterindən asılı olmayaraq, onun məcburi şərtlərini irəli sürür.

İstintaq eksperimentinin aparılması aşağıdakı şərtlərə riayət edilməsini tələb edir:

– istintaq eksperimenti keçirilərkən, orada iştirak edən şəxslərin və ətrafdakıların şərəf və ləyaqəti alçaldılmamalıdır;

– həmin şəxsin həyat və səhhəti üçün, onların mülkiyyətinin, dövlət və xüsusi mülkiyyətin məhv edilməsi üçün təhlükə yaranmamalı, ictimai qaydanın pozulmasına yol verilməməlidir;

Zərurət olduqda istintaq eksperimentinin aparılmasında təqsirləndirilən şəxs (şübhəli şəxs), zərərçəkmiş şəxs, şahid, mütəxəssis və Azərbaycan Respublikası CPM-in 92-ci maddəsinə əsasən müdafiəçi də iştirak edə bilər.

İstintaq eksperimentinin aparılması haqqında Azərbaycan Respublikası CPM-in 263-cü maddəsinin tələblərinə əməl etməklə, protokol tərtib edilir. Protokolda istintaq hərəkəti, onun keçirildiyi şərait və nəticəsi ətraflı təsvir edilir. Protokol müstəntiq və iştirak etmiş şəxslər tərəfindən imzalanır.

İstintaq eksperimenti ekspertizanı əvəz etmir. Bu istintaq hərəkətinin hadisə yerinə baxış ilə

oxşar cəhətləri vardır. Bundan başqa, bunların fərqli cəhətləri də vardır. Əgər baxış zamanı hadisə yeri, onun şəraiti dəqiq qeyd edilirsə (şəkili çəkilir), eksperiment aparılarkən ancaq həmin şərait bərpa olunur. Təqsirləndirilən şəxsin və ya şahidlərin ifadəsinə uyğun olaraq qurulmuş bu və ya digər fərziyyədən sonra aparılan təcrübə və onun nəticələri qeyd olunur. Bunun üçün istintaq eksperimentinin tədqiq edilən hadisənin baş verdiyi şəraitə maksimum dərəcədə yaxınlaşdırılması vacibdir. Bununla əlaqədar olaraq, istintaq eksperimentinin keçirilməsinə hərtərəfli hazırlaşmaq lazımdır. Hazırlıq mərhələsində eksperimentin məqsəd və vəzifələri, yeri və vaxtının müəyyənləşdirilməsi, iştirakçıların dairəsini və tərkibinin müəyyən edilməsi, istifadə olunacaq elmi-texniki vasitələrin sazlığı, onların komplektliyinin yoxlanılması və istifadəsi üsulunun dəqiqləşdirilməsi, lazım olan alət, vasitə, maddi sübutlar və ya bunları əvəz edəcək predmetlərin əldə edilməsi kimi məsələlər həll edilir.

X F Ə S İ L

QAÇAQMALÇILIQ CİNAYƏTLƏRİNİN ARAŞDIRMA METODİKASI

§ 1. *Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin kriminoloji və kriminalistik xarakteristikası.*

Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin açılması və araşdırılması, bir qayda olaraq, bir sıra amillərə görə çətinləşir. Onlardan ən mühümləri aşağıdakılardır: böyük insan axınlarının cəmləşməsi; aralıq iş mərhələsi; yüklərin zaman və məkan aidiyyətinin böyüklüyü; cinayətkar qrupların özlərinin məqsədləri naminə iqtisadiyyatın liberallaşdırılmasından, eləcə də qloballaşdırmanın əlverişli imkanlarından istifadə etməsi; bir çox ölkələrdə səmərəli hüquq-mühafizə fəaliyyətinin olmaması; pulların «yuyulması»na yardım göstərilməsi üzərində ixtisaslaşmış beynəlxalq cinayətkar qrupların kəskin sürətdə artması; dövlət aparatının ayrı-ayrı elementlərinin qanunsuz biznesdə iştirakı; bu növ cinayətlərin törədilməsi və gizlədilməsi üsullarının böyük spektrinin mövcudluğu və s. Bütün bunlar ona gətirib çıxarır ki, ayrı-ayrı şəxslər uzun bir dövr ərzində cinayət törədilməsinin bir neçə üsulunu tətbiq edərək qaçaqmalçılıqla məşğul olur.

Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin ixtisaslı (səriştəli) şəkildə araşdırılması üçün malların və nəqliyyat

vasitələrinin AR-ın gömrük sərhədindən keçirilməsi qaydasını və şərtlərini, gömrük recimlərini, gömrük ödəmələrini və gömrük rəsmiləşdirməsini, gömrük nəzarətini, valyuta nəzarətini, o cümlədən onun sənədlərinin və gömrük baxışı məlumatlarının yoxlanması kimi formaların (mallara və nəqliyyat vasitələrinə baxış, şəxsi baxış, fiziki və vəzifəli şəxslərin şəxsən sorğulanması), gömrük işi sahəsində cinayətlərin spesifikasiyasını, qaçaqmalçılıq haqqında işlər üzrə təhqiqatın və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini bilmək vacibdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin uğurla həyata keçirilməsində kommərsiya və yük işlərinin təşkilini, müxtəlif nəqliyyat növlərini, dəmiryol, avtomobil, su, hava nəqliyyatının müxtəlif obyektlərinin (məsələn, vaqonların, yarımvaqonların, konteynerlərin, sisternlərin və s.) quruluşunun xüsusiyyətlərini, daşınma qaydalarını, gömrük və daşıma sənədlərinin tərtib edilməsi üzrə əməliyyatların texnologiyalarını bilməyə böyük əhəmiyyət verilir.

Bu, əməliyyat-axtarış işçisindən və müstəntiqdən böyük mütəşəkkillik və diqqət, iş vaxtının düzgün bölgüsünü, əməliyyat-axtarış və istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi üzərində düşünməyini tələb edir.

Buna görə də qaçaqmalçılıq cinayətlərinin uğurla açılması müstəntiqin bu cinayətin araşdırılmasının kriminalistik metodlarına yiyələnməsindən və onları bacarıqla tətbiq etməsindən asılıdır.

Qaçaqmalçılığa qarşı səmərəli mübarizənin əhəmiyyətini layiqincə qiymətləndirmək çətindir. Strateji xammalın, narkotiklərin, silahların, mədəni sərvətlərin, valyutanın qaçaqmalçılığı, narkotiklərin, kütləvi qırğın silahının komponentlərinin və

texnologiyalarının tranzit yayılması üçün ölkə ərazisindən istifadə cəhdləri və s. hal-hazırda AR-ın yalnız iqtisadi, ictimai təhlükəsizliyi üçün deyil, həm də milli təhlükəsizliyi üçün təhdid doğurur. Qaçaqmalçılıq iqtisadi cinayətkarlığın mərkəzi həlqəsidir. Məhz qaçaqmalçılıq məqsədilə böyük oğurluqlar, vəzifə cinayətləri törədilir. Qaçaqmalçılıq gömrük ödəmələrinin ödənişindən yayınmağa, cinayət fəaliyyətindən maksimum mənfəət götürməyə imkan verir.

Malların və nəqliyyat vasitələrinin AR-ın sərhədindən qaçaqmalçılıq yolu ilə, yeni gömrük nəzarətindən yayınmaqla, yaxud yalançı sənədlərdən və ya eyniləşdirmə vasitələrindən istifadə olunmaqla keçirilməsi yalnız gömrük ödəmələrinin və rüsumlarının ödənilməsindən yayınmaq məqsədini deyil, həm də mal mübadiləsinin, yaxud onun həcminin və dəyərinin vergiqoymadan gizlədilməsi məqsədi güdür. Növbəti mərhələ cinayət yolu ilə qazanılmış pulların «yuyulması», maddi və maliyyə vəsaitinin ölkədən çıxarılmasıdır. Qaçaqmalçılığı, birincisi, onu izləməklə, ikincisi, cinayətkarların özlərinin şəxsi məqsədləri üçün istifadə etmək, yaxud yenidən cinayət dövriyyəsinə buraxmaq məqsədilə «yumağa» məcbur olduqları qaçaqmal pullarının «izlərini tapmaqla» aşkara çıxarmaq olar.

Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin kriminoloji xüsusiyyətləri. Qaçaqmalçılıq cinayətlərinə qarşı səmərəli mübarizə gömrük sahəsində cinayətkarlığın vəziyyətinin və hüquq pozuntularının təhlilini, yeni meyllərin aşkara çıxarılmasını və bu cinayətkarlığa təsir göstərən amillərin tədqiqini (araşdırılmasını) nəzərdə tutur.

SSRİ-nin süqutu, AR-ın xarici iqtisadi fəaliyyətinin liberallaşdırılması, xarici ticarətə bir qayda olaraq bu fəaliyyətə qətiyyən hazır olmayan çoxlu özəl idxalat-ixracat firmalarının qoşulması, Azərbaycan sərhədlərinin şəffaflığı, 800 mindən artıq qaçqının və məcburi köçkünün mövcudluğu gömrük cinayətlərinin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından kəskin sürətdə artmasına səbəb olmuşdur.

Artıq 1993-cü ildə AR DGK-nin analitik materiallarında qaçaqmalçılıqla, narkotik və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi, strateji xammal, hərbi-sənaye kompleksinin məhsulları və texnologiyalarının, radioaktiv materialların qanunsuz keçirilməsi və satışı ilə məşğul olan beynəlxalq qruplaşmaların meydana çıxması faktı qeyd olunur, bu xüsusilə nəzarətsiz zonalarda, o cümlədən Dağlıq Qarabağ ərazisində müşahidə olunurdu.

Onların Azərbaycana nüfuz etməsinin tamamilə yeni kanalları meydana çıxır, güclü narkotiklərin, eləcə də müxtəlif dərman preparatlarının qanunsuz gətirilməsi meyli güclənir, onların İrandan qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilməsi halları artır.

Qeyd etmək kifayətdir ki, AR DİN-in Əməliyyat Statistik İnformasiya İdarəsinin məlumatlarına əsasən, son illərdə aşkar edilmiş qaçaqmalçılıq cinayətləri azalan xətt üzrə olmuşdur.

Cinayət işlərinin baxılmış kateqoriyası üzrə məhkum olunmuş şəxslərin ümumi sayının xeyli hissəsi gömrük sərhədlərini qanunsuz keçməyə cəhd göstərərəkən və ya AR-nın gömrük məntəqələrindən keçid dövründə işlənib hazırlanmış əməliyyat-axtarış məlumatlarının nəticələrinə görə yaxalanmışdır.

Keyfiyyətsiz ərzaq məhsullarının ölkəmizə qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilməsi məsələsi çox kəskin şəkildə özünü büruzə vermişdir. Bu problem 1996-cı ildə, AR-da və digər dövlətlərdə inək quduzluğu epidemiyası ilə əlaqədar İngiltərədən və İrlandiyadan mal ətinin idxalının qadağan edilməsi, yaxud məhdudlaşdırılması haqqında qərar qəbul edilərkən xüsusi kəskinlik kəsb etdi. Bu ölkələrdə heyvanların karantin qaydasında kəsimi haqqında qərarlar qəbul edilərsə də, mal əti istehsalı aşağı düşməmişdir. İnək quduzluğu halları Almaniyada, Belçikada və Avropa İttifaqının bəzi digər dövlətlərində qeydə alınmış, lakin həmin ölkələrdə də mal əti istehsalı azalmamışdır.

Qaçaqmalçılıq yolu ilə mal gətirilməsini nəzarət altında saxlamaq mümkün deyildir. Üstəlik, ixracı qadağan olunmuş ət müxtəlif Avropa ölkələrində kolbasa məmulatlarına və digər məhsullara qatılır və inkişaf etməkdə olan dövlətlərə, MDB ölkələrinə, o cümlədən Azərbaycana göndərilir. Bu biznesin miqyası elə böyükdür ki, o, Avropa İttifaqının rəhbərliyi altında Avropa parlamentində araşdırma predmetinə çevrilmişdi.

Bu nəqliyyat növləri ilə malların hərəkətinə lazımi nəzarətin olmaması üzündən hava və avtomobil nəqliyyatında qaçaqmalçılıq sabit sürətdə qalmaqdadır. Dəmiryol və avtomobil nəqliyyatı (xüsusilə də konteynerlər) keçən gömrük məntəqələrində nəzarət üçün lazımi texniki təchizatın olmaması, yüklərin və nəqliyyat vasitələrinin böyük axınının mövcudluğu, sənədlərə avtomatlaşdırılmış baxış sisteminin qurulmaması (sənədlərin gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı baxış aparılmadan hər avtomasına təxminən 3 saat vaxt sərf olunur), gömrükçülərin normal iş

şəraitinin olmaması üzündən yaranan problemlər qaçaqmalçılar üçün cəlbədidir. Müvafiq surətdə mallara baxış lazımı səviyyədə aparılmır. Məsələn, hava nəqliyyatından fərqli olaraq, dəmiryol və avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə qaçaqmal yüklərinin böyük partiyaları (dəstləri) daşınır. Qaçaqmal yük və sərnişin qatarlarında keçirilə bilər, bu zaman qatar briqadalarının praktik olaraq bütün üzvləri iştirakçıya çevrilir.

Belə ki, öyrəndiyimiz cinayət işləri arasında qaçaqmalçılıq cinayətlərinin törədilməsində təqsirli olan ən çox sayda şəxs avtomobil nəqliyyatında (66, 5%), hava nəqliyyatında (20 %) və qaçaqmal yüklərinin konteynerdə daşınması zamanı (16, 6 %) yaxalanmışdır.

Çəki (tərəzi) cihaz və vasitələrinin yoxluğu əvvəlki tək problem olaraq qalır, bunun nəticəsində AR-dan gömrük və malları müşayiətədi sənədlərdə göstərildiyindən xeyli artıq yük çıxarılır. Yalnız ayrı-ayrı şəxslərin malları deyil, həm də dəmiryol və dəniz nəqliyyatı vasitəsilə daşınan neft, neft məhsulları «gözəyari» müəyyən olunur.

Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası. Kriminalistik xarakteristikalarının məzmunu haqqında fikirlərini təhlil edərkən, qaçaqmalçılıq cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikasına aşağıdakı elementləri (məlumatları) daxil etmək düzgündür:

- qaçaqmalçılıq cinayətlərinin törədilmə mexanizmi;
- qaçaqmalçılıq cinayətlərinin törədilməsinə hazırlıq, törədilməsi və gizlədilməsi üsulları;

- qaçaqmalçılıq cinayətlərinin törədilməsi yeri, vaxtı və şəraiti;
- qaçaqmalçılıq cinayətlərinin törədilməsində istifadə olunan alət və vasitələr;
- cinayətin subyektinin şəxsiyyətinin tipik xüsusiyyətləri;
- qaçaqmalçılıq cinayətlərinin tipik izləri və digər maddi nəticələri;
- qaçaqmalçılığın digər cinayətlərlə əlaqəsi;
- qaçaqmalçılıq cinayətlərinin törədilməsinə kömək edən səbəb (hallar) və şəraitlər.

Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin törədilməsi və gizlədilməsi üsulları. Cinayət işinin uğurlu həlli və cinayətlərin qarşısının alınması üçün əhəmiyyət kəsb edən halların sübuta yetirilməsi məqsədilə istifadə olunan «cinayətin törədilməsi üsulu»nun ən dərin və hərtərəfli ümumi kriminalistik anlayışı Q.Q.Zuykov tərəfindən verilmişdir. O, «cinayətin törədilməsi üsulu»na aşağıdakıları daxil etmişdir: a) cinayətin hazırlanması, törədilməsi və gizlədilməsi üzrə vahid məqsəd və motivlə birləşən hərəkətlər, fəndlər, əməliyyatlar; b) hərəkətlərin törədilməsinin onların məqsədi və xarakteri ilə şərtlənən törədilmə vaxtı və yeri; c) cinayətin törədilməsi üçün istifadə olunan alət və vasitələr.

Qəsdən cinayət törədilməsi üsulunun anlayışı haqqında ümumi konsepsiyadan çıxış edərək, qaçaqmalçılıq cinayətinin törədilməsi üsuluna münasibətdə xüsusi problemi həll edərkən aşağıdakı hərəkətlərin törədilməsinin daxil edilməsini zəruri hesab edirik: qaçaqmalın əldə edilməsi, saxlanması və sərhəddən keçirilməsi, eləcə də qaçaqmalın satılması üsulları.

Qaçaqmalın sərhəddən keçirmə üsullarına aiddir: a) gömrük nəzarətindən kənar; b) gömrük nəzarətindən gizlədilməklə; c) saxta sənədlərdən istifadə etməklə; ç) gömrük eyniləşdirməsi vasitələrindən aldadıcı istifadə yolu ilə; e) bəyan etməməklə; d) düzgün bəyan etməməklə həyata keçirilə bilər.

Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin təhlilinə həsr olunmuş ədəbiyyatda bu üsullar, bir qayda olaraq, aşağıda göstərilən şəkildə açıqlanır: a) şəxsən qaçaqmalçı tərəfindən dövlət sərhədini qanunsuz keçdikdə; b) qaçaqmalçının bilavasitə iştirakı olmadan.

Qaçaqmalın keçirilməsi, adətən, gömrük nəzarətindən kənar, yaxud gömrük nəzarətindən gizlədilməklə (məsələn, gömrük orqanlarının müəyyən etdikləri rəsmiləşdirmə yerlərindən, yaxud vaxtından kənar keçirmə; xüsusi quraşdırılmış, yaxud uyğunlaşdırılmış gizli saxlanclardan, yaxud əşyaların aşkar olunmasını çətinləşdirən digər üsullardan istifadə etməklə keçirmə; bəzi mallara digər malların görünüşünün verilməsi), əşyaların yalan (aldatma) və bəyan etməmək yolu ilə keçirilməsi vasitəsilə törədilir.

Saxta sənədlərdən (kommersiya, nəqliyyat, bank və s. sənədlərdən) istifadə etməklə qaçaqmal keçirildikdə kommersiya vərəqindən, qablaşdırma vərəqindən, malın mənşəyi haqqında sertifikatdan, malların prospektindən, sığorta polisindən və s. istifadə oluna bilər.

Dəmiryol nəqliyyatında dəmiryol qaiməsi, dəniz nəqliyyatında konosament, hava nəqliyyatında aviasiya qaiməsi, avtomobil nəqliyyatında mal-nəqliyyat qaiməsi, eləcə də onlara əlavə olunan sənədlər saxtalaşdırılır.

Bəyan etməmə, yaxud kifayət qədər bəyan

etməmə malların və nəqliyyat vasitələrinin AR Gömrük Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada bəyan olunmamasında ifadə oluna bilər. Nəticədə gömrük orqanı gömrük nəzarətini həyata keçirərkən belə malların və nəqliyyat vasitələrinin təqdim olunmasını tələb etmək imkanını itirir. Malların bəyan olunmamasının, yaxud düzgün bəyan olunmamasının başqa üsulu bəyannaməyə sərhdədən keçirilən əşyalar haqqında bilərəkdən yanlış məlumatların, məsələn, keçirilən malların miqdarı, onların keyfiyyət xarakteristikaları haqqında təhrif olunmuş məlumatların daxil edilməsidir.

Öyrəndiyimiz cinayət işləri arasında cinayətkar cinayət işlərinin 43,5 %-də qaçaqmalçılıq predmetini aldatma yolu ilə keçirməyə çalışmış, 23 %-də sənədlərdə bilərəkdən yanlış məlumatlar göstərmiş, 24, 6%-də müxtəlif gizlətmə üsullarından istifadə etmişdir.

Çox vaxt cinayət törədilənə qədər cinayətkar hazırlıq hərəkətlərini həyata keçirir. Qaçaqmalçılığın törədilməsi üsulunun xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, kriminalistik cəhətdən əhəmiyyətli bir neçə vaxt dövründən danışmaq olar:

- AR dövlət sərhədini keçmə vaxtı, o cümlədən malların sərhəddən real surətdə keçirilməsi vaxtı və onların sərhəddən keçmə prosesində aşkar olunması vaxtı;

- AR gömrük sərhədini keçmə vaxtı, o, dövlət sərhədini keçmə vaxtı ilə üst-üstə düşə də, üst-üstə düşməyə də bilər;

- malların keçirildiyi, yaxud tranzitinin aparıldığı, müəyyən olunmuş gömrük recimlərinin pozulduğu və malın realizəsinin, başqası ilə əvəz edilməsinin,

sənədlərinin saxtalaşdırılmasının və s. həyata keçirildiyi vaxt;

-keçirilən obyektlərin hazırlanması (qablaşdırılması, gizlədilməsi) və onlara dair sənədlərin, eləcə də gömrük eyniləşdirməsi vasitələrinin hazırlanması vaxtı.

Cinayətkar cinayət törətməyə hazırlaşarkən çox vaxt cinayətin törədilməsinin ilkin mərhələsində qaçaqmalçılıq predmetini maskalamaqla gizlədir

Buraya qaçaqmalçılıq fəaliyyətinin gizlədilməsinin digər üsulları da daxildir. Cinayət işlərinin araşdırılması nəticəsində aldığımız məlumatlara görə, cinayətkarlar əsasən aşağıdakı hazırlıq hərəkətlərini həyata keçirmişlər: qaçaqmalçılıq əşyasının gizlədilməsi (halların 31, 4 %-i), qaçaqmalçılıq yerinin seçilməsi (9, 2 %), qaçaqmalçılığın törədilməsi vaxtının seçilməsi və digər hərəkətlər.

Kriminalistik əhəmiyyətə malik informasiyanı keçirməyə aid olmayıb, xarici iqtisadi əqdin həyata keçirilməsi ilə bağlı tərtib edilmiş sənədlər də təsbit edə bilər. Həmin sənədlər sırasında aşağıdakıları göstərmək olar:

-əsasında idxal-ixrac əməliyyatlarının həyata keçirildiyi sənədlər; spesifikasiya (həmin partiyaya daxil olan bütün növlərdən və çeşidlərdən olan malların siyahısını təsbit edir), kommersiya vərəqəsi; qablaşdırma vərəqəsi (hər bir mal yerində olan mal növlərinin və çeşidlərinin siyahısını təsbit edir); malın mənşəyi haqqında sertifikat; sığorta polisi; malların yüklənmiş partiyası üçün kommersiya hesabı(hesab-faktura şəklində əsas hesablaşma sənədi, ilkin hesablaşma hesab-spesifikasiyaları, yaxud proforma-hesablar və s.

İdxal-ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi haqqında sənədləri tədqiq edərkən onlara qoşma və məxfi əlavələrin mövcudluğunu yadda saxlamaq və həmin əlavələri müsadirə edərək öyrənmək lazımdır.

İstənilən xarici ticarət əqdi xüsusi rəsmiləşdirmə proseduru tələb edir. Bununla əlaqədar aşağıdakılar təhlil edilməlidir:

-ixracat müqaviləsinin qeydiyyatı haqqında ərizə (ona xarici iqtisadi müqavilə, komissiya müqaviləsi, malın keyfiyyət sertifikatı və s. əlavə olunur);

-ixracat müqaviləsinin qeydiyyat sertifikatı (onda malın adı, onu hazırlayan müəssisə, sahibi, satıcısı və alıcısı, satıcının və alıcının bankı, xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası (XİF MN) üzrə malın kodu, ödəniş şərtləri və s. haqqında məlumatlar göstərilir);

-digər sənədlər;

-malların keyfiyyətini göstərən sənədlər: keyfiyyət sertifikatı; təminat məktubu, yaxud təminat öhdəliyi; sınaq protokolu; yükvurmaya icazə.

Bank əməliyyatlarına dair sənədlər: ödəniş tapşırığı; bank köçürməsi və onunla bağlı ərizə; bank təminatı; akkreditivlərin verilməsi ilə bağlı sənədlər(təminat məktubu, ərizə, mal akkreditivi, mal akkreditivinin açılması və qəbul edilməsi haqqında bildirişlər və s.); inkassa tapşırığı və onun haqqında bildiriş; bank trattası üçün ərizə; bank trattası; ödənişlərin təmin edilməsi üzrə təminatlar – çek, veksəl, borc öhdəliyi və s.

Yükün sığortalanması ilə əlaqədar tərtib edilən sənədlər: sığorta polisi; sığorta sertifikatı; sığorta elanı (sığortalayıcının sığortaçıya sığorta müqaviləsinin, yaxud tərəflərin bağlılıqları baş polisin şamil olduğu

ayrı-ayrı göndərişlər haqqında ətraflı məlumat verdikdə istifadə olunur); sığortaçının hesabı və s.

Gömrük sənədləri: gömrük bəyannaməsi; ixracat və idxalat lisenziyaları; təhlükəli yüklər haqqında bəyannamə; malların mənşəyi haqqında sertifikat (şəhadətnamə); malın mənşəyi haqqında bəyannamə; keyfiyyət sertifikatı; baytarlıq, sanitariya, təminat şəhadətnamələri, pasportlar, əqdlər və s.

Cinayətkarlar çox vaxt geyimdə, əl yüklərində, konteynerdə və s. müxtəlif gizli saxlanclardan istifadə edirlər.

Qaçaqmalçılığın törədilməsi üsulu bu və ya digər cinayətin hansı qrupa aid olmasından asılıdır. Fiziki şəxslər tərəfindən qaçaqmalçılığın törədiliməsinin tipik üsulları aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Malların, yaxud digər sərvətlərin sərhəddən xüsusi uyğunlaşdırılmış və aşağıdakılarda quraşdırılmış gizli saxlanclarda keçirilməsi:

- əl yükü, yaxud baqacda (məişət cihazlarının boşluqlarında, ətriyyat-kosmetika məmulatlarının içərisində və s.);

- cinayətkarın və onu müşayiət edən şəxslərin geyim əşyalarında və ayaqqabılarında;

- qaçaqmalçıları müşayiət edən heyvanların üzərindəki əşyalarda (məsələn, xaltalarda);

- qaçaqmalçının (nadir hallarda onu müşayiət edən şəxslərin) yumşaq toxumalarında və üzvlərində, saçında, eləcə də heyvanların bədənində və üzvlərində;

- şəxsin sərhədi keçmək istədiyi nəqliyyat vasitəsində (bu zaman saxlanclıq qismində avtomaşının sükanından, ötürücü qutunun keçirmə dəstəyindən, dekorativ örtüklərdən, alət qutularından, vaqonların

tavanları arasındakı sahədən, ventilyasiya oyuqlarından, kömür yeşiklərindən, müxtəlif içiboş sahələrdən və s. istifadə oluna bilər).

Gizli saxlanma yerləri həmçinin dəmiryol vaqonlarında, hava, dəniz gəmilərdə, beynəlxalq xətlərdə hərəkət edən avtobuslarda və maşınlarda hazırlana (quraşdırıla) bilər. Öyrəndiyimiz cinayət işləri arasında qaçaqmalçılıq predmetinin gizlədilməsi üsulları aşağıdakılardan ibarət olmuşdur. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, xeyli sayda qaçaqmal avtomobil nəqliyyatında (62, 2%), geyimdə və əl yüklərində (22,2 %) və konteynerlərdə (13, 3 %) keçirilmişdir.

Bəzən gizli saxlanma yeri nəqliyyat vasitəsinin etibar olduğu şəxslərin xəbəri olmadan quraşdırılır. Mallar əvvəlcədən saxlanma qoyulur, artıq sərhədi keçdikdən sonra saxlanma yerini bilən əlbir şəxs, yaxud bu nəqliyyat vasitəsi ilə hərəkət edən, mallarını saxlanma yerində gizlətməmiş şəxsin özü tərəfindən çıxarılır.

Etiraf olunmalıdır ki, gizli saxlanma qismində nəqliyyat vasitələrində quraşdırılmış saxlanmalardan istifadə olunduqda yükü sərhəddən keçirmiş şəxs çox vaxt məlum olmur. Bu vəziyyətdə əşyanı saxlanma qoymuş cinayətkarın əl izlərinin, təqsirli şəxsin geyiminin mikrotellərinin və s. müəyyən edilməsi və tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir).

-rəsmən keçirilən mal partiyalarında başqa yük görünüşü altında, yaxud qanuni yükün altında və s.

Cinayətkarın üzərində barmaq izlərini qoya biləcəyi obyektin müəyyən edilməsinə hadisə yerindəki şəraitin nəticələri təsir göstərir.

Çox vaxt elə vəziyyətlərə rast gəlinir ki, qaçaqmalçılıq predmetləri xarici turistlərlə, mühacirlərlə və ya qanuni əsaslarla tanışlara, yaxud qohumlara

hədiyyə, suvenir şəklində göndərilir, bu zaman həmin predmetləri keçirən şəxslər keçirdikləri predmetlərin həqiqi dəyərini təsəvvür etmir (məşhur rəssamların şəkillərinin üstünə yeni rəng qatı çəkilir; araq şüşəsində brilyantlar daşınır və s.); qaçaqmalçılıq predmetlərinin saxta, qanunsuz yolla (məsələn, rüşvətlə) alınmış sənədlərdən, yaxud gömrük eyniləşdirməsi vasitələrindən istifadə olunmaqla keçirilməsi hallarına da rast gəlinir. Bəzən başqa mallara aid həqiqi sənədlər təqdim olunur.

Çox vaxt cinayətkarlar saxta gömrük eyniləşdirməsi vasitələrindən, yaxud başqa mallara aid həqiqi gömrük eyniləşdirməsi vasitələrindən istifadə edirlər. Bunlar plomblar, möhürlər, eyniləşdirmə əlamətlərinin rəqəmli, hərflə, yaxud digər nişanıdır və s. AR Gömrük Məcəlləsinin 185-ci maddəsinə müvafiq surətdə eyniləşdirmə nişanları, bir qayda olaraq, yalnız AR gömrük orqanları tərəfindən, yaxud onların icazəsi ilə dəyişdirilə, yaxud məhv edilə bilər.

Çox vaxt qaçaqmalın gətirilməsi sonradan ölkə daxilində satılmaqla tranzit növləri üzrə (müvafiq sənədlərdən istifadə olunmaqla) həyata keçirilir. Bu zaman gətirilən mal bəyan olunmur, bəzən isə o, düzgün olmayan bəyannamə ilə, yeni başqa malların və predmetlərin bəyannaməsi ilə, yaxud onların miqdarının xeyli azaldıldığı bəyannamə ilə müşayiət olunur. Belə faktlar bəzən gömrük nəzarətini həyata keçirən şəxsə qarşı zorakılığın tətbiqi ilə müşayiət olunur.

Qaçaqmal, adətən, topdansatış yolla konkret şəxslərlə razılaşma əsasında satılır. Bir qayda olaraq, qaçaqmalın pərakəndə yolla satışını həyata keçirən şəxslərin öz satıcıları olur (məsələn, incəsənət

predmetləri kolleksiyaçılarına, antikvariat mağazalarına satılır).

Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin izləri və digər maddi nəticələri. Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin predmetləri qismində dəyəərə malik yerli və xarici mallar və əşyalar (predmetlər); valyuta; qiymətli kağızlar; qiymətli metallardan hazırlanmış zərgərlik və məişət məmulatları, belə məmulatların külçələri; strateji əhəmiyyətli mallara aid olmayan xammal; düz lüləli ov tüfəngi və onun patronları; idman və mülki soyuq silah; qaz silahı və pnevmatik silah; incəsənət əşyaları və s. çıxış edə bilər (AR CM-in 206-cı maddəsi). Bir sıra qaçaqmalçılıq predmetləri tövsifedici cinayət tərkibi ilə əhatə olunur. Onların qəti siyahısı AR CM-in 206.2. maddəsində göstərilmişdir. Onların ümumi cəhəti bundan ibarətdir ki, bu predmetlər mülki dövriyyədən tamamilə, yaxud qismən çıxarılmış və ya onların gömrük sərhədindən keçirilməsinin xüsusi qaydaları müəyyən olunmuşdur. Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin predmetlərini şərti olaraq beş qrupa ayırmaq olar:

1) narkotik, psixotrop, güclü təsirə malik, zəhərli, zəhərləyici və radioaktiv maddələr;

2) partlayıcı maddələr, partladıcı qurğular, odlu silah, sursat, nüvə, kimyəvi, bioloji silah və kütləvi qırğın silahının digər növləri;

3) kütləvi qırğın silahının yaradılmasında istifadə oluna biləcək material və avadanlıqlar (ikili təyinatlı material və avadanlıqlar);

4) strateji əhəmiyyətli xammal;

5) mədəni sərvətlər.

Barəsində sərhəddən keçirmənin xüsusi qaydalarının müəyyən olduğu strateji əhəmiyyətli xammal AR hökumətinin təsdiqlədiyi siyahılarla

müəyyən olunur. Strateci xammala ərzaq mallarının ayrı-ayrı növləri (nərə kürüsü, bərk buğda sortları, etil spirti və s.), bitki, yaxud heyvan mənşəli dərman xammalı, enerji daşıyıcıları, qiymətli və yarımqiymətli daşlar, şifrləmə vasitələri və s. aiddir.

Barəsində gömrük sərhədindən keçirmənin xüsusi qaydalarının müəyyən olduğu mədəni sərvətlər AR qanunlarında göstərilmiş Azərbaycanın və xarici ölkələrin bədii, tarixi, arxeoloji irsinə aid predmetlərdir.

Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin araşdırılması zamanı kriminalistik əhəmiyyətə malik informasiyanın mühüm mənbəyi qismində tam, yaxud qismən saxtalaşdırılan sənədlər çıxış edə bilər. Cinayətkar sənədi qismən saxtalaşdırmaqla sənədin məzmununu dəyişdirmək məqsədilə sözləri, hərfləri, yaxud onların elementlərini kənar edə, əlavələr edə, yeni sənədin mətninə onun ilkin məzmununu dəyişdirən yeni qeydlər artırabilir.

İlkin mətnin dəyişdirilməsi, yaxud pozulması və yeni mətnin daxil edilməsinə aiddir: a) fotosəkin yenidən yapışdırılması; b) vərəqlərin dəyişdirilməsi; c) sənədin ayrı-ayrı hissələrinin adının dəyişdirilməsi və s.

Qaçaqmalçılıq cinayətləri araşdırılarkən kriminalistik əhəmiyyətə malik informasiyanın mühüm mənbəyini aşağıdakı sənədlər təşkil edir: a) qaçaqmalçılıq predmetlərinin sərhəddən keçirilməsi üçün istifadə olunmuş (yaxud bu məqsədlə hazırlanmış) sənədlər; b) ayrı-ayrı şəxslərin tutduqları vəzifəni və müəyyən yerlərdə olmasını təsdiqləyən sənədlər (əmrələr, ezamiyyət vərəqələri, xarici pasportlar, vizalar, gediş biletləri, mehmanxana hesabları və s.); c) qaçaqmalçıların niyyətləri və fəaliyyəti haqqında məlumatları təsbit edən sənədlər; ç)

gömrük qaydalarının pozulması, sanksiyalar və onlardan şikayət verilməsi haqqında sənədlər.

Göstərilən sənədlərin birinci qrupuna aşağıdakılar aiddir: gömrük bəyannamələri; daşıyıcı, gömrük brokeri qismində fəaliyyət lisenziyası; müvəqqəti saxlama anbarlarının sahibləri ilə müqavilələr; malların və nəqliyyat vasitələrinin gəlməsi haqqında bildirişlər; gömrük ödəmələrinin ödənilməsi haqqında qəbzlər; malları keçirən şəxslərin bank əməliyyatları və bank hesablarının vəziyyəti haqqında arayışlar, malların idxal-ixracı üzrə hesablaşmalar, valyutanın gətirilməsi və aparılması zamanı tərtib olunan idxal-ixrac əməliyyatlarının aparılması üçün lisenziyalar, ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, trattalar, akkreditivlər, ödəniş tapşırıqları və s), borc öhdəlikləri. Digər sənədlərə həmçinin xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının hesablarının vəziyyəti, həmin bank hesabları üzrə pul vəsaitinin hərəkəti haqqında arayışlar; bankların xarici valyutanın və qiymətli kağızların gətirilməsi və aparılması əməliyyatlarına dair hesabatları aiddir.

Sənədlərini ikinci qrupuna aşağıdakılar aiddir: qaçaqmalçıların niyyətləri, yaxud əməliyyatları haqqında məlumatların verildiyi şəxsi yazışma, qaçaqmalçılıq iştirakçılarının tanışlığı faktını təsdiqləyən, yaxud keçirilən mallar haqqında məlumatın, yaxud istintaq orqanı üçün vacib olan digər məlumatın olduğu fotoşəkillər; hesablaşmalara dair qaralama qeydlər; əlbir şəxslərin nömrələrinin və digər əlaqələrin əks etdirildiyi telefon kitabçaları və s.

Sənədlərin üçüncü qrupuna aşağıdakılar daxildir: gömrük qaydalarının pozulması haqqında protokollar; müsadirə haqqında protokollar; gömrük müayinəsi

protokolları; qayda pozucularının və gələcəkdə işdə şahid qismində iştirak edə biləcək şəxslərin izahatları; cinayət işinə başlamaqdan imtina olunması və materialların istintaq aidiyyəti üzrə göndərilməsi haqqında qərarlar; müsadirə olunmuş malların yeri haqqında arayışlar; malların müsadirəsi haqqında qərarlar və s.

Dəmiryol daşımaları zamanı cinayət haqqında məlumatlar ilk növbədə dəmiryol qaiməsində aşkar oluna bilər. O, daşıma müqaviləsi, mal bölgüsü sənədi funksiyasını yerinə yetirir və yükün daşınmaya qəbulunu təsdiqləyir. Bundan başqa, kriminalistik əhəmiyyətə malik informasiyanı yol cədvəli (hər bir qaimə üzrə tərtib olunur və bütün yol boyu yükün uçotunu aparmağa imkan verir), yükboşaltmanın təşkili üçün qaimələrin siyahısı ilə birlikdə vaqon vərəqəsi, mal vərəqəsi, yol cədvəlinin kötüyü, təhvil cədvəli, kommersiya aktı (yükün daşınma zamanı zərər çəkməsi hallarında tərtib olunur) və s. təsbit edə bilər.

Dəniz daşımaları zamanı cinayət haqqında məlumatı təsbit edən əsas sənəd qismində dəniz daşınması haqqında müqavilə funksiyasını yerinə yetirən konosament çıxış edir. Eyni zamanda, o, mal-bölgü sənədi və kapitanın yükü daşımaya qəbul etməsi haqqında iltizamıdır. Yükboşaltmanın təşkili üçün yük partiyalarının konosamentlərinin təsviri – manifest; yükləmə orderi; əsasında konosamentin yazıldığı şturman vərəqəsi; icarəyə götürənin və icarəyə verənin yüklərinin daşınması haqqında müqaviləsi (çarter, yaxud çarter-partiya); komplektliliyə və qablaşdırmaya baxış aktı; dəniz qaiməsi (dənizlə daşıma müqaviləsinin mövcudluğunu və malın daşıyıcı tərəfindən qəbul edilməsini, yaxud yüklənməsini təsdiqləyir),

kommersiya qrafiki (xarici ticarət yüklərinin daşınması üçün gəmilərin verilməsini müəyyən edir) və s. şəxsiz maraq doğurur.

Hava daşımaları zamanı aviasiya qaiməsinə, avtomobil daşımaları zamanı yol qaiməsinə diqqət yetirilməlidir.

Göstərilən sənədlərdən başqa, qaçaqmalçılıq cinayətlərinin izləri yüklərin daşınması ilə bu və ya digər şəkildə bağlı olan başqa sənədlərdə də aşkar oluna bilər, həmin sənədlərə aşağıdakılar aiddir: a) əl qaiməsi (daşıyıcı tərəfindən çayla keçirilən yükü göndərənə verilir); b) qarışıq daşıma sənədi (qarışıq daşıma müqaviləsinin mövcudluğunu, yükün operator tərəfindən qəbul edilməsini və onun qarışıq daşıma öhdəliyini, yükün operator tərəfindən qəbul edilməsini və onun yükü müqavilə şərtlərinə müvafiq surətdə çatdırmaq vəzifəsini təsdiqləyir); c) yükün alınması haqqında iltizam; ç) təminat məktubu; e) icarə hesabı; d) yükün gəlməsi haqqında bildiriş; q) əmək manifesti (onda nəqliyyat vasitəsində daşınan bütün yük sadalanır); ğ) icarə manifesti.

Malın boşaldılmaya hazırlanması ilə əlaqədar tərtib olunan icarə haqqında ərizə, yükün möhürlənməsinə dair təlimat (malın və qabın üzərindəki yazılara, təsvirlərə və şərti işarələrə verilən tələbləri təsbit edir), göndəriş haqqında təlimat (yük və daşınma ilə əlaqədar ixracatçının tələbləri haqqında məlumatları təsbit edir), yükboşaltma tapşırığı və s. kimi sənədlər istintaqın gedişində tədqiq olunmalıdır.

Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin törədilməsinin daha bir üsulunu qeyd etməmək olmaz, bu, gömrük eyniləşdirməsi vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə olunmasıdır. Gömrük qanunvericiliyinə müvafiq surətdə

gömrük eyniləşdirməsi möhrülərin plomblarının qoyulması; rəqəmli, hərflə və digər möhürlərin, eyniləşdirmə nişanlarının vurulması; ştamp qoyulması; nümunə götürülməsi; malların və nəqliyyat vasitələrinin təsviri; çertyoqların tərtib olunması; fotoşəkillərin, illüstrasiyaların hazırlanması; qoşma mal sənədlərindən və digər eyniləşdirmə vasitələrindən istifadə yolu ilə həyata keçirilir.

Bu eyniləşdirmə vasitələrinin yalnız gömrük orqanları tərəfindən, yaxud onların icazəsi ilə məhvi edilməsinə, yaxud dəyişdirilməsinə yol verilir. Müəyyən olunmuş qaydanın pozulmasından qaçaqmalçılıq cinayətlərinin törədilməsi üçün istifadə olunur.

Tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi haqqında müəyyən olunmuş formada akt tərtib olunur. Belə nümunələrdən zəruri hallarda araşdırma zamanı da istifadə olunur. Malların, sənədlərin üzərində əl barmaqlarının izləri, mikrohissəciklər və qaçaqmalçılıqda əli olan şəxslərin digər izləri qala bilər, onların saxtalaşdırılması faktlarının müəyyən olunması mühüm sübutetmə əhəmiyyətinə malikdir.

Maddi iz qismində nəqliyyat vasitələrində və sərhəddən keçirilən digər əşyalarda quraşdırılmış gizli saxlancları nəzərdən keçirmək lazımdır. İz qismində həmçinin əl izləri, mikrohissəciklər, gizli saxlanclar hazırlanarkən istifadə olunmuş alətlərin izləri çıxış edə bilər.

Qaçaqmalçılıq fəaliyyətinin nəticələri qaçaqmalçıların həyat tərzində, onların topladıqları əmlakda və sərvətlərdə üzə çıxıb bilər.

Yuxarıda göstərilən izlər və digər maddi nəticələr qaçaqmalçıların yaxalanması, gömrük sərhədinin pozulması yerinə baxış, nəqliyyat vasitələrinə, mallara,

gizli saxlanclara və sənədlərə baxış zamanı, qaçaqmalçılıqda əli olan şəxslərin iş və yaşayış yeri üzrə axtarışlar və müsadirələr nəticəsində, müəssisə və idarələrdən tələb olunan (götürülən) sənədlər üzrə aşkar oluna (əldə edilə) bilər.

Qaçaqmalçının şəxsiyyətinin xarakteristikası.

Cinayət subyektinin şəxsiyyəti haqqında məlumatlar cinayətlərin ayrı-ayrı növlərinin (qruplarının) kriminalistik xarakteristikası üçün qiymətli, mərkəzi və ən mühüm element qisminə çıxış edir.

Cinayətkarın şəxsiyyəti müxtəlif baxımlardan – cinayət-hüquqi, kriminoloji, əməliyyat-axtarış, psixoloji və s. cəhətlərdən öyrənilir. Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası üçün ilk növbədə cinayətin subyektinin şəxsiyyəti haqqında onun törədilmiş cinayətlə əlaqəsinin qanunauyğunluğunu və müxtəlif izlərdə – törədilmiş qanunazidd ictimai təhlükəli əməlin nəticələrində təzahür etməsini göstərən məlumatlar maraq doğurur. Bu baxımdan şəxsiyyəti yalnız iz əmələgətirmə obyektinə – törədilmiş cinayət haqqında informasiya mənbəyi kimi deyil, həm də cinayətin açılmasının, araşdırılmasının və qarşısının alınmasının ən mühüm vasitələrindən biri kimi öyrənmək məqsəduyğundur.

Kriminalistik xarakteristikanın elementi kimi qaçaqmalçının şəxsiyyəti haqqında məlumatlar cinayətkarın axtarışının, ifşa edilməsinin səmərəli yollarının müəyyən edilməsinə və cinayət işi üzrə araşdırmanın bununla bağlı digər vəzifələrinin həllinə xidmət edə bilər.

Şəxsiyyətin davranışı və xüsusiyyətləri, istintaqda özünü aparması (peşimançılıq, səmimi etiraf və s.), zahiri görünüşü (səliqəlilik, səliqəsizlik və s.) haqqında

və müstəntiqin dindirmə, axtarış, müsadirə, digər istintaq hərəkətləri zamanı cinayətkarla bilavasitə ünsiyyət prosesində və başqa mənbələrdən (şahidlərin dindirilməsi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri) əldə etdiyi digər məlumatlar diqqəti cəlb edir. Qaçaqmalçının şəxsiyyəti onun «davranış sxemi»ni müəyyənləşdirməyə, cinayətin törədilməsi üsulunu və şəratini təsəvvür etməyə, «kontaktlı (təmaslı) qarşılıqlı fəaliyyət» şəraitində və ondan kənarında gizlədilmiş halların müəyyən edilməsi yollarını seçməyə imkan verir. Qaçaqmalçı haqqında (onun baxışı və gözləri, mimikası, ümumi davranış tərzi, bədən, qaməti, səs, nitq xüsusiyyəti və s. kimi insanın zahiri əlamətləri haqqında) məlumatlar, cinayətin subyektinin şəxsiyyətinin kriminalistik xarakteristikasının elementlərini təşkil edən digər ilkin məlumatlar cinayətlərin araşdırılması üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metodikasında nəzərə alınmalıdır.

Ayrı-ayrı növ cinayətlərin kriminalistik xarakteristikalarına psixikasında bu və ya digər dərəcədə ifadə olunmuş kənarçıxmalar olan cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatları daxil etmək zəruridir.

§ 2. Qaçaqmalçılıq cinayətləri ilə əlaqədar işlər üzrə araşdırmanın təşkili və ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri

Araşdırmanın ümumi məsələləri. Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin araşdırılmasını xarakterizə edən mühüm xassə onun kriminalistik mürəkkəbliyindən ibarətdir. Mürəkkəblik qaçaqmalçılıq cinayətlərinin bütün araşdırma prosesinə xas olub, bir sıra amillərlə

şərtlənmişdir. Həmin amillər sırasına aşağıdakılar aiddir:

- araşdırmada dərkətmənin spesifikliyi;
- informasiya və vaxt qıtlığı, bunun nəticəsi kimi araşdırmada dövrü surətdə təkrarlanan informasiya qeyri-müəyyənliyi vəziyyəti;
- araşdırmada həyata keçirilən metod və hərəkətlərin çoxluğu(müxtəlifliyi);
- araşdırmanın təşkilinin və idarə olunmasının spesifikliyi, bir çox xidməti yoxlama hərəkətlərinin araşdırma ilə paralel surətdə həyata keçirilməsi.

Araşdırma üçün ümumi olan sadalanmış amillərdən başqa, onun mürəkkəbliyinə digər hallar da təsir göstərir. Adətən, mürəkkəb iş dedikdə, çoxlu sayda təqsirləndirilən şəxslərin olduğu çoxepizodlu cinayət işi başa düşülür. Müstəntiq gömrük orqanları işçilərinin cinayətdə əli olub-olmaması məsələsinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Bu zaman onların törətdikləri cinayətlərin üsulu qeyri-adi ola bilər.

Qaçaqmalçılığın araşdırılmasının təşkilinin strukturunu aşağıdakı kimi izah etmək olar:

- ilkin informasiyanın alınmasının və cinayət işinin qaldırılmasının təşkili;
- araşdırmanın məqsədlərinin müəyyən olunması: araşdırma predmetinin müəyyən edilməsi və sübutetmə predmetinin konkretləşdirilməsi;
- araşdırmanın məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün qüvvə və vasitələrin müəyyən edilməsi;
- araşdırmanın planlaşdırılması;
- istintaq hərəkətləri və digər hərəkətlər üçün optimal şəraitin yaradılması;
- araşdırma iştirakçılarının özlərinin funksiyalarının keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə səfərbər olunması;

-istintaq hərəkətlərinin və taktiki əməliyyatların təşkili;

-araşdırma iştirakçılarının hərəkətlərinin əlaqələndirilməsi;

-təhqiqat orqanları və araşdırmada iştirak edən digər orqanlar və vəzifəli şəxslərlə qarşılıqlı fəaliyyət;

-təşkilati xarakterli qərarların qəbul edilməsi;

-araşdırmanın bütün iştirakçılarının hərəkətlərinin məzmununa, vaxtında həyata keçirilməsinə, fəallığına və məhsuldarlığına nəzarət. İştirakçıların hərəkətlərinin uçuğu;

-araşdırmanın yekun mərhələsinin təşkili.

Qaçaqmalçılıq haqqında işlərin araşdırılmasının təşkili xeyli dərəcədə cinayət işinə başlanılması anından nəzərdə tutulan və həyata keçirilən istintaq hərəkətlərinin xarakteri ilə bağlıdır. O, ilkin məlumatların təhlilində, qaçaqmalçılıq haqqında cinayət işi üzrə konkret şəraitin fikrən yenidən canlandırılmasında, qiymətləndirilməsində və sonradan müvafiq qərarların qəbul edilməsində təzahür edir.

Ən geniş yayılmış (tipik) kriminalistik şəraitlərdə istintaqın sərəncamında aşağıdakılar haqqında kifayət qədər məlumat olur:

1) qaçaqmalçılıq əlamətlərinə malik əməl haqqında, lakin onu törətmiş şəxs haqqında informasiya ya tamamilə yoxdur, ya da bu şəxsin fərdiləşdirilməsi üçün həmin informasiya kifayət deyildir – bu, bir növ, sahibsiz qaçaqmalçılıq adlanır;

2) qaçaqmalçılıq əlamətlərinə malik əməl və onun törədilməsində əli olan şəxs haqqında, lakin həmin şəxsin yeri məlum deyildir və ya o, xaricdədir;

3) qaçaqmalçılıq əlamətlərinə malik əməl və onu törətmiş şəxs, bu şəxsin yeri haqqında, şəxs saxlanmışdır və ya onun harada olduğu məlumdur.

Qaçaqmalçılığın araşdırılmasının təşkili bir çox cəhətdən müstəntiqin gömrük rəsmiləşdirməsi və nəzarəti sisteminin normativ tənzimini, ticarət dövriyyəsindəki malların və nəqliyyat vasitələrinin fiziki şəxslər tərəfindən keçirilməsinin spesifikasiyasını, eləcə də malların ayrı-ayrı növlərinin keçirilməsi xüsusiyyətlərini bilməsi ilə müəyyən olunur.

Belə ki, qaçaqmalçılıq çox vaxt gömrük rəsmiləşdirməsinin və nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olur. Müstəntiq iş üzrə icraatın gedişində rəsmiləşdirmə və nəzarəti həyata keçirən şəxsləri dindirməli olduğundan, o. gömrük orqanlarının məhz hansı bölmələrinin bu funksiyanı yerinə yetirdiyini, hansı sənədlərin və necə yoxlandığını və s. bilməlidir. Müstəntiqin müvafiq sənədlərə baxışı və onların götürülməsini keçirməsi, ekspertiza təyin etməsi və s. zərurəti yaranacaqdır. Bu istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılması, ilk növbədə, müstəntiqin gömrük rəsmiləşdirməsi və nəzarəti proseduru bilməsini nəzərdə tutur. Qaçaqmalçılığın yalnız mallara təkrar baxış zamanı, yəni artıq onların buraxılmasından sonra aşkar edilməsi hallarında da belə zərurət yaranır: müstəntiq nəyə görə qaçaqmalçılığın vaxtında – əsas gömrük rəsmiləşdirməsi və nəzarətin gedişində aşkara çıxarılmadığını müəyyən edir. Rəsmiləşdirmə və nəzarət proseduru bilmə cinayətdə gömrükçülərin iştirak etdiyini, yaxud qaçaqmalçılığın buraxılması müqabilində onların rüşvət aldığı ehtimal etməyə əsasların mövcud olduğu digər hallarda da tələb olunur. Malların gömrük rəsmiləşdirməsindən və müəyyən

gömrük recimi altında yerləşdirilməsindən əvvəl ilkin əməliyyatlar həyata keçirilir. Onlara aşağıdakılar aiddir: gömrük sərhədinin keçilməsi haqqında bildirişlərin qəbulu (malları və nəqliyyat vasitələrini çatdırma yerlərinə göndərmək niyyəti haqqında; malların və nəqliyyat vasitələrinin müvəqqəti saxlama anbarlarına keçirilməsinə nəzarət; qısa bəyannamənin qəbul edilməsi, mal nümunələrinin götürülməsi, malların və nəqliyyat vasitələrinin çatdırma yerlərində və anbarlarda saxlanması şərtlərinə riayət olunmasına nəzarət, sənədlərin əsas gömrük rəsmiləşdirməsini həyata keçirən vəzifəli şəxslərə verilməsi).

Əsas gömrük rəsmiləşdirməsi aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

1) gömrük bəyannamələrinin qəbul edilməsi, qeydiyyatı və uçotu;

2) xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtə nomenklaturasına (XİF ƏN) və istehsal ölkəsinə müvafiq surətdə malın kodunun düzgün müəyyən edilməsinə, eləcə də qeyri-tarif tənzipləməsi tədbirlərinə riayət olunmasına nəzarət;

3) valyuta nəzarəti və gömrük dəyərində nəzarət;

4) gömrük ödəmələrinə nəzarət;

5) mallara və nəqliyyat vasitələrinə baxış və onların buraxılışı.

Gömrük rəsmiləşdirməsi və nəzarəti gedişində gömrük qaydalarının pozuntusu aşkar edildikdə gömrük qaydalarının pozulması haqqında protokol tərtib olunur, çox vaxt qaçaqmalçılıq haqqında işin araşdırılması məhz bu mərhələdən başlanır.

AR gömrük sərhədindən kvotalaşdırılmalı olan malların keçirildiyi və qaçaqmalçıların kvotaların alınmasının müəyyən olunmuş prosedurunun pozduğu

hallarda müstəntiq bu faktı müəyyən etməyə imkan verən istintaq hərəkətlərini planlaşdırarkən hökumət kəmiyyət məhdudiyyətləri tətbiq etdikdə ixracat və idxalat kvotalarının satılması üzrə müsabiqə və hərəcların keçirilməsi qaydası haqqında əsasnamə ilə müəyyən olunmuş proseduru əsas götürür.

Qaçaqmalçılıq, məsələn, saxta sertifikatların təqdim edilməsi ilə bağlı olduqda müstəntiq istintaq hərəkətlərini planlaşdırarkən müəyyən olunmuş sertifikatlaşdırma prosedurunun nəzərə alır, onun üçün həmin proseduru AR-a gətirilən, sertifikatlaşdırılması məcburi olan malların sertifikatlaşdırılmasına dair şərtlərdən aydınlaşdırmaq daha asandır.

Valyuta qaçaqmalçılığı haqqında işləri araşdırarkən müstəntiq valyutanın keçirilməsi prosedurunun xüsusiyyətləri ilə tanış olmalıdır. Xarici valyuta gömrük bəyannaməsində, ekipacın şəxsi əşyaları haqqında bəyannamədə və bəzi digər sənədlərdə bəyan oluna bilər. Valyutanın gətirilməsi üçün əsas qismində AR-a xarici valyuta gətirilməsini təsdiqləyən gömrük sənədi; səlahiyyətli bank tərəfindən valyuta aparılmasına verilmiş icazə çıxış edir. Fiziki şəxslər tərəfindən xarici valyutanın aparılmasına verilən icazə nömrənin, verilmə tarixinin, icazə almış vətəndaşın soyadının, adının, atasının adının, valyutanın adının, aparılmasına icazə verilən məbləğinin, məsul şəxsin imzasının və səlahiyyətli bankın möhürünün (şampının) göstərdiyi arayışdır.

Əntiq əşyalarının qaçaqmalçılığı haqqında işlər araşdırılarkən müstəntiq onların aşağıdakı təsnifatını bilməlidir:

1. Təsvisi sənət əsərləri (boyakarlıq, qrafika, hekəltəraşlıq).

2. Dini ayinlərin icrası üçün əşyalar (ikonalar, ayin müxəlləfatı).

3. Xalq sənəti və bədii sənət əşyaları (poladdan, lakdan, emaldan, keramikadan, farfordan, şüşədən, ağacdan, sümükdən hazırlanmış bədii məmulatlar, eləcə də geyim, parça, xalçalar və s.).

4. Bədii, məişət, elmi cihazlar, alətlər, məişət müxəlləfatı (saat, tərəzi, mebel, musiqi alətləri və s.).

5. Yerli və xarici əlyazmalar, əlyazma kitablar və digər mətbu nəşrlər, eləcə də notlar, sənədlər, məktublar.

6. Numizmatika predmetləri (yerli və xarici sikkələr və kolleksiyalar), ordenlər, nişanlar, medallar, möhürlər.

7. Nadir poçt markaları və dəstləri.

8. Arxeologiya və etnoqrafiya predmetləri.

9. Nadir, nadir olmayan daşlardan və metallardan hazırlanmış nadir məmulatlar, digər materiallardan hazırlanmış bədii işləməli məmulatlar (soyuq və odlu silah, mücrülər, heykəl-təraşlıq nümunələri, zərgərlik məmulatları və s.).

Qaçaqmal AR gömrük sərhədindən fiziki şəxs tərəfindən şəxsi əşyalar, kommersiya fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulmamış digər mallar görünüşü altında keçirildikdə müstəntiq, ilk növbədə, belə malların keçirilməsinin AR hökumətinin qərarı ilə müəyyən olunmuş prosedurunun (gömrük rüsumlarından tam, yaxud qismən azad etmədən, iqtisadi siyasət tədbirlərinin tətbiq olunmamasından ibarət güzəştli keçirmə qaydası) aydınlaşdırılmalıdır.

Fiziki şəxsin keçirdiyi istənilən mal ya gömrük yük bəyannaməsində, ya da malları keçirən şəxsin soyadının, adının, atasının adının, yaşayış yerinin, şəxsiyyətini təsdiqləyən sənəd haqqında məlumatların,

malların əsasında gətirildiyi (aparıldığı) qoşma mal sənədinin, onların adının, miqdarının, dəyərinin, malların kommersiya fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulub-tutulmamasının göstərildiyi xüsusi bəyannamədə bəyan olunur. Adətən, gömrük dəyərini bölüşdürməyə imkan verən hesablar, çeklər, arayışlar təqdim olunur.

Qaçaqmalçılıq predmetlərinin xarakterindən asılı olaraq, şübhəli şəxsin bu əşyaların (məsələn, bədii, tarixi və arxeoloji sərvətlərin) əldə olunması, yaxud onlardan sonrakı istifadə (silah, partladıcı qurğular, narkotiklər və s.) ilə bağlı başqa cinayət törətməsi, yaxud belə bir niyyətdə olması haqqında fərziyyələr irəli sürülə bilər.

Ayrı-ayrı fərziyyələr cinayət tərkibinin başqa elementlərinə, qaçaqmalçılığın ayrı-ayrı epizodlarına: qaçaqmalçılıq əşyalarının (predmetlərinin) əldə edilməsi, saxlanması, satılması üsullarına, eləcə də cinayətin digər iştirakçılara aiddir.

Qaçaqmalçılıq haqqında işlər üzrə bütün iştirakçı şəxslərin dairəsini müəyyən etmək çox vacibdir, buna görə də araşdırma planında xarici iqtisadi fəaliyyətin iştirakçıları arasında aşağıdakı qarşılıqlı asılılıqlardan birinin mövcud olub-olmamasının aydınlaşdırılması nəzərdə tutulur:

-əqd iştirakçılarından biri əqdin digər iştirakçısının vəzifəli şəxsidir;

-əqd iştirakçıları müəssisənin müştərək sahibləridir, yaxud bir-biri ilə əmək münasibətləri ilə bağlıdır;

-əqd iştirakçılarından biri – digər əqd iştirakçısının nizamnamə kapitalında səs hüququna malik səhmlərin sahibidir;

-hər iki əqd iştirakçısı üçüncü şəxsin bilavasitə, yaxud dolayı nəzarəti altındadır;

-əqd iştirakçıları üçüncü şəxsə birgə nəzarət edirlər;

-əqd iştirakçıları, yaxud onların vəzifəli şəxsləri qohumdur.

O cümlədən, istintaq gömrük orqanının bu məsələni aydınlaşdırıb-aydınlaşdırmadığını, bu barədə yoxlama, yaxud araşdırma keçirib-keçirmədiyini, firmaların və onların nizamnamələrinin qeydiyyatı haqqında informasiyanı təhlil edib-etmədiyini müəyyən etməlidir. Gömrük orqanı yoxlama apararaq yuxarıda göstərilən şəxslər arasında asılılığı müəyyən etmişdirsə, idxalatçıdan malın bəyan olunmuş dəyərini təsdiqləyən sənədləri tələb etmişdirmi? (belə hallarda çox vaxt bu dəyər təhrif olunur). Əqdin bütün iştirakçıları dindirilməli, onlardan əqdin qiyməti haqqında əlavə informasiya tələb olunmalıdır. Bu şəxslərin ifadələri, onların təqdim etdikləri sənədlər ekspertə bəyan olunmuş malların dürüstlüyü məsələsinin həllində də lazımdır.

Bundan başqa, həmin firma ilə əvvəllər həyata keçirilmiş əqdlər, həmin əqdlərə dair hansısa iradların olub-olmaması haqqında məlumatları tələb etmək zəruridir.

Qeyd olunmalıdır ki, qaçaqmalçılıq haqqında işlər üzrə, hətta malın gömrük sərhədindən qanunsuz keçirilməsinə gətirib çıxarmış, bütün iştirakçılar zənciri məlum olduqda belə, məhz kimin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməli olması məsələsi kifayət qədər mürəkkəbdir.

Tipik kriminalistik şəraitlər, istintaq fərziyyələri və araşdırmanın planlaşdırılması.

Araşdırmanın təşkili, ilk növbədə, araşdırmanın məqsədinin ifadə olunmasını və aydınlaşdırılmasını, əməliyyat-axtarış qrupunun hər bir üzvünə tətbiqən onun konkretləşdirilməsini, vəzifə bölgüsünü, yerinə yetirilən işin uçotunun və ona nəzarətin lazımi təşkilini, araşdırma iştirakçılarının hərəkətlərinin uzlaşdırılmasını, onların iş üzrə alınan yeni məlumatlar haqqında vaxtında məlumatlandırılmasını, müasir araşdırma vasitələrindən, metodlarından, üsullarından geniş istifadə olunmasını nəzərdə tutur. Onları əks etdirən cinayət-prosessual qanun cinayət haqqında məlumatın yoxlanılmasından başlamış işin məhkəməyə göndərilməsinə, yaxud ona xitam verilməsinə qədər araşdırma subyektlərinin həyata keçirdikləri hərəkətlərin ümumi məntiqi ardıcılığını müəyyən edir. Qaçaqmalçılıq haqqında işlərin araşdırılmasının təşkili xeyli dərəcədə cinayət işinin qaldırıldığı anda yaranan istintaq şəraitlərin xarakteri ilə şərtlənir.

Ən geniş yayılmış (tipik) kriminalistik şəraitlərə istintaqın aşağıdakılar haqqında kifayət qədər məlumatların olduğu şəraitlər aiddir:

1) qaçaqmalçılıq əlamətlərinə malik əməl, lakin onu törətmiş şəxs haqqında məlumat tamamilə yoxdur, yaxud həmin şəxsin fərdiləşdirilməsi üçün kifayət deyildir – bir növ, sahibsiz qaçaqmalçılıq;

2) qaçaqmalçılıq əlamətlərinə malik əməl və onun törədilməsində əli olan şəxs haqqında, lakin həmin şəxsin olduğu yer məlum deyildir, yaxud o, xaricdədir;

3) qaçaqmalçılıq əlamətlərinə malik əməl və onu törətmiş şəxs, həmin şəxsin yeri haqqında – şəxs saxlanıldıqda, yaxud yeri məlum olduqda.

Birinci tipik kriminalistik şəraitdə araşdırmanın birinci dərəcəli vəzifəsi ən qısa müddətdə cinayət

törətmiş şəxsi müəyyən etməyə imkan verən zəruri məlumatın xarakterinin və əldə edilməsi mənbələrinin müəyyən edilməsi, cinayətin sübutlarının dərhal aşkar olunaraq təsbit edilməsidir.

Sahibsiz qaçaqmal aşkar edildikdə qaçaqmalçılıqda əli olan şəxslərin dairəsi, onların yeri, cinayətin motivləri və məqsədləri, eləcə də cinayətin obyektiv tərəfi: qaçaqmal predmetlərinin əldə edilməsi mənbələri, keçirmə və gizlədilmə üsulları, saxlanma və satış yerləri, mümkün iştirakçıları, qaçaqmalçılıqla bağlı digər cinayətlərin törədilməsi, məsələn, məhsul oğurluğu, vəzifə cinayətləri, ilk növbədə, rüşvətخورluq, cinayətin (istər yaranmış, istərsə də qarşısı alınmış) nəticələri haqqında fərziyyələr irəli sürülür. İstintaq fərziyyələri müstəntiqin cinayətin nəzəri cəhətdən ehtimal olunan retrospektiv modelini formalaşdırması əsasında qurulur.

Cinayətin törədilməsində iştirak edə biləcək şəxslərin dairəsini konkretləşdirərkən, aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməlidir: qaçaqmal məhsulu (məsələn, partladıcı maddələr, hərbi texnika, mədəni sərvətlər və s.) və onun keçirildiyi nəqliyyat vasitələri, gömrük və digər nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin spesifikliyi haqqında bu və ya digər növ qaçaqmalçılığın törədilməsi üçün bilməyin zəruri olduğu informasiya ilə bağlı olan şəxslər; istifadə etməklə cinayətin törədilə biləcəyi müəyyən xidməti səlahiyyətlərə, verdişlərə malik olan şəxslər (qaçaqmalın xüsusi hazırlanmış saxlanclarda aşkar edilməsi, yaxud bu məqsədlər üçün başqa əşyaların, yaxud nəqliyyat vasitələrinin uyğunlaşdırılması hallarında); cinayətin törədilməsində birbaşa, yaxud

dolayı surətdə maraqlı ola biləcək şəxslər və digər kateqoriyalardan olan şəxslər.

Qaçaqmalçılıq əlamətlərinin aşkar edilməsi faktı əsasında qaldırılan cinayət işləri üzrə onun törədilməsində əli olan şəxs haqqında məlumatlar olmadıqda istintaq fərziyyələri və araşdırmanın planlaşdırılması üçün informasiya bazası qismində, ilk növbədə, hadisə yerinə, qaçaqmalçılıq predmetlərinə baxış və (sahibsiz) qaçaqmalın aşkar olunduğu keçirilən yükün qoşma sənədlərinin öyrənilməsi zamanı alınmış məlumatlar çıxış edir.

Belə tipik vəziyyətin planlaşdırılmasına qaçaqmalın aşkar edilməsi haqqında məlumatın alınması anından etibarən başlanır.

Araşdırmada yaxşı planın mövcudluğu kifayət deyildir, nəzərdə tutulan tədbirləri əməli surətdə təşkil etmək vacibdir, buna görə də qüvvə və vasitələrin səfərbərliyə alınması zəruridir. Şübhəli şəxs(lər)in aşkara çıxarılması üçün tələb olunan istintaq hərəkətlərinin və digər tədbirlərin müəyyən edilməsi qaçaqmalın aşkar edildiyi yerin və halların, bundan əvvəlki və sonrakı hadisələrin kriminalistik təhlilinin aparılmasını, qaçaqmal predmetlərinin özlərinin tədqiqini nəzərdə tutur. Bundan başqa, cinayətin maddi və digər izlərinin ola biləcəyi yerləri, o cümlədən hadisə yerinin çərçivələrindən kənarında olan yerləri, eləcə də işə aid hər hansı məlumata malik olan, yaxud malik ola biləcək şəxslərin dairəsini müəyyən etmək də vacibdir.

Araşdırma prosesində müstəntiq cinayətin törədilməsində şübhəli bilinən şəxsin iştirakı olmadan mümkün olan bütün istintaq hərəkətlərini həyata keçirir: hadisə yerinə baxış, qaçaqmal predmetlərinə və əşyayi-dəlil ola biləcək digər predmetlərə baxış,

ekspertizaların təyin olunması, götürmələrin, istintaq eksperimentlərinin icrası.

Cinayətin əlavə izlərinin aşkar edilməsinə və onların təsbit edilməsinə (fiksə edilməsinə) yönəlmiş istintaq hərəkətləri maksimum dərəcədə operativ surətdə həyata keçirilməlidir.

Bütün təxirəsalınmaz istintaq hərəkətləri arasında bu vəziyyətdə hadisə yerinə və qaçaqmal predmetlərinə baxış xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki onların icraatı nəticəsində alınan məlumat əsaslandırılmış istintaq fərziyyələrini irəli sürməyə, onların yoxlanmasının məqsədəuyğun yollarını müəyyən etməyə, cinayətkarın (cinayətkarların) axtarış dairəsini dəqiqləşdirməyə imkan verir.

Hadisə yerinə baxış keçirərkən müstəntiq cinayətin maddi izlərinin və cinayətkarın şəxsiyyətinin, eləcə də qaçaqmal predmetlərinin öyrənilməsi əsasında baş vermiş hadisənin mümkün olduğu qədər tam mənzərəsini bərpa etməyə, cinayət və onu törətmiş şəxs haqqında maksimum məlumat əldə etməyə çalışmalıdır. Cinayətkarın şəxsiyyətinin xassələrini təsbit edən izlərin aşkara çıxarılması məqsədilə modelləşdirmə metodunun köməyi ilə cinayət subyektinin, onun qaçaqmalçılığı törədərkən istifadə etdiyi vərdiş və bacarıqlarının; onun cinayət fəaliyyətinin (hərəkətlərinin ardıcılığının) və tətbiq etdiyi alət və vasitələrin; cinayətin izlərini əks etdirən mexanizmlərin məntiqi modelləri qurulmalıdır. Hadisə yerinə və qaçaqmalçılıq predmetlərinə baxış zamanı qaçaqmalın növündən və onun törədilməsi üsullarından asılı olaraq müxtəlif profilli mütəxəssislər cəlb olunur.

Cinayət törədildikdən sonra az vaxt keçməsi hallarında ilk növbədə cinayətkarın cinayətin törədildiyi

yerdən hərəkət istiqamətini göstərən izlərə diqqət yetirilir, çünki onların aşkar olunması cinayətkarın hadisə yerindən uzaqlaşmasına qarşı manee və axtarış tədbirlərini təxirə salınmadan həyata keçirməyə imkan verir.

Cinayətin açılmasında (sahibsiz) qaçaqmalçı aşkar etmiş şahidlərin (o cümlədən gömrükxananın vəzifəli şəxslərinin və sərhəd qoşunlarının hərbi qulluqçularının) vaxtında dindirilməsi, onların ifadələrindən cinayətlə bağlı onlara məlum olan hallar haqqında maksimum məlumat əldə edilməsi zəruridir. Qaçaqmalçılığın növündən və törədilməsi üsullarından asılı olaraq, şahidlər aşağıdakı şəxslərin arasında da ola bilər: qaçaqmal yükünün, yaxud arasında qaçaqmalın aşkar olunduğu yükün gömrük sənədini və digər sənədlərini tərtib etmiş (rəsmiləşdirmiş) şəxslər – yükü göndərənlər və yükü alanlar; qaçaqmalçılıq yolu ilə xaricə keçirilən məhsulun istehsalını, bölgüsünü və satışını həyata keçirən müəssisələrin, təşkilatların, firma və şirkətlərin nümayəndələri; AR sərhədlərindən qanunsuz çıxarılan bədi və digər sərvətlərin mülkiyyətçiləri və sahibləri; vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların (bəzi hallarda əcnəbilərin) digər kateqoriyalarından olan şəxslər.

Araşdırmanın ilkin mərhələsində şahidləri dindirərkən ehtimal olunan cinayətkar, onun xarakteristikası və fərdi əlamətləri haqqında məlumat almaq, həmin məlumatı təxirə salınmadan cinayətkarların axtarışını həyata keçirən orqanlara çatdırmaq, eləcə də hadisənin mümkün şahidləri haqqında məlumat əldə etmək lazımdır.

Araşdırmanın uğurlu gedişatına cinayətin əlavə izlərinin axtarışında, maddi sübutların tədqiqində,

lazımı məlumatların əldə edilməsində mütəxəssis və ekspertlərin köməyindən geniş istifadə təkan verir.

Belə kömək narkotik, psixotrop, güclü təsirə malik, zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv, partlayıcı maddələrin, partladıcı qurğuların, incəsənət əsərlərinin, bədii, tarixi və digər sərvətlərin qaçaqmalçılığının halları müəyyən olunduqda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Hadisə yerinə və qaçaqmalçılıq predmetlərinə baxış zamanı aşkar olunmuş cinayətin və cinayətkarın izlərinin və əldə edilmiş digər məlumatların təhlili əlavə istintaq (və axtarış) fərziyyələrini irəli sürməyə və araşdırmanı məqsədyönlü şəkildə aparmağa imkan verir.

Bütün istintaq hərəkətlərinin və şübhəli şəxs olmadan həyata keçirilməsi mümkün olan digər hərəkətlərin yerinə yetirilməsindən və onun müəyyən edilməsi üçün bütün zəruri tədbirlərin görülməsindən sonra şübhəli şəxs müəyyən edilmədikdə icraat müddəti başa çatdıqdan sonra ibtidai istintaq dayandırılır.

Araşdırma prosesində cinayəti törətmiş şəxsin müəyyən edilməsi halında birinci tipik istintaq vəziyyəti ikinci vəziyyətin növlərindən birinə keçə bilər, bu zaman istintaqın sərəncamında qaçaqmalçılıq əlamətlərinə malik əməl və onun törədilməsində əli olan şəxs haqqında məlumat olur, lakin həmin şəxsin olduğu yer məlum olmur, yaxud o, xaricdə olur. Belə vəziyyətlər araşdırmanın lap əvvəlində də mümkündür, öz növbəsində, bu, «qaçaqmalçılığın və xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində digər cinayətlərin aşkara çıxarılmasına yönəlmiş birgə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini» qabaqcadan müəyyən edir.

İkinci tipik kriminalistik şəraitində əsas vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir: cinayət törətmiş şəxsin yerinin müəyyən edilməsi, onun şəxsiyyəti, qohumluq və digər əlaqələri haqqında məlumatların toplanması, istintaqa məlum olmayan cinayətə hazırlıq mərhələsinin və cinayətin obyektiv tərəfinin digər hallarının müəyyən edilməsi; cinayətin digər iştirakçılarının və şahidlərinin aşkara çıxarılması; gizlənən şəxslərin cinayət fəaliyyəti haqqında mövcud sübutların təsbiti və əlavə sübutların əldə edilməsi; şübhəli şəxsin təqsirinin, cinayətin törədilməsi motivlərinin və məqsədlərinin sübuta yetirilməsi; cinayət törətmiş şəxsin yaşayış yerini tərk edərək gizlənməsi (yaxud xaricə getməsi) hallarının, eləcə də cinayətin törədilməsinə təkan vermiş səbəb və şəraitin müəyyən edilməsi.

İrəli sürülən ayrı-ayrı fərziyyələr araşdırmanın yuxarıda sadalanan vəzifələrindən irəli gəlir və cinayətin obyektiv tərəfinin məlum olmayan hallarına, mümkün iştirakçılara, şəxsin hadisə yerini və yaşayış yerini tərk edərək gizlənməsinin hallarına, cinayətin motivlərinə və məqsədlərinə və s. aid olur.

Belə şəraitlərdə cinayət törətmiş şəxs haqqında məlumatların həcmi müxtəlif ola bilər. Lakin istənilən halda müstəntiq planlaşdırma zamanı şübhəli şəxsin şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərini, heç olmasa, ümumi şəkildə (AR vətəndaşdır, yoxsa əcnəbidir, yaşı, peşəsi və s.) nəzərə almaq imkanına malik olur.

Xaricdə olan şəxs barəsində cinayət işinin araşdırılmasının planlaşdırılması müstəntiqlərin xarici həmkarları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi zərurətindən irəli gələn müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata

keçirilməsi planlaşdırılarkən nəzərə almaq zəruridir ki, onların nəticələri məhkəməyə təqdim oluna və həmin hərəkətləri həyata keçirmiş işçilərin məhkəməyə çağırılmasına səbəb ola bilər.

Nəzərdən keçirilən tipik istintaq şəraitində müstəntiq cinayəti törətmiş şəxsin iştirakı olmadan mümkün olan bütün istintaq hərəkətlərini və digər hərəkətləri həyata keçirir: hadisə yerinə, qaçaqmalçılıq predmetlərinə və digər əşyayı-dəlillərə baxış, şahidlərin (eləcə də onların mövcud olması və istintaqdan gizlənməməsi halında iştirakçıların) dindirilməsi, iş və yaşayış yerlərində, maddi sübutların və gizlənən şəxsin özünün ola biləcəyi digər yerlərdə axtarış aparılması, iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi üçün zəruri olan sənəd və əşyaların götürülməsi, ekspertizaların təyin olunması, tanınma üçün qaçaqmalçılıq predmetlərinin və digər əşya və vasitələrin (məsələn, nəqliyyat vasitələrinin), eləcə də gizlənmiş şəxsin fotosəklinin təqdim olunması, poçt-telefraq göndərişlərinin üzərinə həbs qoyulması və onların götürülməsi.

Hadisə yeri cinayət törətmiş şəxsin olduğu yer haqqında mühüm məlumat mənbəyi qismində çıxış edə bilər, hadisə yerinə baxış keçirilərkən cinayətkarın oradan getməsinin izləri diqqətlə tədqiq olunur. Axtarışlar, götürmələr, poçt-telefraq göndərişlərinə baxış həyata keçirilərkən, şahidlər (xüsusilə cinayəti törətmiş şəxsin qohumları və yaxınları) dindirilərkən müstəntiq aşağıdakı halları aydınlaşdırmalıdır: axtarılan şəxs harada, hansı müddətdə yaşamış, təhsil almış, işləmiş, dincəlmiş, ezamiyyətdə və müalicədə olmuş, hərbi xidmət keçmiş, cəza çəkmişdir; onun zahiri görünüşü və xüsusi əlamətləri.

Axtarılan şəxsin ünsiyyət dairəsi və ola biləcəyi yerlər haqqında qiymətli məlumatlar onun gündəliklərinə, qeyd kitabçalarına, fotoalbomlarına, məktublarına baxış keçirilərkən əldə oluna bilər.

Axtarılan şəxsin qohumları və yaxınları yaşayan yerlərdə axtarış apararkən, yuxarıda göstərilmiş sənədlərdən başqa, şəhərlərarası danışmaq talonlarını və hesablarını, göndərilmək üçün hazırlanmış əşyaları və onların gizlənən şəxslə münasibət saxladığını göstərən digər predmetləri axtarmaq, eləcə də axtarılan şəxsin şəxsi əşyalarının olub-olmamasına diqqət yetirmək lazımdır. Təkrar axtarış zamanı onların olmaması göstərilən şəxslərin onunla əlaqə saxlaması haqqında fərziyyə irəli sürməyə imkan verir.

Şahidləri dindirərkən axtarılan şəxsin şəxsiyyəti, onun əynində və yanında olmuş geyim və əşyalar, onunla birlikdə itmiş sənədlər və qiymətli əşyalar, onun səhhiyyəsi, xarakterinin əlamətləri, vərdisləri, meylləri və ona xas olan digər xüsusiyyətlər, onun daimi yaşayış yerini tərk edərək gizlənməsinin halları haqqında mümkün qədər tam məlumat və axtarış xarakterli başqa informasiya əldə etmək zəruridir.

Gizlənmiş şəxsin axtarışı məqsədilə müstəntiq aşığıdakı axtarış hərəkətlərini həyata keçirir: təqsislənmiş şəxsin axtarışının elan olunması, təhqiqat orqanlarına axtarış barədə tapşırıqların verilməsi, ictimaiyyətin axtarışda iştiraka cəlb edilməsi, müxtəlif idarələrə sorğuların göndərilməsi, arxivdəki cinayət işlərinin öyrənilməsi (gizlənən şəxs əvvəllər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşsa), təhqiqat orqanlarının axtarılan şəxsin ola biləcəyi yerlər haqqında istiqamətləndirilməsi.

Təqsirləndirilən şəxs olmadan bütün zəruri və mümkün olan istintaq, axtarış hərəkətləri və digər hərəkətlər yerinə yetirildikdən sonra onun yeri məlum olmadan qalmaqda davam edirsə, ibtidai istintaq müddəti baş çatandan sonra müstəntiq iş üzrə icraatı dayandırır və təhqiqat orqanlarına axtarış aparılmasını (bunun daha əvvəl edilməməsi halında) tapşırır.

Cinayət törətmiş şəxsin onun ərazisində olduğu ölkə tərəfindən təhvil verilməməsi halında araşdırma, bunun işin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiqinə təsir göstərməməsi şərtilə, o olmadan davam etdirilir. Əks təqdirdə iş üzrə icraat onun müəyyən olunmuş qaydada təhvil verilməsi məsələsinin həllinə qədər dayandırılır.

Bir qayda olaraq, **üçüncü tipik kriminalistik şərait** araşdırma üçün ən əlverişli vəziyyətdir, bu zaman cinayət işinin qaldırıldığı anda istintaqın sərəncamında qaçaqmalçılıq əlamətlərinə malik əməl, onu törətmiş şəxs (şəxslər) və bu şəxsin (şəxslərin) yeri haqqında kifayət qədər məlumat olur, həmin şəxs (şəxslər) saxlanılır, yaxud onun (onların) ölkə ərazisində olduğu yer məlum olur.

Çox vaxt belə vəziyyətlər qaçaqmalçılıq predmetlərinin gömrükhana işçiləri, yaxud sərhəd qoşunlarının hərbi qulluqçuları tərəfindən nəzarət-buraxılış məntəqələrində aşkar edilməsi, yaxud AR CM-in başqa maddəsi üzrə qaldırılmış cinayət işi araşdırılarkən konkret şəxsin qaçaqmalçılıq törətməsi faktının müəyyən olunması hallarında yaranır.

Qaçaqmalçılıq əlamətlərinin konkret şəxsin gömrük, yaxud sərhəd nəzarətindən keçməsi zamanı və ya gömrük qaydalarının pozulması haqqında iş üzrə inzibati icraatın aparılması, yaxud həmin işə baxılması

prosesində müəyyən edilməsi hallarında AR GM-ə müvafiq surətdə gömrük orqanı cinayət işi qaldırır və bu iş üzrə təhqiqat həyata keçirir.

Qanunda göstərilmiş əsaslar mövcud olduqda qaçaqmalçılığın və digər cinayətlərin əlamətlərinə malik materiallar təhqiqat həyata keçirilmədən də istintaq orqanlarına göndərilə bilər.

Nəzərdən keçirilən tipik kriminalistik şəraitdə araşdırmanın ilkin mərhələsində aşağıdakı vəzifələr həll olunur: istintaqa məlum olmayan cinayətin hazırlanması mərhələsinin müəyyən edilməsi, mövcud materialların təsbiti, onların dəqiqləşdirilməsi, tamamlanması, açıqlanması, şübhəli (təqsirləndirilən) şəxsin təqsirinin, cinayətin motivlərinin və məqsədlərinin sübuta yetirilməsi. Bu vəzifələr barəsində məlumatın daxil olmuş materiallarda təsbit olunduğu fakt və halların təhlili və qiymətləndirilməsi əsasında, eləcə də qaçaqmalçılığın növü və onun törədilməsi üsulu əsas götürülməklə konkretləşdirilir. Şübhəli şəxsin barəsində azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan qətimkan tədbirinin seçilməsi hallarında onun istintaqdan və məhkəmədən yayınmasının qarşısının alınması ən mühüm vəzifələrdən biri qismində çıxış edir.

Cinayət işi qaldırıldıqdan, yaxud o, icraata götürüldükdən sonra aşağıdakı istintaq hərəkətləri həyata keçirilir: şübhəli şəxsin saxlanması (həbsi); onun şəxsən axtarılması və dindirilməsi; götürülmüş qaçaqmalçılıq əşyalarına, onların aşkar edildiyi yerlərə, onun keçirilməsi, yaxud saxlanması üçün vasitə və alətlərə, onun gizlədilməsi üçün istifadə olunmuş sənədlərə baxış; şübhəli şəxsin yaşayış və iş yeri üzrə və qaçaqmalçılıq predmetlərinin və iş üçün əhəmiyyətə malik ola biləcək digər əşyaların və sənədlərin ola

biləcəyi başqa şəxslərin olduqları yerlərdə axtarış və götürmələr; əmlaka, pul əmanətlərinə və müsadirə edilməli olan digər qiymətli kağızlara həbs qoyulması; müvafiq idarələrdən, təşkilatlardan, müəssisələrdən, firmalardan, şirkətlərdən, cəmiyyətlərdən əşyaların və sənədlərin götürülməsi (tələb olunması); poçt-teleqraf göndərişlərinin üzərinə həbs qoyulması və onun götürülməsi; şahidlərin və zərərçəkənlərin (onların sırasına gömrük sərəhdindən keçirilən predmetlərin və sərvətlərin qanunsuz götürüldüyü şəxsləri aid etmək olar) dindirilməsi; onlara tanınma məqsədilə qaçaqmalçılıq predmetlərinin, zərurət yarandıqda isə şübhəli şəxsin göstərilməsi; onlarla şübhəli şəxs (şəxslər) arasında üzləşdirmələrin keçirilməsi, ekspertizaların, təftişlərin və sənədli yoxlamaların təyin olunması; istintaq eksperimentlərinin icraatı.

Qaçaqmalçılıq haqqında işlərin araşdırılması təcrübəsində çox vaxt yuxarıda göstərilmiş iki, yaxud hər üç tipik vəziyyətin elementlərini müxtəlif nisbətdə birləşdirən vəziyyətlər də yaranır ki, bu, araşdırmanın istiqamətlərinə təsir göstərir, bir neçə belə istiqamət mövcud ola bilər. Müstəntiq qərar qəbul edərkən, konkret vəziyyətdən çıxış etməli, onu formalaşdıran amillərin məcmusunu qiymətləndirməli, tipik vəziyyətlər üçün təklif olunan tövsiyələri mümkün hərəkət variantı kimi nəzərdən keçirməlidir.

İlkin istintaq vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi əsasında araşdırmanın istiqaməti müəyyən olunduqdan sonra onun uğuru, başlıca olaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti məlumatlarından istifadə olunmasından, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin lazımı təşkilindən və səriştəli icrasından asılıdır.

İstintaq saxlanılmış şəxsin cinayət fəaliyyətinin xaricdə cinayətlərin törədilməsini əhatə etdiyini də müəyyən edə bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, AR qanunvericiliyinə müvafiq surətdə əcnəbi (xarici) vətəndaş Azərbaycan hüdudlarından kənarında törətdiyi cinayətə görə AR cinayət qanunvericiliyi üzrə məsuliyyəti yalnız bunun beynəlxalq müqavilə ilə nəzərdə tutulması halında daşıyır.

Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsinə xüsusiyyətləri. İstintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi taktikası yaranmış kriminalisti şərait nəzərə alınmaqla müəyyən olunur. Qaçmaqmalçılıqda şübhəli bilinən şəxs (yaxud şəxslər) mövcud olduqda onların saxlanması, axtarılması, dindirilməsi, şahidlərin cəlb olunması, sənədlərin yoxlanılması həyata keçirilir. Sahibsiz qaçaqmalçılıq aşkar edildikdə mala, onun saxlanıldığı gizli saxlanma yerinə baxış; saxlanmanın aşkar olduğu yerlərlə əlaqəli şəxslərin dindirilməsi; həmin binaya, yaxud əraziyə baxış; kriminalistik və digər məhkəmə ekspertizaları həyata keçirilir. Sonradan şübhəli (təqsirləndirilən) şəxslərin yaşayış və iş yeri üzrə axtarışlar, onların dindirilməsi, şahidlərin dindirilməsi, sənədlərə və gömrük eyniləşdirməsi vasitələrinə baxış və onların ekspertizası həyata keçirilir.

Tutulma. Açıq şəkildə, yaxud qaçaqmalçılıqla mütəşəkkil qrupun məşğul olması məlum olduqda, yaxud ehtimal olunduqda və əlbir şəxslərin müəyyən vaxta qədər bunu bilməməsi vacib olduqda gizli şəkildə həyata keçirilə bilər. Bundan əlavə olmayaraq, şəxsin, yaxud şəxslərin saxlanılmasının həyata keçirilməsi vaxtını və yerini müəyyənləşdirmək, saxlama qrupunu (yaxud qruplarını) komplektləşdirmək, onların texniki

təchizatını və silahlandırılmasını həyata keçirmək zəruridir.

Əksər hallarda saxlamanın gömrük sərhədini keçərkən, yaxud keçdikdən sonra əşyayi-dəlillə həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olduğundan, saxlamanın vaxtı və yeri qaçaqmalçıların davranışı ilə şərtlənir. Çox vaxt qaçaqmalçılar sərhədi keçmək üçün gecə vaxtını seçirlər, çünki gömrük və sərhəd xidmətlərinin yorğunluğuna ümid edirlər.

Sərhədin gömrük nəzarəti məntəqələrindən kənarında keçilməsi hallarında qaranlıq sərhədin keçilməsini asanlaşdırır.

Cinayət işi qaldırılana qədər əməliyyat yoxlaması keçirildikdə sərhədin keçilməsi vaxtı və yeri haqqında məlumat, bir qayda olaraq, mövcud olur. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri təhqiqat orqanına, müstətiqə, prokurora və məhkəməyə yalnız onların konkret cinayət fəaliyyətinə aid olması, onların iştirakı olmadan cinayət işinin qaldırılması məsələsinin həllinin, istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin qaldırılmasının və həyata keçirilmsinin və konkret iş üzrə mühüm halların müəyyən edilməsinin mümkün olmadığı hallarda təqdim olunur. Saxlama planlaşdırılarkən nəzərə almaq zəruridir ki, çox vaxt daşıyıcının gömrük sərhədini keçməsinə nəzarət etmək üçün mütəşəkkil cinayətkar qrup tərəfindən onun müşahidəsi həyata keçirilir. Bu vəziyyətdə daşıyıcının gömrük və pasport nəzarətindən keçməsinə imkan yaradılması məqsədəuyğundur.

Məsələn, Bakı aeroportundan Dubaya brilyant göndərilməsi ilə əlaqədar cinayət işinin materiallarından görünür ki, əməliyyatçılar qaçaqmalçıya hətta gömrük nəzarətindən keçmək imkanı verilmişdi. Cinayətin digər iştirakçıları (şəraiti nəzarətdə saxlayan) müşahidəni

götürdükdən sonra qaçaqmalçı reysdən çıxarılaraq saxlanılmışdı. Bəzən bu məqsədlərlə təyyarə dayanacaq yerindən ona nəzarət edilməsinin mümkün olmadığı başqa yerə çəkilir. Qaçaqmal xaricdən gətirildikdə saxlama qaçaqmal yükün boşaldılması, yaxud başqa qaba yüklənməsi zamanı həyata keçirilə bilər.

Saxlamanın bütün hallarında hərəkətlərin qəfilliyini təmin etmək, saxlanılan şəxsin (yaxud şəxslərin) müqavimət göstərməsi imkanını nəzərə almaq vacibdir. Mümkün silahlı müqavimət haqqında məlumat mövcud olduqda saxlama qrupuna silaha və fərdi müdafiə vasitələrinə malik xüsusi təyinatlı dəstənin əməkdaşları daxil edilir. Bəzən işıq və küy qumbaralarından istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Cinayət işinin sahipsiz qaçaqmalçılıq faktı üzrə qaldırılması və araşdırma prosesində konkret şəxsin müəyyən edilməsi hallarında onun saxlanması evində, iş yerində, yaxud başqa yerdə həyata keçirilə bilər. Maddi sübutlarla birlikdə saxlama zamanı bunun təsbiti (fiksə olunması) üçün vidələşmədən istifadə məqsədəuyğundur.

Mütəşəkkil qrup üzrə iş araşdırıldıqda daşıyıcının və qaçaqmalın saxlanması taktiki əməliyyatın bir hissəsini təşkil edə bilər, həmin əməliyyatın gedişində eyni zamanda qrupun digər üzvlərinin saxlanması, onların yaşayış və iş yeri üzrə axtarışlar həyata keçirilir.

Axtarış.Saxlama halında mütləq qaydada şəxsi axtarış həyata keçirilir, axtarış prosesində saxlanılan şəxsin geyimi, ayaqqabısı, onun üstündəki əşyalar diqqətlə araşdırılır.

Son illər qaçaqmalın bədənin müxtəlif hissələrində keçirilməsi halları artmışdır. Bununla əlaqədar mütləq

qaydada bədənə baxış, o cümlədən mədənin rentgenoskopiyası həyata keçirilir. Təcrübə göstərir ki, xüsusi (rezin) hermetik konteynerlərdə, daşıyıcıların mədələrində xeyli miqdarda narkotik keçirilir. Belə vəziyyətlərdə mədənin və bağırsaqların yuyulması həyata keçirilir.

Geyimin ciblərində, çantalarda, çamadanlarda ola biləcək sənədlərə, qeyd kitabçalarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Orada telefonlar, ünvanlar, qaçaqmalın verilməli olduğu şəxslər haqqında məlumatlar ola bilər. Sənədlərdən aldatma yolu ilə istifadə olunmaqla, düzgün bəyan etməməklə törədilmiş qaçaqmalçılıq haqqında işlər üzrə axtarış aparılmasında məqsəd çox vaxt sənədlərin götürülməsi zərurətindən ibarət olur.

Geyim, xüsusən onun tikişləri diqqətlə yoxlanılır. Bədəndə sarğılar olduqda onlar çıxarılaq yoxlanılır. Bu hallarda axtarışa tibb işçiləri cəlb olunur.

Brilyantlar, narkotiklər üçün konteyner qismində ərzaq, gigiyena məhsullarından (məsələn, diş pastası qabından) istifadə olunması ilə əlaqədar bütün belə əşyaların tədqiqi həyata keçirilir.

Yaşayış yeri üzrə axtarış zamanı qaçaqmalçılıq predmetlərinin və sənədlərin saxtalaşdırılması üçün vasitələrin saxlanma biləcəyi saxlancların mövcudluğuna diqqət yetirilir. Qaçaqmalçılıq predmetlərinin və gizli saxlancların axtarılmasını texniki vasitələrin (portativ rentgen qurğularının, metalaxtaranların) köməyi ilə həyata keçirmək daha yaxşıdır. Narkotiklər, partladıcı maddələr axtarılarəkən xüsusi məşq görmüş xidməti itlərdən istifadə olunur.

Binanı, mebeli, çamadanları və s. axtararkən onların zahiri və daxili ölçülərini, qabaritlərini və çəkisini

tutuşdurmaq zəruridir, çünki bu, gizli yerləri aşkar etməyə imkan verir.

Aşkara çaxıralmış gizli saxlanclar protokolda təsvir olunur, onların fotoşəkilləri, yaxud videotəsvirləri çəkilir. Mənzildə gizli saxlancların hazırlanması üçün istifadə edilə biləcək alət(lər)in axtarılıb tapılmasına diqqət yetirilməlidir.

Xidməti binalarda axtarış apararkən həmçinin mebel əşyalarında, ventilyasiya qurğularında və digər texniki lyuklarda və boşluqlarda gizli saxlanclar əlamətlərinə diqqət yetirmək vacibdir. Axtarışa iş yerindən, yazı masasından, seyfden və s. başlamaq tövsiyə olunur. Mütləq surətdə axtarış aparılan şəxsin əlaqələri, onların telefonları, ünvanları, görüşlərinin vaxtı və yeri haqqında mühüm məlumatların əksini tapa biləcəyi masaüstü təqvimlər və gündəliklər tədqiq olunur. Kompüterin yaddaşındakı, kabinetdə olan disketlərdəki informasiyaya diqqət yetirilir.

Son illər nəqliyyat vasitələrində keçirilən qaçaqmalın miqdarının xeyli artması ilə əlaqədar çox vaxt sərhəddən qaçaqmal keçirilməsi üçün istifadə olunmuş nəqliyyat vasitələrində axtarış aparmaq lazım gəlir. Şübhəli şəxsi saxlayarkən mütləq qaydada qatar kupesində, dəniz gəmisinin kayutunda, avtobusda, yaxud şəxsi avtomaşında axtarış aparılır. Axtarış zamanı mütəxəssislərin (mühəndisin, mexanikin) iştirakı təmin olunur. Axtarışa hazırlıq zamanı sorğu ədəbiyyatını nəzərdən keçirmək zəruridir, çünki həmin ədəbiyyatda gəmidə, dəmiryol qatarı vaqonunda, avtobusda gizli saxlancların quraşdırıla biləcəyi yerlər təsvir olunur. Mümkün gizli saxlanclar, məsamələr(boşluqlar), texnoloji lyuklar haqqında belə məlumatı mütəxəssisdən də almaq olar. Digər axtarış

növlərində olduğu kimi, mənfi hallara (yivin başlığındakı parıltının təzə olması, lyukun sürtülməsi və s.) diqqət yetirilməlidir. Avtobusları və avtomaşınları baxış çalalarında və xüsusi quraşdırılmış meydançalarda yoxlamaq məqsədəuyğundur.

Baxış.Qaçaqmalçılıq predmetlərinin, izlərin, sənədlərin və digər əşyaların aşkar edilməsi üçün keçirilir. Gömrük nəzarəti yerlərindən kənarında sərhəd keçildikdə sərhədin pozulduğu sahənin ərazisinə baxış keçirilir. Nəqliyyat vasitəsi ilə hərəkət edən daşıyıcı saxlandıqda nəqliyyat vasitəsinə və onun ətrafındakı əraziyə baxış keçirilir.Qaçaqmalçılıq predmetləri diqqətlə yoxlanılır.Ərazidə və nəqliyyat vasitələrində saxlanılan şəxsin tulladığı ayrı-ayrı qaçaqmalçılıq predmetləri, sənədlər aşkar oluna bilər.

Nəqliyyat vasitələrinə baxış prosesində axtarış zamanı olduğu kimi həm içində qaçaqmalın olduğu, həm də içi boş gizli saxlanclar aşkar oluna bilər. Gizli saxlanclara, qaçaqmalçılıq predmetlərinə baxış keçirərkən, onlarda ola biləcək və konkret şəxslərin qaçaqmalçılıqda əli olmasını sübuta yetirməyə kömək edə biləcək əl izlərinə, mikroobyektlərə diqqət yetirmək zəruridir. Bu, sahıbsız qaçaqmalı baxış zamanı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qiymətli metallardan və daşlardan hazırlanmış məmulatlara (yaxud məmulatlardan ayrılıqda daşlara), partlayıcı maddələrə, silaha, zəhərli və narkotik maddələrə baxış üçün mütəxəssisləri cəlb etmək məqsədəuyğundur. Təsvir zamanı almaz, qızıl və s. adlarını işlətmək tövsiyə olunmur. Xarakterik əlamətləri göstərmək zəruridir, məsələn: sarı rəngli metal. Mütləq qaydada bütün məmulatlar göstərilir, özü də çəkinin ölçülməsi xüsusi laboratoriya tərəzilərində həyata

keçirilərək, protokolda onların xarakteristikaları göstərilməlidir. Baxış keçirilən predmetlərin üzərində möhür, əyar, damğalar olduqda, onlar baxış protokolunda mütləq qaydada təsvir olunur. Qaçaqmalçılıq predmetlərinin qablaşdırılmasına həmişə diqqət yetirmək lazımdır, çünki sonradan, axtarış zamanı belə qab, yaxud qaçaqmalın qabının bir hissəsi aşkar oluna bilər.

Baxış zamanı qaçaqmalçılıq predmetlərinin, gizli saxlancların, izlərin təsbiti (fiksə olunması) üçün foto- və videoçəkilişdən istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Adətən, aşağıdakı sənədlərə baxış keçirilir: şəxsiyyəti təsdiqləyən sənədlər, gömrük bəyannaməsi, gediş biletləri, qaimələr, gömrük eyniləşdirməsi vasitələri və s. Bütün rekvizitlərdən başqa, saxtalaşdırma əlamətləri diqqətlə yoxlanılır və təsvir olunur.

Valyutaya, qiymətli kağızlara baxış zamanı onların adları, buraxıldığı il və yer, seriyaları və nömrələri təsvir olunur. Sikkələrə baxış keçirildikdə onların əyarı, çəkisi göstərilir.

Təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) dindirilməsi. Çox vaxt araşdırmanın ilkin mərhələsində şübhəli şəxslə işləmək lazım gəlir. Qaçaqmalçılıq haqqında işlər üzrə, xüsusilə də bu, mütəşəkkil qaçaqmalçılıq olduqda, saxlanılan şəxs, bir qayda olaraq, artıq əvvəlcədən işlənilib hazırlanmış davranış xəttinə və «əfsanə»yə (legenda) malikdir. Adətən, elə görünüş yaradılır ki, saxlanılan şəxsə qaçaqmalçılıq predmetlərinin onun əşyalarının içərisinə necə düşməsi məlum deyil, yaxud belə bir əfsanə irəli sürülür ki, guya hansısa naməlum şəxs tutarlı səbəblər gətirərək, bu

predmetləri məntəqədə daşıyıcıya yanaşmalı olan dostlarına çatdırmağı xahiş edib.

Əfsanə müvafiq üsullarla (ifadələrin təfəsilatının açıqlanması, sübutların təqdim edilməsi və s.) ifşa olunur, söylənilən əfsanədən asılı olmayaraq, aşağıdakılar haqqında informasiya alınması zəruridir: qaçaqmal nə vaxt, harada, hansı üsulla, hansı məqsədlə əldə olunmuşdur; qaçaqmal hansı vəsaitlə əldə olunmuşdur; qaçaqmalçılıq fəaliyyətinin motivləri; əlbir şəxslərin, qrupun mövcudluğu, rol bölgüsü, onların yaşayış, iş yeri, onlarla rabitə üsulları; qaçaqmal kimin üçün nəzərdə tutulmuşdur; kimə və necə verilməli idi; əvvəllər qaçaqmalçılıqla, yaxud başqa cinayət fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdurmu, əvvəllər xaricə getmişdirmi, hara hansı məqsədlə getmişdir, sərhədi keçməkdən ötrü saxta sənədlərdən istifadə olunmuşdursa, həmin sənədləri harada və kimin köməyi ilə əldə etmiş, yaxud saxtalaşdırmışdır.

Dindirmə zamanı sübut qismində, adətən, qaçaqmalçılıq predmetlərindən, onların qablarından, onların üzərindəki izlərdən, saxta sənədlərdən, saxlanılmış şəxsdən götürülmüş qeyd kitabçalarından, fotoşəkillərdən, yazışmadan (məktublardan) istifadə olunur. Yazışmada şifrə bənzəyən hissələr (rəqəmlər, işarələr və s.) olduqda bu şərti işarələrin mənası aydınlaşdırılır.

«Sahibsiz qaçaqmalçılıq» zamanı qaçaqmalçılıq predmetlərinin və gizli saxlancların üzərində şübhəli şəxsin əl izlərinə və geyiminin mikrohissəciklərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Şahidlərin dindirilməsi. Şahid qismində aşağıdakı şəxslər dindirilir: malların sərhəddən qanunsuz keçirilməsinin şahidləri; qaçaqmalçılıq

predmetlərinin əldə edilməsinin, qablaşdırılmasının, gizlədilməsinin, satışının şahidləri; qaçaqmalçıların hərəkətləri ilə ziyan vurulmuş şəxslər (sonradan onlar zərərçəkən qismində tanınır; məsələn, qaçaqmalçılıq yolu ilə keçirilən incəsənət əsərlərinin oğurlandığı şəxslər);qaçaqmalçının şəxsiyyəti haqqında məlumat verə biləcək, onun xarakteristikasını verə biləcək, onun təqsirini ağırlaşdıran, yaxud yüngülləşdirən hallar haqqında danışa biləcək şəxslər.

Şahidlərin birinci qrupuna qaçaqmalçı aşkar etmiş gömrükhana işçiləri; bələdçilər, stüardes-salar,avtobus sürücüləri, yeni saxlanılan şəxs nəqliyyatda hərəkət edərkən ona xidmət göstərmiş şəxslər aiddir. Onlardan qaçaqmalın harada, nə vaxt, kimin tərəfindən, hansı şəraitdə aşkar olunması; qaçaqmal predmetlərinin nədən ibarət olması; saxlanılan şəxsin hansı sənədləri təqdim etməsi, bu zaman özünü necə aparması, nə kimi izahat verməsi; saxlanılan şəxsin nə ilə diqqəti cəlb etməsi; onun minərkən tək olması, yoxsa kiminsə onu ötürməsi; yolda onun kiminlə ünsiyyət saxlaması aydınlaşdırılır.

Birinci növbədə saxlanılan şəxsin yol yoldaşı olan sənişinlər dindirilməlidir, çünki onlar yollarına davam etsələr, sonradan həmin şəxslərin müəyyən olunması və dindirilməsi çətin olacaqdır.

Şahidlərin ikinci qrupu araşdırmanın ilkin mərhələsində deyil, sonrakı mərhələlərində meydana çıxır, bunlar şəxsin qonşuları, iş yoldaşları, lisenziya və bank müəssisələrinin əməkdaşları və b. ola bilər. Onlar qaçaqmalın əldə edilməsinin, gizlədilməsinin, satışının (o cümlədən qanunsuz) üsulları, saxlanılan şəxslə əlbir şəxslər, qaçaqmalın əldə edilməsi, saxlanması və satış yerləri haqqında ifadə verə bilərlər.

Şahidlərin üçüncü qrupunu dindirərkən aşağıdakılar aydınlaşdırılmalıdır: şübhəli şəxsi (təqsirləndirilən şəxsi) əvvəlcədən tanıyıblarmı, onunla hansı müünasibətdə olublar; əmlak ziyanı hansı şəraitdə, hansı hərəkətlərlə vurulub, ziyan nədə ifadə olunur; onlar nəyə görə bunda şübhəli şəxsin (təqsirləndirilən şəxsin) əli olduğunu zənn edirlər; vurulmuş ziyan haqqında polisə məlumat verilib, yoxsa verilməyib, əgər verilibsə, harada, nə vaxt, kimə; bu faktlar haqqında qonşulardan, tanışlardan kiməsə danışıblarmı.

«Sahibsiz qaçaqmal» aşkar olunduqda ekipac üzvü olan şahidlərdən aşağıdakılar aydınlaşdırılır: qaçaqmal haqqında onlara nə məlumdur; onu bu gizli saxlanmada kim gizlədə bilərdi; gizli saxlanmanın quraşdırıldığı yerlə kim təmasda olmuşdur; bu səfər zamanı baş vermiş şübhəli və qəribə faktlar, hallar, hadisələr.

Qaçaqmalçılıq cinayətlərinin açılmasında və araşdırılmasında mütəxəssislərin və ekspertlərin iştirakınının xüsusiyyətləri. Qaçaqmalçılıq haqqında cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtrış tədbirləri və araşdırma həyata keçirən şəxslər, birinci növbədə, mütəxəssis və ekspertlərin köməyindən istifadə zərurətini nəzərə almalıdır. Mütəxəssis və ekspertlər olmadan cinayət icraatının səmərəliliyini və keyfiyyətini, tamlığını təmin etmək mümkün deyildir. Digər tərəfdən, onların iştirakı gömrük orqanlarının vəzifəli şəxslərinin xarici iqtisadi fəaliyyətdə iştirak edən AR vətəndaşlarının və əcnəbi (xarici) vətəndaşların, xarici hüquqi şəxslərin konstitusion hüquq və vəzifələrinə dönmədən riayət etməsini təmin edir. Cinayətkarlığa, o cümlədən qaçaqmalçılığa qarşı səmərəli mübarizə bir

çox cəhətdən elmi-texniki tərəqqinin uğurlarının istintaq, ekspertiza təcrübəsində tətbiqindən asılıdır.

Xüsusi biliklərə malik olan mütəxəssis və ekspert törədilmiş cinayətlərin aşkar olunmasına və açılmasına mühüm təsir göstərə bilirlər.

Mütəxəssislərin və ekspertlərin cəlb olunması gömrük cinayətini aşkar etməyə, sənədləri və iş üzrə digər əşyayi-dəlilləri götürməyə, onları tədqiq etməyə, eləcə də təqsirli şəxsləri müəyyən etməyə imkan verir. Ekspert tədqiqatı yolu ilə gömrük sərhədindən məhz hansı predmetlərin keçirilməsi, onların keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikaları müəyyən olunur. Bundan ötrü mütəxəssislər və ekspertlər kriminalistik uçotların, kartotekaların, kolleksiyaların, idarə uçotlarının köməyindən, müxtəlif kriminalistik metod və vasitələrdən istifadə edirlər. Artıq qeyd olunduğu kimi, gömrük nəzarəti zamanı, məsələn, malların gömrük dəyərini tənzimləyən qanunvericiliyə riayət olunması üzrə yoxlamalar aparılarkən, onların seçilməsi, sistemləşdirilməsi ilə bağlı materiallar tələb olunduqda mütəxəssislərdən istifadə etmək çox önəmlidir. Söhbət, o cümlədən, düzəliş izlərinin olduğu sənədlərin müəyyən edilməsindən, qanunsuz əməliyyatları rəsmiləşdirən dəyişikliklərdən və nəzarət fəaliyyətinin bütün digər istiqamətlərindən gədir.

AR DGK-nın struktur bölmələrindən birinin və ya AR Ədliyyə Nazirliyinin Elmi-Tədqiqat Məhkəmə Ekspertizası, Kriminalistika və Kriminologiya İnstitutunun mütəxəssisi müstəntiqə sualları konkretləşdirməkdə, gömrük orqanlarının hansı bölmələrində və hansı sənədləri yoxlamaq, sənədlərin hansı rekvizitlərinə və müddəalarına diqqət yetirmək, hansı ştampları götürmək, hansı sənədləri tədqiqata

(araşdırmaya) göndərmək, gömrük orqanlarının hansı işçilərindən izahat almaq lazım olduğunu müəyyənləşdirməkdə kömək göstərə bilər.

Texniki-kriminalistik tədqiqata eyni vaxtda müxtəlif sənədlər, möhürlər, ştamplar, blankların əslinə, möhürlərə, ştamplara və rekvizitlərə, eləcə də bu blankların, möhürlərin, ştampların bütün mövcud uçot növlərinə və onların tərtib edilməsi zamanı istifadə olunmuş ilkin yoxlamanın nəticələrinə, eskpertzaya göndərilən rekvizitlərə dair nümunələr göndərilməlidir.

Bütün bu ilkin yoxlama mütəxəssislər tərəfindən aparılır. Onlara sənədlərin doldurulmasında iştirak edən şəxslərin dairəsinin müəyyən olunmasını həvalə etmək olar. Bu şəxslərin xətt nümunələrinin olduğu sənədlərlə iş zamanı xəttin tədqiqi üzrə mütəxəssisin səriştəliliyindən çox şey asılıdır.

Sənədlərin tədqiqində səriştəli mütəxəssisin iştirakı ekspert tədqiqatından keçirilməli olan obyektlərdən kəskin surətdə fərqlənən sənədləri xətt nümunələrinin olduğu götürülən sənədlərdən ayırmağa imkan verir.

Qeyd olunmalıdır ki, hazırda araşdırmada mütəxəssislərin köməyindən istifadəyə lazımı önəm verilir. Kriminalistika bölmələri əməkdaşlarının qaçaq-malçılığın araşdırılmasında iştiraka vaxtında cəlb edilməsi üçün onların xüsusi əhəmiyyətli gömrük hüquq pozuntularının açılması və araşdırılması üzrə daimi qrupların tərkibində növbətçiliyi məqsədəuyğun olardı. Belə qrupların yaradılması haqqında qərar əməliyyat şəraiti nəzərə alınmaqla DGK nümayəndəsi tərəfindən qəbul olunmalıdır. Növbətçilik qrafikinə yalnız vəzifəsinə görə prosessual hərəkətlərin icraatında

müstəqil iştirak hüququna malik ekspert-kriminalistik bölmə əməkdaşları daxil edilməlidir.

Mütəxəssislər hadisə yerinə baxış zamanı müstəntiqə ölçüyəgəlməz kömək göstərirlər. Belə ki, vəziyyəti aydınlaşdıran mütəxəssis baxış planını təklif edir, onun sərhədlərini, izlərin və maddi sübutların aşkar olunması, təsbiti (fiksə olunması) və götürülməsi üzrə hərəkətlərin ardıcılığını dəqiqləşdirir. Prokurorun, yaxud müstəntiqin planın mahiyyəti üzrə etirazı olmadıqda mütəxəssis onun yerinə yetirilməsinə başlayır.

Araşdırmaya yalnız gömrük laboratoriyalarından və ekspert bölmələrindən deyil, müxtəlif elm sahələrindən mütəxəssislər cəlb olunur. Mütəxəssislər müxtəlif kateqoriyalı istintaq hərəkətlərində: istintaq baxışında, dindirmədə, cəsədə baxışda və istintaq müayinəsində, axtarış aparılmasında və s. iştirak edə bilirlər.

Belə ki, gömrük orqanları tərkibində qiymətli metallar, mirvari olan məmulatların, eləcə də valyuta sərvətlərinin, pul nişanlarının, digər ödəniş vasitələrinin və qiymətli kağızların qaçaqmalın yaxaladıqda onların mühafizəsi üçün tədbirlərin görülməsindən dərhal sonra təxirə salınmadan xüsusi uyğunlaşdırılmış binada bütün mallara baxışın həyata keçirilməsi təmin edilir, hər bir məmulatın dəyəri, valyutanın, ödəniş vasitələrinin, qiymətli kağızların həqiqiliyi müəyyən olunur, foto- və videoçəkilişlər həyata keçirilir, məmulatlar, valyuta, ödəniş vasitələri və qiymətli kağızlar növlər və qruplar üzrə sistemləşdirilir, onlara sıra nömrələrinin göstərildiyi damğalar vurulur. Tədqiqat prosesində mütəxəssislər qiymətli metalların, qiymətli daşların eyniləşdirilməsi, valyutaların, ödəniş vasitələrinin və qiymətli kağızların

müəyyən edilməsi üçün zəruri cihazlar dəstindən istifadə edir.

Aydındır ki, mədəni sərvətlərin və s. qaçaqmalçılığının aşkar olunması halında müvafiq profilli mütəxəssislər dəvət olunur. Maddi sübutları təsvir edərkən onlar bütün lazımi məlumatları təqdim edir, gömrük orqanının vəzifəli şəxsinə, prokurora, müstəntiqə götürülmüş və digər əşyavi sübutların qablaşdırılmasında kömək göstərirlər. Hadisə yerinin foto- və videoçəkiliş qaydası, çəkilməli olan obyektlərin seçilməsi, fotoşəklərin çəkilməsi üsulu və digər texniki vəzifələr kriminalistin tövsiyələri nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Qaçaqmalçılıq izlərinin müəyyən edilməsinin və möhkəmləndirilməsinin, cinayət işi üzrə toplanmış sübutların səmərəliliyinin yüksəldilməsi və prosesual hərəkətlərin dəqiqləşdirilməsi üçün gömrük cinayəti obyektlərinin götürülməsi, onlara baxış keçirilməsi, eləcə də cinayət işi üzrə şahidlərin, şübhəli şəxslərin və təqsirləndirilən şəxslərin sorğulanması, dindirilməsi, o cümlədən cinayət işləri üzrə üzleşdirmələrin, şahidlərin, şübhəli şəxslərin, təqsirləndirilən şəxslərin ifadələrinin yoxlanması üçün hadisə yerlərinə çıxışların həyata keçirilməsi zamanı səsyazmanı, foto- və videoçəkilişi təmin edə bilən kriminalist-mütəxəssislərin cəlb olunmasını məqsəduyğun hesab edirik.

Cinayətin predmeti qismində antikvariatın çıxış etdiyi cinayət işlərinin öyrənilməsi göstərir ki, bu işlər üzrə, bir qayda olaraq, xeyli sayda müxtəlif ekspertizalar təyin olunur. Onların arasında ənənəvi kriminalistik ekspertizalar: lifli təbiətə malik obyektlərin, metalların, xəlitələrin və onlardan hazırlanmış məmulatın daktiloskopik, trasoloji, bioloji,

torpaqşünaslıq ekspertizaları, eləcə də qeyri-ənənəvi fototexniki, hemmoloji, əmtəəşünaslıq, sənətşünaslıq ekspertizalar yer alır.

Ənənəvi ekspertizaların təşkili və təyin edilməsi yalnız bəzi xüsusiyyətlərə malikdirsə, göstərilən kateqoriyadan olan işlər üzrə qeyri-ənənəvi ekspertizaların təyin olunması və keçirilməsi mühüm spesifikasiyaya malikdir.

AR CPM-nin 269-cu və 270-ci maddələrinə müvafiq surətdə ekspertizalar müvafiq kriminalistik müəssisələr, yaxud cinayət işi üzrə rəy vermək üçün zəruri biliklərə malik digər mütəxəssislər tərəfindən keçirilə bilər.

Qeyri-ənənəvi ekspertizaların təyin olunması məsələsinin həlli zamanı müstəntiq aşağıdakı qəbildən olan mürəkkəb suallara cavab verə biləcək lazımi müəssisəni, yaxud təşkilatı axtarmaq məcburiyyətindədir: əntiq əşyaların hazırlandığı materialın (metalin, daşın), onların həcmnin, çəkisinin, hazırlanma texnologiyasının və vaxtının, saxlanma dərəcəsinin, tarixi, mədəni və digər əhəmiyyətinin və nəhayət, maddi dəyərinin müəyyən edilməsi.

Müstəntiqin ekspert qismində cəlb etdiyi və bu məsələləri həll edən şəxslər müəyyən təcrübəyə və xüsusi biliklərə malik olur. Lakin bir qayda olaraq, o, hüquqi və ekspert hazırlığına malik olmur. Onun tərtib etdiyi ekspertiza aktlarında çox vaxt müxtəlif səhvlərə və xətalara yol verilir, onların tərtib olunması zamanı cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələbləri pozulur ki, bu da çox vaxt işlərin əlavə istintaqa qaytarılmasına səbəb olur.

Buna görə də müstəntiqin yalnız ekspertizaların keçirilməsini bacarıqla təşkil etməsi, ekspertin

qarşısında zəruri sualları qoyması deyil, həm də ekspertlərin rəylərini düzgün qiymətləndirməsi vacibdir.

Əntiq əşyaların qaçaqmalçılığı araşdırılarkən, xüsusən çoxepizodlu işlər üzrə müstəntiqdə barələrində müxtəlif ekspertizaların keçirilməli olduğu çoxlu sayda izlər, maddi sübutlar, əntiq əşyalar, oğurlanmış əşyaların fotosəkilləri toplanır və hansı ekspertizanın, harada, hansı ardıcılıqla keçirilməsi haqqında suallar meydana çıxır.

Biz ekspertizaların aparılmasının bu ardıcılığına riayət olunmasını düzgün hesab edirik: əvvəlcə maddi sübutlara və izlərə, o cümlədən əntiq əşyaların üzərindəki izlərə dair kriminalistik ekspertizalar keçirilir və yalnız bundan sonra qeyri-ənənəvi tədqiqat növlərindən istifadə edilir.

Sənəşünaslıq ekspertizası təyin edilməzdən əvvəl (adətən, o, iş üzrə ekspertizaları başa çatdırır), xüsusilə mürekkəb, yaxud nadir əntiq əşyalara (məsələn, qədim ikonalara, yaxud bəzəkli çərçivədə müqəddəs dini kitablara) dair müvafiq ekspertizalardan öncə metalşünaslıq, hemmoloji, əmtəəşünaslıq ekspertizaları həyata keçirilir.

Hadisə yerinin fotoçəkilişi və videoyazısı qaydası, çəkilməli olan obyektlərin seçilməsi, fotosəklin çəkilməsi üsulu və digər texniki vəzifələr kriminalistin tövsiyələri nəzərə alınmaqla müəyyən olunur, o, cinayət işinin araşdırılmasının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq cinayətlərin açılmasının və araşdırılmasının texniki-kriminalistik təminatının nəticəviliyini (məhsuldarlığını) təmin etməyə borcludur.

Qaçaqmalçılıq cinayətinin izlərinin müəyyən edilməsinin və möhkəmləndirilməsinin, cinayət işi üzrə toplanmış sübutların səmərəliliyinin yüksəldilməsi və

prosessual hərəkətlərin dəqiqləşdirilməsi üçün gömrük cinayəti obyektlərinin götürülməsi, işlənməsi, onlara baxış keçirilməsi, eləcə də cinayət işi üzrə şahidlərin, şübhəli şəxslərin və təqsirləndirilən şəxslərin sorğulanması, dindirilməsi, o cümlədən cinayət işləri üzrə üzvləşdirmələrin, şahidlərin, şübhəli şəxslərin, təqsirləndirilən şəxslərin ifadələrinin yoxlanması üçün hadisə yerlərinə çıxışların həyata keçirilməsi zamanı səsyazmanı, foto və videoçəkilişi təmin edə bilən kriminalist-mütəxəssislərin cəlb olunması məqsədəuyğundur. Zəruri hallarda cinayət işlərinə aşağıdakılara dair ekspert rəyi vermək üçün ekspert-kriminalist cəlb oluna bilər: soyuq silah, ballistik ekspertiza, portret ekspertizası, daktiloskopik ekspertiza, trassoloji ekspertiza, sənədlərin, blankların saxtalaşdırılmasının, eləcə də onlar hazırlandıqdan sonra ilkin məzmununa edilmiş müxtəlif dəyişikliklərin texniki ekspertizası və s.

Laboratoriya tədqiqatlarının və ekspertizalarının təyin olunması mütəxəssislərdən istifadənin ən geniş yayılmış formalarından biridir. Prosessual hərəkətlərin icraatında mütəxəssislərin köməyindən istifadə AR CPM-nin 96-cı maddəsinin müddəələrindən irəli gəlir.

Hal-hazırda gömrük laboratoriyaları ekspertiza keçirilməsi üçün geniş imkanlara malikdir. Son vaxtlar dövriyyəyə gömrük ekspertizası termini daxil olmuşdur. B.N.Qabriçidze göstərir ki, «gömrük ekspertizası – ekspertlərin gömrük işinin həlli üçün keçirdikləri xüsusi elmi-təcrübi tədqiqatdır». Bizim fikrimizcə, hələ AR-da gömrük ekspertizasının predmeti, obyektləri, metodları və metodikaları kifayət qədər tədqiq olunmamışdır.

Gömrük ekspertizalarına ümumi qiymət vermədən onların icraatı zamanı aşağıdakıların müəyyən edilməsi üzrə həll olunan məsələləri qeyd etmək lazımdır: xarici

iqtisadi fəaliyyət əmtəə nomenklaturasına (XİF ƏN) müvafiq surətdə malın kodu; malların istehsal olunduğu ölkə; malların gömrük dəyəri; malların, o cümlədən emal əməliyyatlarının keçirilməsindən sonra xammalın eyniləşdirilməsi; malın fiziki və kimyəvi strukturu və tərkibi; malların markası, sortu (çəşidi), növü və keyfiyyəti; malların istehsal texnologiyası; malların istehsalı üçün xammal mənbəyi; xammalın və digər malların emalı zamanı məhsul çıxışı normaları; malın narkotik vasitələrə, güclü təsirə malik, zəhərli, zəhərləyici maddələrə aidliyi; malların istismar və ekoloji təhlükəsizliyi; malın AR-nın bədii, tarixi və arxeoloji irsi predmetlərinə aid olması.

Ekspertizalar, praktik olaraq, qaçaqmalçılıq, gömrük ödəmələrinin ödənişindən yayınma, digər gömrük cinayətləri haqqında bütün cinayət işləri üzrə, xüsusilə strateji xammal, narkotiklər, psixotrop və güclü təsirə malik, zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv, partladıcı maddələr, mədəni sərvətlər gömrük sərhədindən qanunsuz keçirilməklə saxta sənədlərdən, yaxud gömrük eyniləşdirməsi vasitələrindən istifadə olunması ilə bağlı işlər üzrə aparılır.

Ekspertizalar gömrük laboratoriyalarında və AR Elmi Tədqiqat Məhkəmə ekspertizası, Kriminalistika və Kriminologiya Problemləri İnstitutunda keçirilə bilər. Qeyd olunmalıdır ki, qaçaqmalçılıq haqqında işlər üzrə ən mürəkkəb ekspertizalar strukturunda aşağıdakı laboratoriyaların olduğu göstərilən ETİ-də keçirilir: sənədlərin məhkəmə-xəttşünaslıq, məhkəmə-texniki ekspertizalarının nəzəriyyəsi və təcrübəsi problemləri; məhkəmə-ballistik ekspertizaları və trasoloji ekspertizalar; materialların, maddələrin və onlardan hazırlanan məmulatların kriminalistik ekspertizası;

məhkəmə-iqtisadi ekspertizalar; yol-nəqliyyat hadisələrinin ekspertizası; məhkəmə-mühəndis-texniki ekspertizalar; kriminologiya və hüquqi kibernetika problemləri.

Dendroxronoloji ekspertiza. İkonanın yaşının və üzərinə boyakarlıq təbəqəsinin çəkilməsi vaxtının müəyyən edilməsi üzrə mübahisəli məsələlərdə göstərilən ekspertiza aparılır, onun qarşısında aşağıdakı suallar qoyula bilər: tədqiqata təqdim olunmuş ikonanın lövhələri, şponkaları, naxışları hansı ağac növündən hazırlanıb? ikonanın lövhəsi və onu bərkidən hissələri eyni yaşdadırmı? qiymətli metallardan hazırlanmış zərgərlik məmulatlarının və bədii məmulatların ekspertizası. Tədqiqatın materialları zərgərlik, numizmatik, ayin, metal məmulatları, eyniləşdirilən alət və s, predmet isə hazırlanma üsulunun, möhürləyici nişanların həqiqiliyinin müəyyən edilməsi, konkret alət və avadanlıqdan, icraçıların peşə verdişlərindən istifadə ola bilər.

Sənətsünaslıq ekspertizasının predmeti: tədqiq olunan əsərlərin, müəlliflərin həqiqiliyinin (saxtılığının) müəyyən edilməsidir.

Metalşünaslıq ekspertizasının tədqiqat obyektləri qismində metal bəzəklər, dini ayin predmetləri, medalyonlar, ordenlər, medallar, külçələr, sikkələr, sikkə qəlibləri və istər qədim, istərsə də müasir istehsala aid bir çox digər metal məmulatları çıxış edir.

Məhkəmə əyarlıq ekspertizası qiymətli metalların tərkibini (çəkisini, həcmi); ərintilər tərkibini, əyar damğalarının əkslərinin həqiqiliyini, məmulatın hazırlanması ilini və s. müəyyən edir.

Cinayət işlərinin nəzərdən keçirilən kateqoriyası üzrə həmçinin daktiloskopik və digər kriminalistik

ekspertizalar, mühasibat, məhkəmə-tibb, məhkəmə-psixiatriya və s. ekspertizalar təyin olunur. Bununla birlikdə, cinayətkarların müasir texniki vasitələrdən istifadə etmələri nəzərə alınaraq aşağıdakı ekspertizaların təyin olunması və keçirilməsi məqsədəuyğun olardı: sənədlərinin tədqiqi zamanı müəyyən olunmuş faktiki texniki məlumatlar olan kompüter ekspertizalarının; proqram-kompüter ekspertizalarının, informasiya-kompüter ekspertizalarının və s. keçirilməsi.

X I F Ə S İ L TERRORÇULUQ CİNAYƏTLƏRİNİN ARAŞDIRMA METODİKASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

§1. Terrorçuluğun kriminalistik xarakteristikası.

Əgər cinayət hüququnu terrorçuluğun tərkib elementləri, kriminologiyanı onun mahiyyəti, quruluşu, onu doğuran səbəb və şərait maraqlandırırsa, kriminalistikani terror fəaliyyətinin struktur elementləri, formalaşması mexanizmi, istifadə edilməsi və həmin elementlər arasında terrorçuluğun təzahür formasından asılı olan qarşılıqlı qanunauyğun əlaqənin tədqiqi (terrorçuluğun kriminalistik xarakteristikası), terrorçuluq cinayətlərinin istintaqının təşkili, ayrı-ayrı istintaq

hərəkətlərinin taktiki və psixoloji aspektləri, antiterror fəaliyyətini həyata keçirən milli və beynəlxalq qurumlar arasında qarşılıqlı əlaqə və s. məsələlər maraqlandırır.

Bu kateqoriya cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası terrorçuluğun təzahür formasından, konkret növündən asılı olaraq formalaşır və dəyişir. Bu baxımdan biz terrorçuluğa xas olan bütün xüsusiyyətləri nəzərə alaraq bu cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının əsas tipik elementlərinə (ünsürlərinə) aşağıdakıları aid edə bilərik: terrorçuluğun forma və növlərinin kriminoloji təsnifatı; cinayətin motivi və cinayətkar davranışın motivasiyası; terrorçuluq əməllərinin törədilmə üsulu, alət və vasitələri, yeri, vaxtı və şəraiti; cinayətin xarakterik izləri və onların yaranma mexanizmi; terror qruplarının cinayətkar fəaliyyətinin xüsusiyyətləri; terror qurbanlarının şəxsiyyətini xarakterizə edən məlumatlar.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqının təşkili və aparılmasını təmin etmək üçün bu **təzahürlərin forma və növlərinin kriminoloji təsnifatı** böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məlum olduğu kimi, hər hansı təsnifatın əhəmiyyəti öyrənilən təzahür haqqında təsəvvür yaratmaq, onun təhlilini daha sistemli edərək dərk olunmasını asanlaşdırmaqdan ibarətdir. Təsnifatın mahiyyəti öyrənilən obyektə təşkil edən ilkin elementlərin araşdırılmasıdır. Bu baxımdan terrorçuluğun forma və növlərinin təsnifatı vahid və yekun xarakterli ola bilməz. Belə ki, bu terrorçuluq kimi müəkkəb təzahürün çoxbucaqlı, dinamik və dəyişkən olması ilə izah olunur. Bütün bunlar son dövrlərdə hüquq elmində təşəkkül tapmış baxışları nəzərə alaraq terrorçuluğun aşağıdakı təsnifatını formalaşdırmaq olar.

Terror fəaliyyətinin həyata keçirilmə formalarına

görə: milli (daxili) və transmilli (beynəlxalq) terrorçuluq; motivlərdən irəli gələrək siyasi, sosial (sol-«qırmızı» və sağ-«qara»), milliyətçi (separatçı, represiv milliyətçi); dini (fundamentalist və sektant), dünyagörüşündən doğan, fərdi, kriminal, terrorçuluq növlərini; terror fəaliyyətində istifadə olunan üsul, alət və vasitələrinə görə ənənəvi (soyuq və odlu silahlar, partlayıcı qurğular və s.), kompüter (kiberterrorizm), nüvə, bioloji, kimyəvi (bioterrorizm), terrorçuluq növlərinə bölünür.

Terrorçuluğun motivləri və terrorçunun cinayətkar davranışın motivasiyası. Bu növ cinayətlərdə motiv kriminalistik xarakteristikasının əsas elementi olaraq cinayətin subyektiv tərəfinin əsas əlaməti kimi yüksələrək, cinayətkarın subyektiv mənə kəsb edən müvafiq davranışına görə terrorçuluq cinayətlərini digər qarışıq tərkibli cinayətlərdən fərqləndirməyə, terrorçuların hərəkətlərini düzgün tövsif etməyə kömək edir.

Konkret şəxslərin cinayətkar hərəkətlərinin motivini və motivasiyasını bilmədən istintaq hərəkətlərinin, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin, terrorçularla danışıqların aparılmasının, onların aşkar edilməsi və tutulması üçün vacib qərarların qəbul olunmasının və s. həyata keçirilməsi çox çətin ola bilər.

Terrorçuluq cinayətlərinin həqiqi motivlərinin aşkar edilməsinin mürəkkəbliyi onunla bağlıdır ki, bu növ cinayətlərdə motivlərin 2 aspekti mövcuddur: rasionallıq (rasionalizm - fəlsəfi tənqidi duyğu qavrayışından ayıran və yanlış olaraq əqli yeganə idrak vasitəsi hesab edən idealist fəlsəfi cərəyan) və irrasionalizm (irrasionalizm) - idealist fəlsəfədə bütün hadisələrin kökünü irrasional əsas təşkil etdiyini göstərən və elmi məntiqi idrakı inkar edən ən mürtəcə cərəyan).

Rasional aspekt (ağıla, şüura, məntiqə əsaslanan səmərəlilik) ondan ibarətdir ki, sosial normalar çərçivəsindən çıxaraq, fəvqəladə zorakılıq aksiyasının köməyi ilə cəmiyyəti (dövləti) terrorçuların tələblərinə (məqsədlərinə) uyğun hərəkət etməyə vadar edir: tələb olunan siyasi və milli azadlıqlar dövlət tərəfindən tanınır; digər terrorçular azadlığa buraxılır; cəmiyyətdə mövcud olan sabillik pozulur və i.a.

Çox vaxt terrorçular rasional məqsədlərə nail olsalar da, cəmiyyət (dövlət) üçün bu həm həcminə, həm də müddətinə (sabillik qısa müddətə pozulur və s.) görə lokal xarakter daşıyır. Cəmiyyət (dövlət) əvvəlcə terrorçuların tələblərinə riayət etsə də, sonradan terrorçu fəaliyyətin neqativ nəticələrini tədricən aradan qaldırır.

İrrasional aspektdə (ağılla, düşüncə ilə dərk edilməyən) terrorçuluğun motivləri terrorçunun eksitensialist (həyatın mənasızlığını, ictimai fəaliyyətin faydasızlığını, əxlaqın əsassızlığını sübuta yetirən baxışlar) təcrübəsindən doğur. Belə ki, terror aksiyası zamanı elə bir psixoloji şərait yaranır ki, insanlar adi həyatda müəyyən olunmuş davranış normalarından tamamilə fərqli hərəkət etməyə başlayırlar. Məsələn, “terrorçu-girov şəxs” şəraitində yaranan drama dərin, özünəməxsus xüsusi keyfiyyətlərə malik, ontoloji mənə (ontologiya-idealist fəlsəfədə varlıq haqqında metafizik nəzəriyyə) kəsb edən vəziyyət təşəkkül tapır ki, real ölüm təhlükəsi qarşısında ümumi qəbul olunmuş şəxsiyyət dəyərləri (mərdlik, iradəlilik, vətənpərvərlik və s.) bir anda yox olur. Terrorçu isə “ölüm subyektinə” çevrilərək bir tərəfdən özünü cəmiyyətə qarşı qoyaraq digər tərəfdən girov şəxslərin, onların həyatları üzərində mütləq üstünlüyünü dərk edərək bundan həzz

alır, “ali məqsədə” çatmaq arzusu daha da güclənir. Terrorçuluğun motivləri aşağıdakılar ola bilər: özünü təsdiq, gənclik romantikası və “qəhrəmanlıq”, “vətənpərvərlik”, özünün fəaliyyətinə xüsusi əhəmiyyət vermək, siyasi fəaliyyətə görə qisas, mövcud konstitusion quruluşa etiraz, milli və ya dini dözümsüzlük, nifrət ideya ilə maskalanmış tamah motivləri və s. Bəzən terrorçular dövlətin siyasətində global dəyişikliklərin edilməsini və ya dövlətin ayrı-ayrı regionlarına müstəqilliyin verilməsini deyil, özlərinin daha konkret fərdi problemlərinin həll edilməsi üzrə tələbləri qanunverici, icraedici və ya məhkəmə orqanlarının hər hansı konkret qərarının dəyişdirilməsini tələb edə bilərlər.

Bəzi hallarda tamah məqsədi olmayan terror fəaliyyətinin ancaq və ancaq ideoloji baxışlardan irəli gələrək həyata keçirilməsində belə, qisas motivi “görünür”. Qisas motivi dövlət, dini və ictimai-siyasi fəaliyyəti həyata keçirən dövlət, ictimai və ya din xadimlərinə qarşı yönələ bilər. Dindarlar, onların məscid və mədrəsələri, müəyyən milli mənsubiyyətə məxsus insanlar, onların daşınan və daşınmaz əmlakı (yurdları) və s. qisas obyektində çıxış edə bilərlər.

Digər qrup motivləri “idealist xarakterli” adlandırmaq olar. Bu motiv ayrı-ayrı xarakterli ideyaları zorakılıqla realizə etmək yolu ilə fərdin özünü təsdiq etmə istəyindən, özünün vacibliyini vurğulamaqdan ibarətdir. Bu cür “idealist”lər özlərinin fanatik əqidələrinə qapılaraq daha çox ictimai təhlükəli olmaqla, nəyin bahasına olursa-olsun, “ali məqsədə” çatmağa çalışırlar.

Fərdin özünü cəmiyyətdə göstərmək, təsdiq etmək, öz əhəmiyyətliliyini sübuta yetirmək, özünün

“boş”, “mənasız”, “əhəmiyyətsiz” mövcudluğundan yaxa qurtarmaq istəyi terrorçuluğu doğuran digər qrup motivləri təşkil edir. Bu kateqoriyadan olan şəxslər əsasən, özlərini həyatda “bədbəxt”, “uğursuzluğa düşər olmuş” hesab edirlər. Terror fəaliyyəti onlar üçün mövcud durumdan yaxa qurtarmaq, həyatını mənalı və rəngarəng etmək, özünə və öz problemlərinə cəmiyyətin diqqətini cəlb etmək üçün yeganə vasitə hesab edilir. Bu hisslərə qapılmaq o qədər güclü olur ki, terror aksiyasını həyata keçirərkən öldürülə bilmək (hüquq mühafizə orqanlarının antiterror əməliyyatı nəticəsində) təhlükəsi də onu bu fikirdən yayındıra bilmir.

Özlərinə diqqəti cəlb etmək nəinki hakimiyyətə, həm də ölkədə ictimai-siyasi duruma heç bir təsir etmək iqtidarı olmayan siyasi partiya və digər ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən (sonralar öz üzərlərinə götürülən) terror aksiyalarının motivi kimi çıxış edə bilər. Bu kateqoriyadan olan ictimai təşkilatlar cəmiyyətin həyəcanlanmış (ekzaltasiya həddinə gəlmiş), tufeyli həyat təzi sürən (marginal təbəqə), “cəmiyyətin tullantıları”nı terror fəaliyyətinə cəlb edərək, təcavüzkar hərəkətlər etməyə təhrikləndirirlər.

Terrorçuluğu doğuran daha bir motiv «gizli, dərk edilmədən (şüursuz) baş verən, həyatdan köçmək arzusu»dur. Bu motiv aşağıda göstərilən variantlarda realizə edilə bilər:

- terrorçu terror aksiyasını törədərkən həlak olur, özünün “təntənəli ölümü” ilə özünə diqqətin cəlb edilməsi arzusuna çatmış olur;
 - terrorçu həlak olacağını bilir, amma dərk olunmuş surətdə “ali ideyalar” naminə özünü məhv edir.
- Terrorçu “kamikadze”lər (yaponca “özlərini ölmə

məhkum etmişlər”) həyatları üçün təhlükəli terror aksiyası törətmək istəyir, lakin onların şüuru bu hərəkətin real mövcud olan motivini dərinəndən dərk etmir.

İnsanın hər hansı davranışında olduğu kimi, terrorçunun cinayətkar davranışı bir sıra motivlərdən (hər birinin “xüsusi çəkisi” müxtəlif olan) yarana bilər. Məsələn, özünün ideyalarının realizə olunması motivi özünə diqqətin cəlb edilməsi ilə paralel yarana bilər.

Göründüyü kimi terrorçuluğun motivlərinin tipologiyası və terrorçunun cinayətkar davranışının motivasiyası dinamik kateqoriyadır. Onların məzmunu sosial təcrübənin və elmin inkişafı ilə əlaqədar dəyişir, dəqiqləşdirilir və yeni elementlərlə zənginləşdirilir.

Terrorçuluq əməllərinin törədilməsinin üsul, alət və vasitələri. Bir qayda olaraq, terrorçuluq əməlinin törədilməsi üsulunun seçilməsinə aşağıdakılar təsir göstərir: cinayətkar qəsd obyektinin xassələri; cinayətin törədilməsinin məqsəd və motivləri; həmin şəxsin biliyi, bacarığı və vərdişləri; xüsusi hazırlığın olması; onun somatik xassələri, şəxsiyyətinin xarakteri və digər keyfiyyətləri. Mövcud imkanlar onların səmərəliliyi nöqtəyi-nəzərdən terrorçu tərəfindən bir sıra meyarlarla qiymətləndirilir: məqsədyönlülük (məqsədə nail olmaq üçün bu üsulun yararlılığı), etibarlılıq (lazımı səmərənin alınmasının labüdlüyü), məhsuldarlıq (özünü üçün daha böyük “mənfəətin” əldə edilməsi), rentabellik (sərf edilmiş vaxt, qüvvə və vəsait məsrəflərinin cinayətkar nəticənin dəyəri ilə uyğunluğu) və s.

Təcrübə göstərir ki, subyekt hər dəfə bu və ya digər terrorçuluq əməlini düşünərkən və onun törədilməsinə hazırlaşarkən bunun üçün müvafiq alət

və texniki vasitədən istifadə etməyə can atır. Bir qayda olaraq, bu alət və vasitələr eyni üsulla törədilən eyni cinayətlərin müəyyən qrupları üçün tipikdir. Cinayətkarlar PQ (partladıcı qurğu) və odlu silahların, komplektləşdirici məmulatların, materialların xeyli hissəsini hazır şəkildə əldə edir (detonatorlar, elektrik batareyaları, lampalar, PM (partlayıcı maddələr) və s.), özləri, yaxud da "görmədən" mütəxəssislərin köməyi ilə hazırlayırlar (məsələn, məişət cihazlarının və mexanizmlərinin hazırlanması və ya təmiri adı altında).

Terrorçuluq əməllərinə hazırlıq və onların törədilmə üsulları, habelə bu zaman tətbiq edilən alət və vasitələr kriminalistik xarakteristikanın digər komponentləri ilə müqayisədə daha böyük əksedici xassələrə malikdir. Məhz onlar ətraf şəraitdə labüd dəyişikliklər yaradır və insanların (gələcək şahidlərin və zərərçəkənlərin) şüurunda həkk olunur. Terrorçuluq əməllərinin hazırlanması və törədilməsi üsulları müxtəlifdir. Onlar cinayətkar qəsdin seçilmiş obyektindən (cinayət qurbanlarından), terrorçunun imkanlarından, cinayət subyektinin məcburi hərəkət etməli olacağı konkret şəraitdən asılıdır. Terrorçuluq əməllərinin törədilməsində daha çox rast gəlinən tipik üsullar aşağıdakılardır:

1) həm açıq surətdə, həm də pusqudan (bu hal daha yüksək dərəcəli konspirasiyanı təmin edir) törədilən hücum;

2) sənaye, nəqliyyat, rabitə obyektlərinin, hərbi obyektlərin, yaşayış binalarının minalanması;

3) «qurbanın» daimi olduğu yerin minalanması;

4) cinayətkar qəsd obyektinin hərəkət marşrutunun qabaqcadan dərindən öyrənilməklə, minalanması;

5) məişət predmetlərində, poçt bağlamalarında və

ya banderollarında gizlədilmiş və konkret şəxsə (qurbana) ünvanlanmış PQ-nun tətbiqi;

6) zəhərləyici maddələrin istifadə edilməsi (məktublarda, xidməti sənədlərdə, telefon dəstəklərində və s.);

7) adamların girov götürülməsi.

Terrorçuluq əməlinin hazırlanması əməliyyat planının işlənilib hazırlanmasından, zəruri vasitələrin əldə edilməsindən və ya hazırlanmasından, onların saxlanması, cinayət yerinə gətirilməsindən, onların döyüş vəziyyətinə gətirilməsindən, mümkün maneələrin aradan qaldırılmasından (əlverişli şəraitin yaradılmasından), cinayətkar qəsd obyektinin hərtərəfli öyrənilməsindən və s. təşəkkül tapır.

Konkret terrorçuluq əməlinin üsulu yalnız onun hazırlanması mexanizmində deyil, eyni zamanda onun törədilməsində və gizlədilməsində təzahür edir.

Bu kateqoriya işlər üzrə terrorçu tərəfindən cinayətə hazırlıq və onun törədilməsi vasitəsinin (alətinin) seçilməsi birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. ABŞ Federal Araşdırmalar Bürosunun məlumatında göstərilir ki, terrorçular daha çox odlu silahdan (22%) və PQ-dan (63%) istifadə edirlər.

Odlu silahlardan daha çox tapançalardan, avtomatlardan, ov tüfənglərindən və lüləsi kəşik tüfənglərdən istifadə edilir. Son dövrlərdə səsboğucu silahlara daha tez-tez rast gəlinir.

Sənaye, kустar və əldəqayıрма üsulla hazırlanmış PQ-dan istifadə ilə törədilən ənənəvi (bomba) terrorçuluğu daha böyük təhlükə doğurur. Bu zaman onun quruluşunda PM-in partladıcı fitilinin və ya partlayış təhlükəli məhsulun enerjisindən istifadə etmək hesabına dağıdıcı amillərin yaradılması nəzərdə

tutulur. Qeyd etmək lazımdır ki, şəraitin gərginləşməsi zamanı terrorçular tərəfindən zəhərləmə, epidemiyaları, epizootiyaları yayma kimi terror və təxribat üsulları daha geniş surətdə tətbiq edilə bilər. Terrorçular tərəfindən aşağıdakı zəhərləmə fəndləri tətbiq edilə bilər: hava ilə (aerozolla)–nəfəs yolu vasitəsilə; təmasla – dəri vasitəsilə; maye-qida ilə mədə-bağırsaq sistemi vasitəsilə və s.

Terrorçuluğun törədilməsinin digər üsulu kimi epidemiyaya yayma – ətraf mühətdə infeksiya mənbəyi yaratmaqdır. Bu, insan orqanizmində xəstəlik yaradır və bu xəstədən sağlam şəxsə keçir. Təbii yolla baş verən infeksiya (yoluxucu) xəstəlikdən fərqli olaraq, epidemiyaya yayma süni surətdə infeksiya mənbəyi yaratmaqdır. Bu zaman xəstəlik öz qanunauyğunluğuna uyğun surətdə təbii yolla yayılır. Epidemiyaya xəstəlik yaradıcı mikrobların (virusların, basillərin) köməyi ilə yaranır. Terrorçular ətraf mühətdə belə virusları səpir və bununla da infeksiya mənbəyi yaradırlar.

Müasir dövrdə terrorçular ən mükəmməl texnologiya və onun məhsullarını əldə etmək imkanına malikdirlər. Onlar hücum vasitələrinin geniş məcmusuna malik olub, seçdikləri istənilən obyektə hücum etmək üçün real imkanlara malikdirlər və onların bu hücumu qlobal qəza xarakteri daşıya bilər. MAQATE-nin məlumatlarına görə, bu təşkilat 1993-cü ildən bu günə qədər nüvə materiallarının 175 qeyri-legal satışı faktını qeydə almış və 18 halda bu atom bombası yaratmaq üçün yararlı olan uran və ya pluton olmuşdur.

Terrorçuluq məqsədləri ilə partlayışlarla yanaşı, sənaye obyektləri, inzibati binalar, yaşayış binaları,

mənzillər, bağ evləri, avtomobillər və fiziki və hüquqi şəxslərin digər mülkiyyəti də yandırıla bilər. Daha geniş yayılmış qəsdən yandırma vasitələrinə aiddir: tezalısan və alısan mayələr (benzin, neft, maşın yağı, əlif yağı və s.); kağızdan və digər alısan maddələrdən olan məşəllər, fitillər, neft hopdurulmuş və məsələn, alısan ağac kömürü ilə konserv qutusunda yerləşdirilmiş ağac kəpəyi; şəbəkəyə qoşulmuş və tezalısan materialla örtülmüş elektrik məişət cihazları; qısaqapanma üçün izolesi pozulmuş elektrik naqilləri; saat mexanizminin köməyi ilə elektrik xəttində süni qısa qapanma yaratmaq üçün müxtəlif növ qurğu və avadanlıqlar; ziddiyyətli yanğıntəhlükəli maddələri birləşdirmək üçün qurğu və vasitələr ("Molotov kokteyl"i və s.).

Odlu silahdan və soyuq silahdan, PQ-dan və ya onların imitatorlarından (təqlidçilərindən) istifadə etməklə yanaşı cinayətkar fəaliyyətin xeyli pul məbləği almaq məqsədilə rəsmi müəssisələrə terrorçuluq xarakterli tələblərlə məkbub göndərmə, yaxud da bu məqsədlə telefon əlaqəsindən istifadə etmə kimi üsullarından da istifadə edilir.

Terrorçuluq əməllərinin törədilməsinin maskalanması. Adətən, terrorçuluq əməllərinin hazırlanması və törədilməsi üsul və vasitələri ilə yanaşı, terrorçu həm də öz hərəkətlərini maksimum dərəcədə gizlətməyə can ataraq onları maskalamaq fəndlərini də düşünür. İstisna edilmir ki, gizlətmə fəndləri müstəqil hərəkət kimi mövcud ola bilər. Bu fəndlər bəzən cinayətlərin törədilməsi üsulundan bəzi məkan-zaman fərqiə malikdir, lakin onları birləşdirmək lazımdır. Çünki onlar cinayətkarın vahid niyyəti ilə əhatə olunur. Digər tərəfdən bəzi hallarda terrorçu cinayət əməlinin törədilməsinə nisbətən onun maskalanması üçün daha

böyük vaxt və qüvvə sərf edir. Bu kateqoriya cinayətlərin maskalanması aşağıdakı məqsədləri güdür:

- cinayət faktını gizlətmə (bu zaman qətl qurbanı basdırılır, yandırılır və s.);

- terrorçuluq əməlinin digər cinayət və ya bədbəxt hadisə, yol-nəqliyyat hadisəsi və s. kimi qələmə verməyə cəhd;

- terrorçuluq əməlinin törədilməsi alətini (odlu və soyuq silahı, hələ istifadə edilməmiş komponentlərini və s.) maskalama və gizlətmə.

Odlu silaha münasibətdə qeyd etmək olar ki, müzdlü qatil onu ya hadisə yerində saxlayır, ya aparıb başqa yerə atır (bundan da məqsəd "isti izlərlə" tutulma hallarında təhlükəli dəlildən yaxa qurtarmaqdır), yaxud da özü ilə aparır.

PQ-nun köməyi ilə törədilən terrorçuluq əməlinin gizlədilməsi mexanizminə gəldikdə isə bu, aşağıdakı üç variantdan birində təzahür edir:

- 1)məişət predmeti altında maskalanmış əldəqayıрма qurğunun açıq istifadə edilməsi. Bu predmetin həmin yerdə və həmin vaxtda mövcud olması ətrafdakılarda şübhə doğurmur. Aşağıda göstərilənlər belə qismində çıxış edir: poçtla göndərilən bağlamalar və banderollar; çantalar, çamadanlar, qutular, keyslər və s.; hədiyyə adı altında əşya qabları; müxtəlif məişət predmetləri (elektrik üzqırخان, cib fənəri, maqnitofon, tozsoran, fen, qəhvə qutusu və s.).

- 2)odlu silahı və PQ-nu görünməyən yerdə, məsələn, avtomobilin mühərrik hissəsində və ya yük yerində, zibil qabında və ya konteynerlərdə, gizli texnoloji qablarda yerləşdirmə;

- 3)PQ-nun, mövcud texniki vasitələrlə aşkar

etməyə imkan verməyən, xüsusi hazırlanması üsulundan istifadə edilməsi.

Son dövrlərdə daha tez-tez odlu silahın lüləsinə səsboğucu tətbiq etmə, nömrələrin məhv edilməsi, qaz silahını döyüş güllələri atan silaha çevirmə kimi maskalama fəndlərindən istifadə edilir.

Beləliklə, əksər hallarda odlu silahdan və PQ-dan istifadə edilməsi cinayətin icraçısına terror qurbanı ilə bilavasitə təmasa girməməyə, ondan müəyyən məsafədə yerləşməyə imkan verir ki, bu da icraçının təqsirini sübut edən kriminalistik izlərin sayının məhdudlaşmasına səbəb olur və onun nəzərə çarpmadan gizlənməsinə əlavə imkan yaradır. Daha ağır nəticələrə səbəb olan terrorçuluq əməllərinin hazırlanması, törədilməsi və gizlədilməsi mexanizmlərini terrorçular tərəfindən minalanmış avtomobillərdən istifadə edilməsi faktlarında izləmək olar.

Terrorçuluq əməllərinin törədildiyi tipik şərait, yer və vaxt. Terrorçuluq əməllərinin hazırlanması və törədilməsi şəraiti dedikdə, cinayətin baş verdiyi şərait başa düşülür. Belə şəraitin elementləri özünün təbiətinə, xarakterinə, funksiyalarına görə müxtəlif olan, kriminalistik əhəmiyyətə malik olan (ərazi, iqlim, demoqrafiya, habelə konkret obyektiv şəraitin yerini, vaxtını, şəraitini və digər xüsusiyyətlərini xarakterizə edən hallar), terrorçuların cinayətkar niyyətlərinin həyata keçirilməsi imkanlarını müəyyən edən obyektlər ola bilər.

Terrorçuluq əməllərinin hazırlandığı və törədildiyi yer və vaxt, istintaq və əməliyyat-axtarış təcrübəsinin təhlili göstərdiyi kimi, əksər hallarda cinayətkarlar tərəfindən, özlərinin imkanlarından, seçilmiş hərəkət

üsulundan, daha böyük ziyan vurmaqdan və daha böyük "kriminal" səmərəyə nail olmaqdan irəli gələrək xüsusi planlaşdırılır.

Vaxt amili baxımından terror fəaliyyətinin fəallaşması Azərbaycan Respublikasında mühüm siyasi kompaniyaların, məsələn, Milli Məclisə deputatların seçilməsi, Respublika Prezidentinin seçilməsi, lokal hərbi münaqişələrin aradan qaldırılmasında və onunla əlaqədar ziddiyyətlərin həll edilməsinin tənzimlənməsində müsbət nəticələrin əldə olduğu, xüsusilə də neftin daşınması üzrə beynəlxalq iqtisadi sazişlərin bağlandığı zaman baş verir. Terrorçuluq əməllərinin törədilməsi üçün məhz belə şəraitdən istifadə edilməsi terrorçuların hüquqazidd fəaliyyətində həlledici amildir.

Odlu silahlardan və PQ-dan istifadə ilə əlaqədar terrorçuluq əməllərinin təhlili onların törədilməsi yerini aşağıdakı şəkildə bölməyə imkan verir: yaşayış binalarında (girişlərdə, zirzəmilərdə, mənzillərdə); nəqliyyat vasitələrində (hava gəmilərində, avtobuslarda, dəmiryolu qatarlarında, metropolitəndə, avtomobillərdə və onların yaxınlığında); dövlət, kommersiya və digər idarələrin yerləşdiyi inzibati və digər binalarda; küçə və meydançalarda.

Təcrübə göstərir ki, cinayətkarlar terrorçuluq əməllərinin bilavasitə obyektini seçərkən yalnız onun vacibliyini, yerləşmə yerini və əhəmiyyətini deyil, həm də onun əlverişliliyini nəzərə alırlar. İnsanların cəmləşdiyi və mühafizə olunmayan, yaxud da zəif mühafizə olunan yerlərə daha çox üstünlük verilir. Məsələn, 1994-cü il iyul ayının 3-də terrorçular böyük sayda insanın olduğu Bakı metropolitenində hərəkət edən qatarı partlatmış, nəticədə çoxlu sayda insan

həlak olmuş və xəsarət alan olmuşdur.

Müəssisələrin, idarələrin, xüsusilə də yüksək təhlükəli obyektlərin (kimya müəssisələrinin, silah və hərbi sursat anbarlarının, metro xətlərinin, hava limanlarının və s.), dövlət və ictimai xadimlərin səmərəli mühafizəsi və s. terrorçular üçün maneə törədən şərait yaradır. Bütün bunlar terrorçuluq əməllərinin hazırlanmasını (məsələn, silahın, hərbi sursatın, partladıcı materialların və PQ detallarının hazırlanmasını) və törədilməsini çətinləşdirir.

Terrorçuluq əməllərinin törədildiyi şərait, yer və vaxt haqqında bu və ya digər tipik məlumatların təhlili və ümumiləşdirilməsi onların törədilməsinin təxmini rayonunu, bəzən isə hətta konkret yerini müəyyən etməyə; terrorçuluq əməlinin vaxtı barədə təsəvvür əldə etməyə; əvvəllər hesablamalarda yol verilmiş və aşkar edilmiş nöqsanları aradan qaldırmağa; təhlükəsizlik tədbirlərini gücləndirməyə, partlayış təhlükəli yerlərdə nəzarəti sərtləşdirməyə (o cümlədən əməliyyat-axtarış imkanlarından istifadə etməklə) və son nəticədə hazırlanan yeni terrorçuluq əməllərinin qarşısını almağa imkan verir.

Terrorçuluq əməllərinin tipik xarakterik izləri.

Hər bir cinayət bu və ya digər şəkildə təsir obyektində və onu əhatə edən şəraitdə dəyişiklik yaradır. Şahidlərin şüurunda maddi və ideal izlər şəklində dəyişikliklər müəyyən qrup cinayətlər üçün spesifik ola bilər. Bu ilk növbədə obyektlərlə – cinayət haqqında informasiya daşıyıcıları arasında əlaqəni əks etdirən izlərə aiddir. Maddi şəraitin istənilən dəyişikliyi də spesifik ola bilər. Çünki bu zaman həmin şərait ilkin vəziyyətinə müvafiq olmur. Bu da cinayətkarların fəaliyyət nəticələrinin izləridir.

Terrorçuluq əməlləri də çoxlu sayda müxtəlif izlər (o cümlədən sırf spesifik) saxlayır: zərərçəkmişin bədənində odlu silahdan, bıçaqdan və s. yaranan yara izləri; meyitdə və onun paltarında bioloji xarakterli (məsələn, qan) zədələnmə izləri və s. Bu izlər çox vaxt cinayətin törədilmə üsulu, yeri, vaxtı, aləti və ehtimal cinayətkar barədə dəqiq və mühüm informasiya əldə etməyə imkan verir. Hadisə yerində odlu silahın tətbiq edilməsi izləri saxlanılır: güllələr, gilizlər, barıt qalıqları, maneələrdə odlu silahdan atəşlə açılan zədələr və s.

Partlayış izləri kompleksinə aiddir: partladıcı qurğunun detallarının və hissələrinin şəklini dəyişmiş (deformasiyaya uğramış) fraqmentləri; saxlanılmış (kondensasiya edilmiş) bərk partlayış məhsulları; partlayıcı maddənin reaksiya verməmiş hissəcikləri; qurğunun detallarına və hadisə yeri şəraitinin predmetlərinə partlayış məhsullarının və hava zərbə dalğasının təsiri izləri; partladıcı qurğunun məhvəddici elementlərinin və digər fraqmentlərinin (şərait predmetlərinin qəlpələrlə məhv edilməsi) uçub dağılma izləri; insana partlayış təsirinin izləri.

İnsana partlayış təsirinin izləri iki qrupa bölünür: maddi izlər (zədələr) və ideal izlər (xəyali obrazlar). Maddi izləri növlərinə və təsir intensivliyinə görə aşağıdakı növlərə bölürlər: həyatla bir araya sığmayan zədələr (ətrafların ayrılması; daxili orqanların partlaması, bədən hissələrinin məhv edilməsi); orta və yüngül ağırlıq dərəcəli zədələr (sümüklərin sınıması, kontuziya, beyin silkələnməsi, güclü yanıqlar); əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi (əzilmələr, hematomalar, kontuziya, yanıqlar, stress vəziyyəti).

Zərərçəkmişlərin və şahidlərin şüurunda həkk olunan partlayış izlərinə aid edilir: partlayışın səs

(akustika) effekti, işıq təsiri (alışma) və iy hissiyyatı. Bu izlər gərgin stress şəraitində formalaşır və heç də həmişə obyektiv və subyektiv xarakterli bir sıra səbəblər üzündən real həqiqətə müvafiq olmur.

Terrorçuluq əməllərinin hazırlanmasını və törədilməsini daha tam öyrənmək üçün əməlin törədilməsinə kömək edən obyektlərin və materialların axtarışına və baxışına (müayinəsinə) də diqqət yetirilməlidir. Müxtəlif kateqoriyalı partlayış təhlükəli və partlayıcı maddələrə münasibətdə köməkədicilərə – obyektlərə aiddir:

- boş hərbi sursat və mina gövdələri, güllə və ov barıtlarının boş karton və kağız qutuları, kəlbətin tipli alət izləri ilə çoxsaylı boş giliz və güllələr;

- sənayedə istehsal edilmiş kağız güllələrin qalıqları, PM-in hazırlanması üçün istifadə edilən kağız parçaları, çoxlu miqdarda PM qablaşdırmaq və daşımaq üçün parçalanmış polietilen torbalar, kağız kisələr;

- mülki və hərbi təyinatlı partlayış paketlərinin və digər tədris-imitasiya, signal, işıqlandırma vasitələrinin və pirotexniki məmulatların açılmış karton gövdələri və üzülükleri;

- partlayıcı maddənin hazırlanması üçün resept və texnologiyaya malik olan xüsusi kimyəvi və texniki ədəbiyyatlar (belə kitablar aşkar edildikdə nişan qoyulmuş səhifələr, qeyd edilmiş mətnlər və s. xüsusi olaraq müayinədən keçirilməli və fiksə edilməlidir);

- kimyəvi qablar və laboratoriya qurğuları: kolbalar, süzgeçlər, stəkanlar (maye ölçmək üçün dərəcələrə bölünmüş stəkan), çini kasalar və s.;

- mətbəx qabları, partlayıcı maddənin zahiri əlamətlərinə malik olan maddə izli qazanlar, stəkanlar,

qablar, qaşıqlar;

- müxtəlif tipli tərəzilər: ev, mətbəx, laboratoriya, onlara aid çəki daşları;

- partlayıcı maddələrin hazırlanması üçün əsas komponent olan, zavod etiketli maddələr üçün qablar; zənginləşdirilmiş azot turşusu, fenol, toluol, qliserin, aseton, hidrogen peroksid, gümüş nitratı, qurğuşun nitratı, və s.;

- partlayıcı maddə əlamətli maddələr olan karton qutular, balonlar, butulkalar və digər qablar, həmçinin naməlum təbiətli maddələrin hissəcikləri və izləri olan analoji qablar.

Köməkəddi izlərə terrorçularla danışmaların audio-video yazıları, terrorçular arasında olan danışmaların audio yazıları da aiddir. Bura həm də girovların azad edilməsi zamanı kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri və xüsusi xidmət orqanlarının nümayəndələri tərəfindən hadisə yerində edilmiş video yazılar aiddir.

Terrorçuluq əməllərinin törədilməsi zamanı terrorçular tərəfindən ələ keçirilmiş ictimai nəqliyyat vasitələrinin sürücülərinin, hava gəmisinin heyətinin, sənişinlərinin, məktəblərdə, xəstəxanalarda və s. girov qismində götürülmüş vətəndaşların şüurunda əks olunur. Bundan başqa, cinayətkarların qeyd edilən hərəkətləri barədə məlumatlara əməkdaşları və mülki aviasiya kompaniyasının digər nümayəndələri də malik olur. Çünki hava gəmisində yaranmış vəziyyətlə əlaqədar gəminin heyət üzvləri onlarla danışmaq aparır. Girovların azad edilməsi üzrə əməliyyatlarda iştirak edən xüsusi bölmələrin əməkdaşları da mühüm məlumat verə bilər.

Terrorçuların hərəkətləri haqqında məlumatlar

onların kütləvi informasiya vasitələrinə verdikləri audio-video müraciətlərdə, onların öz aralarındakı danışmaların audio yazılarında da olur. Bundan başqa, belə məlumatlar onların qeydiyyat kitabçalarında, ayrı-ayrı vəərəqlərdə, konspekt dəftərlərində və terrorçulara məxsus olan digər sənədlərdə (elektron informasiya daşıyıcıları da daxil olmaqla) də ola bilər. Ticarət işçiləri onlardan çanta, saat, paket, elektrik qidalanma elementləri və s. (əldəqayıma partladıcı vasitələrin hazırlanmasında istifadə edilən) alan alıcılar, bu predmetlərin əldə edilməsi yeri və vaxtı barədə məlumatlı ola bilərlər. Bu hallar barədə əldə edilmiş predmetlərin qabları, yarlıqları, əmtəə çekləri məlumat verir. Silah, partlayıcı maddə, hərbi sursatı əldə etmə barədə terrorçuların müraciət etdikləri şəxslər ideal izlərin tipik daşıyıcılarıdır.

Tətbiq edilmiş soyuq silahların izləri aşağıdakı şəkildə qalır: zərər çəkmiş şəxsin paltarında və bədənində, hadisə yerindəki predmetlər üzərində zədələr; zərər çəkmiş şəxsin paltarında, bədənində və hadisə yerində olan predmetlər üzərində qan və insanın ifrazat izləri; metal alətlərdən və ona aid maddələrdən zərər çəkmiş şəxsin bədənində və paltarında yaranmış izlər; silah üzərində qan, toxuma və daxili orqanların hissələri, parça lifləri; zərər çəkmiş şəxsin terrorçunun bədənində və paltarında qalmış qanı, digər bioloji izləri.

Odlu silahdan istifadə izləri silahın detallarında, ondan istifadə etmiş şəxsin paltarında qalır. Belə izlərə aiddir: predmetin müəyyən şəxslərə mənsubluğunu əks etdirən izlər (silah üzərində adlar, soyadlar, monoqrammalar və digər işarələr); silah üzərində əl barmaqlarının izləri və tər-piy hissəciklərinin izləri; silahın saxlanması və gəzdirilməsi yerlərində silah

üzərinə düşmüş maddə və lif hissəcikləri; silah metalı ilə təmas nəticəsində cinayətkarın paltarında qalmış metallaşma izləri; gəzdirdiyi silahdan cinayətkarın paltarında əmələ gəlmiş təsadüfi zədələr.

Beləliklə, "keçmişin protokolu" kimi iz informasiyası kriminalistik şəraitin qiymətləndirilməsi və kriminalistik fərziyələrin qurulması üçün əsas məlumat olub, cinayət əməlinin törədilməsi zamanı cinayətkarın davranışı haqqında çatışmayan informasiyanı tamamlamağa imkan verir. Nəhayət, onlar istintaqın gələcək davranış proqramı olub, əlavə faktiki məlumatların əldə edilməsi metodunu və mənbəyini, yoxlanılmalı şəxslərin kontingentinin aşkar edilməsi, onların dairəsinin daraldılması, cinayətkarların aşkar edilməsi və ifşa edilməsi yollarını göstərir. Terrorçuluq əməllərinin törədilməsində istifadə edilən alət və vasitə qismində PM və PQ, həmçinin digər terror-təxribat vasitələrinin təsnifatını, iş prinsipini, onunla davranış qaydalarını bilmək, gələcəkdə terrorçu haqqında kriminalistik məlumatlar toplamağa, onun "kriminalistik profilini" müəyyənləşdirməyə, son nəticədə onun axtarılıb tutulmasına kömək edə bilər.

§2. İstintaqın təşkilinin əsas istiqamətləri.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı prosesi təcrübə fəaliyyətinə spesifik (səciyyəvi) növü kimi bir sıra xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur: cinayətlərin açılması və araşdırılması üzrə spesifik funksiyalara malik olan subyektlərin (müstəntiqlərin, əməliyyat işçilərinin, mütəxəssislərin) dəqiq qarşılıqlı əlaqəsini tələb edən istintaq hərəkətlərinin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin və taktiki əməliyyatların ümumi məqsəd və təyinatının olması; faydalı məlumatların qıtlığı şəraitində bu

subyektlər tərəfindən yerinə yetirilən funksiyaların miqyasının (həcmnin) böyüklüyü; sərt vaxt limiti və ibtidai istintaqın nəticələrində maraqlı şəxslərin (şübhəli şəxslərin, yalan ifadə verən şahidlərin, vicdansız zərərçəkənlərin, bəzən isə vəkillərin) müqaviməti; belə cinayətlərin açılması üzrə subyektlər tərəfindən qəbul edilən prosesual, təşkilati, taktiki və operativ qərarların geniş diapazonu (dairəsi) və operativliyi, həmçinin bu qərarların və onların həyata keçirilməsi nəticələrinin gizli saxlanması zərurəti.

Terrorçuluğa qarşı mübarizəyə yönəlmiş tədbirlər sistemində terrorçuluq əməllərinin açılmasına və onların araşdırılmasına mühüm əhəmiyyət verilir. Bu, müstəntiqlərin, əməliyyat işçilərinin və mütəxəssislərin, həmçinin belə fəaliyyətin təşkilinin yüksək peşəkarlığını tələb edir.

Terror çalarlı fəvqəladə hadisələrə operativ və düzgün reaksiya vermək üçün onlarda aşağıdakılar olmalıdır: 1) fəvqəladə hadisə yerinə çıxan əməkdaşların siyahısı; 2) təhlükəli hadisələr halları üçün hərəkət və əməliyyatların qabaqcadan işlənilib hazırlanmış nümunəvi planı (məsələn, "Nabat" əməliyyatının planı, radiasiya və kimyəvi təhlükə, kütləvi iğtişaş hallarında hərəkət planı); 3) fəvqəladə hadisə yerinə baxışın hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə təşkilati tədbirlərin qəti ardıcılığını özündə əks etdirən sxem; 4) mütəxəssislərin (kriminalistlərin və partlayış üzrə texniklərin) hərəkətinin alqoritmi. Terror aksiyasının törədilməsi mümkün olan obyektlərdə əməliyyat vəziyyətinin və kriminal durumun qabaqcadan öyrənilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqının təşkili

strukturu aşağıdakı elementlərdən ibarətdir: terrorçuluq əməli əlamətli hadisələr və onlarda iştirak edən şəxslər haqqında informasiyaların (məlumatların) toplanması, öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi; planlaşdırma; yaxın strukturlarla əlaqələndirilmə və ya qarşılıqlı əlaqə; təşkilati və taktiki qərarların qəbul edilməsi; nizama salma (cinayətin açılmasının planıuyğun fəaliyyəti); kriminalistik proqnozlaşdırma; işlərin uçotu, təhlili və nəzarət.

Cinayətlərin açılmasında və araşdırılmasında iştirak edən icraçıların konkret təcrübi fəaliyyəti sistemativ, dəqiq və şəxsi nəzarətdə olmalıdır. Belə nəzarət İƏQ (istintaq-əməliyyat qrupu), istintaq briqadası, qərargah rəhbəri, icraçıların xidmət üzrə tabe olduğu bölmə rəisi tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Müstəntiq, əməliyyat işçisi və kriminalistika xidməti mütəxəssisləri terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı üzrə fəaliyyətin subyektləri kimi spesifik, yalnız onlara xas olan funksiyalara malik olduğu və cinayətlərin açılması və araşdırılması üçün nəzərdə tutulmuş müxtəlif fəndlərdən, metodlardan və vasitələrdən istifadə etdiyi üçün, bu metodlar, fəndlər və vasitələr dağınıq deyil, kompleks şəkildə istifadə edilməlidir.

Terror xarakterli cinayətlərin açılması və araşdırılması Azərbaycan Respublikasının MTN və DİN orqanlarının, prokurorluğun və digər maraqlı idarələrin sıx qarşılıqlı əlaqəsi (qarşılıqlı dəstəyi, yardımı, qarşılıqlı səyi) əsasında həyata keçirilməlidir.

Tipik kriminalistik şəraitlər, fərziyyələr və planlaşdırma. Konkret iş üzrə araşdırmanın təşkili müəyyən mənada kriminalistik şəraitdən asılıdır. Terrorçuluq cinayətlərinin açılması və araşdırılması prosesi obyektiv vəziyyətin müəyyən şəraitlərində

(yerdə, vaxtda, ətraf mühitdə, digər proseslərlə qarşılıqlı əlaqədə və bəzən müstəntiqə məlum olmayan amillərin təsiri altında) baş verir. Qarşılıqlı əlaqələrin bu mürəkkəb sistemi kriminalistikada ümumi ad almış – kriminalistik şərait adlanan konkret şərait yaradır.

Konkret şərait iş üzrə əməliyyat işçilərinin və müstəntiqin fəaliyyətinin müəyyən mərhələlərində təşəkkül tapır və müəyyən mənada ibtidai istintaq prosesində istifadə edilən qüvvə və vasitələrlə, onların texniki təchizatı ilə müəyyən edilir.

Kriminalistik şəraitlərin və faktiki məlumatların təhlili və qiymətləndirilməsi, onların təfsiri (interpretasiyası) subyektiv xarakter daşıyır, əməliyyat işçisinin və müstəntiqin ixtisas dərəcəsindən və təcrübəsindən, onların şüurunda istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin, taktiki əməliyyatların keçirilməsinin tipik modelinin olmasından, onların keçirilməsi və nəticələrinin qiymətləndirilməsindən asılıdır. Belə ki, terrorçuluqla bağlı hadisə yerinə baxış zamanı interpretasiya yolu ilə aşağıdakılar müəyyən edilir: iz şəklində bu yerdə nə qalmalıdır (terrorçuluğun kriminalistik xarakteristikası əsasında); təhlil edilən hadisənin inkişafının tipik, ənənəvi variantında bu izlər özündə hansı informasiyanı əks etdirməlidir; aşkar edilmiş izlər sistemində hansı fərziyyələr qurulmalıdır; aşkar edilmiş alətlər və izlər üzrə hansı tədqiqatlar və ekspertizalar təyin edilməlidir, mütəxəssislər və ekspertlər qarşısında hansı suallar qoyula bilər; bu alət və izlərin tədqiqi zamanı hansı nəticələr alın bilər; belə tədqiqatların nəticələrindən istifadə edilməsinin hansı imkanları mövcuddur; bu terrorçuluq əməlinin açılması üzrə aşkar edilmiş predmet və izlərin hansı perspektivləri var.

Əgər yaranmış şərait özündə bir neçə kriminalistik şəraitin əlamətlərini "cəmləşdirirsə", onda araşdırma kompleks xarakter daşmalı və bu şəraitlərin hər biri üçün işlənilib hazırlanmış tövsiyələri üzvi surətdə birləşdirməlidir. Belə şəraitlər əsasən aşağıdakı hallarda təşəkkül tapır: terror aksiyası törədilmişdir: silahlı münaqişə zonasında qanunsuz silahlı qruplaşma iştirakçıları var; icraçılar məlumdur və ya müəyyən edilməmişdir; girovlar azad edilmişdir və ya öldürülmüşdür (yaralanmışdır); terrorçular həbs edilmişdir və ya məhv edilmişdir (qaçıb gizlənmişdir).

Bu şəraitlər öz aralarında ilk növbədə istintaq-əməliyyat qrupu üzvlərində olan cinayət hadisəsi və cinayətkarlar haqqında informasiyaların həcminə görə fərqlənir. Bu isə öz növbəsində irəli sürülən fərziyyələrin və ibtidai istintaqın qarşısında duran vəzifələrin spesifikliyinə, həmçinin bu vəzifələrdən irəli gələn təşkilati tədbirlərin, istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin xarakterinin və ardıcılığının müəyyən edilməsinə təsir göstərir.

Bu məlumatlar xüsusi əməliyyatların realizəsindən sonra keçirilən ilkin istintaq və əməliyyat-axtarış hərəkətlərinin müvafiq təşkilini şərtləndirir. Onlara aiddir: hadisə yerinə baxış, girovları götürmüş şəxslərin tutulması, müayinəsi və dindirilməsi, onların yaşayış və iş yerində axtarışlar, audio-video yazmadan istifadə etməklə girovlar sırasından olan şəxslərin şahid (zərər çəkmiş şəxs) qismində dindirilməsi, terrorçuların və yaxınlarının dindirilməsi, onların tanınmaya təqdim olunması, kriminalistik, məhkəmə-tibbi və digər məhkəmə ekspertizalarının təyin edilməsi və keçirilməsi.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqının təşkilini təmin etmək üçün tipik kriminalistik fərziyyələr irəli sürülməlidir ki, bunları da müstəntiq və əməliyyat işçisi qabaqcadan bilməlidir. Bu kateqoriya işlər üzrə daha tipik ümumi fərziyyələr aşağıdakılardır: terror aktı (CM-in 277-ci maddəsi) və ya terrorçuluq (CM-in 214-cü maddəsi), adamların girov götürülməsi (CM-in 215-ci maddəsi) və s. bu kimi tövsif edilən cinayətlər törədilmişdir; adamöldürmə (CM-in 120-124-cü maddələri) və ya qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma (CM-in 126-cı maddəsi) törədilmişdir; polis işçisinin, hərbi qulluqçunun, onların ailə üzvlərinin və s. həyatına qəsd törədilmişdir (CM-in 120.2.3-cü maddəsi); özünü öldürmə baş vermişdir (CM-in 125-ci maddəsi); bədbəxt hadisə baş vermişdir və s.

Konkret əməlin məhz terror aksiyası olmasını aşağıdakı məlumatlar (hallar) təsdiq (sübut) edir:

- eyni vaxtda bir neçə dövlət xadimi və ya ictimai xadim qətlə yetirilmiş və ya onlar bədən xəsarəti almışlar;

- cinayət dövlət bayramı və ya əhalinin iştirak etdiyi təntənəli tədbirlər zamanı törədilmişdir;

- dövlət xadiminin və ictimai xadimin, hakimiyyət nümayəndəsinin həyatına qəsd mühüm siyasi, ictimai və təsərrüfat tədbirlərinin keçirilməsi, qurultaylarda, mitinqlərdə, yığıncaqlarda, yaxud da dövlət və ictimai orqanın iclaslarında çıxışlar zamanı, daha qorxuducu təsir məqsədilə bir çox insanın gözü önündə nümayişkarənə şəkildə törədilmişdir;

- cinayət yerində ekstremist məzmunlu vərəqələr, plakatlar, kağızlar və ya yazılar aşkar edilmişdir;

- cinayət törədilməsi zamanı xaricdə istehsal edilmiş xüsusi səssiz silahlar, xarici xüsusi xidmətlər

tərəfindən işlənib hazırlanmış xüsusi atıcı qurğular və partlayıcı sistemlər, xüsusi zəhərlər və onların işlədilməsi üçün qurğular tətbiq edilmişdir;

- cinayətdə dövlətin konstitusiya quruluşuna, hərbi siyasətinə, cəmiyyətin milli və dini quruluşuna düşmən mövqe tutan şəxslər iştirak etmişdir;

- həyata keçirdiyi dövlət və ictimai fəaliyyətinə görə zərər çəkmiş şəxsə terrorçuluqla divan tutulacağı barədə məlumat alınmışdır.

Bu informasiyalar mövcud olduqda, ilk növbədə cinayətə ekstremist meyilli şəxslər, milliyyətçilər, dini mövhumatçılar və digər düşmən elementlər (o cümlədən, mütəşəkkil cinayətkar qruplar sırasından olan şəxslər) tərəfindən siyasi motivlər üzrə törədilməsi haqqında fərziyyə irəli sürülür. Lakin terrorçuluq əlaməti olan hər bir cinayət işi üzrə bir neçə ümumi fərziyyə irəli sürülməlidir. Ümumi fərziyyələrlə yanaşı həm də cinayət tərkibinin ayrı-ayrı elementlərinə aid olan (şübhəsiz ki, cinayət əlamətləri olduqda) xüsusi fərziyyələr də irəli sürülür. Belə ki, mümkün cinayətkarların şəxsiyyəti haqqında fərziyyə irəli sürmək üçün əsas istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi yolu ilə əldə edilən məlumatlar ola bilər.

Subyekt haqqında fərziyyələrin qurulması üçün əsas qismində bu və ya digər dərəcədə cinayətin törədilməsinə şəxsin aidiyyətinin mümkünlüyünü göstərən məlumatlar da çıxış edə bilər (konkret şəxsin terrorçularla əlaqəsi barədə informasiya, araşdırılan fəvqəladə hadisənin icra üsuluna görə əvvəllər törədilmiş cinayətlərlə oxşarlığı haqqında məlumatlar və s.).

Obyektiv cəhətlə bağlı cinayətin törədilməsinin üsulu və vasitələri, yeri və vaxtı barədə fərziyyələr irəli

sürülür. İstifadə edilmiş silah və partlayıcı vasitə üzrə tipik fərziyyələr istintaq təcrübəsi üçün daha mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu fərziyyələr hər bir odlu silahın və PQ-nin konstruktiv quruluşuna münasibətdə qurulur. PQ-nin müəyyən elementlərinin tətbiqi qanunauyğunluqlarını bilmək əməliyyat işçilərinə və müstəntiqlərə konkret istintaq şəraitini daha dərindən təhlil etməyə və qiymətləndirməyə və qısa müddət ərzində əsaslandırılmış fərziyyələr irəli sürməyə imkan verir.

Terrorçuluq əməllərinin törədilmə üsulu və vasitələri haqqında fərziyyələr hadisə yerinə baxış, zərərçəkmişin şəxsi müayinəsi, yaxud da meyitin məhkəmə-tibbi tədqiqi, həmçinin şahidlərin dindirilməsi zamanı əldə olunan məlumatlar əsasında irəli sürülür. Əksər hallarda terrorçuluq əməlinin törədilmə üsulu (məsələn, zərər çəkmiş şəxs odlu silahdan açılan atəşlə yaralanmışdır) lap əvvəlcədən məlum olur. Bu hallarda cinayətin törədilmə aləti, onların əldə olunma, saxlanma yeri və s. barədə fərziyyələr irəli sürülür.

Terrorçuluq əməlinin törədilmə vaxtı haqqında hadisə yerində zərər çəkmiş şəxsin və ehtimal olunan cinayətkarın ayaqqabısının vəziyyəti, qanın xarici görünüşü, atılmış giliz və ya silahda (əgər o, aşkar edilərsə) yanmış barıt iyinin olub-olmaması, meteoroloji şərait (bir az əvvəl yağan qar, yağış və s.) üzrə mühakimə yürütmək olar. Terrorçuluq əməlinin törədilmə vaxtı barədə məlumatları həm də zərər çəkmiş şəxsin yaxın əhatəsindən və ya cinayətin törədilməsindək onunla görüşmüş şəxslər sırasından olan adamlardan almaq olar.

Terrorçuluq əməlinin törədildiyi yer haqqında fərziyyələr cinayətin törədilmə yeri ilə cinayət nəticələrinin aşkar edildiyi yerin heç də həmişə üst-üstə

düşməməsi ilə əlaqədar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (məsələn, PQ-nin qoyulması bir yerdə – vaqonda, təyyarədə, dayanacaqda olan avtobusda həyata keçirilirsə, partlayış başqa yerdə – yolda baş verir). Belə ki, cinayətin törədilməsi yerinin və zərərçəkmişin və ya onun meyitinin aşkar edilmə yerinin üst-üstə düşməməsini aşağıdakı əlamətlər göstərə bilər: meyit yanında qanın olması və onun miqdarının vurulmuş ziyanın xarakterinə uyğunluğu; meyit üzərində meyit ləkələrinin müvafiqliyi; meyitin və zərər çəkmiş şəxsə məxsus predmet və əşyaların tapılma yeri və bir-birinə münasibətdə yerləşməsi və s. Bu əlamətlərin, xüsusilə də meyit üzərində onun daşınması izlərinin, paltarın və ayaqqabının meyitin aşkar edilmə yeri üçün xarakterik olmayan palçıqla çirklənməsi əlamətlərinin olmaması cinayətin, meyitin aşkar edildiyi yerdə deyil, digər yerdə törədildiyi haqqında fərziyyə irəli sürülməsini şərtləndirir.

Terrorçuluq əməlləri ilə əlaqədar irəli sürülmüş fərziyyələrin yoxlanılmasında istintaq hərəkətləri mühüm rol oynayır. Lakin ibtidai istintaq gedişində digər üsullar: axtarış hərəkətləri və əməliyyat tədbirləri, müstəntiqin və əməliyyat işçilərinin təşkilati və sadəcə yoxlama hərəkətləri də tətbiq edilə bilər. Bəzən müəssisədən, təşkilatdan, firmadan, hərbi hissədən yalnız rəsmi arayışı tələb etmək və almaq da kifayətdir. Arayış məlumatlarının (müəyyən gün ərzində hava haqqında; qatarların hərəkət cədvəli haqqında; təşkilatın iş vaxtı haqqında və s.) heç də prosessual formada olması tələb olunmur. Əməliyyat yolu ilə hər hansı şəxs və ya fakt barəsində məlumat alınma bilər ki, bu hallarda da belə məlumatların əldə edilmə mənbəyinin yayılması yolverilməzdir. Fərziyyələr

ehtimal mülahizə olduğu üçün bu və ya digər hərəkətlərin, xüsusilə də müəyyən şəxslə bağlı olan hərəkətlərin konfidensiallığı (gizliliyi) təmin edilməlidir.

Terrorçuluq əməlinin istintaqının uzandığı hallarda, müstəntiqə tez-tez cinayət işinin toplanmış materiallarına və əməliyyat materiallarına qayıtmaq tövsiyə edilir. Bu zaman hər bir sənəd yenidən öyrənilir, təhlil edilir və ya digər müstəntiqlər cəlb edilir. Öyrənmənin məqsədi əvvəllər irəli sürülmüş bütün fərziyələrin təsdiqlənməsi və ya rədd edilməsi barədə dəqiq təsəvvür əldə etməkdir. Bu zaman həm də həmin fərziyələrin hərtərəfli və dərinlən tədqiq edilməli, bütün şübhəli şəxslərin cinayətə aidiyyəti lazımı şəkildə yoxlanılmalıdır.

Xüsusilə də istintaq üçün maraq kəsb edən şəxslərin davranışı ilə bağlı bütöv kriminalistik fərziyələr qruplarının irəli sürülməsi prosesində maraqlı şəxslərin bu və ya digər hərəkətlərini, onların nəticələrini qabaqcadan görmək lazımdır. Məsələn, terrorçu hansı istiqamətdə və hansı yerlərdə gizləne bilər; o, cinayət aləti ilə nə edə bilər; o, iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə müqavimət göstərmək (mane olmaq) üçün hansı hərəkətləri edə bilər və s.

§3Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi taktikası.

Hadisə yerinə baxış taktikası. Terror aksiyası ilə əlaqədar hadisə yerinə baxışın keçirilməsinin taktiki cəhətdən 2 mərhələdə aparılması tövsiyə edilir.

Birinci mərhələdə terror aksiyası haqqında müstəntiq (təhqiqatçı) məlumat alan kimi, hadisə yerinin təcrid olunması və qorunması üzrə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirməlidir. Əgər terror

aksiyası nəqliyyat vasitəsində baş veribsə, onun hərəkətinin dayandırılması, yaralıların hadisə yerindən çıxarılması, onlara lazımi təcili tibbi yardımın göstərilməsi təşkil edilməlidir.

Eyni zamanda müstəntiq (təhqiqatçı) əvvəlcədən xüsusi bilikli mütəxəssislərin: mühəndis-kimyaçının, mühəndis-texnikin, ekspert-kriminalistin və s. iştirakını təmin etməlidir (bu şəxslərin köməkliyi sayəsində hadisə haqqında qabaqcadan diaqnostik xarakterli məlumatlar almaq mümkündür. Məsələn, baş vermiş partlayış terror aksiyasının nəticəsidir, yaxud bədbəxt hadisədir?). Hadisə yerinə gəldikdən sonra isə o, hadisə yerini, nəqliyyat vasitəsini, ətraf ərazini mühəndis-istehkamçıların və partlayış-texniki mütəxəssislərin köməyi ilə “zərərsizləşdirir”.

Lazımi texniki kriminalistik vasitələrlə silahlanmış müvafiq mütəxəssislərin iştirakı ilə hadisə yerinə gələn müstəntiq partlayışa qədər mövcud halları müəyyən etmək məqsədilə: partlayışa qədər hadisə yerində olmuş bütün şəxslərin (sənişinlərin) şəxsiyyətini aydınlaşdırır; cinayətdə şübhə edilən şəxslərin “isti izlərlə” vaxtında yaxalanması üçün tədbirlər həyata keçirir; hadisə yerində olan şəxslərlə hadisə barədə soraqlaşma aparır.

İstintaq təcrübəsindən məlumdur ki, terrorçular partladıcı qurğunu bir yerdə quraşdırmaqla, digər yerdə (həmin qurğu müəyyən səbəblərdən işə düşməzsə, onu əvəz etmək məqsədilə) də partladıcı qurğu yerləşdirə bilirlər. Bəzən isə terrorçular qəsdən “mina-tələlər” quraraq (hadisə yerində təkrar partlayış törətmək məqsədilə) partlayışın labüdlüyünü təmin edirlər. Elə ona görə də baxışın birinci mərhələsində hadisə yerinin tam zərərsizləşdirilməsinə əmin olmaq vacib şərtlərdən

biridir. Əgər partlayış nəqliyyat vasitəsində baş veribsə, partlayışın bilavasitə baş verdiyi yerə qədər nəqliyyat vasitəsinin keçdiyi marşrutun, marşrut boyu dəmiryolu stansiyalarının (hava limanının, yanacaq doldurma məntəqəsinin və s.) əməkdaşlarının şəxsiyyətlərini müəyyənləşdirərək, cinayətlə əlaqəsini yoxlamaq və s. təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərini yerinə yetirmək lazımdır.

Bu baxımdan PM və PQ tətbiq etməklə törədilən terror aksiyası üzrə hadisə yerinə baxışda iştirak edən müstəntiq, mütəxəssislər, əməliyyat işçiləri, hal şahidləri və digər şəxslər fərdi mühafizə vasitələri (dəbilqə, qoruyucu gödəkçə və s.) ilə təmin edilməlidir. Bu problemlə əlaqədar əgər terror aksiyası dəmiryolu nəqliyyatında (metropolitəndə) baş verərsə, nəinki hadisə yerinə baxış keçirilməli, eyni zamanda qatarın hərəkət marşrutu (stansiyalar, dayanacaqlar və s.) yoxlanılmalıdır.

Təhlükəsizlik tədbirləri həyata keçirildikdən sonra müstəntiq baxışın **ikinci mərhələsinə** başlayır. PM və PQ-nin növünün, hazırlanma yerinin və üsulunun dəqiq müəyyən edilməsi istintaqın aparılma istiqamətinin planlaşdırılmasında istintaq orqanları üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan PM və PQ-dən istifadə etməklə törədilən terror aksiyalarında hadisə yerinə düzgün baxışın keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bilavasitə terror aksiyasından sonra kriminalistik şərait terrorçunun şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək və onu “isti izlərlə” yaxalamaq üzrə təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bunun üçün partlayışa qədər hadisə yerində olmuş şəxslərin ifadələrini almaq vacib

şərtidir. Soraqlaşma yolu ilə partlayış baş verənədək həmin yerdə (partlayışın mərkəzində) olmuş şəxslərin zahiri əlamətləri “şifahi portret” metodu əsasında sistemləşdirilməlidir (sonradan “fotorobot” tərtib etmək məqsədilə). Bu, həm ehtimal olunan terrorçunun, həm də partlayış nəticəsində parçalanmış, eybəcərleşmiş meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən olunmasına xidmət edir. Soraqlaşma zamanı əsas diqqət sərnəşinlərin (ehtimal terrorçunun) əlində, üzərində hər hansı əşyaların (çanta, bağlama və s.) olmasına yönəldilməli, bu əşyaların həmin şəxslərdə hadisə yerinə gələrkən və oranı tərk edərkən olub-olmaması dəqiqləşdirilməlidir.

Obyektlərdəki zədələrin yerləşməsinə və xarakterinə əsasən partlayış dalğasının istiqaməti, PM və PQ-nın yeri müəyyən edilir. Metal qəlpələrin keyfiyyət tərkibi haqqında məlumat olduqda PQ-nin örtüyü, onun növü, hazırlanma üsulu, partlayış məhsullarının miqdarına əsasən isə istifadə olunmuş PM--in dağıdıcı gücü müəyyən edilir. Partlayış izləri hadisə yerində 3 qrupa bölünür: PM və PQ-nın qalıqları; ətraf obyektlərdə əks olunmuş partlayış izləri; PM və PQ-nin partlaması nəticəsində əmələ gələn partlayış məhsulları.

1-ci qrup izlərə qəlpələr, bərkidici və s. detallar (onlar kifayət qədər yığıldıqda PQ-nin bərpasına imkan verir) aiddir. PQ-nin bərpa olunmuş gövdəsinə, daxili həcminə və partlayışın gücünə əsasən PM-in miqdarı haqqında fikir yürütmək mümkündür. Bu detalların və qəlpələrin üzərindəki trasoloji əlamətlər və onların hazırlanma xarakteri bu partladıcı qurğunun hazırlandığı alət tipini və qurğunun növünü həmçinin cinayətkarın “ixtisaslaşma səviyyəsi”ni müəyyən

etməyə imkan verir. PQ-nin xəsarətyetirici elementlərinin qalıqları onun hazırlandığı yer, əvvəllər hansı əşyaların hissələri olması, bəzən isə törədilmiş partlayışın məqsədi haqqında məlumat daşıyır.

2-ci qrup izlərə isə ətraf obyektlər üzərindəki deformasiyalar (şəklini dəyişmələr), mikrostruktur dəyişikliklər, mikrohissəciklər, müxtəlif zədələr və s. aiddir. Bu izlər PQ-nin tətbiqi nəticəsində dağıdıcı (brizant) təsir kimi (istilik, akustik, seysmik, işıq, parçalayıcı və s. təsir) xarakterizə olunur.

3-cü qrup izlərə partlayış nəticəsində əmələ gələn partlayış məhsulları aiddir. PM-in partlayış məhsulları - bu, partlayış nəticəsində yaranan qazaoxşar və bərk maddələrin məcmusundan ibarətdir. Bunlara aiddir: PM-in reaksiyaya girməmiş hissəcikləri və tozları; PM-in reaksiyaya girməmiş, özünün sabit formasını və ayrı-ayrı ilkin morfoloji əlamətlərini saxlamış mikrohissəcikləri (məs.: rəngi); kondensasiya (maddənin qazvari halından maye və bərk halına keçməsi) olunmuş partlayış məhsulları (bilavasitə yaxınlığında yerləşən predmetlər üzərində PQ-nin fraqmentlərinin his və s. formada təzahürü); partladılmış PM və PQ-nin qabının (paketinin) fraqmentləri.

Baş vermiş terror aksiyalarında bir çox məsələlərin əksəriyyəti laboratoriya şəraitində yüksək həssaslıqla, instrumental fiziki-kimyəvi metodlardan istifadə etməklə, ekspertizalar aparmaqla həll edilir (kompleks məhkəmə-kimyəvi, partlayış-texniki, mühəndis-texniki, ballistik, metalşünaslıq, yanğın-texniki ekspertizalar). Bunun üçün müstəntiq və ya təhqiqatçı hadisə yerindəki məlumatları (maddi və ideal izləri) dəqiqliklə təsbit etməli, aşkar edilmiş maddi sübutları düzgün

götürməyi və qablaşdırmağı bacarmalıdır.

Hadisə yerinə baxışa başlamazdan əvvəl hadisə yerinin, predmetlərin, onların üzərindəki izlərin istiqamətləndirici, icmal, mərkəz və müfəssəl üsullarla fotoşəkilləri çəkilməlidir. Foto çəkilişindən sonra səthi hislənmiş və dağılmış predmetlər baxış protokolunda dəqiqliklə qeyd edilməli, onların partlayışdan sonrakı vəziyyəti və qarşılıqlı yerləşməsi aydın göstərilməlidir. Ən xırda detallara və kənar predmetlərə də fikir verilməlidir. Belə xırda detallara PQ-nin metal və karton hissəcikləri, məftil, elektrik batareyası akkumulyatorunun hissələri, odkeçirici (bikford) qaytan və s. aiddir. Qeyd olunan bu hissələrin aşkar edilməsi birinci növbədə hadisə vaxtı PM-in alışıdırılması üçün hansı qurğudan istifadə olunub-olunmamasını, PQ-nin partladılmasında müəyyən şəxsin iştirak edib-etməməsini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Terror aksiyası zamanı meyit tapılırsa, onun partlayış nəticəsinə nisbətən (partlayışın episentrinə – yəni mərkəzinə, dağılmış obyektlərlə qarşılıqlı yerləşməsinə) fotoşəkli çəkilməlidir. Baxış zamanı aşkar edilən bütün əşyaların onların tapıldığı yer, qarşılıqlı vəziyyətləri, üzərindəki izlər hadisə törədilmiş yerin baxış protokolunda ətraflı əks olunmalı və işin materialları ilə birlikdə ekspertiza idarəsinə təqdim edilməlidir.

Hadisə yerində partlayış dalğasının istiqamətinə görə, şəxslər və ya meyitdə olan xəsarətləri müqayisə etməklə müstəntiq, partlayışın əvvəlcədən planlaşdırılması, öz-özünə baş verməsi, yaxud bilavasitə terrorçunun əlində partlaması haqqında fərziyyə yürüdə bilər.

Zərər çəkmiş şəxs və şahidlərin dindirilməsi.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı zamanı təxirəsalınmaz qaydada zərər çəkmiş şəxslərin, aşkar edilmiş şahidlərin və hadisə yerinə birinci olaraq gəlmiş şəxslərin dindirilməsi aparılır. Əgər şübhəli bilinən şəxs məlumdursa, onun qohumları, həmkarları dindirilir, digər yaxın əlaqələri yoxlanılır. Məsələn, 1994-cü il mart ayının 19-da Bakı metropolitenindəki partlayış faktı üzrə 500 nəfərdən artıq şahid dindirilmiş və bunlardan cinayət hadisəsi barədə istintaq üçün zəruri olan məlumatlar toplanmışdır.

Zərər çəkmiş şəxsin dindirilməsi gedişində terrorçuluq əməlinin aşağıdakı halları daha müfəssəl araşdırılmalıdır: hücum nə vaxt və harada, hansı şəraitdə baş vermiş, zərərçəkmiş hansı istiqamətə və nə üçün gedirdi; terrorçular neçə nəfər idi, onların hər biri nə etmiş və nə barədə danışmış, zərərçəkmiş hədələmişlərimi, bu zaman onlar zor tətbiq etmişlərimi və zor nədə ifadə olunurdu; terrorçular silahlanmışdımı və məhz nə ilə; cinayətkarlar hansı istiqamətdə və hansı üsulla aradan çıxmışlar? Dindirilmə zamanı cinayətkarların zahiri əlamətləri, onların paltarı, ayaqqabısı, onların üzərində olan bütün predmetlər, onların məqsədi və motivi xüsusilə dərinədən və hərtərəfli aydınlaşdırılır.

Bütün bu məsələləri terrorçuluq əməlinin törədilməsində, törədilmə anında və ondan sonra hadisə yerində olmuş şahidlərin dindirilməsi gedişində də aydınlaşdırmaq lazımdır. Terrorçuluqla bağlı cinayət işlərinin istintaqı təcrübəsi göstərir ki, ilkin mərhələdə şahid qismində, bir qayda olaraq, girov götürülmüş şəxslər, terrorçuların tutduğu binanın (məktəb, xəstəxana və s.) işçiləri, avtobusların və digər yerüstü nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri, metropoliten və

dəmiryolu qatarlarının maşinistləri, hava gəmilərinin heyət üzvləri, nəqliyyat vasitələrinin sənişinləri, terrorçularla və hava gəmisi heyətinin üzvləri ilə danışıq aparan şəxslər, cinayətkarları zərərsizləşdirmiş hüquq-mühafizə orqanlarının və digər idarələrin əməkdaşları, hadisə yerinin mühafizəsi, zərər çəkmiş şəxslərə kömək edilməsi və terror aksiyasının nəticələrinin aradan qaldırılması üçün cəlb edilmiş hərbi qulluqçular, qəza-xilasetmə xidmətinin işçiləri, terrorçuların qohumları və onlara yaxın olan şəxslər dindirilir.

Zərər çəkmiş şəxslərin və şahidlərin onlara qəsd edilməsi barədə ayrı-ayrı səhnələr üzrə ifadə verdiyi hallarda aşağıdakı kriminalistik fəndlərdən istifadə edilməsi tövsiyə olunur: ifadənin tamamilə və ya qismən təkralanmasını təklif etmək; yaddaşın fəallaşdırılmasına yönəlmiş suallar vermək, unudulmuş faktla birbaşa və ya dolayı yolla əlaqədar olan predmetləri və sənədləri təqdim etmək. Əgər iş üzrə hadisə yerindəki maddi şəraiti, zərərsizləşdirilmə prosesində terrorçuların davranışını dəqiqləşdirmək zərurəti yaranarsa, bu tədbirlərdə iştirak etmiş hərbi qulluqçular, qəza-xilasetmə xidmətinin işçiləri, həmçinin milli təhlükəsizlik və daxili işlər orqanlarının və digər idarələrin əməkdaşları şahid qismində dindirilə bilərlər.

Müstəntiqin zərər çəkmiş şəxslə psixoloji kontakt yaratmasından ötrü, zərərçəkmişə tam sakitləşmək imkanı verilməlidir. Bu, xüsusilə də partlayışdan çox az vaxt keçməsi hallarında daha vacibdir. Müstəntiqin zərər çəkmiş şəxsin hərəkətləri barədə bəyəndirici və inandırıcı fikirləri, sözləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir: onun həyəcanını azaltmaq və ya tamamilə aradan qaldırmaq, ona bu gərginliyi dəf etmək imkanı verilməlidir ki, o, terrorçunun tez bir vaxtda

müəyyənləşdirilməsi üçün sakit vəziyyətdə ifadə versin. Bu zaman dindirmə planı elə qurulmalıdır ki, zərər çəkmiş şəxsin düşüncəsindən psixi sarsıntı ikinci plana keçsin və dindirməyə mane olmasın.

Terrorçuluq işləri üzrə zərər çəkmiş şəxslərin və şahidlərin dindirilməsi gedişində terrorçuluq əməlinə hazırlıq, onun törədilməsi və gizlədilməsi, həmçinin təqsirləndirilən şəxslərin ifşa edilməsi üçün çox qiymətli informasiyaların alınmasına imkan yaranır.

Şübhəli (təqsirləndirilən) şəxslərin tutulması taktikası. Terrorçuluq əməllərinin törədilməsində şübhəli şəxslərin tutulması (həbs edilməsi) taktikası bir sıra xüsusiyyətlərlə şərtlənir. Bu isə ilk növbədə onların şəxsiyyəti (terrorçular qəti qərarlı, ekstremist fikirli, özünü fəda etməyə hazır olur və tutulma zamanı fəal müqavimət göstərir) və cinayətin törədilməsinin daha təhlükəli aləti ilə (odlu silah və PQ) şərtlənir. Terrorçuların tutulmasına hazırlıq daha dəqiq və hərtərəfli planlaşdırılmalıdır ki, əməliyyat işçilərinə müqavimətin qarşısı alınsın, şübhəli şəxs özünə qəsd edə bilməsin, onlar sübutları məhv etməsin və ya qaçmağa imkanları olmasın. Terror qrupunun bütün strukturunu və silah əldə etmə mənbəyini aşkar etmək üçün tutulma gizli həyata keçirilməli və cinayətkar cinayət başında tutulmalıdır. Bu isə əməkdaşlar tərəfindən yüksək peşəkarlıq tələb edir.

Terrorçuluq cinayətləri üzrə tutulmanın taktiki xüsusiyyətləri ilk növbədə şübhəli şəxsin tutulması yerinin nəzərdə saxlanmasından və cinayətkarların "isti izlərlə" təqib edilib yaxalanmasından asılıdır. Cinayətkarın əvvəlcədən hazırlanmış tutulması zamanı aşağıdakı cəhətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Əgər tutulan şəxsin yaşayış və ya iş yerində hərbi sursat, PM

və ya partlatma vasitələrinin saxlanması barədə məlumatlar varsa, tutulma onun yaşayış və ya iş yerindən kənarında planlaşdırılmalı və həyata keçirilməlidir. Şübhəli şəxsin iş yeri, əgər partladıcı materialların saxlanması və ya istifadə edilməsi ilə əlaqədardırsa, tutulmanın burada aparılması tövsiyə edilmir. Belə hallarda şübhəli şəxs işdən evə və ya evdən işə gedərkən tutulmalıdır.

Tutulmalı şəxslər tərəfindən müqavimət göstərilməsinin qarşısının alınmasının daha səmərəli üsullarından biri – onların tutulmasının qəflətən, gözlənilmədən həyata keçirilməsidir. Tutulma zamanı gözlənilməzlik dedikdə, əməliyyat xidmətinin elə hərəkət üsulu başa düşülür ki, bu zaman tutulmalı şəxs heç bir təhlükədən xəbərdar deyil, tutulma zamanı müqavimət göstərə, özünə qəsd edə və ya onları ifşa edəcək maddi sübutları məhv edə bilmirlər. Buna görə də tutulma cinayətkarın gözləmədiyi yerdə və vaxtda həyata keçirilməlidir.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, bu hərəkət üsulları əvvəlcədən terrorçunun müqavimət göstərəcəyi barədə məlumatın olduğu və ya onların belə niyyəti barədə heç bir məlumatın olmadığı hallarda daha müvəffəqiyyətlə tətbiq edilir. Gözlənilməzlik o vaxt səmərə verir ki, tutulma hərtərəfli və dərinlən işlənib hazırlansın, onun bütün incəlikləri düşünölsün və əməliyyat xidmətinin hər bir üzvünün nəzərinə çatdırılsın. Tutulma zamanı gözlənilməzliyə nail olmanın konkret yolları çox müxtəlifdir. Onlardan daha əhəmiyyətli bunlardır:

- tutulmanın yerinin və vaxtının düzgün seçilməsi;
- tutulmalı şəxsin olduğu yerdə tutma qrupunun gizli daxil olmasının təmin edilməsi;
- cinayətkarlara gizli surətdə yaxınlaşmanın təmin

olunması.

Gözlənilməzlik baxımından tutulma üçün daha əlverişli yer yaşayış sahəsi deyil, küçə və ya ictimai bina hesab edilir. Tutulma küçədə həyata keçirilərkən imkan daxilində az hərəkət olan və terrorçunun qaçıb aradan çıxmaq üçün imkan olmayan yerlər seçilməlidir. Digər tərəfdən bu yerlər əməkdaşların maskalanması üçün də əlverişli olmalıdır. İctimai yerlərdə (restoran, kafe, teatr, vağzal və s.) tutulma həyata keçirilərkən şübhəli şəxsin bütün hərəkətləri izlənilməli, ona gizli surətdə yaxınlaşmalı, o, qaçmaq və ya maddi sübutları məhv etmək imkanından məhrum edilməlidir. Bu zaman cinayətkarın həmkarlarının əməliyyata müdaxilə etmək və müqavimət göstərmək imkanı da vaxtında aradan qaldırılmalıdır.

Həm tutulma üzrə əməliyyata hazırlıq, həm də bilavasitə onun həyata keçirilməsi zamanı gözlənilməzlikdən istifadə edilməsi üçün əməliyyatın gizliliyinin xüsusi əhəmiyyəti var. Seçilmiş tutulma yerindən asılı olaraq, tutulmalı şəxsin gizləndiyi yerə və onun özünə gizli yaxınlaşmadan istifadə edilməlidir.

Yerinə yetirdikləri funksiyanın xarakterindən asılı olaraq tutma qrupu adətən yüksək təhlükəyə məruz qalır və buna görə də qrupun üzvləri daha peşəkar və fiziki cəhətdən inkişaf etmiş, silahlardan, xüsusi vasitələrdən və özünümüdafiə fəndlərindən daha bacarıqla istifadə edə bilən əməkdaşlardan ibarət olmalıdır. Mühasirə qrupu isə tutulmalı şəxsin qaçmasının aradan qaldırılması üzrə tədbirləri həyata keçirməlidir.

Şəxsi axtarış taktikası. Terrorçuların tutulmasından sonra onların şəxsi axtarışı həyata keçirilir. Təxirəsalınmadan terrorçuların paltarları, ayaqqabıları və

digər əşyaları, həmçinin istintaqı maraqlandıran predmet və sənədlərin aşkar edilməsi üçün onun üzərində şəxsi axtarış keçirilməlidir. Bu zaman axtarış aparənlər özləri üçün təhlükəsizlik baxımından əlverişli vəziyyətdə olmalıdırlar. Çünki onlar istənilən vaxt terrorçu tərəfindən edilə biləcək hücumların qarşısını almağa hazır olmalıdırlar.

Tutulmuş şəxsin paltarına və ayaqqabısına baxış zamanı onun xarici görünüşünə və vəziyyətinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bəzən bu hallar şəxsin terrorçuluq əməlinin törədildiyi yerdə olub-olmaması, onun cinayətin törədilməsi vasitələrinə toxunması və s. barədə məlumatlar əldə etməyə imkan verir. Bu istintaq hərəkətinin keçirilməsi zamanı partlayış işi üzrə mütəxəssisin də iştirakı lazımdır. Terrorçuluq əməlinin törədilməsində şübhəli olan şəxsin şəxsi axtarışının bütün hallarında odlu silahlar, hərbi sursatlar, PM, alətlər, yazılar, sxemlər, planlar və s. götürülməlidir. Tutulmuş şəxsin paltarında, ciblərində PM-in izləri, odlu silahdan zədələnmələr, PQ-nin izləri, zərərçəkmişin qanı və s. aşkar edilə bilər. Ayaqqabının altlığına da xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Tutulmuş şəxsdən hər hansı predmetlərin götürülməsi zamanı bu predmetlərlə münasibətdə diqqətli və ehtiyatlı olmaq lazımdır. Təcrübə göstərir ki, hətta ilk baxışdan böyük əhəmiyyət kəsb etməyən şirə qutusu, fənər, siqaret qutusu, uşaq oyuncağı, qaz balonu, elektrik üzqırxanı və s. predmet əldəqayıрма partladıcı qurğu ola bilər. Buna görə də tutulmuş şəxsdən aşkar edilib götürülmüş bütün predmetlər dəqiq yoxlamadan keçməlidir. Deməli, yoxlanılan şəxsdə olan bütün predmetlər: siqaret qutusu, siqaretlər, kibrit qutusu, alışqan, qeyd kitabçası və s.

hərtərəfli yoxlanılmalıdır. Axtarılan obyektlər çantada, portfeldə, keysdə, əsada, radioqəbuledicidə və axtarılan şəxsdəki istənilən əşyada ola bilər.

Şəxsi müayinə taktikası. Həbs və şəxsi axtarışla eyni vaxtda, terrorçunun şəxsi müayinəsi keçirilir. Onun bədənində iş üçün vacib əhəmiyyət kəsb edən cinayət izləri aşkar edilə bilər. Bu zaman həmin izlərin yaranma mənbəyi müəyyən edilməlidir. İş üçün daha əhəmiyyətli olan yanıqları, qəlpə və odlu silah yaralarını, yaxın məsafədən atəş izlərini, terrorçunun xüsusi əlamətlərini və s. aşkar etmək və qeydə almaq da çox vacibdir. Bu hərəkətlər qeyd edilən izlərin itirilməməsi üçün təxirəsalınmadan keçirilməlidir.

Axtarış və götürmə taktikası. Terrorçuluq cinayətləri üzrə keçirilən axtarış istintaq hərəkəti müəyyən spesifikasiyaya malikdir. Bu spesifikasiyaya axtarılan və götürülməli obyektlərin xarakterində özünü göstərir və axtarışın hansı ərazidə (mürəkkəb əməliyyat şəraitli rayonunda və s.) keçirilməsindən asılıdır.

Axtarışın keçirilməsində istintaq-əməliyyat qrupunun üzvləri axtarılan şəxsin şəxsiyyətinin xarakteristikası və onun ailə tərkibi, axtarılan şəxsin həyat tərzinə, onun təhsilinə, peşə biliklərinə, məşğuliyyətinə, əlaqələrinə və tanışlarına (o cümlədən, cinayətkar mühitdəki), məişətdəki və işdəki davranışına, intellekt səviyyəsinə, iradəvi keyfiyyətlərinə, ailə üzvlərinə münasibətinə və qonşuları ilə qarşılıqlı əlaqəsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Şübhəli şəxsin yaşayış yeri üzrə axtarış zamanı terrorçuluq əməlinin törədilməsi alətləri ilə yanaşı cinayətin izləri olan obyektlər: PM-in qablaşdırılma kağızı; piston-detonatorların qutusu; əldəqayıma

partladıcı qurğunun hazırlanmasında istifadə edilən alətlər, materiallar və ayrı-ayrı komponentlər; odlu silah və qumbaraatanlar (yaxud onların ayrı-ayrı hissələri); onlara aid hərbi sursatlar; qablaşdırma predmetləri; partlayış işi üzrə ədəbiyyat, çertyoc və sxemlər və s. aşkar edilməli və götürülməlidir. Şübhəli şəxsin terrorçuluq əməli törədərkən geymiş olduğu paltar və ayaqqabı da götürülməlidir.

Axtarış zamanı terrorçuluq qəsdı obyektinin sxemi, planı, qatarların hərəkət cədvəli və qrafiki, aeroportların, vağzalların sxemi və çertyocu, təyyarələrin uçuş cədvəli və qrafiki, gediş biletləri, qeydiyyat kitabçaları, gündəliklər, şübhəli şəxsin iş üzrə əhəmiyyət kəsb edən yazışmaları da axtarılmalı və götürülməlidir. Axtarış nəticəsində terrorçuların hərəkət vasitəsi, terrorçuluq əməlinin törədilmə aləti kimi PQ-ların və ya silahların daşınma vasitəsi kimi nəqliyyat vasitəsi də götürülə bilər.

İş üzrə həqiqətin müəyyənləşdirilməsi üçün həlledici əhəmiyyətə malik olan informasiyaların aşkar edilməsi məqsədi ilə kompüter texnikası və elektron informasiya daşıyıcıları hökmən götürülməlidir. Bu mənbələrdə terrorçuluq əməlinin törədilməsinə hazırlıq, törədilmə vaxtı, yeri, terrorçular, istifadə ediləcək əldəqayıma partladıcı qurğu və s. barədə zəruri məlumatlar ola bilər.

Məqsədyönlü axtarış keçirmək, aşkar edilmiş predmet və izlərin işə aidiyyətinin müəyyən edilməsi üçün cinayət hadisəsinin xarakteri, hadisə yerinə baxışın nəticələri, terrorçuların ifadələri, məhkəmə-ballistik, partlayış-texniki və digər ekspertizaların rəyləri nəzərə alınmalıdır.

Müstəntiq axtarışa başlayarkən axtarılan şəxslə

psixoloji kontakt yaratmalı və onu axtarılan predmetləri könüllü təhvil verməyə sövq etməlidir. Bu zaman müstəntiq şəxsin şəxsiyyətinin yalnız müsbət keyfiyyətlərinə (ailəsinə, yaxınlarına məhəbbət, yalana dözülməzlik və s.) meyllənəlməlidir. Müstəntiqin zahiri görünüşü də psixoloji əlaqənin yaranması üçün müsbət sərə verə bilər. Məsələn, onun davranış tərzi, sifətinin ifadələri, nitq ahəngi, leksikası və s. Müstəntiqin və əməliyyat işçisinin belə davranış tərzi şəxsi tərksilah edir, nailiyyət üçün geniş imkanlar yaradır. Bunlardan başqa, şəxsin predmetləri könüllü təhvil verməsi üçün müstəntiq bir sıra psixoloji təsir üsullarından da istifadə edə bilər (məsələn, inandırma üsulu, axtarılan şəxsdə müstəntiqin və ya əməliyyat işçisinin bütün məlumatlara malik olması barədə təsəvvür yaratmaq və s.).

Axtarış zamanı nəzarət etmək lazımdır ki, iştirak edənlərdən heç kəs telefonda, xüsusilə də əl telefonundan istifadə etməsin. Yaxşı olar ki, bu vasitələr əvvəlcədən götürülsün. Axtarış zamanı bütün götürülən predmetlər və sənədlər axtarılan şəxsə, hal şahidlərinə, axtarışda iştirak edən bütün şəxslərə nümayiş etdirilir və protokolda qeyd olunur. Bu zaman hər bir predmetin adı və təyinatı, miqdarı, onların ölçüsü, forması, rəngi, digər fərdi əlamətləri, həmçinin onların aşkar olunma yeri göstərilir. Şəxsi sənədlərin adı, nömrəsi, verilmə tarixi və yeri, orden və medalların adı, nömrəsi, həmçinin onlara aid sənədlər göstərilməklə protokolda qeyd olunur.

Üzərlərində cinayət izləri olan predmetlər ələ qablaşdırılır ki, onların daşınması və saxlanması təmin edilsin. Məhz belə izlərin qorunub saxlanması gələcəkdə keçiriləcək tədqiqat yolu ilə mühüm

informasiyaların əldə edilməsində mühüm rol oynaya bilər. Əgər bu predmetləri və izləri götürmək mümkün deyilsə, onda onların şəkli müvafiq kriminalistik qaydalara riayət edilməklə çəkilir və ya videolentə köçürülür. Əgər hər hansı predmet və sənəd gizli saxlanc yerlərində aşkar edilərsə, protokolda saxlanc yerinin harada və necə tapılması, burada olan predmetlər və onların məzmunu, bu predmetlərin yerləşməsi və s. hallar da protokolda öz əksini tapmalıdır.

Terrorçuluq işləri üzrə keçirilən götürmə istintaq hərəkəti saxlanılan və ya konkret istehsalat sahələrində istifadə edilən maddələrin və materialların götürülməsi məqsədi ilə həyata keçirilir. Belə predmetlər hadisə yerinə baxış və terrorçuların axtarışı zamanı götürülmüş predmetlərin müqayisəli tədqiqi üçün tələb olunur. Belə predmetlər silah, onun detalları, hərbi sursatlar, PM-lər, piston-detonatorlar və elektrodetonatorlar, qablaşdırma materialları və s. ola bilər.

Beləliklə, təxirəsalınmadan və taktiki cəhətdən ustalıqla keçirilmiş axtarış və götürmə cinayətin törədilməsinə hazırlıqda terrorçunu ifşa edən mühüm sübutların əldə edilməsinə imkan verir və ibtidai istintaqın gələcək istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə, təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsi taktikasını qurmağa kömək edir.

Şübhəli (təqsirləndirilən) şəxsin dindirilmə taktikası. Belə cinayətlər törətmək yoluna qədəm qoymuş əksər insanlar ya kortəbii olaraq öz ideyalarına sadıqdır, ya qisas hissi ilə hərəkət edir, ya kiminsə sifarişini yerinə yetirir, yaxud da adamları girov

götürmək yolu ilə böyük məbləğdə pul qazanmaq istəyirlər. Dindirilmə zamanı onlar özlərini həyasızcasına aparır, hakimiyyət orqanlarına və onları dindirən hakimiyyət nümayəndələrinə öz hörmətsizliyini nümayişkarənə surətdə ifadə edirlər. Bu, o deməkdir ki, onlar lap əvvəlcədən dindirməni aparmalı olan müstəntiqlə və ya əməliyyat işçisi ilə münafişəli vəziyyətdə girirlər.

Terrorçuluq işləri üzrə istintaqda aşağıdakı tipik münafişəli şəraitlər təşəkkül tapır ki, bu zaman şübhəli (təqsirləndirilən) şəxs: dindirməni aparan istənilən və ya konkret şəxslə əlaqəyə girməkdən ümumiyyətlə imtina edir; işin mahiyyəti üzrə ifadə verməkdən imtina edir; bilə-bilə yalan ifadələr verir; yalnız mübahisəsiz müəyyən edilmiş faktları tanıyır və sübut olunmamış faktları inkar edir; öz cəzasını yüngülləşdirməyə cəhd edərək, təqsirin bütün ağırlığını digər şəxslərin üzərinə "qoyur"; təşkilatçını, sifarişçini, digər iştirakçıları təmizə çıxararaq, bütün təqsiri öz üzərinə götürür və s.

Bu zaman onların bəziləri hətta ikinci dərəcəli hallar üzrə ifadə verərkən dindirmə protokolunu imzalamırlar. Bu zaman müstəntiq qarşısında mürəkkəb və çətin vəzifə durur: şübhəli şəxsi ifşa etmək və ondan həqiqi ifadələr almaq.

Terrorçuluq cinayətləri üzrə şübhəli şəxsin dindirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri başlıca olaraq sübut etmə predmetinin məzmunu ilə, tutulmanın halları və mövcud sübutların xarakteri ilə, şübhəli şəxsin fərdi xüsusiyyətləri ilə, mütəşəkkil qrup mövcud olduqda isə –terrorçuluq əməlinin hazırlanmasında və törədilməsində birgə iştirakçıların hər birinin rolu ilə şərtlənir. Sübut etmə predmetinə müvafiq olaraq aşağıdakı taktiki dindirmə xətləri götürülür: şübhəli şəxs

əvvəlcə törədilmiş əməlin obyektiv tərəfinə aid olan konkret faktlar barəsində, sonra isə – cinayətin subyektiv tərəfinə, məqsəd və motivlərinə aid olan məsələlər barəsində dindirilir. Lakin hər bir halda terrorçuluq əməlinin törədilməsinə şübhəli şəxsin aidiyyəti müəyyənləşdirilməli və ondan bu barədə həqiqi ifadələr alınmalıdır.

Bu şəxslərin dindirilməsinə hazırlaşarkən tutulma hallarından və toplanmış sübutların xarakterindən irəli gələrək, dindirmə anı, şübhəli şəxsə veriləcək sualların məzmunu və onların aydınlaşdırılması ardıcılığı müəyyən edilir. Dindirməyə hazırlıq zamanı hadisə yerinə baxışla əlaqədar olan materiallara, predmetlərə (maddi sübutlara) baxış protokollarına, planlara, sxemlərə, fotoşəkillərə, videolentlərə, zərər çəkmiş şəxs və şahidlərin ifadələrinə, ekspertizaların materiallarına və s. xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Dindirmə zamanı müstətiqin törədilmiş cinayət hadisəsi, iştirakçıların dairəsi, onların cinayətin törədilməsində rolu və s. barədə kifayət qədər informasiyanın olmasını nümayiş etdirməyə yönəlmiş fəndləri daha üstün rol oynayır. Çünki bu zaman dindirilən şəxs faktları gizlətməyin, təhrif etməyin əhəmiyyətsiz olması qənaətinə gəlir. Belə fəndlərə aiddir:

-baş vermiş hadisənin əsas deyil, ikinci dərəcəli detallarının aydınlaşdırılması. Bu, dindirilən şəxsdə müstətiqin əsas detalları bilməsi barədə təsəvvür yaradır;

-dindirilən şəxsin keçmiş barədə əməliyyat məlumatlarından istifadə edilməsi (məsələn, xarici dövlətin terror-təxribat düşərgələrində təlim keçmə, adamların girov götürülməsində iştirak etmə və s.).

Müstəntiqin məlumatlılığı tez bir vaxt ərzində dindirilən şəxslərə yayılır.

Terrorçuluq işləri üzrə dindirmə istintaq hərəketi zamanı ifadələrin müqayisə edilməsi, ziddiyyətlərin aşkar edilməsi və onların nümayişi, dindirilmə tempinin dəqiqləşdirilməsi, dəyişdirilməsi, yoxlama və gözlənilməz sualların qoyulması kimi taktiki fəndlərdən də geniş istifadə olunur. Bu fəndlər şübhəli şəxsin passiv mövqə tutduğu, özünə qapandığı, ifadə verməkdən boyun qaçırdığı şəraitin uğurla başa çatmasına kömək edir.

Məlumdur ki, bəzi təqsirləndirilən şəxslər məsuliyyətdən boyun qaçırmaq və ya öz təqsirini yüngülləşdirməyi arzu edərək, belə qənaətə gəlirlər ki, müstəntiqdə kifayət qədər məlumat yoxdur və buna görə də özləri ifadə vermir, müstəntiqin verdiyi suallara qısa cavab verməklə kifayətlənirlər. Bu halda dindirilən müstəntiqin məhz hansı məlumatlara malik olduğunu aydınlaşdırmağa can atır.

İş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi üçün şübhəli (təqsirləndirilən) şəxsin dindirilməsi gedində kütləvi informasiya vasitələrinin materiallarından, xüsusilə də terrorçuluq əməllərinin təşkilatçısının müsahibələrinin, çıxışlarının, ərizələrinin videoyazısı mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Xarakterik məhkəmə ekspertizaları. Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı zamanı xüsusi biliklər tələb edən çoxlu sayda suallar ortaya çıxır. Onlara cavab vermək üçün müxtəlif məhkəmə ekspertizaları təyin edilir. Ekspertlərin və mütəxəssislərin məlumatları əksər hallarda hadisənin tez araşdırılması və terror xarakterli cinayətlərin açılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Terrorçuluq əməllərinin törədilməsi ilə əlaqədar

PM-in və PQ-nin nümunələrinin, müvafiq əlamətlər olduqda isə onların qalıqlarının və izlərinin öyrənilməsi zamanı **partlayış-texniki ekspertizaların** köməyi ilə aşağıdakıları müəyyən etmək olar:

-maddənin hərbi təyinatlı və ya kустar PM-lərə, partlayış qabiliyyətli maddələrə və ya qarışıq maddələrə aidiyyəti; PQ-nin və ya məmumatın əldəqayırma və ştat hərbi sursata, pirotexnika məmumatlarına, siqnal və ya tədris-bənzətmə (imitasiya) vasitələrinə aidiyyəti;

-PM-in, barıtın, pirotexniki tərkib və məmumatlarının, partlama vasitələrinin, hərbi sursatların, siqnal və tədris bənzətmə vasitələrinin növü, adı, markası, təyinatı, tətbiq olunma sahəsi, yaranma mənbəyi (hazırlanma yeri üzrə) rəsmi istehlakçıları; kустar əlavə və dəyişikliklərin mövcudluğu və təyinatı;

-əldəqayırma PQ-lərin quruluşu, hərəkət prinsipi, işləmə qabiliyyəti, etibarlılığı, real təhlükəsi (partlayışın gücü və ya trotil ekvivalenti, məhvetmə radiusu); istehsalçının müvafiq sahədə peşə vərdişlərinin və xüsusi biliklərinin olması; PM və PQ hazırlamaq üçün zəruri maddələrin, materialların, alətlərin, avadanlıq və qurğuların olması;

-PQ-nin təhlükəsiz yığılması, hadisə yerində yerləşdirilməsi və döyüş vəziyyətinə gətirilməsi;

-müqayisə edilən PM-in, partlayış vasitələrinin, PQ-nın, onların hissələrinin ümumi qrup (cins) mənsubiyyəti, onların ümumi yaranma mənbəyi; konkret yerlərdə (müəsisələrdə və ya ev emalatxanalarında) PQ-nin, onların elementlərinin hazırlanması faktı; konkret şəxslər tərəfindən PM və PQ-nin hazırlanması faktı və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, sübutetmə üçün partlayış

texniki diaqnostik məlumatların çox mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu diaqnostik məlumatlar qurğunun, onun quruluşunun və fəaliyyət prinsipinin PQ-yə mənsubluğunu müəyyən edir. Qurğunun mənşəyinin müəyyən edilməsi, onların insanlar, texnika və qurğular üçün real təhlükəliliyi hadisənin hüquqi qiymətləndirilməsi və cinayətin cinayət-hüquqi tövsifi zamanı nəzərə alınır. Bir sıra kriminalistlərin səyi kriminalistik partlayış texnikasının bu qəbildən olan məsələlərinin həllinə yönəlmişdir. Ekspert tədqiqatları üçün kriminalistika xidmətlərinə PQ və ya onların ayrı-ayrı hissələri, predmetləri və izləri, hadisə yerinə baxış protokolu, partlayış halları barədə təqsirləndirilən şəxslərin və şahidlərin ifadələri və ekspertizanın predmetinə aid olan digər materiallar göndərilir.

İstintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən kriminalistik partlayış-texniki diaqnostikanın yeni növü terrorçuluq əməllərinin törədilməsində istifadə edilən PM və PQ-ları hazırlayan zavodların və onların istehlakçılarının müəyyən olunmasıdır. Burada tədqiqatlar kriminalistik informasiya fondlarından (müvafiq obyektlərin hazırlanması, texnologiyası, təyinatı, tətbiqi sahəsi və istehlakçıları barədə) istifadəyə əsaslanır. Bura texnoloji, materialşünaslıq, əmtəəşünaslıq ekspertizaları daxildir ki, bu məlumatlar da axtarış vəzifələrinin həllinə xidmət edir.

Partlayış-texniki tədqiqatların vəzifələrinin həlli müəyyən dərəcədə tipik obyektlər – PM, pirotexniki tərkiblər, partlayış vasitələri, hərbi sursatlar üzrə xüsusi informasiya fondlarından istifadə ilə xeyli dərəcədə bağlıdır. Belə məlumatların məcmusu hər bir konkret halda tədqiqat üçün optimal iş sxeminin seçilməsi,

təhlilin maddi metodlarının tətbiqi nəticələrini düzgün qiymətləndirməyə imkan verir.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqında odlu silah, hərbi sursat və atəş izləri üzrə bir çox məsələlərin həlli tələb olunur ki, bu məqsədlə **ballistik ekspertiza** təyin olunur. Bu ekspertizada həll edilən məsələlərə aiddir:

a) Silah üzrə məsələlərə: bu (təqdim edilmiş) predmet odlu silahdır (zavodda və ya kустar üsulla hazırlanmışdır); təqdim edilmiş silah hansı növə, kalibrə və modelə mənsubdur; silah saz vəziyyətdədir və atəş üçün yararlıdır (o, nasaz vəziyyətdə olsa da, atəş üçün yararlı ola bilər); bu silahdan atəş açılmışdır; təqdim edilmiş güllələrlə ondan atəş açmaq olarmı və s.

b) Hərbi sursat üzrə məsələlərə: təqdim edilmiş predmet güllə və ya onun hissəsidir; bu güllə və giliz bir patronu təşkil edir; bu güllə hansı növ kalibr və model silahdan atılmışdır və hansı silahdan atəş zamanı bu gilizdən istifadə edilmişdir; hadisə yerində aşkar edilmiş hərbi sursatların hissələri yekcinsdir; hadisə yerinin müxtəlif hissələrində aşkar edilmiş gilizlər və ya atılmış güllələr bir və ya bir neçə silahdan atılmışdır; bu hərbi sursatdan atəş zamanı səsboğucudan istifadə edilmişdir və məhz hansı tip?

c) Güllə zədəsi üzrə məsələlərə: bu zədə güllə zədəsidir; Bu zədə hansı növ və kalibr silahla yarana bilər; atəş hansı məsafədən və hansı istiqamətdən açılmışdır; hədəfə atəşlər hansı ardıcılıqla açılmışdır; atəş anında zədələnmiş obyektə münasibətdə silah hansı vəziyyətdə olmuşdur; atəş anında zərərçəkən hansı pozada (duruş vəziyyətində) olmuşdur və s.

Soyuq silah üzrə ekspertiza təyin edilərkən ekspert qarşısında bu məsələlər qoyula bilər: şübhəli

şəxsdən götürülmüş və ekspertizaya təqdim olunmuş predmet soyuq silahdır; bu predmet hansı üsulla (zavod, kустar, əldəqayırma) hazırlanmışdır; bu silah milli geyimə məxsusdurmu; şübhəli şəxsdən götürülmüş bıçaq (və ya digər predmet) dəyişikliyə məruz qalmışdır; xəncər (və ya zavodda hazırlanmış digər soyuq silah) özünün döyüş xüsusiyyətini itirməmişdir, hücum və müdafiə məqsədi üçün yararlıdır?

Terrorçuluq işləri üzrə xəsarət alan və insan tələfatı olduğu hər bir halda **məhkəmə-tibbi ekspertiza** təyin edilir. Bu növ ekspertizada 2 qrup məsələ həll edilir:

a) Zərər çəkmiş şəxslərə münasibətdə məhkəmə-tibbi ekspertiza qarşısında duran məsələlərə aiddir: zərərçəkənlərdə bədən xəsarəti varmı və əgər varsa, onların xarakteri, sayı, yeri və yetirilmə müddəti necədir; konkret şəxsə zərər hansı predmetlə və hansı üsulla yetirilmişdir və bu xəsarətlər odlu silahla və ya partlayışla yetirilə bilərmi; zərərçəkəndə olan bədən xəsarətlərinin ağırlıq dərəcəsi necədir və onlar həyat üçün təhlükəlidir; alınmış xəsarətlə əlaqədar zərər çəkmiş şəxsin səhhətinin pozulması müddəti nə qədərdir?

Məhkəmə-tibb ekspertlərinin sərəncamına zərər çəkmiş şəxslərin özü, onların xəstəlik tarixi və ambulator kartları təqdim olunur.

b) Meyitin məhkəmə-tibbi ekspertizası təyin olunarkən həll edilməli məsələlərə aiddir: meyitdə xəsarət varmı, əgər varsa, məhz hansıdır, onların yaranma mexanizmi, ağırlıq dərəcəsi, yeri və müddəti necədir; ölümün baş vermə səbəbi və müddəti necədir; Aşkar edilmiş xəsarətlər baş vermiş ölümə səbəbli

əlaqədə deyilmi; öldürülmüş şəxs partlayış episentridən (mərkəzindən) hansı məsafədə və hansı vəziyyətdə yerləşmişdir; atəşlər hansı ardıcılıqla açılmışdır və onlardan hansı ölümə səbəb olmuşdur və s. Qərarada hökmən ekspertin, əgər varsa, meyitdən bütün kənar cisimləri çıxarmaq və onları müstəntiqə vermək vəzifəsi öz əksini tapmalıdır.

Əl izləri üzrə şəxslərin aşkar edilməsi, diaqnostikasını və eyniləşdirilməsi məqsədi ilə **daktiloskopik ekspertiza** təyin edilir.

Cinayət işlərinin istintaqı zamanı tədqiq edilən kateqoriyalarının araşdırılması zamanı çox vaxt izlərin aşkar edilməsi, selik, tər, saç üzrə insanların diaqnostikasını və eyniləşdirilməsi zərurəti yaranır. Bu hallar üzrə cavabları iş üzrə **məhkəmə-bioloji ekspertiza** verə bilər. Bir qayda olaraq, ekspert tərəfindən həll edilməsi üçün bu məsələlər qarşıya qoyula bilər: PQ-nin tərkibinə daxil olan obyektlərdə və onlardan məhz hansı üzərində insanın bioloji ifrazatları var; əgər varsa, onlar hansı növə, cinsə mənsubdur; saxlama yerlərindən götürülmüş çantada olan əşyalar, predmetlər üzərində insan ifrazatı izləri varmı; onlar hansı növə, cinsə mənsubdur; şübhəli şəxs tərəfindən əşyalar, predmetlər, çantalar üzərində bioloji ifrazat saxlanılmayıbmı; əgər saxlanılmışsa bu ifrazatlar məhz hansı əşyalar, predmetlər üzərindədir və s.

Hadisə yerində şübhəli şəxs tutularkən və yoxlanılarkən götürülmüş predmetlər şübhəli şəxsin paltarları və digər obyektlər, həmçinin müxtəlif materiallar və maddələr üzərində ləkələrin tədqiq edilməsi üçün, onların kimyəvi tərkibinin və qrup mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə **materialların, maddələrin və məmulatların ekspertizası** təyin edilir.

Burada ekspert qarşısında, məsələn, şübhəli şəxsin dirnağı altında və ya ovcunda PM-nin izləri varmı, əgər varsa, məhz hansı maddənin hissəcikləridir və s. suallar qoyula bilər. Bu ekspertiza şübhəli şəxsin iştirakı ilə dərhal təyin edilməlidir.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqında bunlarla yanaşı xətt, şifahi və yazı nitqi, iy, zahiri əlamətlər və s. üzrə insanların eyniləşdirilməsinin xüsusi metodikasından da geniş istifadə edilir, zərurət yarandıqda müvafiq məhkəmə ekspertizası təyin edilir.

Təcrübədə səs, iy, əl izlərindəki biokimyəvi tərkib maddələrinin biokimyəvi tərkibi üzrə insanların eyniləşdirilməsi üsullarından və bir sıra digər istiqamətlərdən də istifadə edilir. Materialşünaslıq və kimyəvi təhlil sahəsində, həmçinin hesablama texnikasının son nailiyyətlərdən də istifadə edilir.

§4. İstintaq, əməliyyat-axtarış və digər orqanların qarşılıqlı əlaqəsinin xüsusiyyətləri

Terrorçuluq cinayətlərinin açılması və araşdırılması fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərin qarşılıqlı əlaqəsi zərurəti aşağıda göstərilən əsas hallarla şərtləndirilir:

-terrorçuluq cinayətlərinə qarşı mübarizə üzrə ümumi vəzifələrin mövcudluğu;

-onlar tərəfindən tətbiq edilən metod və vəzifələrin müxtəlifliyi, həmçinin cinayət-prosessual və əməliyyat-axtarış funksiyalarının bir araya sığmaması. Belə ki, müstəntiq həyata keçirdiyi istintaq və digər prosesual hərəkətləri Azərbaycan Respublikası CPM-ə, əməliyyat işçiləri isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metod və vasitələrini tətbiq edərkən digər qanunlara, əmrlərə və təlimatlara əsaslanırlar. Bu zaman müstəntiq əməliyyat-

axtarış tədbirlərini müstəqil olaraq həyata keçirmək hüququna malik deyildir. Mütəxəssislər isə öz növbəsində informasiyaların maddi daşıyıcılarının təhqiqatının (fiziki, kimyəvi, riyazi, bioloji və s.) metod və vasitələrini tətbiq edirlər;

-terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı prosesində cinayət-prosessual və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin hüquqi əhəmiyyətinin müxtəlifliyi. Belə ki, istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi zamanı müstəntiq cinayət işi üçün məhkəmə sübutları, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi nəticəsində isə əməliyyat işçisi sonrakı prosesual yoxlanılmalı olan əməliyyat məlumatı əldə edirlər;

- terrorçuluq cinayətləri ilə əlaqədar informasiya alan subyektlə, bu informasiyanı istifadə edən subyektin funksiyaları arasında olan uyğunsuzluq. Belə ki, bu işlər üzrə bir çox hallarda müstəntiq tərəfindən istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə nəticələnən informasiyalar əldə edilir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi nəticəsində isə istintaq hərəkətlərinin təşkili və aparılması prosesində müstəntiq tərəfindən istifadə edilməli olan informasiya (məsələn, cinayətin digər iştirakçılarının və ya terrorçuluq əməlinin törədilməsi alətinin yeri haqqında məlumat və s.) əldə edilir.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı prosesində subyektlər – müstəntiq, əməliyyat işçisi, mütəxəssis və s. arasında qarşılıqlı əlaqənin hüquqi əsası qismində cinayət, cinayət-prosessual, inzibati-hüquqi normalar və qanun qüvvəli normativ aktlar (müəssisədaxili əmrlər, təlimatlar və s.) çıxış edirlər.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı zamanı qarşılıqlı əlaqə aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir: terror

xarakterli fəvqəladə hadisələr haqqında siqnalların əməliyyat (istintaqa qədər) yoxlanması; əməliyyat yoxlama materialları üzrə (terrorçuluq cinayətinin əlamətləri mövcud olduqda) cinayət işinin başlanılması; konkret terrorçuluqla bağlı cinayət işi üzrə ibtidai istintaq.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı prosesində müstəntiq, əməliyyat işçisi, mütəxəssis və s. arasında qarşılıqlı əlaqənin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmaq lazımdır:

- qanun və digər normativ-hüquqi aktların müddəalarına ciddi riayət olunma;

- birgə fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində qarşılıqlı əlaqənin bütün iştirakçıları tərəfindən məxfiçiliyə riayət olunma;

- qarşılıqlı əlaqə üzrə fəaliyyətə vahid rəhbərliyin məsul əməkdaş tərəfindən həyata keçirilməsi;

- qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif növ və formalarının ən münasib qaydada istifadə edilməsi;

- terrorçuluğa qarşı mübarizə aparan müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarını qarşılıqlı əlaqə prosesinə cəlb edilməsi və subyektlərin fərdi təhlükəsizliyinin təmin olunması. Bu tələblərə səhlənkarlıqla yanaşma isə faciəli nəticələrə, maddi sübutların məhv edilməsinə və s. gətirib çıxarar;

- konkret istintaq hərəkətlərinin və taktiki əməliyyatların keçirilməsi zamanı subyektlərin funksiyalarının, onların səlahiyyətlərinin və fərdi məsuliyyətinin göstərilməsi ilə qarşılıqlı əlaqənin planlaşdırılması;

- terrorçuluq cinayəti ilə bağlı istintaq əməliyyat qrupu üzvləri tərəfindən hadisə yerinə baxış zamanı və icraatında olan cinayət işi üzrə ibtidai istintaq

prosesində qarşılıqlı əlaqəni həyata keçirən zaman müstəntiqin aparıcı rolunun təmin edilməsi;

- terrorçuluq cinayətlərinin ibtidai istintaqı prosesinə cəlb edilmiş müxtəlif orqanlar arasında qarşılıqlı əlaqənin başlanması və başa çatmasının əlverişli vaxtının səmərəlilik nöqtəyi-nəzərdən seçilməsi;

- texniki-kriminalistik və əməliyyat-texniki vasitələrin kompleks tətbiqi.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqında qarşılıqlı əlaqənin effektivliyini təmin etmək üçün müəyyən şərtlərə riayət etmək lazımdır. Bunlara aiddir: qarşılıqlı əlaqədə iştirak edən hər bir orqan və ya konkret şəxs tərəfindən işlə bağlı birgə müzakirə üçün sualların qoyulmasında təşəbbüskarlıq; bu müzakirələr zamanı, prosesual və xidməti vəziyyətindən asılı olmayaraq, bütün qarşılıqlı əlaqə iştirakçılarının bərabərliyi; birgə qəbul olunmuş qərarlar üzrə hər bir qarşılıqlı əlaqə subyektinin (orqan və ya qrup üzvünün) bu qərarların realizəsində müstəqilliyi; qarşılıqlı əlaqədə olan proses iştirakçılarının biri-birinə zəruri köməkliyin göstərilməsi.

Zənnimizcə, hər hansı qarşılıqlı əlaqənin effektivliyi həm də bu prosesdə iştirak edən hər bir tərəfin lazımı səviyyədə aktivliyi ilə sıx bağlıdır. Bu cür aktivliyin əsas metodlarına isə aşağıdakıları aid etmək olar:

- terrorçuluq cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası haqqında dərin biliklər, bu cinayətlərin ibtidai istintaqının təşkili, zəruri istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi taktikası, texniki kriminalistik metod və vasitələrin tətbiqi bacarığı;

- qarşılıqlı əlaqə prosesində bu fəaliyyətin ümumi məqsədləri haqqında məlumatın olması (şübhəli şəxsin

cinayət başında yaxalanması, terror təşkilatının başçısının nüfuzdan salınması, qanunsuz silah-sursat anbarının məhv edilməsi və s.);

- hər bir qarşılıqlı əlaqə iştirakçısında yüksək məsuliyyət hissənin mövcudluğu.

Onu qeyd etmək yerinə düşərdi ki, qarşılıqlı əlaqənin nəticələri keçirilən birgə iclasların sayına görə deyil, real həyata keçirilən birgə tədbirlərin keyfiyyəti ilə qiymətləndirilməlidir.

Terrorçuluq cinayətləri ilə əlaqədar istintaq prosesində müstəntiqin əməliyyat-axtarış orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin məzmununu əks etdirən aşağıda göstərilən növləri fərqləndirmək olar:

- əməliyyat qüvvə və vasitələrinin köməyi ilə istintaq hərəkətinin keçirilməsi zəruriliyinin (poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulması, terrorçunun bilavasitə cinayət başında tutulması və s.) müəyyən edilməsi;

- əməliyyat qüvvə və vasitələrinin köməyi ilə istintaq və digər prosesual hərəkətlərin icrası üçün əlverişli şəraitin yaradılması (axtarış keçiriləcək ərazi və orada olan şəxslər haqqında, təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi taktikasını seçmək üçün zəruri informasiyaların əldə edilməsi);

- istintaq hərəkətlərinin əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə paralel müşayiət olunması (hadisə yerinə baxış istintaq hərəkətinin soraqlaşma əməliyyat-axtarış tədbiri ilə paralel keçirilməsi və s.);

- istintaq hərəkətlərinin nəticələrinin əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə davam (inkışaf) etdirilməsi (insanların güdülməsi, nəzarətli göndəriş, telefon danışıqlarına qulaqasma və s.).

Qarşılıqlı əlaqənin bu növləri terrorçuluğun

istintaqı zamanı müxtəlif məsələlərin həllini asanlaşdırır, birgə fəaliyyətin bütün müsbət amillərindən istifadə imkanı yaradır. Eyni zamanda ümumi vəzifələrin həllində hər bir qarşılıqlı əlaqədə olan subyektlərin öz funksiyaları çərçivəsində əlavə təşəbbüsün yaranmasını şərtləndirir.

Yuxarıda göstərilən, qarşılıqlı əlaqənin bütün mərhələləri üzrə qarşılıqlı əlaqə formalarına aşağıdakılar aiddir:

1)müstəntiqin əməliyyat materiallarının qiymətləndirilməsində iştirak etməklə yanaşı əməliyyat xidməti tərəfindən əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə texniki-kriminalistik vasitələrin və təşkilati-taktiki üsulların tətbiqi ilə əlaqədar tövsiyələr verməsi. Bu tövsiyələr yazılı formada (cinayət işi üzrə yazılı tapşırıqlarda) tərtib edilərək qeydiyyatdan keçirilir.

2)terrorçuluqda şübhə edilən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasının qanuni əsasları ilə əlaqədar məsələ üzrə müstəntiq və əməliyyat işçisi arasında müzakirə aparılması. Bu məsələ ilə əlaqədar kifayət qədər əməliyyat materialları olduqda, onların realizə olunması haqqında taktiki qərar qəbul edilir. Əgər materiallar kifayət qədər olmazsa, zəruri məlumatların əldə edilməsi məqsədilə yeni əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi qərara alınır. Əlbəttə ki, əməliyyat işçiləri özləri bu cür əsasları bilməlidirlər, amma müstəntiq bu halların tətbiqi ilə daha yaxından tanış olduğu üçün bu sahədə dəyərli məsləhət verə bilər.

3)əməliyyat materiallarının prosessual yolla realizəsi üçün planın tərtib edilməsində əməliyyat işçilərinə kömək göstərmək (zəruri hallarda yoxlanılan şəxslərin şübhəli şəxs qismində tutulması və s.).

4)İstintaq prosesində əməliyyat-axtarış orqanlarının məlumatlandırılması. Bunlara aiddir: terror fəaliyyətində şübhə edilən (təqsirləndirilən) şəxsin cinayətkar fəaliyyətinin yeni halları haqqında (əvvəllər aparılmış əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı müəyyən edilməmiş); terror fəaliyyətində şübhə edilən (təqsirləndirilən) şəxsin fərdi xüsusiyyətləri və cinayətkar əlaqələri ilə bağlı yeni faktlar və onlar tərəfindən tətbiq edilən müxtəlif hiylələr və s. haqqında.Bu cür məlumatlar terrorçuluq əməllərinin aşkar olunması üzrə əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətinin yüksəldilməsinə əvəzolunmaz kömək edir.

5)müstəntiqin xahişi ilə əməliyyat işçiləri tərəfindən terrorçunun şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri (onun sosial-siyasi portreti) və cinayətkar fəaliyyəti ilə əlaqədar faktlar üzrə icmal-arayış hazırlanması;

6) müstəntiqin tapşırığına əsasən əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin (axtarış, dindirmə və s.) keçirilməsi;

7)əməliyyat işçiləri tərəfindən ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin təşkilində və keçirilməsində (hadisə yerinə baxış, axtarış, tanınma üçün təqdimetmə və s.) müstəntiqə kömək edilməsi;

8)İstintaq prosesində əməliyyat işçiləri tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və keçirilməsi;

9) müstəntiqin və əməliyyat işçilərinin birgə iştirakı. Bura daxildir: əldə olunmuş məlumatların təhlili və razılaşdırılmış qərarların qəbul edilməsi; terrorçuluq əməli ilə bağlı hadisə yerində və cinayət işi üzrə daim fəaliyyət göstərən istintaq-əməliyyat qrupunun tərkibində; kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunması və ya səsləndirilməsi üçün nəzərdə tutulan istintaq materialları əsasında məlumatların

hazırlanmasında; ibtidai istintaqdan qaçıb gizlənmiş terrorçuların axtarışında; terrorçuluqla bağlı aparılan məhkəmə baxışı zamanı ehtimal terrogen təhdidlərin qarşısının alınması üzrə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsində; istintaq və əməliyyat-axtarış işinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə terror xarakterli cinayətlər üzrə ibtidai istintaqı başa çatmış cinayət işlərinin nəticələrinin təhlilində (o cümlədən peşə hazırlığı üzrə tədris prosesində istifadə olunması üçün).

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı dövründə müstəntiqə kömək məqsədilə bir qrup əməliyyat işçisinin ayrılması haqqında qərar (yaxud istintaq-əməliyyat qrupunun yaradılması haqqında qərar) tamamilə özünü doğruldur, ümumi işin öhdəsindən layiqincə gəlməyə şərait yaradır.

XII FƏSİL

XULİQANLIQ CİNAYƏTLƏRİNİN

ARAŞDIRMA METODİKASI

§1. Xuliqanlıqın kriminalistik xarakteristikası

Xuliqanlıq cəmiyyətə açıqca hörmətsizlikdə ifadə olunan, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə müşayiət olunan, habelə özgənin əmlakının məhv edilməsi və ya zədələnməsi ilə nəticələnən ictimai qaydanın kobud surətdə pozulmasıdır (Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 221-ci maddəsi).

CM-in 221.2-ci maddəsində xuliqanlıqın tövsifedici əlamətləri qismində bu cinayətin: a) bir qrup şəxs tərəfindən və ya təkrar törədilməsi; b) ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərməklə törədilməsi nəzərdə tutulur.

Xuliqanlıq bir qayda olaraq, ictimai yerlərdə ictimai qaydaya əhəmiyyətli dərəcədə laqeydlik, etinasızlıq göstərilməsi, cəmiyyətdə hamı tərəfindən qəbul olunmuş elementar davranış, əxlaq, mənəviyyat normalarının «tapdalanması», bir çox şəxsin və ya cəmiyyətin hər bir üzvünün mənafeyinə toxunan hərəkətlərin edilməsi ilə törədilir. Xuliqanlıq zamanı təqsirkarın hərəkətləri şəxsi motivlərə görə konkret şəxsə qarşı deyil, çox zaman heç tanımadığı cəmiyyətin hər bir üzvünə qarşı yönəlmiş olur. Təqsirkar bu cinayəti təsadüfən rastlaşdığı, tanımadığı və ya az tanıdığı şəxslərə qarşı törədir. Çox vaxt təqsirkar zərərçəkmiş şəxsin davranışında xuliqanlıq hərəkətlərini həyata keçirmək üçün bəhanə kimi

istifadə edir. Bu zaman xuliqanlıq hərəkətləri ilə onu doğuran səbəblər arasında açıq-aşkar uyğunsuzluq olur.²⁷

Xuliqanlıqın kriminalistik xarakteristikasının elementlərinə onun törədilməsi və gizlədilməsi üsulları; törədilmə yeri, vaxtı və şəraiti; cinayətin tipik izləri; silahlar və ya silah kimi istifadə olunan əşyalar; cinayətkarların və zərərçəkmişlərin şəxsi xüsusiyyətləri haqqında tipik məlumatlar daxildir.

Xuliqanlıqın törədilmə üsulları. Xuliqanlıqın kriminalistik xarakteristikasının başlıca elementi onun törədilməsi üsuludur. Bu üsullar xuliqanlıqı xarakterizə edən üç mühüm əlamətlə: ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq edilməsi və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi, başqasının əmlakının məhv edilməsi və ya zədələnməsi təhlükəsi ilə müşaiyət olunmalıdır.

İctimai qaydanın kobud surətdə pozulması ilə bağlı olan xuliqanlıqın törədilmə üsullarına: insanların toplaşdıqları yerdə dava-dalaş salınması; söyüş söymək; evlərin divarlarında, hasarlarda və s. söyüşlərin, əxlaqsız söz və ifadələrin yazılması, şəkillərin çəkilməsi; mədəni, dini və ya digər ictimai tədbirlərin pozulması; zor tətbiq etmə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə, əmlakın məhv edilməsi və ya zədələnməsi ilə müşaiyət olunan asayişin pozulması; ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən digər hərəkətlər aiddir.

²⁷ Csərov B.M., Cliyev M.O. İctimai təhlükəsizlik cəyğinc olan gınayctların (XXV fcsil) şcrği /Azərbaycan Respublikası Gınayct Mcğcllcisinin Kommentariyası, «Diəesta», 2002, scg. 545

Xuliqanlıqın mühüm əlaməti olan zor tətbiq etmə – vurma, döymə, ağrı yetirmə və ya səhhətə zərər vurma, insanların üzərinə heyvanların qısqırdılması və s. aiddir.

Hədə təqsirli şəxsin fiziki zor tətbiq etmək niyyətində ifadə olunur. Bu cür hədə şifahi və ya cestlər vasitəsilə söylənə, həmçinin fiziki gücün, silahın, xüsusi vasitələrin və s. göstərilməsi ilə nümayiş etdirilə bilər.

Başqasının əmlakının məhv edilməsi və ya zərər vurulması xuliqanlıqın mühüm elementi kimi əşya və predmetlərin, mexanizmlərin qırılmasında və ya yararsız hala salınmasında; ictimai binaların, vətəndaşların yaşayış evlərinin, idarə və müəssisələrin, ofislərin, xəstəxanaların və s. pəncərələrinin qırılmasında, onlara zədə yetirilməsində və s. ifadə olunur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, adətən xuliqanlıq açıq törədilir, lakin onun tövsifi üçün xuliqanlıq hərəkətlərində digər şəxslərin iştirakı mənasında açıqlıq məcburi deyildir. Məsələn, divarlarda söyüşlərin, əxlaqsız söz və ifadələrin yazılması, ədəbsiz şəkillərin çəkilməsi zamanı.

Xuliqanlıq nəticəsində vurulan ziyan fiziki, maddi və mənəvi ola bilər. O, adətən, bədən xəsarətlərinin yetirilməsində, döymədə, ictimai qaydının və asayişin pozulmasında, əmlakın zədələnməsində və məhv edilməsində ifadə olunur.

Xuliqanlıqın törədilməsi üsulu və şəraitinin xüsusiyyətləri hüquq pozucusunun şəxsiyyəti ilə sıx bağlıdır. Qrup tərəfindən törədilən xuliqanlıqda bu daha aydın şəkildə görünür.

Xuliqanlıq üçün xarakterik olan hərəkətlərin ayrıca mənzildə, meşədə, bağda və digər yerlərdə şəxsi motivlərlə və ictimai qayda kobud surətdə pozulmadan törədilməsi xuliqanlıq cinayətinin tərkibini yaratmır. Əgər baş vermiş əməl bədən xəsarətləri ilə, əmlakın zədələnməsi və ya məhv edilməsi ilə, yaxud digər cinayətlərlə müşaiyət olunmuşsa, onda onlar Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələri ilə tövsif olunmalıdır.

Bəzən elə hallara rast gəlinir ki, xuliqanlıq hərəkətləri konkret şəxslərə qarşı yönəlməsə də təqsirli şəxslər məsuliyyətə cəlb olunurlar. Bu hasarlarda və binaların divarlarında söyüşlər, ədəbsiz ifadələr yazdıqda; radioötürücü qurğular vasitəsilə xuliqanlıq məzmunlu verilişlərlə efirə çıxdıqda; abidələri, heykəlləri təhqir etdikdə(murdarladıqda) baş verir. Vətəndaşlar belə hərəkətlər törədildikdə bilavasitə görməsələr də, ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması onda ifadə olunur ki, belə hərəkətlərin cinayətkar nəticəsi sonradan ayrı-ayrı vətəndaşların və bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarına toxunur. Hətta cinayət hərəkətlərinin nəticəsi aradan qaldırılsa belə(yazılar silinsə, verilişin ictimaiyyət tərəfindən eşidilmədən qarşısı alınsa) bu cinayətin tövsifini dəyişmir, çünki hüquq pozucusunun qəsdini konkret cəmiyyətə zidd əməldə realizə olunmuşdur.

Xuliqanlıqın ən təhlükəli təzahürü – terrorçuluqla müşaiyət olunan xuliqanlıqdır. Bu halda əhali kütləvi şəkildə xuliqan hərəkətlərinə məruz qalır.

Həmçinin telefon terrorçuluğu geniş yayılmışdır ki, bu da xuliqanlıq niyyəti ilə telefonla binalara, təyyarələrə, məktəblərə və s. partlayıcı qurğuların qoyulması haqqında məlumatlarını verilməsində təzahür edir. Bu şantaj, qoruxmaq, hədə –qorxu ilə

tələb etmək və s. məqsədlə edilir. Telefon xuliqanlıığı ilə mübarizənin ən səmərəli üsulları müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi, nömrəyazan aparatların qoyulması və s.-dir.

Xuliqanlıığa dair işlər üzrə sübutetmə predmetinin tədqiqi zamanı aşağıdakılar müəyyən edilməlidir:

Subyekt üzrə – xuliqanın şəxsiyyəti və yaşı; o cinayəti tək, yoxsa qrupun tərkibində törətmişdir, cinayətin digər iştirakçıları; təqsirləndirilən şəxs əvvəllər xuliqanlıığa görə məhkum edilmişdirmi;

Subyektiv cəhət üzrə – cinayət yalnız düzünə qəsdlə törədilmişdirmi; onun motivi - özünün cəmiyyət üzərində xəyali üstünlüyünü ifadə etmək, başqalarını alçaltmaqla özünü igid göstərməyə və özünü təsdiqə cəhd etmək, özünün qoçaqlığı və kobudluğu ilə öyünmək, əxlaq normalarına etinasız yanaşmaq və s.

Xuliqanlıığın istintaqı zamanı ən mürəkkəb məsələlərdən biri cinayətin motivinin müəyyən edilməsidir. Bir çox hallarda hüquq pozucusunun hərəkətləri o qədər mənasız görünür ki, ətrafdakılarda onun motivsizliyi təsəvvürü yaranır.

Obyektiv cəhət üzrə – ictimai qaydanın pozulması faktı; vətəndaşların şərəf və ləyaqətinə, sağlamlığına qəsd; ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərilməsi; silah və ya silah qismində istifadə edilən predmetin tətbiqi.

Cinayətin obyektı – ictimai qayda, vətəndaşların təhlükəsizliyi.

Əgər xuliqanlıq hərəkətləri bir qrup şəxs tərəfindən törədilmişsə, onda müəyyənləşdirilməlidir ki,

onlar qabaqcadan əlbir olmuşlarmı, yaxud mütəşəkkil dəstəyə daxildirlərmi.

Xuliqanlıqın gizlədilməsinə dair məlumatlar. Xuliqanlıqın gizlədilməsinin tipik üsulları bunlardır: hadisə yerindən qaçma, eyni forma və rəng paltardan, həmçinin eyni tip silahlardan istifadə etmə; yalan ifadə vermə, ifadə verməkdən imtina, cinayət alətlərinin məhv edilməsi (predmetlərin tullanması və ya onların çətin tapılan yerlərdə – zirzəmilərdə, kanalizasiya quyularında, çardaqlarda gizlədilməsi) və s. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, cinayətkarlardan əlavə gizlətmənin subyektivi qismində tanışlar, qohumlar, zərərçəkənlər də çıxış edirlər.

Xuliqanlıqın törədilmə vasitələri. Əksər hallarda xuliqanlar zərərçəkmiş şəxsə əlləri və ayaqları ilə fiziki zərər yetirirlər. Amma xuliqanlıq hərəkətləri odlu və ya soyuq silahlardan, silah qismində istifadə olunan müxtəlif predmetlərdən, xüsusi hazırlanmış alətlərdən istifadə etməklə də törədilir.

Şəxsin səhhətinə zərər vurmaq, bədən xəsarətləri yetirmək, əmlakı məhv etmək və ya zədələmək üçün xüsusi hazırlanmış alətlərə: bıçaqlar, odlu silahlar, o cümlədən kəsiklər (obrez), partlayıcı qurğular, itilənmiş törpülər, metal çubuqlar, həmçinin qeyri-formal qrupların atributlarına aid olan metal çıxıntılı qolbağlar, üzərində metal lövhə olan dəri bilək sarğıları, əlcək-beşbarmaqqlar və s. aiddir.

Xuliqanlıq törədilən zaman həmçinin dolu və ya boş butulkalardan, daşdan, beysbol toxmağından, qayışdan, aerozol balonlarından, elektroşok qurğularından, eləcə də müxtəlif konstruksiyaların (skamyanın, çəpərin və s.) detallarından istifadə oluna bilər.

Xuliqanlıqın törədilməsi zamanı müxtəlif alət və vasitələrdən istifadə olunması təsadüfi xarakter daşıyır, bəzi hallarda isə xuliqanlar onları qabaqcadan hazırlayırlar. Qrup tərəfindən xuliqanlıqın törədilməsi zamanı cinayət alətini dəstənin daha fəal üzvləri tətbiq edirlər.

Xuliqanlıqın törədilmə yeri, vaxtı və şəraiti barədə məlumatlar. Xuliqanlıq cinayəti əksər hallarda küçələrdə, yaşayış evlərinin həyətlərində, insanların toplaşdıqları yerlərdə, binaların bloklarında, müəssisələrdə (kafe, kinoteatr, klub, diskoteka binalarında), ictimai nəqliyyatda törədilir. Qeyd edək ki, bu göstəricilər ilin fəsillərindən asılı olaraq dəyişə bilər.

Vaxt baxımından xuliqanlıqlar əksərən istirahət və bayram günlərində baş verir.

Xuliqanlıq əlverişli, az əlverişli, əlverişsiz şəraitlərdə törədilir.

Əlverişli şərait dedikdə, insanların seyrək olduğu, zəif işıqlandırılmış, cinayətin qurbanının müqavimətini çətinləşdirə biləcək yerlər başa düşülür.

Az əlverişli şərait qeyri-müəyyənliyi ilə xarakterizə olunan, barəsində cinayətkarlarda məlumat olmayan şərait nəzərdə tutulur.

Əlverişsiz şərait xuliqanlıqın törədilməsinə maneə olan şəraitdir, belə şəraitdə adətən, xuliqanlar ya cinayəti törətməkdən imtina edir, ya da onu axıra qədər başa çatdırmır.

Xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsi izləri. Xuliqanlıqın törədilməsi zamanı hadisə yerində əl, ayaq, dodaq izləri; soyuq və ya odlu silahın təsirindən yaranan batıq və dəliklər; qan izləri, qançırlar, sıyrıntılar, cırmaq yerləri, ağız suyu, qusma qalıqları, saç hissələri; müxtəlif mikroobyektlər, həmçinin paltar,

ayaqqabı hissələri, odlu və ya soyuq silah, eləcə də silah qismində istifadə olunan predmetlər və s. qalır.

Cinayətkarın şəxsiyyətinə dair məlumatlar.

Xuliqanlıqı törədənlər, adətən, ictimai asayiş qəsdən kobud surətdə pozan, cəmiyyətə etinasız münasibət bəsləyən şəxslər olurlar.

Əksər hallarda xuliqanlıq 18-49 yaş arası, əsasən orta və orta-ixtisas təhsilli şəxslər, bir çox hallarda isə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilir. Yetkinlik yaşına çatmayanların xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsində iştirakı yeniyetməlik çağına xas yaş xüsusiyyətləri ilə izah olunur. Bu dövrdə bu şəxslərə özünütəsdiq, tez təsir altına düşmə, başqalarının və öz hərəkətlərinin qeyri-adekvat qiymətləndirilməsi xüsusiyyətləri xasdır. Həmçinin onların dünyagörüşünün zəif formalaşması da nəzərə alınmalıdır. Hüquq pozucuları arasında ali təhsilli şəxslərin nisbətən az olması onların sosial vəziyyətinin səviyyəsinin daha yüksək, sosial əlaqələrinin daha geniş olması ilə izah olunur ki, bu da onları hüquq pozuntularının törədilməsindən çəkindirir.

Bəzən xuliqanlar kriminal keçmişə (sistematik olaraq xuliqanlıq və ya digər cinayətlər törədirlər) malik olur, müxtəlif silahlarla (soyuq silahlar - bıçaqlar, beşbarmaqlar, ülgüclər, velosiped zəncirləri ilə, bədən xəsarəti yetirmək üçün digər predmetlərlə, bəzi hallarda isə odlu silahla) silahlanırlar.

Xuliqanları bir qayda olaraq, spirtli içkilərin və ya narkotiklərin qəbuluna, dava-dalaşa və talanlara meyllilik, seksual pozğunluq, kinlilik, təcavüzkarlıq, qəddarlıq, sadizm kimi keyfiyyətlər birləşdirir.

Zərərcəkmişin şəxsiyyətinə dair məlumatlar.

Xuliqanlıqdan zərərcəkənlər adətən adi vətəndaşlar

olurlar. Xuliqanlıq zamanı əksər hallarda təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxs bir-birlərini tanımır. Bir sıra hallarda isə nəinki tanış və əvvəllər yoldaşlıq münasibətlərində, həmçinin qohumluq münasibətlərində olurlar. Xuliqanla zərərçəkmiş şəxs arasındakı münasibətlərin təşəbbüskarı kimi əksər hallarda xuliqan çıxış edir. Məhz o, təhqirlərlə və digər hüquqazidd hərəkətlərlə zərərçəkmiş şəxsi təhrik edir.

Xuliqanlıqdan zərərçəkənləri dörd qrupa ayırmaq olar:

- xuliqanlıq müqavimət göstərəkən qurbana çevrilən, möhkəm həyat mövqeyinə malik, qanuna tabe olan vətəndaşlar;

- passiv sosial həyat tərzinə malik vətəndaşlar, onların hərəkətsizliyi bir qayda olaraq xuliqanın hüquqazidd fəaliyyətinə stimül yaradır;

- cinayətkar davranışa təhrik edən əxlaqsızlığa meyilli şəxslər;

- kriminogen şəraiti şiddətləndirən ziddiyyətə meyilli şəxslər.²⁸

Xuliqanlıqın istintaqı zamanı müəyyən edilməli olan hallar:

- nə baş vermişdir, şübhəli şəxsin hərəkətləri konkret olaraq nədə ifadə olunmuşdur, şəxs ictimai qaydanı kobud surətdə pozan və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlərə yol vermişdirmi, bu hərəkətlərdə xuliqanlıqın əlamətləri vardırımı, vardırsa hansı əlamətlərdir;

- şəxsin hərəkətlərində müstəsna həyasızlıq və hörmətsizlik əlamətləri vardırımı, onlar konkret olaraq nədə ifadə olunmuşdur;

²⁸ Шурухнов Н.Г. Криминалистика. М., 2002, стр. 502

- cəmiyyətə zidd hərəkətlər harada, nə vaxt və kimin yanında törədilmişdir, davametmə müddəti və başa çatma səbəbləri;

- xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsi üsulları: silah və ya silah qismində hər hansı əşya tətbiq olunmuşdurmu və ya tətbiq olunmasına cəhd edilmişdirmi, əgər edilmişdirsə, o, vətəndaşlara qarşı və ya əmlakın zədələnməsi və ya məhv edilməsinə yönəldilmişdimi; ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərilmişdirmi;

- şübhəli şəxs xuliqanlıq törətmək niyyətini qabaqcadan söyləmişdirmi, əgər söyləmişdirsə, qabaqcadan hansı hazırlıq hərəkətləri görmüşdür;

- xuliqanlıq digər cinayətlərin törədilməsi ilə müşayiət olunmuşdurmu, olunmuşdursa, hansı cinayətlərin;

- xuliqanlıq hərəkətlərini kim törətmişdir; o əvvəllər analoji əməllər törətmişdirmi; xırda xuliqanlığa görə inzibati məsuliyyətə cəlb olunmuşdurmu; cinayətkar qəsdin motivi və məqsədi;

- əgər cinayət bir qrup şəxs tərəfindən törədilmişsə, dəstənin təşkilatlanma dərəcəsi (qabaqcadan əlbir olmuş bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə, cinayətkar birlik), dəstənin hər bir iştirakçının rolu;

- zərərçəkənlər varmı, onlar kimlərdir, onlara bədən xəsarəti yetirilmişdirmi, yetirilmişdirsə, xarakteri və ağırlıq dərəcəsi; xuliqanlıq hərəkətlərinə onlar təhrik etməmişlər ki;

- maddi ziyan dəymişdirmi, kimə, miqdarı;

- cinayətin törədilməsinin səbəb və şəraiti;
- hüquq pozucusunun məsuliyyətinin xarakterinə və dərəcəsinə təsir edən hallar.

***§2. Cinayət işi başlanmasının xüsusiyyətləri.
İstintaqın ilkin mərhələsində tipik şəraitlər və
həyata keçirilən istintaq hərəkətləri.***

Xuliqanlığa dair işlər üzrə cinayət işinin başlanması üçün səbəblər aşağıdakılardır:

- xuliqanın bilavasitə hadisə yerində yaxalanması;
- zərərçəkmiş şəxslərin və ya onların yaxınlarının ərizələri;
- şübhəli şəxsi cinayət başında yaxalayan hadisəni görənlərin və xuliqanlığa dair digər mənbələrdən məlumatı olan şəxslərin məlumatları;
- idarə, müəssisə, təşkilatların və vəzifəli şəxslərin məlumatları, mətbuatda dərc olunmuş məqalələr, qeydlər və məktublar;
- təhqiqat, istintaq orqanları, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən cinayət əlamətlərinin bilavasitə aşkar edilməsi.

Yalnız sadalanan səbəblərin mövcudluğu cinayət işi başlamaq üçün kifayət deyildir. Belə ki, təcrübədə elə hallar olur ki, polis orqanları tərəfindən qəbul olunmuş ərizə və ya məlumatlar həqiqətə uyğun olmur. Belə hallar ərizəçi xuliqanlıqın mahiyyəti üzrə vicdanlı olaraq yanıldığı, hadisəni yanlış qavradığı, bəzən isə təqsiri olmayan şəxsə böhtan atıldığı hallarda baş verə bilər. Qəsdən böhtan atma düşmənçilik edən qonşular, qohumlar, iş yoldaşları və digər şəxslər tərəfdən edilir ki, burada tamah məqsədi və ya digər çirkin məqsəd (qisas, qısqanclıq, əmlaka və ya mənzilə sahib olmaq,

təqsirləndirilən şəxsin vəzifəsini tutmaq istəyi və s.) güdülür.

Xuliqanlığa dair cinayət işi yalnız buna kifayət qədər əsaslar olduqda, başqa sözlə, verilən məlumatda törədilmiş əməldə xuliqanlıq əlamətlərinin olmasına dair kifayət qədər əsaslar olduqda başlanılmalıdır. Bir çox hallarda belə məlumatlar ilkin materiallarda olur (məsələn, zərərçəkmiş şəxsin tibbi müayinə aktına istinad etməklə xuliqanlar tərəfindən döyülməsinə dair ərizəsi, mədəni-kütləvi və ya ticarət müəssisəsinin maddi ziyan vurulması ilə müşayiət olunan xuliqanlıq hərəkətlərinə dair məlumatı, xuliqanlıq törətməkdə şübhə edilən şəxsin tutulması protokolu və s.). Bəzi hallarda isə ilkin materialların məzmunu xuliqanlıqın əlamətlərinin mövcudluğuna dair nəticə çıxarılmasına imkan vermir və alınmış məlumatların ilkin yoxlanılmasına zərurət yaranır.

Xuliqanlıqın törədilməsi haqqında daxil olmuş ərizə və ya məlumatı yoxlayarkən təhqiqatçı və ya müstəntiq istintaq hərəkətləri keçirmədən bütün siqnalara operativ surətdə reaksiya verməli, zəruri materialları tələb etməli və izahatlar almalıdır. Bu ona qısa müddətdə cinayət tərkibinin əlamətlərinin olub-olmaması haqqında nəticə çıxarmağa imkan verir.

Bu kateqoriyadan olan cinayətlərin istintaqının ilkin mərhələsinin digər xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, xuliqanlıq hərəkətləri xarakterindən asılı olaraq inzibati məsuliyyətə də səbəb ola bilər. Bununla əlaqədar olaraq müstəntiq cinayət işini başlamaq haqqında məsələni düzgün həll etmək məqsədilə baş vermiş hadisənin nədən ibarət olduğunu, inzibati məsuliyyətə səbəb olan xırda xuliqanlıq olub-olmadığını müəyyən etməlidir. Bu barədə nəticəyə

ərizəçi ilə söhbət əsasında, şübhəli şəxsin izahatı əsasında, xırda xuliqanlığa görə məsuliyyətə cəlb olunmuş şəxslərin uçotuna dair kartoteka üzrə yoxlama keçirməklə gəlmək olar.

Müstəntiqin hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətlərinə xuliqanlığa dair cinayət işlərinin başlanması qaydasını da aid etmək olar. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 207-ci maddəsinə uyğun olaraq təhqiqatçı, müstəntiq və ya ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror törədilmiş cinayətə dair daxil olmuş məlumatı dərhal qeydə almalı və ona baxmalıdır. Zəruri hallarda törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumat (aşkar cinayətlər haqqında məlumatlar istisna olmaqla) alındıqdan üç gün müddətində, bu mümkün olmadıqda on gündən, ekspertin rəyinin alınması ilə əlaqədar isə iyirmi gündən artıq olmayan müddətdə cinayət işinin başlanması üçün əsasların kifayət qədər olmasına dair ilkin yoxlama aparmalıdır. İlkin yoxlama nəticəsində cinayət işinin başlanması və ya cinayət işi başlamaqdan imtina edilməsi haqqında qərar çıxarılır.

Xuliqanlığa dair işlərin istintaqının ilkin mərhələsində adətən aşağıdakı tipik istintaq şəraitləri mövcud olur:

1. Xuliqan hadisə yerində tutulmuşdur, zərərçəkmiş şəxs məlumdur, hadisənin şahidləri və cinayətin aydın izləri vardır.

Belə şəraitdə xuliqanlıq hərəkətlərinin səbəblərinin, motivinin və hallarının daha müfəssəl aydınlaşdırılmasına yönəldilmiş hərəkətlər planlaşdırılır: tutulmuş şəxsin dindirilməsi; hadisə yerinə baxış; zərərçəkənin dindirilməsi; onun paltarlarına baxış keçirilməsi və şəxsi müayinəsi;

şahidlərin dindirilməsi; şübhəli şəxslərin yaşayış yeri üzrə axtarış istintaq hərəkətləri həyata keçirilir;

2. Xuliqan hadisə yerindən qaçıb gizlənmişdir, onun zahiri və digər əlamətləri məlumdur.

Bu halda istintaqın ilkin mərhələsində adətən aşağıdakı istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilir: zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi, onun paltarlarına baxış və şəxsi müayinəsi, hadisə yerinə baxış, şahidlərin dindirilməsi; zahiri əlamətləri üzrə xuliqanın axtarışı.

3. Xuliqanlıq törədilmişdir, lakin onu törədən şəxs məlum deyil.

Bu şərait əvvəlkindən informasiya çatışmazlığı baxımından fərqlənir. Bu halda hadisə yerinə baxış keçirilməsi, hadisəni görəndə və zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi, həmçinin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilı zəruridir.

İstintaqın ilkin mərhələsində aşağıdakı tipik fəziyyətlər irəli sürülür və yoxlanılır:

- şübhəli şəxs cinayət tərkibi yaradan xuliqanlıq hərəkətləri törətmişdir;
- şübhəli şəxsin əməlində xuliqanlıqın deyil, digər cinayətin tərkibi vardır;
- şübhə edilən şəxs xırda xuliqanlıq törətmişdir.

§3. İlkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Xuliqan hadisə yerində tutulduqda onun dindirilməsi; hadisə yerinə baxış; şahidlərin dindirilməsi; zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi; onun paltarlarına baxış keçirilməsi və şəxsi müayinəsi; şübhəli şəxsin yaşayış yeri üzrə axtarış istintaq hərəkətləri həyata keçirilir.

Bu kateqoriyadan olan işlər üzrə prosesual məcburiyyət tədbirlərindən biri xuliqanların **tutulma**sıdır.

Faktiki tutulma polis işçilərinin raportu ilə rəsmiləşdirilir.

Şübhəli şəxsləri cinayət başında və ya əgər onlar hüquqazidd əməlin törədildiyi yerdən qaçıblarsa, düzgün və vaxtında təşkil olunmuş izləmə həyata keçirməklə onları tutmaq mümkün olur.

Bu məcburiyyət tədbirlərinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, əksər hallarda o, ilkin hazırlıq olmadan həyata keçirilir. Belə ki, xuliqanlıq haqqında yalnız onun başlandığı anda və ya o, dərhal başa çatdıqdan sonra xəbər verirlər. Bununla bağlı tutulmanı həyata keçirən şəxslərin hərəkətləri diqqətli, sürətli və cəsarətli olmalıdır. Müqavimət halları olduqda xuliqanlara fiziki güc tətbiq edilir.

Mənzillərdə, ümumi yaşayış evlərində və digər yerlərdə gizlənən xuliqanların tutulması özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Mənzildə törədilən xuliqanlığa dair məlumat daxil olduqda xüsusilə ehtiyatlı olmaq lazımdır. Belə ki, belə hallarda xuliqanlar daha çox müqavimət göstərirlər. Tutulma tutan şəxslərin say üstünlüyü təmin edildikdə həyata keçirilir. Əgər tutulan şəxs silahlıdırsa, bu xüsusi təhlükə yaradır. Çünki düzgün olmayan hərəkətlər əhali və daxili işlər orqanları əməkdaşları arasında əsassız qurbanlara gətirib çıxarır.

Qaçıb gizlənən cinayətkarların tutulmasından əvvəl hadisəni gören şahidlərdən onların şəxsiyyəti, xarici əlamətləri, iş və yaşayış yerləri, qaçdıqları istiqamət araşdırılır. Belə hallarda vətəndaşların köməyindən aktiv olaraq istifadə etmək lazımdır.

Tutulma həyata keçirildikdən sonra şübhəli şəxsin **şəxsi axtarışı** həyata keçirilir ki, bu da mümkün qədər bağlı yerdə və dərhal aparılmalıdır. Axtarılanların paltarını diqqətlə araşdırmaq, xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsində istifadə olunan alət və predmetləri (bədən zədələrinin yetirilməsi üçün xüsusi hazırlanmış predmetlər), özündə müxtəlif izlərə malik predmetləri (qan, boya izləri olan dəsmal və s.); şəxsin müəşəkkil cinayətkar dəstəyə mənsubiyyətini göstərən sübutları (sənədlər, qeydiyyat dəftərçəsi və s.), bundan əlavə, cinayətin açılmasında əhəmiyyət kəsb edə biləcək digər predmetləri götürmək lazımdır.

Şübhəli şəxsin paltarına və ayaqqabısına baxış keçirərkən bəzən onun hadisə yerindən özü ilə daşdığı kərpic, sement, şüşə hissəciklərini; zərərçəkmiş məxsus saç, qan qalıqlarını aşkar etmək mümkün olur. Cırılmış və ya zədələnmiş paltar baş verən davadalaşdan xəbər verə bilər.

Cinayətin baş verdiyi şəraitdən asılı olaraq ayrı-ayrı hallarda şübhəli şəxslərin **şəxsi müayinəsini** də aparmaq lazımdır. Xuliqanlıqda dair işlər üzrə icraat zamanı şəxsi müayinənin keçirilməsi mühüm, bir çox hallarda isə müəyyənəddici rol oynayır. Hər şeydən əvvəl, nəzərə almaq lazımdır ki, insan bədənində cinayətin ən müxtəlif izləri qala bilər ki, həmin izlər konkret şəxsi xuliqanlıq törətməkdə ifşa etməyə imkan verir. Məsələn, hücum edən şəxsin əllərində, bədəninin digər hissələrində sıyrıntılar, zərbə izləri, zərərçəkmiş şəxsin dırnaqlarından qalan cırmaq izləri aşkar oluna bilər. Zərərçəkmiş şəxsin bədəni üzərində qalmış izlərə görə əksər hallarda hücum edən tərəfindən silah qismində hansı predmetin tətbiq edildiyini müəyyən etmək olar.

Bəzi hallarda xuliqanlığa dair cinayət işləri üzrə bu istintaq hərəkəti sübutların toplanmasının digər üsulları ilə əvəz edilir (məsələn, paltara baxış və ya şəxsi axtarış). Bu istintaq hərəkətləri bir-birindən fərqləndirilməli və nəzərə alınmalıdır ki, şəxsi müayinə yalnız bədən müayinəsinə yönəlmişdir. Ona görə də şəxsi müayinə protokolunda paltarın xüsusiyyətlərinin onun insan bədəninin səthinin xüsusiyyətlərinə aid olduğu və ya üzərində xüsusi əlamətlər olduğu həddə təsvir edilməsi məqsədəuyğundur.

Şəxsi müayinə zamanı:

- şübhəli şəxsin bədənində və paltarlarında cinayətin izləri, onun hadisə yerində olması izləri;
- şübhəli şəxsə zərərçəkmiş şəxsin müqavimət göstərməsi izləri;
- cinayətkar əməlin qarşısını almaq istəyən şəxslərin güc tətbiq etməsi izləri müəyyən olunur.

Paltarlara səthi baxış zamanı aşkar oluna biləcək cinayət izləri predmetlərə baxış keçirilməsi qaydalarına uyğun olaraq qeyd edilməlidir.

Şəxsdə cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən predmet və sənədlərin aşkar edilməsi və götürülməsi zərurəti yarandıqda **şəxsi axtarış** keçirilir.

Xuliqanlığa dair işlər üzrə sübutların toplanmasında **hadisə yerinə baxış** mühüm yer tutur. Xuliqanlar hadisə yerində və ya bilavasitə hadisədən sonra tutulduqda hadisə yerinə baxış keçirilməsi zəruridir. Xüsusilə, ictimai qaydanın pozulması əmlakın zədələnməsi və ya məhv edilməsi ilə müşayiət olunan aktiv hərəkətlərlə baş verdiyi hallarda hadisə yerinə baxış mühüm əhəmiyyət kəsb edən sübutlar əldə edilməsinə imkan verir.

Hadisə yerinə baxış maddi izləri: nalayiq yazıları və ya şəkilləri, zədələnmiş əşyaları və şəraiti, özgəsinin əmlakının məhv edilməsi izlərini, cinayətin törədilmə aləti kimi istifadə edilən predmetləri, zərərçəkmişə qarşı zorakılıq hərəkətlərini və cinayətin qarşısını almaq istəyənlərə qarşı müqavimət izlərini aşkar etməyə imkan verir.

Onu nəzərə almaq lazımdır ki, hadisə yerinin hərtərəfli baxışı yeni informasiya mənbələrini, ilk növbədə hadisə yerində baş verənləri eşidə və ya görə bilən şəxsləri, zərərçəkənlərin və cinayətkarların hərəkətlərinin xarakterini, bədən xəsarətlərinin təxmini yerlərini, həmçinin hüquqazidd hərəkətin mexanizmini müəyyən etməyə imkan verir.

İzlərin və xüsusən mikroobyektlərin axtarışı xuliqanlıq hərəkətlərinin xarakteri və mexanizmi, cinayətkarların və zərərçəkmişlərin davranışı nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. Əgər hadisə yerində cinayətin törədildiyi silahlar və ya silah qismində istifadə edilən predmetlər qalıbsa, onlara çox diqqətlə baxış keçirilməlidir.

Paltar materialının liflərinin, şüşə qırıntılarının, lak-boya örtüyü qalıqlarının, torpağın, oduncağın, bitkilərin, digər üzvi və qeyri-üzvi hissəciklərin, saç, qan izlərinin və s. axtarışı üçün elmi-texniki vasitələrdən istifadə etmək lazımdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, xuliqanlıq törədən şəxslərin müəyyən olunmasında qaçıb gizlənən cinayətkarların iy izlərinin bacarıqla seçilməsi və sonrakı istifadəsi çox əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

İctimai qaydanın pozulması özgəsinin əmlakının zədələnməsi və ya məhv edilməsi ilə müşayiət olunan aktiv hərəkətlərdə ifadə olunduğu hallarda hadisə

yerinə baxış nəticəsində xüsusilə əhəmiyyətli sübutlar əldə olunur. Məsələn, baxış zamanı tətbiq olunan silah və ya silah qismində istifadə olunan digər predmet izləri (məsələn, atəş izləri, cırmaq izləri, ətraf şəraitin digər zədələnmələri və s.) aşkar oluna bilər. Baxış zamanı yalnız bu izlərin qeyd edilməsinə deyil, həmçinin baxış protokolunda onların aşkar edildikləri yerin ətraflı təsvirinə ciddi diqqət yetirilməlidir. Belə ki, sonrakı dindirmələr zamanı bu yerlər dindirilən şəxslərin göstərdikləri yerlərlə üst–üstə düşməlidir.

Hadisə yerinə baxış zamanı aşkar edilən izlərin başqa bir qrupunu cinayətkar və digər şəxslər tərəfindən hadisə yerində qoyulan izlər təşkil edir. Onlara əl, ayaq, cinayətkarın hadisə yerinə gəldiyi və oradan getdiyi nəqliyyat vasitəsinin izi, hadisə yerində təsadüfən qalmış predmetlər (papaq, düymə və s.), şəxsin qəsdən qoyduğu predmetlər (siqaret kötükləri, yemək qalıqları, boş butulkalar və s.) aiddir. Bunlar cinayətin müəyyən sosial qrupa mənsub olan və ya konkret şəxs tərəfindən törədilməsinə dair fərziyyə irəli sürməyə imkan verir. Şəxs başqa üsulla (məsələn, “isti izlərlə” tutulmuşdur) müəyyən edildikdə bu predmetlər onu cinayət törətməkdə ifşa etməyə imkan verir.

Bir sıra hallarda şəxs hadisə yerində onun şəxsiyyətini təsdiq edən və ya onun şəxsiyyətini eyniləşdirməyə imkan verən digər sənədləri itirir ki, bunlar da onun tezliklə tutulmasına imkan verir.

Hadisə yerinə baxış zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, o, cinayət işi başlanmazdan əvvəl də keçirə bilər. Xuliqanlıq haqqında məlumat daxil olduqda bu, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, xuliqanlıqın törədildiyi ictimai yer istənilən an əhəmiyyətli dəyişikliyə (küçənin süpürülməsi, izlərin tapdalanması, yağışın

yağması və s.) məruz qala bilər. Buna görə də xuliqanlıq haqqında məlumat daxil olduqda hadisə yerinə imkan daxilində dərhal keçirilməlidir. Məlumat xuliqanlıq törədildiyi vaxtdan əhəmiyyətli dərəcədə gec daxil olduğu hallarda hadisə yerinə baxış cinayət işi başlandıqdan, hadisəni gören şahidlər və zərərçəkən (əgər varsa) dindirildikdən sonra keçirilir. Belə şəraitdə bu istintaq hərəkəti aşağıdakı hallarda məqsədəuyğun olacaqdır: a)xuliqanlıqın törədildiyi yerin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək lazım gəldikdə; b) hadisə yerində məhv olmayan izlər qaldıqda; c)xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsi nəticəsində hadisə yerində dəyişiklik baş verdikdə (bina, divar təmir olunduqda, yeni vitrin qoyulduqda və s.)

Xuliqanlıqə dair işlər üzrə **dindirmə** zamanı dindirilən şəxslərin ifadələrinin predmetinə xüsusilə fikir verilməlidir. Xuliqanlıq üzrə dindirilməli olan şəxslər müxtəlif statusa malik olurlar: şahid, zərərçəkmiş, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər. Bundan asılı olaraq onların ifadələrinin predmeti , eləcə də bu istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri də fərqlənir.

Şübhəli şəxsin dindirilməsi onun tutulması, şəxsi müayinəsi və şəxsi axtarışından dərhal sonra həyata keçirilir. Təxirəsalınmaz dindirmə şübhəli şəxsi yalan ifadə vermək üçün hazırlaşmaq imkanından məhrum edir. İlk dindirmə zamanı bir qayda olaraq, onun tutulması ilə bağlı hallar araşdırılır.

Müstəntiqin zərərçəkənin və şahidlərin ifadələri, şəxsi axtarış və müayinənin nəticələri, bəzi hallarda isə ekspert rəyi və s. haqqında məlumata malik olması ona sübutedici informasiyadan daha bacarıqla istifadə etməyə və dindirməni daha məqsədyönlü və səmərəli

aparmağa imkan verir. Şübhəli şəxsin dindirilməsi zamanı aşağıdakıların araşdırılması zəruridir:

hadisə yerində nə vaxt, necə və kiminlə olmuşdur; xuliqanlıq hərəkətləri başlayana qədər hadisə yerində nə etmişdir, onunla başqa kim olmuşdur, xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsinə səbəb nə olmuşdur;

hansı xuliqanlıq hərəkətlərini, hansı məqsədlə, hansı şəraitdə (yeri, vaxtı, şəraiti) törədilmişdir;

zərərçəkmişlə tanışdırlarmı, hansı münasibətlərdə olmuşlar; əgər düşmənçilik münasibətlərində olmuşlarsa, bu nədə ifadə olunmuşdur;

xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsi zamanı sərxoşluq vəziyyətində olmuşdurmu; əgər olmuşdursa, harada, nə vaxt, kiminlə spirtli içki qəbul etmişdir;

üzərində silah və ya silah qisminə istifadə edilə bilən hər-hansı əşya olmuşdurmu, məhz hansılar; onları harada və hansı şəraitdə hazırlamış və ya əldə etmişdir, onlar hal-hazırda hardadır;

xuliqanlıq hərəkətlərinin qarşısını almağa çalışan şəxslərə müqavimət göstərilməmişdirmi; məhz kimə və hansı formada; bilirdimi ki, müqavimət göstərir;

əvvəllər hər hansı hüquqpozma və ya cinayət törətmişdirmi, əgər törətmişdirsə nə vaxt və hansıları; hansı cəzaya və nə vaxt məruz qalmışdır;

cinayət bir qrup şəxs tərəfindən törədildiyi hallarda dəstə üzvlərinin bir-birlərini hansı müddətə tanıdıqları, harada və hansı şəraitdə tanış olduqları, onun dəstədəki rolu, dəstənin əvvəllər cinayət törədib-törətməməsi;

əgər cinayətin mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik tərəfindən törədilməsi aşkar edilərsə, onda müstətiqin hərəkətləri yalnız xuliqanlıq üzrə

sübut etməyə deyil, həmçinin, materialların müstəqil icraata ayrılması tələb olursa belə, bütün cinayətkar dəstənin hərəkətlərinin istintaqına yönəlməlidir.

Xuliqanlıq hərəkətlərini törədən şəxslər çox vaxt doğru ifadə verməkdən boyun qaçırır, verilən suallara qeyri-müəyyən cavablar verir və ayrı-ayrı halları unutduqlarını söyləyirlər və s.

Xuliqanlığa dair işlər üzrə şahid ifadələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şahidin ifadəsinin predmeti müxtəlif ola bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, yalnız bilavasitə hadisəni gören deyil, həmçinin hadisəyə dair müəyyən məlumata malik olan şəxs də şahiddir. Buna görə də dindirmənin başlanğıcında bu halı aydınlaşdırmaq zəruridir. Bundan başqa şahid ifadəsində hadisəyə hüquqi qiymət verməyə haqlı deyil.

Ancaq sözsüz ki, baş verən hadisəyə şahidin şəxsi münasibəti mühüm sübut əhəmiyyətinə malikdir. Məhz o, göstərə bilər ki, ictimai qayda real olaraq pozulmuşdur və ya bu pozuntu nə dərəcədə ciddi və ya "kobud " olmuşdur. Buna görə də müstəntiq hadisəyə şahidin münasibətini ifadə edən suallardan tam çəkinməməlidir.

Şahidlərin vaxtında dindirilməsi həmçinin cinayət törətmiş şəxsin əlamətlərini, onun gizlənə biləcəyi yeri, silahın və ya silah qismində istifadə edilmiş digər predmetlərin mümkün yerini, digər mühim məlumatları müəyyən etməyə imkan verir.

Şahiddən fərqli olaraq zərərçəkmiş həmişə maraqlı şəxsdir. Buna görə də zərərçəkmişin dindirilməsi bir tərəfdən sübutların toplanmasının mühüm bir üsulu olsa da, digər tərəfdən onun xüsusi təşkilinə ehtiyac vardır.

Xuliqanlığa dair işlər üzrə zərər çəkənlər əksər hallarda istintaqın lap əvvəlindən məlum olurlar. Göstərilən şəxslərin dindirilməsi zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, onlara qarşı törədilən xuliqanlıq hərəkətləri müəyyən psixi reaksiyalar yaradır ki, bu da obyektiv məlumat verilməsinə mənfi təsir göstərir. Ona görə də dindirməyə hazırlıq zamanı həm zərərçəkmişin psixi vəziyyətini, həm də şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. İstintaq zamanı bütün bunlar zərərçəkmişin davranışında əks olunur. Bəzi hallarda dindirilənlər xuliqanlıqın hallarını ardıcıl olaraq ifadə edə bilmirlər, onların ifadələri dolaşılıqla, qeyri-ardıcılıqla, fraqmentliliklə, ziddiyyətlərlə, əhəmiyyətsiz təfəssilatları göstərməyə meyilliliklə fərqlənir. Müstəntiqin bu mərhələdə vəzifəsi zərərçəkmişin psixi gərginliyini aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Dindirmənin bu mərhələsində törədilən xuliqanlıqın əsas hallarının aydınlaşdırılması və cinayətkarların əlamətlərinin müəyyən olunması ilə kifayətlənmək olar. Təkrar dindirmədə isə sakit bir şəraitdə zərərçəkmişdən törədilən xuliqanlıqın əsas halları tam və hərtərəfli araşdırılır.

Zərərçəkmişin dindirilməsində, adətən, aşağıdakılar aydınlaşdırılır:

- xuliqanlıq hərəkəti nə vaxt, harada və hansı şəraitdə törədilib, nədə ifadə olunmuşdur, zərərçəkmiş hadisə yerində necə peyda olub, xuliqanlıq hərəkətləri harada törədilib, xuliqana müqavimət göstərmişdirmi, əgər müqavimət göstərmişdirsə, bu müqavimət nədə ifadə olunub, bununla bağlı xuliqanın paltarında və ya bədənində hər-hansı izlər qalıbmı;

- hadisə yerində daha kim olub və onlar törədilən hadisənin halları barədə məlumat verə bilərlərmi;

- zərərçəkmiş xuliqan tanıyırmı, əgər tanıyırsa, onunla hansı şəraitdə tanış olmuşdur, hansı münasibətlərdə olmuşlar; əgər düşmənçilik münasibətlərində olmuşlarsa, hansı səbəbdən;

- zərərçəkmiş xuliqanlıqın törədilməsinə səbəb ola biləcək hər hansı hərəkət və ya ifadələrə yol vermişdirmi;

- xuliqan bədən xəsarətləri yetirmək üçün silah və ya silah qismində başqa predmetlər tətbiq etmişdirmi; yaranmış zədələrin nəticəsi; zərərçəkmiş tibbi yardım üçün müraciət etmişdirmi;

- şübhəli şəxs hansı vəziyyətdə olmuşdur; onun hərəkətlərinin qarşısını almaq istəyən şəxslərə müqavimət göstərmişdirmi, bu şəxslər kimlərdir, şübhəli şəxs bildirdimi ki, onlar kimdir, o, hansı şəraitdə yaxalanmışdır;

- cinayətin törədilməsindən sonra şübhəli şəxslə, onun tanışları və ya qohumlarıyla görüşübümü, əgər görüşübsə bu görüş kimin təşəbbüsü ilə baş verib və söhbət nədən gedib və s.

Əksər hallarda zərərçəkmiş şəxsin dindirməsi münaqişəsiz şəraitdə, zərərçəkənlərin iş üzrə həqiqətin müəyyən olunmasında müstəntiqə kömək etməklə həqiqi ifadələr verdikləri bir vaxtda aparılır. Amma onların yalan ifadə verdikləri hallar da az olmur. Bunların daha geniş yayılmış səbəblərindən aşağıdakıları göstərmək olar: maraqlı şəxslər tərəfindən zərərçəkmişə təsir göstərilməsi, cinayətə barışdırıcı münasibət, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində iştirak etməmək arzusu, kriminogen vəziyyəti şiddətləndirən mənfi şəxsi keyfiyyətlər, şübhə edilənlərlə qohumluq və tanışlıq münasibətlərinin mövcudluğu.

Zərərçəkmişlərin ifadələrini qiymətləndirən zaman nəzərə almaq lazımdır ki, bu ifadələrin həqiqiliyinə və etibarlılığına onlar tərəfindən hadisənin tam və ya ayrı-ayrı hallarının səhv olaraq qavranılmasını şərtləndirən obyektiv və subyektiv faktorlar çox mühüm təsir edə bilər: gözlənilməzlik, xuliqanların şok yaradan açıq-aşkar həyasızlıqları, hadisənin ani baş verməsi; zərərçəkmişin keçirdiyi kəskin emosional vəziyyət (qorxu, həyəcan və s.), alkoqol və ya narkotik sərxoşluq vəziyyəti, hadisə yerində kifayət qədər işıqlanmanın olmaması; orada insanların toplanması, şübhəli şəxslərlə əvvəlki yoldaşlıq münasibətlərinin pozulacağı və onlar tərəfindən qisas qorxusu; şübhəli şəxslərin qohumları və yaxın əhatəsi tərəfindən təsir; təhqir edən şəxsdən əvəz çıxmaq və ya qisas almaq arzusu; yetirilən zərərin şişirdilməsinə can atma və s.

Bundan başqa, yalnız xuliqanlıq hərəkətlərinin xarakteri deyil, həmçinin bu hərəkətlərlə şəxsə fiziki, əmlak və ya mənəvi ziyan vurmuş ictimai-təhlükəli nəticələr arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilməlidir.

Şahidin, xüsusilə zərərçəkmişin dindirilməsi zamanı onunla xuliqanlıq hadisəsi törətmiş şəxs arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri müəyyən edilməlidir. Çünki bu münasibətin xarakterindən baş vermiş əməlin tövsifi bilavasitə asılıdır.

Zərərçəkmişin müayinəsi və paltarlarına baxış. Zərərçəkmişin şəxsi müayinəsi zamanı qanaxmaları, cırmaq yerlərini, çapıqları, həmçinin xüsusi əlamətləri aşkar etmək mümkün olur. Bu istintaq hərəkəti açıq dəri səthlərində (əlin dərisində, üzdə, qulaq boşluqlarında, saçlarda) cinayətkara məxsus mikroobyektlərin, həmçinin xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsi prosesində onun istifadə etdiyi alətlərin

izlərinin aşkar edilməsi üçün aparılır. Müayinə zamanı mütəxəssis-həkimin iştirakı məqsədəuyğundur. Onun iştirakı bu mərhələdə məhkəmə-tibb ekspertizasının təyini haqda məsələnin həllinə kömək etmiş olur.

Müayinə ilə paralel olaraq paltarlara baxış keçirilir. Bu zaman paltar üzərində zədələrin xarakteri və yerləşməsi qeydə alınır. Paltarlara baxış təqsirkarları ifşa etməyə, baş vermiş cinayətin mənzərəsini müəyyən etməyə, şübhə yarandıqda zərərçəkmişlərin ifadələrinin həqiqiliyini yoxlamağa kömək edir.

§4.İstintaqın sonrakı mərhələsində həyata keçirilən istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Xuliqanlıqın istintaqının sonrakı mərhələsində aşağıdakı istintaq hərəkətləri aparılır: təqsirləndirilən şəxsin, zərərçəkmişin və şahidlərin dindirilməsi, üzvləşdirmələr, axtarış, tanınma, ekspertizaların təyini, ifadələrin yerində yoxlanılması və s.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi prosesində qəsdin məzmunu və istiqamətini, hüquqazidd hərəkətin motiv, məqsəd və şəraitlərini xarakterizə edən məlumatları əldə etmək vacibdir. Bu istintaq hərəkətində ən çətin və ən vacib hal – xuliqanlıqın hər bir iştirakçısının hərəkətlərinin məzmununu açan, təşkilatçının rolunu araşdıran ifadələrin alınması, həmçinin hazırlıq tədbirlərinin məzmununun aydınlaşdırılmasıdır.

Bu məlumatlar nəinki hər bir təqsirləndirilən şəxsin hərəkətlərinə düzgün qiymət verməyə, həmçinin yalan ifadə verən və ya iş üzrə şahidlik etməkdən boyun qaçıran şəxslərdən ifadə almağa imkan verir.

Bəzi hallarda təqsirləndirilənlər ya ifadə verməkdən imtina edir, ya yalan ifadə verir və ya əsas

günahı daha zəif iştirakçının boynuna atırlar. Belə hallarda doğru ifadələrin alınması məqsədilə müxtəlif taktiki üsullardan istifadə etmək lazımdır. Məsələn, sübutların təqdim olunması (ekspert rəyləri, zərərçəkmişlərin, şahidlərin, digər təqsirləndirilənlərin ifadələrindən fraqmentlərin səsləndirilməsi, planların, sxemlərin göstərilməsi və s.); təqsirləndirilən şəxslərin ifadələrinin maksimum detallaşdırılması və konkretləşdirilməsi; dindirilənlərin şəxsiyyətinin müsbət cəhətlərinə istinad edilməsi; təqsirləndirilənlərin ifadələrindəki ziddiyyətlərin kəskinləşdirilməsi; dindirilən şəxsdə cinayət hadisəsinə dair məlumatların müstətiqdə çoxluğu barədə təsəvvür yaradılması və s.

Nəzərə almaq lazımdır ki, xuliqanlıqın iştirakçıları uzun müddət ərzində bir davranış xəttini saxlaya bilmirlər. Ona görə də iş üzrə müstətiqin məqsədyönlü, zəhmət tələb edən və ətraflı işi bir qayda olaraq, ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına və müstətiqin növbəti dindirmədə həqiqi məlumatlar almasına imkan yaradır.

İstintaqın sonrakı mərhələsində şahid və zərərçəkmişlərin dindirilməsi aşağıdakı iki kateqoriya şəxsləri özündə birləşdirir: birincilər istintaqın ilkin mərhələsi üçün formalaşdırılmış suallar ətrafında ilk dəfə (istintaq prosesində müəyyən olunduqları üçün) dindirilir, ikincilər – təkrar və bir qayda olaraq, konkretləşdirilmiş və ya ilkin dindirmə zamanı məlum olmayan hallar üzrə dindirilir.

Göstərilən kateqoriya iştirakçıların dindirilməsinin məqsədi, xüsusilə, dəstə tərəfindən törədilən xuliqanlıqın iştirakçılarının konkret rolunu və konkret hərəkətlərini müəyyən etmək üçün aparılır.

Bir qrup şəxs tərəfindən törədilən xuliqanlıq üzrə **üzləşdirmə** daha mürəkkəb istintaq hərəkətləri kateqoriyasına aiddir. Bu cinayətlər üzrə üzləşdirmə zamanı qabaqcadan sözləşmə, davranışın qabaqcadan razılaştırılması kimi hallar olur. Qeyd etmək lazımdır ki, davranış xəttinin müəyyən edilməsi əvvəllər məhkum olunmuş liderlərin təşəbbüsü olur. Bu zaman onlar bir qayda olaraq, qrup üzvlərini doğru ifadələr verdikləri təqdirdə cəzalandıracaqları ilə hədələyirlər. Buna görə də bir çox hallarda qrupa daxil olan şəxslər hətta sübut olunmuş halları belə inkar edirlər. Bunları nəzərə alaraq, təqsirləndirilən şəxslərin dindirməsini aktiv və məqsədyönlü aparmaq və hər hansı ziddiyyət yarandığı halda dərhal, təxirə salınmadan üzləşdirmə keçirmək lazımdır.

Xuliqanlıqın istintaqı zamanı üzləşdirmənin aktiv iştirakçıları kimi cinayətdə ikinci dərəcəli rol oynayan və daha az cəza gözləyənlər; müsbət, güclü iradəyə malik şəxslər çıxış edirlər. Bir qayda olaraq, sadalanan kateqoriyadan olan təqsirləndirilənlərlə üzləşdirmə müsbət nəticələr verir.

Cinayət alətlərinin, sənədlərin, iş üçün əhəmiyyət kəsb edən digər predmetlərin (təhqiredici xarakterli məktub və yazılar, şəxsin cinayətkar dəstəyə mənsubiyyətini göstərən qeydlər və s.) aşkar olunması məqsədilə təqsirləndirilən şəxsin mənzilində **axtarış** keçirilir.

Xuliqanlıqğa dair işlər üzrə icraat zamanı axtarış, bir qayda olaraq şəxs xuliqanlıq hərəkətlərini törətdikdən sonra gizləndiyi və onun şəxsiyyəti sonraki sübutetmə prosesində müəyyən olduğu hallarda həyata keçirilir. Axtarışın aparılmasının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu kateqoriyadan olan işlər üzrə

yalnız cinayət aləti (soyuq silah, odlu silah, silah kimi istifadə edilən digər predmetlər) deyil, həmçinin digər obyektlər (məsələn, xuliqanlıq törətdiyi zaman şəxsin geyindiği paltarlar) də axtarılır. Buna görə də müstəntiq axtarış barədə qərarda konkret olaraq hansı predmetlərin axtarılmasını göstərməlidir.

Axtarışın gedişində xuliqanlıq hadisəsi zamanı istifadə olunan silah aşkar olunduqda o, rəsmi qeydiyyatda olub-olmamasından asılı olmayaraq götürülməlidir. Qeyri-qanuni silah saxlanması faktı aşkar olunduqda isə müstəntiq CM-nin 228-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əlamətlər üzrə cinayət işi başlanması haqqında məsələni həll etməlidir.

Qabaqcadan əlbir olmuş olmuş bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilən xuliqanlıq dair cinayət işi üzrə axtarış özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn, bu zaman vaxt baxımından maksimum üst-üstə düşən bir neçə axtarışın keçirilməsi mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir şəxsin evində axtarış keçirilməsi üçün ayrılıqda kifayət qədər əsas olmalıdır. Axtarışın keçirilməsinin faktiki əsas kimi konkret şəxsin xuliqanlıq hərəkətlərində iştirakını təsdiq edən sübutların olması, hüquqi əsası isə hər bir ünvan üzrə axtarış keçirilməsi haqda ayrıca qərarın olmasıdır.

Xuliqanlıqda şübhə edilərək tutulmuş şəxs **tanınma** üçün şahidə, zərərçəkmişə və ya onu tutmağa çalışan şəxslərə təqdim oluna bilər. Bu istintaq hərəkətinin bacarıqla aparılması xuliqanın şəxsiyyətini və onun törətdiyi hərəkətləri əminliklə müəyyən etməyə imkan verir.

Tanınma dəstə tərəfindən törədilən xuliqanlıq faktlarının istintaqı zamanı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir,

belə ki, bu zaman xuliqanın şəxsiyyətini müəyyən etməklə yanaşı, xuliqanlıq hərəkətlərinin hər bir iştirakçısının rolunu və məsuliyyət dərəcəsini müəyyən etmək lazım gəlir.

Xuliqanlıqda şübhəli şəxs zahiri görünüşünün və paltarlarının fərdi xüsusiyyətlərinə, yerinə və cestlərinə, həmçinin səs və nitq xüsusiyyətlərinə əsasən tanına bilər.

Bəzi hallarda bir sıra səbəblərdən zərərçəkmiş şəxs və şahidlər xuliqanların zahiri görünüşünü tam və dəqiq yadda saxlaya bilmirlər, məsələn, hadisənin ani baş verməsi; hücum edənlərin eyni paltarada olması; eyni idman geyimləri və s.

Bəzən isə tanıyan şəxslər müxtəlif motivlərdən (məsələn, cinayətkarı görmək istəməmə, xuliqanlar tərəfindən qisas alınacağı qorxusu (əgər istintaq hərəkəti vizual kontakt vasitəsilə aparılırsa) və s.) tanınmada iştirakdan imtina edirlər.

İşə aid olan obyekt tanıyan şəxsə bir qayda olaraq naturada təqdim olunur. Əgər bu mümkün olmazsa (məsələn, təqsirləndirilən şəxs gizlənsə və s.), tanıyan şəxsə obyektin fotosəkli təqdim oluna bilər. Funksional əlamətlərə görə (səs, nitq xüsusiyyətləri, yerləş) tanınmanı videoyazı vasitəsilə aparmaq daha məqsədəuyğundur.

Xuliqanlıqın ibtidai istintaqı mərhələsində məhkəmə-tibb, məhkəmə-bioloji, məhkəmə-ballistik, məhkəmə-trasoloji, daktiloskopik və digər ekspertizalar təyin edilir və aparılır.

Əgər müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin psixoloji və ya psixi sağlamlığına şübhə yaradan məlumatlara malik olarsa, bu zaman **məhkəmə-psixoloji, məhkəmə-psixiatrik və ya psixoloji-psixiatrik**

ekspertizaların təyini və aparılmasına ehtiyac yaranır. Sonuncu (kompleks) ekspertiza debillik, nevroz, psixopatiya səviyyəsində oliqofreniyadan əziyyət çəkən yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərə münasibətdə təyin olunur. Bu cür kompleks ekspertiza yeniyetmənin psixi inkişafının onun pasportda göstərilən yaşla uyğunluğunu müəyyən etmək məqsədilə aparılır.

Ekspertizanın təyini zamanı müstəntiq şəxsi xarakterizə edən sənədlərlə yanaşı, valideynlər haqqında məlumatları, ailə tərkibi, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibətləri, asudə vaxtlarının keçirilmə formaları; həyatının məktəbəqədər, məktəb dövrləri haqqında məlumatları birləşdirən bioqrafik məlumatları da göndərir.

İfadələrin yerində yoxlanılması əsasən aşağıdakılardan ötrü həyata keçirilir: a) istintaq olunan xuliqanlıqla bağlı konkret yeri (obyekt) müəyyən etmək, hansı ki, onun yerini təqsirləndirilən, şahid və ya zərər çəkən tam dəqiqliklə təsvir edə bilmirlər; b) araşdırılan hadisənin ayrı-ayrı əhəmiyyətli hallarının real şəraitdən ayrı olaraq təsviri mümkün olmadıqda yoxlamaq; c) dindirilənin göstərilən yeri bilib-bilməməsini araşdırmaq; ç) «yoxlanılan»ın konkret hansı hərəkətləri törətdiyini müəyyən etmək; d) xuliqanlıq hərəkətlərinin iştirakçılarının müəyyən anda yerləşdiyi yeri müəyyən etmək və s.

Dindirmədə bu ərazinin xarakterik əlamətləri və oraya aparın yolları araşdırmaq lazımdır. Lazım gəldikdə, ifadələri yoxlanılacaq şəxsə istintaqı maraqlandıran yerin sxemini tərtib etmək təklif edirlər. Sxemi dindirmənin protokoluna əlavə edirlər və müstəntiqin hadisə yerində tərtib etdiyi sxemlə

tutuşdururlar. (sxemə həmçinin hərəkət marşrutu da daxil edilir).

Məhkəmə-tibb ekspertizası yalnız səhhətə yetirilən zərərin xarakterinin və ağırlıq dərəcəsinin deyil, həmçinin istifadə olunan alətlərin, xəsarətin yetirilməsi üsulunun və onun yetirildiyi anda zərərçəkənlə hücum edənin qarşılıqlı vəziyyətinin müəyyən olunması üçün təyin olunur.

Qan izləri, saç qalıqları maddi sübutların məhkəmə-bioloji ekspertizası tərəfindən tədqiq olunur.

Məhkəmə-ballistik ekspertizası odlu silahın və onun tətbiqi izlərinin, həmçinin döyüş sursatlarının tədqiqi ilə əlaqədar təyin edilir.

Soyuq alətlərin ekspertizası ehtimala əsasən soyuq silah olan müxtəlif predmetlərin müsadirə olduğu zaman aparılır. Onun məqsədi bu silahın növünün və onun zərərçəkənlərdə aşkar olunan zədələrin yetirə bilmə imkanlarını müəyyən etməkdir.

Trasoloji ekspertiza adətən ayaq izlərinə əsasən şübhə edilən şəxslərin eyniləşdirilməsi, həmçinin onlar tərəfindən istifadə olunan alətlərin onların buraxdığı izlər üzrə eyniləşdirilməsi üçün aparılır. Ekspertizanın obyektləri qismində ayaq izləri, xuliqanlar tərəfindən hücum etmə altələrinin tətbiqi izləri ola bilər. (zərərçəkənlərin paltarının, mağaza vitrinlərinin zədələnmələri və s.)

Mikroobyektlərin tədqiqi üçün torpaqşünaslıq, fiziki, kimyəvi, bioloji, lifli materialların ekspertizaları və s. təyin oluna bilər.

XIII FƏSİL

NARKOTİK VASİTƏLƏR VƏ PSİXOTROP MADDƏLƏRİN QANUNSUZ DÖVRIYYƏSİ İLƏ BAĞLI CİNAYƏTLƏRİN ARAŞDIRMA METODİKASI

§ 1 . Narkotiklərin dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin ümumi kriminalistik xarakteristikası

Əsrimizin astanasında dünyanın ən böyük sosial bəlalarından olan, cəmiyyətin inkişafına mənfi təsir göstərən narkotizm və onunla bağlı cinayətkarlıq real təhlükəyə çevrilərək, bu təhlükəli təzahürə qarşı beynəlxalq səviyyədə fəal birgə mübarizə səylərini məqsədyönlü şəkildə birləşdirərək, təxirəsalınmaz əməli tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurətini yaratmışdır.

Son illərdə Azərbaycan Respublikasında narkotiklərə qarşı mübarizə üzrə əsaslı qanunlar qəbul edilmiş və həmçinin bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Respublikada mövcud şəraitin təhlili göstərir ki, son illər ərzində narkotiklərlə bağlı cinayətlərin dinamikası artmaqda davam edir. Narkotiklərlə mübarizə məsələləri kəskin ictimai-siyasi xarakter almışdır.

Narkotizmin ictimai təhlükəliliyi onun əhalinin sağlamlığı əleyhinə yönəlməsində ifadə olunur. Narkotik maddələrin qəbulu ilk növbədə narkotik maddə qəbul edən şəxsin sağlamlığına, onun vasitəsilə

isə ailəsinə, uşaqlarının sağlamlığına, bütövlükdə isə cəmiyyətin genefondunun gələcəyinə ziyan vurur. Son nəticədə, narkotik maddə qəbul edən şəxsləri cəmiyyətin faydalı üzvləri sırasından çıxarır.

İnsanların sağlamlığına birbaşa təsirindən başqa, narkomaniyanın ictimai təhlükəliliyi həm də ondan ibarətdir ki, narkomaniya müxtəlif ağır zorakı-tamah xarakterli cinayətlərin törədilməsinə şərait yaradan kriminogen amil rolunda çıxış edir. Kriminalistik nöqteyi-nəzərdən narkomaniya ilə cinayətkarlıq arasında əlaqə əsasən üç formada özünü göstərir.

Birincisi, narkomanlar obyektiv və subyektiv olaraq cinayətlərin törədilməsinə meyillidirlər. Qanuni dövriyyədən çıxarılan narkotiklərin özü artıq cinayətkar yolla əldə edilir. Digər tərəfdən, narkomaniya xəstəliyinə düçar olan şəxslərin öz davranışlarında fərdi-iradə nəzarəti xeyli dərəcədə zəifləyir, bu isə onlar tərəfindən müxtəlif cinayətlərin törədilməsini asanlaşdırır.

İkincisi, narkotik vasitələrə olan mövcud tələbat, uyğun surətdə təklif yaradır, bunun mənbəyi olaraq isə narkotik vasitələrin əkilib-becərilməsi, istehsalı, satışı, oğurlanması və s. ilə bağlı cinayətkar fəaliyyət çıxış edir.

Üçüncüsü, narkotiklərə həddən artıq aludə olan şəxslər yüksək viktimoloji xüsusiyyətlərə malik olduğundan, özləri çox vaxt cinayətlərin qurbanlarına çevrilirlər.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin narkotiklərlə bağlı ayrı-ayrı cinayət əməllərinə görə məsuliyyət müəyyən edən normalarına diqqət yetirdikdə, narkotik vasitələrlə bağlı ictimai təhlükəli

cinayətkar hərəkətlərin üç qrupda müəyyən olunmasının şahidi oluruq.

Birincisi, narkotik vasitələrin qeyri-qanuni dövriyyəsi, həmçinin də narkotik vasitələrin istehsalı, əldə olunması, saxlanması, buraxılması, daşınması və göndərilməsi üzrə müəyyən olunmuş qaydaların pozulması ilə bağlı cinayətlər.

İkincisi, narkomanlar tərəfindən narkotiklər və ya onların əldə edilməsi üçün vəsait tapmaq məqsədi ilə törədilən cinayətlər.

Bu qrupa narkotik vasitələrin oğurlanması, narkotik tərkibli bitkilərin əkilib-becərilməsi, dövlət və şəxsi mülkiyyət əleyhinə yönəlmiş tamah xarakterli oğurluq, quldurluq, soyğunçuluq və s. digər şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətləri aid etmək olar.

Üçüncüsü, narkotiklərin psixikaya birbaşa təsiri nəticəsində törədilmiş cinayətlər. Bu qrupa qeyri-tibbi məqsədlərlə narkotiklərin istifadəsi, narkotik vasitələrin istehsalına təhrik etmə, onların istehsalı üçün tiyəkxanaların təşkili, həmçinin də eyforiya və abstinensiya vəziyyətlərində narkomanlar tərəfindən törədilən bütün digər şəxsiyyət və cəmiyyət əleyhinə olan cinayətləri aid etmək olar.

Narkotiklərlə bağlı cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası. Narkotiklərlə bağlı cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası dedikdə, narkotik vasitələrlə bağlı olan cinayətlərin aşkar edilməsi, açılması və istintaqının həyata keçirilməsi məqsədilə optimal yolların və metodların seçilməsinə imkan yaradan, bir-biri ilə əlaqədə olan məlumatlar sistemini başa düşürük.

Bu növ cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının əsas elementlərinə aşağıdakılar aiddir:

- cinayətin törədilməsi şəraiti (cinayətin törədilməsi yeri, vaxtı, onun törədilməsinə sövq edən hallar və s.);
- qəsdin predmeti;
- cinayətin həyata keçirilmə mexanizmi.

Yuxarıda göstərilən elementlər haqqında məlumatlar sıx əlaqədədir. Bu növ cinayətin kriminalistik xarakteristikasının elementlərinin mahiyyəti sübut edilməli olan halların mahiyyətindən daha genişdir. Cinayətin kriminalistik xarakteristikasının öyrənilməsində də müstətiqin fəaliyyətinin əsas məqsədi sübut edilməli halların müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Kriminalistik xarakteristikanın elementlərindən biri olan cinayətin törədilmə şəraiti haqqında əldə edilən məlumatlar cinayət işinin istintaqı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cinayətin törədilməsi şəraiti bir element kimi digər elementlərlə sıx əlaqədə olsa da, özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Burada cinayətin baş verdiyi yer, vaxt, cinayətin törədilməsinə sövq edən hallar və s. nəzərdə tutulur. Narkotik vasitələrlə əlaqədar cinayətlərdə əməlin törədildiyi yer xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu cinayət əsasən narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinin çox olduğu yerlərdə baş verir.

Qanunsuz dövriyyənin çox olduğu yerlər dedikdə, əsasən narkotik xassəli bitkilərin daha çox becərildiyi, əkildiyi, narkotik vasitələrin istehsal olunduğu, daşındığı yerlər və sərhədboyu rayonlar nəzərdə tutulur. Sovetlər birliyi tənəzzül etdikdən sonra Respublikamızda bu növ cinayətin dinamikasında sıçrayış baş verdi. Belə ki, öz coğrafi mövqeyinə görə Azərbaycan Respublikası Asiya və Avropanın sərhədində yerləşir, yəni Asiyadan Avropaya ən qısa

yollardan biri məhz buradan keçir ki, bu da narkotik vasitələrin respublikamızın ərazisindən daşınması üçün son dərəcə əlverişli tranzit məntəqəsi və tranzit marşrutu rolunu oynaya bilər. Bu gün Azərbaycan transmilli cinayətkar təşkilatların da mənafeələrinin çulğalaşdığı, narkotiklərin dövriyyəsi üzrə genişmiqyaslı əməliyyatların aparıla biləcəyi bir yer olmaq təhlükəsi qarşısındadır. Ərazilərində narkotiklərin iri istehsalçıları və istehlakçıları olan dövlətlərin Azərbaycanla həmsərhəd və ya regional baxımdan yaxın olması respublikamızda narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinə öz mənfi təsirini göstərə bilər.

Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayət işlərinin istintaqı nəticəsində bu vasitələrin (tiryək, heroin, kokain, sintetik narkotiklər və s.) böyük miqdarının Əfqanıstan, Türkmənistan, Azərbaycan, Gürcüstan, Qara Dəniz hövzəsi ölkələri, Avropa dövlətləri, yaxud Pakistan, Əfqanıstan, İran, Azərbaycan, Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş İranla 132 kilometrlik ərazisi, Qara dəniz-Avropa dövlətləri kimi marşrutlar müəyyən edilmişdir. Məhz yuxarıda göstərilən hallar da Respublikamızda narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlərin törədilməsinə şərait yaradan əsas amillərdən biridir.

Respublikamızın iqlim şəraiti narkotik xassəli bitkilərin becərilməsi üçün əlverişlidir. Azərbaycan florasında belə bitkilərin bir sıra növləri mövcuddur ki, yabanı şəkildə yetişən bu bitkilərin əsasən iki növünə - tiryək xaşxaşına və çətənəyə Abşeronda, Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarında, dağətəyi zonalarda, dağlıq və düzənlik meşələrdə, meşə tarlalarında, uca dağ çəmənlərində, xüsusən də Respublikanın Masallı, Lənkəran, Lerik, Yardımlı, Quba, Göyçay, İsmayılı və

s. kimi rayonlarında rast gəlinir. Qanunsuz olaraq əkilən və yabani şəkildə bitən narkotik tərkibli bitkilərin aşkar olunması və məhv edilməsi üzrə hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən görülən müntəzəm tədbirlərə baxmayaraq, onlar narkotik vasitələrlə əlaqədar cinayətlərin törədilməsi üçün şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi vəziyyəti yeni sosial-iqtisadi formasıya keçidlə əlaqədar daha da kəskinləşərək, obyektiv iqtisadi və sosial çətinliklərə gətirib çıxaran neqativ proseslərlə şərtlənmişdir ki, bu da sosial və mülki vəziyyətə görə cəmiyyətin kəskin sürətdə təbəqələşməsinə zəmin yaratmışdır. Bir çoxları istənilən vasitə və metodlarla, o cümlədən cinayətkar yollara əl atmaqla çox tez bir zamanda yüksək qazanc əldə etmək yolunu tutmağa cəhd göstərmiş və bu gün də cəhd göstərməkdə davam edirlər. Bu cür motivli hallar bir tərəfdən, özünü əhəlinin işsizlərdən və qadınlardan ibarət kateqoriyasının kriminallığının yüksəlməsində, digər tərəfdən, narkotiklərin topdansatış istehsalını və narkotiklərlə alverin meydana çıxması, inkişafı və yayılması da daxil olmaqla narkotik vasitələr və psixotrop maddələr dövriyyəsi miqyasının genişlənməsində özünü göstərir. Narkotizm genişləndikcə isə, onun daha gənc nəslə öz ağışına almasına şərait yaranır.

Narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının əsas elementlərindən biri də qəsdin predmetidir.

Bu növ cinayətlərin predmeti narkotik vasitələr sayılır. Narkotik vasitələr, narkotik xassəli bitkilərin becərilməsi və kустar üsulu ilə hazırlanması üzrə xüsusi təyinatı olan dövlət müəssisələrində istehsal

edilə bilər. İstintaq təcrübəsi göstərir ki, qanunsuz dövriyyədə olan narkotik vasitələrdən kустar və dövlət müəssisələrində hazırlanan məhsullara daha çox rast gəlinir.

Narkotik xassəli bitkilərə çətənə və xaş-xaş aiddir.

Çətənə bitkisindən hazırlanan narkotiklərə marixuana, həşiş, həşiş yağı aiddir.

Xaş-xaş bitkisindən hazırlanan narkotiklərə isə xaş-xaş samanı, tiryək, ekstrasiya tiryəki, asetilləşdirilmiş tiryək, heroin aid edilir.

Zavod üsulu ilə hazırlanan narkotik maddələr isə müalicəvi xarakter daşıyır. Lakin təcrübə göstərir ki, bu növ narkotiklər də çox hallarda cinayətin predmetinə çevrilir. Həmin narkotiklərin siyahısı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1961, 1971 və 1988-ci illərdə qəbul edilmiş Konvensiyalarında göstərilmişdir.

Kустar üsulu ilə alınmış narkotik vasitələr cinayətkarlar tərəfindən müxtəlif üsullarla (satış, borc əvəzinə ödəniş, hədiyyə, oğurluq və s.) əldə edilir.

Dövlət müəssisələrində istehsal olunan narkotik vasitələr və psixotrop maddələr təyinatına görə müalicəvi xarakter daşıyır. Bu növ narkotiklər xüsusi reseptlər əsasında verilir. Narkomanlar tərkibində narkotik olan dərmanları almaq üçün saxta reseptlərdən istifadə edirlər. Belə hallarda reseptləri diqqətlə nəzərdən keçirmək lazımdır. Əgər resept qəbul edilmiş qayda üzrə tərtib edilməmişsə, onun saxta olduğunu zənn etmək olar. Bəzi hallarda bu tibb işçiləri tərəfindən buraxılmış səhv də ola bilər. Bundan başqa, reseptlərin rekvizitlərində və mətnlərində olan saxtalıq əlamətləri, yazılar cinayətin açılması üçün müəyyən kriminalistik xarakterli məlumatların əldə edilməsinə imkan verir. Həmin məlumatlar isə cinayət

işi üzrə fərziyyələrin qurulmasına, istintaq hərəkətlərinin ardıcılığının müəyyən edilməsinə və keçirilməsinə bilavasitə şərait yaradır.

Dövlət müəssisələrində istehsal olunan narkotik vasitələr və psixotrop maddələr ancaq resept yolu ilə deyil, cinayətkarlar tərəfindən onların oğurlanması, mənimsənilməsi, müalicə orqanlarında işləyən həkimlər tərəfindən "qənaət etmə" yolu ilə də əldə oluna bilər. Bununla əlaqədar hər bir fakt tam araşdırılmalı və cinayətin açılması üçün obyektiv məlumatlar toplanmalıdır.

Narkotiklərlə bağlı cinayət əməllərinin törədilməsi mexanizmi. Narkotiklərlə bağlı cinayət əməllərinin törədilməsi mexanizmi bu növ cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının mühüm elementlərindən biri sayılır.

Narkotiklərlə bağlı cinayətlərin törədilməsi üsulları çox müxtəlifdir. Mövcud cinayət qanunvericiliyinə əsasən, onlara satış məqsədi ilə və ya bu olmadan qanunsuz olaraq narkotik vasitələr hazırlama, əldə etmə, saxlama, daşıma, göndərmə, narkotik vasitələri talama, hədə-qorxu ilə tələb etmə, onların istehlakına təhrik etmə və bu istehlak üçün tiyəxanalar təşkil etmə və ya saxlama, onlarla davranış qaydalarını pozma, qanunsuz olaraq narkotik xassəli bitkiləri əkmə və ya becərməni aid etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir üsulun baş vermə mexanizminin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Kriminalistika üzrə ədəbiyyatda hər bir üsulun törədilməsinin konkret standart mexanizmi göstərilməmişdir. Bu, cinayətin baş verdiyi konkret şəraitdən asılıdır.

Lakin istintaq təcrübəsi göstərir ki, bu növ cinayətlər əksər hallarda mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən həyata keçirilir. Bu qrupun tərkibi, strukturu, rolların bölgüsü və digər elementləri isə realizə edilən narkotikin növündən və alınma mənbəyindən asılı olur. İndi isə onların bəzilərinə diqqət yetirək.

Bitki mənşəli narkotik vasitələrin realizəsi ilə məşğul olan cinayətkar qrupun fəaliyyətinin xarakterinə və rolların bölgüsünə diqqət yetirdikdə, adətən onların aşağıdakı tərkibdən ibarət olmasını görürük:

- narkotik xassəli bitkiləri hazırlayan şəxslər;
- narkotikləri hazırlayan və onların satışı ilə məşğul olan şəxslər.

Qeyd etmək lazımdır ki, narkotik vasitələri hazırlayan narkotik xassəli bitkilərin becərildiyi yerlərdə yaşayan və ya bu regiona bu növ cinayət törətmək məqsədilə köçən şəxslər məşğul olurlar. Həmçinin narkotik vasitələrin hazırlanması və satılması ilə məşğul olan qrupun fəaliyyətini şərti olaraq iki növə ayırmaq olar:

1. qrupun üzvləri çətənəni əldə edir, narkotik vasitəni hazırladıqdan sonra, onun realizəsi ilə məşğul olurlar;
2. qrupun üzvləri arasında rollar dəqiq bölünür: birinci qrup çətənəni əldə edir, digərləri çətənəni (xammalı) alır və narkotik vasitəni hazırlayır, üçüncü qrup isə həmin narkotiklərin topdan və ya pərakəndə satışını həyata keçirir.

Burada qeyd etmək lazımdır ki, narkotik vasitələrin hazırlanması daha çox ictimai təhlükəli xarakter daşıyır.

Narkotiklərlə mübarizə təcrübəsi göstərir ki, son vaxtlar narkotik vasitələrin hazırlanması üçün

cinayətkarlar tərəfindən xüsusi qurğulardan və laboratoriyalardan istifadə edilir.

Narkotik vasitələrin topdansatışı ilə məşğul olan şəxslər böyük məbləğdə pul və digər maddi ehtiyatlara malik olurlar. Onlar narkotik vasitələri realizə edərkən, konspirasiyaya ciddi riayət edir, alıcını bir neçə dəfə yoxlayır, bəzi hallarda isə "predmetsiz" satış həyata keçirirlər, yəni satan şəxs müəyyən edilmiş məbləği aldıqdan sonra narkotik vasitənin yerini göstərir.

Məlum olduğu kimi, narkotik tərkibli dərman preparatları hazırlanma texnologiyasına və xüsusi kimyəvi tərkibinə görə dövlət müəssisələrində istehsal olunur.

Kustar üsulu ilə müalicə məqsədləri üçün narkotik tərkibli dərman preparatlarının hazırlanması və tətbiq edilməsi çox çətindir.

Predmeti narkotik tərkibli dərman preparatları olan cinayətlər bir qayda olaraq, əmək fəaliyyəti dairəsi bu narkotiklərlə bağlı şəxslər tərəfindən törədilir. Narkotik tərkibli dərman preparatlarının qanunsuz dövriyyəyə daxil olmasının tipik mənbələrini aşağıdakı kateqoriyalara ayırmaq olar:

-xəstələrin müalicəsi ilə məşğul olan tibb işçilərinin, həmçinin həkimlik fəaliyyəti narkotik tərkibli dərman preparatları ilə bağlı şəxslərin cinayət əməlləri;

-narkotik tərkibli dərman preparatlarının alınmasına, saxlanmasına və onların istifadə olunmasına görə hesabat tərtib edən vəzifəli şəxslərin cinayət əməlləri;

-qohumların ağır xəstələnməsi hallarında həkim təyinatına əsasən həmin şəxsin müalicəsi məqsədilə narkotik tərkibli dərman preparatlarından istifadə etmə hüququ verilmiş, lakin həmin narkotikləri başqa məqsədlərlə realizə edən şəxsin cinayət əməlləri;

-narkotik tərkibli dərman preparatlarını müalicə orqanlarından, apteklərdən saxta reseptlər əsasında əldə edən şəxsin cinayət əməlləri.

Narkotiklərlə bağlı cinayət törədən şəxslərin xarakteristikası. Bu növ cinayətlərin törədilməsində iştirak edən şəxslərin xarakteristikasının öyrənilməsi, cinayətin tövsifi, prosessual xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi, məhkəmə tərəfindən cəzanın düzgün təyin edilməsi üçün şərait yaradır.

Şəxsin xarakteristikasının öyrənilməsi prosesində aşağıdakı məlumatları əldə etmək məqsədəuyğundur:

- şəxs tərəfindən törədilmiş cinayətin növü və həmin cinayətdə onun rolu;
- şəxs tərəfindən qəbul edilən narkotik vasitənin növü, qəbuletmə müddəti;
- şəxsin narkodispenserdə qeydiyyatda olması;
- şəxsin ailədə, yaşayış və iş yerlərində davranışı;
- əvvəllər onun tərəfindən bu növ cinayətlərin törədilməsi;
- şəxsin narkotiklə əlaqədar inzibati məsuliyyətə cəlb olunması;
- şəxsin bu növ cinayətlə hansı vaxtdan məşğul olması;
- şəxs tərəfindən bu növ cinayətin törədilməsinə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cəlb edilməsi;
- şəxs tərəfindən narkotik vasitələr istəşləyinə cəlb etmə və ya bu məqsədlə tiryəxanalar təşkil etmə və ya saxlama.

§ 2. Cinayət işinin başlanmasının xüsusiyyətləri və sübut edilməli olan hallar.

Kriminalistik fərziyələr və onların əhəmiyyəti.

Başqa növ cinayətlərdən fərqli olaraq narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı faktlar üzrə cinayət işinin başlanmasının özünüməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Bu faktlarla əlaqədar cinayət işinin başlanması yaranmış konkret şəraitdən asılıdır. Həmin şəraite aşağıdakıları aid etmək olar:

-konkret əməliyyat materiallarının realizə edilməsi nəticəsində cinayət işinin başlanması;

-cinayət törətmiş şəxsin cinayət başında yaxalanması nəticəsində cinayət işinin başlanması;

-narkotik vasitələrin oğurlanması (mənimsənilməsi) faktı ilə bağlı dövlət müəssisələri tərəfindən daxil olmuş rəsmi məlumatlar əsasında cinayət işinin başlanması.

Bütün hallarda cinayət işininin başlanmasında Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 204 və 209-cu maddələrinin tələbləri rəhbər tutulmalıdır.

Azərbaycan Respublikası CPM-in 204-cü maddəsinə müvafiq olaraq, daxil olmuş hər bir məlumat hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən yoxlanıldıqdan sonra cinayət işininin başlanması haqqında müvafiq qərar qəbul edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi faktları ilə bağlı cinayət işinin başlanmasına onda yol verilir ki, şəxsin üstündə aşkar edilmiş maddə (kütlə) kəmiyyət və keyfiyyət tədqiqatlarından sonra narkotik sayılsın. Cinayət işinin başlanmasından əvvəl bu faktlarla əlaqədar hüquqpozma hallarına və tərtib edilmiş yoxlama sənədlərinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Onlara aiddir:

- polis əməkdaşının raportu;

- şəxsin polis orqanlarına və ya müalicə-profilaktik müəssisələrinə gətirilməsinə əsas verən vətəndaşların ərizələri, məlumatları və digər sənədlər;

- polis orqanlarına gətirilən şəxsin izahatı;

-şəxsi axtarış və əşyaların yoxlanılması, götürülməsi haqqında protokol (İXM-in 252 və 253-cü maddələri);

- şəxsin narkoloji dispanserdə qeydiyyatda olması haqqında arayış;

- inzibati hüquqpozma haqqında protokol (İXM-in 44-cü maddəsinə əsasən əvvəllər tərtib edilmiş protokol nəzərdə tutulur);

- şəxsin üstündən götürülmüş narkotik vasitənin ekspert tədqiqi haqqında ekspert rəyi mütəxəssisin arayışı;

- bu faktla əlaqədar digər şəxslərin izahatları;

- hadisə yerinə baxış protokolu;

- şəxsin məhkəmə-tibbi müayinəsi aktı;

- şəxs haqqında olan xarakterizəedici materiallar;

- narkotik xassəli bitkilərin qanunsuz kultivasiyası haqqında mütəxəssisin arayışı.

Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlər üzrə araşdırmanın əsas vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- cinayətin törədilməsi və gizlədilməsi üsullarını subuta yetirmək;

- cinayət əməlinin törədilmə yerini müəyyən etmək;

- cinayət əməlinin törədilmə vaxtını müəyyən etmək;

- narkotik vasitənin növünü, miqdarını, alış və satış qiymətini, əldə olunan gəlirin miqdarını müəyyən etmək;

- narkotik vasitələrin əmələ gəlmə mənbəyini, daxilolma kanallarını müəyyən etmək;

- narkotik vasitənin realizə edilməsinin digər kanallarını və narkotiklərin qəbulu ilə əlaqədar tiyərəkxanaların aşkarlandığı yerləri müəyyən etmək;

- cinayətkar qrupun dairəsini və törədilmiş cinayətdə hər birinin rolunu müəyyən etmək;

- cinayətdə hər bir təqsirləndirilən şəxsin təqsirini, motiv və məqsədini müəyyən etmək və müdafiə fərziyyələrini yoxlamaq;

- təqsirləndirilən şəxslər haqqında məlumatları yoxlamaq (eyni zamanda narkoman olması, məcburi müalicəyə ehtiyacı olması, ailəni ağır maliyyə vəziyyətində qoyması və i.a.)

- cinayət nəticəsində vurulmuş zərərin xarakterini, ölçüsünü müəyyən etmək;

- cinayətin törədilməsinə imkan yaradan halları müəyyən etmək və s.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı faktlar üzrə şəxsin cinayət başında yaxalanması hallarına da tez-tez rast gəlinir. Belə şəraitdə hərəkətlərin alqoritmini aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

- şəxsin tutulması və şəxsi axtarışı, narkotik vasitələrin çəkilməsi, onun yerləşdiyi bağlamanın hazırlanmasında istifadə olunan alətlərin, geyim əşyalarının, ayaqqabının, nəqliyyat vasitələrinin və i.a. müayinəsi;

- şəxsin narkotik sərxoşluğunu və üstündə narkotik vasitələrin izlərini aşkar etmək üçün onun ağzının selikli qişasının, qanın, sidiyin qalıqlarını, həmçinin əlindən dırnaqaltı hissəciklərin, dırnaq kəsiklərinin müqayisəli tədqiqat üçün götürülməsi;

- şəxsin narkoloji müayinəsi;
- şəxsin yaşayış, iş və digər yerlərdə axtarışın aparılması;
- narkotiklərin kriminalistik ekspertizasının təyin edilməsi;
- şübhəli şəxslərin dindirilməsi;
- hadisə yerinə baxış;
- şahidlərin dindirilməsi;
- şəxsin poçt, teleqraf və digər göndərişlərinə həbs qoyulması və telefon və digər qurğularla aparılan danışıqların əldə edilməsi;
- şəxsin yçotda olması barədə onun yaşayış yerinə sorğuların göndərilməsi;
- şəxsin əlaqələrini, narkotiklərin daxil olması və satışı ilə bağlı kanalların, həmçinin onun şəxsiyyətinin öyrənilməsi məqsədilə aktiv əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün əməliyyat orqanlarına tapşırıqların verilməsi;
- şəxsin tutulması və onun şəxsi axtarışı.

Sübut edilməli olan hallar. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi cinayətlərində sübut edilməli olan hallar aşağıdakılardır:

- cinayət faktının olub-olmaması;
- narkotik vasitənin əldə edilməsinin, saxlanmasının, daşınmasının, göndərilməsinin, hazırlanmasının üsulları və məqsədi;
- narkotiklərin kimdən alınması və kimə satılması;
- narkotiklərin alveri ilə məşğul olduğu müddət və əldə edilən gəlirin məbləği;
- narkotiklərlə bağlı cinayətlərdə iştirak edən şəxslərin dairəsi və cinayətin törədilməsində hər birinin rolu;
- narkotik tərkibli bitkilərin əkilməsi və becərilməsi (edilən aqrotexniki qulluq hansı formada aparılmışdır).

Ümumiyyətlə, narkotiklərlə bağlı cinayətlərdə sübut edilməli olan halları üç qrupa bölmək olar.

Birinci qrupa narkotiklərin qanunsuz əldə edilməsi, hazırlanması, daşınması, saxlanması, satılması hallarını aid etmək olar. Burada narkotiklərin əldə edilməsi vaxtını, mənbəyini, daxil olma kanallarını, hazırlanma üsullarını, növünü, çəkisini və qiymətini, cinayətin motivini və məqsədini müəyyənləşdirmək lazımdır.

İkinci qrupa narkotik vasitələrin istehsalı, əldə edilməsi, saxlanması, uçota alınması, buraxılması, daşınması və göndərilməsi qaydalarını pozma halları aiddir.

Üçüncü qrupa isə təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini, məsuliyyət dərəcəsini, məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən halları aid etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət işində təqsirləndirilən şəxsin əvvəllər məhkumluğu, narkoloji dispanserdə qeydiyyatda olması, müalicə olunması, onun cinayətkar qruplarda rolu, iştirakçılarla əlaqənin xarakteri və üsulları, vurulmuş ziyanın xarakteri və miqdarı, həmçinin narkotiklərin yayılması üçün şərait yaradan bütün hallar haqqında məlumatlar öz əksini tapmalıdır.

Kriminalistik fərziyyələr və onların əhəmiyyəti. Narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlərin istintaqında fərziyyələr qurmadan, müfəssəl istintaq planlaşdırılması aparılmadan istintaqın düzgün istiqamətləndirilməsinin uğurundan heç bir söhbət gedə bilməz. Buna görə də narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi, xüsusən onların qanunsuz daşınması ilə bağlı cinayətlərin istintaqı prosesində istintaq fərziyyələrinin irəli sürülməsi vacibdir və təqdim

edilən hər bir fərziyyə mütləq nəzərdən keçirilməli, istintaq zamanı irəli sürülən bütün fərziyyələr tam şəkildə araşdırılaraq, yoxlanılmalıdır. Xüsusən cinayət hadisəsi ilə bağlı mühüm olan hallar müəyyən edilmədiyi zaman hər hansı bir fərziyyəni diqqət mərkəzindən kənara qoymaq olmaz. Fərziyyələrin yoxlanması onlardan yalnız birinin özünü tam doğrultması ilə bitmiş hesab olunur. Yalnız bu halda qalan fərziyyələrdən imtina edilir və istintaqın sonrakı gedişi əsas fərziyyə üzərində qurulur. Məsələn, narkotik bitkilər əkilmiş sahənin ölçülərinə görə və orada əkilmiş kolların sayına görə müstəntiq iki ilkin fərziyyə irəli sürə bilər:

- sahənin tutulmuş xidmətçisi kolları özü üçün əkməkdir;

- əkin sahəsinin sahibi başqasıdır, xidmətçi izi azdırmaq üçün qoyulmuş şəxsdir.

Cinayət hadisəsinin baş verdiyi yerə gələn müstəntiq cinayət şəraiti haqqında bir sıra ilkin ehtimallara gələ bilər, lakin bu güman və ehtimalların hamısını istintaq fərziyyəsi kimi qəbul etmək olmaz.

Bu növ cinayətlərin istintaqı zamanı həmin əməllərin bilavasitə narkotiklərin qanunsuz daşınması ilə bağlı törədilməsini müəyyən etmək müstəntiq üçün mürəkkəb olduğu hallarda, onun həmin cinayətin narkotiklərin qanunsuz daşınması ilə əlaqədar olduğunun müəyyənləşdirilməsi və bununla bağlı fərziyyə irəli sürə bilməsi üçün müvafiq şəraitin olması vacibdir. Məsələn, narkotik bitkilər əkilmiş sahənin aşkar edilməsi hələ bu cinayətin sonradan narkotik maddələrin qanunsuz daşınması üçün törədildiyinə dəlalət etmir. Lakin hər hansı bir nəqliyyat növündə aşkar edilmiş narkotik maddələrin qanunsuz daşınma

ilə bağlılığı fərziyyəsini irəli sürmək üçün müstəntiqin geniş imkanları olur. Bu zaman narkotik maddələrin həcmi və çəkisi, spesifik xüsusiyyətləri müvafiq istintaq fərziyyəsinin irəli sürülməsinə şərait yaradır. Təcrübə göstərir ki, narkotik maddələrin həcmi anlayışı onların sadəcə olaraq məkan müstəvisində tutduğu yerin ölçüsü ilə deyil, bir sıra fərdi spesifik xüsusiyyətləri ilə də əlaqələndirilir. Mütəxəssislər bu zaman narkotik maddələrin:

- kəmiyyət (çeki, doza, qiymət və xammal) meyarını;

- keyfiyyət (əlamət və insan orqanizminə təsiretmə dərəcəsi) meyarını;

- insanların səhhətinə yetirilə biləcək zərərin xarakteri və ölçüsü meyarını;

- satışdan əldə ediləcək gəlirin miqdarını;

- əlavə meyarlarının onlarla yerinə yetirilən əməllərin sürəkliliyinin və bir adama satılacağı təqdirdə həmin adamı narkotik xəstəliyə mübtəla edə bilmə dərəcəsinin və neçə adamı xəstələndirə biləcəyinin nəzərə alınması təklif olunur.

Göstərilənləri nəzərə alaraq müstəntiq cinayət hadisəsinin baş verdiyi yerdə aşkar edilmiş narkotik maddələrin spesifik xüsusiyyətlərindən çıxış edərək, öncə cinayətin narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi zəncirinin hansı həlqəsi ilə əlaqədar olduğunu müəyyənləşdirir. Bu zaman üç fərziyyə irəli sürülə bilər:

- şübhə edilən şəxs narkotik maddələri özü üçün satış məqsədi olmadan daşıyır;

- şübhə edilən şəxs narkotikləri özü üçün, lakin sonradan satmaq məqsədilə daşıyır;

- şübhə edilən şəxs narkotik maddələri başqaları üçün daşıyır. Burada narkotik maddələrin qanunsuz daşınması faktı mövcuddur və şübhə edilən şəxs yalnız kuryer kimi fəaliyyət göstərir. Bir qayda olaraq, bu fərziyyələrin yoxlanılması qısa müddət ərzində həyata keçirilir və təcrübəli müstəntiq üçün problem yaratmır.

Hər şeydən əvvəl, şübhə edilən şəxsin üstündə tutulmuş narkotik maddələri özü üçün aparması barədə iddialarının əsassız olduğu müvafiq ekspertizalar əsasında sübut oluna bilər. Bununla da onun narkotik maddələri daşıyan şəxs olması fərziyyəsi irəli sürülür və istintaqın gedişi bu fərziyyə əsasında planlaşdırılır. Bundan sonra isə yeni fərziyyələr formalaşdırılır. Nəticə etibarilə haqqında danışdığımız kateqoriyadan olan cinayətlərin ibtidai istintaqının planlaşdırılması ilkin fərziyyənin irəli sürülməsi ilə eyni vaxta düşür. Bu zaman həmin kateqoriyadan olan cinayət işləri üçün tipik fərziyyələr aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- sonradan satmaq məqsədi ilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması tutulub saxlanılmış şübhə edilən şəxsin də iştirakı ilə bir qrup şəxsin qabaqcadan razılaşması əsasında həyata keçirilir;

- sonradan satmaq məqsədilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması tutulub saxlanmış şübhə edilən şəxsin özü tərəfindən həyata keçirilir;

- sonradan satmaq məqsədilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması tutulub saxlanmış şübhə edilən şəxsin də iştirakı ilə mütəşəkkil cinayətkar qrup tərəfindən həyata keçirilir;

- sonradan satmaq məqsədilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması beynəlxalq narkobiznes tərəfindən həyata keçirilir;

- sonradan satmaq məqsədilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması tutulub-saxlanılmış şübhə edilən şəxsin özü tərəfindən həyata keçirilir.

Yuxarıda nəzərdən keçirilən fərziyyələr məcmusunun hər hansı birinin seçilməsi, artıq qeyd etdiyimiz kimi, qanunsuz daşınan narkotik maddələrin həcmindən, çəkisindən, növündən, qablaşdırılma xüsusiyyətlərindən, tutulub-saxlanılmış kuryerin şəxsiyyətindən və s. hallardan asılı olur. Məsələn, nisbətən az miqdarda (kuryerin üstündə və ya əşyalarında apara biləcəyi həcmdə) tutulmuş narkotiklərin daşınmasının beynəlxalq kartel və sindikatlarla əlaqələndirilməsi məntiqsiz olardı.

Adətən belə həcmdə narkotik maddələrin şübhə edilən şəxsin öz təşəbbüsü ilə və ya bir qrup şəxsin qabaqcadan razılaşdırılması əsasında kuryer vasitəsi ilə daşındığını iddia etmək həqiqətə daha çox uyğun olacaqdır. Təcrübə göstərir ki, Respublikamızın ərazisində tutulmuş cinayətkarlar başqa ölkələrdə yaşayan tanışları ilə birbaşa sövdələşmə əsasında belə cinayətlərə meyl etmişlər (məsələn, İran, Türkmənistan, Rusiya).

Hər hansı bir nəqliyyat növünə külli miqdarda narkotik maddə yüklənmiş və belə ağır yük məharətlə gizlədilmişdirsə, bunu ayrı-ayrı şəxslər arasında cinayətkar sövdələşmə kimi tövsif etmək, təbii ki, yanlış olardı.

Sonradan satmaq niyyəti ilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması tutulub saxlanmış şəxsin özü tərəfindən həyata keçirilirsə, onda müstəntiq, tutulmuş şəxsin iddiasına qarşı narkotik maddələrin miqdarından asılı olaraq, yuxarıda göstərilən ikinci və üçüncü əks fərziyyələri irəli sürə bilər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, üstündə narkotik maddə aşkar edilmiş şəxs narkotizmə meyilli olmaya da bilər. Ancaq onun özünün də narkoman olması hələ bu maddələri sonradan satmaq üçün daşımadığını əsaslandırmır.

Bununla əlaqədar olan sonuncu tipik fərziyyəyə diqqət yetirsək, onu da əlavə edə bilərik ki, tutulmuş şəxs daşdığı maddələri sonradan satmaq məqsədi olmadan apardığını iddia edirsə, onda müstəntiq bu şəxsin tibbi-narkoloji ekspertizasını təyin edə bilər və bundan sonra ekspertizanın rəyinə əsasən narkotikləri daşıyan şəxs özü narkoman deyilsə, sonuncunun həmin maddələri sonradan satmaq məqsədi olmadan daşması həqiqətə uyğun olmayacaqdır.

Əksər hallarda şübhə edilən şəxsin özü narkoman olduğu təqdirdə, narkotik maddələrin həcmi fərziyyənin düzgün qurulmasında mühüm rol oynayacaqdır. Belə ki, şəxsin üstündə tapılmış narkotik maddələr az miqdarda aşkar edilmişdirsə, bu hal narkotik maddələrin qanunsuz daşınması ilə əlaqədar olmayıb, bilavasitə onların qanunsuz saxlanması və ya gəzdirilməsi kimi izah edilməlidir.

Əgər narkotik maddələrin həcmi və çəkisi minimum həddən dəfələrlə artıqdırsa və narkotikləri daşıyan şəxsin ehtiyaclarını üstələyirsə, müstəntiq mütləq həmin maddələrin sonradan satmaq məqsədi ilə daşındığı fərziyyəsini irəli sürməlidir.

Tipik fərziyyələrdən ikincisi irəli sürülərsə, müstəntiq üçüncü fərziyyəni də əsas götürə bilər. Yəni bir qrup şəxsin qabaqcadan sövdələşib cinayət əlaqəsinə girməsi birdəfəlik akt ola bilər, ancaq istintaq hadisənin biraktlı deyil, residiv olduğunu da aydınlaşdırmalıdır. Çünki, üçüncü fərziyyə özünü

doğruldarsa, onda mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparılmasının spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və istintaqı həmin istiqamətə yönətmək lazım gələcəkdir.

Külli miqdarda narkotik maddə aşkar edildikdə, müstəntiq aşağıdakı fərziyyələri irəli sürə bilər:

-narkotik maddələrin daşınması mütəşəkkil cinayətkar qrup tərəfindən həyata keçirilir;

-narkotik maddələrin daşınması beynəlxalq narkobiznes əməliyyatı kimi həyata keçirilir.

Əslində, nəzərdən keçirilən bu obyektləri bir-birindən fərqləndirmək bir o qədər də asan deyil. Mahiyyətinə görə hər iki obyekt müəyyən mənada eyniləşdirilə bilər. Lakin təchizatı, təcrübəsi və qurduğu şəbəkənin genişliyi baxımından narkotik maddələr biznesi ilə məşğul olan sindikatlar və kartellər "adi" mütəşəkkil cinayətkar qrupdan seçilir. Məsələn, mütəşəkkil cinayətkar qrup narkotik maddələrlə alver edərkən, o, bunu ictimai nəqliyyatdan istifadə edə bildiyi halda daha çoxsaylı kuryer, hətta silahlı dəstələr vasitəsilə həyata keçirir. Lakin nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, qabaqcadan narkotik maddələrin daşınması barədə razılaşmış bir qrup şəxs, yaxud da narkotiklərlə bağlı mütəşəkkil cinayətkarlıqla məşğul olan hər hansı bir qrup daha nəhəng narkobiznes təşkilatları ilə işgüzar əlaqəyə girə, bu təşkilatlardan öz qara biznesləri üçün dövriyyədə kifayət edən "mal" alıb daşıya bilər. Yəni, narkotiklərin daşınması ilə bağlı "adicə" bir cinayət daha geniş dairələrlə sıx bağlı ola bilər. Ona görə də müstəntiq məntiqə uyğun hər bir istintaq fərziyyəsindən istifadə etməli və bu fərziyyələri yoxlamağa çalışmalıdır.

Məsələ geniş vüsət aldıqda, müstəntiq, Azərbaycan Respublikasının müvafiq beynəlxalq və dövlətlərarası saziş və müqavilələrindən istifadə etməklə, məsələnin həll olunmasına çalışmalıdır.

Bəzi tipik fərziyyələr. Şübhəli şəxsin üstündə və ya onun evində narkotik vasitələr aşkar edildikdə, aşağıdakı fərziyyələr irəli sürülə bilər:

1.tutulan şübhəli şəxs narkomandır – narkotik vasitəni qəbul etmək və ya satmaq məqsədilə oğurlamış, hazırlamış və ya üçüncü şəxsdən almışdır;

2.tutulan şəxs narkoman deyil - narkotik vasitəni topdansatış məqsədilə əldə etmişdir (oğurlamış, hazırlamış və ya üçüncü şəxsdən alınmışdır);

3.tutulan şəxs narkotik vasitəni pərakəndə satış məqsədilə əldə etmişdir;

4.tutulan şəxs cinayət əməlini təkbaşına törətmişdir;

5.tutulan şəxs sistemativ olaraq narkotik vasitələrin satışı ilə məşğul olan cinayətkar qrupun üzvüdür;

6.tutulan şəxs cinayətkar qrupun üzvü deyil, lakin başqa şəxsin xahişi ilə narkotik vasitələri saxlamış, göndərmiş və daşımışdır.

Narkotik vasitələrin satışı ilə məşğul olan şəxs haqqında fərziyyələr:

a)satıcı narkotik vasitəni özü hazırlamış, oğurlamış və ya başqa yolla əldə etmişdir;

b)satıcı narkotik vasitəni narkotik tərkibli bitkilərin becərildiyi yerlərdən əldə etmişdir;

c) satıcı narkotik vasitəni saxta reseptlər əsasında əldə etmişdir;

ç)satıcı cinayətkar qrupun üzvü olub, narkotik vasitəni qrupun digər üzvləri tərəfindən satış məqsədilə əldə etmişdir;

d)satıcı narkotik vasitəni topdansatışdan pərakəndə satış məqsədi ilə əldə etmişdir.

Narkotik vasitələrin alışı ilə məşğul olan şəxs haqqında fərziyyələr:

a)alıcı narkotik vasitəni istehlak məqsədilə əldə etmişdir;

b)alıcı narkotik vasitənin topdansatışdan pərakəndə satış məqsədilə əldə etmişdir;

c)alıcı narkotik vasitənin istehlakı və onun pərakəndə satışı məqsədilə əldə etmişdir;

ç)alıcı narkotik vasitələr istehlakı üçün tiryəxanalar təşkil edilməsi və ya saxlanması ilə məşğuldur.

Narkotik vasitələri alan və satan şəxslər haqqında fərziyyələr:

a)narkotik vasitəni alan və satan şəxslər arasında alqı-satqı ilk dəfə, bir neçə dəfə və ya sistemativ olmuşdur;

b)narkotik vasitəni alan və satan şəxslərin əvvəlcədən tanışlığı olmayıb və ya onlar səthi tanışlıq münasibətlərindədirlər;

c)narkotik vasitəni alan və satan şəxslər dostluq, qohumluq, yaxın münasibətdədirlər.

Narkotik vasitənin daşınması ilə bağlı fərziyyələr:

a)tutulan şəxs narkotik vasitəni özü hazırlamış, əldə etmiş və təyin olunan yerə özü daşıyır;

b)tutulan şəxs narkotik vasitə ilə məşğul olan cinayətkar qrupun üzvüdür;

c)tutulan digər şəxslərin sifarişi ilə ancaq narkotik vasitənin daşınması ilə məşğuldur;

ç) tutulan təsadüfi şəxsdir və narkotik vasitənin daşınması başqa şəxslər tərəfindən xahiş olunmuşdur.

§ 3 . Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlər üzrə bəzi istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri

Şübhə edilən şəxsin tutulması. Narkotiklə bağlı cinayətlərdə ən geniş sübutedici məlumatlara malik olan istintaq hərəkətlərindən biri də şübhə edilən şəxsin tutulmasıdır. Bilavasitə şübhəli şəxsin tutulmasında aşağıdakılar tövsiyə olunur:

- a) şəxsi cinayət başında yaxalamağa çalışmaq:
 - realizə edən - alqı-satqı zamanı;
 - tiryəxana saxlayanı - istehlakçı tərəfindən narkotik vasitənin qəbulu zamanı;
 - hazırlayanı – istehsal zamanı;
 - mənimləməni – narkotik vasitəni obyektədən çıxaran zaman;
 - daşıyanı – narkotik vasitəni daşıyan zaman;
- b) tutulan şəxsin narkotik vasitəni özündən rədd etməsinin və məhv etməsinin qarşısını almaq, onda olan narkotik vasitənin yerləşdiyi yeri qeyd etmək;
- c) tutulan şəxs tərəfindən hiss olunmadan atılan narkotik vasitələrin, sənədlərin, qeydlərin və başqa predmetlərin yerləşdiyi əraziyə baxış keçirmək;
- ç) cinayətkar qrup haqqında məlumatları, onların rollarını, narkotiklərin yerləşdiyi yeri, tutulma yerini nəzərə alaraq, onu qəfil həyata keçirmək;
- d) şübhə edilən şəxsin tutulmasını cinayətin digər iştirakçılarından məxfi saxlamaq.

Hadisə yerinə baxış. Bu növ cinayətlər üzrə hadisə yeri aşağıdakılar ola bilər:

a) narkotik vasitələrin oğurluq və quldurluq yolu ilə ələ keçirilməsi işləri üzrə – şəxsi evlər, mənzillər, dövlət müəssisələri, təşkilatlar, apteklər, xəstəxanalar, farmasevt müəssisələri, saxlanma yerləri;

b) becərilməsi qadağan edilmiş narkotik xassəli bitkilərin əkilməsi və becərilməsi işləri üzrə – ərazilər, sahələr, həyətyanı sahələr, çay sahilləri və s.;

c) narkotik vasitələrin daşınması, realizə edilməsi, narkomanlar üçün tiryəxanalar təşkil etmə və saxlama, narkotik vasitələrin istehlakına təhrik etmə cinayətləri üzrə – yaşayış yerləri (ev, saray, mənzil və s.);

ç) narkotik vasitələrin daşınması – nəqliyyat vasitələri, rabitə və nəqliyyat idarələri;

d) narkotik vasitələrin hazırlanması üçün xüsusi təyin edilmiş yerlər.

Hadisə yerinə baxış zamanı araşdırılan əsas obyektlərin sayı konkret cinayətin-istintaqı aparılan narkotiklə bağlı cinayətin xarakterindən asılıdır.

Narkotik vasitələrin qanunsuz hazırlanması, əldə edilməsi, saxlanması, göndərilməsi, satılması, tiryəxanaları saxlama, istehlaka təhrik etmə cinayətləri üzrə müayinə obyektlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- narkotik vasitələr, yarımfabrikatlar, reaktivlər;
- onların hazırlanması üçün texniki vasitələr;
- həmçinin spirtli və asitləşdirilmiş ekstratlar, cihazlar, süzgəclər, çətənənin qalıqları;
- marixuananın preslənməsi üçün istifadə olunan predmetlər;
- ələk, ət maşını, qəhvəüydən, bıçaqlar, tərəzi, qaşıqlar, qazanlar və s.;

- müxtəlif bağlamalar – polietilen torba, çantalar, portfellər, çamadanlar;

- iynələr, flakonlar, pambıq və cunadan olan tamponlar, siqaret kötükləri;

- cib dəftərləri, qeydiyyatlar, telefon nömrələri və digər sənədlər.

Narkotik vasitələrin oğurlanması ilə bağlı cinayətlərdə hadisə yerinə baxış zamanı aşağıdakı obyektlərə diqqət yetirmək vacibdir:

a)məneəni dəf etməklə saxlanc yerlərinə daxil olma: sındırma, sıxma, mişarlama izləri, signal qurğularının iş reciminin pozulması və i.a.;

b)quldurluq cinayətini müşayiət edən zor tətbiq etmə izləri: dağıdılmış, sındırılmış predmetlər, qan izləri və i.a.;

c)cinayət alətləri, sındırma vasitələri, soyuq və odlu silahlar;

ç)cinayət alətlərinin tətbiqi izləri: güllə, mərmə, karteç, tıxaclar, metal və şüşə qırıntıları və i.a.;

d)mikrohisəciklərin daşıyıcıları olan predmetlər;

e)əks olunmuş izlər: əl, ayaq, diş, nəqliyyat vasitələri izləri;

ə)insan orqanizminin qalıqları: qan, tüpürcək və digər izlər;

i)cinayətkarlar tərəfindən itirilmiş və atılmış əşyalar, cib dəsmalı, daraq, geyim əşyaları və onların hissələri, maska və i.a.;

k)narkotik vasitələrin qəbulu zamanı saxlanılan izlər, iynələr, açılmış bağlamalar, boş ampulalar, flakonlar v. i.a.;

l)bəzi halları göstərən əlamətlər: qəsdin predmeti, narkotik vasitələrin saxlanc yerlərinə daxil edilmə izləri;

m) cinayətkarın sayı haqqında müxtəlif ayaqqabı izlərinin sayı, müxtəlif ölçüdə olan barmaq izləri, siqaret kötökləri, yerindən tərpədilən ağır predmetlər, istifadə olunan nəqliyyat vasitələri və i.a.

Baxış zamanı aşkar edilmiş reseptlərin aşağıdakı əlamətlərinə diqqət yetirmək lazımdır:

- kağızın rəngi;
- mühafizə təbəqəsinin vəziyyəti;
- blankın kənar hissələrində mətbəə mətninin olması;

- ikinci imzanın olub-olmaması;
- bir blankda yazılmış narkotik tərkibli dərmanların sayı (ancaq 1 ədədə icazə verilir);
- reseptin blankında olan saxtalıq əlamətləri;
- möhür və ştamp əksləri, onların uyğunluğu, həmçinin müalicə müəssisələrinin telefonları, adları və ünvanları;

- reseptlərin doldurulmasında ümumi qəbul edilmiş qaydalara riayət edilməsi;

- reseptin mətnində olan qrammatik səhvlər;
- reseptin müvafiq hissəsinin latınca yazılması;
- narkotik və güclü təsiredici dərmanların düzgün yazılışı;
- bu cür preparatların alınması üçün həkimin resept yazmaq hüququna malik olması.

Əgər resept qəbul edilmiş qayda üzrə tərtib edilməmişsə, onun saxta olduğunu zənn etmək olar. Reseptləri təhlil edərkən, onların tarixi üzrə həkimin və xəstənin soyadlarını tutuşdurmaq məqsədəuyğun olardı. Belə ki, qısa müddətdə bir həkimin eyni şəxsə analoji dərmanın bir neçə resept üzrə verməsi də inandırıcıdır. Bir poliklinikanın müxtəlif həkimləri tərəfindən bir nəfərə eyni reseptlərin verilməsi həqiqətə

uyğyn olmur. Bundan başqa, həkimin imzasına, möhür və ştamplarına da diqqət yetirmək vacibdir.

Qanunsuz narkotik xassəli bitkilərin əkilməsi və becərilməsi cinayətləri üzrə hadisə yerinə baxış zamanı aşağıdakılara diqqət yetirmək lazımdır:

- becərilən bitkinin xarakteri və bioloji növü;
- narkotik xassəli bitkiləri maskalayan digər bitkilərin düzülüşü, əkin sahəsi və yerləşməsi;
- narkotik xassəli bitkinin vəziyyəti (yetişmə dövründə kolların sayı, tam və ya hissə-hissə biçilməsi);
- insan, heyvan izləri və nəqliyyat vasitələrinin izləri;
- cinayətkarlar tərəfindən atılmış, itirilmiş, yaddan çıxarılmış predmetlər.

Bu növ cinayətlər üzrə əkin sahəsinin həcmi, torpağın rəngi, tərkibi, becərilən bitkilərin düzülüşü, mümkün hallarda isə sayı, biçilmiş sahənin həcmi və başqa məlumatlar baxış protokolunda əks olunmalıdır. Müayinə prosesində mütəxəssisin iştirakı vacibdir.

Yay mövsümündə müsadirə olunmuş xaş-xaşın yaşıl qozaları, əvvəlcədən üzərində böyük olmayan deşiklər açılmış karton qutulara yığılır ki, onlar tez çürüməsin və tədqiqat üçün yararsız olmasın.

Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlər üzrə hadisə yerinə baxış zamanı aşkar edilmiş bütün maddi sübutlar, əşyalar, predmetlər ayrı-ayrı qablaşdırılır. Bağlamaların üzərində hal şahidlərinin və əşyayi-dəlili müsadirə edən əməkdaşın imzası olmalıdır. Bağlama yapışqanla yapışdırılır, iplə bağlanılır, ipin ucları möhürlənir. Müsadirə edilmiş narkotiklərin miqdarı çox

olduqda, onların yalnız bir qismini tədqiqat üçün göndərmək olar.

Şahidlərin dindirilməsi. Narkotik vasitələrlə və psixotrop maddələrlə əlaqədar cinayət işlərinin istintaqı zamanı şahid qismində müxtəlif şəxslər dindirilə bilər. Qanunsuz olaraq narkotik vasitələri hazırlama, əldə etmə, saxlama, daşıma, göndərmə və ya satma cinayətlərinin istintaqında şahid qismində cinayət törətmiş şəxsin qohumları, dostları, tanışları, qonşuları, müxtəlif məqsədlər üçün narkotik əldə edən şəxslər, nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri, vaqon bələdçiləri, hava limanı və avtovağzalın əməkdaşları və digər şəxslər də ola bilər.

Müalicə müəssisələrindən və apteklərdən narkotik vasitələrin mənimsənilməsi ilə əlaqədar şahid qismində həkimlər, tibb bacıları, kiçik tibb personalı, kassirlər və bu vasitələrin qəbuluna, saxlanmasına, daşınmasına, hesabdən silinməsinə aidiyyatı olan digər şəxslər dindirilə bilər.

Narkotik vasitələrin istehlakı üçün tiryəxanalar təşkil etmə və ya saxlamaya təhrik etmə cinayətləri üzrə şahid qismində narkotik vasitəni qəbul edən şəxslər, həmin ərazidə yaşayanlar, mənzilin sahibi və başqa şəxslər dindirilə bilər.

Cinayət başında yaxalanmış şəxsin müşahidəçisi olanlardan aşağıdakılar müəyyənləşdirilir:

- tutulma hansı şəraitdə keçirilib;
- həmin anda tutulan şəxsin davranışı necə olmuşdur;
- tutulma zamanı şəxsin üstündə, əlində, çantasında və s. hansı əşyalar, predmetlər olmuşdur, onları rədd etmək üçün o, hansı hərəkətlər etmişdir;

- tutulan şəxs ictimai nəqliyyat vasitələrində gedərkən, onu kim müşahidə etmişdir və ona hansı əşyalar verilmişdir (nadir hallarda olur).

Əgər cinayət törədən şəxs nəqliyyat vasitələrindən (taksi) istifadə edibse, onda sürücüdən onunla tanışlığı, onun zahiri əlamətləri, əvvəllər bu xidmətdən istifadə etməsi, avtomobilə harada əyləşməsi, hansı ünvandan taksi sifariş etməsi (əgər olubsa) barədə sualları aydınlaşdırmaq vacibdir:

- şübhə edilən şəxsin (təqsirləndirilən şəxsin) həyat tərz, fiziki vəziyyəti, tanışlarının dairəsi necə olmuşdur;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) tərəfindən narkotik vasitənin qəbulu faktı olubmu;

- şübhə edilən şəxsin (təqsirləndirilən şəxsin) tufeyli həyat tərz sürən, narkotik qəbul edən şəxslərlə sistemativ görüşləri olubmu;

- şübhə edilən şəxslə (təqsirləndirilən şəxslə) poliklinika, aptek, aptek anbarları (depolar) arasında hansı işgüzar əlaqə vardır;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) hansı vaxtdan, harada və kimin təsiri altında narkotik qəbul etməyə başlamışdır;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) hansı mənbədən narkotik əldə edir, necə hesablaşır və müəyyən müddət ərzində buna nə qədər vəsait sərf edir;

- narkotiki əldə etmək üçün vəsait hansı mənbədən sərf edilmişdir;

- narkotik vasitəni, yarımfabrikatı satan şəxsin əlamətləri, təxəllüsü, adı necədir;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) narkoloji dispanserdə qeydiyyatı alınıbmı, o, əvvəllər

narkotikdən müalicə olunubmu, əgər olunubsa, nə vaxt və hansı nəticə əldə olunub;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) başqa yaşayış məntəqələrinə səfər edibmi, əgər edibsə, onda hansı məntəqəyə, hansı nəqliyyat vasitəsində, onu kim yola salıb və qarşılayıb, nə vaxt qayıdıb və səfərin məqsədi barədə nə danışmışdır;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) hansı abonentlərlə şəhərlərarası danışıqlar aparmışdır;

- narkotik vasitələrin hazırlanması və istehlakı üçün aşkar edilmiş vasitələrin əmələ gəlmə mənbəyi, xarakteri, xüsusiyyətləri və s.

Təqsirləndirilən şəxsin (şübhə edilən şəxsin) dindirilməsi. Bu növ cinayətlərdə təqsirləndirilən şəxsin (şübhə edilən şəxsin) dindirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dindirməni keçirən müstəntiq tərəfindən narkotiklərin əkilməsi, becərilməsi, hazırlanması texnologiyası, narkotikin insan orqanizminə təsiri və s. haqqında xüsusi ədəbiyyatların öyrənilməsi məqsədəuyğundur.

Dindirmədən əvvəl dindirilən şəxsin narkotik sərxoşluq vəziyyətində olub-olmamasını aydınlaşdırmaq lazımdır. Əgər müstəntiqdə belə bir güman yaranıbsa, onda dindirməni başqa vaxta keçirməməlidir. Dindirmə zamanı müəyyən edilən sualların dairəsi narkotiklə bağlı cinayətlərin növündən asılıdır. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək.

1. Cinayət başında yaxalandıqda:

a) narkotik vasitə kimə məxsusdur, hansı halda şəxsin əlinə keçmişdir, nə vaxt, hansı miqdarda və vəziyyətdə, kустar istehsal olunmuş narkotik vasitələr harada hazırlanmışdır;

b) xammalın və yarımfabrikatların əldə edilmə mənbələri, narkotiklərin hazırlanma texnologiyası, bu məqsədlə hansı vasitələr tətbiq olunub, onların yerləşdiyi yer;

c) hazırlanmış narkotiklərin növü və hal-hazırda onlar harada saxlanılır;

ç) təqsirləndirilən şəxsdən savayı narkotiklərin hazırlanmasında kimlər iştirak etmişdir;

d) narkotiklərin təyinatının məqsədi (özləri tərəfindən qəbul etmək üçün, topdan və ya pərakəndə satış məqsədi ilə).

2. Narkotik vasitələrin istehlakında:

a) narkotikləri harada qəbul edib, tək və ya digər şəxslərlə, kimə təklif olunub, kimdən əldə edib, nə vaxtdan qəbul edir, hansı növ narkotik qəbul edir, hansı dozada qəbul edir, narkotik ona necə təsir göstərir;

b) əgər narkotik vasitə əldə olunub və saxlanılırsa, onda hansı məqsədlə;

c) narkotik vasitəni haradan alıb, harada, hansı miqdarda, dozada, hansı qiymətə və neçə dəfə satıb;

q) narkotik vasitələr hansı bağlamada olub;

d) narkotik vasitələrin saxlanılma yerləri harada yerləşir;

e) narkotik vasitəni neçə dəfə alıb və satmışdır.

Əgər təqsirləndirilən şəxs (şübhə edilən şəxs) narkotik vasitənin satışında iştirakçıdırsa, onda aşağıdakılar müəyyən edilir:

a) cinayətkar qrupun təşkilatçısı kimdir, narkotik vasitəni kim hazırlayıb və ya daşıyıb;

b) narkotik vasitə hansı üsulla əldə edilmişdir, narkotik vasitəni harada almışdır, əgər mənzildə alıbsa, onda onun ünvanı, otaqların yerləşmə sxemi, alqı-

satqıda kimlər iştirak etmişdir və onlar haqqında məlumatlar;

c)narkotik vasitəni hansı bağlamada almışdır;

ç)hansı yaşayış məntəqələrində olub və orada nə etmişdir;

d)digər iştirakçılar haqqında məlumatlar;

e)üçüncü şəxs (daşdığı əşyanın narkotik vasitə olduğunu bilməyən) köməyindən istifadə olunubmu.

Qanunsuz olaraq narkotik tərkibli bitkilərin əkilməsi və becərilməsi cinayətləri üzrə dindirmədə aşağıdakı halların müəyyən edilməsi tələb olunur:

a)şitil və ya toxumlar hansı mənbədən əldə edilmişdir;

b)bu, hansı məqsədlə əkilmişdir (öz tələbatını təmin etmək, satış və ya tiryəxanalar saxlamaq məqsədilə);

c)kimin sifarişi ilə bu bitkilər əkilmişdir, məhsul yığıldıqdan sonra onun almasına kim söz vermişdir, hansı miqdarda və hansı qiymətə;

ç)narkotik tərkibli bitkilər əkilməsi üçün sahənin hazırlanmasını, əkilməsini, ona aqretoxniki qulluğu, becərilməsini, yığılmasını, narkotik vasitənin hazırlanmasını kim həyata keçirmişdir;

d)narkotik tərkibli bitkilərin əkilməsində, becərilməsində hansı vasitələrdən istifadə edilmişdir, onlar hansı müddət ərzində və harada yerləşir.

Narkotik vasitənin istehlakı üçün tiryəxanalar təşkil etmə və saxlama cinayətləri üzrə dindirmədə təqsirləndirilən şəxsdən aşağıdakı hallar müəyyən edilir:

a)tiryəxananın təşkilində kimlər iştirak edib və onlar arasında rollar necə bölünüb;

b) narkotik vasitə hansı mənbədən əldə olunur (özləri hazırlayır və ya alırlar);

c) tiryəxanaya gəlmə və narkotik vasitənin istehlakında müəyyən ödənişin məbləği nə qədərdir;

ç) tiryəxanada hansısa şəxslər narkotik vasitənin istehlakına təhrik olunubmu;

d) tiryəxanada narkotik vasitəni qəbul etmə digər cinayətlərlə müşayiət olunubmu;

e) tiryəxananın fəaliyyət müddəti necə olub;

ə) tiryəxanaya gələn müştərilərin tərkibi və onlar haqqında məlumatlar;

ı) tiryəxanada hansı narkotik maddə, hansı üsulla, hansı dozada qəbul edilmişdir;

k) mənzili kirayəyə və ya icarəyə verən şəxsin, qonşuların, qohumların təqsirləndirilən şəxsin bu fəaliyyətindən xəbəri olubmu.

Narkotik vasitənin mənimsənilməsi və ya zorla ələ keçirilməsi cinayətləri üzrə təqsirləndirilən şəxsin (şübhə edilən şəxsin) dindirilməsi zamanı bu hallar müəyyənləşdirilir:

a) narkotik vasitənin mənimsənilməsində məqsəd nədir;

b) mənimsəmədə iştirak edən şəxslərin dairəsi və hər birinin rolu;

c) narkotik vasitənin satışından əldə edilən vəsaitin məbləği;

ç) narkotik vasitə necə satılıb (topdan və ya pərakəndə) və kimə, hansı qiymətə;

d) mənimsənilmiş narkotik vasitənin yarımfabrikatları harada saxlanılır;

e) narkotik vasitə satılana qədər üçüncü şəxsdə saxlanılıbmı, o, bu barədə hansı məlumata malik olub və bu fəaliyyətə görə nə qədər vəsait almışdır.

Qanunsuz verilmiş saxta reseptlər və ya başqa sənədlər əsasında narkotik vasitələrin əldə edilməsi cinayətləri üzrə təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsində aşağıdakılar müəyyən edilir:

a) qanunsuz verilmiş saxta reseptlər və başqa sənədlər əsasında narkotik vasitələr bir dəfə və ya sistemativ əldə edilmişdir;

b) zəruri sənədlərin blankları hansı üsulla əldə edilmişdir;

c) saxtaliq hansı üsulla edilmişdir;

ç) əgər saxta möhür və ştamplardan istifadə olunubsa, onda saxta klişelər harada yerləşir;

d) saxta sənədlər əsasında narkotik vasitə hansı tibb müəssisəsindən alınmışdır və neçə dəfə;

e) saxta sənədlər kimin adına yazılmışdır;

ə) qanunsuz əldə edilmiş narkotik vasitələr hansı məqsədlə istifadə olunmuşdur, əgər satılıbsa, onda kimə və hansı qiymətə;

ı) qanunsuz narkotik vasitələrin əldə edilməsində dindirilən şəxs tibb müəssisəsinin işçiləri ilə cinayət əlaqəsində olubmu.

Narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlər üzrə təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsində:

- üzv olduğu cinayətkar qrupun yaranması, fəaliyyət müddəti, strukturu, hər bir iştirakçının rolu;

- bu fəaliyyətlə məşğul olduğu müddət ərzində narkotik vasitələrdən əldə edilən gəlirə aldığı qiymətli əşyalar və onların harada yerləşməsi;

- bu çirkli biznesdən əldə etdiyi vəsaitlərin hansı banka və hansı hesaba qoyulması;

- bu fəaliyyətə görə dindirilən şəxs tərəfindən hansı vəzifəli şəxslərə rüşvət verməsi barədə, həmçinin digər zəruri məlumatlar aydınlaşdırılır.

Axtarış. Bu növ cinayətlərin istintaqında sübutetmə əhəmiyyətinə görə mühüm istintaq hərəkətlərindən biri də axtarışdır. Axtarış zamanı axtarış yerində olan şəxslərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Onlarla sorğu keçirərkən, orada olmalarının məqsədi müəyyənləşdirilməlidir. Çünki onların arasında bilavasitə narkotik vasitənin alışı, satışı və istehlakı ilə məşğul olan şəxslər ola bilər.

Axtarış zamanı aşkar edilmiş hər bir predmet, sonradan cinayətkar bunu müxtəlif bəhanələrlə inkar edə bilməməsi üçün çox dəqiqliklə hal şahidlərinə təqdim olunmalıdır. Tapılmış narkotiklərin çəkilməsi və sayılması hal şahidlərinin iştirakı ilə təxirəsalınmadan həyata keçirilir. Həmçinin cinayətkarlar narkotik vasitəni bir yerdə yox, kiçik partiyalarla bir neçə yerlərdə saxlayır. Bu da axtarışın tam keçirilməsini çətinləşdirir. Axtarış zamanı xüsusi hazırlanmış xidməti itlərdən, narkotiklərin ekspress analiz dəstələrindən və digər elmi-texniki vasitələrdən istifadə olunmalıdır.

Mənzildə axtarış zamanı təzə çəkilmiş suvağa, təzə rənglənmiş, ağardılmış yerlərə, divar kağızlarına, döşəmə taxtalarına vurulmuş mismarlara, köhnə döşəmə taxtalarının arakəsmələrinə, döşəmənin qıraqlarına çəkilmiş suvaqlara xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır. Həyət evlərində isə həyətyanı sahəni, tikililəri, əkin yerlərini, quyuları və digər yerləri diqqətlə nəzərdən keçirtmək vacibdir.

Şəxsi axtarış zamanı isə axtarılan şəxsə soyunmaq təklif olunur. Sonra isə geyim paltarları diqqətlə müayinədən keçirilərək bir yana qoyulur.

Geyim paltarların cibləri, tikişləri olan yerlərə və diqqəti cəlb edən başqa yerlərə baxış keçirilir.

Bədənin müayinəsi (eyni cinsdən olan şəxs tərəfindən aparılır) isə şəxsin saçlarından başlanır. Əgər şəxs parik qoyubsa, ona xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Belə hallarda şəxsin qoltuğunun altına, ayaqlarının arasına, cuna ilə sarılmış, yapışqanlı plastirla yapışdırılmış yerlərə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Əgər güman varsa ki, şəxs narkotik vasitəni bintlə sarılmış və ya yapışqanlı plastirla yapışdırılmış yerlərdə gizlədib, belə hallarda həkimin dəvət edilməsi məsləhət görülür.

Avtomobillərdə axtarış apararkən oturucaqlararası sahələrə, dekorativ yastıqlara, cihaz panelinin arxa hissəsinə, radioqəbulediciyə və onun yerləşdiyi yerlərə, oturacağıın üzlüklərinə, ayaqaltı döşəkçələrin altına, əyləclərə, ayırıcı əylələrinin əks tərəfinə, təhlükəsizlik qayışlarının gövdələrinə, tavan və qapı örtüklərinə, sürət qutusunda və onun qolunun başlığına və s. yerlərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Axtarış zamanı aşağıdakı predmetlərin axtarışına diqqət yetirmək lazımdır:

- narkotik vasitələr və psixotrop maddələr;
- narkotik tərkibli bitkilər və narkotiklərin hazırlanmasında onların qalıqları;
- narkotiklərin hazırlanması üçün istifadə edilən vasitələr;
- müxtəlif həcmli və qablaşdırıcı materiallar;
- narkotik vasitələrin alınma üsulunu və kimyəvi reaksiyaları əks edən qeyd və yazılar;
- narkotik vasitələrin hazırlanması üçün istifadə edilən həlledicilər.

Axtarış zamanı üzərində narkotik vasitələrin izləri (hissəcikləri) olan geyim əşyalarına da xüsusi nəzər yetirmək lazımdır. Həmçinin axtarış prosesində şəxs

tərəfindən aparılan məxfi mühasibat sənədləri də maraqlıdır. Bunlara aiddir:

- narkotik vasitələrin mənimsənilməsinə əks etdirən sənədlər;
- narkotik vasitənin alınması üçün təyin olunan reseptlər və onların blankları;
- saxta möhürlər, ştamplar, mətnlərin silinməsi üçün istifadə olunan kimyəvi reaktivlər;
- mülki dövriyyədən götürülmüş predmetlər (soyuq və odlu silahlar və s.);
- narkotik vasitələrlə bir yerdə oğurlanmış digər predmetlər.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, narkotik vasitələr aşağıdakı yerlərdə gizlədilə bilər:

- divarlarda, döşəmənin altında, sobalarda və s. xüsusi hazırlanmış saxlanma yerlərində;
- ərzaq məhsulları olan qablarda (ət, qaymaq, mürəbbə);
- çörək kökəsinin, batonun, bulkanın içində;
- gül dibçəyində olan torpağın içində;
- müxtəlif qablarda və s. yerlərdə.

Narkotik vasitələrin istehlakı ilə əlaqədar cinayətlərin istintaqında şəxsi müayinə istintaq hərəkəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şəxsi müayinə zamanı şəxsin çiyində, kürəyində, barmaqları arasında və bədənin başqa yerlərində olan inyeksiya izləri bunu təsdiq edir.

Tanınma üçün təqdim etmə. Narkotik vasitələrin satışı ilə məşğul olan şəxsləri və digər şəxsləri, həmçinin onlara məxsus müxtəlif predmetləri müəyyən etmək məqsədilə tanınma üçün təqdim etmə istintaq hərəkəti keçirilir.

Məhkəmə ekspertizalarının təyin edilməsi:

-kustar üsulu ilə hazırlanmış narkotik vasitələrin kriminalistik ekspertizası;
-məhkəmə-farmokoloji ekspertiza;
-aqrrotexniki ekspertiza;
-kompleks məhkəmə-tibbi və psixiatrik ekspertizalar.

Əməliyyat - axtarış orqanlarına verilən əsas tapşırıqlar:

- cinayətkar qrupun təşkilatçılarını, narkotik vasitələri hazırlayan, realizə edən, saxlayan, daşıyan şəxsləri müəyyən etmək üçün;

- onların digər cinayətkar qrupların üzvləri, həmçinin dövlət və tibb müəssisələrinin əməkdaşları ilə əlaqələrini müəyyən etmək üçün;

- cinayət fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən gəlirin istifadə olunmasını və qrupun üzvləri arasında bölüşdürülməsini müəyyən etmək üçün;

- aşkar edilmiş, narkotik vasitələrin hazırlandığı və müəyyən hissəsinin gizlədildiyi yerlərinin müəyyən edilməsi üçün;

- xammalın, yarımfabrikatların və reaktivlərin təchizatı və narkotiklərin dövriyyəsi sistemini müəyyən etmək üçün.

XIV FƏSİL EKOLOJİ CİNAYƏTLƏRİN ARAŞDIRMA METODİKASI

§1. Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası və bu növ cinayətlər üzrə sübuta yetirilməli olan hallar.

Ekoloji cinayətlərin istintaqı «insan-texnika-ətraf mühit» sistemi ilə əlaqədar halların müəyyən edilməsini tələb edir. Buna görədir ki, bu növ cinayətlərin istintaqının kriminalistik metodikası bizi əhatə edən təbii mühitin keyfiyyətinin idarə olunmasının ekoloji hüquq mexanizmi, ətraf mühitin keyfiyyət standartları, ekoloji nəzarət və s. barədə əsas məlumatlardan istifadə edir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi təbiəti, ekologiyanı cinayətkar qəsdlərdən mühafizə edən bir çox normaları özündə birləşdirir.

Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası təbiəti mühafizə qaydalarının pozulması zamanı izlərin yaranması, baş vermiş cinayətin nəticələri və onların aradan qaldırılması xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirilir.

Ekoloji cinayətlərdən bilavasitə obyektinə görə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 250-ci maddəsi «Suyu (su mənbələrini) çirkləndirmə», 251-ci maddəsi «Atmosferi (havanı) çirkləndirmə» və 252-ci maddəsi «Dəniz mühitini çirkləndirmə» ilə nəzərdə tutulan cinayətlər özlərinin spesifik xüsusiyyətlərinə görə seçilir ki, bu da onların kriminalistik xarakteristikasının təhlili zamanı nəzərə alınmalıdır.

Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının əsas elementlərinin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- vəzifəli şəxslərin cinayətkar davranışı (hərəkət və ya hərəkətsizlik formasında) göstərilən davranışın izləri şifahi və ya yazılı sərəncamlarda öz əksini tapır (tənzimləyici qurğuların iş reciminin dəyişdirilməsi haqda, qurğulara texniki qulluğun buna səlahiyyəti çatmayan şəxslərə həvalə olunması və s.);

- çirklənmə prosesi və onun nəticələri ekoloji tarazlığın pozulmasına, xəstəliklərin törədilməsinə, flora və faunanın məhvinə səbəb olur;

- bu işdə maraqlı şəxslərin göstərilən qaydaların pozulması faktını gizlətmək, ört-basdır etməklə bağlı hərəkətləri;

- bu növ cinayətlərin izləri özünəməxsus mühitdə (su, hava) yaranır ki, bu da onların yerinin dəyişməsi, geniş əraziyə yayılması və s. ilə xarakterizə olunur.

Əsas müəyyən edilməli və sübuta yetirilməli olan hallar:

Cinayətin obyektini. Keyfiyyətə əlverişli mühitin saxlanması, onun sərvətlərinin səmərəli istifadəsi və əhəlinin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində olan ictimai münasibətlər.

Cinayətin obyektiv tərəfi

1. Ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulması faktı: təbiətə elə təsir (atmosferə, suya, torpağa) nəticəsində yaranır ki, bu zaman insanlara, heyvan və bitki aləminə zərərli olsun, insanların və heyvanların sağlamlığına, balıq ehtiyatlarına və dənizin digər canlı resurslarına, kənd təsərrüfatına və s. ziyan vurmuş və ya dəyişə bilsin.

2. Qaydaların pozulmasının xarakteri:

a) aktiv formada (ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarını pozmaqla görülən işlər, təmizləyici qurğuların istismarı reciminin dəyişdirilməsi, bu qurğulara səriştəsiz işçilərin buraxılması ilə əlaqədar əmr, yazılı və ya şifahi göstəriş);

b) passiv formada (qaydaların pozulmasının qarşısını almaq üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməməsi, müvafiq nəzarətedici orqanların göstərişlərinin və s. yerinə yetirilməsindən yayınmaq və s.);

3. Ətraf mühitin çirklənməsi ilə nəticələnmiş zərərli maddələrin atılmasının səbəbi;

4. Qaydaların pozulmasının vaxtı və yeri, ayın tarixi, konkret müəssisə, onun bölməsi, zərərli maddələrin tullanması və zərərli nəticələrin baş verməsi vaxtı.

5. Ətraf mühiti çirkləndirən mənbə (tullantılar, tör-töküntülər, təmizlənməmiş sular, qaz, tozvari tullantıların müəyyən təsərrüfat obyektindən atılması və s.).

6. Ətraf mühitin çirkləndirmənin izləri:

- torpaq, bitki və tikililər üzərinə hopmuş zərərli maddələrin hissəcikləri;

- sututarlarında suyun zərərli maddələrlə, kimyəvi elementlərlə çirkləndirilməsi;
- tələf olmuş heyvan cəsədləri, quş və bitki qalıqları və s.

7. Qaydaların pozulması ilə nəticələnən fəaliyyət:

- fəaliyyətin növü;
- qayda pozulması ilə əlaqədar texnoloji proses, avadanlıq;

-texniki vasitələrin konstruktiv xüsusiyyətləri, onların vəziyyəti və yerləşdirilməsi;

-istifadə olunan xammalın xarakteri, istehsal texnologiyası, onların təhlükəsizlik tələblərinə müvafiqliyi;

-təmizləyici qurğuların effektivliyi, vəziyyəti, istismar recimi, istifadəsi qaydaları;

-ətraf mühiti çirkləndirən fəaliyyətdə cavabdeh şəxslərin ixtisası, onların müvafiq qaydaları bilməsi, qurğulardan istifadə bacarığının dərəcəsi və s.

8. Ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarına riayət olunmasına nəzarət. Müəyyən qaydalara riayət olunması, onların pozulmasına kömək edən səbəb və şəraitin aradan qaldırılması üzrə dövlət nəzarət orqanlarının göstərişinin vaxtında və tam icra edilməsi.

9. Ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulması və zərərli nəticələr arasında səbəbli əlaqə.

10. Zərərli nəticələrin xarakteri, dərəcəsi, həcmi, miqdarı:

- tələf olmuş, xəstələnmiş insan, heyvan, quş və balıqların sayı;
- zərərçəkmişlərin daimi yaşayış yeri;
- zərərli nəticələr bürümüş ərazilərin miqyası, növü (sututarlar, meşələr, otlaqlar, əkin sahələri və s.);

- müvafiq qaydaların pozulması nəticəsində dəymiş maddi ziyan.

Cinayətin subyektı. Bu növ cinayətlərin subyektı 16 yaşına çatmış həm vəzifəli, həm də vəzifəsiz şəxslər (xüsusi və ümumi subyekt) ola bilər.

Vəzifəli şəxs qismində istehsalat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin (zərərsizliyinin) təmin edilməsinə görə bilavasitə məsuliyyət daşıyan (müəssisə rəhbəri, baş mühəndis, baş texnoloq və s.) işçi ola bilər.

Vəzifəsiz şəxslər isə tənzimləyici və s. bu kimi ekoloji əhəmiyyətli qurğuların düzgün istismar edilməsi, əsas olmadan onların dayandırılması, zərərli maddələrin lazımı qaydada istifadə edilməməsinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər.

Cinayətin subyektiv tərəfi

a)ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulmasında qəsd və ya ehtiyatsızlıq, zərərli nəticələrə münasibətdə ehtiyatsızlıq;

b)qayda pozulmasının motivi: müəssisənin müvəffəqiyyətlə işləməsinin nümayiş etdirilməsi, nəyin bahasına olursa-olsun qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq və s.

a) İstintaqın təşkilati-taktiki xüsusiyyətləri

Cinayət işinin başlamasına kifayət qədər əsasların olub-olmamasını müəyyən etmək üçün ilk növbədə aşağıdakılar mümkün olunmalıdır:

-sututarları və ya havanın çirkləndirilməsi faktı varmı;

-heyvanat və bitki aləminə, balıq ehtiyatlarına, meşə və kənd təsərrüfatına zərər yetirilibmi;

-insanların sağlamlığına ziyan yetirilibmi;

-heyvanların kütləvi tələf olması halları mövcuddurmu;

-cinayətin harada baş verməsi (milli parkda, qoruqda, ekoloji qəza zonasında və ya fəvqəladə ekoloji şəraitdə və s.);

-yuxarıda göstərilən əməllər ehtiyatsızlıqdan insanların ölümü ilə nəticələnibmi;

Bütün yuxarıda göstərilən hallar üzrə nəticə çıxarmaq ətraf mühitə atılmış maddələrin miqdarı, onun növü, suyun laborator analizi, çirklənməyə məruz qalmış ərazinin ölçüləri, tələf olmuş balıq və heyvanların sayı və s. haqda məlumatlar toplamaq lazımdır.

Cinayət işinə başlama haqqında məsələni həll etmək üçün müstəntiq zəruri yoxlama tədbirlərini keçirərək aşağıda göstərilən sənədləri əldə etməlidir:

- sututarlardan və su resurslarından və mühafizə qaydalarının pozulması haqqında akt, bu ona müxtəlif qrafik sənədlər, sxemlər, çertyoqlar əlavə olunmaqla;

- çirklənmiş əraziyə (sututarlar, hava, torpaq və s.) dəymiş ziyan barədə arayış;

-müəssisədən çıxarılmış tullantının, suya və havaya atılmış maddələrin miqdarı barədə arayışlar;

-sanitar-epidemioloji stansiyanın həkimləri tərəfindən suyun, havanın nümunələrinin laborator analizinin nəticələri;

-təqsirli şəxslərin, şahidlərin, zərərçəkmişlərin izahatları və s.

Adətən belə faktlar üzrə müstəntiqlə paralel müəssisədaxili komissiya da müstəqil xidməti təhqiqat keçirir. Belə hallarda müstəntiqin vəzifəsi bu komissiyalar tərəfindən əldə olunmuş məlumatların öz prosesual fəaliyyətində istifadə etmək məqsədilə qarşılıqlı əlaqə yaratmaqdır.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, çox vaxt cinayət işləri təbiəti mühafizə orqanları (balıq, mühafizə, sanitariya-epidemioloji stansiya və s.) tərəfindən daxil olmuş məlumatlar və materiallar əsasında başlanır.

Müəssisədaxili xidməti təhqiqat materiallarında aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapır: ətraf mühitə atılmış maddələrin miqdarı, onun növü, laborator analizlərinin nəticələri, çirklənmiş ərazinin ölçüləri, tələf olmuş balıq və ya heyvanların sayı, çirklənmənin ehtimal səbəbləri, təmizləyici qurğuların sıradan çıxması səbəbi və s.

Ekoloji cinayətlər üzrə çayın, gölün, suların və s. çirklənməsi, zibilləmə, içməli su mənbəyi olan yerüstü və yeraltı suların tükənməsi, ətraf mühitin elementlərinin təbii tərkibinin dəyişməsi, atmosfərə zərərli maddələrin atılması qaydalarının pozulması, buna səbəb olmuş təmizləyici qurğuların istismar qaydalarının pozulması faktları müəyyən edilməlidir:

Yuxarıda göstərilən faktlar üzrə müstəntiq aşağıdakı halları müəyyən etməlidir:

- suların və ya atmosferin çirklənməsi konkret nədə təzahür olunub;

- nə vaxt və hansı su obyektinin ərazisi çirklənməyə məruz qalıb (ərzində çirkləndirmə davam etdiyi müddət);

- çirklənmiş ərazinin ölçüləri, sərhədləri;
- sututarlarına və ya atmosfərə zərərli maddələrin atılmasına səbəb nə olmuşdur;
- konkret hansı təbiəti mühafizə qaydası pozulmuşdur;
- müəyyən olunmuş qaydaların pozulması ilə əlaqədar hansı nəticələr baş vermişdir və dəymiş maddi zərərin miqdarı;
- müəyyən olunmuş ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarının pozulması və kriminal nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması;
- bu əməl özündə cinayətin tərkib elementlərini əks edirmi, yoxsa bu inzibati hüquqpozmadır;
- çirkləndirmənin mənbəyi bilavasitə harada, hansı ərazidə yerləşir (sənaye müəssisəsi, gəmi və s.);
- sututarların və havanın çirklənməsində kim cavabdehdir;
- təqsirli şəxsi hansı səbəb və şərait məcbur edib ki, o, bu cinayəti törətsin, onun məqsədi və motivi;
- təqsirli şəxsin cavabdehliyini yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar hansılardır;
- cinayətin törədilməsinə kömək göstərən səbəb və şərait.

Çirkləndirmənin mənbəyi barədə ilkin məlumatları əldə etdikdən, texniki və s. xarakterli sənədləri öyrəndikdən, müəssisənin və onun təmizləyici qurğularının strukturu, fəaliyyəti ilə tanış olduqdan sonra müstəntiq təqsirli şəxsi, cinayətkar əməlin motivini, cinayətin törədilməsinə kömək göstərən səbəb

və şəraiti, iş üçün əhəmiyyət kəsb edən digər halları müəyyən etmək üçün kriminalistik fərziyyələr irəli sürərək onları yoxlayır.

Ekoloji cinayətlər üzrə tipik istintaq şəraiti: cinayət işinə başlamağ üçün əsas olan məlumatın xarakterindən və dolğunluğundan (kifayət qədər olmasından); atılmış zərərli maddələrin miqdarından və növündən; çirklənməyə məruz qalmış ərazinin ölçülərindən; zərərli maddələrin tullandığı, zərərli nəticələrin və istintaqın başlanması vaxtından; müvafiq qaydaların pozulması və zərərli nəticələr arasındakı səbəbli əlaqənin olmasından; zərərli nəticələrin həcmi və xarakterindən (məhsulun, əkinin məhv olması, ev heyvanlarının xəstələnməsi, yolxucu xəstəliklərin yayılması, qeyri-müəyyən sayda adamların zəhərlənməsi təhlükəsi və s.); çirklənmə izlərinin və hadisə yerinin dəyişilməz qalıb-qalmamasından; çirkləndirmə mexanizmi və mənbəyi haqqında məlumatlardan; şahidlərin olması və s. amillərdən asılıdır.

Bəzi tipik istintaq şəraitlərini nəzərdən keçirək.

Birinci tipik istintaq şəraiti. Əgər cinayət işi bilavasitə vətəndaşların, ictimaiyyət nümayəndələrindən, müxtəlif müəssisə və təşkilatların məlumatı əsasında başlanırsa həmçinin çirkləndirmənin mənbəyi məlumdursa və izlər saxlanılıbsa onda müstəntiq təxirəsalınmadan hadisə yerinə baxış keçirməli, cinayətin maddi izlərini qeyd edib götürməli, şahidləri aşkar edib dindirməlidir.

Eyni zamanda çirkləndirici müəssisə haqqında məlumatları aşağıdakı məlumatlar əhatə edir: müəssisənin sahəvi aidiyyəti, fəaliyyət dairəsi və

istiqlaməti; çirkləndirici maddələrin xarakterik xüsusiyyətləri; kim tərəfindən və hansı formada müəyyən olunmuş qayda pozulması ifadə olunub, onun məzmunu; çirklənməyə səbəb olmuş müəssisənin fəaliyyətinin konkret iş sahəsini xarakterizə edən hallar.

Əldə olunmuş məlumatlar əsasında çirklənmə ilə əlaqədar olan konkret iş sahəsi; çirkləndirmənin mexanizmi; təmizləyici qurğulardan istifadənin vəziyyəti və səmərəliliyi; təqsirli şəxslər və cinayətkar əməlin motivi, dəymiş ziyanın xarakteri və miqdarı; təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin icrasının səmərəliliyinin səviyyəsi və s. barədə kriminalistik fərziyyələr irəli sürülür. Bu fərziyyələri yoxlamaq məqsədilə müəssisənin çirkləndirici obyektə baxış keçirilir, təqsirli şəxslər, şahidlər və müəssisənin işçiləri dindirilir, mühasibat sənədləri və texnoloji sənədlər götürülür, öyrənilir, müxtəlif növ məhkəmə ekspertizaları təyin edilir.

İkinci tipik istintaq şəraiti. İlkin məlumatlar birinci tipik istintaq şəraitində olduğu kimidir, lakin cinayət işinə sututurları və ya havanın çirkləndirilməsi faktı baş verdikdən bir müddət keçdikdən sonra başlanır (çirkləndirmə mexanizmi aydın deyil, çox az maddi izlər saxlanılmışdır, çirkləndirici müəssisə məlum deyil).

Belə təşəkkül tapmış istintaq şəraitində müstəntiq ehtimal olunan çirkləndirici müəssisələr haqqında məlumatlar toplayır, bu müəssisələrin fəaliyyəti və görülən işlərin xarakteri, onların tənzimləyici qurğularının istismarı qaydaları ilə tanış olur, texniki və mühasibat sənədlərini öyrənir, sistemləşdirir və lazım gəldikdə götürür, zəruri məhkəmə ekspertizalarını təyin edir. İstintaqın qarşısında duran əsas vəzifə kimi

çirkləndirmə mənbəyini, onun məxsusluğunu və təqsirli şəxsləri müəyyən etməkdən ibarət olur.

Bu cür tipik şəraitə uyğun aşağıdakı istiqamətlər üzrə kriminalistik fərziyyələr irəli sürülür və yoxlanılır:

- ehtimal olunan çirkləndirici müəssisələr üzrə;
- çirkləndirmə ilə əlaqədar işin növü, sahəsi;
- təqsirli şəxslərin dairəsi və bu cinayətdə hər birinin iştirakçılıq dərəcəsi üzrə;
- çirkab sularının, sənaye tullantılarının və s. zərərli maddələrin tullanmasının mexanizmi barədə;

Yuxarıda göstərilən fərziyyələri yoxlamaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

a) ətraf mühitə zərərli maddələrin tullanması, axıdılması, atılması və s. haqqında məlumatların daxil olub-olmaması müəyyənləşdirilir;

b) müəssisəyə baxış zamanı sonradan məhkəmə ekspertizası təyin etmək və ya hadisə yerindən götürülmüş çirkləndirici maddələrlə eyniləşdirmək məqsədilə müxtəlif nümunələr götürülür;

v) şahidləri dindirərkən çirklənmənin xüsusiyyətləri, haraya yayılması, küləyin hansı istiqamətdə əsməsi, onların harada dayanıb prosesi müşahidə etməsi və s. müəyyən edilir;

q) sanitar-epidemioloji orqanlarda işlə bağlı zəruri materiallar tədqiq olunur;

ğ) zəruri məhkəmə ekspertizaları təyin edilir;

d) zərərçəkmiş və şübhə edilən şəxslər, şahidlər dindirilir.

Bəzən elə istintaq şəraiti təşəkkül tapır ki, istintaq ekspertimentinin keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, su və ya hava mühitinə çirkləndirici maddələrin düşməsi yollarını müəyyən etmək, çirkləndirmə mənbəyini dəqiqləşdirmək zəruriyyətinin yaranması ilə əlaqədar.

Bu istintaq hərəkətinin keçirilməsi zamanı onun iştirakçılara və ətraf mühitə zərər yetirmənin qarşısını almaq üçün hərtərəfli hazırlıq işlərinin aparılması tələb olunur. İstintaq ekspertimentinin səmərəliliyinin artması bu istintaq hərəkətinin keçirilməsinə müxtəlif ixtisaslı mütəxəssislərin cəlb edilməsindən çox asılıdır.

§2. Ekoloji cinayətlər üzrə ilkin və sonrakı istintaq hərəkətləri

İstintaq baxışının müxtəlif növləri keçirilərkən müxtəlif bilik sahələri üzrə məsələləri həll etdikdə müvafiq mütəxəssislərin dəvət edilməsi lazım gəlir. Məsələn, kimyəvi maddələrin ətraf mühitə sızması hallarda – kimyaçı, balıqların tələf olması hallarda – ixtoloq, əkin sahələrinin məhv olması hallarda – aqronom, radioaktiv təsir hallarında isə - dozimetrist dəvət edilməlidir.

Çirkləndirici maddələrin tullandığı hadisə yerinin baxışına çirkləndirmə mənbəyinin – obyektin nümayəndələrinin cəlb edilməsi məqsədəuyğundur. Baxış zamanı obyektin növü müəyyən edilərək, bu obyektin iş üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır.

İlk növbədə ümumi məlumatlar müəyyən edilir. Məsələn: torpaq sahəsi, göl, çay, kanal, kənd təsərrüfatı sahəsi, meşə, otlaq, kanalizasiya şəbəkəsi, məişət tullantıları və s.; çirklənmiş sahəyə bitişik kənd təsərrüfatı, meşə, göl, çay və s.; sututarların kateqoriyası: içməli su, əhalinin məişət tələbatı üçün sənaye və kənd təsərrüfatı təyinatlı sular və s.

Əgər çirklənmiş sahə xüsusi recimli mühafizə olunan obyektdirsə, bu obyektin növü (milli park, qoruq, mühafizə edilən su hövzəsi və s.) göstərilir.

Çirklənmiş sututarlarına baxış zamanı suyun şəffaflıq dərəcəsi (bulanıq, azca bulanıq, duru olması və s.) qeyd olunmalıdır. Əgər sututarları isti suaxarı ilə çirklənmişsə, suyun temperatur dərəcəsi ölçülür. Baxış protokolunda həmçinin göstərməlidir: sahilə torpağın, otun üzərində, suda, sututarının dibində çirkləndirici maddələrin olması; bu maddələrin rəngi, iyi, ölçü xarakteristikası (məsələn, su üzərində yuyucu vasitə iyi verən 30 sm. hündürlükdə köpük, 50 x 30 m. sahədə), strukturu və konsistensiyası (məsələn, toza oxşar, yapışqanlı, qatı maye və s. cür kütlə), yuxarıda göstərilən əlamətlərin təzahür dərəcəsi (məsələn, zəif iyli, kəskin iyli və s.) göstərməlidir.

Floranın növlərinin təbii rənginin dəyişməsi əlamətləri mütləq qeyd olunmalıdır (məsələn, yarpağın kənarları çəhrayı ləkələrlə örtülmüşdür və s.). Həmçinin baxış protokolunda heyvanların, balıqların və digər su orqanizmlərinin qeyri-normal davranışı qeyd edilməlidir.

Balıqların tələf olması ilə əlaqədar baxış zamanı protokolda onların növü, ölçüləri, qaməti (bədənin əyrilikləri və s.), rəngi, müxtəlif hissələrinin vəziyyəti: ağızdakı qəlsəmələr (açıq, bağlı), gözlü, üzgəncilər, pulcuqlar və s. (bədəndəki xəsarətlər), sayı, ölçüsü,

rəngi, forması, üzərindəki lay-lay yığılmış açıq boz selikli örtük (müxtəlif turşularla zəhərlənmənin nəticəsi), tünd-qəhvəyi selikli örtük (dəmir oksidi hidratı və s. ilə zəhərlənmə əlaməti) olması, qəlsəmələrdə kənar predmetlərin aşkar edilməsi, balıqdan gələn iy və s. qeyd olunmalıdır.

Baxış protokolunda həmçinin məhv olmuş balıqların sayı (tam və ya nisbi), ölçü xarakteristikası (məsələn, sahildəki 3 yerdə 1 m² sahədə orta rəqəmlə 35 ədəd tələf olmuş xəşəm və karp, sututarın mərkəzində 3 yerdə 1 m² sahədə 27 ədəd tələf olmuş balıq aşkar olundu), balıqların çəkisi (50 qramdan 1-3 kq çəki həddində) qeyd olunmalıdır. Həmçinin sututarların çirkləndirilməsi ilə əlaqədar baxış zamanı suya atılan zərərli maddələri daşıyan nəqliyyat vasitələrinin izi, çirkləndirici maddələrin qabları, tullantı və zibillər, maye halında olan çirkləndirici maddələrin sututarlarına axması izləri və s. aşkar etmək üçün tədbirlər görülməlidir.

Çirklənməyə məruz qalmış kənd təsərrüfatı bitkilərinə baxış zamanı onların növü, növdaxili müxtəlifliyi (taxıl, buğda, vələmir, arpa, qarğıdalı, yarma, qarabaşaq, paxla, noxud, lobyə və s. giləmeyvə kolları) qeyd olunur.

Bitki əkilmiş sahədə saplaqların əyilmə dərəcəsi (zəif, orta, tam) çirkləndirici maddələr, onların rəngi və iyi baxış protokolunda öz əksini tapmalıdır.

Kənd təsərrüfatı bitkiləri əkilməmiş çirklənmiş torpaq sahələrinə baxış zamanı: torpaq sahəsinin növü: otlaq, əkin sahəsi; torpağın növü: qara torpaq, qumluq, boz torpaq və s.; çirkləndirici maddələrin olması, xarakteri və xüsusiyyətləri (bərk və ya maye tullantı, onların iyi, rəngi və s.); maye çirkləndirici maddələrin

torpağa hopmasının dərinliyi və s. müəyyən edilərək protokolda qeyd edilir.

Ətraf mühitin çirklənməsi zamanı aşkar olunmuş heyvan cəsədlərinə baxış zamanı onun növü (qaramal, qoyun, donuz və s.); hər növ üzrə sayı; çirklənmə mənbəyinə nisbətən cəsədlərin yerləşməsi; yaxınlıqda aşkar edilmiş çirklənmiş suturelərinin və yemin olması; barədə məlumatlar müəyyən edilərək protokolda öz əksini tapmalıdır

Həmçinin cəsədin pozası, ağzının, gözünün vəziyyəti, qatı kütlənin olması və s. mütləq qeyd olunmalıdır.

Ekoloji cinayətlərin istintaqında baxış zamanı tətbiq edilən elmi-texniki vasitələr:

a) çirklənmiş ərazinin, çirklənmə izlərinin və onun nəticələrinin (tələf olmuş balıq, heyvan cəsədləri, məhv olmuş bitkilər və s.) foto və videoçəkilişinin aparılması;

b) videokameranın köməkliliyi ilə davam edən zərərli maddələrin tullanmasının qeyd edilməsi;

v) atmosfer havasının təmizliyini yoxlamaq üçün qaz analizatorlarından istifadə edilməsi.

Çirklənməyə məruz qalmış obyektlərdən nümunələrin götürülməsi vacib şərtlərdən biridir:

Havanın nümunəsi çirklənmiş ərazinin müxtəlif yerlərindən, adətən elektrik aspiratoru vasitəsilə (yaşayış məntəqələrində yerin relyefini, çirkləndirmə mənbəyinin yerləşməsi və sayını nəzərə alaraq, 0,5-5 km. intervalla, 1,5-3.5 m. hündürlükdə) götürülür.

Suyun nümunələri suturelərinə atılan çirkab sularının və tələf olmuş balıqlar yerləşən ərazidə, çirkləndirmə mənbəyindən 0,5-1 km. məsafədə yuxarı istiqamətdə, çirklənmiş ərazidə hər məntəqədən aşağı istiqamətdə – 5-7 nöqtədən 1,5-2 litr həcmdə götürülür.

Sututarları neft və neft məhsulları ilə çirkləndikdə müstəntiqin tapşırığı ilə mütəxəssis nümunə götürən aparat vasitəsilə suyun üzərindəki maddələr təbəqəsinin (çirklənmiş ərazinin mərkəzindən 2-3 nöqtədən) nümunələrini götürür.

Planknotların nümunələri onun süzgecindən 5-100 litr süzüləndən sonra götürülür. Planknot – suda yaşayan və ancaq su cərəyanı qüvvəsi ilə hərəkət edən bitki və ya heyvan orqanizmlərinə deyilir.

Torpaq nümunələri eyni növlü torpaq örtüyü olan hər biri 1-5 ha, müxtəlif növlü torpaq örtüyündən isə hər biri 0,5-1 ha ölçüləri olan sahələrdə, müxtəlif dərinliklərdən (adətən 2 sm-ə qədər) götürülür.

Xəstə və ya az müddət əvvəl tələf olmuş balıq, quş və bitki nümunələri hər növdən bir neçə (5 ədəddən az olmayaraq) nüsxə götürülür. Müqayisəli tədqiqat üçün nümunələr isə qonşu sututarlarından (sahələrdən) həmin növ və ölçüdə sağlam balıqlar (quş və ya bitkilər) götürülməlidir.

Əgər bu nümunələri təxirəsalınmadan laborator tədqiqata göndərmək mümkün deyilsə, onda mütəxəssis etil spirti vasitəsilə bunları konservləşdirir. Suyun nümunələrinin analizi hidrokimyəvi, hava-atmosfer kimyası, torpaq isə yerli təbiəti mühafizə orqanlarının aqrokimyəvi laboratoriyalarında keçirilir.

Sənədlərə baxış Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar sənədlərə baxış bir qayda olaraq ilkin istintaq hərəkətlərinə aiddir, və ondan sənədləri aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. maye sənaye tullantılarının qeydiyyatı kitabı (curnalı), bu tullantıların qəbulu barədə sənədlər;

2. təmizləyici, süzücü və durulducu qurğuların layihə sənədləri, istismara qəbul aktı və s.;

3. müəssisənin, obyektin növbətçi, mühəndis-kimyacı və digər vəzifəli şəxslərin növbətçilik curnalı, həmçinin çirkab sularına nəzarət curnalı;

4. energetika və kanalizasiya obyektlərinin istismarı haqqında əmrlər, təlimatlar və sərəncamlar, o cümlədən çirkab sularının axıdılmasına icazə;

5. nəqliyyat təşkilatları tərəfindən görülmüş işlər üzrə qaimələr, yol vərəqələri və digər sənədlər;

6. gəmi sənədləri;

7. kanalizasiya və təmizləyici obyektlərin sıradan çıxması, təmiri və yenidən qurulması haqqında aktlar, arayışlar, naryadlar və digər sənədlər;

8. sənaye müəssisəsinin laboratoriyaları, sanitar-epidemioloji xidmətlərin, hövzə müfəttişliyinin hidrokimyəvi laboratoriyalarının operativ nəzarət curnalı, yoxlama aktları və digər analoji sənədlər;

9. digər daimi və birdəfəlik xarakterli sənədlər.

İstintaq eksperimenti. Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar istintaq eksperimentinin keçirilməsi istehsalat təmizləyici qurğuların, digər texniki vasitə və avadanlıqların ətraf mühiti hansı dərəcədə, səviyyədə çirkləndirilməsi məsələsini həll etmək üçün keçirilir.

Eksperimentin hazırlıq mərhələsində texniki vasitə və avadanlığın istismarının müvafiq təlimatları ilə tanış olmaq, bütün sınaq hərəkətləri prosesində onları əldə rəhbər tutmaq vacibdir. Mütəxəssis qismində yoxlanılmalı olan texniki vasitə və avadanlığın quruluşu və tətbiqi sahəsində biliyi olan, bu avadanlıqların tulladığı çirkab suları, buxar-qaz-toz birləşmələri, toplanmış radiasiya şüalanmasının səviyyəsini müəyyən edə bilən şəxslər dəvət oluna bilərlər.

Müvafiq texnikanı kifayət qədər təcrübəli istehsalatçı (mühəndis, texnik, yüksək ixtisaslı fəhlə)

hərəkətə gətirir, amma çirkləndirici faktorlar üzrə ölçmələri isə işin nəticələrində marağı olmayan əməkdaş (eyninövlü müəssisənin işçisi, müvafiq dövlət müfəttişliyinin laboratoriya işçisi və s.) həyata keçirir. Məsələn, qaz-toz tullantılarının kondisionluğunu (normaya, standarta uyğunluğunu) müəyyən etmək üçün sanitar epidemioloji stansiya və ya atmosfer havasının dövlət mühafizəsi müfəttişliyinin əməkdaşını istintaq hərəkətinin keçirilməsinə cəlb etmək vacibdir.

İmkan daxilində həmin mütəxəssislərlə birlikdə istintaq eksperimenti keçiriləcək yerlə tanış olmaq, onun keçirilməsinin planını tərtib etmək məqsədüuyğun olardı.

Hal şahidləri isə yoxlanılan obyektin istehsalat avadanlığı və texnologiyası ilə tanış olan şəxslər arasından seçmək lazımdır. Bu keçiriləcək istintaq hərəkətinin nəticələrinin obyektivliyinin və dəqiqliyinin əlavə təminatıdır.

Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar istintaq eksperimentinin keçirilməsinə şərtləndirən əsas tələblər – sınaq hərəkətlərinin iştirakçılarının həyat və sağlamlığının təhlükəsizliyinin təmin olunması, müəssisəyə və ayrı-ayrı təsərrüfatlara dəyəcək maddi zərərin qarşısının alınması və yolverilməzliyi, həmçinin ətraf mühitin irimiqyaslı, ciddi çirkləndirilməsi hallarının tam istisna edilməsi daima diqqət mərkəzində olmalıdır.

Eksperimenti keçirməzdən əvvəl yoxlanılan obyektin əməkdaşları arasında sorğu keçirməklə nəzərdə tutulan sınaq hərəkətlərinin adı, müvafiq istehsalat fəaliyyəti şəraitində həyata keçirilməsi müəyyən edilməlidir. Zəruri hallarda isə eyni hərəkətləri müxtəlif şəraitlərdə keçirmək lazımdır (məsələn,

təmizləyici qurğuların işini müxtəlif sayda süzgəclərin əlavə edilməsi ilə yoxlanılması).

İstintaq eksperimentinin keçirilməsi yolu ilə nəinki təmizləyici qurğuların etibarlılığı yoxlanılır, həmçinin konkret obyektə atılan zərərli maddələrin konsentrasiyası, konkret vaxt kəsiyində atılan zərərli maddələrin həcmi və s. müəyyən edilir.

Dindirmə – Zərərçəkmiş şəxslərin dindirilməsi aşağıdakı suallar müəyyənləşdirilməlidir:

- şəxs hadisə yerinə necə, nə cür gəlmiş və orada nə ilə məşğul olmuşdur;

- nə vaxt (tarix, günün hansı vaxtı) və hansı şəraitdə çirkləndirmə prosesini müşahidə edib (hava şəraiti, küləyin istiqaməti və gücü, müşahidənin davam etdiyi müddət və s.);

- harada çirklənmiş mühitlə kontaktda (təmasda) olmuşdur;

- kontakt (təmas) hansı formada olmuşdur (qidada istifadə, balıq ovunda, çimərlikdə və s.);

- hansı əsaslara istinad edərək hesab edir ki, onun xəstəliyi çirkləndirmə zonasında və ya çirkin mühitlə təmas nəticəsində yaranmışdır;

- dəymiş zərər nə ilə ifadə olunur;

- harada və kim tərəfindən diaqnoz (müalicənin yeri və vaxtı) qoyulmuşdur;

- kimlərə və hansı şəraitdə baş vermiş hadisə haqqında danışmışdır;

- dəymiş zərərin ödənilməsi haqqında mülki iddianı vermək istəyi;

- əmək qabiliyyətinin itirilməsi dərəcəsi və hansı vaxtdan mövcud olması.

Şahidlərin dindirilməsi. Şahidlərdən alınan məlumatların məzmunundan asılı olaraq onları 3 qrupa ayırmaq olar:

Birinci qrupa aşkar olunmuş çirkləndirmə faktı və baş vermiş nəticələr haqqında məlumat vermiş şəxslər (təbiəti mühafizə dövlət komitəsinin, müfəttişliklərin, sanitariya-epidemioloji stansiyaların vəzifəli şəxsləri və ayrı-ayrı vətəndaşları) aiddir.

Bu qrup şahidlərə aşağıdakı halların müəyyən edilməsi üzrə suallar verilir:

- bu konkret ərazidə o nə edirdi;
- şahidi olduğu hadisə nə vaxt baş verib;
- onun fikrincə çirklənməyə səbəb nə olmuşdur;
- balıqların kütləvi tələf olmasını müşahidə etmişdirmi, onların daha çox yığıldığı yerləri, çirklənmiş ərazinin sərhədlərini göstərə bilirmi;
- atmosfer havasına konkret nə atılmışdır (kül, toz, his və s.);
- tüstünün rənginin, spesifik iyinin olması, küləyin istiqaməti və s.

Həmçinin bu qrup şahidlərin dindirilməsi zamanı çirklənmə zamanı şahidin olduğu yeri, onun göstərdiyi daha çox balıq tələf olmuş yerlər, çirkləndirici maddələrin yığıldığı əraziləri göstərmək şərti ilə sxem tərtib olunmalıdır.

İkinci qrup şahidlərə sututarlarına və ya havaya zərərli maddələrin, sənaye tullantılarının atılması faktını təsdiq edən və çirkləndirmə mənbəyini göstərən şəxslər (təmizləyici qurğuların işçiləri, müxtəlif kateqoriyalı şəxslər) aiddir. Bu qrup şəxslərdən də yuxarıda göstərilən halların müəyyən edilməsində istifadə olunur.

Üçüncü qrup şahidlərə təmizləyici qurğuların sıradan çıxması səbəbləri, bu qurğuların düzgün

istismar edilməməsi, qadağan olunmuş yerlərdə zibilliklərin təşkili, çirkləndirici yerlərdə zibilliklərin təşkili, çirkləndirici maddələrin axıdılmasının şəraiti və s. haqda məlumat verə biləcək şəxslər (müəssisə rəhbəri və onun müavinləri, baş mühəndis, baş texnoloq və s.) aiddir. Bu şahidlər cinayətin törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraiti aydınlaşdıran hallar üzrə dindirilir.

Bu qrup şahidlərin dindirilməsində çətinlik ondan ibarətdir ki, bu şəxslər arasında bilavasitə çirkləndirmədə təqsirli olan şəxslər də ola bilər və onlar istintaqda yalan ifadələr ilə konkret cavabdeh şəxslərin məsuliyyətdən kənar qalmasına köməklik göstərə bilərlər. Ona görə də bu qrup şahidlərin dindirilməsinə hərtərəfli hazırlıq tələb olunur.

EKSPERTİZA__Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar istintaq zamanı elə suallar yaranır ki, bunların həlli xüsusi biliklər tələb edir. Bu məqsədlə müxtəlif növ məhkəmə ekspertizaları təyin edilir. Məhkəmə ekspertizaları çirklənmənin yerini, vaxtını, bilavasitə səbəbini, təmizləyici qurğunun sıradan çıxmasının səbəbini, qaydaları pozmuş şəxslərin dairəsini, çirklənməyə kömək etmiş faktları və digər halları müəyyən etməyə kömək edir.

Məhkəmə-tibbi ekspertiza adamların zəhərlənmə nəticəsində ölümünün səbəblərini müəyyən etmək üçün keçirilir. Bundan əlavə bu növ ekspertiza qarşısında həmçinin aşağıdakı suallar qoyula bilər:

- qanda karbon oksidinin olub-olmaması;
- müəyyən konsentrasiyada atmosfərə atılmış his, kül, qaz və başqa maddələr insan səhhəti üçün təhlükə törədir ki, bu zərərli maddələr hansı həcmdə və insan orqanizminə necə təsir göstərir və s.

Məhkəmə-veterinar ekspertizası ekoloji cinayətlərlə əlaqədar heyvanların xəstələnməsi və tələf olması zamanı təyin edilir.

Bu növ tədqiqatların obyektləri müxtəlif heyvanlar və onların cəsədləri, çirklənmiş otlaqlar, içməli su arxları, yem, heyvan mənşəli məhsullar və məmulatlar.

Ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyula bilər:

- heyvanın ölümü nə vaxt baş vermişdir;
- xəstələnmənin səbəbi nədir, zəhərlənmə heyvanın ölümünə səbəb ola bilərmi;
- zəhərlənmə hansı maddədən baş vermişdir;
- hansı yolla zəhərli maddələr heyvanın orqanizminə daxil olmuşdur;
- heyvanların xəstələnməsinə və tələf olmasına ətraf mühitə atılmış tullantılar səbəb ola bilərmi və s.

İxtoloji ekspertiza ekoloji cinayətlər nəticəsində balıq təsərrüfatına dəymiş zərərin miqdarını və xarakterini, balıq və planktonların tələf olmasının səbəb və şəraitini və s. müəyyən etmək üçün təyin edilir.

Ekspertin qarşısına aşağıdakı suallar çıxarıla bilər:

- hansı miqdarda müəyyən növ balıq öz təbii xüsusiyyətlərini dəyişmişdir;
- balıq ehtiyatlarına sututarlarına atılmış zərərli maddələr (neft məhsulları və s.) ziyan yetirə bilərmi;
- bu zərər hansı formada təzahür oluna bilər;
- tədqiqata təqdim edilmiş balıq nümunələrinin orqanizmində sututarında həyat fəaliyyəti üçün təhlükəli maddələr varmı;

Yuxarıda göstərilən məhkəmə ekspertizalarından başqa ekoloji cinayətlər üzrə hidrometroloji, məhkəmə-bioloji, hidrotexniki, radioloji, orqtexniki, meşə-texniki, zootexniki, tikinti-texniki, məhkəmə-ekoloji ekspertizalar

təyin edilə bilər. Bütün növ bu ekspertizalar 4-cü kursda keçiriləcək. "Məhkəmə ekspertizası" fənninin predmeti olduğundan bu müəhazirədə ətraflı şərh olunması məqsəduyğun sayılmır.

a) əhalinin kütləvi qida zəhərlənmələri ilə əlaqədar cinayətlərinə araşdırılmasının xüsusiyyətləri

Sənaye, təsərrüfat, nəqliyyat tullantıları, keyfiyyətsiz qida məhsullarının istehlakı əhalinin zəhərlənməsinə, müxtəlif xəstəliklərə düşər olmasına və s. səbəb ola bilər.

Keyfiyyətsiz ərzaq məhsullarının istehlakı ilə əlaqədar əhalinin kütləvi qida zəhərlənməsi üzrə cinayət işləri adətən tibb müəssisələrinin məlumatları əsasında qaldırılır. İstintaqın ilk vəzifəsi – zəhərlənmənin səbəbini (bioloji mənada) müəyyən etməkdir.

İlk növbədə xəstəliyə səbəb olan istehsal olunmuş keyfiyyətsiz ərzaqın növünü, onun hazırlandığı, satıldığı, istehlak olunduğu yeri və vaxtı xəstəlik qıcıqlandırıcılarını (xəstəlik törədən bakteriyalar, zərərli kimyəvi birləşmələr və s.) müəyyən etmək lazımdır.

Yuxarıda göstərilənləri müəyyən etmək məqsədilə zərərçəkmiş və şahidləri dindirmək vacibdir. Belə ki, ekoloji cəhətdən keyfiyyətsiz ərzağın istehlak anından xəstəliyin ilkin əlamətləri özünü biruzə verənə kimi olan müddət ərzində zərərçəkmiş digər qida qəbul edə bilər. Bunun üçün də xəstəliyin müəyyən olunmasına kimi iki gün əvvəl haradan və hansı ərzaq məhsullarının əldə edilib istehlak olunması müəyyənləşdirilir. Əldə olunmuş məlumatların təhlili zərərçəkmişlərin hamısının əldə etdiyi, istehlak olunmuş ərzağı, onun satılması yerini və vaxtını müəyyən etməyə imkan verir.

Ərzaq məhsullarının keyfiyyətsizliyini və xəstəlik törədicilərini müəyyən etmək üçün ərzaq nümunələrinin, qalıqlarının, tullantılarının bu ərzağın istehsal, saxlama, daşınma və realizə prosesində təmasda olduğu qablar və başqa predmetlərin xüsusi laborator tədqiqatı keçirilir.

Zərərçəkmiş şəxsin (şəxslərin) bioloji ifrazatları (qusma kütləsi, sidik, qan və s.) və bunlardan aşkar olunmuş xəstəlik törədiciləri (şübhəli ərzaqda və ya ərzağın təmasda olduğu predmetlərdə müəyyən edilmiş xəstəlik törədicilərinə oxşar) sabit sübut əhəmiyyətinə malikdir. Müayinədən sonra bioloji ifrazatlar onların korlanmasına və çirklənməsinə qarşı lazımi tədbirlər görmək şərti ilə götürülür və ekspertizaya göndərilir.

Keyfiyyətsiz məhsulu, onun hazırlandığı və satıldığı yeri, vaxtı dəqiqləşdirildikdən sonra müstətiq hərəkət və ya hərəkətsizliyi ilə belə məhsulun hazırlanmasına, buraxılmasına istehlaka yönəldilməsinə, satılmasına gəvəhəh şəxslərin dairəsini müəyyən edir.

İstintaq, məhkəmə və sanitar-epidemioloji orqanların təcrübəsinin təhlili göstərir ki, ərzaq istehsalı və buna bərabər fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrdə sanitar və digər vacib qaydaların pozulması məhsulun hazırlanması, saxlanması və realizəsinin müxtəlif mərhələlərində baş verə bilər.

Çox vaxt bu müəssisələrdə məhsulun istiliklə işlənilməsinin temperatur rəcimi və müddətinin pozulması halları baş verir ki, bu da zərərli maddələrin, xəstəlik törədicilərinin ərzaqda qalmasına, inkişaf etməsinə kömək edir.

Qida məhsullarının çirklənməsi, onlara infeksiyanın ötürülməsi bəzən şəxsi gigiyena

qaydalarının (çirkli paltarda iş görmək, qida məhsullarının istehsal-istehlak mərhələlərində xəstə şəxslərlə təmasda olması) pozulması nəticəsində də baş verə bilər.

Müəyyən edilmiş vacib qaydaların pozulmasını aşağıdakı istintaq və digər prosesual hərəkətlərlə müəyyən etmək olar:

- məhsulun hazırlandığı, saxlanıldığı və realizə edildiyi yerlərinə baxış;
- məhsulla təmasda olan işçilərin şəxsi müayinəsi və ya bakterioloji ekspertizada müayinəsi;
- xammal, yarımfabrikatlar və hazır məhsullara baxış;
- mədaxil-məxaric sənədlərinin öyrənilməsi;
- texnoloji prosesi və məhsulun keyfiyyətini əks etdirən (keyfiyyət sertifikatı) sənədlərə baxış;
- müxtəlif növ məhkəmə ekspertizalarının təyin edilməsi və s.

Müəyyən edilməli və sübuta yetirilməli hallar haqqında məlumatlar qida məhsulunun hazırlanmasında, saxlanılmasında, daşınmasında və satılmasında iştirak edən müəssisələrin əməkdaşlarının dindirilməsi ilə də əldə edilə bilər.

Dindirilən şəxslər qismində məhsulun keyfiyyətinə cavabdeh olan vəzifəli şəxs, nəzarətədiçi orqanların əməkdaşları və s. şəxslər çıxış edə bilər.

Zəhərlənmənin səbəblərini, zərərçəkmişlərin sağlamlığına dəymiş ziyanı, cinayətin törədilməsinə kömək edən halları müəyyən etmək məqsədilə təyin edilən və ya onunla texnoloji, əmtəəşünaslıq, məhkəmə-tibbi (gigiyena, epidemiologiya və s. başqa sahələr üzrə mütəxəssislərin iştirakı ilə keçirilməsi

tövsiyə olunur) ekspertizaları çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Təhlili aparılan işlərin xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, ibtidai istintaqa qədər və ya paralel dövlət sanitariya-nəzarət orqanları baş vermiş hadisə ilə bağlı sanitar-epidemioloji yoxlamalar keçirir. Bu yoxlamaların vəzifəsi kütləvi zəhərlənmələrin səbəb və şəraitini müəyyən edərək, onların qarşısının alınması, xəbərdar edilməsi, gələcəkdə ümumi profilaktikasının aparılması üçün tədbirlərin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Belə yoxlamaların nəticələri müstəntiq və ya təhqiqat orqanı tərəfindən kriminalistik fərziyyələrin yürüdülməsində, istintaqın təşkilində və planlaşdırılmasında istifadə edilə bilər.

Bundan əlavə bu yoxlamaların nəticələri bu növ cinayətlər üzrə müstəntiqin profilaktik təyinatlı hərəkətlərinin əsasını təşkil edir. Bu növ cinayət işi üzrə istintaqın müvəffəqiyyətli keçirilməsində müstəntiqə sanitariya-nəzarət orqanının əməkdaşları arasındakı münasibətin çox böyük əhəmiyyəti var. Belə ki, sanitar-epidemioloji stansiyaların mütəxəssisləri müstəntiqə lazımi məsləhətlər verir, iş üzrə əhəmiyyət kəsb edən qida məhsulu istehsal edən müəssisələrin fəaliyyətini, məhsulun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsini nizamlayan normativ aktların, xüsusi ədəbiyyatların seçilməsində və öyrənilməsində köməklik göstərir. Bu şəxsləri həmçinin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində mütəxəssis qismində də dəvət etmək olar. Dövlət sanitariya-nəzarət orqanlarının strukturunda bakterioloji və başqa laboratoriyaların fəaliyyət göstərməsini nəzərə alaraq, bu laboratoriyalara istintaqı maraqlandıran bioloji obyektlərin tədqiqatının keçirilməsini tapşırmaq məqsədəuyğundur.

§3. Ekoloji cinayətlərin istintaqında müstətiqin profilaktik tədbirləri

Müasir elmi-texniki tərəqqi bizi əhatə edən mühitə və insanların həyat şəraitinə çox böyük təsir edir. Artıq demək olar ki, planetimizdə elə bir təbiət guşəsi qalmamışdır ki, o, insan təsirindən kənar qalsın. Belə bir şəraitdə təbiətin mühafizəsi ümumdünya və beynəlxalq əhəmiyyətli vəzifəyə çevrilmişdir.

Bu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək üçün beynəlxalq birlik sənayedə etibarlı tullantısız texnologiyanın, sənaye, kommunal və məişət tullantılarının zərərsizləşdirilməsinin yeni üsul və vasitələrinin aktiv tətbiqinə, həmçinin sənaye qurğularının, yaşayış massivlərinin, sututarlarının, meşələrin və s. lazımi sanitariya vəziyyətdə saxlanılmasına nail olmaq istiqamətində müxtəlif tədbirlər işləyib hazırlayır və həyata keçirir.

Təbii ehtiyatların mədəni-məişət və təsərrüfatda istifadəsi, işlənilməsi, müxtəlif zərərli tullantıların: radioaktiv şüalanma mənbəyi və konvektiv (səpələnmiş) vəziyyətdə (qaz, toz formasında) olan digər maddələrin daşınması, saxlanması və məhv edilməsi qaydalarına tələblər getdikcə güclənir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 39-cu maddəsində "Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ" təsbit olunur: "Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır. Hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır".

Ətraf mühitin mühafizəsi ümumxalq vəzifəsidir. Bu vəzifə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 78-ci

maddəsində "Ətraf mühitin qorunması" öz əksini tapmışdır: "Ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur".

Konstitusiyanın yuxarıda göstərilən maddələri əsasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi, Nazirlər Kabineti tərəfindən təbiətin mühafizəsinin gücləndirilməsi, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi, təbiətin mühafizəsinin dövlət-hüquqi sistemi (təbiəti mühafizə hüququ, təbiəti mühafizə orqanları, təbiəti mühafizə münasibətlərinin sistemi nəzərdə tutulur) haqqında bir çox normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir.

Dövlət təbiəti mühafizə orqanları təbiəti mühafizə sahəsində mövcud qanunvericilik əsasında fəaliyyət göstərir. Bu orqanların sahəvi və funksional ixtisaslaşması təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin normalarının realizəsi və normaların pozulmasına təxirəsalınmadan reaksiya verilməsi əsas vasitələrdən biridir.

Təbiəti mühafizə qaydalarının pozulmasına görə müxtəlif növ məsuliyyət nəzərdə tutulur.

Müstəntiq ekoloji cinayətlərin istintaqı zamanı istintaq hərəkətlərinin icraatı, aşkar olunmuş izlərin və müəyyən edilmiş halların təhlili (təbiəti mühafizə qaydalarının cinayətkarcasına pozulmasına gətirib çıxaran bütün şəraiti aydınlaşdırmalıdır.

Bu şərtlərə aiddir:

a) konkret obyektde ekoloji qaydalara cavabdeh əməkdaşların hazırlanmasında və ixtisasının artırılmasında buraxılan təşkilati-idarəetmə çatışmazlıqları;

b) sənaye obyektlərinin mühafizə və təmizləyici qurğuların layihələşdirilməsində, tikilməsində və

istismarında texnoloji intizamın, ekoloji standartların təmin edilməsinin çatışmazlıqları;

v) təşkilati-hüquqi çatışmazlıqlar – qurğuların layihələşdirməsi, tikilməsi, istismarı ilə əlaqədar fəaliyyətin normativ rəqlamentinin tam olmaması;

q) ekoloji qaydalara nəzarətə cavabdeh olan şəxslərin xüsusiyyətləri (kifayət qədər təcrübənin və ya ustalıqın olmaması, dəyişən şəraitə çevik reaksiyanın olmaması və s.).

İstintaqın gedişatı zamanı müəyyən edilmiş ekoloji cinayətlərin törədilməsinə kömək edən səbəb və şərait əsasında müstəntiq tərəfindən ekoloji qaydaları pozmuş, həmçinin bu qaydalara nəzarət etməli müvafiq orqanlara təqdimatlar göndərilir (Azərbaycan Respublikası CPM-i, mad. 221). Təxirəsalınmaz hallarda bu təqdimatlar istintaq müddəti başa çatmamış, davam edən ekoloji qaydaların pozulmasının qarşısını almaq məqsədilə də göndərilə bilər. Həmçinin müstəntiq digər profilaktik tədbirləri – mətbuatda, radio və TV-də çıxışlar edir, müəssisələrdə, təşkilatılarda, təhsil ocaqlarında kollektivlər qarşısında ekoloji qaydalara riayət olunması mövzusu üzrə mühazirələrlə nitq söyləyir.

XV FƏSİL
YOL – NƏQLİYYAT HADİSƏLƏRİ İLƏ
ƏLAQƏDAR CİNAYƏTLƏRİN
ARAŞDIRMA METODİKASI.

§1. *Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar törədilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.*

Yol-nəqliyyat hadisələri dedikdə, yollarda, küçələrdə, meydanlarda, dəmiryol keçidlərində nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti zamanı baş verən və insanların həlakına və ya onların müxtəlif növ dərəcəli bədən xəsarəti almasına və ya başqa maddi zərər dəyməsinə səbəb olan hadisələr başa düşülür.

Yol-nəqliyyat hadisələrinin baş verməsi nəticəsində nəinki adamlara maddi zərər dəyir, həm də çoxlu insan tələfatı olur.

Yol-nəqliyyat hadisələri o vaxt cinayət məsuliyyətinə səbəb olur ki, Azərbaycan Respublikasının CM-nin 263-cü maddəsinin tərkib əlamətləri yaranmış olsun.

Ümumiyyətlə, bu cinayətlər qəsdən yox, subyektiv tərəfdən ehtiyatsızlıqla törədilir. Yeni nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxs tərəfindən hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin iştisarı qaydalarının pozulmasının ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanın əvvəlcədən görmüşsə, lakin onların qarşısını alacağına yüngül fikirlə ümid bağlamışdırsa, yaxud bu nəticələrin baş verəcəyini qabaqcadan görə bilməli olduğu halda, onları görməmişdirsə, belə cinayət ehtiyatsızlıq üzündən edilmiş hesab olunur.

Sürücülərdən, hadisənin iştirakçılarından, bilavasitə hadisəni gören şəxslərdən, zərərçəkmiş şəxslərdən, tibb müəssisələrindən daxil olmuş YNH haqqında məlumatlar cinayət işi başlanması səbəbləri hesab olunur.

Belə məlumatlar həmişə hadisə baş verən vaxtı məlum olur. Elə buna görə də cinayət işinə başlanma məsələsi hadisə yerinə baxış keçirilən zaman ortaya çıxır.

YNH-nin kriminalistik xarakteristikasını araşdırarkən şərait amilinə xüsusi diqqət yetirsək, görürük ki, ən çox şəhərlərdə avtomabillərin sıx olduğu və piyadaların kütləvi hərəkət etdikləri yerlərdə bu kimi cinayətlər törədilir.

Yol-nəqliyyat hadisələri kənd yerlərində şəhərlə müqayisədə 5 dəfə az törədilir.

Şəhərlərdə avtomabillərin ötüb keçmə, dörd yol ayrıcılarında və meydanlarda törədilən hadisələr çoxluq

təşkil edir. Bu cinayətlərin törədilmə mexanizminə gəldikdə isə görürük ki, piyadaların vurulması, nəqliyyat vasitələrinin toqquşması, sərnişinlərin nəqliyyat vasitələrindən yığılması halları diqqəti xüsusilə cəlb edir.

Piyadaların vurulması və nəqliyyat vasitələrinin toqquşması şəhərlərdə daha çox rast gəlinir.

Ümumiyyətlə, nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətinə və texniki cəhətdən caz olmayan nəqliyyat vasitələrinə zəif nəzarətin olması yol-nəqliyyat hadisələrinin baş verməsinə şərait yaradır.

Hadisə yerində aşkar edilmiş materialların, maddələrin, mikrohissəciklərin və digər izlərin köməyi ilə yol-nəqliyyat hadisələrinin növünü ayırd etmək mümkündür. Məsələn, nəqliyyat vasitələrinin müxtəlif hissələrində, qırılıb qalmış detalların və hissələrin üzərində vurulmuş piyadanın xarakterik qan ləkələrini, o cümlədən avtomobillə təmasda olduğu yerlərdə izlərin qalması müşahidə olunur. Nəqliyyat vasitələrinin toqquşması zamanı toqquşma yerində, onun aşağı hissələrində palçıq, torpaq hissələri, şüşə qırıntıları, nəqliyyat vasitələrinin bu zaman təmasda olan hissələrində defarmasiya izləri qalır. Çevrilmə üçün isə tormoz izi və banın yuxarı və yan tərəflərində xarakterik sürtünmə izləri qala bilər. Maniəni vurmada isə nəqliyyat vasitələrinin dağılması ilə müşahidə olunur.

Yol-nəqliyyat hadisəsi törətmiş sürücünün şəxsiyyəti öyrənilərkən onun sürücülük dərəcəsi (iş stacı, təcrübəsi, xəstəliyi və s.) hadisəsi zamanı necə hərəkət etməsi, sərxoş vəziyyətdə olub-olmaması müəyyən edilməlidir.

Yol-nəqliyyat hadisəsinin baş verməsinin səbəbləri:

1. Müəyyən şəxslər tərəfindən hərəkətin təhlükəsizliyi və ya nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması:

a) sürücülər tərəfindən sürət həddinin aşması; nəqliyyatın düzgün idarə edilməməsi, sənişinlərin daşınması üçün yararlı olmayan (bu məqsəd üçün nəzərdə tutulmamış) nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməsi, yük daşıma qaydalarının pozulması və s.

b) piyadalar, veosiped sürən şəxs, at-araba nəqliyyatını idarə edənlər, avtomobil təsərrüfatı işçiləri tərəfindən.

2. Nəqliyyat vasitələrinin nasazlığı:

a) hərəkət vaxtı qəflətən yaranmış nasazlıq;

b) zavod və konstruksiya çatışmazlığı (tormoz sisteminin nasazlığı);

3. Əlverişsiz yol şəraiti və yol səthinin pis olması:

a) yol səthinin zədələnməsi;

b) yollarda təmir işlərinin aparılması qaydalarının pozulması;

c) yolun pis işıqlandırılması;

ç) yol parametrlərinin müəyyən olunmuş standartla uyğun olmaması.

4. Başqa təsadüfə səbəblər.

Ümumiyyətlə, yol-nəqliyyat hadisələrinin əsas səbəbi sürücülər və piyadalar tərəfindən hərəkət təhlükəsizliyinin pozulmasıdır, məsələn, yola uyğun olaraq hərəkət sürətinin düzgün seçilməməsi, dönmə, ötüb-keçmə, hərəkət qaydalarının pozulması, nəqliyyat vasitələrinin sərxoş vəziyyətdə idarə olunması və s.

Hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması ilə bağlı cinayətlərin

kriminalistik xarakteristikasını araşdıran zaman onları aşağıdakı növlərə ayırmaq olar: toqquşma, çevrilmə, maneəni vurma, piyadanı vurma, velosiped sürəni vurma; dayanan nəqliyyat vasitəsini vurma, at-araba nəqliyyatını vurma, heyanları vurma, sənişinlərin yığılması, digər hadisələr.

Toqquşma-nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti zamanı onların bir-birinə toxunmasıdır.

Toqquşmanın çoxsaylı olduğunu nəzərə alıb, 5 əsas növünü göstərmək olar:

- *arxadan toqquşma*-nəqliyyat vasitələrinin arxadan istənilən hissəsinin vurulması;

- *qarşı-qarşıya toqquşma* zamanı nəqliyyat vasitələrinin qabaq hissəsinin eninə tamamilə vurulması başa düşülür;

- *küncdən toqquşmada*-avtomobillərin küncdən toqquşması o cümlədən avtomobilin yuxarı hissələrinin eninin 15 sm-dən az olmayaraq bir-birinə vurulması başa düşülür;

- *yandan toqquşmada*-avtomobillərin yan tərəfdən elə toxunması hesab edilir ki, toqquşma avtomobilin eninə 15 sm-dən az olmasın;

- *çarpaz toqquşma*-bu zaman avtomobillərdən biri digər avtomobilin yan hissəsindən vurulması ilə nəticələnir.

Çevrilmə- nəqliyyat vasitəsi müvazinəti itirərək çevrilir. Çevrilmə nəqliyyat vasitələrinin mexanizmlərinin nasazlığı və ya onların toqquşması, həmçinin digər predmetlərə toxunması nəticəsində baş verir.

Maneəni vurma- nəqliyyat vasitəsinin tərənəmzə predmetlərə çırpılması və ya dəyməsi başa düşülür (tinə, evə, ağaca və s.).

Piyadanı vurma- nəqliyyat vasitəsinin piyadanın vurması və ya piyadanın nəqliyyat vasitəsinə çırpılması nəticəsində zədələrin yetiilməsinə gətirib çıxarır.

Velosiped sürəni vurma- isə nəqliyyat vasitəsi velosipedçinin vurulması və ya şəxs özü velosipedlə nəqliyyat vasitəsinə toxunaraq müxtəlif dərəcədə zədə alması ilə nəticələnir.

Dayanan nəqliyyat vasitəsinin vurma-bu hadisədə isə nəqliyyat vasitəsi dayanan nəqliyyat vasitəsinə vurulur (çırpılır).

At-araba nəqliyyatını vurma- mexaniki nəqliyyat vasitələri at-araba nəqliyyatını, arabanı darta atı, qoşqunun vurulması başa düşülür.

Heyvanları vurma-mexaniki nəqliyyat vasitələrinin ev və ya vəhşi heyvanları əzməsi başa düşülür.

Sərnişinlərin yıxılması- hərəkətdə olan nəqliyyat vasitələrindən sərnişinlərin yıxılıb yerə düşməsi kimi başa düşmək olar. Bu növ yol-nəqliyyat hadisəsi toqquşma, çevrilmə və digər hallarda sərnişinlərin mexaniki nəqliyyat vasitələrindən yıxılması ilə müşayiət olunur.

Digər hadisələrə- tramvayın relsdən çıxması, daşınan yükün adamların üstünə tökülməsi və s. aid etmək olar.

Yol-nəqliyyat hadisələrinin növlərinin belə təsnifatı hadisələrin səbəblərinin hər tərəfli öyrənilməsinə və bir sıra qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsinə imkan verir.

Kriminalistik xarakteristikanın ən vacib elementlərindən biri yol şəraitidir. Nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsində yol şəraiti mühüm rol oynayır. Bunlara yolun texniki vəziyyəti, eni, səthinin xarakteri, görünüş dərəcəsi, hərəkət sürəti və intensivliyi, hərəkət iştirakçılarının davranışı və s. aid etmək olar.

Bu faktları nəzərə alaraq sürücü hərəkətin recimini seçir. Xarakterinə görə yol-nəqliyyat hadisələrinin baş vermə şəraiti aşağıdakı növlərə bölünür:

a) sadə-yaranmış təhlükənin qavranması və qarşısının alınması üçün sürücünün kifayət qədər vaxtı olur;

b) mürəkkəb-təhlükənin tez yaranması ilə əlaqədar olaraq sürücü tərəfindən şəraitin qiymətləndirilməsi və düzgün qərar qəbul edilməsi üçün vaxt az olur;

c) çox mürəkkəb-yaranmış təhlükənin qarşısını almaq məqsədilə sürücü təcili tədbirlər görməyə məcbur olur.

Qəzalı-mexaniki və psixofizioloji qanunların tələblərinə uyğun olaraq sürücü tərəfindən təhlükənin qarşısını almaq ehtimalı məhdudlaşır.

Yol nəqliyyat hadisələrinin istintaqında hadisənin baş vermə mexanizmini bilməsi çox vacibdir.

Yol-nəqliyyat hadisələrini ilkin ,yüksək və son mərhələyə ayırmaq məqsədəuyğun olar:

Məntiqi cəhətdən bu mərhələlərdən biri digərini tamamlayır. İlkin mərhələ üçün təhlükənin yaranmasından əvvəl piyada və nəqliyyat vasitəsinin vəziyyəti, mövcud təhlükənin ağır nəticələrini aradan qaldırmaq üçün iştirakçılar tərəfindən görülən tədbirlərlə xarakterizə olunur.

Yüksək (kulminasiya) mərhələ bilavasitə yol-nəqliyyat hadisələrinin ağır nəticələrə səbəb olması kimi başa düşülür. Əgər yol-nəqliyyat hadisəsində nəqliyyat vasitələrinin və piyadaların sayı azdırsa yüksək mərhələ demək olar ki, bir neçə saniyəyə başa çatır, əgər çoxdursa, onda yüksək mərhələyə müəyyən vaxt keçdikdən sonra başa çatır.

§ 2. Cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri və sübut edilməli olan hallar.

YNH zamanı cinayət işinə başlamanın özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Cinayət işi konkret şəxslə əlaqədar deyil baş vermiş hadisəyə əsasən başlanır (piyadanın vurulması, nəqliyyat vasitələrinin toqquşması, çevrilmə və s.).

İlk baxımdan hadisənin növündən, mürəkkəbliyindən, gözlənilmədən baş verməsindən asılı olaraq istintaqın əvvəlində sürücü tərəfindən hansı qaydaların pozduğu barədə fikir irəli sürmək olmaz. Baş vermiş hadisə barədə kifayət qədər məlumat əldə edildikdən sonra ona hüquqi qiymət vermək olar (nəqliyyat vasitələrinin və piyadaların hərəkət sürəti, sürücünün hadisənin qarşısını almaq üçün texniki imkanının olub-olmaması və s.).

Yol-nəqliyyat hadisələrində iştirak edən bütün sürücülərin sərxoşluq vəziyyəti müəyyən olunması üçün tibbi müayinədən keçirilməlidir. Ümumiyyətlə, sürücünün sərxoşluq vəziyyətini bilavasitə hadisə yerində indikator trubkası ("sərxoşluq dərəcəsini yoxlama") vasitəsilə müəyyən edilidir. Sürücünün sərxoşluq vəziyyətinin müəyyən olunmasında digər üsullardan da istifadə olunur. Müstəntiq məhkəmə tibb ekspertizası təyin olunması haqqında qərar çıxarır və tədqiqat üçün qan, sidik, tüpürcək nümunələrini təqdim edir.

Yol –nəqliyyat hadisələri üzrə istintaq şəraitləri

1.Nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü və zərərçəkmiş şəxs hadisə yerində olmuş, hansısa səbəbdən sonradan hadisə yerində yoxdurlar, (məsələn, tibb müəssisəsinə aparıldıqda).

İş üzrə əldə edilmiş məlumatların xarakterindən və yaranmış şəraitindən irəli gələrək istintaq hərəkətlərinin növünü və ardıcılığını müəyyən etmək olar.

Bunlara hadisə yerinə baxış, şahidlərin, zərərçəkmiş şəxsin, sürücünün dindirilməsi, sürücü və zərərçəkmişin müayinəsi, məhkəmə-tibb ekspertizasının təyini və s. aiddir.

2.Sürücü idarə etdiyi nəqliyyat vasitəsində hadisə yerindən getmişdir və onlar barədə heç bir məlumat yoxdur. Zərərçəkmiş şəxs isə hadisə yerindədir. Belə şəraitdə baş vermiş hadisənin yeri, vaxtı barədə məlumatlar təhlil olunaraq araşdırmanın sonrakı gedişatı müəyyənləşdirilir.

Bilavasitə hadisə yerinə baxışdan sonra sürücü və nəqliyyat vasitəsinin müəyyənləşdirilməsi üçün şahidlər və zərər çəkmiş şəxs dindirilərək bu barədə məlumatlar əldə olunur.

3.Zərər çəkmiş şəxs, nəqliyyat vasitəsilə hadisə yerindədir, sürücü hadisə yerindən qaçıb gizlənmişdir.

Belə halda nəqliyyat vasitəsi, hadisə yeri hadisənin baş vermə vaxtı aydın olur və zərərçəkmiş, şahid, hadisəni bilavasitə görənlər törədilmiş cinayətdə sürücünü müşahidə edə bilərlər. Bu zaman sürücünün nəqliyyat vasitəsindən çıxıb zərər çəkmiş şəxsin hüssuz vəziyyətdə olduğunu güman edib hadisə yerindən qaçıb gizlənməsini göstərmək olar.

Yol-nəqliyyat hadisələri ilə bağlı olan cinayətlərin istintaqının tam, hərtərəfli və obyektiv aparılmasını istintaq və təhqiqat orqanları həyata keçirir.

Hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması ilə əlaqədar cinayət işinə başlamanın səbəbləri aşağıdakılardır (Azərbaycan Respublikası CPM 204-cü maddəsi).

a)prokuror, müstəntiq təhqiqat orqanları tərəfindən bu cinayətlərin törədilməsini göstərən halların bilavasitə aşkar edilməsi;

b)vətəndaşların zərərçəkmiş şəxslərin, cinayəti görənlərin və sürücülərin ərizələri;

c)vəzifəli şəxslərin, nəqliyyat təsərrüfatı, başqa nəqliyyat idarələrinin və tibb müəssisələrinin məlumatları.

YNH ilə əlaqədar cinayət işi başlanmasının əsasları cinayətin tərkib əlamətlərini özündə əks etdirən faktiki məlumatlar başa düşülür.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 207-ci maddəsinə müvafiq olaraq törədilmiş cinayət hadisəsində yuxarıda göstərilən səbəblərdən hər hansı biri və cinayətin əlamətləri olduqda cinayət işinə başlamaq olar. Bu faktiki məlumatları müstəntiq hadisə yerinə baxış zamanı təhqiqat orqanlarının təqdim etdiyi materiallardan, müalicə orqanlarının arayışlarından, nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyəti haqqında protokoldan və s. sənədlərdən əldə edir.

YNH ilə əlaqədar törədilən cinayətlər üzrə aşağıdakı sübut edilməli halları göstərmək olar:

- 1.baş vermiş hadisənin xarakteri;
- 2.bu hadisə kimin günahından baş verib (sürücünün, texniki personalın, nəqliyyatın təmir işlərinə cavabdeh olan şəxslərin və s.);
- 3.hadisənin baş verdiyi vaxt və yer;
- 4.sürücünün məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar;
- 5.yol hərəkət qaydalarının pozulması ilə baş vermiş hadisə arasında səbəbli əlaqə;
- 6.cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın xarakteri və miqdarı;

7.cinayətin törədilməsinə sövq edən hallar.

Yuxarıda sadalanan halların dairəsi baş vermiş hadisənin şəraitindən asılı olaraq, daha geniş ola bilər.

Birinci haldan irəli gələrək aşağıdakıları müəyyənləşdirmək məqsədəuyğundur:

- hadisənin cinayət xarakterli olmasını;
- hadisə zərər çəkən şəxsin yol-hərəkət qaydalarına riayət etməməsi səbəbindən baş verməsi;
- hadisənin təbii fəlakət nəticəsində baş verməsi.

Sürücünün cavabdehliyini düzgün müəyyən etmək üçün yol hərəkəti qaydalarının hansı tələblərinin pozulması faktını konkret təyin etmək çox vacibdir. Ona görə də nəqliyyat vasitəsinin istiqamətini, hərəkət sürəti hadisədən əvvəl ona məxsus nəqliyyat vasitəsinin yolun hansı hissəsində hərəkət etməsi, işıqforun və yol nişanələrinin olması, nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyəti, nəqliyyat vasitəsinin idarə edənin sürücü vəsiqəsinin olub-olmaması və s.

Göstərilən hallardan başqa nəqliyyat vasitəsinin idarə edənin sürücülük dərəcəsi, onun iş stacı, nəqliyyat vasitəsinin idarə edərkən vəziyyəti (xəstə və ya sərxoş vəziyyətdə olması və s.), iş vaxtının hansı müddətində hadisənin baş verməsi, hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması ilə əlaqədar cinayət və ya inzibati qaydada məsuliyyətə cəlb olunması, əgər cəlb olunubsa, onda hansı növ cəza tədbiri ona təyin olunub və zərərçəkən şəxs tərəfindən yol-hərəkət qaydalarının pozulması faktını müəyyənləşdirmək məqsəuyğundur.

Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar cinayətlərin istintaqında fərziyyələrin irəli sürülməsi və istintaqın planlaşdırılması. Yol-

nəqliyyat hadisələrinin istintaqının səmərəli və məqsədyönlü, həmçinin hadisənin ayrı-ayrı hallarını hərtərəfli aydınlaşdırılması üçün fərziyələrin irəli sürülməsi və onların yoxlanılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Baş vermiş hadisənin mahiyyət və məzmununu aydınlaşdırmaq üçün ümumi fərziyələr yürüdülmür. Bunlar aşağıda göstərilən qaydada və ardıcılıqda olmalıdır:

- yol-hərəkət qaydaları onun iştirakçılar tərəfindən pozmuşdur (sürücülər, piyadalar, sənişinlər və s.);

- yol-nəqliyyat hadisəsi texniki cəhətdən saz olmayan nəqliyyat vasitəsinin xəttə buraxılması səbəbindən baş vermişdir;

- hadisə yolun vəziyyətinin qeyri-qənaətbəxş olması səbəbindən baş vermişdir;

- başqa cinayəti gizlətmək məqsədilə yol-nəqliyyat hadisəsi törədilmişdir;

- digər cinayəti törətmək üçün nəqliyyat vasitəsindən bir alət kimi istifadə olunmuşdur.

Xüsusi fərziyələr isə cinayətin ayrı-ayrı tərkib elementlərini və onunla əlaqədar bir sıra amilləri aydınlaşdırmaq üçün irəli sürülür (cinayət hadisəsini kim tərəfindən törədilməsi, hansı vaxtda, hansı üsullarla, cinayətin motivi və s.).

Məsələn, əgər YNH-nin səbəbi dövlət nəqliyyat vasitələrinin texniki nasazlığı üzündən baş verməsi aydın olarsa, onda cinayətin subyektı barədə xüsusi fərziyənin yoxlanılması ortaya çıxır. Bu nəqliyyat vasitəsinin xəttə buraxılmasına həmçinin müəyyən olunmuş qaydaların kobud şəkildə pozulması ilə bağlı, yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə cavabdeh şəxslər barədə xüsusi fərziyələr yarana

bilər. Əgər sürücü hadisə yerindən qaçmışdırsa onda cinayətin subyektı barədə bu cür ümumi fərziyyələr qurmaq olar:

- avtomobili sürücü özü idarə etmişdir;
- avtomobili kənar şəxs idarə etdirmişdir.

Eyni vaxtda hadisədə iştirak edən avtomobilin tipi (yük, minik), markası (“Volqa”, “Ciquli”, “BMV”, “Hunday”, modeli (VAZ-2107, QAZ-31 və s) haqqında fərziyələr yürütmək olar.

Bəzi hallarda şahidlərin axtarılması üçün də fərziyyələr irəli sürülə bilər. Əgər fərziyyələr həqiqətə uyğundursa, onda hər biri əsaslandırılmış düşünülmüş şəkildə istintaqın istənilən mərhələsində yoxlanılması mümkün olmalıdır. Fərziyyələr istintaqın gedişatında paralel və ya növbə ilə istintaq hərəkətləri (dindirmə, ekspertiza, istintaq eksperimenti və s, və əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirməklə yoxlanılır.

Cinayət işi üzrə planlaşdırma irəli sürülmüş fərziyyələr əsasında aparılır. Yol-nəqliyyat hadisələrinin istintaqının obyektiv, tam və hərtərəfli aparılması üçün planlaşdırmanı vaxtında həyata keçirmək vacib əhəmiyyət kəsb edir. Yol-nəqliyyat hadisələrinin törədilməsi halları haqqında dəqiq məlumatlar alındıqda və hadisə yerinə baxış keçiriləndən sonra planlaşdırmanı həyata keçirmək məqsədəuyğundur. Müstəntiq tərəfindən tərtib olunmuş planda aşağıdakı tədbirlər öz əksini tapmalıdır:

- şahidlərin-bilavasitə hadisəni görənlərin, zərər çəkmiş şəxsin və nəqliyyat vasitəsinin sürücüsünün dindirilməsi;

- hadisə yerindən qaçıb gizlənmiş sürücünün, həmçinin hadisəni görənlərin, sənişinlərin və digər

şahidlərin müəyyən edilməsi üçün əməliyyat axtarış orqanlarına müvafiq tapşırıqların verilməsi.

-məhkəmə-tibbi və digər növ ekspertizaların təyin edilməsi və keçirilməsi (avto texniki, kriminalistik, məhkəmə-kimyəvi və s.);

- şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi;

-istintaq eksperimentinin keçirilməsi;

-YNH-in baş verməsinin səbəb və şəraitinin müəyyən edilməsi və müvafiq tədbirlərin görülməsi.

Planın realizəsi istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş məlumatlara əsaslanmalıdır.

§ 3. Yol-nəqliyyat hadisələrinin araşdırılmasında keçirilən bəzi istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.

Hadisə yerinə baxış Yol-nəqliyyat hadisəsi ilə bağlı hadisə yerinə baxış mühüm əhəmiyyət kəsb edən təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərindən biridir.

Baxışın vəzifələri

YNH yerinə baxışın məqsədi aşağıdakı halları müəyyən etməkdən ibarətdir: yol-nəqliyyat hadisəsinin baş vermə yerini; hadisənin vaxtını; nəqliyyat hadisəsinin növünü: vurma, toqquşma, aşma və s.; hərəkətin istiqamətini, təhlükəli vəziyyətin yaranması

anında, hadisə zamanı və hadisənin son mərhələsində iştirakçıların yerləşməsinə və hərəkətini; hadisə zamanı yol şəraitini; yol örtüyünün növünü və vəziyyətini; yolun eni, nişanlanması və digər xüsusiyyətlərini; yaxınlıqdakı sahələrin xarakteristikasını; yol nişanlarının mövcudluğunu; görünüş sahəsini; görünmə dərəcəsinə; yolun işıqlandırma vəziyyətini; hərəkətin sıxlığını və intensivliyini; hərəkət üçün maneələrin və yol qusurlarının mövcud olmasını; yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində yol örtüyündə, ətrafdakı əşyalarda, zərər çəkmişin üzərində yaranmış izləri; nəqliyyat vasitəsinin vəziyyətini; nəqliyyat vasitəsindən ayrılmış hissələrin, ondan aşmış yükün mövcudluğunu, onların yerləşməsinə; yol-nəqliyyat hadisəsinin müşahidə edən şəxsləri (şahidləri);

Baxışdan əvvəl görülən tədbirlər

1. Növbətçi YNH haqqında məlumat verən şəxsdən aşağıdakıları aydınlaşdırmalıdır:

–Yol nəqliyyat hadisəsinin baş vermə yerini, vaxtını və xarakterini;

–zərər çəkmiş varmı, onların sayını, onlara tibbi yardımın göstərilməsini, harada yerləşdirilməsini.

Həmçinin məlumat verən şəxsin soyadı, adı, atasının adı, telefonu, ünvanı və olduğu yer müəyyən edilir. Zəruri hallarda hadisənin şahidləri haqqında məlumatlar aydınlaşdırılır.

Əgər zərər çəkmiş şəxsə tibbi yardım göstərilməyibsə, onda növbətçi hadisə yerinə təcili tibbi yardım çağırır, hadisə yerinin mühafizəsi ilə bağlı yaxınlıqda olan post patrul xidməti əməkdaşlarına sahə müvəkkilinə tapşırıqlar verir və yaxud hadisə yerinə öz köməkçisini göndərir.

Əgər zərərçəkmiş tibb müəssisəsinə çatdırılıbsa və ifadə verə bilirsə, onda növbətçi hadisə barədə dəqiq məlumat toplamaq məqsədilə onun yanına əməliyyat müvəkkilini və ya digər əməkdaşları göndərir.

Hadisədə xarici dövlətə məxsus nəqliyyat vasitəsi iştirak edibse, bunun barəsində müvafiq idarələrə məlumat verilir.

Əgər sürücü hadisə yerindən qaçıbsa, aşağıdakılar aydınlaşdırılmalıdır:

- nəqliyyat vasitəsinin əlamətləri, onun güman edilən hərəkət istiqaməti, sürücünün zahiri əlamətləri, YNH haqqında ilkin zəruri məlumatları aldıqdan sonra növbətçi istintaq-əməliyyat qrupunun hadisə yerinə vaxtında getməsinə təmin edir.

2.YNH yerinin mühafizəsi, adətən, polis işçilərinə tapşırılır. YNH yerini mühafizə edən əməkdaş aşağıdakı mühafizə vəzifələrini yadda saxlamalıdır:

-YNH istintaqı üçün əhəmiyyətli olan maddi obyekt və izlərin qorunması, hadisə yerinin toxunulmazlığını təmin etməli.

-YNH yerində hərəkətin təhlükəsizliyini təmin etməli;

- YNH baş verən ərazini xüsusi vasitələrlə (məs. daşınan dirəklər, əhatəedici lent, yol qəza işarələri) əhatəyə alınmalıdır.

3.Hadisə yerinə ilk gəlmiş polis əməkdaşları tərəfindən aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- zərərçəkmişlərə tibbi yardım göstərməli və ya bunun üçün tədbir görməli;

- şahidlərini müəyyən etməli, onların ünvanlarını qeyd etməli, müstəntiq və ya təhqiqatçı gələne qədər hadisə yerində qalmağı onlara təklif etməli.

YNH-nin baş vermə şəraitini bərpa etmək üçün əhəmiyyət kəsb edən izlərin və əşyaların qorunması ilə bağlı müvafiq tədbirlər görmək lazımdır.

Əgər izləri və əşyaları ötüb keçmək mümkün deyilsə onda onların ilkin vəziyyətini və iş üçün əhəmiyyət kəsb edən tormoz (əyləc) izinin başlanğıc və son nöqtələrini, qan izlərinin olduğu yerləri, meyitin yerləşməsinə, onun geyim əşyalarının yerini, nəqliyyat vasitəsinin qabaq və arxa təkərlərinin yerini, aşmış yükün yerləşdiyi yeri qeydə alınmalı.

Qeydlər təbaşir, boya və iti əşyalarla aparıla bilər. Həmin izlərin dəqiq ölçüləri götürülməli və maddi obyektlərin ətraf əşyalara nisbətən yerləşməsi qeydə alınmalıdır.

YNH yerində istintaq-əməliyyat qrupu iştirakçılarının vəzifələri

Müstəntiq:

Hadisə yerinə baxış keçirir, protokol və sxemi tərtib edir. Baxış zamanı barədə izahat verə bilən sürücü və zərərçəkmişin baxışda iştirak etməsi məsələsini həll edir və digər müvafiq qərarlar qəbul edir. Zərurət yarandıqda istintaq eksperimentini təşkil edir (məsələn, fara işığında yolun hərəkət hissəsində yerləşən əşya və maneələrin görünmə dərəcəsini, sürücü və sənişin yerində görünüş sahəsini və s. müəyyən etmək məqsədi ilə). Həmçinin istintaq-əməliyyat qrupu üzvlərinin işini tənzimləyir.

Əməliyyat müvəkkili:

YNH yerinə baxış zamanı müstəntiq və ya təhqiqatçıya kömək edir, onların tapşırıqlarını yerinə yetirir, zəruri əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirir.

Öz vəzifə borcuna müvafiq olaraq:

- DYP nümayəndəsi ilə birlikdə hadisə yerindən qaçmış sürücünün axtarışını təşkil edir;

- hadisə yerindən qaçmış nəqliyyat vasitəsinin keçməsi güman edilən yollarda sipərləri təşkil edir;

- hadisə yerinə yaxın olan ərazilərdə yaşayan vətəndaşlarla baş vermiş hadisə barədə sorğular aparır;

- yol hadisəsinin detallarını aydınlaşdırmaq üçün və hadisə yerindən qaçmış sürücünün (nəqliyyat vasitəsinin) axtarışı üçün əhəmiyyət kəsb edən məlumatları əldə etmək məqsədi ilə hadisə yerində olan vətəndaşlarla söhbət edir;

-zəruri hallarda müstəntiqin və yaxud növbətçinin göstərişi ilə YNH barədə izahatlar almaq üçün zərərçəkmiş şəxslərin yerləşdirildiyi tibb müəssisəsinə gedir.

DYP (YPX) əməkdaşları:

YNH yerində piyadaların və nəqliyyat vasitələrinin hərəkət təhlükəsizliyini təmin edir. Hadisədə iştirak etmiş nəqliyyat vasitəsinin müəyyən edilməsi üçün vacib olan izlərin və əşyaların aşkar edilməsində müstəntiq və ya təhqiqatçıya kömək göstərir. Nəqliyyat vasitəsinin texniki vəziyyətinin yoxlanılmasında, onun sahibinə qaytarılması barədə məsələ həll edilənə qədər müvafiq dayanacaqlarda (yerlərdə) saxlanmasını təmin edir.

Kriminalist:

İzlərin və maddi sübutların aşkar edilməsində, qeyd edilməsində, götürülməsində və qablaşdırılmasında müstəntiqə və ya təhqiqatçıya kömək göstərir. Baxış zamanı izlərin mənşəyi haqqında, hadisə yerində bu və ya digər əşyaların olması barədə fərziyyələr irəli sürür. Aşkar edilmiş izlərlə (məs. təkər

izləri) nəqliyyat vasitəsinin növünü və markasını müəyyən edir. Cinayətin açılması üçün əşya və izlərin istifadə olunmasının mümkünlüyü barədə təkliflər verir. Hadisə yerinin fotoçəkilişi zamanı məsləhətlər verir və ya özü fotoçəkilişi aparır. Baxış protokolunun, plan və sxemlərin tərtib edilməsi zamanı izlərin və əşyaların təsvir edilməsində köməklik göstərir.

Mütəxəssis (avtonəqliyyat sahəsi üzrə):

Hadisənin baş vermə mexanizminin aşkar edilməsində, hadisənin səbəblərinin müəyyən olunmasında, nəqliyyat vasitəsinin eyniləşdirilməsinə imkan verən izlərin, tormoz izinin uzunluğunun təyin edilməsində hadisənin baş vermə mexanizmini bərpa edilməsində, ayrı-ayrı növ izlərinin mənşəyinin aydınlaşdırılmasında kömək edir. Nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətini, ayrı-ayrı qovşaq və detalları yoxlayır. Hadisə yerindən qaçmış nəqliyyat vasitəsinin marka və modelini, izlər və maddi sübutlar əsasında hərəkət istiqamətini müəyyən edir. YNH yerində yol hərəkətinin tənzimlənməsi xüsusiyyətlərinə diqqət yetirir. Müstətiqin qərarı ilə görünüş sahəsinin müəyyən edilməsində və tormoz sisteminin yoxlanması üzrə keçirilən istintaq eksperimentlərində iştirak edir.

YNH yerinə gəldikdən sonra müstətiqin hərəkətləri. Hadisə yerinə gəldikdən sonra müstətiq ümumi xarakterli hərəkətlərin icrası ilə bərabər:

1) zərər çəkmişin soyadını, adını və atasının adını, göndərildiyi xəstəxanayı müəyyən edir;

2) hadisə iştirakçısı olmuş sürücünün şəxsiyyətini müəyyən edir, onun sənədlərini (sürücülük vəsiqəsi, yol vərəqəsi, texniki pasport , yükün sənədləri) yoxlayır və zəruri halda onları götürür.

3) hadisə yerində baş vermiş dəyişikləri şahidlərdən, polis əməkdaşlarından və digər şəxslərdən aydınlaşdırır;

4) hadisə yerinin vəziyyətini olduğu kimi saxlamaq mümkün olmadıqda nəqliyyat vasitəsinin yerləşməsinə, zərərçəkmişin olduğu yerin koturlarını, ayrılmış detal və hissələrin, aşmış yükün yerini, qan, yanacaq-sürtgü materiallarının olduğu yerləri qeyd edir;

5) əgər sürücüdə sərxoşluq əlamətləri aşkar edilərsə, onu polis işçilərinin müşayiəti ilə tibbi müayinəyə göndərir;

6) əgər sürücü hadisə yerindən qaçıbsa, onun yaxalanması üçün tədbirlər görür və bu barədə əməliyyat-axtarış orqanı və yol-patrol xidməti əməkdaşlarına müvafiq tapşırıqlar verir.

YNH yerinə baxış zamanı həyata keçirilən əsas hərəkətlər. YNH yerinə baxış zamanı aşağıdakı işlər həyata keçirilir:

1) şüşə qırıntıları, nəqliyyat vasitəsindən qopmuş palçıq, aşmış yük, ayrılmış detal və hissələr, dağılmış maye (yanacaq-sürtgü materialları) qalıqlarına əsasən hadisənin mərkəz nöqtəsini müəyyən edilməsi;

2) yolayrıcıda toqquşma zamanı hər tərəfdən görünüş sahəsinin xarakteri, işıqforların yeri, onların iş recimi, yolayrıcıda və ona bitişik küçələrdə hərəkəti tənzimləyən digər yol nişanlarının olması;

3) nəqliyyat vasitəsinin yoldan sürüşməsi və yaxud aşması zamanı yolun dairələnmiş sahəsində mütəxəssisin köməyi ilə izlər əsasında avtomobilin hərəkət radiusunun müəyyən edilməsi;

4) əgər toqquşma ötmə zamanı baş veribsə, onda ötmə hərəkətinin keçirildiyi yol sahəsi daha geniş nəzərdən keçirilir, bu halda hərəkət hissəsinin

vəziyyətinə, yol nişanlarının görünmə dərəcəsinə, ötmə yerində yolun görünüş sahəsinə diqqət yetirilir;

5) nəqliyyat vasitələrinin hər birisinin hərəkət istiqamətini göstərən əlamətlər aşkar edilir və qeyd olunur;

6) ox xəttinə və yol ötrüyünün kənarlarına nisbətdə sol və sağ təkər izlərinin yerləşməsi müəyyən edilir və qeydə alınır;

7) tormoz izləri aşkar edilib ölçülür. Əgər tormoz izi müxtəlif yol ötrüklərindən keçirsə, hər bir sahədə izin uzunluğu ayrıca ölçülərək qeyd olunur;

8) nəqliyyat vasitələri baxışdan keçirilir. Adətən baxış insan bədənini, digər nəqliyyat vasitəsi və ya obyektə təmasda olan hissədən başlanır; toqquşma nəticəsində nəqliyyat vasitəsi üzərində yaranmış zədələr (əziklər, cızıqlar, batıqlar, yarıqlar, lak-boya örtüklərinin, palçıq və digər maddələrin yapışması, təzə sınıq izləri) onların avtomobil üzərindəki yerləşməsi yeri qeyd olunur;

9) Baxış zamanı nəqliyyat vasitəsinin texniki vəziyyəti mütəxəssisin köməyi ilə müəyyən edilir (tormoz, sükan idarəetmə, işıqlandırma, siqnal, sistemləri);

10) avtomobilin ön hissəsinə baxış zamanı qabaq bufer, nömrə, raditor üzlüyü, faralar, qabarit işıqları, kapot, qandallar, qabaq təkərləri, ön şüşənin sütunları, şüşə bərkidicilərinin vəziyyəti müəyyən edilir.

Avtomobilin yan tərəflərinə baxış zamanı qapıların və onların dəstəklərinin, yan şüşələrin, yük maşınında bortların, minik avtomobilində isə banın yan sütunlarının, arxa təkərlərin vəziyyəti müəyyən edilir.

Avtomobilin arxa tərəfinə baxış zamanı arxa buferin, arxa qabarit işıqlarının, nömrə nişanının, damın və s. vəziyyəti nəzərdən keçirilir.

11) avtomobilin salonuna baxış zamanı daxili avadanlıqların vəziyyəti, qan izləri və onların forması, kənar əşyaların olması, rezin ayaqaltıların, salonun, döşəməsi üzərində olan izlər müəyyən edilir;

12) əgər nəqliyyat vasitəsinin digər şəxs tərəfindən idarə edilməsi haqqında sürücünün ərizəsi varsa (və yaxud bunu güman etmək üçün digər əsaslar olduqda) sükan, sürət qutusunun və əl əyləcinin lingi, arxa görünüş güzgüsü, xırda əşyalar üçün qutunun qapağı üzərində əl izləri aşkar edilməsi və götürülməsi üçün tədbirlər görülür.

Yol nəqliyyat hadisəsi yerinə baxış. Hadisə yerinə ümumi baxış zamanı nəqliyyat vasitəsinin yol nişanlarına və ətrafdakı obyektlərə (ev, elektrik dirəkləri, tikililər və s.) nisbətdə yerləşməsi və baxışın sərhədləri müəyyən edilir. Hadisə yerinin istiqamətləndirici və müfəssəl foto və ya video çəkilişləri aparılır. Çəkiliş zamanı yol nişanları, yol boyunca olan şərait kadra düşməlidir. Hadisə yerinin icmal fotoçəkilişini bir neçə nöqtədən iri miqyasla aparmaq lazımdır ki, hadisə yerindəki nəqliyyat vasitələrinin bir-birinə nisbətdə yerləşməsi daha aydın görünsün. Hadisə yerinə baxış zamanı nəqliyyat vasitəsinin tormoz izlərinin, meyitin yerləşdiyi yerin, yol nişanlarının, digər izlərin və maddi sübutların müfəssəl fotoçəkilişi aparılır.

Yol sahəsinə baxış zamanı onun dəqiq koordinatları qeyd olunur. Əgər o yaşayış məntəqəsində yerləşirsə, onun qarşısındakı küçənin adı və evin nömrəsi göstərilir. Yaşayış məntəqəsindən kənarında yerləşən yollarda ən yaxında olan kilometr

sütunu, yolayrıcı və ya hansısa yaşayış məntəqəsinə qədər məsafə müəyyən edilir.

Yaşayış məntəqəsindən yolun istiqaməti küçə və meydanların yerləşməsi ilə, şəhərdən kənardakı isə yaşayış məntəqəsi ilə müəyyən edilir.

Yol sahəsinin eni küvetin isə dərinliyi və yamaqları ölçülür. Səkilərin olması və onların hündürlüyü, ox xəttinin olub-olmaması, onun növü (qırıq, bütöv və s.), yolayrıcıların mövcudluğu və ya yoxluğu, onların xarakteri qeydə alınır.

YNH yerinə baxış protokolunda yol örtüyünün növü, vəziyyəti (quru, yaş, palçıqlı, qumlu, çalaçuxurların mövcudluğu və s.), yolun eninə və ya uzununa mailliyi, onların ölçüləri barədə məlumatlar əks olunur.

Nəqliyyat vasitəsi aşdığı halda dönmə radiusunun, yolun eninə mailliyin ölçüsünün müəyyən edilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Yol parametrlərini müəyyən etmək üçün zəruri hallarda səlahiyyətli təşkilatlardan planların surətlərini götürmək də məqsədəuyğun olardı.

Müxtəlif obyektlərin müəyyən məsafədə və işıqlanma şəraitində görünmə şəraitini təyin etmək də zəruri sayılır. Küçə işıqlandırıcı sütunlarında quraşdırılan lampaların növü (küzəmə lampası, lüminessent lampası və ya yüksək təzyiqli civə lampaları) qeydə alınmalıdır.

Əgər hadisədə iştirak etmiş nəqliyyat vasitəsi hadisə yerindədirsə və onun elektrik sistemi sıradan çıxmıybsa, onda həmin avtomobildəki yaxın və uzaq işıq faralarını işə salmaqla işıqlandırma və görünmə məsafəsini müəyyən etmək olar.

Hadisə yerinə baxış protokolunda qeyd olunmalı ətraf obyektlərə evlər, ağaclar və kollar, kilometr

göstəriciləri, teleqraf və işıqlanma sütunları, arkalar, giriş qapıları, səkilər, avtobus dayanacaqları, dəmir yol keçidləri aid etmək olar. Həmçinin həmin obyektlərin hadisə yerindən hansı məsafədə yerləşməsi də göstərilir.

Yol nişanları, onların yerləşməsi, işıqforlar, şlaqbaumlar, təhlükəsizlik zolaqlarının vəziyyəti, piyadalar üçün keçidin olması, çıxışların istiqaməti, onlardan hadisə yerinə nisbətdə yerləşməsi, həmçinin YNH ərazisində hərəkətə adıyyəti olan bütün obyektlər qeyd olunmalıdır.

YNH yerində izlərə və obyektlərə aşağıdakı ardıcılıqda baxış keçirilməsi məqsəduyğundur:

– maye, səpələnən maddə və xırda obyektlərin qeydə alınması və götürülməsi;

– nəqliyyat vasitələrinin izlərinə (tormoz izi, manəə, qurğu, ağaclar üzərində olan nəqliyyat vasitəsinin izləri, bioloji mənşəli maddə və izlərə baxış);

– meyit və nəqliyyat vasitələrinə baxış.

Birinci qrup obyektlər tez dəyişilən və məhv olunandır. Buna görə onlar ilk növbədə nəzərdən keçirilməli (təsvir, fotoçəkiliş) və götürülməlidir. İkinci qrup izlər daha davamlıdır, buna görə onların qeyd olunması və götürülməsi tez dəyişilən izlərdən (obyektlərdən) sonra da aparıla bilər.

Üçüncü qrup obyektləri fotoçəkilişdən, yerləri tabahşir ilə qeyd etdikdən sonra yolun hərəkət hissəsindən kənara, səkiyə çəkmək olar. Adətən intensiv hərəkət olan küçələrdə, şəhərdaxili yollarda hadisə yerinə baxış zamanı belə zərurət yaranır.

Baxış zamanı izlər və obyektlər kağız və polietilen paketlərdə qablaşdırılır. Bu zaman bir yerdə olan şüşə qırıntıları bir paketə yığılır. Səpələnən

maddələr ayrı-ayrılıqda qablaşdırılır. Bu maddələrin qarışdırılması yol verilməzdir. Yağ və digər mayelərin izləri asfalt, taxta və ya torpağın üzərindən qaşınaraq götürülür. Bundan başqa torpaq asfalt, taxta və s. səthindən müqayisəli tədqiqat üçün nümunələr də götürülür. Çünki, bəzi hallarda nəqliyyat vasitəsinin axtarışı və hadisədə iştirak edən şəxslərin müəyyən edilməsi üçün bu izlər (maye, səpilən maddə və lak-boya örtükləri şüşə qırıntılı və s.) böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Nəqliyyat vasitəsinə baxış.Hadisə yerində olan nəqliyyat vasitələrinə baxış, adətən tez dəyişilən və məhv ola bilən əşya və izlərin qeyd edilməsi və götürülməsindən sonra və meyitə baxışla eyni vaxtda (və ya ondan sonra) aparılır.

Nəqliyyat vasitəsinə baxış onun hadisə yerindəki yol, küçə elementlərinə (yol nişanları, yolayrıcı, qurğular), digər nəqliyyat vasitələrinə və meyitə nisbətən yerləşməsini aydınlaşdırmaqla başlanır. Hadisə yerində nəqliyyat vasitələrinə baxış iki metodla həyata keçirilir: statik və dinamik. Onun fotoçəkilişi aparılır, sxemdə göstərilir.

Baxış protokolunda nəqliyyat vasitəsinin növü, modeli, dövlət nömrə nişanı, rəngi, yükün xarakteri, miqdarı, çəkisi, nəqliyyat vasitəsinin harada yerləşməsi (hərəkət hissəsində, səkidə, küvetdə, piyada keçidində və s.) yol elementlərindən, digər nəqliyyat vasitələrindən, meyitdən, istiqamətverici qismində seçilən obyektlərdən hansı məsafədə yerləşməsi göstərilir.

Nəqliyyat vasitəsinin yol elementlərinə (səki, nişan xəttləri və s.) nisbətə yerləşməni müəyyən edərkən avtomaşının qabaq hissəsinin hansı

istiqlamətə yönəlməsini də göstərmək lazımdır. Nəqliyyat vasitəsinə baxışı onun qabaq hissəsindən başlamaq tövsiyə olunur. Bu vaxt faraların, qabaq şüşənin bütövlüyünə, avtomobilin üzərində (kabina və kuzanın qabaq, yan hissələri) əzik, cızıq, insan tükü, dərisi və əzələ hissələrinin, qanın, paltar hissələrinin, liflərinin olmasına diqqət yetirilir. Avtomobilin arxa hissəsi də diqqətlə baxışdan keçirilməlidir. Avtomaşın üzərində digər nəqliyyat vasitəsi ilə və ya hər hansı maneə ilə toqquşma zamanı yaranan dinamik izlərin də aşkar edilib, qeydə alınması çox vacibdir. Dinamik izlər əzik, kəsik, cızıq şəklində olur.

Toqquşma izlərinin təhlili zədələri yaradan qüvvənin istiqamətini müəyyən etməyə imkan verir, bu da öz növbəsində avtonəqliyyat vasitələrinin ilkin təmas yerini və onların toqquşma bucağını müəyyən etməyə imkan yaradır.

Əziyin forması əsasında zədənin hansı hissə (detal) ilə yaranması barədə qənatə gəlmək olar. Əziyin və onun kənarlarının konturları iz qoymuş obyektin hərəkət istiqamətini təyin etməyə imkan verir.

Cızıqlara baxış zamanı onların istiqamətinə diqqət yetirilir. Cızığın əvvəlinin və sonunun müəyyən edilməsi cızıq zonasında rəng astarının müayinəsi ilə həyata keçirilir. Qorpmuş rəng astarı damcıvari formada olur, onun enli ucu qopmanı yaradan qüvvənin təsiri istiqamətinə yönəlir. Damcıvari cızıqdan ətraflara gedən çatlar da güc düşən istiqamətə yönəlir.

Cızıqlarda kənar maddələrin (lak-boya ötrüyü, rezin, şüşə, palçıq və s.) olması iz qoymuş detalı müəyyən etməyə imkan yaradır.

Kəsiyi tədqiq edərkən, onun hansı sərt detal ilə qoyula bilməsini müəyyən etmək lazımdır. Kəsiyin

kənarlarında lak-boya ötrüklərini və digər hissəciklərin mövcudluğu da yoxlanmalıdır.

Avtomobilin aşağı hissəsinə baxış zamanı qan izləri, əzələ hissələri, tüklər, beyin maddələri, paltar hissələri (lifləri) aşkar oluna bilər. Onlar əksər hallarda qabaq və arxa körpünün, qabaq oxun önə çıxan hissələrində, resorlarda, mühərrik karterində ola bilər. Nəqliyyat vasitəsinin alt hissəsinə baxışı xüsusi müəyyən olunmuş yerlərdə keçirmək daha yaxşıdır, bunun üçün onu hər hansı bir qaraca, təmir emalatxanasına və ya texniki xidmət stansiyasına gətirmək lazımdır. Nəqliyyat vasitəsi yaxşı və quru iqlim şəraitində daşınmalıdır. Tutqun havada avtomobilin aşağı hissəsi palçıqlanacaq və zərər çəkmiş qan izləri, tükləri, paltar hissələri məhv ola bilər.

Baxış zamanı izlər, maddələr, əşyalar götürülməli və qablaşdırılmalıdır. Nəm cuna tamponları ilə qan izləri götürülür, sonra isə həmin cuna qurudularaq şüşə qaba yerləşdirilir.

Nəqliyyat vasitəsinə baxış adətən texniki vəziyyətinin (tormoz sistemi, sükanın idarəetmə mexanizmi, şinlər, işıqlanma vasitələri və s.) yoxlanılması ilə bitir.

Şinlərin təzyiqi (monometrə yoxlanılır), protektorun, sükan idarəetmə mexanizminin vəziyyəti (xüsusi cihazın köməyi ilə təkər lüftü ölçülür) barədə məlumatlar baxış protokolunda qeyd olunur.

Əgər YNH gecə saatlarında baş veribsə və fəralar zədələnməyibsə, onda yaxın və uzaq işıqları qoşmaqla avtomobilin işıqlanma sistemi yoxlanılaraq, yolun işıqlanması müəyyən edilir və protokolda müvafiq qeydlər aparılır.

Meyitə baxış.YNH təhqiqatı zamanı aşağıdakı tədbirlər xüsusi diqqətlə icra olunmalıdır:

1) Meyitin pozası, yolun hərəkət hissəsində onun məkana görə istiqaməti, nəqliyyat vasitəsi və onun izlərinə, yol-nəqliyyat hadisəsinə aidiyyəti olan digər əşya və hərəkətsiz obyektlərlə nisbətə yerləşməsi müəyyən edilir .

Meyit və nəqliyyat vasitəsinin bir-birinə nisbətə yerləşməsini müəyyən etmək üçün, onların arasında olan məsafə, həmçinin yolun kənarında yerləşən obyektlərə qədər olan məsafələr ölçülməlidir.

YNH mexanizmini araşdırmaq üçün meyitin pozasını (uzanmış halda, üzü yuxarı, üzü üstə, yan üstə, əyləşmiş, yarıməyləşmiş vəziyyətdə və s.) əl-ayaqlarının yerləşməsini qeyd etmək çox vacibdir.

2) zərər çəkmişin paltarı və bədənini üzərində qan izlərinin yerləşməsi, onların ölçüsü və forması, onun zədə aldığı anda və ondan sonra mümkün hərəkətlər etməsini müəyyən etməyə imkan verir. Məsələn, meyitin boyunca qan axmalar və yol örtüyü üzərində qan damcılarının mövcudluğu onu göstərir ki, zərər çəkmiş zədədən sonra müəyyən vaxt ayaq üstə olmuşdur.

Meyit və onun geyim əşyaları üzərindəki qan izləri, onların yerləşməsi, forması, miqdarı, rəngi və paltara hopma dərəcəsi baxış protokolunda qeyd edilir.

3) paltarın vəziyyətinə (yaxası bağlı, açıq olması və s.) paltar üzərindəki zədələrə və onların növünə (cırıq, kəsik, burulmalar, sürünmə izləri), onlarda həkk olunmuş nəqliyyat vasitəsi hissələrinin izlərinə (protektor, avtomaşının önə çıxan hissələri və s.); torpaq, lak-boya hissəcikləri, sürtkü materialları, metal tozu, şüşə qırıqları və digər izlərə diqqət yetirilməlidir.

Bədənin torpaq və ya bərk örtük üzərində sürünməsi (sürüşməsi) zamanı paltardakı sürünmə izləri böyük ölçüdə və müxtəlif istiqamətlərdə olur və ayaqqabının alt hissəsində isə düz xətt və ya qovsvari trassalar şəklində olan səciyyəvi sürüşmə izləri qalır. Bunlar da həm meyitin sürünmə istiqamətini, həm də nəqliyyat vasitəsinin hərəkət istiqamətini müəyyən etməyə imkan yaradır.

4) hadisə zamanı bədən üzərində paltar naxışlarının əks olunmasına görə daha güclü zərbəyə məruz qalmış yerlər müəyyən olunur.

Nəqliyyat vasitəsinin önə çıxan hissələri ilə (alt fara, qanad, kabina, bort, təkər) zərbə zamanı qüvvəyə düşən yerdə həmin detalın konturlarını əks etdirən sıyrıntılar, cızıqlar, qançırılar, yaralar, dəridə isə əyində olan paltarın parçasının əksləri də qala bilər. Qabaq bəmperin zərbə vurduğu səviyyədə yumşaq toxumalar zədələnir, aşağı ətraf sümükləri sınır və ya çatlayır. Avtomaşının qabaq bəmperi ilə aşağı ətrafların zədələnməsi halda bud və bəzən baldır sümüklərində (bəmper sınıqları) sınıqlar əmələ gəlir.

Kəllə sümüklərinin sınıqları zərər çəkmişin baş hissəsi ilə qanada, kapota, borta dəyməsi nəticəsində, baş hissəsində yaranan sıyrıntılar, cızıqlar, qançırılar, yaralar isə fara, alt fara, radiator üzlüyünün zərbəsindən yaranır.

Nəqliyyat vasitəsi düş qəfəsinin üstündən keçəndə güc düşən yerlərdə qabırqalar sınır, düş qəfəsi yastılaşır.

Zərbə nəticəsində zərər çəkmiş kənara atılarda və yaxud sürünəndə zədələr, adətən, avtomobilin zərbəsi dəyən hissədən əks nöqtədə yerləşir. Bədəndə

sıyrıntılar, qançırılar, kəsilmiş yaralar, qabırqaların, kəllə sümüyünün, skeletin sınıqları müşahidə olunur.

Hadisə yerindən qaçmış sürücünü və nəqliyyat vasitəsini müəyyən edilməsi üçün görülən tədbirlər

a) yol örtüyü üzərində nəqliyyat vasitəsinin təkər izləri öyrənilməlidir;

b) nəqliyyat vasitəsinin hissələrindən zərər çəkmişin üzərində və ətrafdakı əşyalarda yaranan izləri öyrənilməlidir;

c) ayrılmış detalları, yanacaq-sürtkü materialları izlərini, yükün hissələrini aşkar edilməlidir;

ç) hadisə nəticəsində nəqliyyat vasitəsi üzərində yarana bilən zədələr barədə mülahizələr irəli sürülməlidir.

Şahidlərdən alınan məlumatları və hadisə yerində aşkar edilən izləri öyrəndikdən sonra müstəntiq əməliyyat-axtarış orqanları və DYP (YPX) əməkdaşlarına tapşırıqlar verir.

Bu işin təşkili üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

1) əməliyyat-axtarış oranları və YPX əməkdaşlarına zəruri məlumatları (hadisə yerinə baxış və şahidlərin dindirilməsi nəticəsində) vermək;

2) axtarışda olan avtomobilin üzərində aşkar oluna biləcək zədələr, sınıqlar, deformasiyalar, cızıqlar, boya örtükləri və qan izləri və s. barədə məlumat vermək;

3) rayonun coğrafi mövqeyini və yol şəraitini nəzərə almaqla nəqliyyat vasitəsinin güman edilən hərəkət istiqaməti barədə məlumat vermək;

4) axtarışda olan avtomobilin xarakterik əlamətləri əsasında yoxlama tədbirlərini həyata keçirilməsini təmin etmək.

Nəqliyyat vasitəsinin növünü, modelini və markasını müəyyən etmək üçün təkər izlərinin eni və avtomobilin bazası müəyyən edilir. Məsələn, hadisə yerində minik avtomobilinin tək qabaq və arxa təkərlərinin izləri; yük avtomobilinin – tək qabaq və cüt arxa təkərlərinin izləri; təkərli traktorun – ensiz qabaq və enli tək arxa təkərlərin izləri qalır.

Avtomobilin tutduğu yolun eni tək qabaq və arxa şinlərin mərkəzləri arasında, arxa təkərlərdə isə cüt şinlərinin arasındakı boşluqların mərkəzləri arasından ölçülür.

Qabaq şinlərin izləri bəzən arxa şinlərin izləri ilə örtülür. Buna görə qabaq təkərlərin protektorlarının enini ölçmək üçün nəqliyyat vasitəsinin izləri ilə hadisə yerinlən hər iki tərəfə getmək lazımdır. Belə hallarda adətən qabaq təkərlərin izlərini aşkar etmək mümkündür. Çala-çuxurları dönüb keçəndə də həmin izlər görünür.

Avtomobilin modelini müəyyən etmək üçün onun bazasının (yəni qabaq və arxa oxlar arasındakı məsafə) müəyyən edilməsi əhəmiyyət kəsb edir. İzlərin xarakterindən asılı olaraq baza müxtəlif üsullarla müəyyən edilir.

Avtomobil geriye hərəkət edərkən dönmə zamanı (birinci dayanmada qabaq və arxa təkər izlərinin arxa hissələri arasında və ikinci dayanmada arxa və qabaq təkər izlərinin arxa hissələri arasındakı məsafəyə görə) qalmış izlərə görə baza daha dəqiq ölçülə bilər.

YNH yerinə baxış zamanı foto və videoçəkilişin xüsusiyyətləri

Fotoçəkiliş zamanı nöqtələrinin düzgün seçilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Çəkiliş nöqtələri elə seçilməlidir ki, fotosəkildə maksimum informasiya əks olunsun. Çəkiliş zamanı əmin olmaq lazımdır ki, bütün şahidlər və digər şəxslər kadrda kənarda qalır. Mürəkkəb YNH-si zamanı fotoçəkilişdən başqa videoçəkilişin də aparılması zərurət yaranır. Belə hallarda çəkiliş müxtəlif bucaq altında və müxtəlif istiqamətlərdə aparılmalıdır.

Foto və videoçəkilişlər elə aparılmalıdır ki, avtomobilin yerləşməsinə işarə edən bütün obyektlər (yol nişanları, lövhələr, kilometr göstəriciləri və s.) və düşsün. Avtomobillərin hər tərəfdən (qabaqdan, arxadan, hər iki yanlardan) foto-video lentə alınması çox vacibdir. Avtomobillərin bütün detallarını (hətta zədə izləri olmasada) lentə almaq lazımdır, çünki bəzi hallarda protokolda zədələnməyən hissələri də əks etdirmək zərurəti yaranır. Hadisə yerində fotosəkilçəkmənin istiqamətləndirici, icmal, mərkəz və müfəssəl üsullarından istifadə olunur.

Hadisə yerinin sxemi. YNH yerinə baxış zamanı protokola əlavə sxem də tərtib olunmalıdır. YNH baş vermə mexanizmi haqqında obyektiv nəticələr çıxarmağa imkan verə bilən bütün vacib elementləri sxemdə göstərmək lazımdır. Belə ki:

- 1) toqquşma və ya basma yerləri və nöqtələri;
- 2) nəqliyyat vasitəsinin və ya zərərçəkmişin yerləşməsi;
- 3) tormoz, sürüşmə, qopmuş palçıq (toz-torpaq) və s. izləri;
- 4) yolun keçid hissəsində qalmış ayrı-ayrı izlər (çalalar, cızıqlar, yağ ləkələri və s.);
- 5) toqquşma zamanı avtomobildən qopmuş hissələr və detallar.

YNH yerində əhəmiyyət kəsb edən obyektlərin yola və güman edilən toqquşma yerinə nisbətə təxmini yerləşməsi də qeydə alınır.

Hadisə yerinin sxemi sürücü, hal şahidləri və müstəntiq tərəfindən imzalanaraq baxış protokoluna əlavə olunur.

İstintaq eksperimenti. Yol-nəqliyyat hadisəsinin araşdırılmasında prosesində eksperiment bir istintaq hərəkəti kimi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, eksperiment bəzi istintaq hərəkətlərində həm ayrıca üsul kimi (məs:hadisə yerinə baxış) həm də təhqiqatın bir mərhələsi kimi (ekspertiza zamanı) tətbiq oluna bilər.Belə hallarda eksperiment metodu təhqiqat iştirakçılarının fəaliyyəti prosesində dominant kimi deyil,istintaq hərəkətinin bir elementi qismində çıxış edir (məs:avtotexniki ekspertiza prosesinin tərkib hissəsi olan eksperiment kimi) .Əgər eksperiment müstəntiqin hərəkətlərinin əsas məzmununu təşkil edirsə, onda o, cinayət prosesual qanunvericiliklə nəzərdə tutulan müstəqil istintaq hərəkəti olan –istintaq eksperimenti qismində çıxış edir (AZ CPM mad.262) .İstintaq eksperimentinin mahiyyəti müəyyən hadisəni,hərəkətləri,şəraiti və digər amillərin bərpa edilməsindən və zəruri sınaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Müstəqil istintaq hərəkəti kimi,istintaq eksperimentinin anlayışını müəyyən etdikdə,CPM-in 262 maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş müvafiq prosesual tələbləri xarakterizə etmək lazımdır.Qanunda göstərilmiş məqsəd yəni iş üçün əhəmiyyət kəsb edən məlumatların yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi istənilən istintaq eksperimenti üçün ümumidir.Eyni zamanda hər bir konkret istintaq eksperimentinin öz spesifik məqsədi var ki,bu da

eksperiment zamanı yerinə yetirilən hərəkətlərin məzmunu ilə müəyyən edilir. Yol-nəqliyyat hadisələrinə dair işlər üzrə belə spesifik məqsədlərə aid edilir:

-nəqliyyat vasitəsinin dinamikasının faktiki göstəricilərinin müəyyən edilməsi: onun sürətlənməsi, müəyyən ötürmələrdə onun sürət yığma yolu və vaxtı tormoz yolu;

-yükün növü və yerləşməsi xarakterinin hadisəyə təsirinin müəyyən edilməsi;

-dönmə və tormozlanma zamanı nəqliyyat vasitəsinin qoşqu (yüklü) ilə hərəkəti xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;

-siluet və kontrast görünüşlərin uzaqlığı və sahəsinin şəraitlərinin bərpası və yoxlanması;

-avtomobil yolunun müəyyən sahələrdə dönmə və geriye dönmələrinin mümkünlüyünün yoxlanması, maneə etmə vaxtının və sürətinin müəyyən edilməsi;

-yol örtüyündə iz yaranma mexanizminin müəyyən edilməsi;

-müxtəlif müşahidə nöqtələrindən hadisə yerində vəziyyətin qiymətləndirilməsindəki fərqlərin aşkar edilməsi;

-yol-nəqliyyat hadisəsi mexanizminin ayrı-ayrı məqamlarının bərpa edilməsi;

-avtomobilin texniki xidmət və ya təmirə bağlı olan müəyyən maneə və ya əməliyyatların yerinə yetirilməsi zamanı, sürücüdə peşəkar vədişlərin yoxlanması;

-müşahidə yerindən avtomobilin bu və ya digər markasının tanınma mümkünlüyünün müəyyən edilməsi;

-hadisəyə dair şahid ifadələrinin düzgünlüyünün yoxlanılması və s.

YNH-nin istintaqı zamanı həyata keçirilən istintaq eksperimenti aşağıdakı halları müəyyən etməyə imkan verir.

- bütövlükdə yol-nəqliyyat hadisəsinin mexanizmini;
- YNH mexanizminin ayrı-ayrı detallarını (məqamlarını) ;

- YNH izlərinin yaranma mexanizmini və s.

Məqsədlərin xarakterini nəzərə almaqla istintaq eksperimentinin yuxarıda göstərilən bölgüsü digər daha konkret təsnifatları istisna etmir, bu da həmin istintaq hərəkətinin effektivliyini artırmaq üçün, onun inkişaf və təkmilləşmə yollarını müəyyən etmək üçün zəruridir.

Aparılan sınaqların həcmi və xarakterinə görə istintaq eksperimentinin imkanları zəngindir, onun tətbiqi həddləri isə kifayət qədər geniş olsada həddsiz deyil.

İstintaq eksperimentinin aparılması zamanı :

- cinayətkar əməlin bütün amillərini bütövlükdə bərpa etmək yol verilməzdir, çünki bununla birincisinə oxşar yeni cinayət baş verə bilər;

- sınaqda iştirakçıların şərəf və ləyaqətini alçaldan, onların həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən hərəkətlərin yerinə yetirilməsi yol verilməzdir;

- sınaq yolu ilə cinayətin bilavasitə subyektiv amillərini yoxlamaq mümkün deyil.

Ekspəriməntin icraatı zamanı sınaqların hadisəni keçdiyi temp ilə eyni qaydada aparılması çox əhəmiyyətlidir. Bu hallarda mümkündürsə sınaq hərəkətlərini zərərçəkmişlər özləri və ekspəriməntdə iştirak edən digər marağı olan şəxslər tərəfindən yerinə yetirilməsi daha məqsədə müvafiq olardı. Avtonəqliyyatın hərəkətilə bağlı olan ekspəriməntin keçirilməsinin vacib şərti həm iştirakçıların, həm də ətrafdakı insanların təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir.

Müstəntiq istintaq eksperimentini planlaşdırarkən, yolun hərəkət hissəsinin, nəqliyyat vasitəsinin texniki vəziyyətinin sınaq üçün yararlı olması haqqında məsələni qabaqcadan aydınlaşdırmalıdır, əks halda eksperiment pozula bilər. Həmçinin baş vermiş hadisəni və ya onun ayrı-ayrı elementlərini təkrarlayarkən, baş vermiş təhlükəli vəziyyəti dəqiqliklə bərpa etmək olmaz (avtomobili yüksək sürətlə idarə etmək, kəskin tormoz verərək avtomobili yana sürüşdürmək).

Eksperiment zamanı müstəntiq və bu istintaq hərəkətinin digər iştirakçıları bu və ya digər faktın, hadisə mexanizminin mövcudluğunu yoxlamaq imkanı əldə edib, bütövlükdə hadisənin şəraiti və amillərini bərpa edirlər.

Sürücülərin dindirilməsi. YNH-də işlərin istintaq hərəkətlərindən biridə sürücünün dindirilməsidir. Sürücü şahid və ya şübhəli şəxs qismində dindirilə bilər. Digər dindirilən şəxslərdən fərqli olaraq sürücü hadisəni daha yaxşı qavramaq imkanına malikdir. O, həm də işdə maraqlı şəxsdir. Ona görə də bir çox hallarda sürücü məsuliyyətdən yaxa qurtarmaq üçün baş vermiş hadisənin ayrı-ayrı hallar barədə yanlış məlumat verməyə çalışır.

Sürücü dindirilərkən nəqliyyat vasitəsinin texniki vəziyyəti, hadisədən əvvəl hərəkət istiqaməti və sürəti, yol sahəsinin vəziyyəti, təhlükəli şəraitin nəvaxt yarandığı və onun qarşısını almaq üçün hansı tədbirlərin görülməsi, piyadaların nəvaxt və hansı məsafədən görməsi, hadisə yerindən qaçıb gizlənməsinin və zərərçəkmişə kömək göstərməsinin səbəbi, nəqliyyat vasitəsində olan sənişinlərin sayı və şəxsiyyəti və digər hallar barədə suallar aydınlaşdırıla

bilər. Hadisənin baş vermə mexanizmini aydınlaşdırmaq məqsədilə sürücünün hadisə yerində dindirilməsi daha məqsədəuyğun dindirilməsi hesab olunur. Sürücünün hadisənin baş vermə mexanizmi haqqında ifadələrinin iş üzrə toplanmış digər istintaq hərəkətləri ilə yoxlanılacaqdır.

Zərər çəkmiş şəxsin dindirilməsi.Zərər çəkmiş şəxslərin dindirilməsi təxirə salınmadan həyata keçirilməlidir. Əgər zərər çəkən şəxslər hadisə yerindən tezliklə müalicə müəssisələrinə çatdırılmışsa, onlar adətən elə oradaca dindirilir. Zərər çəkən şəxs dindirilərkən aşağıdakılar aydınlaşdırılmalıdır:

-o, hər hansı fiziki çatışmamazlıqdan əziyyət çəkməsi,

-hadisə baş verən anda o harada idi;

-o tək olub və ya onun yanında digər şəxslər var imiş;

-yolun keçid hissəsinin hansı yerdən keçməsi, hərəkət istiqamətində sürəti;

-hadisə zamanı işıqforun hansı signalının yanması və yayol nizamlayıcının vəziyyəti necə idi;

- yaxınlaşan nəqliyyat vasitəsinin nə vaxt görməsi;

- ona bədən xəsarəti yetirmiş nəqliyyat vasitəsinin əlamətlərini yada sala bilərmi; (modeli, rəngi, nömrə nişanı, sürəti və s.);

-onun hərəkətinin sürətini, istiqamətini, hərəkət hissəsinin qırağından ona qədər olan məsafə;

-sükan arxasında kimin oturması sənişinlərin olması;

-bu hadisənin qarşısını almaq üçün zərərçəkmişin səy göstərməsi, (yolu qaçıb keçməyə göstərməsi, səkiyə tərəf geriye sıçrayıb, sürücünü xəbərdarlıq etmək üçün əlini qaldırıb).

-hadisədən əvvəl sürücü necə hərəkət edib, nəqliyyat vasitəsinə tormozlayaraq yana döndərək, səs signalı verib.

Dayanacaqda dayanmış nəqliyyat vasitəsinə keçərkən vurulmuş zərərçəkəndən həm də onu vuran nəqliyyat vasitəsinin növünü (avtobus, minik və yük maşını) onu hansı hissədən (qabaqdan, arxadan) keçdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Sərnişinlər sırasında olan zərərçəkmiş şəxsləri dindirərkən, sadalananlardan əlavə aşağıdakıları aydınlaşdırmaq lazımdır.

- sürücü nəqliyyat vasitəsinə hansı sürətlə idarə edib;

- sürücünün onu nəqliyyatı idarə etməkdən yayınması (söhbət etməsi, siqaret yandırması);

- sürücü yorulmasından və ya xəstə olmasından şikayət etməsi;

- sürücü idarə etdiyi nəqliyyatın nasazlığından danışması;

Zərər çəkmiş şəxslərin dindirilməsi zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, hadisənin qəflətən baş verməsi, onların ifadələrinin qısalığını şərtləndirir, bir çox halda isə baş hissəsinin zədələnməsi ilə əlaqədar zərər çəkmiş ümumiyyətlə nə hadisə baş verdiyini yadına sala bilmir. Bununla yanaşı nəzərə almaq lazımdır ki, zərər çəkmiş şəxs də sürücü kimi işin gedişində maraqlı tərəfdir. Ona görə də bəzən zərər çəkmiş şəxslər ifadəsində onu vuran nəqliyyat vasitəsinin sürətinin çox yüksək olmasını, sürücünün işıqforun qadağanedici signalında keçməsinə və s. göstərməsi

Şahidlərin dindirilməsi. Yol-nəqliyyat hadisələrinin istintaqı zamanı şahid qismində müxtəlif şəxsləri dindirmək zərurəti meydana çıxır. Bunlar yol-nəqliyyat hadisəsini bilavasitə görmüş şəxslər, o cümlədən

nəqliyyat vasitəsinin sərnişinləri, tibb müəsisələrinin işçiləri, müxtəlif təşkilatların işçiləri, hadisə yerinə birinci gəlmiş polis əməkdaşları, zərər çəkmiş şəxslərin qohumları və digər şəxslərdir.

Şahid qismində hadisə baş verən an həmin küçədə işləyən şəxsləri də cəlb etmək olar. Hadisəni gören şahidləri dindirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, yol-nəqliyyat hadisəsi hamı üçün gözlənilməzdir, və bu hal da verilən ifadənin tam olmamasında özünü göstərir. Belə ki, bir şahid nəqliyyat vasitəsinə və zərərçəkmiş hadisədən qabaq, digəri isə hadisənin baş verdiyi anda görə bilər. Şahidlər dindirmənin gedişində hadisə barədə geniş izahatlar verməklə yanaşı, digər şəxslərdən eşiddikləri ehtimal xarakterli məlumatları da bura əlavə edirlər. Şahidlərin dindirilməsi prosesində sürücünün və zərərçəkmiş şəxslərin dindirilməsi prosesində olduğu kimi hadisənin necə baş verməsini detallarına kimi aydınlaşdırmaq vacibdir. Əgər nəqliyyat vasitəsi hadisə yerindən qaçırılıb gizlənsə, onda hadisəni gören şahidləri dindirərkən onların əlamətlərini (modelini, rəngini, nömrə nişnini) və bu nəqliyyatda olan şəxslərin zahirə əlamətlərini dəqiqləşdirmək lazımdır. Bir çox hallarda şahid qismində tibb işçilərinin də dindirilməsinə zərurət yaranır. Bəzi hallarda şahid kimi nəqliyyat vasitəsinin mənsub olduğu nəqliyyat təşkilatının işçiləri də dindirilir. Onlar təmirin keyfiyyəti və nəqliyyat vasitələrinin buraxılış qaydaları, sürücünün nizam-intizamı barədə dindirilə bilirlər. Hadisə zamanı zərərçəkmiş keçindikdə bir çox hallarda şəraiti qiymətləndirmək məqsədilə şahid qismində onun qohumları dindirilir. Zərər çəkmişin qohumları onun pisixi çatışmamazlıqdan əziyyət çəkib-çəkmədiyini, onun geyim, paltarının əlamətləri barədə, həmçinin o hadisə

baş verən zaman hara getməli idi və digər hallar barədə məlumat verə bilərlər.

Hadisə yerindən qaçıb gizlənmiş sürücünün və nəqliyyat vasitəsinin axtarışı;Sürücü çox vaxtı öz nəqliyyat vasitəsi ilə birlikdə hadisə yerini tərk edərək, qaçıb gizlənir. Belə hallarda onların tutulması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər keçirmək lazımdır. Ən əvvəl yol-nəqliyyat hadisəsi barədə qonşu polis orqanları və DYP postları xəbərdar edirlər ki, hadisə baş verən yaşayış məntəqəsindən çıxan bütün yollar nəzarətə götürülsün. Hadisəni törədən nəqliyyat vasitəsinin əlamətləri barədə məlumatı şahidlərdən, zərər çəkmiş şəxslərdən almaq, həmçinin hadisə yerinə baxış zamanı nəqliyyat vasitəsinin qoyduğu izlərə görə müəyyən etmək olar. Belə ki, nəqliyyat vasitəsinin qoyduğu izlərə görə müəyyən etmək olar. Belə ki, nəqliyyat vasitəsinin işinin protektorları arasındakı məsafəyə və onun naxışına görə onun növünü görə onun hərəkət istiqamətini, hadisə yerində qalmış ayrı-ayrı detallara görə nəqliyyatın modelini və s. müəyyən etmək olar. Nəqliyyat vasitəsinin axtarışı zamanı zərər çəkmiş şəxsin paltarına baxışın nəticələrindən də istifadə etmək olar. Əgər yol-nəqliyyat hadisəsinin törədilməsində iştirak edən nəqliyyat vasitəsi barədə heç bir məlumat yoxdursa,onda hadisə yerinə yaxın olan bütün nəqliyyat vasitələrinin yoxlanmasını təşkil etmək lazımdır.

Nəqliyyat vasitəsinin dövlət nömrəsi və ya onun bir hissəsi məlumdursa, onun sahibini müəyyənləşdirmək məqsədilə DYP-nin qeydiyyat xidmətindən istifadə olunur. Bu faktları müəyyən etdikdən sonra nəqliyyat vasitəsinə baxışın keçirilməsi və sürücünün tutulması üçün təxirəsalınmadan həmin nəqliyyat vasitəsinin

saxlanıldığı yerə getmək lazımdır. Polis işçilərinin tezliklə nəqliyyat vasitəsinin saxlandığı yerə gəlməsi cinayətin izlərinin (batıqları düzəltmək, rəngləmək, faraların sınımış şüşələrini dəyişdirmək, qan ləkələrini silmək və s.) sürücünün ört-basdır etməsinin qarşısı alınır .

Nəqliyyat vasitəsi müəyyən edildikdəbaş vermiş hadisə ilə bağlı xarakterik izləri aşkar etməsi məqsədi ilə ona ətraflı baxış keçirilir .

Avtotexniki ekspertiza. Ekspertizanın keçirilməsi üçün təqdim olunan materiallar və məlumatlar

– hadisə yerinə baxış protokolu, ona əlavə edilmiş fotocədvəllər, çertyoqlar, sxemlər

– yolun keçid hissəsinin vəziyyəti, yol örtüyünün eni və növü, şəkillər, çala-çuxurların ölçüsü, yol kənarlarının vəziyyəti, çökəkliklər, yolun mailliyi haqqında məlumatlar

– nəqliyyat vasitəsinin növü, texniki vəziyyəti, onun yükü, yol-nəqliyyat hadisəsi yerinin kordinatorları, təkər izlərinin uzunluğu və onların xarakteri haqqında məlumatlar

–nəqliyyat vasitələrinin bir-biri ilə yerləşmə vəziyyəti, onların kontraktada olan hissələri haqqında məlumatlar

– hava şəraiti, sürücünün yerindən yolun görünüş sahəsi və görünmə dərəcəsi haqqında məlumatlar

–sürücü tərəfindən nəqliyyat vasitəsinin təcili tormoz-lanması, maneənin görüldüyü andan nəqliyyat vasitəsinin qət etdiyi məsafə (həmçinin tormozlanmış vəziyyətdə) haqqında məlumatlar

–yol-nəqliyyat hadisəsi sahəsində sürücünün görünüş zonasında piyadalar üçün keçid nişanının

olub-olmaması, piyadanın yolun keçid hissəsində, onun nəqliyyat vasitəsi ilə vurulma yerinə qədər qət etdiyi məsafə, eyni zamanda nəqliyyat vasitəsini hansı hissəsi ilə piyadanın vurulması və ya hansı hissəsi ilə digər nəqliyyat vasitəsinə zərbə vurulması haqqında məlumatlar

–yolun keçid hissəsinə çıxmadan əvvəl piyadanın hərəkətləri (durub, həmin istiqamətdə hərəkət edib, hərəkət istiqamətini qəflətən dəyişib)

– istintaq eksperimenti protokolları

–məhkəmə-tibbi ekspertin rəyi

Yol-nəqliyyat hadisələrinin məhkəmə ekspertizasının tədqiqat obyektləri

-yol-nəqliyyat hadisələrində iştirak edən avtonəqliyyat, şəhər elektrik nəqliyyatı, traktor və digər özügedən maşınlar, onların aqreqatları, detallar və züərindəki zədələr və izlər;

-yol-nəqliyyat hadisəsinin yeri (nəqliyyat vasitələrinin hərəkət etdiyi yol, dəmiryol keçidləri, heyət, çöl yolları və nəqliyyat vasitəsinin hərəkət etdiyi digər yerlər);

- ekspertə təqdim olunan iş materialları və maddi sübutlar.

Yol-nəqliyyat hadisələri mexanizminin tətqiqi üzrə ekspert qarşısında qoyulan suallar:

- təqdim edilən məlumatlara görə, nəqliyyat vasitəsi sürücüsünün hadisənin qarşısını almağa texniki imkanı olmuşdurmu?

- Sürücünün hərəkətlərində «Yol hərəkəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunun tələblərinə uyğunsuzluq olmuşdurmu?

- Mövcud şəraitdə nəqliyyat vasitəsinin tam dayanma yolu neçə metrdir?

- Təqdim edilən məlumatlara görə, piyada hərəkətə başlayanda və ya hərəkət üçün təhlükə yarananda, nəqliyyat vasitəsi hadisə yerində neçə metr məsafədə olmuşdur?

- Nəqliyyat vasitəsi hadisə yerindən tam dayanma yoluna bərabər məsafədə olanda, piyada vurulma yerində hansı məsafədə olmuşdur?

- Piyada sürücünün görünüş dairəsinə düşdüyü anda nəqliyyat vasitəsi hadisə yerindən hansı məsafədə olmuşdur?

- Nəqliyyat vasitəsi hadisə yerindən tam dayanma yoluna bərabər məsafədə olanda, piyada sürücünün görünüş dairəsində olmuşdurmu?

- Piyadanın hərəkət tempinə uyğun olan hərəkət sürətinin «piyadaların sürətlər cədvəli»ndən qəbul etməklə, onun hadisə yerinə qədər qət etdiyi məsafəyə sərf olunan vaxt müəyyən edilsin.

- Hadisə yerində qalan tormoz izini uzunluğuna əsasən, tormozlanmanın əvvəlində nəqliyyat vasitəsi hansı sürətlə hərəkətdə olmuşdur?

- Sürücünün nəqliyyat vasitəsinin icazə veriləndən yüksək sürətlə idarə etməsilə hadisənin baş verməsi arasında səbəbli əlaqə olmuşdurmu?

- Təqdim edilən yolun görünüş məsafəsinə uyğun nəqliyyat vasitəsinin hərəkət sürəti neçə km/saat olmalı idi?

- Yolun döncəli hissəsində əyrilik radiusu, eninə malik dərəcəsi nəzərə alınmaqla yolun döngəli hissəsində nəqliyyat vasitəsinin sürüməsi üçün kritik sürət neçə km/saat olmalıdır?

- Yolun döngəli hissəsində əyrilik radiusu, eninə malik dərəcəsi nəzərə alınmaqla yolun döncəli hissəsində nəqliyyat vasitəsinin aşması üçün kritik sürət neçə km/saat olmalıdır?

- ...markalı avtomobil sola çıxanda öz yolunda olan avtomobil ilə aralarında ... metr məsafə olmuşdursa, onda öz yolunda olan nəqliyyat vasitəsi toqquşma yerindən hansı məsafədə olmuşdur?

- ...markalı avtomobil sola çıxdığı andan toqquşmaya kimi ... metr məsafə qət etmişsə, onda öz yolunda olan nəqliyyat vasitəsi toqquşma yerindən hansı məsafədə olmuşdur?

- Hərəkət üstünlüyünə malik olmayan nəqliyyat vasitəsi yolayrıcına girdikdə hərəkət üstünlüyünə malik olan nəqliyyat vasitəsi toqquşma yerindən hansı məsafədə olmuşdur?

- ...markalı avtomobil toqquşma yerinə kimi ... metr tormuz izi qoymuşdur, həmin avtomobil toqquşma yerindən dayana biləcəyi yerə kimi tormuzda neçə metr məsafə qət edə bilərdi?

- Əgər tormuz sistemində nasazlıq olmuşdursa, həmin nasazlıq ilə hadisənin baş verməsi arasında texniki səbəbli əlaqə olmuşdurmu? Hadisə baş verməzdən əvvəl sürücü qeyd olunan nasazlığı müəyyənləşdirə bilərdimi?

- Əgər sükanlı idarəetmə sistemində nasazlıq olmuşdursa həmin nasazlıq ilə hadisənin baş verməsi arasında texniki səbəbli əlaqə olmuşdurmu? Hadisə baş verməzdən əvvəl sürücü qeyd olunan nasazlığı müəyyənləşdirə bilərdimi?

- Əgər nəqliyyat vasitəsinin ... hissəsində nasazlıq olmuşdursa, həmin nasazlıq ilə hadisənin baş verməsi arasında texniki səbəbli əlaqə olmuşdurmu? Hadisə

baş verməzdən əvvəl sürücü qeyd olunan nasazlığı müəyyənləşdirə bilərdimi?

- Nəqliyyat vasitəsinin xəttə nasaz vəziyyətdə buraxılması və istismar edilməsi ilə hadisənin baş verməsi arasında texniki səbəbli əlaqə olmuşdurmu? Həmin nasazlıq nəqliyyat vasitəsi xəttə buraxılmamışdan əvvəl onun xəttə buraxılmasına məsul olan şəxs tərəfindən müəyyən edilə bilərdimi?

- Nəqliyyat vasitəsinin təqdim olunan maddi sübutunda olan sınımış və yaxud zədələnmiş hissə işlədiyi qovşağın texniki vəziyyətinə və hadisənin baş verməsinə səbəb ol bilərdimi?

Piyadanın vurulması faktı üzrə ekspertizada həll olunan məsələlər:

Əgər hərəkət üçün təhlükə yaranmazdan əvvəl piyada hərəkətdə olmuşdursa, onun hərəkət istiqaməti (yola paralel və ya perpendikulyar);

-təhlükə yaranan anda piyadanın hərəkət istiqaməti və piyadanın necə (düzünə, çəpinə, yola paralel) hərəkətdə olması;

-piyadanın hərəkət tempi (yavaş yerləş, sakit yerləş, iti yerləş, sakit qaçış, iti qaçış), piyadaların əl-ələ tutaraq hərəkətdə olmaları, qucağında uşaq, yaxud əlində yük olan piyadanın yolu keçməsi, piyadanın sərxoş olub-olmaması;

-təhlükə yaranan andan piyadanın vurulduğu yerə qədər qət etdiyi məsafə. Əgər piyada vurulana qədər qət etdiyi məsafə ərzində hərəkət tempini dəyişmişdirsə (qaçışdan yerişə, yerişdən qaçışa və s.), onda piyadanın hər bir tempə uyğun vurulduğu yerə qədər qət etdiyi məsafə;

-əgər piyada nəqliyyat vasitəsinin yan hissəsi ilə vurularsa, onda nəqliyyat vasitəsinin qabaq hissəsində piyadanın ilkin kontaktda olduğu yerə qədər olan məsafə;

-piyadanın hərəkət sürəti və yaxud təhlükə yaanan andan piyadanın nəqliyyat vasitəsi ilə vurulduğu ana qədər keçən vaxt. Əgər təhlükə yarandıqdan sonra nəqliyyat vasitəsi ilə piyada vurulana qədər dayanmışdırsa, onda piyadanın dayanma vaxtı da nəzərə alınmalıdır. Əgər hər hansı səbəbə görə istintaq tərəfindən piyadanın vurulana qədər qət etdiyi məsafəyə sərf olunan eksperiment vaxtını təyin etmək mümkün deyildirsə, onda piyadanın hərəkət sürətinin onun yaşına və tempinə müvafiq olaraq «Piyadanın hərəkət sürəti cədvəlindən» ekspert tərəfindən qəbul edilməsi haqqında göstəriş verilməlidir;

-əgər piyada tərپənməz maneənin arxasından çıxarsa, onda həmin maneə ilə piyada arasında olan məsfə;

-əgər piyada eyni istiqamətdə hərəkətdə olan nəqliyyat vasitəsinin qarşısından çıxarsa, onda həmin istiqamətdə hərəkətdə olan nəqliyyat vasitəsinin hərəkət sürəti (təxmini), həmin nəqliyyat vasitəsinin hərəkət hissəsinin kənarına görə koordinatı və piyada nəqliyyat vasitəsinin qarşısından çıxdığı anda həmin nəqliyyat vasitəsi ilə piyada arasında olan məsafə;

-əgər piyada əks istiqamətdə hərəkətdə olan nəqliyyat vasitəsinin arxasından çıxarsa, onda həmin nəqliyyat vasitəsinin hərəkət sürəti (təxmini), həmin nəqliyyat vasitəsinin hərəkət hissəsinin kənarına görə koordinatı və piyada nəqliyyat vasitəsi ilə piyada arasında olan məsafə.

Bir çox hallarda piyadanın vurulduğu nöqtənin və ya həmin nöqtəyə yaxın məsafənin təyini mümkündür. Bunun üçün təkər və tormoz izi, qan ləkəsi, piyadanın yığıldığı yer, ayaq və ayaqqabı izləri, həmçinin onların istiqamətləri, piyadanın nəqliyyat vasitəsinin hansı hissəsi ilə vurulması, hadisədən sonra nəqliyyat vasitəsinin harada dayanması və hadisədən əvvəl nəqliyyat vasitəsinin hərəkət hissəsinin kənarından hansı məsafədə hərəkətdə olması məlumatları istintaq tərəfindən müəyyən edilməlidir.

Nəqliyyat vasitələrinin toqquşması faktı üzrə ekspertizada həll olunan məsələlər:

-toqquşma nəqliyyat vasitələri qarşı-qarşıya hərəkətdə olarkən baş vermişdirsə, onda sola çıxan nəqliyyat vasitəsinin təhlükə yaratdığı andan toqquşmaya kimi qət etdiyi məsafə, yaxud həmin anda nəqliyyat vasitələri arasında olan məsafə;

-toqquşma nəqliyyat vasitələrinin eyni istiqamətdə hərəkəti zamanı baş vermişdirsə, onda hərəkət üstünlüyü olmayan nəqliyyat vasitəsinin təhlükə yaratdığı andan toqquşma yerinə kimi qət etdiyi məsafə və yaxud da təhlükə yaranan anda təhlükə yaradan nəqliyyat vasitəsinin arxa hissəsi ilə hərəkət üstünlüyünə malik olan nəqliyyat vasitəsinin qabaq hissələri arasında olan məsafə;

-toqquşma yolayrıcında baş vermişdirsə, onda hərəkət üstünlüyü olmayan nəqliyyat vasitəsinin təhlükə yaratdığı andan toqquşma yerinə kimi qət etdiyi məsafə;

-dayanma yerindən hərəkətə başlayan nəqliyyat vasitəsinin qısa məsafəni qət etməsi müddətində stabil sürətlə hərəkət edə bilməməsi nəzərə alınmaqla,

hərəkət üstünlüyünə malik olmayan nəqliyyat vasitəsinin (yolayrıcında və ya yolayrıcından kənarında) təhlükə yaratdığı andan toqquşma yerinə qədər qət etdiyi məsafəyə sərf olunan vaxt müəyyən edilməlidir;

-nəqliyyat vasitəsinin qarşı-qarşıya hərəkəti zamanı yolun soluna çıxan nəqliyyat vasitəsi öz yoluna qayıdarkən toqquşma baş verirsə, onda ilk dəfə yolun soluna çıxan nəqliyyat vasitəsinin təhlükə yaratdığı andan sol hərəkət zolağı ilə öz yoluna qayıtdığı yere qədər və öz yoluna qayıtdığı yerdən toqquşma yerinə kimi qət etdiyi məsafələr müəyyən edilməlidir.

-nəqliyyat vasitəsinin hadisədən əvvəlki hərəkət istiqamətinin və trayektoriya-sının təyini.

Nəqliyyat vasitələri, nəqliyyat vasitələrinin əziklərini, hadisə yerində qala bilən təkər izi: -diyirlənmə, nəqliyyat vasitələrinin sürüşməsi və tormozlanması zamanı qalan izləri, nəqliyyat vasitəsindən hadisə yerinə düşə bilən yağ damcılarını əks etdirən fotosəkillər təqdim edilməklə həmin suala cavab vermək mümkündür.

-nəqliyyat vasitələrinin mərkəz oxlarına nəzərən toqquşmanın hansı bucaq altında baş verməsinin təyini.

Nəqliyyat vasitələrində əmələ gələn əzikləri aydın əks etdirən icmal, mərkəz və müfəssəl fotosəkillər istintaq tərəfindən təqdim olunmalıdır.

-toqquşma anında nəqliyyat vasitələrinin hərəkət hissəsinə nəzərən vəziyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi. Həmin suala cavab verilməsi üçün yuxarıda göstərilən fotosəkillər təqdim olunmaqla yanaşı, toqquşmaya qədər hadisə yerində qalan izlər və onun hərəkət hissəsinin kənarına nəzərən kordinatları istintaq tərəfindən müəyyən edilməlidir.

-toqquşmanın hərəkət hissəsinin hansı sahəsində baş verməsinin təyini.

Hadisə yerini və orada qala bilən izləri tam əks etdirən fotoşəkillər, izlərin eninə və uzununa ölçüləri, izlərin başlanğıc və sonunun yolun kənarına nəzərən kordinatları, hadisə yerinə tökülən şüşə, torpaq qırıntılarının ən kiçik hissələrinin və rəng hissəciklərinin yerləşdiyi sahə, onların hərəkət hissəsinin kənarına nəzərən kordinatları, hadisə yerində qalan qazıntı, cızılma və maye izləri, nəqliyyat vasitələrinin toqquşmadan sonrakı dayanma vəziyyətləri haqqında məlumatlara görə toqquşma yeri müəyyən edilir. Bir çox hallarda qeyd olunan məlumatların bir qisminin də istintaq tərəfindən müəyyən edilməsi şəraitində, ekspert tərəfindən toqquşmanın yolun hansı sahəsində baş verməsini müəyyən etmək mümkündür.

-istintaq tərəfindən müəyyən edilmiş hadisə mexanizminin mövcud hadisə mexanizminə uyğun olub-olmamasının təyini.

Bu suala istintaq tərəfindən verilən məlumatların analizi nəticəsində cavab vermək mümkündür.

-hadisə yerində qalan təkər izlərinin xarakteri (diyirlənmə, sürüşmə, tormoz) müəyyən edilsin. Bunun üçün həmin izləri xarakterizə edən keyfiyyətli fotoşəkillər təqdim olunmalıdır.

Nəqliyyat vasitələrinin təkərlərinin tədqiqi üzrə ekspertizada həll olunan məsələlər:

-şin və kamerada olan zədələrin xarakteri (deşilmə, kəsilmə, cırılma, partlama), yaranma mexanizmi müəyyən edilsin. Həmin zədələr hadisədən əvvəl, hadisə zamanı, yaxud hadisədən sonra yaranmışdır?

Şin və kamera ilə əlaqədar istintaq tərəfindən qoyulmuş suala cavab vermək üçün təkər maddi sübut kimi təqdim olunmalı və çıxarılıb göndərilərkən onun üzərində olan izlərin qorunması təmin olunmalıdır. Təkəri sökmək, yumaq və təmizləmək olmaz. Maddi sübut kimi təqdim olunmuş təkərdən hadisə yerində iz qalmışdırsa, bu barədə həmin izin fotosəkili, izin eninə ölçülərinin uzunluğu boyunca dəyişib-dəyişməməsi məlumatları ekspertə təqdim olunmalıdır.

Tormoz və sükan idarəetmə sistemləri üzrə ekspertizada həll olunan məsələlər:

Tormoz və sükan idarəetmə sistemlərinin hissələrində olan nasazlıqlar bir çox hallarda kompleks tədqiqat tələb edir. Həmin sistemlərdə həm rezin və həm də metal hissələr olduğundan həm metalloqrafik, həm də nəqliyyat-trasoloji tədqiqat tələb oluna bilər.

-tormoz sistemiində nasazlıq varmı? Onun texniki vəziyyəti «Yol hərəkəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununun tələblərinə uyğundurmu? Tormoz sisteminin hissələrində əmələ gələn zədələrin yaranma səbəbləri, zədələrin nədən yaranmağa xarakterik ola bilməsi, onların hadisədən əvvəl, hadisə zamanı, yaxud hadisədən sonra yaranması qüvvənin təsirindən yaranmağa xarakterik izlər varmı?

-sükanlı idarəetmə sistemində nasazlıq varmı? Onun texniki vəziyyəti «Yol hərəkəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununun tələblərinə uyğundurmu? Sükanlı idarəetmə sisteminin hissələrində əmələ gələn zədələrin yaranma səbəbləri, zədələrin nədən yaranmağa xarakterik ola bilməsi, onların hadisədən əvvəl, hadisə zamanı, yaxud hadisədən sonra yaranması müəyyən edilsin. Həmin

zədələrin yarandığı sahədə kənar qüvvənin təsirindən yaranmağa xarakterik izlər varmı?

Həmin suallara cavab vermək üçün nasazlığı güman edilən hissə ekspertə maddi sübut kimi təqdim olunmalıdır. Maddi sübutun yerindən çıxarılması həmin nəqliyyat vasitəsini bilən mütəxəssis (çilingər) tərəfindən yerinə yetirilməlidir. Maddi sübut elə çıxarılmalıdır ki, tədqiq olunacaq hissə sökülməmiş vəziyyətdə olsun. Zəruri olan hallarda, nasazlığı güman edilən hissənin ekspertə təqdim edilməsi mümkün olmadıqda, tormoz və sükanlı idarəetmə sisteminin texniki vəziyyətinin müəyyən edilməsi məqsədilə nəqliyyat vasitəsinə ekspert baxışı təmin oluna bilər.

Nəqliyyat vasitəsində olan şəxslərdən sükan arxasında kimin olması ilə əlaqədar ekspertizada həll olunan məsələlər:

-Hadisə zamanı nəqliyyat vasitəsinin salonunda olan şəxslərin tibbi rəydə göstərilən bədən xəsarətləri və nəqliyyat vasitələrinin zədələri həmin şəxslərdən hansının hadisə zamanı sükan arxasında oturmasına uyğundurmu?

Bu suala əsasən kompleks tibbi və nəqliyyat-trasoloji tədqiqat tələb edir. Suala cavab verilməsi üçün hadisə zamanı nəqliyyat vasitəsinin salonunda olan şəxslərin xəsarətləri əks etdirilən tibbi rəylər və həmin nəqliyyat vasitəsi, yaxud nəqliyyat vasitəsinin əzilmiş hissələrini və salonun daxilini əks etdirən fotosəkillərlə də ekspertizanı aparmaq olar.

Nəqliyyat vasitələrinin hissələrinin tədqiqi (metalloqrafik ekspertiza) üzrə ekspert qarşısında qoyulan suallar:

-Təqdim olunan maddi sübutun (metaldan hazırlanmış hər hansı hissəsinin) qırılmasına səbəb nə olmuşdur?

-Təqdim olunan maddi sübutun üzərində olan zədələr və ya onun sınması hadisədən əvvəl, hadisə zamanı, yaxud hadisədən sonra baş vermişdir? Həmin hissənin dağılması uzun müddət ərzində, yaxud ani olaraq baş vermişdir?

-Təqdim olunan maddi sübutun üzərində hadisənin baş verməsi ilə əlaqədar ola bilən nə kimi mexanik zədələr vardır? Əgər varsa, onların yaranma xarakteri müəyyən edilsin.

-Təqdim olunan avtomobil elektrik lampasının şüşə kolbası sındığı anda, həmin lampa yanılı olmuşdurmu? Yandırdısa, hansı işığı və yaxud uzaq işığı yanırdı?

Həmin suallara cavab verilməsi üçün maddi sübut ekspertə təqdim olunmalıdır. Maddi sübut qablaşdırılarkən izlərin və zədələrin qorunması, sınma səthinin üzərində əlavə izlərin yaranmaması üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir. Elektrik lampası közərmə teli (yaxud onun qırılmış hissələri) və tutacaqları birlikdə təqdim olunmalıdır.

XVI FƏSİL

KOMPYUTER İNFORMASIYASI SAHƏSİNDƏ CİNAYƏTLƏRİN ARAŞDIRMA METODİKASI

§ 1. İnternetin hüquqi təbiəti və inkişaf tarixi

Keçən əsrin 90-cı illərindən etibarən yeni kompyuter texnologiyasının tətbiqi nəticəsində müxtəlif növ məlumatların toplanması, işlənilməsi, məlumat bazalarının yaradılması, saxlanması, onlardan istifadə

edilməsi və həmin məlumatların yayılması kimi ictimai münasibətlər əmələ gəlmişdir.

Həmçinin yeni texnologiyadan istifadə edilərək, internet vasitəsilə dələduzluq, özgə əmlakını mənimsəmə və israf etmə, saxta sənədlərin hazırlaması və s. kimi cinayətlərin törədilməsi kimi hallar meydana gəlmişdir.

Toplanmış məlumatlar ətrafında cinayət qəsdlərinin mövcudluğu, onların artması ilə əlaqədar həmin münasibətlərin cinayətkar hərəkətlərdən qorunması üçün hüquqi bazanın yaradılması zərurəti yaranmışdır.

Bununla əlaqədar 30 dekabr 1999-cu ildə yeni qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinə «Kompüter informasiyası sahəsində cinayətlər» adında yeni fəsil daxil edilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kompüter informasiyası sahəsində törədilən cinayətlər böyük latent xarakterli cinayətlərdir, həmçinin onların törədilməsini təsdiq edən sübutları bir neçə saniyə müddətində məhv etmək olur ki, kompüter informasiyasına qanunsuz daxil olmuş yeri müəyyən edib konkret kompüterini eyniləşdirmək çox çətindir.

Ayrı-ayrı hesablayıcı maşınların ixtira edilib istehsalat proseslərində istifadə edilməsi tarixi çox-çox qədim dövrlərə təsadüf edir. Məsələn, Almaniyada Vilgelm Şikard - 1623, İngiltərədə Çarlz Beobidc - 1792-1871, Fransada Sozefa Sakkara - 1801. Amerika birləşmiş ştatların müdafiə nazirliyinin nəzdində 1961-ci ildə eksperimental məlumatların ötürücü sahəsi yaradılması isə, bir neçə elektron-hesablayıcı maşınların bir-biri ilə əlaqə saxlayıb, məlumat mübadiləsinin aparılmasına təkan vermişdir. 1975-ci

ildən həmin eksperimental şəbəkə işləməyə başlamış və bir neçə ştat və müəssisələr ona qoşularaq məlumat mübadiləsi aparmağa başlamışlar ki, bu da «internet» adı kimi qəbul edilib dünya miqyasında işlənir.

Bir neçə kompyuterin bir-biri ilə bağlı olub məlumatların işlənməsi prosesinə kompüter şəbəkəsi deyilir. Kompüter şəbəkəsi lokal və qlobal olur.

Lokal şəbəkə bir otaqda və ya bir binada olan kompyuterləri birləşdirir.

Qlobal şəbəkə isə bir-birindən 1 km artıq məsafədə olan kompyuterləri və lokal şəbəkələri bir-birilə birləşdirir.

Birgə ünvan sistemi və məlumatların mübadiləsi üsulları barədə standartlar müqaviləsi əsasında bir-biri ilə bağlı bir neçə müxtəlif növ kompyuter şəbəkəsinin ümumidünya miqyasında birləşməsi internet adlanır.

İnternet şəbəkəsini regionların lokal hesablayıcı şəbəkələri təşkil edir. Lokal şəbəkələrin birliyində bir şəbəkə dayaq şəbəkə sayılır, lakin əlaqəyə girmək üçün dayaq şəbəkəyə girmədən də məlumat mübadiləsi aparmaq olar. İnternetdə birləşdirici vasitələr kimi rabitə xətləri, radiovasitələr, sputnik əlaqələri və s. istifadə olunur.

Hər bir kompyuterin internetdə birləşən andan ünvanı qeyd olunmalıdır. Ünvanı qeyd etmək üçün ikili formatdan istifadə olunur: SP (ay-pi) və DNS - ünvan.

Kompyuter və ya lokal şəbəkə internetə qoşulanda xüsusi bir təşkilat (provayder) onlara nömrə verir. Həmin nömrənin əvvəli kompyuter yerləşən şəbəkəni, sağ tərəfi isə kompyuterin yerləşdiyi yeri özündə əks etdirir. Axtaranda internet bilir ki, şəbəkə hansıdır, şəbəkə isə kompyuterin harada yerləşməsini bilir. Ona

görə də cinayət törədilən kimi internetə (provayderə) müraciət etmək lazımdır.

Kriminalistik ədəbiyyatlarda internetin hüquqi mövqeyi barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur.

İnternetin kompyuter şəbəkəsini idarə etmək, şəbəkənin sahibi olub, onu idarə etmək üçün hüquqi strukturu olmadığından onun hüquq münasibətlərinin subyektivi ola bilməməsi və hüquqi şəxs deyil-fikri ilə biz də razılaşıırıq. Çünki internetin iş prosesində yaranan münasibətlərə görə konkret hüquqi və fərdi şəxslər cavabdehlik daşıyırlar. Məsələn, şəbəkəyə daxil olanda provayder və onların nümayəndəsi, kompyuter satılanda-satıcı, xidmətə görə pul ödəniləndə maliyyə firması - bank, qanunsuz şəbəkəyə daxil olanda-fiziki şəxslər.

İnternet xidmətindən istifadə ediləndə törədilən cinayətlərin yerindən, vaxtından və s. asılı olaraq, dövlətlərarası bağlanmış müqavilələr əsasında köməklik göstərmək şərtilə, cinayət faktı baş vermiş dövlətin hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən araşdırmalar aparılıb, həmin hüquq pozuntularına hüquqi qiymət verilir.

Elektron sənəd dövriyyəsinə də hər bir dövlətin hüquq-mühafizə orqanlarının münasibəti müxtəlifdir. Bizim ölkədə bu münasibətlər 4 mart 2004-cü ildə qəbul edilmiş «Elektron imza və elektron sənəd haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir.

Qanunun tələblərinin pozulması nəticəsində törədilmiş hüquq pozuntularına görə istifadəçilər fərdi məsuliyyət daşıyırlar (Qanunun 36-cı maddəsi).

§ 2. Kompyuter infomrasiyası sahəsində törədilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası

Biz əvvəlki mövzularda qeyd etdiyimiz kimi, cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası - kriminal şəraitlərin və onları müşaiyyət edən halların modeli olub, müxtəlif cinayət fəaliyyətin nəticələri, izləri, cinayət vasitələri, digər texniki vasitələr, onların arasında olan qarşılıqlı əlaqələr və onların bir-birilərindən asılılığıdır ki, ibtidai araşdırmanı aparan şəxslər onların əsasında fərziyyələr yürüdür, istintaqı planlaşdırır və məqsədə çatmaq üçün onu lazımi səmtə yönəldir.

P.S.Belkinin redaksiyası ilə buraxılmış «Kriminalistika» dərsliyində cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının birinci elementi - kriminalistik əhəmiyyətli kompyuter məlumatlarıdır.

Kriminalistik əhəmiyyətli kompyuter məlumatları dedikdə, kompyuter sistemində işlənmiş və telekommunikasiya kanalları vasitəsilə ötürülən, qavranılan və qiymətləndirilən, cinayət və mülki işlər üzrə sübutetmə prosesində istifadə edilən faktiki məlumatlar başa düşülür.

Kompyuter məlumatların mənbələri aşağıdakılardır:

- a) maqnit, optiki və digər daşıyıcılarda toplanan məlumatlar;
- b) EHM yaddaşında olan məlumat bazası;
- c) flaşkartlarda, disklərdə, maqnit lentlərində, disketlərdə olan məlumatlar.

Kriminalistik ədəbiyyatlarda cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının strukturu bir-birilə sıx bağlı aşağıdakı elementlərdən ibarət olması göstərilir:²⁹

²⁹ Гаврилин Ю.В. Расследование в неправного доступа к компьютерной информации. М.Книжный мир, 2001. С. 18-28.

-kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olmanın üsulları haqqında məlumat;

-cinayətlərin gizlədilməsi üsulları haqqında məlumat;

-kompüter informasiyasına qanunsuz daxil olmanın vasitələri barədə məlumatlar;

-kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olmanın şəraiti və yeri haqqında məlumat;

-xarakterik izlər haqqında məlumat;

-cinayətin predmeti barədə məlumat;

-cinayətləri törədən şəxsləri xarakterizə edən məlumatlar.

Bu növ cinayətlərin aşkar edilməsində və araşdırılmasında göstərilən elementlərin mahiyyətini açıqlayaq.

Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olma cinayətlərinin törədilmə üsullarını 3 qrupa bölmək olar.

Birinci qrup - bilavasitə giriş üsulları. Kompyuterin rabitə qovşağına bilavasitə girişi EHM ilə işləyən şəxslər və ya kompyuterlər olan bağlı binalara, otaqlara daxil olma yolu ilə digər şəxslər də törədə bilərlər. Məsələn, naməlum və ya həmin müəssisədə işləyən şəxs məlumatlar işlənən otağın qapısının yanında əlində disket, disk və s. həmin işə aid predmetlər tutub dayanır, qapı açılan kimi ora daxil olur və əlverişli şərait yaranan kimi qanunsuz olaraq məlumat sisteminə daxil olur.

Bilavasitə girişin digər yolu (fiziki) proqramistlərin iş otağında olan atılmış kağızların, operatorların gündəliklərinin, təqvim vərəqələrinin və s. öyrənilməsidir.

Bilavasitə girişin elektron variantı isə günün axırına kompyuterin yaddaşında qalan məlumatın

götürülməsi və ya öyrənilməsidir. Belə yolla xüsusi proqramlarla silinmiş faylları bərpa etməklə məlumatı almaq, məhv etmək və dəyişdirmək olar.

Kompyuter informasiyasına daxil olmanın digər yolu qanuni istifadəçinin telefon xəttinə qoşulmasıdır. Telefon xəttinə qoşulan cinayətkar iş vaxtının axırında qanuni istifadəçi kompyuteri sistemindən çıxaran kimi seansı öz kompyuterinə keçirməklə sistemə girir. Bu yolu iki paralel telefon iş sistemi ilə müqayisə etmək olar. Hər iki aparatın dəstəyi götürülür, biri qoyulandan sonra o biri ilə danışmağı davam etdirmək mümkün olur.

Başqasının parolundan istifadə etmə yolu ilə kompyuter sistemə girmək bu üsulun digər yoludur. Bu yolla parolların müxtəlif variantlarını yığma yolu ilə və ya «qara bazarda» satılan xüsusi proqramlar vasitəsilə həyata keçirmək olar.

Kompyuter informasiyasına daxil olmanın ikinci qrupuna məlumatların bilavasitə, elektromaqnit üsulu ilə və digər yollarla ələ keçirilməsi başa düşülür.

Bilavasitə ələ keçirmə kabel və naqillər, yerüstü mikrodalğalar sistemlərinə, sputnik və dözlət rabitə qovşaqlarına daxil olmaqla həyata keçirilir. Məlumatların elektromaqnit yolu ilə ələ keçirilməsi qovşaqlara bilavasitə daxil olmadan müəyyən məsafədən həyata keçirilir. Məsələn, xüsusi cihazdan istifadə edib, başqa binada, otaqda yerləşən kompyuterlərdən məlumatları «çıxarmaq» olur.

Audio ələ keçirmə yolu iki üsulla həyata keçirilir:

-birinci qulaqasma qurğularının yerləşdirilməsi («tabletka», «klop», «cuçok») yolu. Onları kabelə, telefona, siqnalizasiya sistemə, işıq şəbəkəsinə və s. qoşmaq olur.

-audio ələkeçirmənin ikinci üsulu datçikləri binanın, otağın müxtəlif tikinti-texniki konstruksiyalarına yerləşdirilməsi yoludur (Binanın əsas divarları, otaqlararası kəsmələr, pəncərələr, havatəmizləyici qurğular, su ötürən sistemlər və s.).

Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olmanın üçüncü qrup üsulları qarışıq yollardır. Bu üsullarla həm bilavasitə, həm də xüsusi texniki vasitələrin köməyi ilə məlumat sisteminə daxil olmaq olur.

Bu üsulun yollarından biri, başqasının proqramına elə komandalara daxil edilməsidir ki, sistemin köhnə funksiyaları olduğu kimi qalır. Həmin komanda öz tapşırığını yerinə yetirən kimi öz-özünə pozulur.

İkinci yolu isə əsas proqrama elə funksiyaların yerinə yetirilməsi tapşırıqları verilir ki, onlar cinayət törədən şəxslərin iradəsinə uyğun komandanı yerinə yetirsin. Məsələn, bir nəfər iş yerində öz fərdi kompyuteri sistemə komanda daxil edib ki, daxil olan pulların bir hissəsini yekun hesabatda əks etdirməsin. Həmin məbləğlər kompyuterin məlumat sitsemində dövriyyədə olsa da yekun hesabatda düşməyib. Pul vermə blankını oğurlayıb, cinayətkar öz şifrəsini göstərməklə onları doldurub lazım olan məbləğləri göstərməklə pulları mənimsəyirmiş. Həmin pulların verilməsi hesabatda öz əksini tapmadığı üçün sənədli təftiş zamanı həmin faktları aşkar etmək mümkün olmamışdır, yalnız kompleks mühasibat və kompyuter şəbəkə ekspertizaları belə faktı aşkar etməyə müvəffəq olmuşdur.

Üçüncü qrup üsulların yollarından biri də qanuni istifadəçinin fayllarına və məlumatlarına qoruyucu funksiyaların zəif yerlərindən istifadə etməklə daxil

olmaqdır. Məsələn, sistem sınırkən açıq qalmış fayllara girmək üçün şərait yaranır. Şəbəkə pozularkən onu düzəltmək üçün hər bir kompyuter mərkəzində xüsusi proqram olur, onun cinayət törədənlərin əlinə düşməsi yolverilməz omlalıdır.

Təcrübədə göstərilən üsulların həyata keçirilməsinin müxtəlif yolları da mövcuddur. Konkret istintaq şəraitini qiymətləndirib məqsədyönlü qərarların qəbul edilməsi HMO əməkdaşlarının təcrübə və bilik səviyyəsindən asılıdır.

Cinayətlərin gizlədilməsi üsulları kriminalistik xarakteristikasının növbəti elementidir.

Bu növ cinayətlərin gizlədilməsi üsulları cinayətlərin törədilmə üsulları ilə bilavasitə bağlıdır. Çünki kompyuter məlumatlarına texniki vasitələr vasitəsilə müxtəlif məsafələrdən daxil olanda trosoloji izlər qalmır.

Kompyuter cinayətlərinin gizlədilməsinin ən çox istifadə olunan üsulları aşağıdakılardır:

1. Remeyllrdən istifadə etməklə. Remeyler - məlumatı qəbul edib başqasına ötürəndən sonra göndərən barədə bütün məlumatları məhv edən sistemə deyilir ki, məlumat alan subyekt onu axtarıb tapa bilmir.

2. Göndəriş proqramlarında uydurulmuş elektron ünvanının göstərilməsi.

3. Anonimizator - proqramlarından istifadə etməklə. Remeyllrdən fərqli olaraq, anonimizador-proqramlara göndəriş ünvanlarını dəyişirlər, onda biz yalnız göndərənə elektron poçtunu tapa bilirik.

4. İkinci elektron poçt yeşiyindən istifadə etmək yolu ilə. İnternet sistemində çoxlu saytlar mövcuddur ki, istədiyən vaxt və pulsuz özün üçün poçt yeşiyi açıb,

(uydurma) yalan çıxış məlumatlarla elektron poçtını göndərə bilirsən.

Kriminalistik xarakteristikasının növbəti elementi - kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olma vasitələri (vəsaitlər) barədə olan məlumatlardır.

-vasitələrə ən əsas məlumat daşıyıcıları və kompyuterin və rabitə sistemlərinin qoruyucu funksiyalarını pozan və məlumat bazasına daxil olmaq üçün texniki vasitələr, proqramlar, elektron açarlar, parollar, strimerlər və s. aiddir;

-digər vasitələrə şəbəkə ləvazimatları, modemlər, kompyuterlərin özləri, cinayətin nəticələrini gizlətmək məqsədilə işlədilən texniki qurğular və s. aiddir;

-ən çox istifadə edilən vasitə isə dünya miqyaslı telekommunikasiyalı internet şəbəkəsinin özüdür.

Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olma cinayətkar fəaliyyəti kriminalistik xarakteristikasının elementi olan cinayətin törədilmə şəraiti və yeri də bu növ cinayətlərin aşkar edilməsində və araşdırılmasında az əhəmiyyət kəsb etmir.

Bu növ cinayətlərin törədilmə şəraiti dedikdə, maddi, texniki, məkan, zaman və sosial-psixoloji amillərin məcmusu başa düşülür.

Bu növ cinayətlərin törədilmə şəraitinin digər hallarına kompyuter şəbəkəsinin vəziyyəti, qoruyucu sistemin olub-olmaması, şəbəkədə və sistemdə nizam-intizam qaydalarına riayət edilməsi, rəhbərlik tərəfindən nəzarətin səviyyəsi, beynəlxalq və daxili qaydalara riayət etmə və s. kimi aid etmək olar.

Yaranmış şəraitin xüsusiyyətlərini bilməklə və qiymətləndirməklə hadisə yerinə baxış zamanı sənədləri götürərək və öyrənərkən hansı məqamlara diqqət yetirilməsini, şahidlərin hansı ardıcılıqla çağırılıb

dindirilməsi kimi vacib məsələlərin həllində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu cür cinayətlərin törədilməsi yerinin müəyyən edilməsində onu nəzərə almaq lazımdır ki, informasiyaya qanunsuz daxil olma yeri və onun nəticələri üst-üstə düşməyə də bilər, bəzən isə cinayətin obyektiv tərəfini bir ölkədə həyata keçirirlər, nəticələri isə bir neçə ölkə sərhədlərini keçmiş olur və ya əksinə. Əgər informasiyaya daxil olma bir neçə kompüter vasitəsilə həyata keçirilibsə, cinayətin törədilməsinin bir neçə yeri mövcud olmuş olur.

Cinayətlərin törədilmə yerləri adətən məlumat bazaları mövcud olan idarələr, təşkilatlar, firmalar və s. olur. Məsələn, yüksək texnologiyalı kompyuter sistemlərində informasiya bazaları olan statistik, vergi, kömrük, polis, pasport-viza, hərbi komissarlıq, sosial-təminat qurumları.

Cinayət törədilən yerlərdə, adətən, həmin müəssisənin, təşkilatın və digər qurumların öz işçilərinin iştirakı ilə cinayətlərin törədilməsinə daha çox təsadüf edilir.

Cinayətlərin törədilməsi və nəticələrin gizlədilməsi nəticəsində əmələ gələn izlər barədə məlumatlar cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının növbəti və vacib elementidir.

Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olma cinayətlərinin törədilməsində və gizlədilməsində aşkar edilən izləri kriminalistik ədəbiyyatlarda iki qrupa bölürlər:

-birinci növ izlər ənənəvi izlər adlanır ki, (maddi izlər) onları trasologiya bölməsi öyrənir, izlər-əşyalar. Onlar əlyazmalarda, çap olunmuş şəkildə olan kağızlarda, printerdə, klaviaturada, kompüterin digər

hissələrində əl-barmaq izləri, mikrohissəciklər və s. ola bilər.

-ikinci növ izlər qeyri-ənənəvi adlanır və məlumat xarakterli izlərdir. Onlar məlumatın məhv edilməsi, dəyişdirilməsi, sürətinin çıxarılması, blokirovka zamanı əmələ gələn izlərdir. Onlar, adətən, maqnit daşıyıcılarında qalırlar və onlarda saxlanılan informasiyalarda baş verən dəyişikliklər barədə məlumat mənbəyidirlər. Belə izləri kompüter avadanlıqlarını, proqramistlərin qaralama yazılarını, viruslara qarşı proqramlarla iş protokollarını, proqram təminatını öyrənməklə aşkar etmək olar. Belə izlərin aşkar edilməsi üçün mütləq mütəxəssisin köməyi lazımdır.

İnternet şəbəkəsində qalan izlər vasitəsilə qanunsuz informasiya sisteminə daxil olan şəxsləri necə müəyyən etmək olar:

- 1) firma-provayder barədə məlumatlar;
- 2) provayderdə olan xüsusi loq-fayl vasitəsilə cinayətkarın nə vaxt şəbəkəyə girməsini və nə qədər şəbəkədə qalmasını müəyyən etmək olur;
- 3) provayderlə əlaqə saxlayan telefon nömrəsi vasitəsilə, ona görə də bütün provayderlərin avtomatik olaraq telefon nömrələrinin qeydə alınmasını təmin etmək vacibdir;
- 4) hər hansı bir kompyuterdən internetə girmək barədə protokol: o avtomatik olaraq bütün kompyuterlərdə aparılır, loq-faylla protokolun üst-üstə düşməsi əvəzənməz sübutdur;
- 5) elektron poçtdan istifadə edən şəxslər barədə məlumatlar (soyadı, adı, atasının adı, doğum vaxtı və yeri, yaşayış və iş yerləri və s.);

6)internet vasitəsilə aparılan danışıqlar böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki onların məzmunu avtomatik müvəqqəti fayllarda qalır, silinsə də danışıqları hissəvi də olsa bərpa etmək olur.

Bu növ cinayətlərin predmeti, kompyuter şəbəkəsində olan informasiya şəbəkənin və EHM sisteminin istismarı qaydaları və internet şəbəkənin normal fəaliyyətdir ki, bunlar cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının növbəti elementidir.

Bunlar hər hansı bir subyektə məxsus olan, onlarla iş qaydalarını özü müəyyən edən, ümumi məlumat sistemi ilə eyniləşdirilən EHM və ya onların daşıyıcılarında yerləşdirilmiş, EHM işlənməsi və ya onları idarə edə bilməsi üçün komanda (proqrama) məcmusu məlumatlardır ki, onlardan sahibin özü və ya onun razılığı ilə digər subyektlər istifadə edə bilirlər.

Kriminalistik əhəmiyyətli kompyuter məlumatları aşağıdakı spesifik xüsusiyyətlərə malikdir:

1)kompyuter informasiyası çox həcmlidir və tez işlənir;

2)kompyuter informasiyasını çox rahat və izlər qoymadan məhv etmək olur;

3)kompyuter informasiyası və onun məxsus olduğu subyekt arasında sıx əlaqəsi yoxdur;

4) bu növ informasiya yalnız maşın daşıyıcılarında olur (disket, maqnit lenti, lazer diski, EHM yaddaşında);

5)araşdırdığımız informasiyanı yalnız EHM vasitəsilə xüsusi qurğuları qoşmaqla işlətmək (yaratmaq, dəyişmək, sürətini çıxarmaq, istifadə etmək) olur;

6)bu informasiya telekommunikasiya şəbəkəsi vasitəsilə asan ötürülür və praktiki istədiyin məlumatı dünyanın istədiyin nöqtəsinə çatdırmaq olur;

7)göndərmək, götürmək, surətini çıxarmaq, məzmununu dəyişmək çox asandır.

Cinayət əməlinin predmeti məxfi informasiya da ola bilər.

Tərzinə görə informasiya tekst, qrafik, səs, proqram, fayl məlumatları və s. şəkildə ola bilər.

Kriminalistik ədəbiyyatların əksəriyyətində cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının sonuncu elementi kimi - kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olan şəxslər haqqında olan məlumatlar göstərilir.

Təcrübənin ümumiləşdirilməsi nəticəsində qanunsuz kompyuter informasiyasına daxil olan şəxsləri ədəbiyyatlarda aşağıdakı kateqoriyalara bölürlər:

1.Cinayət törədilmiş müəssisə, təşkilat, firma və kompaniya ilə əmək müqaviləsi olan şəxslər (EHM xidmət göstərən operatorlar, proqramistlər, mühəndislər, kompyuter sisteminə və şəbəkəyə xidmət göstərən texniki işçilər, kompyuter sistemə münasibəti olan və ondan istifadə edən şəxslər, rəhbər və idarə heyəti nümayəndələri).

2.Cinayət törədilmiş obyektə hüquqi münasibətləri olmayan vətəndaşlar (yoxlama aparənlər, digər müəssisələrin EHM xidmət göstərən və kömək etmək məqsədilə dəvət olunmuş mütəxəsislər, öz fərđi kömpyuteri olan və ya kompyuter sistemə və telekommunikasiya şəbəkəsinə təsadüfən giriş almış şəxslər).

Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olub müxtəlif neqativ hərəkətlər edən elektron-hesablama sahəsini yaxşı bilən xüsusi kateqoriyalı şəxslər mövcuddur ki, onlar xakerlər (ingiliscə korrəlamaq

mənasını daşıyır) adlanır. Onlar kompyuter informasiyasına daxil olmaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə edərək müdafiə funksiyasını «sındırmaqla» şəbəkəyə daxil olub, informasiyanı oğurlayırlar, məlumatları dəyişirlər, faylları modifikasiya və sistemin işini təcrid edir, proqramları sıradan çıxarırlar. Bundan ötrü onlar müxtəlif texniki vasitələrdən istifadə edib müdafiə sistemində «zəif yerləri» tapıb şəbəkəyə qanunsuz daxil olurlar.

Kriminalistik ədəbiyyatlarda xakerlər və krekerlər barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur³⁰.

Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olan subyektlərin professional hazırlıqlarından, sosial vəziyyətindən, törətdikləri cinayətlərin motivindən asılı aşağıdakı növlərə bölmək olar:

1.«xakerlər» - öz şəxsi ambisiyalarını təmin etmək məqsədilə kompyuter informasiyasını sındıraraq, şəbəkəyə daxil olub istədiklərini edən şəxslər;

2.«cəsuslar» şəbəkəni sındırıb informasiya sistemindən məlumatları oğurlayıb, siyasi, hərbi və iqtisadi məqsədlər üçün istifadə edən şəxslər;

3.«terroristlər» - məlumat sistemini sındırmaqla vahimə effekti alıb, onu siyasi məqsədlər üçün istifadə edən şəxslər;

4.«tamahlı cinayətkarlar» - informasiya sistemində tamah məqsədilə girib maddi və qeyri-maddi sərvətlər ələ keçirmək istəyən şəxslər;

5.«vandallar» - informasiya sistemini məhv etmək məqsədilə daxil olan şəxslər;

6.informasiya və kompyuter xobbisi kimi psixi xəstəliklərinə yoluxan şəxslər.

³⁰ Левин М. Библия Хакера. 2 - изд М., Майор - 2006. Е.В.Никитина. Расследование преступление в сфере высоких технологий и компьютерной информации. Москва 2007. С. 76-82.

Yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirib, kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olan şəxsin təxmini portreti belədir: kişi cinsindən olan (axır vaxtlar qadınların sayı da ildən-ilə artır), 18-45 yaşlarında, yüksək ixtisaslı mütəxəsis-proqramist, böyük iş təcrübəsi olan professional, qeyri-adi xasiyyətlərə məxsus şəxs, mübarizəyə çağırış almağa hazır, və meyilli olan, ifşa olunmaqdan və hörmətdən düşməkdən qorxan, davranışı cəmiyyətin digər üzvlərindən fərqlənən (özündən razı), işdə böyük hörmətə malik olan və kompyuter sisteminə azad buraxılışı olan, işə hamıdan tez gəlib, gec gedən, heç vaxt məzuniyyət götürməyən, öz hərəkətlərini oyun hesab edən şəxsdir.

§ 3. Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olma cinayətləri üzrə müəyyən edilməli olan hallar

Bu növ cinayətlər üzrə cinayət işlərinin araşdırılması və istintaqı zamanı aşağıdakı hallar müəyyən edilməlidir:

1. Kompyuter informasiyası sisteminə və şəbəkəsinə qanunsuz daxil olma faktı. Adətən belə faktları informasiya sistemindən istifadə edən subyektlər aşkar edirlər. Amma onlar müxtəlif səbəblərdən hüquq-mühafizə orqanlarına xəbər vermirlər. Maliyyə-kredit orqanları və banklar öz müştərilərinin etibarını itirməmək məqsədilə belə faktları gizlədirlər. Onlar yoxlamalardan, sənədli təftişlərdən çəkinirlər ki, öz sirlərini başqaları bilməsinlər işdə olan çatışmamazlıqlar və digər neqativ halların üzə çıxması üçün belə faktları gizlədirlər.

Firma-provayder internet şəbəkəsinə qanunsuz daxil olma faktını görülmüş xidmətlər barədə hesab göndərəndə də aşkar etmək olur. Hesabın məbləği

göstərilən xidmətlərdən daha çox olması onu göstərir ki, kimsə qanunsuz şəbəkəyə girib istifadə edir.

İnformasiya sistemində qanunsuz daxil olma faktını sənədli təftişlər, məhkəmə ekspertizaları, vergi və auditor yoxlamaları keçirilərkən də aşkar etmək olar.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilərkən və araşdırma zamanı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində də belə faktları müəyyən etmək mümkündür.

2.Kompyuter sistemində və şəbəkəsinə qanunsuz daxil olma yerinin müəyyən edilməsi zamanı müxtəlif çətinliklərə rast gəlinir, çünki bir cinayətin törədilməsinin bir neçə yeri ola bilər. Bankdan pul mənimsəmə faktlarında belə yerləri bilavasitə müəyyən etmək olur. Məsələn, Rusiyanın mərkəzi bankından 68 milyard rubl pulun mənimsənilməsi faktında informasiyaya 9 yerdən qanunsuz daxil olma faktı müəyyən edilmişdir. Bir yer həmin bankın özündə, 8 yer isə kommərsiya banklarında 12 ədəd saxta elektron ödəmə tapşırıqlarının tərtib edilməsi faktları müəyyən edilmişdir.

3.İnformasiya sistemində və şəbəkəsinə qanunsuz daxil olma vaxtını müəyyən etmək də istintaq zamanı həqiqəti araşdırmaqda mühüm rol oynayır.

Kompyuter informasiyası sistemində və şəbəkəsinə daxil olma faktı avtomatik olaraq xüsusi fayl sistemində öz əksini tapmalıdır. Əgər bu vaxt hansı səbəbdənsə avtomatik qeydə alınmayıbsa, onda istintaq baxışı zamanı kompyuterdə, disketdə, çıxarış kağızlarında tapmaq olur. Kompyuterdə işləyən operatorların dindirilməsi vasitəsilə də vaxtı müəyyən etmək olur.

4.İnforasiya sistemində qanunsuz daxil olmanın üsul və yollarını müəyyən etmək, cinayət törətmiş şəxsin tapılmasına zəmin yaradır. Cinayətin törədilmə

üsulunu şəbəkəyə və texnikaya xidmət göstərən və proqramlar hazırlayan şəxslərin dindirilməsilə müəyyən etmək olur, həmçinin kompyuter-texniki ekspertizasının təyin edilməsi və istintaq eksperimentinin də keçirilməsi istisna olunmur.

5. Kompyuter informasiyanın qoruyucu sisteminin etibarlı olmasını müəyyən etmək. Ən əvvəl müəyyən etmək lazımdır ki, bu kompyuter sistemində qanunsuz şəbəkəyə daxil olmağa qarşı qoruyucu funksiyalar varmı. Bunu kompyuterdən istifadə edənləri, xidmət göstərənləri dindirməklə, təlimatları və proyekt sənədlərini öyrənməklə müəyyən etmək olar. Onlarda xüsusi hissələrdə informasiyanın qorunması, bəzi məlumatlara kimlərin və hansı qaydada buraxılması, informasiyaya nəzarətin təşkili və informasiyanın qorunması üçün konkret metodlar (aparatlar, proqramlar, kriptografik, təşkilati və s.) öz əksini tapmalıdır.

Proyektləşdirmə və istehsalat prosesində bu fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması, informasiya sisteminin qorunub saxlanması üçün mütləq sertifikatların olması qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır. İstintaq zamanı müəyyən etmək lazımdır ki, informasiyaya qanunsuz daxil olmaqdan qoruyucu vasitələrin istehsalı üçün lisenziya varmı, onların parametrləri verilən sertifikatlara uyğundurmu. Bunları müəyyən etmək üçün kompyuter-texniki ekspertizalar təyin olunur. Cinayət baş vermiş obyektin tədqiqi vaxtı aşağıdakıları araşdırmaq lazımdır:

-elektron hesablayıcı texnikasının quraşdırıldığı otağın texniki və konstruktiv tələblərə cavab verməsi (döşəmənin xüsusiyyətləri, tavan, pəncərə, kabel kanalları və vintelyasiya şaxtaları, kondisioner

qurğularının quraşdırılması və faktiki vəziyyəti, elektrik mənbələri və onların vəziyyəti);

-hesablayıcı texnikasının quraşdırılması xüsusiyyətləri (bir otaqdadır, yoxsa bir neçə otaqda yerləşdirilib);

-telekommunikasiya və rabitə vasitələrin vəziyyəti, kompyuterlərin bir-biri ilə və lokal-hesablayıcı şəbəkə ilə əlaqəsinin üsulları;

-elektron-hesablayıcı şəbəkənin konfigurasiyası, strukturu və xarici informasiya şəbəkəsinin vəziyyəti;

-iş rejimi.

6.Cinayət törətmiş şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi. Təcrübə göstərir ki, informasiya sistemində qanunsuz daxil olmanın üsulu nə qədər çətin və mürəkkəbdirsə, cinayətkarı müəyyən etmək o qədər də asandır, çünki belə bacarıqlı mütəxəsislərin sayı da azdır. Cinayət törətmiş şəxslərin ifşa edilməsi üçün sübutlar yalnız şahid ifadələri yox, həm də hadisə yerində baxış zamanı kompyuter və onun hissələri üstündə aşkar edilmiş maddi izlər də böyük əhəmiyyət kəsb edir (əl-barmaq izləri, disket üzərində yazılar, ayaqqabı izləri, siqaret kötökləri və s.). Onların tədqiqi üçün müxtəlif növ ənənəvi kriminalistik ekspertizalar təyin olunur.

İnformasiya sisteminin qorunmasına cavabdehlik daşıyan vəzifəli şəxsləri dindirməkdən əvvəl birinci təlimatlarla, onların funksional vəzifələri ilə tanış olmaq lazımdır. Şəxsin şübhəli sayılması üçün kifayət qədər əsaslar olduqda, onun evində, avtomaşınında və digər əhəmiyyət kəsb etdiyi yerlərdə axtarışların keçirilməsi də məqsədemüvafiqdir. Axtarış və baxışlar keçirərkən kompyuter texnikası haqqında xüsusi ədəbiyyatların və proqramların olmasına diqqət yetirmək lazımdır.

7.Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olmuş şəxslərin təqsirliyini və cinayətin motivini müəyyən etmək. Cinayət törətmiş şəxsləri təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmək üçün kifayət qədər sübutlar toplamaq müstəntiqin və əməliyyat müvəkkilinin əsas vəzifəsidir.

8.Kompyuter sistemə və şəbəkəsinə qanunsuz daxil olma nəticəsində vurulmuş ziyanın həcminin müəyyən edilməsi (mənimsəmədə zərərin məbləği, kompyuter proqramlarının, informasiyanın sürətinin çıxarılmasında, məlumatın məzmunun dəyişdirilməsində, məhv edilməsində, blokirovka edilib kompüterlərin sıradan çıxmasında, kompyuter sistemə yalan məlumatın verilməsi və ziyanverici virusun yeridilməsi).

9.Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olmaya köməklik göstərən səbəb və şəraitlərin müəyyən edilib tədbirlərin görülməsi.

§4. Bu növ cinayətlər üzrə cinayət işlərinə başlamanın xüsusiyyətləri və ibtidai araşdırmanın ilkin mərhələsində istintaq şəraitləri

Təcrübə göstərir ki, cinayət işlərinə başlamaq üçün səbəblər aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

-vəzifəli şəxslərin məlumatları (40%);
-fiziki şəxslərin ərizələri (35%);
-təhqiqat və istintaq orqanları, digər HMO tərəfindən bilavasitə cinayət faktının aşkar edilməsi (20%);

-kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunan məlumatlar və digər səbəblər (5%).

Təcrübənin ümumiləşdirilməsi göstərir ki, kompyuter informasiyası sistemə qanunsuz daxil olma, ziyanverici proqramlar yaratma, onlardan istifadə

etmə və ya onları yayma, EHM sisteminin və ya onların şəbəkələrinin istifadə qaydalarını pozma cinayətləri üzrə aşağıdakı ilkin istintaq şəraitləri yaranır:

1.Qanunsuz informasiya sisteminə daxil olma faktı-cinayət törədən şəxs gizli (məxfi) məlumatları yayan zaman aşkar olunub, cinayəti törədən şəxs məlum deyil.

2.Sistemə və şəbəkəyə qanunsuz daxil olma faktı qanuni istifadəçi tərəfindən aşkar edilib, cinayəti törədən şəxs bilinmir.

3.Qanunsuz daxil olma qanuni istifadəçi tərəfindən aşkar edilib, onun EHM-də informasiyadan qeyri-qanuni istifadə edən şəxs barədə məlumatı var.

4.Qanunsuz daxil olma faktı operator, proqramist və ya digər maraqlı şəxs tərəfindən aşkar edilib və cinayət törədən şəxs cinayət başında yaxalanıb.

5.Sistemə və şəbəkəyə qanunsuz daxil olma faktı aşkar edilib, lakin onu törədən şəxs məlum deyil.

6.Ziyanverici proqramın hazırlanması, istifadə edilməsi və ya yayılması faktları var, onların hazırlama yeri və şəxslər məlum deyil.

7.Ziyanverici proqramlar hazırlanan, yayılan yer məlumdur ona münasibəti olan şəxsləri müəyyən etmək lazımdır.

8.EHM, onların sisteminin və ya onların şəbəkələrinin istismarı qaydalarının pozulması faktları aşkar edilib, lakin onlara münasibəti olan şəxsləri aşkar edib, ifşa etmək lazımdır.

Təcrübədə digər əlverişli şəraitlərə də rast gəlmək olur. Lakin bizim məqsədimiz qeyri-əlverişli şəraiti qiymətləndirib, fərziyyələr irəli sürərək, cinayət törətmiş şəxslərin aşkar və ifşa edilməsi problemlərini açıqlamaqdır.

Cinayət işlərinin başlanması üçün əsasların olması göstərilən şəraitlərin təsdiq edilməsi məqsədilə ilkin yoxlamaların da aparılması məqsədemüvafiqdir. İlkin yoxlama zamanı izahatlar alınmalı, hadisə yerlərinə baxışlar keçirilməli, sənədlər və materiallar tələb olunmalı, əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilməlidir.

§5. İlkin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi xüsusiyyətləri

Hadisə yerinə baxışın xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

hadisə yerinə gedənə qədər mütəxəsislər çağırmaq, hal-şahidləri seçmək, götürüləcək məlumatları oxumaq və saxlamaq üçün müvafiq kompüter texnikasını hazırlamaq, istintaq-əməliyyat qrupunun üzvlərini təlimatlandırmaq, mütəxəsisdən məsləhətlər almaq və digər texniki vasitələri hazırlamaq.

Hadisə yerinə gələndən sonra:

1.Hadisə yerində olan mövcud şəraiti qeydə almaq;

2.Hadisə yerində olan texniki vasitələrə, sistemə hər hansı bir şəxsin düşməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək;

3.Baxış keçirilən yerdə olan kompyuterlərin lokal hesablayıcı sistemə qoşulub-qoşulmamasını müəyyən etmək;

4.Baxış keçirilən yerdə olan kompyuterlərin digər otaqlarda olan vasitələrlə, hesablayıcı texnika ilə qoşulmasını yoxlamaq;

5.Kompyuterin telefona və ya teletayp sisteminə qoşulmasını yoxlamaq;

6. EHM - proqramlar yüklənibmi, yüklənibsə hansı proqramlardır.

Baxışın iş mərhələsində hər bir obyekt ayrı-ayrılıqda tədqiq olunmalıdır. Mütəxəsis kompyuter disklərində olan məlumatlara baxıb, analiz aparmalı, lazım gələrsə silinmiş faylları bərpa etməlidir. Baxış keçirərkən kompyuter texnikasının və maqnit daşıyıcısının üzərində zədələrin olub-olmamasını müəyyən etmək kifayət deyil, onların qapı və pəncərələrin, həm də bağlayıcı qurğuların vəziyyətini yoxlayıb qeyd etmək lazımdır. Proqramların hərəkətinə fikir vermək, faylların məzmununa və bazada olan məlumatlara da baxış keçirmək məqsədə müvafiqdir. Klaviaturada, EHM gövdəsinin, monitor və printerin üzərində olan əl-barmaq izlərini, mikrohissəcikləri aşkar edib götürmək lazımdır ki, sonra ənənəvi kriminalistik ekspertizalar keçirməklə cinayətə münasibəti olan şəxsləri müəyyən etmək mümkün olsun.

Baxış zamanı kompyuterin bütün hissələrinin necə yerləşməsi, onların hissələrinin bir-birinə nisbətən vəziyyəti, modelin nömrəsi, hər bir detalın seriya nömrələri, mühasibatlıq tərəfindən qoyulan inventar nömrələri, fabrik yarlıqlarında olan digər məlumatlar protokolda qeyd edilməlidir.

Əgər kompyuterlər götürülərsə, onlarla işləmiş şəbəkədən istifadə edən əməkdaşların adlarını, parollarını öyrənmək vacibdir. Kompyuterlərin hamısı, maqnit daşıyıcıları, işçilərin qaralama yazıları götürülməlidir. Həmin kompyuterlərdə işləyən bütün şəxslərin, onlara xidmət göstərən təmir edənlərin, proqramlar hazırlayanların və s. mütəxəsislərin pasport qeydləri, ünvanları və daimi yaşadıkları yerləri göstərməklə siyahıları tərtib olunub götürülməlidir.

Kompyuterləri götürüb aparmaq məqsədə uyğun deyilsə, onda:

1.baxış keçirdikdən sonra kompyuter sisteminin bütün hissələrini, detallarını möhürləmək, aparatıranı elektrik mənbələrindən ayırmaq və avadanlıqlar olan otaqları müstəntiqin möhürü ilə möhürləmək və cavabdehlik daşıyan şəxsə təhvil vermək lazımdır;

2.maqnit daşıyıcılar yalnız xüsusi konteynlərdə daşınmalı, saxlanılmalıdır ki, xaricdən onlara elektromaqnit şüaları vasitəsilə təsir göstərib informasiyanı pozub xarab etməsinlər;

3.kompyuterin yaddaşında olan məlumatı disketlərə, disklərə, flackartlara köçürüb götürmək məqsədemüvafiqdir;

4.kompyuter texnikası yalnız söndürülmüş vəziyyətdə götürülür.

Cinayət işinin başlama mərhələsində aşağıda göstərilən sənədlər və materiallar tələb edilməlidir:

a)kompyuter şəbəkəsinin pozulması faktlarının olması, kompyuterin və onun hissələrinin sıradan çıxması barədə qeydlərin aparıldığı curnallar, curnal həm kompyuter şəbəkəsi olan təşkilat, idarə, firma və kompaniyaların özləri tərəfindən, ya da onlara xidmət göstərən servis mərkəzində, yaxud şəbəkənin müdiriyyəti (inzibatçısı) tərəfindən aparılır;

b)kompyuter şəbəkəsinin və EHM operatorlarının iş vaxtının qeydiyyat kitabı;

c)gün ərzində aparılan əməliyyatların sənədləşməsi, məsələn, bank əməliyyatları, ziyanvericilərə qarşı yoxlamanın nəticələri;

ç)məlumatların fiziki daşıyıcıları və EHM proqramlarının təminatı qeydləri;

d) sistemin bloku və çıxarılan məlumat toplayıcıları;

e) kompyuterin icazəsiz şəbəkəyə qoşulması və ondan qanunsuz istifadə edilməsi barədə məlumatlar;

ə) kompyuter informasiyasına buraxılışı olan şəxslərin və parolların kompyuterlə eyniləşdirilmiş siyahısı;

f) istifadəçilərin texniki tanınma vasitələri (maqnit kartları, blokrovka açarları).

Hadisə yerinə baxış keçirib göstərilən sənədləri və məlumatları alandan sonra müstəntiq fakt əsasında cinayət işi başlayır və ibtidai istintaq aparır. İstintaq zamanı müstəntiq şahidləri dindirir. Dindirmədən əvvəl həmin istintaq hərəkətinin keçirilməsinə hazırlıq mərhələsində dindiriləcək şahidin şəxsiyyətinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, bu kateqoriyalı cinayət işləri üzrə şahidlər yüksək intellektual səviyyəli, ali təhsilli, xüsusi terminologiyalı, kompyuter texnikasını, sistemini, şəbəkəsini və interneti mükəmməl bilən şəxslərdir. Ona görə də müstəntiq həmin prosesləri tənzimləyən təlimatları öyrənməli, lazım gələrsə xüsusi ədəbiyyatları oxumalı, mütəxəssislərdən məsləhətlər alınmalıdır. Mütəxəssisin dindirmədə iştirakı müstəntiq üçün vacibdir.

Şahidlər dindirilərkən aşağıdakıları müəyyən etmək lazımdır:

- cinayət törədilmiş təşkilatın, idarənin, firmanın, şirkətin kompyuter informasiyası, proqram təminatı və kompüter texnikası ilə kimlər maraqlanıb;

- kompyuter texnikası yerləşən otaqlarda kənar şəxslər olubmu, kompyutərə və informasiyaya

münasibəti olmayan müəssisə işçilərindən kimlər kompyuterdə işləyib;

-proqramın işində iş reciminin pozulması, məlumat daşıyıcılarının və kompyuter hissələrinin oğurlanması halların olması;

-kompyuter avadanlığının, elektron şəbəkəsinin və informasiyanın qoruyucu vasitələrin işində pozuntular qeydə alınıbmı;

-proqramlarda ziyanverici virusların olması yoxlanılıbmı və axırncı yoxlamanın nəticəsi necə olub;

-proqram təminatı tez-tezmi təzələnir, hansı yolla, haradan və kim tərəfindən alınıb;

-kompyuter texnikası haradan kimin vasitəsilə alınır, onun təmirini və təkmilləşdirilməsini kimlər həyata keçirir;

-cinayət törədilən obyektə informasiya ilə iş recimi necə təşkil edilib, məlumat necə daxil olur, işlənir və rabitə sistemlərilə necə ötürülür;

-obyektin kompyuter şəbəkəsinin digər abunəçisi varmı, varsa o şəbəkəyə necə daxil olur, istifadəçilərdən şəbəkədə dəqiq kimlər işləyə bilər və onların səlahiyyətləri hansılardır;

-kompyuter informasiyası necə qorunur, hansı vasitə və metodlardan istifadə olunur;

-əvvəllər kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olma faktları olubmu, əgər olubsa, belə faktlar tez-tezmi təkrar olunur;

-proqram işinin pozulması, EHM sistemində pozuntular, kompyuterlərin xarab olması kiminsə ehtiyatsız hərəkətləri nəticəsində baş verə bilərmi;

-informasiyada olan dəyişikliklərin xarakteri nədən ibarətdir;

-blokirovka olunmuş, dəyişdirilmiş, məhv edilmiş və surəti çıxarılmış informasiyanın sahibi və ya qanun istifadəçisi kimdir.

Bu xarakterli cinayət işləri üzrə müxtəlif kateqoriyalı şahidlər dindirildiyi üçün onların dindirilmə predmeti də özünəməxsusdur. Məsələn, operatorların, proqramistlərin, informasiyanın qorunmasına cavabdehlik daşıyan şəxslərin, kompyuter texnikasına xidmət göstərən, təmir edən şəxslərin hamısının dindirmə predmetləri müxtəlifdir.

Cinayət işinin istintaqı zamanı növbəti və adətən təxirəsalınmaz istintaq hərəkəti axtarışlardır ki, onların keçirilməsində aşağıdakılar müəyyən edilir:

-axtarış aparılan otaqda hansı elektron-hesablayıcı texnika var və onun sayı;

-elektron-hesablayıcı texnikanın komplektində onun fasiləsiz, həmçinin avtonom işlənməsini təmin edən avadanlıq varmı, əgər cəryan kəsilsə nə kimi nəticələr baş verər;

-əməliyyat qrupunda mütləq bu sahəni mükəmməl bilən mütəxəssisin iştirakı informasiyanın operativ analizinə və onun düzgün götürülüb saxlanılmasına zəmin yaradır;

-axtarış aparılan yerdəki kompüterlərdən informasiyanı götürmək, oxumaq, surətini çıxarmaq üçün texniki vasitələrin hazırlanması;

-kompyuter sahibinin şəxsiyyətinin öyrənilməsi və nə dərəcədə profesional mütəxəssis olmasını müəyyən etmək;

-axtarışın keçirilmə vaxtını, qəflətən otaqlara daxil olma yollarını müəyyən etmək, axtarışın aparılması yerinin, vaxtının və s. məxfi saxlanması üçün tədbirlər görmək.

Axtarış aparılan yerə elə daxil olmaq lazımdır ki, EHM-də olan informasiyanı məhv edə bilməsinlər.

Axtarışdan əvvəl elektrik cərəyanla təchizat yerlərini qorumaq üçün tədbirlər görülməli, otağa daxil olduqdan sonra isə kompyuterlərə heç kəsin yaxın durmamasını təmin etmək lazımdır. Baxış zamanı tətbiq olunan tövsiyyələrdən axtarışın keçirilməsində də istifadə etmək məqsədəmüvafiqdir.

Axtarışın detal mərhələsində gizli saxlac yerlərinin (xəlvətxanaların) tapılması üçün tədbirlər görülməlidir. Kompüterin sistem bloku da xəlvətxana ola bilər.

Axtarış zamanı disketləri axtararkən elə texniki vasitələrdən istifadə etmək lazımdır ki, kontakt vaxtı disketlərdə (maqnit lentlərində, disklərdə) olan informasiya pozulmasın. Yəni metalxtaran və rengen lavazimatlarından istifadə etmək olmaz.

Şübhəli şəxslərin dindirilməsi zamanı ən azı aşağıdakı suallara cavab almaq lazımdır:

- 1.şübhəli şəxs harada və hansı vəzifədə işləyir?
- 2.hansı kompyuter məlumatına onun buraxılışı var, informasiya ilə hansı əməliyyatları keçirə bilər, informasiyaya hansı buraxılış kateqoriyası var?
- 3.şübhəli şəxs kompyuterdə işləyə bilərmi, proqram təchizatını bacarırmı, onun ixtisas dərəcəsi necədir?
- 4.proqram təminatı ilə işləmə bacarıqlarına harada yiyələnib?
- 5.kompyuter şəbəkəsində işləyərkən və ümumiyyətlə hansı eyniləşdirmə kodları və parolları ona məxsusdur?
- 6.qanunsuz informasiya şəbəkəsinə hansı üsul və yollarla girir?
- 7.kompyuter sistemə necə daxil olub?

8.sistemə və informasiya bazasına girmək üçün parolu və kodu haradan bilib?

9.proqramla işləyərkən nasazlıqlara rast gəlibmi? və s.

Dindirilən şəxsin hansı vəzifədə işləməsi, iş yerində hansı funksiyaların yerinə yetirilməsindən asılı olaraq yuxarıda göstərilən sualların ardıcılığı və həcmi müxtəlif olur.

İstintaqın ilkin mərhələsində ənənəvi kriminalistiq ekspertizalar, həm də kompyuter-texniki, kompyuter-proqram, informasiya-kompyuter və kompyuter-şəbəkə ekspertizaları keçirilir ki, onların qarşısında qoyulan suallar və məqsədləri müxtəlifdir.

Kompyuter şəbəkəsi, texnikası, informasiyası və proqramları ilə bağlı ekspertizaların təyin olunması, keçirilməsi və nəticələrinin sübut etmə prosesində istifadə edilməsi «Məhkəmə ekspertizası» fənnində daha geniş öyrənildiyindən biz bu məlumatla kifayətlənirik.

Bu növ cinayətlərin istintaqı zamanı tanınmaya təqdim etmə istintaq hərəkətinin keçirilməsi cinayətin bəzi hallarının müəyyən edilməsi və dəqiqləşdirilməsi kimi vəzifələri həll edir.

İnformasiyaya qanunsuz daxil olma EHM üçün ziyanverici proqramlar yaratma, onları yayma, istifadə etmə, EHM sisteminin və şəbəkələrinin istismarı qaydalarını pozma kimi cinayətlərin araşdırılması zamanı həm ənənəvi tanınmalar (əşyalar, şəxslər, obyektlər) həyata keçirilir, həm də ki, proqram şəklində kompyuter informasiyası, məlumat bazaları, mətn və ya qrafikası (diaqram, ştrixlərlə çəkilmiş şəkillər) faylları, onların daşıyıcıları və kompyuter texnikası da tanınmaya təqdim edilə bilər.

Bizim fikrimizcə nə qədər ki, kompyuter informasiyasının özünəməxsus məzmunu, görünüşü, özünəməxsus xüsusiyyətləri (atributları), daşıyıcıları, faylların adları və ölçüləri (miqyası), onların yaradılma vaxtı və s. kimi fərdi əlamətləri var, onları tanınma üçün təqdim etmə qanuna zidd deyildir. Ondan əlavə kompyuter informasiyasının fərdi xüsusiyyətləri də mövcuddur. Məsələn, kompyuterdə yığılmış mətnin müxtəlif şriftləri (hərflərin hündürlüyü), sətirlər arasında məsafə, abzasların ölçüləri, bəzi sözlərin və başlıqların xüsusi formada yazılması, səhifələrin nömrələnməsinin xüsusiyyətləri və s. var ki, onları tanınmaya təqdim etmə imkanını yaradır.

Bu növ cinayətlərin araşdırılmasında istintaq eksperimentinin keçirilməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Təcrübədə tez-tez təsadüf edilib, keçirilən istintaq eksperimentinin növləri aşağıdakılardır:

1)otağa girmək mümkünlüyünü yoxlamaq məqsədilə (qapıdan, pəncərədən, siqnalizasiyanın qoşulduğu və olmadığı vəziyyətdə);

2)kompyuter texnikasını qoşub, informasiyaya daxil olma bacarığını yoxlamaq üçün;

3)kod və parolları seçmək yolu ilə bağlı zonaya girmə bacarığını yoxlamaq üçün;

4)kompyuter şəbəkəsinə daxil olma, elektromaqnit dalğaları vasitəsilə informasiyanı ələ keçirmə bacarığını yoxlamaq məqsədilə və s.

İstintaq şəraitlərindən asılı olaraq göstərilənlərlə yanaşı başqa növ eksperimentlərin keçirilməsi mümkündür.

Sübutların yoxlanılması, əlavə sübutların toplanması məqsədilə ifadələrin yerində yoxlanılması

istintaq hərəkətinin keçirilməsi az əhəmiyyət kəsb etmir. Məsələn, şübhəli şəxs cinayət törədən yerin ünvanını deyə bilmir, amma göstərə bilir və istəyir və s.

İbtidai araşdırmanın sonrakı mərhələsində təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsi, ifadələrin arasında mahiyyətli ziddiyyətlər olan proses iştirakçıları arasında üzləşmələrin keçirilməsi kimi istintaq hərəkətləri həyata keçirilir.

Araşdırdığımız mövzu geniş olduğundan, kompüter texnikasının istismarı ilə bağlı problemlər «Riyaziyyat və informasiya» fənnində öyrəniləndiyi üçün, biz mövzunun yalnız kriminalistik aspektlərini açıqlamağa cəhd göstərmişik.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu növ cinayətlər latent xüsusiyyətli olduğu üçün, istintaq aparatının, hüquq-mühafizə orqanlarının əməliyyat-axtarış qurumları ilə daima qarşılıqlı əlaqədə olması bu cinayətlərin aşkar edilməsi, tam, hərtərəfli və obyektiv istintaq aparılması üçün əlverişli şərait yaradılmış olardı.

XVII FƏSİL

KEÇMİŞ İLLƏRİN AÇILMAMIŞ CİNAYƏTLƏRİNİN İBTİDAİ ARAŞDIRMA METODİKASI

§1. Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası

Cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası müəyyən qrup cinayətlərin açılması və istintaqı qanunauyğunluqları əsasında kriminalistik metod və

üsullərə əsaslanmış mühüm və davamlılıq keyfiyyətinə malik olan əlamətlər sistemidir. Məsələn: cinayətin törədilmə üsulları, cinayətkarın şəxsiyyəti, zərərçəkmişin şəxsiyyəti və s.

Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikasının başlıca elementi həmin cinayətlərin törədildiyi andan təkrar istintaqa qədər olan vaxt hesab olunur. Bu element keçmiş illərin cinayətlərinin yeni xüsusi kriminalistik metodikasını qurmağa imkan verir. Keçmiş illərin cinayətlərinin araşdırma metodikası aşağıdakı halları əhatə edir:

- aşkar edilmiş cinayətin açılması mümkün olmayıb;
- həmin cinayəti törətmiş şəxs müəyyən olunmayıb;
- açılmamış cinayət işi üzrə CPM-in 277-ci maddəsinə əsasən istintaq dayandırılıb.

Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikasında ən mühüm hal, qanunla müəyyən edilmiş vaxtda bağlı qalmış cinayətlərin olmasıdır. Keçmiş illərin bağlı qalmış cinayətlərinin subyektiv və obyektiv səbəbləri vardır.

Subyektiv səbəblər istintaqın gedişində buraxılmış səhvlər və çatışmazlıqlardır, məsələn:

- ilkin istintaq hərəkətlərinin, xüsusilə hadisə yerinə baxışın səthi keçirilməsi;
- cinayət törətmiş şəxslər haqqında irəli sürülmüş fərziyələrin keyfiyyətsiz və tam olmaması;
- istintaq hərəkətlərinin gedişində xüsusi biliklərdən zəif şəkildə istifadə olunması və ya tamamilə, istifadə olunmaması (mütəxəssislərin cəlb edilməməsi və zəruri məhkəmə ekspertizalarının olmaması və s.).

Obyektiv səbəblər - cinayətin baş vermə şəraiti və cinayətkarın şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Məsələn: gecə vaxtı və açıq yerlərdə baş vermiş ölüm halları, onun cinayətlərin xüsusi təhlükəli residivinə görə məhkum olunmuş şəxs tərəfindən törədilməsi. Məsələn: qəsdən adam öldürmə faktı ilə əlaqədar keçmiş illərin açılmamış cinayət işlərini təhlil edərkən müəyyən edilmişdir ki, onların açılmasına aşağıdakı hallar maneçilik törədib:

– qəsdən adam öldürmə faktlarının bir qisminin gecə vaxtı və açıq sahələrdə törədilməsi;

– cinayət törədən şəxslər tərəfindən cinayətin izlərinin gizlədilməsinə görə müəyyən məqsədyönlü tədbirlərin görülməsi;

– cinayətlərin, cinayətlərin xüsusi təhlükəli residivinə görə məhkum olunmuş şəxs tərəfindən və ya daimi yaşayış yeri və zərərçəkənlə heç bir tanışlığı olmayan şəxslər tərəfindən törədilməsi.

Qeyd etmək olar ki, obyektiv amillər cinayətin növündən də asılıdır. Çox vaxt cinayətkarlar ixtisaslaşaraq, ancaq cibgirlik, quldurluq və s. törədirlər. Belə ki, cinayət törətmiş şəxsin müəyyən təcrübəyə malik olmasını da obyektiv amil kimi qəbul etmək olar.

Obyektiv amillərdən biri kimi şəraitə diqqət yetirdikdə isə cinayətin adamların sıx olduğu yerlərdə, gecə vaxtı törədilməsi, cinayət törədildikdən sonra hava şəraitinin dəyişməsi və bunun nəticəsində izlərin məhv olması, təbii fəlakətlər və s. başa düşülür.

Keçmiş illərin açılmamış cinayətləri üzrə icraat təzələndikdə, müstəntiq yuxarıda göstərilən obyektiv və subyektiv amilləri düzgün müəyyən etməli və istintaqın planlaşdırılmasında istintaq hərəkətlərinin keçirilməsini

də nəzərə almalıdır. Belə hallarda əsasən subyektiv amillər nəzərə alınır.

Bağlı qalmış cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının əsas elementlərindən biri də əldə olan geniş istintaq materiallarıdır. Bu cinayətlər üzrə cinayət törətmiş şəxsin məlum olmamasına baxmayaraq, ilkin istintaq materialları əsasında cinayətin törədilmə və gizlədilməsi üsullarını, zərərçəkmişə vurulmuş maddi ziyanı, cinayətin törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraiti aydınlaşdırmaq mümkün olur. Bunlar da istintaq və təhqiqat orqanlarının əməkdaşları tərəfindən istintaqı dayandırılmış açılmamış cinayətlər üzrə gələcək tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan məlumatların mənbələrini təşkil edir.

Keçmiş illərdən bağlı qalır cinayətlərin açılmasına və istintaqına kriminalistik xarakteristikanın elementi, yəni cinayətin törədildiyi andan təkrar istintaqa qədər olan vaxt mənfi təsir göstərir. R.Ratinovun dediyi kimi, həmin vaxt ərzində bəzi maddi sübutlar məhv olur və insan (burada cinayət işi üzrə şahidlər və zərərçəkmiş şəxslər nəzərdə tutulur) yaddaşı pozula bilər.

Doğrudan da bu vaxt ərzində cinayət faktı haqqında məlumatı olanlar bəzi faktları, detalları unudur və yaxud onlar yaşayış yerlərini dəyişir. Beləliklə də onları tapmaq çətin olur. Həm də bəzi maddi sübutların mühüm əlamətləri itirilir və ya məhv olur.

Bəzi hallarda cinayətkarlar bu vaxt ərzində özünün idarəetmə hissini itirir və bu da onun tez ifşa olunmasına köməklik göstərir.

Keçmiş illərin açılmamış cinayəti dedikdə, ancaq keçmişdə baş verən cinayətlər deyil, həm də həmin

ildə baş vermiş cinayətlər başa düşülür. Məsələn: cinayət törətmiş şəxsin müəyyən edilməməsi səbəbindən CPM-in 53.1.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq müstəntiq tərəfindən onun icraatı dayandırılır.

Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikasına iki istiqamətdə yanaşılması məqsədemüvafiqdir:

a) cinayətin növündən asılı olmayaraq, onun ümumi xarakteristikası;

b) cinayətin növündən asılı olaraq konkret növ cinayətin (məsələn, qəsdən adam öldürmə, oğurluq, quldurluq və s.) kriminalistik xarakteristikası.

Kriminalistikada cinayətin kriminalistik xarakteristikası istənilən səviyyədə tədqiq olunmayıb. Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin ümumi kriminalistik xarakteristikasını açıqlayarkən digər növ cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasından istifadə etmək olmaz. Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası xüsusi struktura malikdir. Həmin elementlərə aiddir:

1) açılmamış cinayətin olması;

2) cinayətin törədilməsi anından, onun təzələnməmiş icraatına qədər olan vaxt;

3) istintaqın ilkin mərhələsinin nəticələri.

Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikasının əsas xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi həmin cinayətlər üzrə istintaqın təşkili məsələlərinin həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

§ 2. Keçmiş illərin açılmamış cinayətləri üzrə araşdırmanın təşkili planlaşdırılması

Müstəntiq CPM-in 177-180-cü maddəsi əsasında açılmamış cinayətlər üzrə istintaqı dayandırdıqdan

sonra həmin istintaq materiallarında olan çatışmazlıqlar və səhvlər nəzərə çarpmır, çünki o, elə hesab edir ki, istintaq materiallarını yaxşı bilir. Ancaq məhkəmə psixologiyası bunu müstəntiqin diqqətini zəiflədən psixi proses adlandırır.

Açılmamış cinayətlər üzrə müstəntiqin təkrar istintaq zamanı fəaliyyəti və istintaqın planlaşdırılması bilavasitə həmin istintaq materiallarının hərtərəfli və obyektiv təhlilindən başlanmalıdır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, açılmamış cinayətlər üzrə təkrar istintaq başqa müstəntiq tərəfindən aparılmalıdır.

Bəzi hallarda açılmamış cinayətlər üzrə təkrar istintaqda müstəntiq elə hesab edir ki, cinayəti bilavasitə əməliyyat işçiləri açmalıdır. Belə bir mövqə cinayət-prosessual qanunverciliyin normalarına ziddir. Açılmamış cinayətlər üzrə təqsirləndirilən şəxsin ifşa olunmasında müstəntiq və əməliyyat işçilərinin birgə fəaliyyəti böyük rol oynayır.

Müstəntiqin əməliyyat işçiləri ilə qarşılıqlı fəaliyyəti aşağıdakı formalarda qurulur:

- ilkin istintaq materiallarının birgə öyrənilməsi və cinayətin açılması və istintaq üzrə sonrakı tədbirlərin planlaşdırılması;

- istintaq-əməliyyat qrupunda müstəntiqin əməliyyat -aparının əməkdaşları ilə birgə işi;

- istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün müstəntiq tərəfindən əməliyyat xidmətlərinə verilən tapşırıqlar və göstərişlər.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, dayandırılmış cinayət işləri üzrə istintaq-əməliyyat qrupunun yaradılması yaxşı nəticələr verir. Belə ki:

– bütün istintaq prosesində müstəntiq əməliyyat xidmətinin əməkdaşları ilə birlikdə öz fəaliyyətini təmin edir;

– müstəntiqin və əməliyyat müvəkkilinin səlahiyyətləri düzgün müəyyənləşdirilir;

– istintaq-əməliyyat qrupunun işi əvvəlcədən razılaşdırılmış plan əsasında təşkil olunur;

– istintaq-əməliyyat qrupunun iştirakçıları tərəfindən verilmiş tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsinə nəzarət edilir;

– iştirakçılar arasında cinayətin açılması üsulları ilə bağlı fikir mübadiləsi və alınmış məlumatların bir-birinə vaxtında çatdırılması təmin edilir;

– iştirakçılar tərəfindən istintaq hərəkətlərinin, əməliyyat-axtarış və digər tədbirlərin həyata keçirilməsinə birgə nəzarət edilir;

– istintaq prosesində axtarış hərəkətlərindən aktiv istifadə edilir;

– iştirakçılar arasında ümumi marağa əsaslanan düzgün, bir-birinə hörmət, yoldaşlıq və işgüzar əlaqə yaradılır;

– işin elmi təşkili üçün şərait yaradılır.

İstintaq-əməliyyat qrupunun tərkibinin təşkili və onlar arasında qarşılıqlı əlaqənin yaradılması zərurəti cinayətin ağırlığı və istintaqın mürəkkəbliyindən çox asılıdır.

İstintaq-əməliyyat qrupunun tərkibini müəyyənləşdirərkən qarşılıqlı münasibətin həyata keçirilməsi üçün psixoloji amillər də nəzərə alınmalıdır.

Təcrübədə müstəntiqlər cinayət törətmiş şəxsin müəyyən edildiyi işlərə daha çox üstünlük verirlər. Bu aşağıdakı səbəblərdən asılıdır:

1. keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin istintaqı böyük güc və vaxt tələb edir;

2. müstəntiq açılmamış cinayət işi üzrə psixoloji gərginliyi çox çətinliklə aradan qaldıra bilir, çünki o, elə başa düşür ki, istintaq üzrə bütün hərəkətlər və tədbirlər həyata keçirilmiş və başqa heç bir tədbirin keçirilməsi müsbət nəticə verə bilməz;

3. cinayət törətmiş şəxsin müəyyən olunduğu açılmamış cinayət işləri üzrə istintaq müddətinin çox qısa olması, müstəntiq tərəfindən səmərəli fəaliyyətin həyata keçirilməsini bir qədər çətinləşdirir.

Planlaşdırmanın xüsusiyyətləri. Açılmamış cinayətlər üzrə istintaqın planlaşdırılmasında da kriminalistik ədəbiyyatda verilmiş metodik tövsiyələrdən istifadə olunur. Lakin açılmamış cinayətlərin planlaşdırılmasının bir neçə xüsusiyyətləri vardır.

Birinci xüsusiyyəti – ilkin istintaq materiallarında olan məlumatların spesifik əlamətləri. Bunlara aiddir:

- cinayət və əməliyyat-axtarış işinin materialları;
- ilkin istintaqın planı;
- müstəntiqin və əməliyyat müvəkkilinin qeydiyyatları;
- DİN-dən və prokurorluq orqanlarından cinayət işi üzrə daxil olan göstərişlər.

İlkin istintaq materiallarının öyrənilməsində, təhlilində və qiymətləndirilməsində müstəntiq və təhqiqat orqanlarının əməkdaşları aşağıdakıları nəzərə almalıdırlar:

- cinayətin törədilmə vaxtı, yeri, üsulları, səbəb və məqsədi;
- hadisə yerinin şəraiti;
- zərərçəkmiş şəxs haqqında ümumi məlumatlar, onun əlaqələri;

– cinayətkar haqqında məlumatlar, onun zahiri əlamətləri, peşəsi, milliyyəti, geyimi, psixoloji keyfiyyətləri, verdişləri və s.;

– hansı izlər və maddi sübutlar müəyyən olunmuşdur, onlardan cinayətkarın müəyyən edilməsində necə istifadə olunmuşdur, cinayətkarın axtarışında ekspert rəyindən istifadə olunmuşdurmu;

– müstəntiq və əməliyyat işçiləri cinayətkarın ifşa olunmasında hansı tədbirləri görmüşdür;

– cinayətkar hadisə yerindən hansı qiymətli əşyaları aparmış və həmin əşyaların axtarışında hansı tədbirlər görülmüşdür;

– cinayət işi üzrə bütün şahidlər müəyyən edilibmi və onların müəyyən edilməsi üçün hansı tədbirlər görülmüşdür;

– ilkin araşdırma zamanı, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində müstəntiq hansı səhvlərə yol vermiş və onların aradan qaldırılması üçün hansı tədbirlər görülmüşdür;

– əməliyyat xidmətinə verilən tapşırıqların vaxtında yerinə yetirilməsi, əgər yetirilməyibsə, onların səbəbi;

– cinayətin açılmasında ictimaiyyətin köməyindən necə və hansı formada istifadə olunub, hansı nəticələr əldə olunmuşdur.

Yeni planın tərtib edilməsində, ilkin istintaqda buraxılan səhvlərin və çatışmazlıqların düzgün müəyyən edilməsi və onların nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Keçmiş illərin açılmamış cinayətləri üzrə dayandırılmış istintaqın **ikinci xüsusiyyəti** cinayət işi dayandırıldıqdan sonra daxil olmuş məlumatlardan istifadə olunması ilə bağlıdır. Həmin məlumatlara aiddir:

– əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində alınmış məlumatlar;

– eyni üsulla törədilmiş cinayətlər və onları törətmiş şəxslər haqqında məlumatlar;

– açılmamış cinayətlərlə bağlı əməliyyat marağı kəşf edən şəxslər haqqında məlumatlar;

– cinayətin açılmasında marağı olan şəxslərin ərizə və məlumatları;

– açılmamış cinayətlərə bu və ya digər şəxsin aidiyyəti haqqında ictimaiyyətin məlumatları.

Dayandırılmış cinayət işləri üzrə istintaqın planlaşdırılmasının **üçüncü xüsusiyyəti** mövcud istintaq şəraitidir..

Açılmamış cinayətlər üzrə aşağıdakı tipik istintaq şəraitlərini qeyd etmək olar:

– ilkin araşdırma materiallarında cinayəti törətmiş şəxs haqqında heç bir məlumat yoxdur;

– ilkin araşdırma materiallarında cinayət törətməkdə şübhə edilən şəxs olub, ancaq onun cinayətə aidiyyəti sübut olunmayıb;

– bu cinayətdə şübhə edilən şəxs var, onun əməlləri müxtəlif sübutlarla təsdiq olunur, lakin həmin sübutlar şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində məsuliyyətə cəlb edilməsinə imkan vermir və eyni zamanda başqa maddi sübutların toplanmasına imkan yoxdur;

– cinayətdə şübhə edilən şəxs var, lakin onun cinayətə aidiyyəti sonadək yoxlanılmayıb və onun yeri istintaq orqanlarına məlum deyil;

– cinayətdə şübhə edilən şəxs başqa cinayət törətdiyinə görə həbs olunub;

– qrup halında törədilmiş cinayətdə şəxs müəyyən olunmayıb, eyni zamanda başqa iştirakçılar cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşlar.

Yuxarıda göstərilmiş tipik istintaq şəraitləri müstəntiqin və əməliyyat işçisinin açılmamış cinayətlər üzrə araşdırmanın planlaşdırılması fəaliyyətini müəyyənləşdirir və dəqiqləşdirir.

Keçmiş illərin açılmamış cinayətləri üzrə istintaqın planlaşdırılmasının **dördüncü xüsuiyyəti** – kollektiv planlaşdırmadan istifadə olunması zərurətidir.

Kollektiv planlaşdırmanın əsas metodu diskussiyadır. Bu metodun tətbiqi zamanı açılmamış cinayət üzrə istintaq materialları bir neçə təcrübəli əməkdaşlar - müstəntiq və əməliyyat müvəkkili tərəfindən öyrənilir, təhlil edilir və sonra isə onların yığıncağında bu cinayət üzrə mümkün yeni fərziyyələr irəli sürülür və işin istiqamətləri müzakirə olunur.

Kollektiv planlaşdırmada ekspertlərin də fikri mühüm rol oynayır. Yüksək peşəyə malik olan ekspertlər və təcrübəli əməkdaşlardan ibarət qrup yaradılır. Qrupun tərkibinə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, təşkilati, idarəetmə, kriminalistika sahəsində yüksək elmi və təcrübəli biliyə malik mütəxəssislər daxil olunur.

Ekspertlərin qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

– açılmamış cinayətlər üzrə görüləcək işlərin istiqamətini müəyyənləşdirmək və onun əsas mahiyyətini qiymətləndirmək məqsədilə istintaq və əməliyyat materiallarının tədqiqi;

– bütün öyrənilmiş açılmamış cinayətlər üzrə elmi əsaslı fərziyyələr formalaşdırmaq və gələcək istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi istiqaməti haqqında təkliflər vermək;

– bu cinayətlərin açılması təcrübəsində istifadə olunacaq idarəetmə ilə bağlı sənədlərin planlarının hazırlanması.

Göstərilən vəzifələri yerinə yetirmək məqsədilə hər bir ekspert istintaq və açılmamış cinayət üzrə əməliyyat-axtarış işinin materiallarını öyrənir, bütün ekspertlərin iştirakı ilə diskussiya keçirir və bütün problemlər müzakirə olunaraq, ümumi qərar qəbul edilir.

Ekspertlər ancaq cinayət işi materiallarını deyil, həm də istintaq və əməliyyat orqanlarının əməkdaşları ilə görüşüb, iş üzrə məlumatlar toplayırlar.

Kollektiv müzakirədə başlıca məqsəd hər bir iştirakçının fikri və təklifini öyrənməkdən ibarətdir. Ancaq istintaq təcrübəsində bu metoddan çox az istifadə olunur.

§3. Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin ibtidai araşdırılmasında müstəntiqin fəaliyyəti. İcraatı təzələnməmiş cinayətlər üzrə zəruri istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində qeyd olunur ki, müstəntiq istintaqı dayandırılmış cinayətlər üzrə cinayətkarların tapılması üçün zəruri tədbirlər görməlidir. Lakin CPM-də həmin tədbirlərin xarakteri göstərilməmişdir. Bu tədbirləri iki qrupa bölmək olar:

- a) prosessual xarakterli tədbirlər;
- b) qeyri-prosessual xarakterli tədbirlər.

Qeyri-prosessual xarakterli tədbirləri təşkilati və axtarış tədbirlərinə ayırmaq olar.

Təşkilati tədbirlərə aiddir:

- yaxın və digər polis idarələrinə açılmamış cinayətlər haqqında təkrar məlumat vermək;
- cinayətkarın zahiri əlamətləri və oğurlanmış əşyalar haqqında mümkün qədər geniş məlumat vermək;
- açılmamış cinayət haqqında cəzaçəkmə müəssisələrinin əməliyyat xidməti əməkdaşlarını bu barədə məlumatlandırmaq;
- ictimaiyyətin köməyindən səmərəli istifadə etmək;
- kriminalistik və əməliyyat qeydiyyatından istifadə etmək;
- cinayət işi üçün əhəmiyyət kəsb edən sənədləri müxtəlif idarə, müəssisə, təşkilatlardan tələb etmək;
- cinayət işi üzrə rədd edilmiş materiallarla tanış olmaq.

İstintaq təcrübəsinə nəzər yetirdikdə, açılmamış cinayətlər üzrə aşağıdakı əməliyyat-aşxtarış tədbirlərini keçirmək düzgün olar:

- cinayətin törədilməsində maraq doğuran şəxslərin həyat tərzi, ailə vəziyyəti haqqında, xarakteri, iş və yaşayış yeri haqqında məlumatı olan vətəndaşlarla söhbət aparmaq;
- zərərçəkmiş şəxsin həyat tərzi, əlaqələri, ailə vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq;
- şahidlərin verdiyi ifadələrin düzgünlüyünü yoxlamaq məqsədilə onların cinayətkarlarla əlaqəsini müəyyən etmək üçün vətəndaşlarla sorğu keçirmək;
- ilkin istintaqda dindirilmiş şahidlərlə və zərərçəkmiş şəxslərlə təkrar sorğu keçirmək;
- zərərçəkmiş şəxsin və şahidin qohumları ilə sorğu keçirmək;

- zahiri əlamətlərinə görə cinayətkarın axtarışını təşkil etmək (fotoşəkil, portret, fotorobot və s.);
- başqa cinayətlərin istintaqı zamanı açılmamış cinayət haqqında kəşfiyyat sorğusu aparmaq;
- zahiri əlamətlərinə görə şəxsin axtarışını (fotoşəkil, fotorobot və s.) həyata keçirmək;
- hadisə yerindən götürülmüş əşyaların məxsus olduğu şəxsin axtarışını həyata keçirmək;
- meyitin və başqa maddi sübutların axtarışını təşkil etmək.

Dayandırılmış işlər üzrə müstəntiq əməliyyat xidmətinə aşağıdakı tapşırıqları verir:

- əməliyyat işləri üzrə cinayətə aidiyyəti olan şəxslərin yoxlanılması;
- cinayətdə şübhə edilən şəxsin ilkin yoxlanılması;
- şübhə edilən və həbs olunmuş şəxslərə qarşı əməliyyat işinin təşkili;
- cəzaçəkmə müəssisələrinin əməliyyat xidməti əməkdaşlarına konkret şəxslərin cinayətə aidiyyətinin yoxlanılması məqsədilə tapşırıqlar verilməsi;
- oğurlanmış əşyaların satıldığı yerlərə nəzarətin təşkili.

Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin istintaqında müstəntiqlə cəzaçəkmə müəssisələrinin, əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır və onlar aşağıdakılardır:

- a) açılmamış cinayəti törətmiş şəxs cəzaçəkmə müəssisələrində başqa cinayət törətdiyinə görə cəza çəkir;
- b) cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkən cinayətkarın açılmamış cinayəti törətməsinə kifayət qədər əsas vardır.

Cinayət işi üzrə icraatın təzələnməsi və istintaq hərəkətlərinin xüsusiyyətləri. Açılmamış cinayətlər üzrə cinayət törətmiş şəxs müəyyən edildikdən sonra müstəntiq cinayət işi üzrə istintaqın təzələnməsi haqqında qərar verir və zəruri istintaq hərəkətlərini keçirir. Cinayət işi üzrə icraatın təzələnməsi vaxtının düzgün müəyyənləşdirilməsi taktiki cəhətdən çox vacibdir. Cinayət işi üzrə icraatın təzələnməsi və istintaq hərəkətləri müstəntiq tərəfindən o vaxt həyata keçirilir ki, cinayətkar haqqında olan məlumat rəsmi xarakter daşıyır. Həmin rəsmi məlumatda göstərilir ki, açılmamış cinayəti konkret şəxs törətmişdir. Digər hallarda daxil olan məlumatları müstəntiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yoxlayır və konkret şəxsin cinayətə aidiyyətini dəqiq müəyyənləşdirir.

İcraatı təzələnməmiş cinayət işlərinin istintaqının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Belə cinayət işlərinin istintaqında müddət xüsusilə nəzərə alınmalıdır. Dayandırılmış işlər üzrə icraat, cinayət hadisəsindən müəyyən müddət keçdikdən sonra təzələnilir, bu da bəzi istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi taktikasına təsir göstərir.

Cinayət işi üzrə icraatın təzələnməsindən sonra keçirilən istintaq hərəkətlərinə diqqət yetirək.

Belə istintaq hərəkətlərindən biri də şahidin və zərərçəkmiş şəxslərin dindirilməsidir. Dindirmədə zərərçəkmiş şəxsin və şahidin cinayət hadisəsinin detallarını yaddaşında canlandırılması üçün taktiki üsullardan düzgün istifadə olunması əsas amillərdən biridir. Belə hallarda təkrar dindirmə xarakterik haldır. Həm də bu cinayətlər üzrə vaxt amili istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinə, bilavasitə dindirməyə də

mənfi təsir göstərir. Məsələn: bu müddət ərzində zərərçəkmiş şəxs və ya şahid öz yaşadığı yeri, soyadını dəyişdirə və ya başqa yerə köçə bilər. Ona görə də cinayət işinin təzələnməsində müstəntiq aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

- ilkin dindirilən zərərçəkmiş şəxsin və şahidin təkrar dindirilməsi vacibliyini müəyyənləşdirmək;
- təkrar dindirilməsi tələb olunan şahidləri və digər şəxsləri maddi sübut nöqtəyi-nəzərdən müəyyənləşdirmək.

Təcrübə göstərir ki, müddətin keçməsi ilə əlaqədar olaraq belə cinayətlər üzrə şahidlər istintaq orqanlarına cinayətin açılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məlumatlar verə bilmirlər.

Şübhəli şəxsin dindirilməsi böyük çətinliklər yaradır.

Cinayətin törədilməsindən uzun müddət keçdikdən sonra cinayətdə şübhə edilən şəxslərin psixoloji vəziyyəti normalaşır və onların düzgün ifadə verməsi prosesi çətinləşir. Belə hallarda aşağıdakı tipik istintaq şəraitləri yaranır:

- dindirilən şəxs cinayət işinin dayandırılmasına qədər istintaq orqanları tərəfindən əvvəllər cinayətdə şübhəli şəxs qismində saxlanılmışdır, şəxs qismində dindirilməmişdir;
- dindirilən şəxs açılmamış cinayət üzrə ilkin istintaq zamanı şübhəli şəxs və ya şahid kimi dindirilmişdir;
- şübhəli şəxs istintaqı davam edən digər növ cinayət üzrə həbs olunmuşdur;
- şübhəli şəxs başqa növ cinayət törətdiyinə görə cəzaçəkmə müəssisəsində cəza çəkir;

– cinayət bir qrup şəxs tərəfindən törədilmiş, şübhəli şəxs vaxtında aşkar olunmamış və ona qarşı cinayət işinin icraatı ayrılmışdır.

Yuxarıda göstərilən istintaq şəraitlərindən asılı olaraq şübhəli şəxsin dindirilməsinə nəzər yetirək:

– şübhəli şəxsin dərhal dindirilməsi, belə halda iş üzrə istənilən qədər maddi sübut olmasa da, onun sübutları düzgün ifadə etməsinə gətirib çıxarır;

– açılmamış cinayətlər üzrə ilkin istintaq zamanı dindirilmiş şübhəli şəxs təkrar istintaqda öz təqsirini inkar edirsə, onda onun təqsirini təsdiq edən yeni maddi sübutları tədricən təqdim etmək məqsədə müvafiqdir.

İcraatı təzələnməmiş cinayət işləri üzrə çox hallarda ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti keçirilir. Bu istintaq hərəkətinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri var. Bir tərəfdən, vaxt keçdikcə hadisə yeri müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır, ifadəsi yoxlanılan şəxs tərəfindən bəzi halların müəyyən edilməsi çətinləşir. Ona görə də çox hallarda hadisə yerindəki şəraitin yenidən bərpa olunmasına ehtiyac yaranır.

Digər tərəfdən yuxarıda göstərilən şəraitdə şəxsin ifadəsinin yoxlanılması mümkün olarsa, onda onun sübuti əhəmiyyəti daha yüksək olar.

İcraatı təzələnməmiş cinayət işləri üzrə məhkəmə ekspertizalarının təyin edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məhkəmə ekspertizaları müstəntiq tərəfindən yeni izlərin və sübutların tədqiqinə, ya da ki, prosessual vəziyyətindən asılı olaraq bəzi şəxslərdən götürülmüş müqayisəli tədqiqat üçün nümunələrin yoxlanılmasına ehtiyac yarandıqda təyin edilir. İcraatı təzələnməmiş cinayət işləri üzrə ekspertizaların təyin edilməsi çox

vaxt cinayətdə şübhə edilən şəxsin tutulması ilə bağlı olur.

Ekspertizaların gec təyin edilməsinin bəzi hallarda mənfi nəticə verməsinə baxmayaraq, o, bir çox hallarda mühüm halların müəyyən edilməsində istintaq orqanlarına böyük köməklik göstərir.

İcraatı təzələnmiş cinayət işi üzrə başqa istintaq hərəkətləri də həyata keçirilir. Məsələn, ifadələrin yerində yoxlanılması, tanınma və s.

Dayandırılmış işlər üzrə icraatın təzələnməsindən sonra müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini öyrənmək üçün digər işlər də həyata keçirir. Bu məqsədlə müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin məhkumluğu haqqında iş yerindən xarakteristika, onu iş və yayayış yerində tanıyan şəxslərdən izahatlar alır və başqa materiallar toplayır. Ümumiyyətlə, bu işlər üzrə istintaqı müvəffəqiyyətlə başa vurmaq üçün hər bir istintaq hərəkətini keçirmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının CPM.
2. Azərbaycan Respublikasının CM.
3. Kriminalistika. Ali məktəblər üçün dərslik. K.Q Sarıcalinskayanın redaktəsi ilə. Bakı, 1999. XVII fəsil.
4. Sarıcalinskaya K.Q. və başqaları İstintaq taktikası. Bakı, 2001.
5. Криминалистика. Учебник. Под. редакции. Р.С. Белкина. М., гл.33.
6. Справочник следователя. Т. 1. Под редакции М.А.Селиванова, М.,1990.
7. Руководство для следователей Под редакции В.А.Снеткова, М.,1998.гл.15.
8. Гаврилин Ю.В. Криминалистическая тактика и методика по расследования отдельных видов преступлений. Учебное пособие. М.,2005
9. Криминалистика. Учебник. Под.редакции А. Г. Филиппова, 3-е изд. М.,2004.гл.11.
10. Котик М.М., Котик В. В. Расследование дорожно-транспортных происшествий Таллин, 1980.
11. Евтюков С.А. Василев Я. В. Расследование и экспертиза дорожно-транспортных происшествий. Санкт-Петербург, 2005.
12. Осмотр места происшествия. Практическое пособие. Под редакции А.И. Дворкина. М.,2000.
13. Криминалистика. Учебник для вузов. Под редакции проф. И.П. Яблокова. М.,1996.
14. Осмотр места происшествия. Справочник следователя. Под редакции А. А. Леви. М.,1982.

15. Криминалистика. Ы-ЫЫ часть Учебник для вузов. Под редакции проф. Р.С.Белкина и проф. Лузгина. М.,1978.
16. Корниенко Н.А. Следы человека в криминалистике. Санкт-Петербург, 2001.
17. Моисеева Т. Ф. Криминалистическая исследование веществ, материалов и изделий из них. Курс лекций. М.,2005.
18. Дубягина О. П., Дубягин Ю.П. Криминалистика. Учебное пособие. М., 2006.
19. Криминалистическая техника.Учебник. М.,2002.
20. Иванов Л. Я. Следственный осмотр при расследований ДТП. Саратов, 1993.
21. Омотр места происшествия .Учебное пособие. Под редакции В.Ф.Статкуса.М.,1995.